

مولوی احمد یار:

فکر تے فن

ادبی پس منظر تے پیش منظر

ڈاکٹر شہباز ملک
ایم۔ اے۔ پی۔ ایچ۔ ڈی

سیرکی لائبریری

Rs. 80/-

295

**Collection of Prof. Muhammad Iqbal Mujaddidi
Preserved in Punjab University Library.**

پروفیسر محمد اقبال مجددی کا مجموعہ
پنجاب یونیورسٹی لائبریری میں محفوظ شدہ

جان بچیان

نال، ڈاکٹر شہباز ملک ولد، ملک محمد دین

پیدائش: لاہور، ۳ اپریل ۱۹۳۷ء

تعلیم: ایم۔ اے۔ پی ایچ ڈی (پنجابی)

کم کار، مدرس، اسسٹنٹ پروفیسر شعبہ پنجابی، پنجاب یونیورسٹی

حال: مدیر جھیاہی "کھوج" پنجاب یونیورسٹی، سابق نائب مدیر ماہنامہ "پنجابی ادب" لاہور

معاون سہ ماہی "مجلہ تحقیق" پنجاب یونیورسٹی، مدیر ماہنامہ "لہرا" لاہور

معاون سہ ماہی "ادب نیل کالج میگزین" پنجاب یونیورسٹی، چیئر مین "شعبہ پنجابی" پنجاب یونیورسٹی، لاہور

کتابیں: چائن : ۱۹۶۲ء، تاج بکڈپو لاہور، تنقیدی مضمون

۱۔ جوگی کہانی : ۱۹۶۲ء، مکتبہ پنجابی ادب، لاہور، بہ اشتراک، انتخاب، پنجابی افسانہ

۲۔ موسیٰ نے اکومت : ۱۹۶۷ء، پنجابی ادبی بورڈ، لاہور، اکھان، تحقیق، انعام یافتہ گلڈ۔

۳۔ پچی روٹی دخر : ۱۹۶۳ء، تاج بکڈپو لاہور، قدیم نثر، تحقیق، متنی تنقید۔

۴۔ جنگ نامہ مقبول پنجابی مرثیہ : ۱۹۶۴ء، تاج بکڈپو لاہور، تحقیق، متنی تنقید، انعام یافتہ گلڈ۔

۵۔ مذہب آئی گل : ۱۹۶۶ء، اقدس پبلیکیشنز، لاہور، تحقیق، تنقید، تاریخ پنجابی ادب۔

۶۔ پنجابی لسانیات : ۱۹۶۷ء، مکتبہ میری لاہور، لاہور، تحقیق، زبان دانی، انعام یافتہ گلڈ، پنجاب یونیورسٹی۔

۷۔ پنجابی کہانیاں : ۱۹۶۷ء، مکتبہ میری لاہور، لاہور، اکھان، انتخاب، ترجمہ اردو دوسری بار۔

۸۔ ساڈے اکھان : ۱۹۶۸ء، ڈان بک سوسائٹی، لاہور، اکھان، تحقیق، لوک ادب۔

۹۔ ستارے : ۱۹۶۹ء، تاج بکڈپو لاہور، تحقیق، تنقید، انعام یافتہ پاکستان رائٹرز گلڈ۔

۱۰۔ ادبی مہکائی : ۱۹۸۰ء، تاج بکڈپو لاہور، بہ اشتراک، انتخاب، پاکستانی پنجابی ادب۔

۱۱۔ آزادی د کجاہد بکھاری : ۱۹۸۱ء، مکتبہ میری لاہور، لاہور، تحقیق، تحریک پاکستان۔

۱۲۔ رتب قصوری دیاں نعتاں : ۱۹۸۲ء، مرکزی مجلس امیر ملت، برنج کلال، (قصور) تحقیق، متنی تنقید۔

۱۳۔ جنگ نامہ پیر کاسی : ۱۹۸۲ء، تاج بکڈپو لاہور، تحقیق، متنی تنقید۔

۱۴۔ تلمی نسخہ نمبر کھوج : ۱۹۸۲ء، شعبہ پنجابی، پنجاب یونیورسٹی، بہ اشتراک، تحقیق۔

۱۵۔ پاکستانی پنجابی ادب : ۱۹۸۳ء، عزیز بکڈپو اردو بازار لاہور، تحقیق، بیلوگرانی۔

۱۶۔ تحریک پاکستان اور پنجابی ادب : ۱۹۸۴ء، مکتبہ میری لاہور، لاہور، تحقیق، تحریک پاکستان۔

۱۷۔ مولوی حمیدار فکر تے فن : ۱۹۸۴ء، مکتبہ میری لاہور، لاہور، تحقیق، مقالہ بی ایچ۔ ڈی (پنجابی)۔

مولوی احمد یار: فکر تے فن

(ایس مقالے اُتے پنجاب یونیورسٹی نے پاکستان وچ
ڈاکٹریٹ فلانسفی (پنجابی) دی پہلی ڈگری دتی)

ڈاکٹر شہساز ملک

(ایم۔ اے۔ پی۔ ایچ۔ ڈی)

مکتبہ میسرے لائبریری، لاہور

136984

نگران مقالہ : ڈاکٹر وحید قریشی
ایم۔ اے، پی۔ ایچ۔ ڈی۔ ڈی۔ ڈی۔ لٹ،

مقالہ لکھن وی منظوری پنجاب یونیورسٹی دے مراسلہ نمبر ۲۱۶/جی۔ ایم مورخہ
۱۱ فروری ۱۹۷۷ء بموجب دہلی گئی تے پنجاب یونیورسٹی دے نوٹیفیکیشن نمبر
پی۔ ایچ۔ ڈی۔ ۱۲/۱۔ مورخہ یکم فروری ۱۹۸۲ء بموجب ڈاکٹر آف فلاسفی
پنجابی، دی ڈگری دے جان دا اعلان ہوا۔

پنجاب یونیورسٹی نے ایہ مقالہ چھاپن دی
بات اعدہ اجازت دہلی اے۔

جملہ حقوق بحق مصنف محفوظ

پہلی وار _____ ۱۹۸۴ء
ناشر _____ بشیر احمد چوہدری
ڈاکٹر وحید قریشی لائبریری، لاہور

طابع

انتساب

جنتاں دے واسی ، اپنے والد ،

ملک محمد الدین

دے ناں

جنتاں مینوں پنجابی زبان تے اوب دمی

چٹیک لائی۔!

ویروا

شکریئے ص ۱۹
پہلی گل ص ۱۱

پہلا باب: مولوی احمد یار دے زمانے و سیاسی سماجی اقتصادی تے ادبی پس منظر پیش نظر تے
ص ۲۱ توں ۳۹

دوہا باب: مولوی احمد یار دی حیاتی - ص ۲۱ توں ۸۸

احمد یار دے جنم کا مقام تے سال - احمد یار دے دڑھکے - احمد یار دے لکانے تحصیل پھالیہ
واقفہ - ہجرت دی وجہ تے رانی واقفہ - احمد یار تے مرالہ - احمد یار دی تعلیم تے تربیت -
احمد یار دے پیر مرشد - احمد یار واپیشہ (کار و ہار) - احمد یار سکھ دربار تے جاگیر و معاملہ -
احمد یار دی اولاد - احمد یار دے شاگرد تے دست - "احمد یار دوسن" داستانار -
(چوکا مرالہ، تسمیراں)

تیجا باب: مولوی احمد یار دیاں لکھتاں ص ۸۹ توں ۱۵۲

احمد یار دیاں کل لکھتاں - احمد یار دیاں حاصل ہویاں لکھتاں - احمد یار دی قصہ کاری - احمد یار کی
دینی شاعری - احمد یار دیاں کھٹکل لکھتاں - احمد یار دیاں حاصل ہویاں لکھتاں و مختصر ویروا (نسبت تے جان پچھان)
احمد یار دی قصہ کاری - قلمی مجموعہ نوشتہ احمد یار (۸-۷-۱۲۰۷ھ) دی جان پچھان - حاصل ہویاں لکھتاں و
مختصر تے دکھ دکھ ویروا (نسبت تے جان پچھان) - احمد یار دی قصہ کاری: (۱) مصری ربانی (قلمی) -
(۲) رام چندر وسینا (قلمی) - (۳) شیریں فراد (قلمی) - (۴) کیمیا ملکی (قلمی) - (۵) میر انجھا (قلمی الف)
(۶) میر انجھا (قلمی ب) - (۷) میر انجھا (مطبوعہ ج) - (۸) قصہ جام تینسر کوراں و نیلاں (دو حصے) -
(۹) کامروپ (قلمی) - (۱۰) بیلی مجنوں (مطبوعہ) - (۱۱) بیلی مجنوں (قلمی) - (۱۲) سسی پنوں (مطبوعہ) -
(۱۳) تمیم انصاری، خرد (مطبوعہ) - (۱۴) تمیم انصاری، کلاں (مطبوعہ) - (۱۵) حاتم نامہ (قلمی و مطبوعہ)
(۱۶) راج بی بی نامدار (مطبوعہ و قلمی) - (۱۷) احسن القصص (مطبوعہ و قلمی الف) - (۱۸) یوسف زینا (قلمی)
احمد یار دی دینی شاعری الف: رب تعالیٰ دی حمد و ثناء (۱۹) شرح دعائے سریانی (مطبوعہ قلمی) - ب
رسول پاک و ذکر (۲۰) حلیہ رسول مقبول صلی اللہ علیہ وسلم (مطبوعہ) - (۲۱) معراج نامہ (قلمی) -

(۲۲) مناجات رسول اللہ (مطبوعہ)۔ (۲۳) وفات نامہ رسول پاک (قلمی)۔ (۲۴) معجزہ فاختہ (اردو مطبوعہ)۔
 (۲۵) پیراں مدح، (۲۵) حلیہ مبارک غوث الاعظم (مطبوعہ)۔ (۲۶) مناجات غوث الاعظم (مطبوعہ)۔
 (۲۷) مدح غوث الاعظم، مجموعہ (قلمی)۔ (۲۸) جس سخی سرور سلطان (مطبوعہ)۔ (۲۹) ہزار ماہ فراقیہ
 مرشد (بھاکھا، قلمی)۔ (۳۰) اسلامی ضابطہ حیات بارے۔ (۳۱) کسب نامہ عذرا گراں (لوہاں، قلمی)۔
 (۳۲) کسب نامہ دروگراں (ترکھاناں، مطبوعہ کی نقل)۔ (۳۳) کسب نامہ لاریاں، دھوبیاں، درزیاں (مطبوعہ کی نقل)۔
 (۳۴) کسب نامہ قصائیاں (مطبوعہ کی نقل)۔ پھنکل بکھتاں، (۳۵) طب احمدیاری (مطبوعہ، قلمی)۔ (۳۶) طب
 محمدی (سنتہ ضروریہ، قلمی)۔ (۳۷) احوال زمانہ (مطبوعہ)۔ (۳۸) قصہ تیرتر (مطبوعہ)۔ (۳۹) سی حرفی
 پیراں (قلمی)۔ (۴۰) ہزار ماہ (قلمی)۔ (۴۱) شاہنامہ رغبت سنگھ (فارسی، مطبوعہ)۔ مولوی احمد یار
 دیاں کچھ سہتہ بکھتاں دے عکس۔

پچھتاں باب: مولوی احمد یار دیاں بکھتاں دا موضوعاتی دیروا۔ ص ۱۵۳ توں ۲۵۴

احمد یار دی قصہ کاری (رومانی شاعری)۔ قصہ کاری (رومانی شاعری) رومان تے قصہ ۱۔ قصہ: مذہب
 قصہ برصغیر وچ، قصہ پنجاب وچ، قصہ پنجابی وچ (احمد یار تیکر)۔ احمد یار دی قصہ کاری (ماخذ شونہا)
 (۱) پنجاب نال تعلق رکھن والے قصے: میر رانجھا، کھماں مکی، راج جی بی نامدار۔ (بے پنجاب توں باہر)۔
 برصغیر نال تعلق رکھن والے قصے: سستی پڑن، رام چندر، سیتا، بھام، تینسر، کوراں نیلاں، اکار پ۔ (ج)
 پنجاب توں باہر، بدیساں نال تعلق رکھن والے قصے: بیلی، مجنوں، شیریں، فوہر، تمیم انصاری، حاتم نامہ، آسن، انقصص
 احمد یار دی دینی شاعری (ماخذ تے موضوع)؛ اسلام دے بنیادی عقیدے (قرآن، حدیث تے فقہ) دے
 حوالے نال؛ اسلام وی بنیاد، اسلام، خطہ عرب توں باہر، اسلام، برصغیر وچ، اسلام، پنجابی ادب وچ (احمد یار
 تیکر)۔ احمد یار دیاں ذکر دیاں بکھتاں، ذکر اللہ تعالیٰ، شرح دعائے سہیلانی، ذکر رسول اللہ حضرت محمد صلی اللہ علیہ وسلم
 حلیہ مبارک رسول مقبول، سوانح نامہ، معجزہ فاختہ، مناجات رسول اللہ، وفات نامہ، رسول پاک صلی اللہ علیہ وسلم،
 ذکر پیراں دیاں، حلیہ مبارک غوث الاعظم، مناجات غوث الاعظم، مدح غوث الاعظم، (مجموعہ) جس سخی سرور سلطان،
 ہزار ماہ فراقیہ، مرشد، ذکر رب تعالیٰ (قرآن پاک)، رسول کریم (حدیث)، تے انبیاء، کبیاں دے حوالے نال
 کسب نامے (پس منظر) احمد یار دے کسب نامے، کسب نامہ، عذرا گراں (لوہاں)، کسب نامہ دروگراں (ترکھاناں)،
 کسب نامہ لاریاں، دھوبیاں، درزیاں (بھاکھا)، کسب نامہ قصائیاں۔ احمد یار دیاں پھنکل بکھتاں (ماخذ تے
 موضوع)؛ طب دیاں کتاباں، احوال زمانہ، شاہنامہ رغبت سنگھ (فارسی)، سر شہ پیراں (سی حرفی) ہزار ماہ

قصہ تیرتر

پنجواں باب: مولوی احمد یار دافکر تے فن ص ۲۵۵ توں ۲۵۶

احمد یار قصہ کار، احمد یار دے قصتاں دیجے۔ کہانی تے پلاٹ، کردار نگاری، جذبات نگاری، منظر نگاری، واقعہ نگاری، روایتی تے مافوق الفطرتی، مہول، لوک ریتمی عناصر (Folk Lore ELEMENT) مقامی پن، عشق۔ احمد یار دینی رنگین رنگیاں کھاریں۔ احمد یار قصیدہ گو۔ احمد یار بھوگو احمد یار اک کھوجی (محقق)، اک نقاد (پارکھ)۔ احمد یار اک طبیب۔ احمد یار زبان تے زبان دیاں خوبیاں، زبان لہندی تے پنجابی داندا، ہندی پنجابی دا اک لہجہ، احمد یار تے لہندی، مستقبل واصلہ، مستقبل چھینے دیاں کجھ ہور صورتاں، لاحقے تے لفظاں دا بڑوال پن لاحقہ "س" لاحقہ "ج" لہندی دے کجھ ہور خاص انگ، زبان دیاں خوبیاں۔

چھیواں باب: مکدی گل (سیٹے تے تے) ص ۲۵۷ توں ۲۶۲

مقالے دی تیاری دیجے درتے گئے فدیے (مآخذ) ص ۲۶۳ توں ۲۸۹

بنیادی ذریعے (Basic Sources) کتاب واقعی
(Bibliography) مولوی احمد یار دیاں لکھتاں —
ثانوی ذریعے (Secondary Sources) کتاب واقعی
(Bibliography) انڈر لو

شکرپے

مولوی احمد یار: فکرتے فن، اک اجیہا آؤکھا موفوع سی کہ جس نوں ہتھ پانا کئی
 قسم دے خطریاں نوں دعوت دین والی گل سی اک تے احمد یار بارے کئی قسم دے گنجلے پے
 چکے سن دوسرے اوصدیاں ہولہ کیاں دے حساب تال لکھیاں گیاں لکھتاں وچوں آپے پدھر
 پڑیچ ڈی تے کم کرن مے باجوہ وی صرت دس یاراں لکھتاں دی دستیابی ہون۔ پر جیویں کہندے
 نہیں، ہمت اگے فتح نزدیک، رب تمنا نے ہمت دتی تے ایہ آؤکھ کم سوبھنے
 طر لیتے نال تیسرے چڑھ گیا میں لئی سب توں پہلاں لکھ لکھ شکرا نہ رب سچے دا، میری ہمت دے
 نال نال جیٹری چیز برابر دی شریک ہو کے میرے ایس سفروچ ساخھی بنی اوہ بزرگان دوستاں تے
 سبناں دا بھر پور تعاون سی ایہناں وچوں سب توں ناردی میرے محترم ڈاکٹر وحید قریشی موری ملیں
 جنہاں اک سہرور مہربن کے اک پاسے کھوج تے پڑ چول دیاں نویاں راہواں سجھایاں تے دو بے
 پاسے ہلا شیری دے کے ہمت وی ددھانڈے رہے اوہناں نے اپنی لائبریری دے لٹوسے
 ہمیشہ میرے لئی کھلے رکھے ایں لئی میں ایہناں دا جناں وی شکر یہ ادا کراں گھٹ لے۔

ایں کم وچ ہتھ پوان ولے میرے درجے مہرباناں وچوں ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعہ داری
 نہیں پنجابی ادب وچ کھوج دے حوالے نال ایہناں دا نال مشہور وی لے تے اعتبار وال وی لے
 ایں حوالے نال میری ایہ خوش قسمتی لے کہ سینوں ایہناں نے ہر ممکن تعاون و تاوچار و ٹانڈریاں دین
 بہت سارے نوں سجھاتے پھیر احمد یار دے نادر تے نایاب قلمی نسخے دی دے کے دریا دی دا
 مظاہرہ کیتا میں ایہناں دا دھیرا منون آں، جناب اقبال صلاح الدین بوراں دا ایں لئی شکر یہ ادا
 کرنا آں کہ اوہناں نے وی احمد یار دے ہتھ دے کجھ قلمی نسخے عنایت فرمائے پر و فیہ ممتاز احمد بھٹی
 و مولوی احمد یار وی پڑ پوتری دے دوہترے، کھوج دے ایں کم وچ میرے نال ای نیار اچھا نڈے
 سہے احمد یار دے خاندانی حالات توں ایہناں راہیں بہت ساریاں قلمی نسخے مطلوبہ کتاباں حاصل ہو یا

ایبناں داوی اچھی شکریہ ادا کرنا آں پھیر کھوج دے ایس کم وچ محترم عبدالملک عرفانی ایڈوکیٹ
 (پھالیہ) حکیم محمد صدیق (پھالیہ) تے پروفیسر بہاؤ الحق (گجرات) داوی ممنون آں جنہاں دی بہت
 تے مل درتن نال احمد یار بارے واقفی تے کتاباں دستیاب ہوئیاں مشرقی پنجاب (بھارت) وچوں
 احمد یار بارے ہر قسم کی واقفی مہیا کرن دی مہربانی ڈاکٹر کرنل سنگھ تھندہ سہراں نے کیتی
 جہیڑے آپ اچھے سوچھوان تے کھوجی نہیں۔ پروفیسر ایم۔ ایس۔ امرت (بھارت) نے احمد یار
 دے کجھ کسب نامیاں دیاں نقل گھلیاں ایبناں دولڈاں سبناں دا میں شکریہ ادا کرنا آں، محترم
 شریف کنجاسی سہراں داوی ممنون آں کہ اوھناں راہیں کجھ قلمی نسخیاں شکر رسائی سہوٹی، میں اوھناں
 ساریاں سبناں تے دوستاں داوی ممنون آں جنہاں دے باقاعدہ نال ایہتھے نہیں آسکے پر اوھناں
 ایس سلسلے وچ مل درتن وٹا ایبناں ساریاں بزرگان، سبناں تے دوستاں دے تعاون مل درتن تے
 بل شیری پارول میں ایس قابل ہو یا کہ ایس کم نوں نیپرے چاڑھ سکیا۔

سشبان ملک (ڈاکٹر)

پہلی گل

مولوی احمد یار کوئی گنام شاعر نہیں سی پنجابی ادب دیاں تاریخاں تے تذکریاں
وچ ادس دا ذکر موجود اے ایس توں او ادس دور دیاں تاریخاں وچوں وی کئی تاریخاں
ادھتے شاعر ہون پاروں بولدیاں نظر آوندیاں نیں پر حقیقی گل ایہ اے کہ جیڈا او لو اوہ شاعر
تے سوجھواں سی پنجابی ادب وچ نہ اوہنوں اوڑا مقام ملیا اے تے نہ اوہنی اہمیت مل سکی
اے ایہدیاں کئی وجہاں ہر سکھیاں میں پر مجبہ اے ذہن وچ آؤن والی وجہ اوہدیاں
بومبتیاں لکھتاں دی ان ہوند تے ادب بارے کھوج دا غیر سنجیدہ رویہ اے۔

اسی دیکھنے آں کہ مولوی احمد یار دا ذکر اک شاعر تے سوجھواں پاروں ادھدی
حیاتی وچ ای ویلے دے حاکیاں تے سکھ دربار تیکر اپڑ گیا سی ایسے پاروں ۱۸۳۸ء وچ
راجہ گلاب سنگھ نے لاہور بلاکے اوں نوں "شاہنامہ رنجیت سنگھ" لکھن دی فرائش
کیٹی۔ ایدوں لگروں ادھدی وفات (۱۸۴۵ء) توں گیاراں ورھے بعد میاں محمد بخش
ہوری اپنے قسے سوہنی مہینوال (۱۸۵۶ء) وچ ادھدی تنقیدی سلاہتا کردے نیں۔

ادھدا ذکر میاں محمد بخش ہوراں دی کتاب سین الملوک (۱۸۵۵ء) تے قسہ شیخ سنان
(۱۸۵۷ء) وچ وی ملدا اے سکھ

پنجابی وچ جدوں نویں ڈھنگ (نثر) دیاں تاریخاں تذکرے لکھن دا مڈھ کھاتے
ایں مڈھلے دور وچ ای باوا بدھ سنگھ نے "کوئل کو" (۱۹۱۶ء) وچ احمد یار نوں

۱۔ گلونت سنگھ (دیباچہ): شاہنامہ رنجیت سنگھ از احمد یار، امرتسر۔ ۱۹۵۱ء، ص ۱۲-۱۳

۲۔ غلام حسین اظہر: میاں محمد، لاہور۔ ۱۹۸۰ء، ص ۵۵ (اردو)

۳۔ عبدالغفور قریشی: پنجابی ادب دی کہانی، لاہور۔ ۱۹۷۲ء، ص ۳۷۳

۴۔ غلام حسین اظہر: میاں محمد، لاہور۔ کتب مینار، ۱۹۸۰ء، ص ۶۶ (اردو)

ان کے شان و الاشاعر قرار دیا پھیر جدوں باواجی نے اپنی دوجی کتاب "بنیہا بول" (۱۹۲۵ء) لیا ندی تے ایسے احمد یار دیاں لکھتاں دا ذکر کر کے دووی باقاعدہ تنقیدی سلاھتا کیتی ^{کیتی} جدوں ایس کتاب دا اگلا ایڈیشن (۱۹۳۰ء) آیتے "واہد و حال" دے سرنا نویں ہیٹھ اٹھ ہور لکھتاں دی دس پائی جنہاں وچوں دو، بارے ویروے نال گل بات کیتی، ایس ایڈیشن وچ باوا بدھ سنگھ جی نے احمد یار دی حیاتی بارے وی گلاں کیتیاں ایہہ احمد یار بارے اک لحاظ نال پہلی سنجیدہ کوشش سی انجے چا پالمے ایس دوران باوا بدھ سنگھ نے مولوی محمد لطیف (پھالیہ) دے اڈم نال احمد یار دیاں چھاپیاں کتاباں دیکھ لیاں سن ایس سلسلے وچ سب توں پہلی کتاب مہیرا انجھا چھاپی گئی جس وچ ارجن داس نے دیا چھ لکھیا ایس دیا چھ وچ ودھیریاں نویاں گلاں کیتیاں گیاں سن ایہہ وی اک لحاظ نال احمد یار دی حیاتی نکر تے فن بارے اک سنجیدہ کوشش اکھواسکدی لے پر ایس مرحلے تے ای ایہناں سو جھوانان نے احمد یار بارے اک دو گنجل وی پاوتے اک رانی دا قصہ تے دو جے احمد یار نوں سکھ دربار ولوں گیر ملنا ایہہ دونوں گلاں ارجن داس توں بغیر کسے دلیل تے ثبوت دے چلیاں تے پھیر کل تیکر انجے ای چل دیاں رہیاں ایہہ ای نہیں ۱۹۷۵ء تیکر تذکرہ تاریخ لکھن والے ایہناں دونوں دیاں کیتیاں گلاں ای چتھ دے رہے ایس دوران وچ ۱۹۷۱ء وچ جدوں احمد یار دے اپنے ہتھ نال تیار کیتا اپنیاں کتاباں دا تلمی نسخہ کھوجیاں تیکر ا پڑیا آس سی کہ احمد یار بارے کجھ نویاں گلاں سامنے آؤن گیاں پر بد قسمتی نال انج تے نہ ہو سکیا سگوں احمد یار بارے گنجل تے گھلیاں وچ واہد اکر دیاں اک "سو جھوان" نے ایس نویں بے نسخے دے حوالے نال اک دی تھاں دو احمد یار دا شو مشہر چھڑ ^{کھڑ} دیا گل ایچھے ای نہ مکی سگوں

۱۔ باوا بدھ سنگھ، کونل کو، لاہور۔ ۱۹۱۶ء ص ۷، (گورکھی)

۲۔ باوا بدھ سنگھ، بنیہا بول، لاہور۔ ۱۹۳۷ء ص ۲۱ (گورکھی)

۳۔ باوا بدھ سنگھ، بنیہا بول، لاہور۔ ۱۹۳۷ء ص ۲۲۱ (گورکھی)

۴۔ اقبال صلاح الدین، احمد یار دوسن، ماہنامہ پنجابی زبان لاہور، اگست، ستمبر ۱۹۷۱ء ص ۲۹-۳۱

ایسے ”سوجھوان“ دی نگرانی وچ تیار ہون والی پنجابی ادب دی اک تاریخ وچ احمد یار مرالوی تے احمد یار اسلام گڑھی ددا احمد یار درج کردادے جیلے ۱۹۷۵ء وچ احمد یار دے سلسلے وچ دو، اک لحاظ نال سنجیدہ کوششاں ہویاں پہلی قریشی احمد حسین احمد قلعواری دما مضمون جس وچ اوہناں دو دی تھاں اکو احمد یار نثارن دچا راکیتا تے دوجی گو بند سنگھ لانبہ داحمد یار دے قسہ کامروپ دی تدوین تے ایس حوالے نال اوہدے فکرتے فن داناراد مقالہ پی۔ ایچ۔ ڈی امرتسر) پر ایہہ دونوں کوششاں سنجیدہ ہون دے ہونداں ہویاں ہی اصل احمد یار نوں سامنے نہ لیا سکیاں کارن ایہہ سی کہ حُن تیکر تاریخ تذکرہ لکھن ولے تے ایہہ سنجیدہ کوششاں کرن ولے احمد یار ویاں کتاباں دیاں لمیاں چوڑیاں فہرستاں تے ضرور بنا دیندے رہے پر ایہناں وچوں ۱۹۷۵ء تیکر باراں توں ودھ کتاباں نوں جہانی طور تے اپنے تجزیوں تے تبصریاں وچ شامل نہ کر سکے تے نہ امی دوجے گھیلیاں تے گنجلاں نوں سدھ کر سکے۔

ظاہر لے ایہہ شاعر تے سوجھوان نال اک دھرو لے اوہ شاعر جمیٹر اکہندا لے اگلیاں پچھلیاں شاعران دی میں ایس ویلے گھسویں لکھتے ”سنن میرا مشہور زمین وچ ہو پابیت شتابی“ سٹلہ اپنی اکو کتاب ”حاکم نامہ ۱۸۱۸ء وچ ادوون تیکر لکھیاں اپنیاں کتاباں دی گنتی ۳۳ دسد لکھتے تے جے شاہنامہ رنجیت سنگھ تے احسن القسطنیہ وچ دسیاں کتابوں وی شامل کر لیتے تے ایہہ گنتی ۳۳ تیکر اڑ پڑ جاندی لے تے ایہا کہ کتاباں

۱. عبد العنقریہ قریشی، پنجاب ادب دی کہانی، لاہور، ۱۹۷۲ء، ص ۱۲۸ تے ۱۳۱

۲. احمد یار، احسن القسطنیہ، لاہور، ۱۹۱۸ء، ص ۱۱۳

۳. احمد یار، حاکم نامہ، لاہور، ۱۹۲۵ء، ص ۱۷۶

۴. احمد یار، حاکم نامہ، لاہور، ۱۹۲۵ء، ص ۱۷۷، ۱۷۸

۵. احمد یار، شاہنامہ رنجیت سنگھ، امرتسر، ۱۹۵۱ء، ص ۲۷، ۲۸

۶. احمد یار، احسن القسطنیہ، لاہور، ۱۹۱۸ء، ص ۲۲۵

”جتنے قصے اتنے کتاباں عمر ساری میں جوڑے گنن لگاں تے یاد نہ آون جو پیاں
 سو تھوڑے خٹے صرف یاران کتاباں اوھدے فکر تے فن نوں تارن لئی کیوں نمائندگی کر سکدیا
 سن؛ ابنخے ای احمد یار دی جیاتی بارے اصل حقیقتاں سامنے نہ لیاندیاں گیاں ایہو کارن
 اے کہ جدوں پیار سنگھ بھوگل ہوران اپنی کتاب ”پرسدھ قصہ کار“ (۱۹۷۱ء) لکھی تے
 ایہدے وچ احمد یار شامل نہ کیٹیا جے ایہوں پہلاں احمد یار بارے ٹھکڑا کم ہو یا ہوندا
 اوھدے سارے قصیاں نوں لکھ رکھ کے اوھدے فکر تے فن دانارا کیتا جاندا تے
 کوئی وجہ نہیں سی کہ ایہہ پرسدھ قصہ کار نہ بن دا۔

کسے وی ادب یاں لکھاری بارے اجیہی صورت حال نہ تے اوس ادب واسطے چنگی
 ہوندی اے تے نہ ای لکھاری واسطے، اجیہے حالیاں وچ اتناں وی سنجیدہ کھوج پڑ چول تے
 پر کھ پڑ تال ضروری ہو جاندی اے تال جے اوس لکھاری تے ایس حوالے نال ادب دا اصل سوپ
 تے رنگ تار یا جاسکے۔ ایہو جذبہ سی جس میںوں مولوی احمد یار فکر تے فن اُتے کم کرن لئی پریز
 تے میں اللہ دانالے کے کم شروع کردتا۔

میں اپنی ایس کھوج نوں تاناں حصیاں وچ ونڈیا۔ پہلے حصے وچ احمد یار دی جاتی
 بارے جانکاری، دوہے وچ اوھدیاں لکھتاں دی دستیابی، تے تیجے وچ ایہناں
 لکھتاں دے حوالے نال اوھدے فکر تے فن دانارا شامل سی۔ ایہناں تاناں کھیتراں
 وچ اتناں دی دور بھج کرنی پئی ایہناں وچوں سب توں مشکل کھیترا احمد یار دیاں لکھتاں
 دی دستیابی والی احمد یار اپنی کتاباں وچ آپوں ۲۳ لکھتاں دے لکھاری ہون دانندیا
 دیندا اے تے نل ای ”گنن لگاں تے یاد نہ آون جو دساں سو تھوڑے“ والی گل اوھدیا
 لکھتاں نوں ایہوں وی ڈھیر ودھیک ہون دی دس پانڈی لے ایس کر کے سب توں
 ودھ دور بھج ایسے کھیترو چ کیتی گئی۔ جویں کہندے نیں بدھا بھار مسانراں تے منا

ان احمد یار، بہیر رانجھا، پھالیہ - ۱۹۲۸ء، ص ۱۴۹
 پیار سنگھ بھوگل - پرسدھ قصہ کار، جاندھر - ۱۹۷۱ء، ص ۹-۱۲ (گورکھی)

کوہ لاہور، ٹریا ہو یا بندہ منزل اُتے کدی نہ کدی اُپڑے ای جاندا لے تن درھیاں دی
 مسلسل جدوجہد نگروں مولوی احمد یار دیاں قلمی تے مطبوعہ کوئی چالی گنتی وچ
 لکھتاں نوں حاصل کرن وچ رب تھانے نے کامیابی عطا کردتی ایہہ بنیادی ذریعے
 نہیں جنہاں احمد یار دے فکر تے فن نوں تارن وچ پوری پوری تے بنیادی قسم دی
 مدد دتی اے، کئی قلمی تے مطبوعہ کتاباں دیاں اک توں ودھ کاپیاں وی ملیاں ایس لحاظ
 نال ایہناں لکھتاں دی گنتی ۴۹ تیکر اُپڑادی اے۔ ایہناں وچوں قلمی نسخیاں دی گنتی ۳۱
 اے۔ اگوں ہور ونڈ کرنی ہور دے تے ایہناں ۳۱ قلمی نسخیاں وچوں ۱۲ قلمی نسخے مولوی احمد یار
 دے اپنے ہتھ دے لکھے ہوئے نہیں جنہاں وچوں اکثر اُتے تاریخ، مہینے تے سال درج اے
 پھیر ایہہ کہ ایہناں وچوں صرف اک لکھت ایسے توڑی چھاپے چڑھی اے باقی یاراں
 لکھتاں اچے تیکر ان چھوہیاں تے ان چھپیاں نہیں سگوں جے ایہہ اکھیا جاوے کہ ایہناں
 نادر تے نایاب نسخیاں دیاں ایہہ کلیاں ای کاپیاں نہیں تے ایہناں دا اک حرف وی اچے
 توڑی، کتے دنگی پاروں دی چھاپے نہیں چڑھی تے سچ دے نیڑے ہووے گا جیہڑی
 اک لکھت رحاتم نامہ، چھاپے چڑھی ایہہ اک لحاظ نال ناقص اے کیوں جے حاتم نامہ نوشتہ
 احمد یار وچ ہر سفر توں بعد ترقیم تے سفر دے ختم ہون دا سال درج اے جہوں کہ مطبوعہ نسخے
 وچ صرف آخر تے متن وچ چھیکڑ لے سال دی دس پائی گئی اے اچھے پار مہینے لکھو دے
 رہن دا ذکر کھوج کاراں نوں ایس مغالطے وچ پانڈا رہیا اے کہ احمد یار نے حاتم نامہ وچ
 وچ لکھیا حالانکہ قلمی نسخے دے حوالے نال ایہہ چونہ سالوں وچ کالنج ایس نسخے نوں
 مطبوعہ نسخے نالوں اک تے احمد یار دے اپنے ہتھ نال لکھے ہون پاروں ودھ لکھتاں
 ذکر کیتے گھلے نوں دور کرن لئی اک باعتبار دلیل تے تبادلت پاروں۔ ایہہ نسخے
 دے باقی قلمی نسخیاں وچوں سب توں پران قلمی نسخہ کام وپ دا لے مہینہ ۱۲۵۰ مطابق ۱۸۵۱
 دا کتابت کیتا اے یعنی ایہہ نسخہ احمد یار دی وفات (۱۲۵۱) توں صرف ۱۲ ورھے بعد لکھیا
 گیا۔ دوسرا نسخہ تفسیر سورۃ یوسف (احسن القصص) ۱۳۰۲ مطابق ۱۸۹۵ء لے تھیامہ اجنامہ
 ۱۳۱۶ء مطابق ۱۸۹۸ء دا اے۔ ایہناں قلمی نسخیاں وچ اوہ لکھتاں وی شامل نہیں ہون

گجرات، منڈی بہاؤ الدین، پھالیہ تے مرالہ وغیرہ وچ رہن والیاں نوں زبانی یاد سن تے سن کے لکھیاں گیاں، مطبوعہ ایڈیشنیاں وچ بوہتے اودھ ایڈیشن شامل نہیں چھپڑے پھالیہ دے مولوی محمد لطیف ہوران احمد یار دی اولاد وچوں مولوی غلام محمد کولوں چھاپے دے حق رجسٹری کروا کے نتائج کیتیاں اک لحاظ نال ایہہ ایڈیشن دی اتناں دے اعتبار وائے نہیں۔

جتنوں تیکر مولوی احمد یار دی حیاتی بارے جانکاری حاصل کرن دا تعلق لے ایس بارے اودھ دی پڑ پو تری دے جوانی حکیم غلام احمد مرالہ تے ایہناں دے پتر پر وفسیر ممتاز احمد سبھی ہوران نال رابطہ ہو جان پاروں بہت ساریاں آؤکڑاں دور ہو گیاں ایہناں نے نہ صرف مولوی احمد یار دے ڈوٹھکیاں بارے اودھناں دے اپنے بارے تے شاگرداں بارے واقفی مہیا کرن وچ مدد دیتی سگوں مولوی احمد یار دیاں لکھتاں نوں حاصل کرن وچ وی ودھیرا ہتھ پوایا، ایہناں دونوں دے انٹرویو ٹیپ شدہ صورت وچ موجود نہیں سگوں مرالہ دے ہو رکھی لوکاں دیاں احمد یار بارے گلاں وی محفوظ نہیں چھپڑیاں مرالہ اپڑ کے ریکارڈ کیتیاں گیاں ایس توں اڈ احمد یار تے اودھ دے مرشد میاں صلاح دے مزاراں دیاں تصویریاں وی لیاں گیاں ایس سلسلے وچ احمد یار بارے ہور سوچواناں دے انٹرویو تحریری صورت وچ وی لے گئے ایخ ایہناں ساریاں ڈریاں نوں بنیاد بنا کے تے ہور کوئی ڈیڑھ سو دے نیڑے تیرے کتاباں رسالیاں نوں مانوی ذریعے پاروں ورت کے مولوی احمد یار اودھ دے فکر تے سن بارے اپنی کھوج نوں مکمل کیتاے۔

مولوی احمد یار: فکر تے سن بارے ایس کھوج نوں گل چھیاں باباں وچ ونڈیا گیا لے، پہلے باب وچ مولوی احمد یار دے زمانے دا سیاسی، سماجی، اقتصادی تے ادبی پس منظر تے پیش منظر بارے گل کتھ لے، دو جے وچ اودھ دی حیاتی دے سلسلے وچ اودھ دے جنم دے مقام تے سال، اودھ دے ڈوٹھکیاں، ہجرت دی وجہ تے رانی واقعہ، احمد یار تے مرالہ، اودھ دی تعلیم تے تربیت، اودھ دے پیر مرشد، اودھ دے پیشے تے کاروبار، سکھ بار نال احمد یار دے تعلق تے جاگیر دا معاملہ، احمد یار دی وفات، اولاد، شاگرد تے دوست ساریاں گلاں بارے دلیل ونڈی جانکاری دتی لے ایس باب دے چھپڑے تے احمد یار و بن

دی حقیقت تمارن تے دلیاں تے شہادتیاں نال اکو احمد یار نون نکھیڑن دا چار اکتا لے
 پنجاباب: احمد یار دیاں لکھتاں بارے لے جس وچ اوھدیاں اوڈا و اوڈریجاں توں پہلاں
 کل لکھتاں دس کے دستیاب (۴۰) لکھتاں دی احمد یار نال نسبت نون ثابت کیتا گیا لے نال
 ای ہر لکھت بارے مختصر جانکاری تے اوھدے وچ ورتی گئی صنف دا تارا کیتا گیا لے
 چوتھا باب دی احمد یار دیاں لکھتاں دا ای لے پر ایٹھے احمد یار دیاں دستیاب تے اوھدیاں
 ثابت ہون والیاں لکھتاں (۴۰) دے ماخذاں تے مونیوےاں دا دیر واکیتا گیا لے ایٹھے

ایناں لکھتاں دی وڈی کردتی گئی لے جیٹری "قصہ کاری" ، "دینی شاعری" تے "پھنکل
 لکھتاں" کر کے لے پنجواں باب مولوی احمد یار دے نکر تے فن بارے لے جیڈے وچ اوھدیاں
 دستیاب لکھتاں نون لکھ رکھ کے اوھدے نکر تے فن نون تارا گیا لے ایس سلسلے وچ اہمیر
 دی قصہ کاری دے نکر تے فنی انگاں نون اجاگر کرن لئی اوھدے قسیاں وچ کبانی تے ہلاٹ
 کردار، نگاری، مذہبات نگاری، منظر نگاری، واقعہ نگاری، رومانوی تے مافوق الفطرتی ماحول
 لوک ریتی عناصر FOLKLORE ELEMENTS مقامی پن تے عشق بارے تجزیے شامل ہیں

پھیر احمد یار دینی (اسلامی) رنگن رنگیا لکھاری دے حوالے نال اوھدیاں کتاباں راہیں
 اوھدے اسلامی رنگ نون نکھیڑیا لے اوھدی قصیدہ گوئی تے سبجو گوئی اُتے وکھ دکھ
 گل کیتی لے تے اوھدے کھوج تے پر کھ بارے نکر تے فن دا دکھ تارا کیتا لے احمد یار
 اک طبیب دی سی ایس حوالے نال اوھدے ایس فن نون وی دیکھیا پر کھیا لے آخر تے
 احمد یار دی زبان تے بوٹھی Dialect نون اوھدیاں کتاباں وچ ورتی زبان تے
 بوٹھی دے حوالے نال تارا کے اوھدے لسانی محاسن نون نکھیڑیا تے نکھیڑیا لے احمد یار
 باب فدی گل (سٹے تے تے) تے آنری صدر کھوج وچ ورتے گئے ماخذ تے ایس
 دی دس پانڈا لے جس نون وڈے پھول دوحصاں وچ وڈا واکیا لے جناب دی ذریعے
 Basic Sources تے ثانوی Secondary Sources پہلے لے
 وچ صرف احمد یار دیاں کتاباں نہیں تے دوجے وچ باقی سارے ماخذ تے ذریعے کتاب
 نون مستفاد دے حساب نال وڈا واکیا لے پنجابی، گورکھنسی پنجابی، اردو، انگریزی

عربی، فارسی تے ہندی۔

ایس کھوج دے اندر لےھے وچ حولے دین واسطے کھوج واپنکاتے چلدا
 طریقہ اپنایا گیا اے جہیدے تحت ہر حوالے وچ لکھن والے داناں، لکھت، قلمی یا مطبوعہ
 داناں، مطبوعہ دی صورت وچ چھاپے پڑھن دی تھاں، چھاپے پڑھن داسال تے صفحہ، قلمی
 صورت وچ کتابت دا مقام تے سال قلمی نسخے دے مالک داناں تے
 ورق درج کیتے نیں، مطبوعہ تے قلمی ذریعیاں دا باقی ویر و کتاب واقعی Bibliography
 وچ درج لے۔

مولوی احمد یار: فکر تے نثر بارے ایس کھوج تے ایہدے سٹیاں توں پنجابی ادب
 نوں کیہ نائدہ ہووے گا؛ ایس دا گورٹے تے ایس کھوج نوں پڑھن دے بعد پنجابی زبان
 تے ادب دے سوجھوان، کھوجی تے نقاد اسی لان گے یاں پھیر ایس کھوج نوں تے ایس
 دے سٹیاں نوں اگوں ادب وچ درت کے اینہاں دے چنگ مند داناں راہو سکے گا پر
 جنہاں حالیاں وچ ایہ کھوج کیتی گئی تے جس جذبے نال ایہہ نیپرے چڑھی ایس نوں مکھ
 رکھ کے کچھ گلاں تے حال دی گھڑی وی کیتیاں جاسکدیاں نیں جیویں ایہہ کہ صحن پنجابی ادب
 دا تذکرہ تے تاریخ لکھن والے گھسیاں ہو یاں تے بے سھو یاں گلاں کرن دی تھاں کوئی
 نوں گل دی کر سکے ایس کھوج دے سٹیاں نال پنجابی ادب دی رفتار تے میار وچ وادھا ہوے
 گا مثلاً احمد یار دی قصہ کاری راہیں پنجابی قصہ کاری وچ کئی قصیاں دا وادھا، پنجابی قصہ کاری وچ
 احمد یار راہیں مافوق الفطرت عنصر واڈے پیمانے تے آؤ نالوک ریتی عناصر نوں شعوری طور
 تے داخل کرنا، صحن احمد یار دے وچ دالقا دتے کھوجی اپنے پورے ناک نقشے نال پنجابی
 ادب دے پہلے نتاوتے کھوجی ہون دا دعویٰ کر سکے گا احمد یار پاروں صحن پنجابی ادب وچ تصدیق
 کوئی نے بھوگرٹی بارے دی گل بات شروع ہو سکے گی دینی حوالے نال احمد یار پاروں کار بار
 وچ دی اسلامی ہدایت نوں ہمیشہ مکھ رکھن دے پنجابی ادب دے دینی انگ نوں اجاگر کیتا جا سکے
 گا پھیر ایہہ کہ احمد یار دی سیاتی دے کئی صنیعے کسوینے بن رکشن ہو سکے سائے آؤن گے
 تے ارمدے بارے پائے گئے گنجل کھل جان گے مطلب ایہہ لے کہ ایس سبھی کھوج راہیں

اس لئے مکمل مولانا احمد یار اپنے سٹوڈنٹس کو لے کر تے فن نال پہلی داری سنٹر کے سامنے آئے گا
 ایس لئی مین کوئی بار بارہ سنگھ ایبہ نہیں لکھ سکے گا کہ کون (اسد یار) دی سرب اڈاری اچھے
 بچن جوگی سی نہیں طعی۔ مین کوئی "سوجھوان" احمد یار مرالوت تے ایس یار اسل مگر تھی زن
 در احمد یار آکھن دی جرات نہیں کر سکے گاتے مین جے کے بیار سنگھ جھوگل نے کرتی بنائی ہے
 یہ سدھ سنگھ کار لکھی تے اوہ قندہ کار مولوی احمد یار نون بھلن دی لدی غلطی نہیں کر سکے گا
 ایسناں گز ارشال دے نال ایس کھوج بڑی ما بزی نال مانرے۔

شعبہ ملک ڈوائس

شعبہ پنجابی

پنجاب یونیورسٹی لاہور

لاہور ابدو سنگھ، بی بی مال بول لاہور، ۱۹۲۰ء، ۲۲۲، انگریزی

مولوی احمد یار کے زمانے دا سیاسی سماجی اقتصادی تے

ادبی پس منظر تے پیش منظر

سیاسی سماجی تے اقتصادی:

احمد یار وی پیدائش (۱۷۶۸ء) ویلے پنجاب دے تے ہندوستان دے باقی حصوں اور پورے
 اتر ہی تے طوائف الملوک کی زور اے تے سی ایہہ سلسلہ اور رنگ زیب عالمگیر وی وفات دے
 توں بعد جھبہ دے ای مترع ہو گیا سی کیوں جے ارشد دے جانشیناں وچوں کوئی وی نہ
 حکومت لڑن نہ سنبھال سکیا نتیجہ ایہہ ہو یا کہ ایس سیاسی عدم استحکام پروں اٹھارویں صدی
 پہلی چوتھائی دے مکہ یاں مکہ یاں مغل حکومت دے کوئی علاقے خود مختار ہو گئے جہاں دیوں
 دکن تے ردھل کسٹڈ کر دے قابل نیں۔ رنبندی کسٹڈی کسر نا درن تاد دے نلے
 ۳۶-۳۹ء نے کڑھ دتی جس نال نہ صرف انسانی جاناں وی تباہی ہوئی سکوں۔ غلامی
 رنبندی ساکھ وی جاندی ری تے انج ایس نخلے دیج دی اتر ہی وپے سور وادھا ہو یا ایس
 اتر ہی نے سبھاں نوں ہر لڑھن داموقد و تا ایس دور و پنا پنجاب دے گورنر لو اب زریا
 خان نے پنجاب دے انتظامی حالات درست کیتے تے کہے حد تو ای سکھاں نوں تی قابو کیتے

1. Hari Ram Gupta: Later Mughal History of the Punjab, Lahore-1975, p.24

2. Ibid. p.30.

3. Ghulam Muhammad Latif: History of the Punjab, New Delhi-1964, p.193.

نواب زکریا خاں دے من مگر دن سکھاں نے پنجاب وچ پھیر کٹھا ہونا شروع کر دتا اوھناں
اک مذہبی تنظیم دی بنا لئی تے راوی کنڈھے تلے وی اساریا تے لٹ مار کرن لگ پئے ایس ودر وچ
پنجاب دے گورنر میرمنور نے سکھاں دی ایس جتھا بندی نوں ٹھہکھن دیاں کامیاب کوششاں کینتیاں
پر سپر و سپر سکھ مقامی سطح تے طاقت بھڑکے اسی رہے۔ انڈیاستان وچ جدوں احمد شاہ
ابدالی طاقت وچ آیا اوس ایہہ حالات آپوں دی گولے ایتھوں دے مسلماناں نے دی اوس
نووں جانوں کرایا ایتھوں تکیہ کہ پنجاب دے گورنر نے اوس نوں آڈن دی دعوت دی دے
دقی ایس لئی اوہ پہلی دارمندرستان اتے دسمبر ۱۷۴۷ء نوں حملہ آور ہو یا ایلہ تے ایہدے بعد
اوس نے کوئی دس حملے کیتے پہلے بعد درجا ۵۰-۴۶ء وچ بھجیا ۵۲-۵۱ء وچ پتھ چوتھا
۵۶-۵۷ء وچ رتھ پنجاں ۶۱-۵۹ء وچ رتھ چیسوں ۶۲-۶۱ء وچ رتھ ستراں ۶۵-۶۴ء وچ
وچ رتھ اٹھواں ۶۷-۶۶ء وچ رتھ نوواں ۶۹-۶۸ء وچ رتھ تے دسواں تے
آخری ۷۰-۶۹ء وچ رتھ ہو یا اینہاں وچوں پہلے اٹھ حملے موثر من اینہاں حملیاں ریلے احمد
شاہ ابدالی داٹا کر ابھتا کر کے سکھاں نال ای سوہنہ اریا اک دارمہڑے وی سامنے آن کھرتے تے
ابدالی دے ہتھوں بھانج کھا گئے ۱۲ لاکھ سکھاں دا معاملہ ایہہ سی کہ جدوں ابدالی پنجاب دل آؤندا

1. Syed Mohammad Latif: History of the Punjab, New Delhi-1964, P.211.
2. Ibid. P. 217.
3. Hari Ram Gupta: Later Mughal History of the Punjab, Lahore-1976, P.166.
4. Ibid. P. 167.
5. Ibid. P. 169.
6. Ibid. P. 176.
7. Ibid. P. 186.
8. Ibid. P. 195.
9. Ibid. P. 218.
10. Ibid. P. 222.
11. Ibid. P. 223.
12. Khushwant Singh: A history of the Sikhs, London-1963, Vol: I, P.150

136984

ایمہ سپاڑیاں وچ اپنیاں پناہ گامواں وچ لک جانڈے اوہ جہلم پار کر دتے ایمہ آن کے پھیر
 کھوڑر پان ڈسیمہ پنید ملے احمد شاہ ابدالی ستویں حملے ویلے لاہور وں سوند اہو یا جڈن
 سرمنڈا بڑیا تے ایمہ دیکھ کے او سبوں بڑا دکھ ہو یا کہ سکھاں نے سرمنڈیاں اچیاں اپناں
 عمارتاں، مسیتاں تے درگامواں تھیں ہاں وچ بدل دتیاں نین اوہدے آؤن دی خبرس کے سہ
 اگے دانگ نٹھ بھیج گئے سن اس اپنے جوالوں نوں کھتے سبھے سکھاں نوں لبھن لئی گھنسا پر اوہ
 اوتھناں نوں نہ لبھے تھوڑا چہرہ او تھے رُک کے ابدالی لاہور آیا اوتھوں تہا اڑپ کے سکھا
 سرداراں دیاں گھراں نوں پدھریاں کر دتا اوتھناں دیاں عبادت گامواں نوں مبتاں تے
 درگامواں ڈھان دے بدلے وچ ڈھادتا تے پھیر واپس کابل پرت گیا ایس پھیرے لے پین
 اس آہ سنگھ نوں سرمنڈا گر نہ لادتا ابدالی کابل نوں زن کیتا تے سکھ بھہ لیسو خیاں
 وچوں نکل آئے پلاں اوتھناں لاہور آتے تبتہ کیتا اوتھناں مسلماناں نوں وڈھیا، لہیا، لٹ
 مار کیتی گھراں وچ وڑ کے خورتاں دی بے حرمتی کر دے تے پھیر قتل کر دیندے اوڑل لاہور
 دے اک بزرگ نختوشاہ دے اکھن تے ایمہ ظلم بند ہو یا۔ سکھاں نے لاہور نوں شاں حسباں
 وچ وڈھیا جنرل مسد بنا زبگ تیکر سر بھاسنگھ نے مل لیا مشرقی حصہ نئے جہلم کابل ل کوہ شاہ
 دے حصہ وچ آیا تے باقی تھوڑے بادشاہی مسیت وغیرہ بنا سکھ نے قبضے وچ لے لے ایس دے
 دے اک شاعر نے لاہور دی سکھاں تہوں تباہی واسال جہان خراب شدہ وچوں ۱۸۱۱ء بمطابق
 ۱۷۶۲ء کڈھیا لے تھ

احمد شاہ ابدالی نوں کابل جہوں ایمہ خبراں اپنیاں تے اس ۱۷۶۶ء دینے پندہ ایہ راز
 زن کیتا سکھ پدوں دانگ پھیر تہہ متہ ہو گئے لاہور وں نین واسے سو بھاسنگھ تے کوہ شاہ تے

۱۔ اقبال صلاح الدین: تاریخ پنجاب، لاہور - ۱۹۰۲ء، ص ۲۶۶ اور

۲۔ Syed Muhammad Latif: History of the Punjab, New Delhi- 1964 P. 286.

۳۔ اقبال صلاح الدین: تاریخ پنجاب، لاہور، ۱۹۱۷ء، ص ۳۵۸ اور

۴۔ Syed Muhammad Latif: HISTORY P. 287.

تے لہنا سنگھ بارے کسے نے کہاوت جوڑی کہ

سو بھے دی سو بھاگئی گو جسرو دا گیا مال

لہنے نوں دینا آیاتوں ہوئے کنگال ۱۷

سرہند دی پھیر تباہی ہوئی دیکھ کے احمد شاہ ابدالی نوں بڑا گچ چڑھیا پر نال
ای سوچن ڈیہہ پیا کہ ایہہ واری وٹے وی کھید کہ درن تیکر چل دی رہے گی ادہ مسالحت
بارے اہے سوچ ای رمیاسی کہ سکھ اکٹھے ہو کے مقابلے لئی آن کھلوتے جنگ ہوئی تے
پھیر سکھاں نے بھانج کھا دی ۱۷ آلہ سنگھ کیوں جے پہلاں وی مسلماناں نال چنگا سلوک کر
داسی اید کی پھیر اوہدے پتر نے نذرانے وغیرہ پیش کیتے احمد شاہ ابدالی نے اس نوں
سرہند رچ خود مختاری دے دتی اپنا سکھ چلان تے مستقل فوج رکھن دی اجازت دے دتی
اوہدہ لہنا سنگھ اتے وی مہربانی کر دیاں اوں لاہور دے کچھ علاقے ادمنوں دے دتے ۱۷
مولوی عبید اللہ خاں نوں گورنر مقرر کیتا گجرات تے رہتاس دی سرداری سرفراز خان نوں دے
دتی پھیر ۱۷۶۷ء رچ ابدالی واپس چلا گیا ۱۷۶۸ء بعد اس نے دوہور حملے کیتے پر اس نوں
اہت سالات مہجھوں مجبور ہو کے چھینتی واپس جانا پئیدا رہیا پھیر ادہ بیمار پیا تے ۱۱۸۶ھ
مطابق ۱۷۷۲ء رچ وناٹ پا گیا ۱۷۷۳ء ابدالی دے ایسناں وسان عملیاں رچ تے ایہوں دی
ردک رچ ظاہر لے پنجاب و دھیر التاڑیا گیا پنجاب دے لوک جے سکھاں دی بڑھچاگر دی
توں تنگ سن تے ابدالی دی کوئی راشن اسلام گھروں نہیں سی لے کے آؤندا ایس لئی اس
دور رچ ایہہ گل بنی جھیڑی بعد رچ اکھان دا درجہ حاصل کر گئی پٹی کھا دا پتیا لاھے دا

Hari Ram Gupta : Later Mughal History of the Punjab, Lahore- 1976. P. 219.

۱۷ اقبال صلاح الدین : تاریخ پنجاب، لاہور - ۱۹۷۴ء، ص ۲۳۶ (اردو)

Syed Muhammad Latif: History of the Punjab, New Delhi- 1964, P. 288

۱۷ Ibid. P. 288

Hari Ram Gupta: Later Mughal History of the Punjab, Lahore- 1976, P. 224.

تے واہدا احمد شاہی دا ۱۲

احمد شاہ ابدالی دے فوت ہون مگروں سکھاں نوں کسے دا ڈروی نہ رہیا ایس
 لئی بہت چھیتی سکھ سارے پنجاب اتے قابض ہو گئے تہ ایہناں دی صورت بن ایہہ
 بن گئی سی کہ ایہناں دیاں باراں مسلاں یاں سرداریاں قائم ہو گئیاں سن ایہہ مسلاں یاں
 سرداریاں اپنی ابتدائی شکل وچ ابدالی دے عملیاں توں دی پھلاں وجود وچ آیاں سن
 جیٹریاں ہولی ہولی پکسری شکل وٹا کے ایس دور وچ باقاعدہ حکومتاں دا درجہ حاصل کر
 چکیاں سن ایہناں دی گنتی ۱۲، سی ایہہ مسلاں مذہبی بنیاد اتے ابدالی دے خلاف
 اکٹھیاں دی ہون دیاں رہیاں آپس وچ لڑ دیاں رہیاں پر مسلماناں دے خلاف "گورمتا"
 پکا کے کٹھیاں دی ہون جان دیاں رہیاں۔ ہولی مولی ایہناں مسلاں دین انتظامی لحاظ ناں ایہہ
 تبدیلی آگئی کہ ایہناں حکومت نوں اپنے مذہبی اصولاں اتے چلنا شروع کر دتا۔ ایہ سلسلے
 وچ "دسویں پادشاہ دے گرنہٹھ" نوں ارضناں اندرونی تے جیرونی یا لہیاں بنان لئی بنیاں
 دے طور دے ورتنا شروع کر دتا ایسے زمانے وچ واہ گورو کا خالہ واہ گورو کی فتح واہ
 نعرہ اک قومی نعرے دے طور تے ایہناں اپنا بارہا انسان بنن لئی کوئی خاص قانون اتے
 بنا بلے ایہناں کوئی نہیں بنائے ہوئے سن ایس سوال جواب لہ کے ہاں آدی گرنہٹھ نوں
 ورت کے انسان کر لیندے سن۔ آدی گرنہٹھ نوں پاپا دے جواز لئی دئی رتدے بن
 کسے پارٹی نوں ڈاکہ پے جاندا تے اوہ اپنا انسان بنی دا ڈاکہ مار کے پورا امر دی سی ۵۵
 ایہناں نے لوکاں تے بھارے لگان لاگو کیتے ہوئے سن تے وچوں اوہ سلسلے دے تے وار
 دا ہوندا سی جس وانہاں اونہاں رعیت یاں "راکھی" رانیسا مویں ۵۶ ایہناں دے تے

۱. J. G. Khanna: A survey of Punjabi Language and Literature, Journal of the Pakistan Historical Society, Karachi - April, 1962, P. 119.

۲. Syed Muhammad Latif: History of the Punjab, New Delhi - 1964, P. 291.

۳. Syed Muhammad Latif: History of the Punjab, New Delhi - 1964, P. 291.

۴. Ibid. P. 293.

۵. Ibid. P. 294.

۶. Ibid. P. 294.

دی رسم عامسی تے ایہہ گل دی عامسی کہ سکھ اپنی رعایہ کولوں "کارہ بریگار" زبردستی لیندے
سن جس دا کوئی معاذر نہ نہیں سن ویندے ایس گل تے عزیز لوک بڑے تنگ سن لہ
ایہہ ادہ ویلا اے جدوں پنجاب دے وسیک ایس "گھر دگھری نوری سرکارے دے
ستھوں دوہرے تنگ سن سماجی لحاظ نال پنجاب دا دلیرا بدھنکیا سی ایس حالت بارے
دارت شاہ نے کئی ٹھکری گل اکھی اے پئی - ۵

سہ جدوں لیس تے جٹ سردار آجے گھر دگھری بان نوری بہار ہوئی انج ای پنجاب دی
لٹ مارے دی دارت شاہ کوکرا اے پئی - ۵

دارت شاہ جیوں دلاں پنجاب لئی تیوں جوگی نوں لٹ اجاڑیاں

سکھال دیاں باراں مسلاں دچوں تن مسلاں بوجھتیاں طانت درسن سکھ چکیہ آلہ والیہ
تے جٹگی، احمد شاہ ابدالی دے بعد جدوں سارے پنجاب اتے ایساں مسلاں دن حکمرانی ہو گئی
تے ایہہ آجے کھیہ بٹر پیاں تے آخری بازی سکھ چکیہ مسل دے متھ دچ آئی جس ادڑک
سارے پنجاب اتے حکمرانی کیتی -

سکھ چکیہ مسل دے دڑھکیاں دچوں بدھ سنگھ گورگوبند سنگھ دے پر دکاراں دچ
شال سہا - ۱۷۱۸ء دچ جدوں ادہ مریا تے کچھ پنڈا اردھی ملکیت سن ادھ دے پرنو دھ
سنگھ نے سکھ پک نوں اپنا سکا نہ بنایا تے نواب کپور سنگھ نال دل کے ابدالی دے خلاف لڑیا
ربہا ۱۷۵۲ء دچ جدوں ادہ سویا تے چڑھت سنگھ نوں گدی ملی ادھ دے بعد مہاں سنگھ آبا
س گورنر انوار دے علاقے مسلم سرداراں کولوں کھوچے ۱۷۶۲ء دچ مہاں سنگھ دے بعد رنجیت
سنگھ ایس مسل دا سردار بنیا ۱۷۶۵ء جس نے بناوری دے نال نال حکمت عملی کولوں کم لے کے ہوئی ہوئی
ساروں سکھ مسلاں نوں زیر کر لیا تے کلا پنجاب دے سیاہ تے سفید دا مالک بن گیا -

۵۲ حمید اللہ ہاشمی: سخن دارت، لاہور - ۱۹۷۱ء، ص ۷۸۔ Ibid. P. 235.

۵۳ سید دارت شاہ: مہر مرتبہ عبدالعزیز، لاہور - ۱۹۶۲ء، ص ۲۷۲۔

۵۴ Khushwant Singh: A History of the Sikhs, Vol: II
London - 1965, P. 182-183.

۵۵ Ibid. P. 188.

احمد شاہ ابدالی دے پوترے شاہ زمان نے جہوں پنجاب آتے حملے کیتے تے ایسناں
دے دوران ادھدیاں باراں توپاں جلم دریا رچے ڈب گتاں رنجیت سنگھ نے ارصناں
وچوں اٹھ کڈھوا کے اس نوں گھل دتیاں جس تے غوش سر کے شاہ زمان نے اس نوں لاہور
دا اعلانہ دے رتا لہ رنجیت سنگھ نے لاہور دے سر کردیاں تے کنیا تے نکلن مسل دیاں نوں
دی بد نال لاہور توں لہنگہ تے گوجر سنگھ جھنگ دا اتھنہ شتم کیتا ۱۸۰۱ء رچے ادھ بانا مدھ
تاج پوشی نال مبارابہ میاں ۱۸۰۲ء رچے اس رام لہنگہاں کوں امرتسر کھوہ لیا آھلورالہنگہ
دے سردار نتج سنگھ نوں پگ رٹ جبرائیل ۱۸۰۳ء کے مسل نوں زیر کردیاں کت دندا
اودھ دے وارثاں دارالبندہ لاہور تے دربار پ منسب دیندا پنج ارصدی نوں ری انا لہنگہ
مسلاں دے وارث مالات نال کجوتہ کر دے گئے تے مری دے احساس دا شکار نہ ہوئے
پنجاب رچے ایسناں حالوں رچے جنہاں رچے پنجاب رچے ڈرشی طاقت سکھ تے درساں
طائراں مثل بریسے، جٹ، درہیلے وغیرہ سکوں کے سد توڑی انگریزوں سن ایسناں تے کئی
تانی موندی رسی سکوں رچوں سکے حکیمہ سل کول ایس طاقت آرن توں بلاں اتھے دد عیسیٰ انہ کی
پھیل ایس درودے ۱۸۰۲ء دے قحط نے انسانی موت سستی کردتی واسی دے ڈنگر دی مک کتے
انج انہ کی نے ایس ملا تے دی اتھادی حالت نوں دی سناڑ کتھا ایسے دور وپن کجوات دے
علاقے رچے بن واسے کال (۱۸۰۳ء - ۱۸۰۵ء) نے دی ایس ملا تے دی اتھادی حالت نیہ کر
کے رکھ دتی۔ اجہ کال ست پڑ ویا کال اکھاندا لے اجہ ایسا ماروسی کہ اناج ست پڑ ویا
رد پے واوکیا لوکی رکنوں دے پیکر کن تے مجبور ہو گئے رھیرے کھبکھ مقدر م کتے

۱۔ اقبال سلات الدین: تاریخ پنجاب، لاہور، ۱۹۶۲ء، ص ۴۴۵ دارود

۲۔ David Paulson and Lalit: History of the Punjab
New Delhi- 1964, P. 340.

۳۔ Ibid. P. 353.

۴۔ محمد آصف خاں: بینک ہند پنجاب، لاہور، ۱۹۶۲ء، ص ۲۵

۵۔ Dr. Rafiq Ahmad: Political and Economic Li
of the Punjab between 1717 and 1843, Journal
Research Humanities, Lahore-V.1, No.1
Jan. P. 72-73.

بہت سارے ایسے علاقے تھے توں ہجرت کر کے کشمیر تے پناہ چلے گئے۔ ۱۱۶۲ء وچ جدوں
 گورنر سنگھ بھنگلی نے چڑھت سنگھ نال رل کے گجرات تے حملہ کیتا تے حاکم گجرات توں مارن
 دے نال نال ستر نوں اگ لادتی لوک بلوچن مو کے نیڑے دے علاقیاں وچ جا آباد ہوئے
 اٹھارویں سدی وچ پنجاب دے دسینک دودھیری مصیبت وچ پھاتھے رہے نیں
 منٹلاں دی خانہ جنگی نادر شاہ داحلم مرہٹیاں دی لینا سکھاں دا کھورو پانالٹ مار چانا مسلماناں
 دیاں زندگیوں عذاب وچ پادینا تے اینڈاں دی سرکوبی واسطے احمد شاہ ابدالی دے پے
 در پے حملے ایہدے بعد سکھاں دا آپس وچ کھیسیڑنا شروع شروع وچ انتظامی تے حکومتی
 سطح تے نا اہلی تے سکھانٹاسی نے پنجاب دی اقتصادنی حالت نوں تباہ کر کے رکھ دتا سی
 پھیر ایسے علاقے وچ پٹے کال نے حالت ہو خراب کر دتی زراعت تباہ ہو گئی، رستیاں دے
 غیر محفوظ ہون پاروں تجارت تباہ ہو گئی جیہڑا تھوڑا بہت غلہ ہوندا ارہ نکھان نکال تے گھرو
 گسرتی سرکار چک کے لے جاندی ایسے ٹکیر دا ناں سکھاں نے "راکھی" رکھا ہو یا سی ستھ
 رنجیت سنگھ جدرں ہمارا جہ بنیا تے گھٹ دکھٹ ایہہ گل تے موبلی کہ "گھرو گھری نبی سرکار"
 دا درتے ختم ہو یا لوکاں نے امن چین تے سکھ داساہ لیا ایہہ دکھری گل لے کہ رنجیت سنگھ دی
 امن نال نہیں بیٹھا ایس نے پیر پیر اپنی حکومت نوں پھیلایا ظاہرے ایہدے لئی اوس جنگاں لڑیاں
 ۱۸۰۹ء وچ تلچ پاروے علائباں دل داس داد جہن گیا پر ایس علاقے نوں ایٹھ اٹھیا کپنی نے تحفظ
 دے دنا ایس لئی رنجیت سنگھ نے انگریزاں نال معاہدہ کر لیا جس وچ تلچ پاروے علاقیاں تے
 فوجی کارروائی نہ کرن دا وعدہ سی جدرں کہ انگریزاں نے رنجیت سنگھ نوں تلچ تے شمالی علاقیاں تے
 ادھدے مکمل اختیار نوں تسلیم کر لیا پنج ہمارا جہ ساری عمر ایس پاسوں مطمئن رہیا۔
 اُسر دیاں علاقیاں وچ ۱۸۱۲ء وچ خوشاب پھیر سامہوال پھیر جموں، وزیر آباد،

۱۱۶۲ء قمری احمدی احمد قاعداری: گجرات لعبد قدیم و جدید، گجرات - ۱۹۲۸ء، ص ۶۵ (اردو)

۱۱۶۲ء قمری . ص ۶۱

۱۱۶۲ء قمری . ص ۶۱

گجرات نوں اپنی سلطنت وچ شامل کیتا ایدے بعد ۱۸۱۸ء وچ ملتان کشتیر ۱۸۱۹ء وچ تے
 پتا در ۱۸۲۴ء وچ اپنی سلطنت وچ شامل کیتے تہ ایں دوران مسلماناں دلاں سبدا سہ شہید
 دن آگوائی وچ جہاد دی اک زبردست تحریک چلی جیٹری ۱۸۲۶ء توں ۱۸۳۱ء تک جاری رہی تہ ایں
 ویلے تک رنجیت سنگھ دودھرا منقبوط ہو چکیا سی ایں لئی دودھیراں شہیدیاں دے باوجود ایہ
 تحریک توڑ نہ چڑھ سکی پر پھیر دی ایں تحریک نے مسلماناں وچ جلودا اتناں دا جذبہ جگا دتا
 رنجیت سنگھ دی سلطنت چین دی سرحد توں لے کے انڈیا تک، ملتان تے اتر تک سب تکیر جیل تہ
 رنجیت سنگھ دی حکومت وچ پنجاب وچ امن چین رمیا تے زندگی دے کئی شبیاں پت
 ترقی ہوئی ادھرا سلوک مجموعی طور تے مسلماناں نال چنگا سی پر ادھ نمینگاں تے درجے متعذب تے
 منشد سکھاں دے اثر بیٹھ سی ورجی گل ایہ لے کہ سرحدیاں تے دے بھوتے ہوئے
 سکھاں اتے ایہ داس نہیں سی چلدا ایں لئی ایں دے در وچ مسلماناں سکھاں متحتوں ددیرے
 وکھرن سبب ایں در وچ کیوں جے نت دی انرا تری تے بھیا ورتی گھٹ تے لوکاں دی نت
 دی نقل مکانی وچ کمی آئی ایں لئی عام اقتصادی حالت ڈاکٹر رنیت احمد موریاں دے لفظاں وچ حدت
 بحال ہوئی تہ

رنجیت سنگھ نے سکھاں دی سیاسی حالت نوں مستحکم کیتا چھوٹیاں چھوٹیاں سرداریاں توں اوس
 اک رٹن سلطنت نام کر دی اوس دے تعلقات بند دستان دے دو جے حکمراناں نال چکے۔ بے اوہ
 گل دا پکا سی تہ

۱. اقبال صلاح الدین: تاریخ پنجاب لاہور ۱۹۶۳ء، ص ۴۰۰ تا ۴۰۴

۲. احمد آصف خان: بنگ سند پنجاب، لاہور ۱۹۶۲ء، ص ۴۶ تا ۴۸

۳. اقبال صلاح الدین: تاریخ پنجاب، لاہور ۱۹۶۳ء، ص ۴۱۵ تا ۴۱۷

۴. G. A. Griener: The Sikhs: A History of the Sikhs, Vol. I, London-1960, p. 220.

۵. Dr. G. A. Griener: A survey of Punjabi Language and Literature, Journal of Pakistan Historical Society, Karachi-April, 1967, p. 10.

۶. Dr. Rafiq Ahmad: Political and Economic Life of the Punjab between 1707 and 1848 (Journal of Research in Humanities), Lahore Vol. I, No. 1, Jan: 1966, p. 8.

۷. Syed Subhanad Latif: History of the Punjab, New Delhi-1963, p. 490.

رنجیت سنگھ واسلوک عام کر کے مسلماناں نال چنگا سی ایس واثبوت اوھدے حکومتی کاروبار دے مختلف شعبیاں دچ مسلماناں دا عمل دخل لے ایہہ گل بالکل سچ لے کہ رنجیت سنگھ نوں لاہور دا قبضہ وراں دچ مسلمان سر کر دیاں تے مسز لہکاں دا متھہ سی ایس تقادن تے بل ورتن نوں بغیر رنجیت سنگھ لاہور دا قبضہ نہیں سی لے سکدا، ایس واک کارن دی سی کہ مسلمان سر کر دے تے معتبر لوک دوجے شہریاں دا انگ لاہور دے نائین تن سکھ حکمراناں دی ٹٹ مار تے ناہل حکمرمت نوں سخت تنگ تے ناراض سن ایہناں تناں سکھ سرداراں دے دور دچ کسے بندے دی جان تے مال محفوظ نہیں سی رہی۔ رنجیت سنگھ نے لاہور دے سر کر دیاں دچوں سر حکمران دی دھیری عزت کیتی پر پھیرا دینوں دھیرا ذلیل دن کتیا۔ ایہہ حال رنجیت سنگھ نے شہر دے اک سوڑ سر کر دے میاں محمد عاشق دا کتیا۔ رنجیت سنگھ نے ملازمتاں دے سلسلے دچ صرف نااہلیت نوں عبا متھیا سی لہ اوھدی اپنی قوم انتظامی مسالباں دچ نااہلی سی۔ ایس لئی اوس نے سہروراں تے یورپی توں او مسلماناں نوں ملازمتاں دتیاں رنجیت سنگھ دے عہد دچ مسلماناں دچوں سب توں ودھ اہمیت فقیر خاندان دے تناں بھراواں عزیز الدین، نور الدین، امام الدین تے خاندان دے کچھ دوجے بندیاں نوں حاصل سی ایہہ طبیب خاندان دے سن عزیز الدین نے رنجیت سنگھ دی اکھ دے علاج دے سلسلے دچ اوھدی خدمت کیتی اوس پیلوں انعام دے تے پھیر جاگیراں دتیاں تے امیدے بعد باقاعدہ ملازمت دچ لے آندا تے آخر کار وزیر اعظم بنا دتا۔ دوجے بھرتے ایہناں دی اولاد وی اہم عہدیاں تے رہی۔ ایس توں اڈوانی خاندان تے منسی خاندان نوں اہمیت حاصل رہی فوج دچ وی ودھیرے مسلمان

Journal of Research Society of Pakistan, Lahore-1974, Oct. P. 49.

2. Ibid. p. 52.

Griffin, L: Ranjit Singh, Oxford, 1898, P. 32.

Rayne, C.H: A Short History of the Sikhs, London-p. 199.

Journal of Research Society of Pakistan, Lahore. 1974. Oct: P. 54.

5. Ibid. P. 56-58.

6. Ibid. P. 50.

سن ۱۸۳۶ء میں جب رنجیت سنگھ دی ضرورت سن۔

رنجیت سنگھ ۲۷ جون ۱۸۳۶ء کو فوت ہو گیا۔ اور ہدیہ پتر کھڑک سنگھ تخت اتے بیٹھا تے وزیر اعظم دھیان سنگھ بنیا پر دربار وچ اثر سچیت سنگھ باجود واسی ایہہ گل دھیان سنگھ تے درجے سرداراں نوں چنگی نہ لگی کیوں جے سچیت سنگھ اپنے دشمنان نوں ہمارا جے نوں استعمال کر کے تنگ کر واسی۔ دھیان سنگھ تے اوصدے پتر نوں ساسی محلان ل جان توں ردک و تا گیا ایہہ انگلت اک، سکینڈل بن گیا تے شرارتی عنصر نے مرتے کوں نہ اہنکا شردع کر و تا ایہہ دیکھ کے کھڑک سنگھ دے پتر کنور نونہال سنگھ نے مداخلت کرن دا ارادہ کر لیا اوس نے ہمارا جے نوں اکھیا کہ سب سرداراں دی مرنی لے کہ سچیت سنگھ باجود نوں کڈھ و تا ہارے۔ ہمارا جے نے ایہہ گل باسکل نہ منی کنور نونہال سنگھ تے تن ڈرگے جہانی ہمارا جے دے محلان وچ آئے اور ہنال سچیت سنگھ باجود نوں چھڑیا تے کھڑک سنگھ دے سامنے لے جا کے اور ہدیاں آندراں کڈھ دیاں کنور نونہال نے محلان تے قبضہ کر لیا تے کھڑک سنگھ نوں معذرت کر کے تیار کیتا تے ہمارا جے بن گیا ایہہ اگست ۱۸۳۶ء دی گل اگلے کئے کہ سنگھ نے سچیت سنگھ و اشترتے اپنے اکواک ٹیر و اذیل کر دین والا روٹیہ ویلیہیا تے اور ہدیہ سے دل تے اثر ہو گیا اور ہمارے پے گیا تے نومبر ۱۸۳۰ء نوں مر گیا۔ اس وقت تے ہدیہ ال ایہہ ہنال سنگھ سعنت راز و ل شوع ہو گیا۔ حدود اور ہدیہ نوں ساڑھیاں راہیں آسین سن تے ریشنائی روز سے والک پھیا اور ہنال اسے ڈاڑھیا اور ہدیہ نوں تے مر لیا کنور نونہال سنگھ واسے چھپتیا گیا۔ دھیان سنگھ تے ورتے اور نوں تے ورتے اور لے گئے تے کئے نوں دی اور ہدیہ آؤن و تا اور ہدیہ نوں تے اسے ہنال تے ہدیہ پلان کر گیا۔ ہدیہ نوں تے اور ہدیہ ہال چاند مور نوں لاری ما بھجس جی تے ہدیہ نوں تے

1. Ibid. P. 10.

2. Khushwant: A History of the Sikhs, Vol: London- 1966, P. 3.

3. Khushwant Singh: A History of the Sikhs: Vol: II, London- 1966, P. 8.9.10

4. Ibid. P. 12.

موت لڑائی رکھی گئی۔ جوں اور منوں ساڑھ تا گیا تے چاند کور نے دھیان سنگھ لڑوں
 آکھیا کہ ادہ اوس لڑوں کیتے دتارے دے مطابق ہمارا نی دے پوسے اختیار دے دیوے ادہ
 اک لڑا کی عورت سی دھیان سنگھ سروساں لڑوں صلاح دتی کہ شیر سنگھ لڑوں تخت اتے بٹھا جائے
 مبارانی نے بہر حال حکومت کرنی شروع کیتی پر سردار ایس تے ناراض سن راجہ دھیان سنگھ بہانہ
 ہاکے جموں چلا گیا اور عشوں اوس شیر سنگھ نال ساز باز کیتی کہ شیر سنگھ لاہور اپڑیا تے شہر دوں اک
 وڈا جلس ایہہ کہندا نکلیا "واہ گوردجی کی فتح" ایہہ نشان سی کہ لوک شیر سنگھ دی مدد
 کرن گے تھ لڑائی مرنی تے آخر کار شیر سنگھ لڑوں فتح ہوئی ۱۸ جنوری ۱۸۴۱ء لڑوں شیر سنگھ مبارام
 بنیا (۱۹) شیر سنگھ دی حکومت بھٹیڑے حالیاں وچ شروع ہوئی فوج نال کیتے دتارے ادہ پوسے
 نہ کر سکیا فوج ہرے عام لٹ مار کر دی پھر دی سی ایجھوں تیکر کہ اوس فوج دے منشی تیکر مار
 شے ارھناں دے خیال وچ ارھناں تھوڑا سواں وچ میرا پھیری کیتی سی دھیان سنگھ نے ایس
 معاملے لڑوں پٹانا چا بیا پر کامیابی نہ ہوئی شیر سنگھ کمزور ارادے وابندہ سی اک کے آکھن
 لگا "گپا پکا سنبھالو" ایس نے فوج لڑوں مور شبر کر دتا کہ ادہ اپنے معاملے آپ نبیڑ
 سکدی اے رہے ابج فوجاں ایہہ سمجھن لگ پیاں کہ ادہ ای اصل وچ تخت دیاں مالک
 نہیں ادہ ددھیڑیاں آپ ہریاں ہو گیاں ایس دور وچ فوجاں دی بڑھیا گروی زور اٹتے
 اپڑ گئے ایس دور لڑوں ای اصل وچ سکھانٹا ہی آکھیا جاندا اے کوئی متر لیف آدمی گھروں باہر
 نہیں سی نکلتا کسے دی عزت محفوظ نہیں سی اجیت سنگھ نے راجہ شیر سنگھ لڑوں بندر
 وکھانڈیاں از سٹا ۱۸۴۳ء لہنا سنگھ نے شیر سنگھ دے پتر لڑوں قتل کر دتا تے سندھیاں
 دے سرداراں نے دھیان سنگھ لڑوں وڈو دتا و بار دی ایس وڈھا لگی تے بڑھیا گروی

• Syed Muhammad Latif: History of the Punjab, New Delhi- 1964, p. 500.

• Ibid. P. 502.

• Syed Muhammad Latif: History of the Punjab, New Delhi- 1964, p. 503.

• Ibid. P. 507

• Khushwant Singh: A History of the Sikhs. vol: II, London- 1966, p. 10.

۹۶ محمد آصف خان: جنگ ہند پنجاب، لاہور، ۱۹۶۲ء، ص ۴۶

وچ فوجاں نے ہیرا سنگھ نوں سردار من لہاوتے ہیرا سنگھ وزیر اعظم بنیا تے رنجیت سنگھ
 دے پتر و لپیپ سنگھ نوں مبارا جہ بنایا گیا اوہ پھوٹا سی ایس لٹی جنداں نوں مبارانی تسلیم کیتا گیا
 اوس جواہر سنگھ نوں سر پرست مقرر کیتا وزیر اعظم ہیرا سنگھ دی کمان توں فوج ناراض ہو گئی
 تے فوجیاں ہیرا سنگھ نوں مار سٹیا جواہر سنگھ وزیر اعظم بنیا تے اوس پشتورا سنگھ نوں مروا
 دتا فوجاں نے جواہر سنگھ نوں مار سٹیا ایہہ بڑا ہوشیاری دی گل لے حالت ایہہ ہو گئی سی کہ ایس
 وڈھا ٹکی تے برجھا گمردی وچ کوئی مائی دالال وزیر اعظم بنن نوں تیار نہیں سی اوڑک اک
 مینے مگروں مسر لال سنگھ وزیر اعظم تے تیجا سنگھ سپہ سالار بنے رہے

ایس انز تفری، برجھا گمردی تے وڈھا ٹکی نوں انگرز تیلچ پار توں بڑے غور نال
 ویکھ رہیا سی جدوں مسر لال سنگھ تے مسر تیجا سنگھ نے انگرزیاں نال چھیڑ چھاڑ شروع کیتی
 تے ارھناں نوں پنجاب ول دا محافظ کھوسن واسو تو مل گیا، انگرزیاں نال سکھاں دیاں پنج لٹائیاں
 مدکی، بھائی پھرو، بدوداں، مل دال تے سمجھاؤں اتے ہویاں فونزیری مگروں سکھاں نوں
 بھانج کھانی پئی ایس علاقے وچ سر پاستے نتج حاصل کروے انگرز تیلچھیلدے چلے گئے
 اوڑک آخری سو کہ رام نگر، چیلپا نوالہ تے گجرات وچ ہو یا جیبہ دے وچ سکھاں متھیار
 نسل دتے تے ۲۶ مارچ ۱۸۴۶ء نوں انگرزہاں نے پنجاب نوں وی اپنی سلطنت وچ
 شامل کر لیا

رنجیت سنگھ دے مرگ مگروں وی انز تفری وڈھا ٹکی برجھا گمردی تے سکھاں ناسی
 نے ایس علاقے دی اقتصادی حیاتی نوں دوہیرا متاثر کیتا، رستے تجارتی تانلیں ہی مفنونا
 نہ رہے مقامی انزراں نے موٹے کولوں نامدہ اٹھانڈیاں لوکاں کولوں دوہہ مالیہ دسواں کرنا
 شروع کر دتا پنج خزانہ دی متاثر ہو یا اوہ علاقے جنہاں تے سادن ل ۱۸۲۲ء تیلچھیلدے
 ارھدے پاروں ایس اتنا دی اتی توں کے حد توڑ دیجے رنے ایس نوالے نال

۱۹ محمد آصف خان: جنگ ہند پنجاب، لاہور، ۱۹۷۲ء، ص ۷۶ تا ۸۴

۲۰ محمد آصف خان: جنگ ہند پنجاب، لاہور، ۱۹۷۲ء، ص ۵۲۔

۲۱ ڈاکٹر غلام حسین ذوالفقار: پنجاب کا سیاسی تہذیبی اور تاریخی ماحول، مبدلہ مستقیق،
 جلد نمبر ۱ شمارہ ۲۰۳، لاہور، ۱۹۷۶ء۔ (اردو)

ایس تھاں ایس دور وچ غلے دیاں قیمتاں دی مستحکم رہیاں نہ
 ایس سلسلے وچ جدوں اسی ذرا غور نال دیکھنے آں تے سانوں ایہہ گل ناریں
 روپ وچ نظر آؤندی اے کہ دربار وچ دی ایس کھڑا کھڑی، بہ عجا گدی تے سکھا
 شاہی پاروں عام لوک دی ہر لحاظ نال متاثر ہوئے لاہور وچ فوجاں شیرنگھ دے
 ویلے بازاراں وچ کھوڑ و پانڈیاں پھر دیاں سن لٹ مار کر دیاں سن کسے شریف آدمی
 دی جان تے مال محفوظ نہیں سی جدوں شیرنگھ فوجاں لڑن ادھناں دی سنگ دے مطابق
 رہتاں نہ دے سکیا تے اس نے اکتے آکھیا جو کجھ ہے جے کچا پکا سا نبھ لو دربار
 دے سردار اپنیاں جاناں تے دولتان سکاندے پھر دے سن۔ جدوں کہ فوج جتھے اس
 لڑن مال لدا سی لٹ لیندی سی ایس کر کے ایس ماحول تے طوائف الملوک وچ انتقاد دی تے
 سماجی بد حالی قدرتی امر سی۔

ایس دور دے سیاسی جائزے توں ایہہ گل نتری اے کہ ایہہ سماجی تے انتقادی لحاظ
 نال مجموعی طور تے اتری دادوری پر ایہہ دیکھ کے حیرت ہوندی اے کہ ایس سیاسی اتری
 دے باوجود ایہہ ادبی سرگرمیاں دے لحاظ نال بہترین دور اے پنجابی زبان دے بہترین
 نیاں لکھنے والے دور وچ ہوئے ہیں ایس دور وچ ری ادب دے آسمان اتے مسلمان چھکے
 لکھنے والے ہیں۔ مناسب جا پالے کہ گل سید وارث شاہ توں شروع کیتی جاوے جس سیر
 ۱۹۶۶ء وچ رچا رکائی۔ ایہہ دور پنجابی ادب وچ چل رہیاں اڈ واڈ لہراں دا جھنکار
 ایہہ دورے جیویں اسلامی تبلیغی لہر، فقہی لہر، تصوف، جوگی تے بھگتی رنگ تے رومانک رنگ
 لکھنے والوں ایہوں پہاں دے شاعر مقبل وچ دی لہدی اے اس میں مدح غوث، جنگ نام

1. Rafic Ahmad: Political and Economic Life of the Punjab between 1737 and 1849, Journal of Research (Humanities), Lahore, Jan. 1966, p. 84.
2. Waheed Qureshi: A survey of Punjabi Language and Literature, Journal of the Pakistan Historical Society, April, 1967. P. 119.

سید وارث شاہ: میر، مرتبہ عبدالغفریہ، لاہور ۱۹۶۲ء، ص ۲۸۶
 شہباز نسک: منہ آن گل، لاہور - ۱۹۶۶ء، ص ۳۲

امام حسین دی لکھیاتے بہر دی لکھی۔ اک پاسے اوہ داستان گوئے تے دوجے پاسے
مرثیہ نگار ایوگل سانوں حاد شاہ عباسی دچ دی لکھی لے اوس بہر لکھی جنگ نامہ
لکھیاتے ایہدے نال نال اخبار حاد۔ گلزار، فقر نامہ تے تفسیر ۱۲ اس دور
دچ دو مشہور واراں نجابت دی نادر دی دار تے پیر محمد دی چھٹیاں۔ دی وار لکھیال
کیاں ایہناں دچ اس دور ویاں باسی تے سماجی حقیقتاں قصہ کاری دے ڈھنگ دچ
موجود نیں۔

احمد یار دے سکالیاں دچوں مولوی لطف علی، بہیل، ہاشم، امام بخش، مولوی
نور محمد، عبدالحکیم، شاہ محمد، قادر یار، حافظ محمد تے مولوی محمد مسلم سرکڑھوین نیں ایہناں
دچوں مولوی لطف علی نے سیفل نامہ ۱۷۸۰ء دچ لکھی۔ بہیل (جہم ۱۱۶۵ھ/۱۷۵۱ء) سسی پنوں
(۱۷۷۸ء) تے قصہ بہر لکھے ایہہ قصہ کار دے طور تے جانیجا جائے۔ ہاشم (۱۷۵۲ء)۔
(۱۸۲۱ء) اس دور و اسرکڑھواں شاعر لے اس لے دو صہیرا کجھ لکھیال قصیاں دچ بہر راجھا
شیرین نرہاد، قصہ محمود غزنوی وغیرہ اسلامی روایت دے تحت گنج الاسرار، مدح پیر عبدالقادر
معدن فیض مقامی لوڑاں دے تحت گیاں پرکاش، ٹیکا پنچ گرنہقی، ٹیکاراج نیستی (مندی)
ورگیل کتاباں وی لکھیال۔ آکھیال جائے کہ اس طب دی کتاب وی لکھی ایہہ دی آکھیال جائے
لے کہ اس و تعلق سکھ دربار نال سی تے دربار ولوں جاگیر دی ملی تھی۔ امام بخش (۱۷۷۸ء)
۱۸۶۳ء اک اچا سچا قصہ کار لے جس نے قصہ شاہ بہرام، لیلے محنوں (۱۸۳۰ء) گل منورہ
(۱۸۳۸ء) بدیع الجمال (۱۸۴۶ء) لکھے مقامی لوڑاں نال سانسے رکھیاں قصہ حیدر۔ بدن

۱۔ مولانا بخش کشتہ: پنجابی شاعراں دا تذکرہ، لاہور، ۱۹۶۰ء، ص ۱۰۸

۲۔ ادبی، ص ۱۲۶

۳۔ مولوی لطف علی: سینٹ الملوک مرتبہ بشیر نظامی، بہار پور، ۱۹۱۲ء، ص ۱۴

۴۔ مولوی بخش کشتہ: پنجابی شاعراں دا تذکرہ، لاہور، ۱۹۶۰ء، ص ۱۵۵

۵۔ مولانا بخش کشتہ: پنجابی شاعراں دا تذکرہ، لاہور، ۱۹۶۰ء، ص ۱۴۴

تے گل بدن لکھے اسلامی روایات دے تحت قصہ ادھم بادشاہ دینی روایت دے تحت
 اخبار الآخرت، داستان امیر حمزہ تے مناجات میاں وڈا لکھیاں مولوی نور محمد
 (۱۷۸۲ء - ۱۸۶۲ء) داسارا کم اسلامی دینی روایت والے ادبناں اسلامی شریعت ہائے
 بہت ساریاں کتاباں لکھیاں ایہناں وچ خطبے وی شامل ہیں ایہناں وی کتب شہباز شریعت
 ۱۸۲۵ء وچ مکمل ہوئی تھیں عبدالحکیم نے زینجا دا قصہ ۱۲۱۸ء مطابق ۱۸۰۳ء وچ لکھیا
 ایہہ اسلامی روایت نون اجاگر کردالے۔ شاہ محمد (۱۷۸۹ء - ۱۸۶۲ء) نے انگریزاں تے
 سکھاں وی لڑائی نون تاریخی حقیقتاں نال تلمبند کیتا پنج پاپا لے کہ اس ایہہ حالات اکھیں
 دیکھ کے لکھتے قادر یار (۱۸۰۳ء - ۱۸۹۲ء) اک قصہ نگار پاروں جانیا جاندا لے پر
 اوس ددروچ چل رہیاں لہراں موجب وی لکھیا اسلامی روایت بیٹھ معراج نامہ تے روزہ
 نامہ وادی روایت وچ سہری سنگھ نلوہ دی وار، مقامی لوڑاں موجب راجہ رسالو تے
 پورن بھگت لکھیا جدوں کہ سوہنی مینوال لوک روایت دی لکھت لے حافظ محمد (کھوی)
 (۱۸۰۴ء - ۱۸۹۲ء) دینی ذہن رکھن والا لکھاری لے جس تفسیر محمدی (حصے) زینت الاسلام
 (دو حصے) احوال الآخرت - انواع محمدی، مجاہد اسلام، رو نیچری، سیف السنہ تے عقائد
 محمدی لے درگیاں کتاباں لکھ کے دینی ادب دے بھنڈار وچ دادھا کیتا، مولوی محمد مسلم
 (۱۸۰۵ء - ۱۸۸۰ء) جیٹے قادر یار دے ہانی نیں اسلامی روایت دیاں لکھتاں لئی اپنے
 آپ نون دقت کیتا ایہناں دیاں لکھتاں وچ بہت ساریاں گلزاراں، تقدیرتہ الاسلام (۱۸۷۷ء)

۱۔ عبد الغفور قریشی: پنجابی ادب دی کہانی، لاہور، ۱۹۷۲ء، ص ۲۳۲، وشباز ملک: نارسا

۲۔ رسم الخط وچ چھپیاں پنجابی کتاباں، مقالہ ایم۔ اے پنجابی، پنجاب یونیورسٹی لاہور، ۱۹۷۲ء، ص ۲۵۰-۲۲

۳۔ مولا بخش کشتہ: پنجابی شاعراں دا تذکرہ، لاہور، ۱۹۶۰ء، ص ۱۵۵

۴۔ عبد الغفور قریشی: پنجابی ادب دی کہانی، لاہور، ۱۹۷۲ء، ص ۲۱۶

۵۔ Serabryakov: Punjabi Literature.
 Lahore- 1975 P. 57.

۶۔ بار ابد سنگھ: بنیابول، تیبجا، لاہور، ۱۹۷۷ء، ص ۱۷۷ (گورکھی)

۷۔ مولا بخش کشتہ: پنجابی شاعراں دا تذکرہ، لاہور، ۱۹۶۰ء، ص ۱۷۲

تاشیر الصلوٰۃ ابراہیم اوصم (۱۷۸۹ء) شامل نہیں بلکہ
 ایس دور دے متفرق لکھاریاں بارے دھرم سنگھ سوراں دس پائی لے ایہناں
 وچ سوئدھارنجیت سنگھ داسمکالی سی اوس حاتم نامہ ۸-۱۸۰۷ء وچ لکھیا سادن یار نے سی
 حرفی بدھ سنگھ لاہوری نے بدھ بارہ گرنہ (۱۸۱۱ء) گنیش واس پنگل نے فتح نامہ گوردو خالصہ
 کا لکھی پورن سنگھ نے ۱۸۲۳ء وچ اپنا مجموعہ مکمل کیتا جدوں کہ حاکم سنگھ نے ۱۸۲۷ء وچ سی
 حرفی خالصے کی لکھی جعفر بیگ نے ۱۸۲۰ء وچ بنیاں سردار رنجیت سنگھ لکھی ایہ سارے
 شاعر اپنیاں لکھتاں وچ رنجیت سنگھ دا ذکر کر دے تے ادھدے جس گانڈندے دے دے نہیں بلکہ
 ہندی گل ایہ لے کہ احمد یار دے زمانے نوں ادھدے اول پس منظر تے پیش منظر دے حوالے
 نال دیکھتے تے ایس دور وچ ادبی کچھوں تن رحمان نارا دیں لکھدے نیں۔ پہلا رحمان اسلامی
 روایت والا جیٹری بابا فرید گنج شکر (۱۱۷۵ء - ۱۲۶۵ء) توں شروع سونڈی لے تے پیر و پیر
 یکی سونڈی اڈا و اڈا صورتاں بنا دی اگے ٹری جانڈی لے ایس وچ تصوف وی لے شریعت
 وی لے قصہ ادب وی لے جس دا پچھو کڑ وی عربی فارسی ادب نال اسلامی ثقافت والا لے سیرت
 بارے کتاباں مدعاں، قصیدے اسلامی جنگاں دے حالات احوال الاخرت کر بلا د امر شریفے
 فقہی ادب تفسیراں وغیرہ شامل لے ایس دور دے شاعران نے ایس پچھلیری روایت نوں
 نہ نرا اپنا یا سگرن ایہدے وچ دادھا کر کے اگے ٹوریا جو جارحان قصہ ادب دا لے
 ایہ روایت وی کوئی نویں نہیں سی دمور توں ٹر کے وارث شاہ اتے آن کے ایہ
 ٹیسی اتے اڑھکی سی ایس دور دے لکھاریاں ایہدے وچ کئی سوراں وادھے کیتے خاص طور
 تے قصہ ادب وچ غیر اسلامی (ہندی) روایت دے قصے ایہ مقامی تے غیر مقامی دونوں
 شکلاں وچ نہیں تیبجا رحمان ادب وچ مقامی سرداراں دے جس گانڈن والا لے، پنجابی لے

۱۔ مولا بخش کشتہ: پنجابی شاعران دا تذکرہ لاہور۔ ۱۹۶۰ء ص ۱۷۴۔

۲۔ دھرم سنگھ: مبارا جہ رنجیت سنگھ سمکالی پنجابی کو تار وچ، کھوج درپن

امر تسر۔ جنوری ۱۹۶۶ء ص ۲۲-۵۱ دے لکھی

دار ادب وچ بہادران دے جس گافن دی روایت تے ودھیری پرانی لے قصیدہ گوئی
 مقامی سرداران دی پنجابی لکھاریاں دی سرپرستی پاروں دی آئی ایہہ سلسلہ حافظہ بخودوار توں شروع
 ہو جاندا اے۔ وارث شاہ دا لکھیا اک مغل بادشاہ محمد شاہ دا قصیدہ دسی حرفی اچھی صورت
 وچ دسی نال اے۔ ہاشم شاہ قصیدہ گوئی تے نہیں پہاڑا تعلق سکھ دربار نال سی
 ایس دور دے آخری حصے (۱۸۴۹ء - ۱۸۶۹ء) بارے ڈاکٹر وحید قریشی سوران دا تجزیہ ٹری
 اہمیت رکھدا لے جیہدے وچ اونہاں نے لکھیا لے کہ سیاسی بے چینی تے سماجی گراوٹ
 پاروں ایس دور وچ ادبی سرگرمیاں رک گیاں ایس دور دی شاعری مدرسے دی پڑھائی وانگ
 بن گئی مولوی جہیڑے عام کر کے مستیاں وچ مذہبی تعلیم دیندے سن اوہ پنجابی ادب دے رکھے
 بن گئے ایس حوالے نال جہیڑا ادب تخلیق ہو یا اوہ ایڈوں پہلے دے پنجابی ادب نالوں بہر حال
 گھٹ درجے داسی ایس دور دے صوفی ادب نے بہر حال چنگا ادب پیدا کیتا اے
 ایس دور ول لسانی یکھوں بھجات پائی جاوے تے خاص طور تے آخری حصے وچ حدود لاہور
 مرکزی حیثیت اختیار کروا لے تے آپ ہاں آل دوائے دیاں اڈی واڈی بولویاں
 (Dialects) دے رین ملن پاروں اک مرکزی زبان (پنجابی) ابھروی دسی لے
 ایہہ گل ایس دور دے پنے حصے وچ دی وارث شاہ خاص طور تے بلھے شاہ دے کلام
 وچ ساڈن محسوس ہونی شروع ہو جاندا لے ایس دا کارن ایہہ وی ہو سکدا لے کہ سکھانے
 کیوں جے لاہور دے گئے دد آسے طاقت بھڑی سی ایس کر کے حدود اوہ طاقت وچ آئے
 اونہاں اپنی ای بولوی (Dialect) دی کسے نہ کسے رنگ وچ سرپرستی کیتی اُنج وی

۱۔ احمد حسین قریشی قلعہ داری: پنجابی ادبیات دا تحقیقی مطالعہ، لاہور۔ ۱۹۷۵ء ص ۲۵۵

۲۔ سید وارث شاہ بسمی دو سڑہ جات دسی حرفی، لاہور

3. Dr. Waheed Qureshi: A survey of
 Punjabi Language and Literature Journal
 of the Pakistan Historical Society,
 Karachi - April, 1967, p. 125.

۳۔ محمد سردار، پنجابی ادب، کراچی - (۱۹۵۳ء) ص ۹۵ (اردو)

لاہور نون سنکڑے درہیاں توں سر لیاظ نال مرکزی تے اہم حیثیت حاصل رہی سی ایس
 لئی ایس تھوڑی جی سر پستی نال مرکزی بولی اُبھری تے معیار بن گئی اگے چل کے جھیڑی
 نکالی زبان بن دی اے ایہدی بنیاد ایہو پنجابی اے جھیڑی ایس وچ اُبھری سرکاری
 پڑھرتے پنجابی نون سکھاں نے لیاں داچار نہیں کیتا سگن سرکاری زبان فارسی ای رہی اوہ فارسی دی
 سر پستی دی کر دے رہے ایجھوں تک کہ جدوں ۱۸۳۸ء وچ گلاب سنگھ نے احمدیاری نون لاء بلباکہ
 اوہ رنجیت سنگھ لئی شاننامہ دی طرز تے کوئی کتاب لکھے اوہدے آکھن تے احمدیاری نے شاننامہ رنجیت
 سنگھ فارسی وچ لکھیائے

ایہ اوہ ادبی پس منظر تے پیش منظر اے جیڑا احمدیاری نون اپنے ویلے وچ ممبر آبانڈ سڑے
 اوہ اک پڑھیا لکھیاس اتن سی ارہ اپنے آپ نون ایس توں الگ نہیں رکھ سکداسی ایہ وچ
 اے کہ احمدیاری نے جو کجھ لکھی اوہدے وچ ایس ادبی
 سماجی تے انتقادی پس منظر تے پیش منظر دیاں بہت ساریاں جھلکیاں دسریاں نہیں۔

۱۔ احمدیاری، میل: شاننامہ رنجیت سنگھ، امرتسر۔ ۱۹۵۱ء۔ ۱۰ فارسی)

۲۰

۴

دو جباب

مولوی احمد یار دی حیاتی

احمد یار دے صنم و امتقام نے سال

احمد یار دے پیدائش دے مقام بارے پنجابی ادب دے تذکرے تے تاریخاں لکھن والیاں اڈو ڈگلاں کیتیاں نیں پنجابی ادب دی سب توں پہلی تاریخ دے لکھن والے باوا بدھ سنگھ احمد یار دی صنم بھومی قلعہ اسلام گڑھ دسدے نیں ایس دی اندرلی شہادت دے پاروں ایہ شعروں حوالے دے طور تے درج کیتے نیں :-

شہر جلال پور دے دکھن قلعے دے وچ ٹکانا

اوس جگہ کجھ روز لنگھا کے مڑ سچے گھر جانا

قلعہ سلام گڑھ وچ جا کے او تھے سرت سنبھالی

دے شہر جلال پور دے داخلقت رے سوکھالی

ایدوں بعد ارجن داس نے میرا بچھا دے دیا چے وچ ضلع گجرات دا اک چھوٹا جیبا

پنڈت مولا بخش کشتہ نے مرالہ سنگھ گلونت سنگھ نے شاہنامہ رنجیت سنگھ دے مرالہ

عبدالغفور قریشی نے پنجابی زبان دا ادب تے تاریخ وچ

۱۔ باوا بدھ سنگھ : بنیہا بول، لاہور۔ تیجا ایڈیشن، ۱۹۳۷ء، ص ۲۱۰ (گورکھی)

۲۔ ایہ گل پہلے ایڈیشن وچ لکھی تیجے ایڈیشن وچ ایہ گل ضلع گجرات دا چھوٹا

پنڈت بن گئی، ص ۲۲۱

۳۔ ارجن داس دویا چے : میرا بچھا احمد یار پھالیہ - ۱۹۲۸ء، ص ۳ (اردو)

۴۔ مولا بخش کشتہ : پنجاب دے میرے ۱۹۳۱ء، ص ۱۱۲

۵۔ گلونت سنگھ دویا چے، شاہنامہ رنجیت سنگھ احمد یار ۱۹۵۱ء، ص ۱ (اردو)

قلعہ اسلام گڑھ نلہ الیں۔ الیں امول نے مرالہ نلہ، احمء حسن قرلشی قلعداری نے
 قلعہ اسلام گڑھ نلہ عبء العفور قرلشی نے پنجابی ادب دی کبانی وچ سو بره دوزیر آباد نلہ تے
 احمء حسن قرلشی قلعداری نے پنجابی ادبیات دا تحقیقی مطالعہ وچ آنڈ گڑھ نلہ لکھیالے۔
 اصل گل ایہ لے کہ احمء یار قلعہ اسلام گڑھ وچ جمیا ارتھے ای اس ہوش سنبھالی تے
 وڈا بربا، بادا بدھ سنگھ نے ایہ گل تے لکھ دتی پر انڈر لی شہادت دے طور تے
 جوں شعر وچ کیتے تے اونہاں وچ تیجے مصرعے وچ "قلعہ اسلام گڑھ وچ جا کے
 ارتھے سرت سنبھالی؟ لکھ کے اپنی گل نوں شک وچ پادتا کیوں جے الیں مصرعے دے حساب
 نال گل انج ستر دی لے کہ احمء یار جمیا تے کتے ہور تھاں قلعہ اسلام گڑھ وچ آ کے اس سرت
 سنبھالی باوا بدھ سنگھ نے ایہ شعر احمء یار دے قصے کامروپ وچوں ورج کیتے نہیں جتھے تیجے
 مصرعے دے لفظ ایہ نہیں: "قلعہ اسلام گڑھ وچ جمیا ارتھے سرت سنبھالی" الیں مصرعے وچ
 جمیں دے لفظ نال معاملہ بالکل صاف ہو جاندا لے تے مرالہ یاں سو بره لکھن دے لے آپ ای
 غلط ہو جان دے نہیں، ملاحظہ فرماؤ قصہ کامروپ ہے ایہ شعر قلمی نلے توں فوٹو عکس دے وچ وچ

۱۔ عبء العفور قرلشی: پنجابی زبان دا ادب تے تاریخ، لاہور، ۱۹۵۶، ص ۲۰۶، گو بنڈنگ

لائبہ: قصہ کار احمء یار تے اس دا شکم وچ وچ Editing & Evaluation

مقالہ پی۔ ایچ۔ ڈی (پنجابی) امرتسر۔ ۱۹۷۵، (دگور لکھی)، ٹائپ شدہ مملو کہ راقم المراد

ص ۱۱، وچ الیں صفحے تے مرالہ لکھیالے دے نہیں جو غلط لے

۲۔ الیں۔ الیں۔ امول: (۲) پر لکھ قصہ کار، وچ پنجابی ساہت دا استہاس دجھاگ

پہلا پٹیا لہ۔ ۱۹۷۱، ص ۶۶، (دگور لکھی)

۳۔ احمء حسن قرلشی قلعداری: پنجابی زبان کی مختصر تاریخ، لاہور۔ پہلا، ص ۱۰۴ (اردو)

۴۔ عبء العفور قرلشی: پنجابی ادب دی کبانی، لاہور۔ ۱۹۷۲، ص ۳۲۸

۵۔ احمء حسن احمء قلعداری، قرلشی: پنجابی ادبیات دا تحقیقی مطالعہ، لاہور، ۱۹۷۵، ص ۳۶۲

ہیر سسی تہی صا جانہ سی نال کھل دی بار
 لیل بختوان کل شیر زیدی جو فر نامی پالی
 مصری بانہی کنیمیان تلکی رُو داسی جلالی
 ہرناشوق دی دار واری تور پچائی جہیر با
 عشق مجازی سوانہی ظالم غرق کستی سی میر با
 دلداشوق ایسول میرا جیکہ اکہ سنا ہے
 احمد بار عالم سارا یاد کری جد جائے
 شہر جلال پوریدی دکھن قلوعہ وجہ شکا نا
 اوس جاگا کوئی روز لنگا بکی مورچی کھر جانا
 متی حبیب مجبت وال آوسی پوجہ پوجہ اندا
 نوزلی کھر بار او تہا بن ہوسوی در ما ند ا
 کیان میں مشہور سی جو کا کوئی کچھ پوجہ مائی
 غوث الاعظم مرشد میرا نسا اوس سیدی دہوی

۵۱. احمد یار: کام روپ محرم ۲۵، ۱۲، ۱۸۵۷ء قلمی مملوکہ ڈاکہ و بی قالیسی ورق ۳ ب.

قند سلیم کمر بوجہ چمن اوتھی سرت سہالی
 ونی شہر جلال پوریدی خلقت بہشت سوکلی
 سر جہاری عشق او پایا لایا وار و آریہ
 پہلو ان یوسف خوابی دہا و نت زینا مارے
 لبانی مثنوی دی سرور تی سنبان کل لو کا
 راجھا جاکی جوکی ہیرا ہیرا ہیرا ال سد
 تمل مارو دیویہ کستی تھی جان دتی کر لاند
 صا جان بہا جان بہانی دتی سریا کمر ل پوند
 سیف ملوکی نون اس بائی عشق مجاز تھی
 کامروپ دی احمد یارا کی جیلہ تھی
 سب پیدا شدہ در جہان مہرب در خانہ
 رت کبانی چارن کشتی ہرل خورینہ
 ہندو راجہ اوونکر داراج تھی سی والی

لہ احمدیار: کامروپ محرمہ ۱۲۶۴ھ (۱۸۵۷ء) قلمی ملوکہ ڈاکر و جید قریشی، ورق ۴ الف

انج ایس انڈرونی شہادت نال ثابت ہو جاندا لے کہ احمد یار دے جنم دا مقام اسلام گڑھ لے
 لے ہن آؤ سال پیدائش ول ایس بارے ساڈی اگوائی احمد یار دی اپنی لکھت ”شاہنامہ
 رنجیت سنگھ“ کردی لے ایہدے وچ احمد یار نے لکھیا لے کہ جس ویٹے اوس نون ایہہ کتاب
 لکھن لئی اکھیا گیا ارہدی عمر ستر دسے ہو چکی سی ملہ گلونت سنگھ دا اکھن لے کہ احمد یار نے ایہہ
 کتاب ۱۸۳۸ء وچ شروع کیتی ملہ ایس حساب نال احمد یار دی پیدائش دا سال ۱۷۶۸ء نکلدا لے
 ایس سال نون بوہتے تاریخ تذکرہ لکھن دا ایہاں ٹھیک مینا لے۔

احمد یار دے وڈھکے:

ایس سلسلے وچ سب توں پہلاں احمد حسین قریشی قلعہ داری ہو رہی ٹھیک سورنحال
 سامنے لہاؤندے نہیں تے لکھدے نہیں احمد یار دے وڈھکے سوہدرہ متھل وزیر آباد
 دے رہن دا لے سن ارتھوں اوہ تاحہ اسلام گڑھ متھل جلال پور جٹاں نعلع گجرات آن و تے ملہ
 اوہدے پورا دے واسوہدے درزیہ آباد دا ہونا تے ارتھوں قلعہ اسلام گڑھ نزد
 جلال پور جٹاں آؤنا احمد یار دے اپنے کلام توں ثابت لے طب احمد یار دی دا ایہہ
 ملاحظہ فرماؤ۔

وطن میراجو تڈھ قدیم	اللہ احمد یار حکیم
جے رب چیل ملے پاک	اؤل آخسر موسیٰ خاک
ادبی موت : چھوڑے ساٹھ	پر سوہدرے اندر دھوے باٹھ
عاسب برکت مدق سنا	دادا میرام و خدا
سوز محبت نالے درد	ارسل رلا بت سی اوہ مرد

ملہ احمد یار: شاہنامہ رنجیت سنگھ، اتر ۱۹۵۱ء، ص ۱۷۱ (فارسی)
 ملہ گلونت سنگھ (دیباچہ) شاہنامہ رنجیت سنگھ احمد یار، ۱۹۵۱ء، ص ۱۳۳ (اردو)
 ملہ احمد حسین انڈرونی شہادت نال پنجابی زبان کی مکتبہ تاریخ، لاہور، پہلا ۱۹۶۲ء، ص ۱۰۴ (اردو)

زمین جلال پور دے اندر
قلعہ اسلام گڑھے داناؤں
ہر مقصود ہر جود میسر
ادہ سی میں عاجز ہوا تھاؤں

احمد یار دے ٹکانے

احمد یار نے طب دی کتاب اسلام گڑھوں نکل کے لکھی ایس لئی دادے
دے سر ہرے وچ مرن دا ذکر کر کے اپنی نسبت اسلام گڑھ نال دی پیا جوڑ والے -
ہن سوال ایہہ پنگر والے کہ احمد یار اسلام گڑھ راجہ لال پور توں نکل کے کیڑے پاسے گیا۔
ارجن واس مصنف دیباچہ ہیر رانجھا احمد یار دا اکھنالے کہ احمد یار ضلع گجرات
دے اک چھوٹے جتنے پنڈ توں نکل کے مونیچ پھالیہ اپڑے ایہو گل گلونت سنگھ دیباچہ
نگار شاہنامہ رنجیت سنگھ نے اکھی ایسے محمد سرور ہوری احمد یار نوں اپنی جنم مہومی توں سمھا
مرالے آڈنڈے نیسے جدوں کہ احمد حسین احمد قریشی دا لکھنوالے کہ ادہ اسلام گڑھ چھڈ
کے پھالیہ اکیا، عبدالغفور قریشی ہوری احمد یار دا جوانی وچ ای تحصیل پھالیہ دے پنڈ
مرالہ چلے جانا لکھدے نیسے جدوں کہ قریشی احمد حسین احمد قلعہ داری دی دوجی کتاب پنجابی
ادبیات دا تحقیقی مطالعہ موجب ادہ اسلام گڑھ چھڈ کے تحصیل پھالیہ دے پنڈ مرالہ رہن
لک پیا ایسے ڈاکٹر گوہر بند سنگھ لائبرہ دا اکھنالے کہ احمد یار بڑھاپے تیکر جلال پور وچ ای

۱۔ احمد یار، طب احمد یاری، لاہور - ۱۸۸۱ء ص ۳ -

۲۔ ارجن واس (دیباچہ)، ہیر رانجھا احمد یار، پھالیہ - ۱۹۲۸ء ص ۳ - (اردو)

۳۔ گلونت سنگھ (دیباچہ) شاہنامہ رنجیت سنگھ احمد یار، امرتسر - ۱۹۵۱ء، ص ۲ (اردو)

۴۔ محمد سرور پنجابی ادب، کراچی - ۱۹۵۳ء، ص ۷۸ (اردو)

۵۔ احمد حسین قریشی قلعہ داری: پنجابی ادب کی مختصر تاریخ، لاہور - ۱۹۶۴ء ص ۱۰۴ (اردو)

۶۔ عبدالغفور قریشی: پنجابی ادب دی کہانی، لاہور - ۱۹۶۰ء، ص ۳۲۸

۷۔ قریشی احمد حسین احمد قلعہ داری: پنجابی ادبیات دا تحقیقی مطالعہ، لاہور - ۱۹۶۵ء، ص ۳۶۴

رہیا پیر اخیر سے اوہ مراہ منگی والا وچ آوسیا لے

ہن غور کیتا جاوے تے تن لکھاری پھالیہ تے چارہ مراہ لکھ رہے نہیں جدوں کہ
تاں دی گل درست نہیں اصل گل ایہ لے کہ احمد یار اسلام گڑھ / جلال پور جٹاں توں نکل کے
کچھ دن ڈھوک شہانی جیہڑی مراہ توں دو ڈھائی میل دی وٹھ تے لے رہیا اوتھوں اوہ
اوس پنڈ آیا جتھے اوس طب دیاں کتاباں فرمائش تے لکھیاں بن ایٹھے احمد یار دیاں طب
دیاں کتاباں مطبوعہ تے قلمی وچ جگہ تے فرمائش کرن دے بارے دو اوڈ و اوڈ گلاں ملدیاں
نہیں مطبوعہ طب احمد یار ایڈیشن وچ ایہ تھاں گھنیاں لگدی لے تے فرمائش کرن والا
محمد رمضان زرگر ملکہ جدوں کہ ساڈے قلمی نسخے وچ دی ایہ تھاں تے ایہناں لے ملے
پنجاب یونیورسٹی لائبریری لاہور دے قلمی نسخے وچ تھاں دا ذکر نہیں صرف فرمائش کرن والے دا
ناں درج لے کہ احمد یار نے ایہ طب احمد یار کتاب صلاح فقیر دی فرمائش تے لکھی جیہڑا
پچھوں دو گل دار بن والا سی سکے ایسے نسخے وچ احمد یار دی دو جی کتاب طب محمدی وچ
طب دیاں کتاباں لکھے جان دی تھاں دی دتی لے جیہڑی صلاح فقیر ک نال نبی شاہ دا کوٹ
لے ایٹھے اوہ لکھدا لے کہ اوہ پہلاں پہلاں تے اوتھوں نبی شاہ دے کوٹ آیا تھ ڈاکر

Publication & Evaluation

۱۔ ڈاکٹر گوہند سنگھ لائبریری: مقدمہ کار احمد یار تے اوس واقعہ کا مرتب
۱۔ اکتوبر - ۱۹۷۵ء، مقالہ پے - ایچ - ڈی گور لکھی ٹاٹپ شدہ جملہ کوٹ لائبریری
سے ۶۰۔ دسر الہ منگی والا ایس ملاتے وچ کوئی تھاں نہیں مراہ جتھے احمد یار
رہیا ایس توں لوک مراہ منگی والا کھندسے نہیں - شہ م

۲۔ احمد یار: طب احمد یار، لاہور - ۱۹۸۱ء میں ۴

۳۔ احمد یار: طب احمد یار، کتاب جملہ کوٹ واقعہ الحروف و ورق ۳۰۳

۴۔ احمد یار: طب احمد یار، قلمی نسخہ پھول الدین مملو کہ پنجاب یونیورسٹی لائبریری
لاہور - ایکشن نمبر ۷۰۹۰، ورق ۹۶، الف

۵۔ احمد یار: طب احمد یار، قلمی نسخہ پھول الدین مملو کہ پنجاب یونیورسٹی لائبریری
ایکیشن نمبر ۸۷۸۶، ورق ۷۰، الف

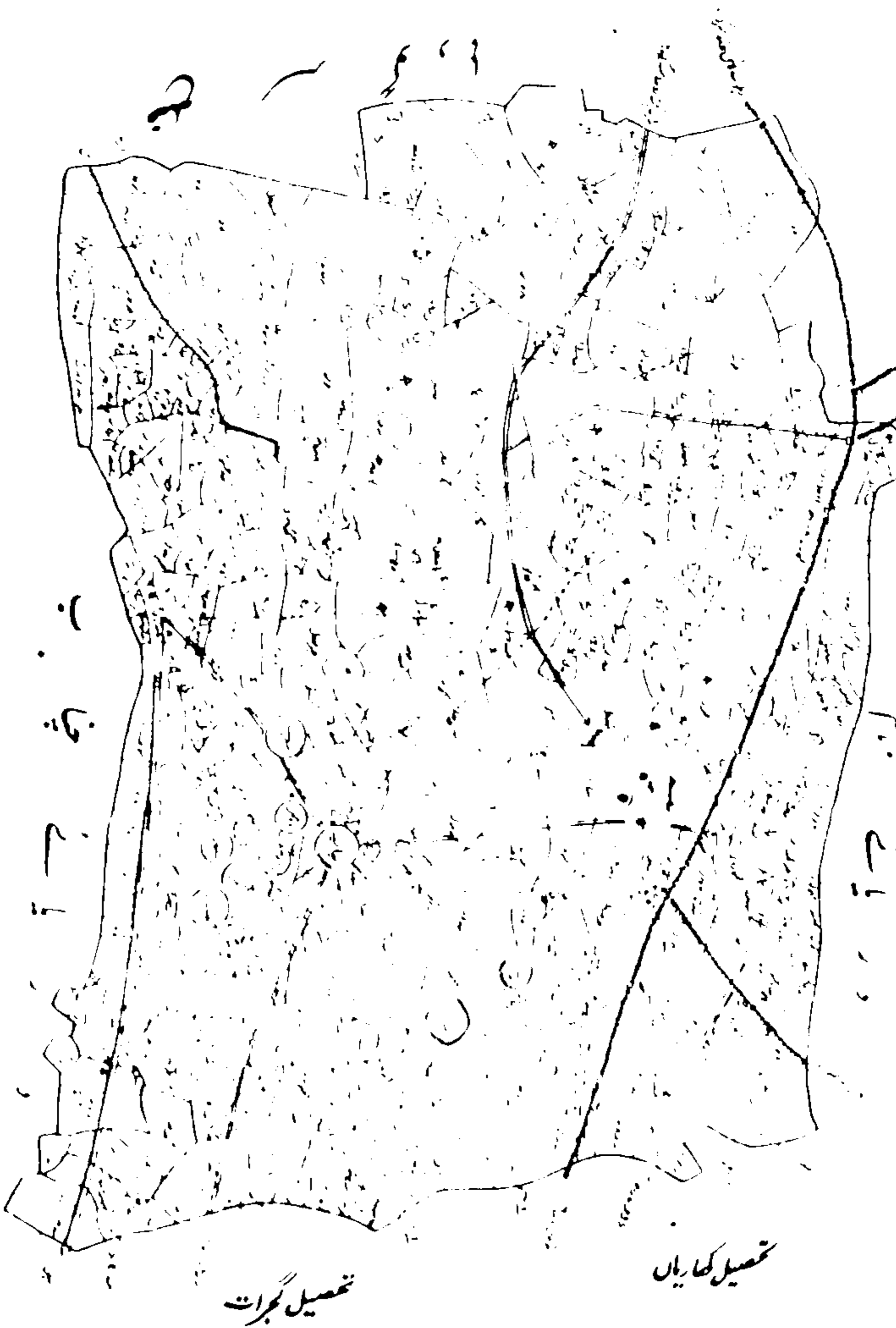
گوبند سنگھ لانبہ دے طب محمدی دے قلمی نسخے وچ تھاں شانی شاہ داکوٹ لے تے
 فرمائش کرن والا اوہو زرگر رمضان (رمضان) لکھ ساڈے طب محمدی دے قلمی نسخے
 وچ احمدیاری پہلاں بیلین پھیر دوگل تے آخرتے نبی شاہ دے کوٹ آؤندالے تے
 ایچھے کسے دے کہن تے کتاب لکھدالے لکھ بن ذرا پنجاب یونیورسٹی لائبریری دے
 قلمی نسخے دے ادہ حصے ملاحظہ فرماؤ جتھے احمدیاری نے اپنے تھاں ٹکانیاں بارے لکھیالے

بلال کر دے آئے جاں	عین قسمت دی خواہش نال
ایچھے قسمت کیتا لوٹ	دوگل نبی شاہ دے داکوٹ
میاں صلاح فقیر تمام	نبی شاہ دے کوٹ امام
اک کتاب میرے درکار سے	کہیا اوس سنبھال وچار
ہر مقصود موجود ملیر	رہن جلال پورے دے اندر
ادہ سی میں عاصی دی تھاؤں	قلم سلام گڑھیدا ناؤں
بہت پیارا شکر شیر	صلاح مرد صلاح فقیر
میں دی منرق نہ کیتا کوئی	خواہش اس پڑھنے دی ہوئی
اول وطن قدیم دوگل	اس دی بھی ایچھے کر گل
آیاں مدت ہوئی محجب رہے	استخوان آیا نال سبب

Editing & Evaluation

- ۱ ڈاکٹر گوبند سنگھ لانبہ: تصدکار احمدیاری تے اس دا قصہ کامروپ
 امرتسر: ۱۹۷۵ء، مقالہ پی۔ پی۔ ۱۶۷ - ڈی (پنجاب) گورنمنٹی ٹاپ شدہ مملوکہ
 راقم الحروف س ۲ (شانی شاہ داکوٹ ایس علی تے دی کوئی تھاں نہیں نیش م)
 ۲ احمدیار: طب محمدی، قلمی مملوکہ راقم الحروف، ورق ۶، الف
 ۳ احمدیار: طب محمدی، قلمی نوشتہ جلال الدین مملوکہ پنجاب یونیورسٹی لائبریری لاہور
 ایکسٹیشن نمبر ۸۷۸۹، ورق ۶، الف
 ۴ احمدیار: طب احمدیاری قلمی نوشتہ جلال الدین مملوکہ پنجاب یونیورسٹی لائبریری لاہور
 ایکسٹیشن نمبر ۸۷۸۹، ورق ۶، الف

نقشه تحصیل چالیہ ضلع گجرات

احمد یار دی پڑ پوتری دے دوہترے پیر و نیر ممتاز کھٹی مور راں دے کین موجب
 احمد یار دے ٹکانے روائتا اسلام گڑھ، گجن، سلیمان، پھالیہ، مرالہ، ایس دوران طلحہ
 تلمذ سیرے، کوٹ نبی شاہ، ڈھوک شہانی وغیرہ سی ایس نئی آنا جانا رہیا رہا پھالیہ وچ
 احمد یار و امیل جوں مولوی محمد لطیف دے خاندان نال و دھیہ اسی ایہ وجہ لے کہ سب توں
 پہلاں احمد یار دیاں کتاباں نوں سر دھن تے چھاپن واپٹرا مولوی محمد لطیف د پھالیہ نے
 چکیا تے احمد یار دے خاندان وچوں میاں غلام محمد چیمپڑے اوس ویلے حیات من اینہاں کوں
 احمد یار دیاں کتاباں چھاپن دے حق بیع لے رہے

ایس ساری بخت نوں گھور رکھ کے احمد یار دے ٹکانیاں واپر واکرنا جو دے
 تے انج آکھی جاسکدا لے کہ اوہ اسلام گڑھ و جلال پور دی بوہ گھنیاں، گجن، سلیمان، بیلاں
 دوگل، کوٹ نبی شاہ، پھالیہ، مرالہ، سیرے، ڈھوک شہانی وغیرہ رہیا تے آخری حصہ عمر
 و امرالہ ای گزاریا، مرالہ ای فوت ہو یا تے مرالہ ای دنن ہو یا۔ احمد یار دی حیاتی واپوہتا
 حصہ تقبیل پھالیہ ضلع گجرات وچ گزریا وگرن کیتیاں حقانواں نوں تحصیل پھالیہ دے نقشے
 تے لفظ نرماؤ جس توں ساڈی گل دی تصویق ہوندی لے :-

ہجرت دی وجہ رانی واقصہ

احمد یار دے حالات لکھن والیاں بوہتے لکھاریاں نے احمد یار دے اسلام گڑھوں
 نکلن واکرن احمد یار واکر غیر مسلم گڑھی رانی نالی عشق دے سب لے لے۔ ایس۔ ایس۔ امول

پیر و نیر ممتاز احمد کھٹی: انڈیو نیس شدہ ملوکہ راقم الحروف، رنگہ نمبر ۱۰

احمد یار: میر راجھا، پھالیہ - ۱۹۲۸ء، ص ۶

ارجن داس (دیباچہ): میر راجھا، پھالیہ - ۱۹۲۸ء، ص ۳، بازار بدھ سنگھ و بنسینا بوان

لاہور - ۱۹۳۲ء، ص ۲۲۱، گونٹ سنگھ (دیباچہ) شامہ بختیہ سنگھ، امرتسر ۱۹۵۱ء، ص ۱،

محمد مرور: پنجابی ادب، کراچی (۱۹۵۳ء) ص ۷۸، احمد حسین قریشی قلنداری: پنجابی ادب کی مختصر

تاریخ، لاہور - ۱۹۶۲ء، ص ۱۰۴، قریشی احمد حسین قلنداری: پنجابی ادبیات و تحقیقی مطالعہ

لاہور - ۱۹۷۵ء، ص ۳۶۴

نے لکھیالے کہ احمد یار نے بدنامی پاروں پنڈ چھڑیا مول ہوساں ایس بدنامی دی نوعیت نہیں
 دسی ملہ ڈاکٹر گوبند سنگھ لانبہ ہوری رانی دے عشق یاں بدنامی والی گل ایس کر کے نہیں سن دے
 کہ بقول لانبہ جی احمد یار نے جلال پورنوں بڑھلے وچ چھڑیا احمد یار دے حالات لکھن
 والیاں وچوں سب توں پہلاں ارجن راس نے رانی والا قصہ شروع کیتا پر ایس سلسلے وچ نہ کوئی
 اندرونی شہادت دتی نے نہ ای بیرونی حوالہ پیش کیتا سونوں دی ایس سلسلے وچ احمد یار دے سائے
 کلام وچوں کوئی اندرونی حوالہ نہیں مل سکیا سولے رانی دے ناں دے جیٹرا ادھدے قصیاں حاتم
 نامہ تے کامروپ وچ بار بار آؤندالے ایس سلسلے وچ مرالہ دے لوکان نال رابطہ قائم کیتا گیا
 تے اوتھوں دے و سنیکال تے وی رانی دے قصے وچ سچائی نہ سہوں دی وس پائی ایس سلسلے
 وچ مرالہ دے و سنیک چوہدری محمد حسین ولد اللہ داد دریا ٹڈ ڈگر داورا نے دیا کہ ادھدا
 دادا وزیر خاں احمد یار داناگر دسی ادھدے پوئے دیا سی کہ حاتم نامہ پڑھدیاں اک
 شعر آیا ہے

احمد یار اپیا ککارا رانی آن کھلوتی نک وچ بنیر باھیں چوڑا کنیں رگ رگ سوتی
 تے محمد حسین دے دادے تے احمد یار دے ناگر دے دیا کہ احمد یار ہوری اپنے گھر
 دیاں پوڑیاں وچ بہہ کے حاتم نامہ لکھ رہے سن کہ ادھناں دے گوانڈھ لودھراں ذات
 دی اک کڑی رانی بال کچھ ٹھکٹی اچی اچی بال نوں دساندی آگئی ایہہ شور سن کے احمد یار کچھ
 برہتان ہوئے پر پھیر ادھدے دل دیکھ کے موقعے موجب ایہہ شعر لکھ دتا میاں وزیر نے
 آکھا اتا جی ایہہ کہیہ؟ احمد یار نے آکھیا حاتم نامے وچ ایجھے سانی دای تے فتنہ چل
 رہیا ہے، آؤن والی کڑی باڑی سی تے احمد یار نے سبج سبھائے شعر آکھیا سی چوہدری

۱۔ ایس۔ ایس۔ امول دپر لکھ قندکارا در پنجاب ساسبت و انتہاس و بھاک پلا پٹیار

۱۹۷۱ء، ص ۶۶۸ ڈگر لکھی

Editorial Evaluation

۲۔ ڈاکٹر گوبند سنگھ لانبہ: قصہ کار احمد یار تے اوس واقعہ کامروپ

امرتسر۔ ۱۹۷۵ء، مقالہ پ، ایچ، ڈی پنجابی گورنمنٹی ٹائپ شدہ ملوکہ راقم دے ہاں،

محمد حسین نے رانی نال عشق دے قصے نوں غلط قرار دتاتے دیا کہ احمد یار پنجاب سال دی عمر
توں بعد مرالے آٹے سن عورتاں دے محلے وچ ادہ بڑے محتاط سن لہ

احمد یار اک اجیہا صاف گوشتا عرلے کہ اوس اپنے عہد بارے اپنی لکھتاں وچ ہر
گل نارویں کر دتی لے ادہ جے کسے دی تعریف کر دالے تے کھل کے کہہ دالے لہ جے بد تقریبی
کر دالے تے کھل کے کہہ دالے لہ اوس دار حجان شروع توں ای دین اسلام دل رہیا تے
اوس اد اہل عمر وچ دعلے سریانی دی شرح لکھی لہ ایدوں مگروں اوس ودھیریاں کتاباں لکھیاں
جنہاں وچ علیہ شریف رسول مقبول، علیہ شریف غوث الاعظم، مناجات رسول پاک، سراجنامہ
جس سخی سرور سلطان، دفات نامہ رسول پاک تے احسن القصص وغیرہ اوس نے بہت ساریاں
عشقیہ داستاناں دی لکھیاں پر کے اک وچ دی اوس رانی یاں کسے وی عورت نال اپنے
عشق دی دس نہیں پائی سگورں اسلامی کتاباں وچ دین وی تبلیغ دے نال نال اپنے قصہ احمال زما
وچ مسلماناں دی دین اسلام دلوں بے توجہی تے اخلاقی گروا وٹ باہرے بڑی وردندی نال دس
پاندائے لہ سگورں مسداں وچ رہندے طالب علماں تے بڑھیاں تاڑ بندیاں دی لکھیدی کردا

-
- ۱۔ چوہدری محمد حسین ولد اللہ داد ساکن مرالہ، ٹیپ شدہ گفتگو، رنگ نمبر ۲
ملوکہ راقم الحروف (ایہ شعر حاتم نامہ وچ نظر نہیں آیا سگورں کامروپ وچ ابخ کے
سے سرتے سایہ زلف کنڈل داکنیں بک بک سرتی
- ۲۔ احمد یار: پیا ککار رانی آن کھلوتی، ورق ۱۰۸ الف ملوکہ ڈاکٹر وحید قریشی لہ
۳۔ احمد یار: شاہنامہ رنجیت سنگھ (مطبوعہ)، حاتم نامہ (مطبوعہ) جس سخی سرور سلطان (مطبوعہ)
۴۔ احمد یار: ہجو مرالہ (مدح غوث الاعظم) قلمی ملوکہ راقم الحروف!
۵۔ احمد یار: حاتم نامہ، لاہور - ۱۹۲۵ء، ص ۱۷۵
۶۔ شامت نبی مسلماناں نوں نیت دا فساد ہویا خوف خدا تے زہد عبادت دنیا تھیں برباد ہویا
پنج نمازاں تریہے روزے ایہ کم کے نہ یاد ہویا مادہ پوچھوڑ ہوئے دھی پتر تچھر دل اولاد ہویا
۷۔ احمد یار: جس سخی سرور سلطان، حوالہ زمانہ، معجزہ فاختر، پھیالیہ - ص ۶

اے سہ

جدوں ادہ اپنیاں دہاکیاں دے حساب نال لکھیاں کتاباں وچ اٹھ اصف گوتہ شاعر سون
 دے ہونیاں ہویاں دی کسے عورت یاں رانی نال اپنے عشق دل اشارہ تیکر نہیں کرداتے نہ ای
 ادہیاں کتاباں وچ مجموعی طور تے اوصدے ایس قسم دے مزاج دا تاثر ملدائے تے پھیر
 اندر ڈنی شہادت نہ ہون پاروں رانی واقعہ جوڑن دے لکھاریاں دی ایہہ گل کیوں منی جاسکدی اے
 ایہہ گل ۱۹۲۸ء وچ ارجن داس نے سیر رانجھا دا دیباچہ لکھن لگیاں ٹوری سی اوصدے وچ وی
 اونہاں ایس بارے کوئی حوالہ نہیں سی دتا۔ احمد یار دے خاندان وچوں پر وفسیر ممتا نہ احمد جھٹی
 دمنڈی بہاؤ الدین نے وی ایس گل دی بڑے زور دار لفظاں وچ تردید کیتی اے مرالہ دے
 لوک وی تردید کر دے نہیں، ڈاکٹر گوہر بند سنگھ لاہور دی وی ایس لڑن نہیں من دے ایس لئی
 اسی ایس ساری بحث توں ایہہ ای سہ کڈھنے آں کہ تاریخ تذکرہ نگاراں دی ایہہ گل درست
 نہیں کہ احمد یار نے اپنا پنڈ رانی دے عشق وچ ناکامی یاں کسے بدنامی پاروں چھڈیا سی اوہدے
 پنڈ چھڈن تے مقال تھاں پھر دے رہن دیاں ہو رکئی و جہاں چھو سکدیاں نہیں جنہاں وچوں
 اک وجہ اوس دور دی سیاسی انفرافری تے اقتصادی بد حالی وی اے۔

احمد یار تے مرالہ

احمد یار اسلام گڑھ مرحلہ پور توں نکل کے کئی مقال پھر دار بہا جیوں ڈھوک سہال
 گنہیں، بلیں، دوگل، نبی شاہ داکوٹ، بھالیہ تے سیرھے وغیرہ تے پھر جدوں ادہ مرالہ آیا
 تے مدت تیکر ایتھے رہیا کدی ادہ اسلام گڑھی ہوندا سی پھر ادہ مرالوی ہو گیا تے اچ وی احمد یار

پڑھدے پھرن مسافر کانر کنگھی سرمے والی ہے
 تیری بلیں کیہڑی اڑیا میری رن فلانی ہے
 چھتیس ڈوبل میتوں دلیوے ذرا پٹی چیکانی ہے
 لکھن گھت سی وچ دیندی کڈھدی مڈن ہالی ہے
 تکرے پھرن جھگ دا بوجھا دا لگاتے لامبیاں
 وچ مسیتی فعل کاون پھیر بڑ بیت وچ چایانی

راحمد یار: جس نئی سرور سلطان، احوال نامہ، معجزہ فاختہ، بھالیہ - ۷۷

مرالوی کہہ کے اسی مشہور لے ایتھے اس نے دو دھیریاں کتاباں لکھیاں، جدوں راجہ گلاب سنگھ نے اس نوں شاہنامہ لکھن لٹی لاہور بلایا اس ویلے وی ادہ مرالہ ای رہندا سی لہ مرالہ نوں مرالہ وڑا چاں مرالہ ملکی والا، تخت مرالہ تے مکھناں والی مرالہ وی کنبدے نہیں تہ آند گڑھ / اسلام گڑھ وچ لکھیاں کتاباں دا مجموعہ اس ۱۲۰۷ء مطابق ۱۶۹۲ء تہ ۱۲۰۸ء مطابق ۱۶۹۳ء تہ وچ تیار کیتا جدوں اس کام روپ لکھیا اس ویلے ادہ اسلام گڑھ وچ رہندا سی لہ جدوں اس طب دیاں کتاباں لکھیاں اس ویلے ادہ اسلام گڑھ نوں چھڈ چکیا سی لہ ادہ مرالے کدوں اڑیا ایہدے بارے جتنی گل تے کرنی مشکل لے گوڑ لایا جائے تے ۱۶۹۳ء توں بعد جے اڈ واڈ تھا توں اتے ادہ ۵ سال وی بھوندا رہیا ہوسے تے مرالے اوہدا اڑنا ۱۶۹۸ء قیاس کیتا جاسکد لے مرالے وچ دسدیاں اوہدے تعلقات مرالے دے لوکاں نال چنگے نہیں سن اسیں گل وی دس سانوں ادب دی لکھت حاتم نامہ (۱۱۸۱ء) وچول پنیدی لے جیدے وچ ادہ ادبناں نوں جناں نال تشبیہ دے کے کہندا لے کہ ایہہ دوائے چیک رہے نہیں ایہہ لوک ادب دے علم دی قدر نہیں کردے ادہ امام مسجد تے طبیب لے خدمت لے لیندے نہیں معاوضہ نہیں دیندے روزی دا اسباب سکھاں ولوں بنیا لے راجہ کدی کدی کجھ گھل دیند لے تے ایہہ سٹریس نہیں احمد یار کہندا

۱۔ احمد یار، شاہنامہ رنجیت سنگھ، امرتسر، ۱۹۵۱ء، ص ۲۱ (فارسی)

۲۔ حکیم غلام احمد (مرالہ): ٹیپ شدہ گفتگو، رنگ نمبر ۵ دملوکہ راقم الحروف

۳۔ احمد یار، مصری و بال نوشتہ احمد یار، قلمی مملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعہ داری

۱۲۰۷ء ترقیمہ ورق ۲ ب

۴۔ احمد یار، ملکی وکیماں قلمی نوشتہ احمد یار ۱۲۰۸ء (مطابق ۱۶۹۳ء) مملوکہ ڈاکٹر

احمد حسین قریشی قلعہ داری، ترقیمہ ورق ۱۴ ب

۵۔ شہر جلال پور دے دکھن قلعہ وچ ٹکانہ اوس جگہ کوئی روز لنگھا کے مڑ سچے گھر

جانا د احمد یار: کامروپ قلمی مملوکہ ڈاکٹر و حید قریشی ورق ۳ ب

۶۔ احمد یار: طب احمد یاری، لاہور۔ ۱۸۸۱ء، ص ۳۔

اے میں علم وچ مشغول رہنا آں اک فقیر ایتھے دنن لے جس و جنال اچھوں جاندا نہیں شد
جدوں ادھوں مرالے رہندیاں وینہ اورھے ہو گئے سن بلکہ مرالے وچ اوس نول
اک حادثہ پیش آیا مرالے وچ اک مسیت بن رہی سی احمد یار نے اپنے خیال موجب وپہرے
قبلے وارنچ ڈنگا محسوس کیتاتے ایس گل دا اظہار کر دتا لوکاں نے صدناں اوھد وارنچ مورے لڑا کہ
دتا بلکہ اوس پھیر اعتراض کیتا پھیر کبھی سی لوک اوھدے لکھ پے گئے کہندے نہیں نوکاں ادھوں
ماریا وی ایس تے اوس نول بڑا دکھ مہیا تے اوس ایسے روحانی مرشد حضرت عبدالقادر صاحب
دی مدد کر دیاں اوہدے کولوں مدد منگدیاں مرالے تے اوہدے لوکاں نول بہ دعاواں و تبار تے
تہر نازل کرن دا سہ لاپا یا راج اوہناں وی مجھ لکھی ایہہ مجھ اجے تک اوس علقے وک لوکاں
نوں زبانی یاد لے سائوں وی ایہہ مجھ احمد یار دی پڑ پوتری دے دوستی پر و فیہ ممتاز اہر
بھٹی تے مہتمم ڈاکٹر احمد سین قریشی قلعہ رری مورال کولوں سن کے لکھی شکل وچ حاصل ہوئی ہے۔
ایس مجھ وچ احمد یار نے حاجم نامہ نالوں و درو تلخ لہجہ اختیار کیتا لے اوہ کہندا
لے اگے جتھے دی اوہ ریا لوک اوھدی عزت کردے سن ایہناں مرالے دے دھن

۱۔ احمد یار: حاجم نامہ، لاہور، ۱۹۲۵ء، ص ۲۲۹، ۲۳۱

۲۔ وچ مرالے سدیاں سنیوں بن وینہ اورھے دھننے نی
نہ منی دے وقت جے نہ ڈارے جو تے نی
۳۔ ایہناں میں ایہناں نے بھانا نہ ایہہ سنیوں بھنے نی
اپنی سقائوں اٹھ رٹھنے سقائوں بیتے نی
۴۔ ایہناں میرا تدر نہ جاتا آھا وگ کنوارے دا
یا عبدالقادر کہنسا نہ اپنے احمد یار دا
۵۔ یا حضرت اک ایہناں بے ورواں ایتھے مسجد ہاں لے
مہربانی و دھیری کہے کہ تلبیوں پر رٹھانی لے
ایہناں بے تدر نہ جاتا آھا ورو تے ا

یا عبدالقادر کہنسا نہ اپنے احمد یار دا

۶۔ جیوں نوح نبی است نے منجھوں لہ لزاری کردا سی
رب تقسیم نہ مانا لے ہنر لہ ایہناں دا مراد سی

۷۔ انیوں ایہہ الہ منکدا تمہر قلو رتبارے دا
یا عبدالقادر کہنسا نہ اپنے احمد یار دا

ابو جہاں وچ ادہ آکے مخول بن گیا اے ملہ ادہ کنہد اے کہ روزی و ابا اباب رب نے اک
 کھوہ و تا مویا سی ایناں مرد و داں نے شکر کیتا جدوں ادہ کھس گیا احمد یار کنہد اے کہ جی تے
 نہیں ایتھے رہن لوں کہہ دالیں ایتھوں واپانی قسمت وچ لکھیالے جدوں ایتھوں جان لگناں اں
 تے چس چاں کر کے ایہہ جان دی نہیں دیندے احمد یار دے لوکاں سبھوں تنگ سون دی تمہی
 اندر لی شہادت سالزل اوھدی مناجات حضرت غوث الاعظم وچوں ملدی اے جسیدے چوتھے
 تے چھیویں بند وچ ادہ ایہہ تاثر دیندے کہ بے درواں ظالماں نے ادہ دے نال بے روئی
 کیتی اے تے مار کے ظہیر کیتا اے ایسے لئی ادہ مناجات دے اٹھویں بند وچ حضرت غوث الاعظم

۱۔ اگے جس جگہ میں رہا سر کر ٹی میتھوں ڈر داسی
 محی الدین ہادی و اتاریا میں اک بندہ برداسی
 ایناں ابو جہاں وچ بہرے کے ٹھٹھ بنیا رہے
 اک کھوہ رب دوا یا آمار وزی دے اباب اُتے
 اوڑک شکر کیتا مرد و داں آئی قلم حساب اُتے
 ادب فقیر تو چھان نہ کرنا دیر جو کسے وارے دا
 نام جگے تے وجیا آھا کتا تیرے در داسی
 آس تساڑی تے ایہہ عاجز بہر و ڈیاں کر داسی
 یا عبدالقادر کر خصمانہ اپنے احمد یارے دا
 ایناں نہ بھانا نت کھڑانا محمدے کتاب اُتے
 رزق دے دروازے بھنن پہنچن جے ابواب اُتے
 یا عبدالقادر کر خصمانہ اپنے احمد یارے دا
 راقم الحروف نے مرالہ پڑکے ایس کھوہ باسے پچھ پڑتیت کیتی، بہادر (مراتی)
 چوہدری محمد حسین دریاڑ ٹوگور و اور، حکیم غلام احمد، دلی محمد تے منظور حسین نے
 دیا کہ ایہہ خواجہ والا کھوہ سی خواجہ لاد لدمریتے کھوہ شاللات بن گیا لوکاں نے
 احمد یار لوں دین تے رضا مندی ظاہر کردتی جدوں حساب کتاب دے مطابق احمد یار
 لوں ملن لگاتے پڈ دے لوکی لکھ گئے تے ابخ ایہہ کھوہ احمد یار لوں کھس گیا تے شاللات
 دیہہ دے حساب نال ایس دیاں دنڈیاں پیاں)

۲۔ کتنی داری چھڈڑیاں قید الماد نہ چھڈدی اے
 بے خبراں دی صحبت اندر روح دی قوت تر تدی اے
 چس چاں کر کے جان نہ دیندے چھکیاں ایہہ گھڈی اے
 ہن بیٹھا من رضا خدا دی دل دی خوشی نکھڈی اے
 ڈسٹھ تیرے دروازے تے زور تیری سرکارے دا
 یا عبدالقادر کر خصمانہ اپنے احمد یارے دا

نوں مدد ملی بوجھٹن تے ظلم کرن واسے نون سزا دین واسے لا پاندالے سٹا مطلب ایہہ لے کہ
 احمد یار مرالہ وچ خوش نہیں سی حاتم نامہ تے بھو مرالہ وچ مرالہ دے لوکاں نال کشیدہ تعلقات دی
 جیہڑی وڈی وجہ سامنے آؤندی لے اوہ احمد یار واپڑھے لکھے ہوناتے مرالہ دے لوکاں
 دی جہالت سی ایس گل دی تصدیق اچ دی مرالہ دے لوک کہہ دے نیں لوک احمد یار نون اوہ دے
 لائق نائق ہون واسی اک طعنہ مار دے سن جو یس ایہہ مصرعہ احمد یار احمق ہو یوں علم و دھرا
 پڑھے کے ، احمد یار کتاباں دی دنیا وچ رہندا سی عام مجلس یعنی دائے وچ نہیں سی بہندا لوک
 ایس گل نون وی محسوس کر دے سن اوہ کہندالے کہ جے میں اینہاں دی مجلس وچ جا بیٹھاں تے
 اگلا علم وی بھل جا دے سٹا

احمد یار دی تعلیم و تربیت

احمد یار دیاں کتاباں پڑھن توں مگروں ایس گل دا آپ مہارے تیار ۔ ہوندا لے کہ
 اوہ اک اعلیٰ پائے دا عالم فاضل تے اچ پدھر دا شاعر سی پر ایس گل دی اندرونی تے بیرونی
 شہادت نہیں ملدی کہ اوس نے تعلیم کتھوں حاصل کیتی تے اوہ دے استاد کیڑے سن ؛ احمد
 حسین قریشی قلعہ داری بوراں دا آکھنا لے کہ اوس نے مستیاں وچ رہ کے ڈھیر سارا علم پڑھیا
 سکھاں داراج سی کچھ چر مندراں تے گور واریاں وچ رہ کے بندی تے بند وواں دے
 علماں توں واقفیت حاصل کیتی احمد یار دے خاندان وچوں ادھدی پڑ پوتری دے
 دو برے پر و نمیر مناز احمد بھٹی دے آکھن موجب مرالے دے لوکاں وچ ایہہ عام روایت
 مشہور لے کہ علم دی دولت احمد یار نون رب سچے تے رسول پاک صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ولوں ملی
 ہوئی سی ایس سلسلے وچ جیہڑا شعر لوکاں نون اچھے دی یاد لے ادا لے احمد یار کہندے سن

۱۔ احمد یار، مناجات رسول اللہ و مناجات غوث الاعظم، پجالیہ، ۱۹۳۳ء، ص ۷

۲۔ احمد یار: حاتم نامہ، لاہور، ۱۹۲۵ء، ص ۲۳

۳۔ قریشی احمد حسین احمد قلعہ داری: پنجابی ادبیات و تحقیقی مطالعہ، لاہور، ۱۹۷۵ء، ص ۳۶۲

میں شاگرد حضور سچے واجتہوں چلندیاں ندیاں کھو ہاں دے سُنب بند نہ ہونڈے گزر جاد بھدیاں
 چھوٹی عمرے بال ورتیاں سینے تے ہتھ پھریا ایہ اچھلیا دریا کہم دادیہندا ناہیں ولیا
 پروفیسر ممتاز احمد سھٹی موجب چھوٹی عمرے اوہناں لوں کے بزرگ نے دعا دتی سی جس
 پاروں اوہناں واسینہ روشن ہو گیا سی۔

احمد یار دے کلام وچ اندرونی شہادت دے طور تے کئی گلاں لبھدیاں نیں جویں ادہ کنہدا
 اے کہ رب نے اوس لوں چوداں علم دتے نیں ادہ چوداں خط لکھ سکدا اے جیہڑے اوس
 استادوں کو لوں محنت کہہ کے سکھے نیرلے۔ ودھیرے علماں دی مثال کتاب حاتم نامہ وچ ادھدی
 ہفت زبانی غزل اے سہ فارسی دا شاہنامہ سہ عربی دی شرح دعا سربانی بھاکھا دا باران ماہ
 تے ہندی دا کتبت کیتا قصہ گو پی چنداے معجزہ فاخہ اوس اردو وچ لکھیا عربی فارسی
 رسم الخطاں توں اڈ ادہ گور مکھی رسم الخط وی جان واسی ایس دا ثبوت ادبے ہتھ دے تیار کیتے
 قلمی مجموعے وچوں قصہ رام وسیتا دا ورق اے جیہڈے حاشیے اتے گور مکھی لکھائی موجود اے
 سکھ دھار مک لکھتاں دا ادہ ایڈا عالم سی کہ اوسنوں لوک بھائی آکھدے سن ادبے نجوم تے
 رمل جانن پاروں اوس لوں کئی لوک نجومی وی کنہدے سن اے

۱۔ احمد یار: حاتم نامہ، لاہور، ۱۹۲۵ء، ص ۲۸۳

۲۔ ادھی، ص ۸۵

۳۔ احمد یار: شاہنامہ رنجیت سنگھ، امرتسر ۱۹۵۱ء، (فارسی)

۴۔ احمد یار، شرح دعائے سربانی، لاہور (دس۔ ن)

۵۔ احمد یار: باران ماہ ورفراق مرشد قلمی نوشتہ احمد یار مملوکہ اقبال صلاح الدین

۶۔ نامعلوم: گوپی چند نوشتہ احمد یار قلمی، ورق ۱۰، الف مملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعہ داری (ہندی)

۷۔ احمد یار: جس سخی سرور، احوال زمانہ، معجزہ فاخہ، پھالیہ، (دس۔ ن)، ص ۸

۸۔ احمد یار: داستان رام وسیتا نوشتہ احمد یار ۱۲۰۸ھ مملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعہ داری ورق ۱۳ الف

۹۔ احمد یار: حاتم نامہ، لاہور، ۱۹۲۵ء، ص ۲۳

احمد یار کے پیر مرشد

احمد یار نے اپنی کتابوں وچ جس جس نوں اپنا بادی مرشد آکھیا اے اونہاں وچوں سب توں ودھ عقیدت ادہ نبی آخر الزماں حضرت محمد صلی اللہ علیہ وسلم نال رکھدا اے رسول پاک نوں ختم رسولوں آکھدا اے تے ایس جہاں وچ تے آخرت وچ پڑے کجمن وال کھنڈا اے لہ نبی پاک دی آل دانبہ وہ اصحابہ نوں بند جان گھوسن والا تے نبی پاک دی اولاد وچ حضرت عبدالقادر جیلانی غوث الاعظم نوں اپنا روحانی مرشد من دا اے تے غوث الاعظم دے مہدیوں دا اعلان تے ادہ اپنی تقریباً ہر کھوت وچ کہہ دا اے: احمد بار مہدی میراں دا " بار بار کتاباں وچ آؤندا اے تے مناجات غوث الاعظم وچ وی حضرت نوں پیر کہہ کے مخاطب کردا اے تے احمد یار غوث الاعظم تے اونہاں یاں کرمتاں دا ایس حد توڑی معتقد اے کہ حاکم نامہ وچ اک اجیہی حکایت نظم کردیندا اے جس وچ غوث الاعظم اپنے مہدی مڑوے کول آؤن دا اے منکر تے نکیر نوں مار کے بھجا دیندے نہیں نہشتے رہ گے مزیادی ہوندے میں جتھوں جواب ملدا اے کہ او تھے ساڈا دی، انہ ذبالہ، اس نہیں چلدا ایس حکایت نوں مطبوعہ نسخے وچ ایہ کہہ کے حذف کر دتا گیا اے کہ ایہ کفر تے شرک اے تے بہر حال ایہہ گل طے اے کہ احمد یار سب توں زیادہ غوث الاعظم نوں اپنا بادی مرشد من دا اے تے نوں سخی سلطان نال وی روحانی لگاؤ اے ایسے کر کے اوں نے جس سخی مہدی سلطان لکھیا اے

۱۔ احمد یار: مناجات رسول اللہ صلعم، پچالیہ، (دس - ن)، ص ۵

۲۔ اوصی: ص ۶

۳۔ احمد یار: احسن القصص، لاہور - ۱۹۱۸ء، ص ۱۳

۴۔ احمد یار: مناجات رسول، مناجات غوث الاعظم، پچالیہ (دس - ن)، ص ۷

۵۔ احمد یار: حاکم نامہ تلمی نوشتہ احمد یار ملو کہ راقم الحروف، ورق ۱، ب، ورق ۰۲ الف

۶۔ احمد یار: حاکم نامہ، لاہور ۱۹۲۵ء، ص ۴

ادہ دھرنکل وی جاندا سٹیج۔ احمد یار نون حضرت نوشتر گنج بخش تے اونہاں وی اولاد نال وی
 عقیدت سی ایسے کر کے اپنی کتاب قصہ جام تینرا دس نوشتر گنج بخش وی پوتری رسا بن پال ہسے
 آکھن تے تحریر کیتا۔ حاضر بندیاں وچوں اوس نون کوٹ نبی شاہ وچ رہندے۔ مسجدے امام
 فقیر صلاح نال عقیدت سی جنہاں دے آکھن تے اوس طب دیاں کتاباں لکھیاں، ایہہ عقیدت میاں
 صلاح دے فوت ہو جان تون بعد وی جاری رہی کیوں بے حاتم نامہ وچ صدوں ادہ مرالہ دے
 لوکاں ہتھوں اپنے اتناں دے سینگ ہون وی دس پاندالے تے نال ای ایہہ وی کہندالے کہ اک
 فقیر مرالہ وچ لے جس نے اوس نون ایچھے رہن تے مجبور کیتا ہویا لے ادہ د احمد یار، اوس
 فقیر وی تربت اتے روز جاندا لے تے ناخہ پڑھدا لے۔ میاں صلاح درویش وی رگاہ
 اج وی مرالہ۔ لکھناں دالی دے درمیانی قبرستان وچ موجود لے صبیٹری پکی لے تے ایسی وی
 چوکھنڈی نون باہر چڑھدے ول احمد یار وی کچی قبر لے۔ احمد یار وی پڑ پوتری دے جوانی
 حکیم غلام احمد مرالہ، موجب میاں صلاح الدین لدڑ جٹ سن تے احمد یار نون ایہناں نال ودھیری
 عقیدت سمجھ

احمد یار د اپیشتر دکار و ہار

پنجابی ادب دے تذکرے تاریخاں لکھن والیاں احمد یار دے کار و باریاں پیشے بائے
 اڈ و اڈ گلاں کیتیاں عین۔ ار جن داس دا آکھنا لے کہ ایہناں دا آبائی پیشتر زمینداری سی پر ادہ
 لکھن پڑھن وچ رُجھے رہندے سن ایہہ گل ادہناں دے بھرا داں نون جنگی نہیں سی لگدی ہسے

۱۔ احمد یار: جس سخی سرور سلطان... پھالیہ۔ (دس۔ ن) ص ۳

۲۔ احمد یار: داستان کوراں و نیلاں قلمی نوشتہ احمد یار ملو کہ اقبال صلاح الدین ورق اب

۳۔ احمد یار: حاتم نامہ، لاہور۔ ۱۹۲۵ء، ص ۲۳

۴۔ حکیم غلام احمد: ٹیپ شدہ گفتگو رنگ نمبر ۵، ملو کہ راقم الحروف

۵۔ ار جن داس (دیباچہ ۱): سیر راجھا احمد یار، پھالیہ، ۱۹۲۸ء، ص ۳، اردو

باو ابدہ سنگھ دا اکھنٹے کہ ایہناں دے پو دا دے واہی کر دے سٹیج مولا بخش کشتہ
 دا وچ روی ایہو لے کہ احمد یار دا پیشہ واہی بیجی سٹیج گلونت سنگھ دا اکھنٹے کہ
 ایہناں دا خاندانی پیشہ زمینداری سٹیج ایہو گل عبدالغفور قریشی^۱ میاں مولا بخش کشتہ، نے
 لکھی اھے گو بند سنگھ لانبہ سوری احمد یار دا پیشہ واہی بیجی آکھن دایاں تال شدید اختلاف
 کر دیاں سوں ایہدا پیشہ حکیمی لکھدے نیں تے کہندے نیں ایہہ اوس دے پو دا دے وا
 کم سٹیج قریشی احمد حسین احمد قلعہ داری سوری دی پیشہ طبابت ای دسدے نیں سٹک
 اچ اٹھاں لکھاریاں وچوں چھ واہی بیجی تے دو حکمت احمد یار دا پیشہ دسدے نیں
 دونوں گروہاں اپنے اپنے موقف^۲ احمد یار دا جدی پیشہ قرار دتے حقیقت ایہہ لے کہ
 احمد یار نے اپنی کتاب طب احمدیاری وچ لکھیالے "کھتیں کہ دے گزرے حال شہیے
 ایس نوں کھتی پڑھئے تے اوہدا پیشہ کھتی باڑی وی ثابت لے۔
 اوہدا حکیم سونائے حکمت نوں پیشے دے طور تے ورتنا اوہدیاں لکھیالے طب

-
- ۱۔ باو ابدہ سنگھ : بنیہا بول لاہور، ۱۹۳۲ء، ص ۲۱۱ دگر لکھی
- ۲۔ مولا بخش کشتہ : پنجاب دے سیرے، امرتسر ۱۹۳۲ء، ص ۱۱۴
- ۳۔ گلونت سنگھ (دو یا چہ) شاہنامہ رنجیت سنگھ، امرتسر۔ ۱۹۵۱ء، ص ۱۱۱ (دو)
- ۴۔ عبدالغفور قریشی : پنجابی زبان دا ادب تے تاریخ، لاہور، ۱۹۵۶ء، ص ۳۰۰
- ۵۔ میاں مولا بخش کشتہ : پنجابی شاعراں دا تذکرہ، لاہور۔ ۱۹۶۰ء، ص ۱۲۶
- ۶۔ ڈاکٹر گو بند سنگھ لانبہ : فقہ کار احمد یار تے اوس واقعہ نام روپ
 Editing & Evaluation امرتسر۔ ۱۹۷۵ء، مقام
- پی ایچ ڈی، گور لکھی نامپ شدہ مملوکہ راقم الحروف، ص ۳۔
- ۷۔ قریشی احمد حسین احمد قلعہ داری : پنجابی ادبیات دا تحقیقی مطالعہ، لاہور
 ۱۹۷۵ء، ص ۳۶۲
- ۸۔ احمد یار : طب احمدیاری نامی زشتہ جلال الدین مملوکہ پنجاب اور نوری لاہوری
 لاہور، ورق ۸۹-ب، ایکسٹنشن نمبر ۸۷، ۸۷، ۸۷

دیاں کتاباں طب احمدیاری لہتے طب محمدی دستہ ضروریہ لہ تون ثابت لہے حکمت
 اودا جدی کب سی تہ مرا لے اپڑ کے اوہ حکیم دی رہیا پر صرف دس واسطے س نالی
 اوہ دستاں وی وی پر اسی لہ اوہ امام مسجد وی سی لہ سکھاں نے اودہی روزی وا
 کوئی سبب بنایا ہو یا س تے درھے چھما ہیں راجے دے گھروں کجج نہ کجج آوند اسی
 مطلب ایہ لے کہ اوہ اپنی شاعری پاروں سرداراں دی نظر منظور ہو چکیا سی اس واسطے
 اونہاں اودہا باقاعدہ ولینہ لایا ہو یا سی ایہ شاعری وی اودہا اک پیشہ ہو یا لہ اوہ نجومی یا
 رمال وی سی تے سکھاں دیاں کتاباں تے اونہاں دے مذہبی لٹریچر نوں سمجھن سمجھان والا بھائی
 دی سی لہ

۱۔ احمدیاری: طب احمدیاری، لاہور۔ ۱۸۸۱ء، ص ۳
 ۲۔ حکمت ساڈا کب قدیم، دادا تے پیو ہاں حکیم
 میں بھی ایہا کب کمال سکھیاں گزیرے کئی سال
 احمدیاری: طب محمدی، دستہ ضروریہ، قلمی مملو کہ راقم الحروف درق ۵ الف

۳۔ احمدیاری: طب احمدیاری، لاہور۔ ۱۸۸۱ء، ص ۳۳
 حکمت کراں دستے وی خاطر کڈھاں لکھو محتاجی سنے مرا لے پھراں دوانے ایہ لے ویر دہاجی

۴۔ احمدیاری: حاتم نامہ، لاہور۔ ۱۹۲۵ء، ص ۲۳

۵۔ فیصلہ وچ امام بوراں لڑن نہ گھنن اک دانا آکھن آپ مسیں لہنا کی بی ایہناں سنانا

۶۔ احمدیاری: حاتم نامہ، لاہور، ۱۹۲۵ء، ص ۲۳۰

۷۔ رزقے دا اسباب میرا ب سکھاں ونوں بنایا ادب تو وضع خدمت کر دے سے واریں ازمایا

گھروں لہنے دیرن قسمت جیٹری رھے چھما میں آدے

گھتھن جیکر تگڑے مودن ایہ نہ لیندا بھافے

۸۔ احمدیاری: حاتم نامہ، قلمی مملو کہ راقم الحروف درق ۵، اب

کے کوئی آکھے ادب میںیں داسکھ کرن دویا کی یعنی کہن نجومی میاں یعنی کہن بھائی

۹۔ احمدیاری: حاتم نامہ، لاہور۔ ۱۹۲۵ء، ص ۲۳۰

اونہاں دے ایہہ گل آکھن دا مطلب اے کہ اوہ رمل نجوم واکم کر کے تے سماں دیاں
 مذہبی کتاباں دے عالم ہون دی وجہ نال سماں نوں سکڑ نہ سبب دی تعلیم و نیندا لے کیوں بے سکاں
 مذہب دے عالم نوں بھائی کھندے نہیں ایہہ بڑا اچا مرتبہ ہوندا لے گور و نامک نے سب توں پہلاں
 ایہہ مرتبہ بھائی مروانے تے ہائے لڑن دتا لے ایہہ دے بعد وڈے وڈے عالم سکڑ بھائی اٹھوانے
 جیویں بھائی گور و اس بھلا یاں بھائی کاسن سکھ نا بھہ ماضی فریب دپ سکھاں وچ بھائی ویر سنگھ
 نون اک دھارک کوی مینا جاندا لے۔ اے ظاہر لے سکھ ایس پاروں احمد یار دی عزت دی کردے سن
 تے اودی مثل سیوا دی کردے سن بیویں کہ اوہ آپس والے کہ سکھاں و تون رہنے اودی رزقی تے
 باب بنائے نہیں ب دی نوعیت اودے اپنے بیان موجب و قسم دی سی ال تے راب و تون اوت
 چھما میں اومنون و ظیفہ آؤندا سی ووجے مام سکڑ بھائی سکھ کے اودی مدد کر دے رہندے سن۔
 'مکدی گل اہہ لے کہ احمد یار دا پیشہ پیروادویوں حکمت سی جدوں اوہ لاکھن پڑھن وچ
 ڈیارتے و دوسرا چر حکمت ای کردار بیاسکوں ایہہ سلسلہ دے دم تکر جاری رہیا۔ اوں کج
 پڑھتی باڑی وتی کیتی بول اودی مشہوری لکھاری تے عالم پاروں ہو کئی تے اودا ایہہ وی اک
 پیشہ بن گیا کہ اوہ راجے کولوں و ظیفہ و بدل کرداتے مام سکھاں کولوں نذرانے، اُبخ اودا مام
 مسجد وتی سی، آتے ورتے دے پنڈاں وچ چیزاں و سٹاں و سپن دی چلہ بانڈا سی قال رمل
 واکم کر کے دی رزقی کما لیندا سی اتیوں بیکر کہ مرآت دے لوکاں دے ڈنکرن بیکر و اسٹن
 اودہ کر واسی، اوہ دے اختیار کیتے پشیاں وچ وادی تہی دا پیشہ اودی بات تے ثابت لے لے لے
 و دے بیوردار لے، بات تے ثابت نہیں ایس احمد یار لے لاکھن لے تذاکرہ تے، انا لاکھان
 دی ابد کل ٹھیک نہیں کہ ادا، ادا بالی پیشہ نہ لیندا سی یا وادی جیویں جس لوں اوس لے لاکھن پڑھن
 وچ وچسپ میں پاروں پھنڈ دتا۔

۱۰۔ بھائی کاسن سکھ، سماں کوش، یلیا، راجا شاو بھاک، تیجا، ۱۹۶۲ء

ص ۹۱۰، ۹۱۱، گورکھپتی

۱۱۔ بلجیت سکھ بلی، پنجاب، بہت دانہ لے تے وکاس، دلی، ۱۹۶۹ء، ص ۱۱۰، گورکھپتی

احمد یار سکھ دربار تے جاگیر دامعالمہ

احمد یار دی لکھت شاہنامہ رنجیت سنگھ چھپن (۱۹۵۵ء) توں پہلاں ارجن داس نے ایہہ دس پائی سی کہ احمد یار دی علمی لیانت داسن کے ۱۸۴۰ء وچ جدوں احمد یار دی نمر ستر ورھے توں ٹپ گئی سی مہاراجہ گلاب سنگھ نے لاہور وچ طلب کیتا تے او منوں تاریخ خالصہ دا شاہنامہ لکھن لئی آکھیا پہلوی دفارسی زبان وچ فتوحات خالصہ دا قلمی نسخہ ارجن داس نے دیا کہ او بناں کول موجود لے رہا اید۔ دن مگروں پنجابی دے تاریخاں تذکے لکھن والیاں ایسے گل نوں دوبرایا تے سنہ ۱۹۴۰ء وچ کیتا۔ حالانکہ ایہہ گل ارجن داس توں غلطی تے غلط دوبرائی گئی۔ شاہنامہ رنجیت سنگھ نوں دیکھیا جاوے تے گل نمر دی لے کہ جدوں احمد یار دی عمر ستر سال نوں اپڑا سکی سی، اوس ویلے راجہ گلاب سنگھ دے دربار وچ قاضی محکم دین نے گلاب سنگھ دے ایہہ پھین تے کہ کوئی اجیہا شاعر ایں ویلے ہے جیہڑا نمر دسی دے شاہنامے وانگ مہاراجہ رنجیت سنگھ دا شاہنامہ لکھ لوی دیا کہ مراد وچ احمد یار ہے راجہ نے اوس نوں بلن دا حکم دتا کہ پر واز لکھ کے ڈنگہ رنلج گجرات، دے محتا نڈار سکھا سنگھ نوں گھنیا گیا جس احمد یار نوں لاہور راجہ گلاب دے دربار وچ پیش کیتا۔ راجہ نے شاہنامہ دی فرمائش پان دے نال ایہہ آکھیا کیوں جے احمد یار دی نمر دھیری ہو چکی لے ایس لئی سرکار اوس نوں نقد رقم دے نال نال جاگیر دے گی تاں جے احمد یار دیاں پشتاں کھ سکن رہے

۱۔ ارجن داس (دربار چہا) مہیر رانجھا احمد یار۔ پھالپہ۔ ۱۹۲۸ء ص ۲۴ (اردو)
 ۲۔ میاں مولا بخش کشتہ پنجابی شاعران دا تذکرہ، لاہور۔ ۱۹۶۰ء ص ۱۴۹، عبدالغفور قریشی؛
 پنجابی ادب دی کہانی، لاہور، ۱۹۶۲ء، ص ۳۲۸، قریشی احمد حسین احمد قلعہ داری؛
 پنجابی ادبیات دا تحقیقی مطالعہ، لاہور۔ ۱۹۶۵ء، ص ۳۶۸،
 احمد یار، شاہنامہ رنجیت سنگھ، امرتسر۔ ۱۹۵۱ء، ص ۱۷ (فارسی)

ادبی، ص ۲۲، ۲۳

سی، ص ۲۲، ۲۳

احمد یار نے ایہ لکھت شروع کر دی تے اے اک حصہ ۱۲۵۵ء مطابق ۱۸۳۹ء وچ مکالمہ
نہن ایہ گل تے آپرے منتز جاندی لے کر شاننامے دا اک حصہ جے ۱۲۵۵ء مطابق ۱۸۳۹ء وچ خود
احمد یار دے بیان موجب ختم ہو جاندا لے تے پھیر ۱۸۴۰ء وچ گلاب سنگھ دے ایہ شاننامہ لکھن
لئی احمد یار نوں بلان والی گل آپرے ای درست نہیں رہندی۔

میں آڈاک ہو رہا کیجے نوں دور کہہ لے گونٹ سنگھ نے لکھیالے کہ شاننامے وچ مبارزہ
کھڑک سنگھ، کنور نونہاں سنگھ تے مبارزہ شیر سنگھ دے سانحات دا بیان لے شاننامے نوں پڑھیا
پتہ لگدا لے کہ ایہ شیر سنگھ وی لاہور آمد، تہذتے مبارزہ دے طور تے راج کر واتے بیان ہويا
لے پر ایہ دے: چ شیر سنگھ دے قتل دے سانخے واکوئی ذکر نہیں، ایس لئی جس نسبتے نال
گونٹ سنگھ مورال دا دیا چہ چھپیا لے ادبے حوالے نال ادبہاں وی ایہ گل درست
نہیں رہندی۔

میں سوال ایہ پتہ والے کہ احمد یار نے ایس کتاب دے شروع وچ جیٹری ایہ کہانی
پائی لے کہ لاہور دے باروچ خانہ می دیلے راجہ گلاب سنگھ نے اس نوں یقین دویا کہ اوہی عم
کیوں جے ایس ویلے وڈیری دسترسال، ہو چکی لے ایس لئی شاننامہ مکمل ہون تے س کارولوں
ادبہوں و نمری نقد تہم دی جاوے گی سگوں جاگہ وی دی جاوے گی تہل جے ادبے تہ پوترے
ادبے توں نامذہ اٹھانکے کیر ایہ وعدہ پورا ہویا؛
بادادھ سنگھ ایس ایس امول ڈاکٹر گونڈ سنگھ لائبر و انیال لے کہ ایہ جاگیر احمد یار نوں لے

۱۔ اوسے بس ۳۶ چورس گہ ختم این بہ گنج مزار و دو صد بود پنجاہ و پنج

۲۔ گونٹ سنگھ دویا چہ شاننامہ رنجیت سنگھ احمد یار، امرتسر۔ ۱۹۵۱ء، بس ۱۵ دارو

۳۔ احمد یار: شاننامہ رنجیت سنگھ، امرتسر۔ ۱۹۵۱ء، بس ۱۱۹، ۱۲۰، فارسی

۴۔ اوسے: ص ۲۳

۵۔ بادادھ سنگھ: بنیبا بول، لاہور، دیتیا، ۱۹۳۰ء، ص ۲۰، کوریکسی تے ایس ایس امول، ۱۹۴۰ء، پرکھ

۶۔ قہر کار، پنجاں سامہت دا انناس دجاں چلا، پٹیا، ۱۹۶۱ء، بس ۱۶۶، کوریکسی تے ڈاکٹر گونڈ

سنگھ لائبر: قہر کار احمد یار تے اوس واقعہ کامروپ Editing & Evaluation

امرتسر، ۱۹۶۵ء، صفحہ ۱۰، ۱۱، ڈی اینا، کوریکسی ٹائپ شدہ، ملوکہ راقم الحروف، ص ۵

بدوں کہ عبدالغفور قریشی تھے میاں مول بخش کشتہ لکھنؤ سے نہیں کہ حالات سیاسی اور تبدیلی
یاں شاعر دی وفات سببوں ایہہ لکھت پیش نہ ہو سکی رہا
جاگے دے دتے جان یاں نہ دتے جان دی گل آفران شاہنامہ رنجیت سنگھ دے حوالے
نال نہ لکھیتے، جدوں احمد یار نوں لاہور دربار وچ طلب کیتا گیا تے اوس نوں راجہ گلاب سنگھ نے
آکھیا کہ جے توں شاہنامہ تیار کر دیویں گاتے تینوں دولت تے دیاں ای گے سگوں سر سبز تے شاداب
پنڈ دوہیہ اور دی دیاں گے تال جے پشتاں تکیہ تیری اولاد کھ دے، ایہہ حصہ احمد یار دے اپنے
لفظاں وچ ملاحظہ فرماؤ:

مہانزاجہ صاحب مروت نژاد	مراد حسنور خودایں مشردہ داد
کہاے مولوی کشتہ پھوں تو پیر	ز انعام عام شوی بہرہ گیر
ولی گو تو شہ نامہ کہ دی تیار	کنم بر سر ت طشت پر درنثار
چناں کینجہ بیریخ بخشم ستو	کہ محفوظ کردی بدولت ازو
ولی چونکہ غم تو ماند اندکی	شود بہرہ در زادہ ات ہر کی
چو گیرند فرزند تو ماہا	نمائند بازی بندر سالہا
بعالم کند ہر کس ایں جو دیاد	کہ مہانزاجہ ابواب نعمت کشاد
لمسید ان کشند از زردی پشتہ ما	خورند آل و اولاد از پشتہا
نہ تنہا دھد مال گنج و گھر	روانہ کند چشمہ زائندہ اند
دھد آ پنہاں وہ زراعت سہشت	کہ یاد آرد از میونے بہشت سٹ

ایس یقین دہانی دے بعد احمد یار نے راجہ گلاب سنگھ دے آکھن تے ایہہ شاہنامہ لکھنا
شروع کر دتا ایہہ ۱۸۳۸ء دی گل لے ۱۲۵۵ھ مطابق ۱۸۳۹ء وچ غالباً اوس ایہدا

۱۰۔ عبدالغفور قریشی: پنجابی زبان دا ادب تے تاریخ، لاہور۔ ۱۹۵۶ء، ص ۳۷ تے میاں مول

بخش کشتہ پنجابی شاعران دا تذکرہ، لاہور۔ ۱۹۶۰ء، ص ۱۴۹

۱۱۔ احمد یار، شاہنامہ رنجیت سنگھ، امرتسر، ۱۹۵۱ء، ص ۲۳، ۲۳ (فارسی)

۱۲۔ گلوت سنگھ دوہیاچہ، شاہنامہ رنجیت سنگھ احمد یار، امرتسر۔ ۱۹۵۱ء، ص ۱۳۔ (اردو)

اک حصہ ختم کیتا سی کہ قاضی محکم دین احمدی سفارش تے پہلاں احمد یار نوں گلاب
 سنگھ نے بلایا سی انے اوس نوں طلب کیتا تے راجہ بلونت دیو دل چھٹی، دے کے
 گھل دتا او تھے احمد یار دے کم نوں سلاہیا گیا تے پھیرا اوس نوں انعام تے اکرام دین دی
 یقین دہانی کرائی گئی ایہہ حصہ وی احمد یار دے اپنے لفظاں وچ لفظہ فرماؤ :-
 سے بوقتی کہ از بخت خود بہرہ یاب
 شدہ باز آغانہ کردم کتاب
 چوسلک گہر ختم این بہر گنج
 ہزار و دودھ بود پنجاہ پنچ
 مطابق بہتت کہ ہر وہ صداست
 بہفت و نو دا اختیار آمدہ است
 سے کہ از پاری و گہہ از بندوی
 بقدر توانش سخن گفتہ ام
 کنوں قاضی محکم دین مرا
 جو ان بخت زیبا سرشت است او
 نولید مہمان راجہ بلونت دیو
 بسر کار شائستگی حاضر است
 کنوں گوید آں راجہ کامگار
 ز سردار کو گشت سالار دہر
 پدر بر پدر کامرانی گرفت
 مہمان راجہ صاحب بہنگام بار
 باقبال خود بول دھ
 کہ برگیری بقدر گرامی تر است
 کہ برگیر کیفیت روزگار
 کہ در حکم او بود اقلیم و شہر
 جہان داری او جوانی گرفت
 مرا کرد آباد و امیدوار
 کہ جاگیر وھو کال مرالہ وھو دلا
 ہن شاہنامہ رنجیت سنگھ
 تے ایہو گل متہ دی لے کہ دونوں تھال یقین دہانی کرائی گئی لے دوسرے حصے وچ
 یقین دہانی دے اہکان نوں امیدوار د لفظاں تقویت اپڑا رہیا لے ۔

۱۰۔ احمد یار، شاہنامہ رنجیت سنگھ، امرتسر۔ ۱۹۵۱ء، ص ۲۶، ۲۷ (فارسی)

ایہ لکھتے ہیں کہ لکھی جاندی رہندی ہے تے ۱۶۳۹ء توں بعد کے حالات مبارک
کھڑک سنگھ تے کنز نو زہال سنگھ دیاں موتاں دربار وی وڑھاٹکی تے شیر سنگھ دے مبارک بن
تکیر اڑوی تے اچن چیت ختم ہو جاندی لھے شیر سنگھ نے ۱۵ جنوری ۱۸۴۱ء نوں لاہور توں
باہر بھو دے آوے کول آن کے ڈیرے لائے ۱۸ جنوری ۱۸۴۱ء نوں پنجاب دا مبارک بن
گیا ۱۵ جنوری وچ ای راجہ گلاب سنگھ کشمیر چلا گیا تے ایوں بعد مبارک بن شیر سنگھ ۲۵ ستمبر ۱۸۴۳ء نوں
قتل ہو گیا۔ ایہ کتاب راجہ گلاب سنگھ دے اکھن تے لکھی جانی شروع ہوئی سی، ۱۸۳۹ء وچ
رجیت سنگھ دے مرین توں بعد لاہور دربار تے سکھ سلطنت اتناں وی اتھری دا لشکار ہو گئے
۱۸۳۹ء وچ احمد یار نوں پھیر یقین دلایا جاندا ہے کہ اس نوں جاگیر دتی جاوے گی اوہ ایس لکھت
وچ راجہ گلاب سنگھ دی تعریف رجیت سنگھ نالوں وی دودھ کر دائے پر گلاب سنگھ چلا جاندا ہے
تے شیر سنگھ دی تعریف کرن لگ پندیاں جدوں کہ شیر سنگھ تے گلاب سنگھ دا دشمن سی تے اوہ
لاہور دربار تے قبضہ کرن مگروں ای اوہ لاہور چھڈ کے کشمیر چلا گیا ایس لئی غالب خیال ایوں ہے کہ
سیاسی حالات پاروں ایہ لکھت مکمل ہو کے فرمائش کرن والیاں سامنے پیش نہیں ہو سکی۔ فرمائش کرن لے
ای موجود نہ رہے تے کس آگے پیش ہوندی؟ ایہ وجہ ہے کہ شیر سنگھ دے ذکر تے آن کے احمد یار
دی دلچسپی ایہ دے وچ لگ گئی تے اس نے ایس نوں ایٹھے ای بند کر دتا۔

احمد یار دی کتاب احسن القمص ۱۲۵۸ھ مطابق ۱۸۴۲ء وچ لکھی گئی تے ایہ دے وچ کے

۱۔ احمد یار: شاہنامہ رجیت سنگھ، امرتسر، ۱۹۵۱ء، ص ۱۲۰ (فارسی)

۲۔ محمد آصف خاں: جنگ ہند پنجاب، لاہور، ۱۹۶۲ء، ص ۲۴

۳۔ اقبال صلاح الدین: تاریخ پنجاب، لاہور، ۱۹۶۴ء، ص ۵۳۱ (اردو)

Khushwant Singh : A History of the Sikhs,
Vol: II, London- 1966, P. 18.

۴۔ محمد آصف خاں: جنگ ہند پنجاب، لاہور، ۱۹۶۲ء، ص ۲۴

۵۔ گلونت سنگھ (دیباچہ) شاہنامہ رجیت سنگھ احمد یار امرتسر۔ ۱۹۵۱ء، ص ۱۴ (اردو)

۶۔ احمد یار: احسن القمص، لاہور۔ (۱۹۱۷ء) ۱۹۱۸ء، ص ۲۲۳

پاروں کوئی جاگیر دتے جان داکوئی ذکر نہیں تے نہ اسی شامنامہ لکھن تے جاگیر دے وعدے توں بعد جاگیر نہ ملن داکوئی ساڑھے خیال وچ ایس گل دا ذکر نہ ہونا تے ایس لئی اے کہ جاگیر ملی اسی نہیں جدوں کہ جاگیر نہ ملن داکوئی ایس واسطے درج نہیں کہ اس ویلے سکھاں دی حکومت سی تے سلطنت دی کھوٹا کھا ہی اچھے چل رہی سی ایس لئی خبرے مصنف ایس لکھت وے فرمائش کمین والیاں دے سڑ زور وچ آڈن دی امید لائی بیٹھا ہووے جیٹری اورٹک پوری نہ ہوئی احسن القصص اس دی آخری کتاب سمجھی جاندی اے ایس لئی ہو سکدا اے کہ اوہ شامنامہ احسن القصص توں بعد وی کسے "امید" اتے لکھدا رہیا ہووے ایس لئی مصلحت دے تحت اس احسن القصص وچ کوئی گل نہ کہتی ہووے پر اوہ دے بعد شیر سنگھ دے راج دے وچ دی سکھاں شاهی تے بر جھاگر دی نے اس نوں بدول کر دتا ہووے تے اس نے ایہوں اوتھے ای چھڑ دتا ہووے یاں ایہہ وی ممکن اے کہ اوہی وفات نے اس نوں ایہہ موقع نہ دتا ہووے بہ حال ایہاں شہادتوں پاروں تے ایہوکل نتر دی اے کہ احمد یار دی جاگیر والی امید، امید ای رہی۔ جاگیر نہ ملن دی تصدیق احمد یار دے خاندان وچوں احمد یار دی پڑ پوتری دے جو والی حکیم غلام احمد تے اوتھوں دے و سنیکاں چوہدری محمد حسین ولد اللہ داد، بہادر دمرائی، ولی محمد (لوہار) نے منظور حسین نے دی کہتی اے ایس لئی ساڈی جاچے شک دی کوئی لنگائش نہیں رہندی۔

احمد یار دی وفات

احمد یار دی وفات واسال بوہتے تاریخ تذکرہ لکھن والیاں ۱۸۴۵ء لکھیبا اے۔ دو

۱۔ عبدالغفور قریشی: پنجابی زبان دا ادب تے تاریخ، لاہور، ۱۹۵۶ء، ص ۲۱۷

۲۔ احمد حسین قریشی قلعہ داری، پنجابی ادب کی مختصر تاریخ، لاہور، ۱۹۶۴ء، ص ۱۰۵

۳۔ عبدالغفور قریشی: پنجابی ادب دی کہانی، لاہور، ۱۹۷۲ء، ص ۳۲۹

۴۔ قریشی احمد حسین احمد قلعہ داری، پنجابی ادبیات دا تحقیقی مطالعہ، لاہور، ۱۹۷۵ء، ص ۲۶۸

لکھاریاں نے وفات واسال ۱۸۴۸ء لکھیاً علیہ جدوں کہ ایس ایس اسول نے سترسال دی عمر
 وچ وفات پان دی دس پانی لئی ڈاکٹر گوہند سنگھ لانبہ نے وفات دی گل کوئی نہیں کیسی
 اینہاں ساریاں لکھاریاں نے ایہ سال بغیر کے اندر لی یاں باہر لی شہادت مے درج کیتاے۔
 احمد یار نے شانہامہ رنجیت سنگھ سترسال دی عمر وچ ۱۸۳۸ء وچ شروع کیتا لئی ایہ
 وچ ۱۸۴۱ء تکیر دے حالات اوہ منظوم کر دا وسدا لئی۔ ایوں بعد سنہ تصنیف والی اودھی اگر
 لکھت احسن القصص سانے آؤندی لے جب پیری اوس ۱۸۴۲ء وچ مکائی لئی ایوں مگروں نہتے
 اودھی کوئی لکھت تصنیف واسال بیان کر دی سانے آؤندی لے تے نہ ای اودھے جوہند مہون
 ڈاکوئی ثبوت ملدا لے ایس لئی وفات دے سال ۱۸۴۵ء نال اتفاق کرن توں بناں کوئی چارہ نہیں وفات
 دیے احمد یار دی عمر، درہے سی اوہ مرالے ای فوت ہویتے مرالے ای مرالہ مکھناں والی دے
 وچکارے قبرستان وچ اپنے مرشد بابا صلاح فقیر دی کچی درگاہ دی چوکھنڈی توں باہرے پاسے دفن لے
 قبر اچھے دی کچی لے احمد یار دی سرمانڈی ول اودھے پڑ پڑے مولوی غلام محمد دی قبر لے، اینہاں

۱۔ مولانہ بخش کشتہ: پنجابی شاعران دا تذکرہ، لاہور۔ ۱۹۶۰ء ص ۱۲۶، عبدالرحمن ملک، ادارہ
 پنجابی منظوم داستانیں، تاریخ ادبیات مسلماناں پاک دسند جلد ۱۳ (اول)، لاہور۔
 ۱۹۶۱ء ص ۳۶۷

۲۔ ایس ایس۔ اسول: (۲) پرکھ قصہ کار، در پنجابی ساہت دا اتہاس د بھاگ پہلا پیٹار۔
 ۱۹۶۱ء ص ۶۷۳ (گورکھی)، دایمہ گل تے ممکن ای نہیں کیوں جے ۱۸۳۸ء وچ اوہ
 سترسال داسی ایوں بعد ۱۸۴۲ء وچ اوس احسن القصص لکھیاً

۳۔ ڈاکٹر گوہند سنگھ لانبہ: قصہ کار احمد یار تے اوس واقعہ کامروپ & Editing
 Evaluation امرتسر۔ ۱۹۷۵ء، مقالہ پی۔ ایچ، ڈی، پنجابی، گورکھی مانپٹہ
 ملو کہ راقم الحروف، ص ۵

۴۔ کلونت سنگھ (دیباچہ) شانہامہ رنجیت سنگھ، امرتسر، ۱۹۵۱ء ص ۱۳ (اردو)

۵۔ احمد یار: شانہامہ رنجیت سنگھ، امرتسر۔ ۱۹۵۱ء ص ۱۲۰ (فارسی)

۶۔ احمد یار: احسن القصص، لاہور، ۱۹۱۸ء، (۱۹۱۷ء) ص ۲۲۳

قبراں وی لغتان وہی مراد دے دس نکال تے احمد یار دے خاندان وچوں مولوی غلام محمد وی
بھین زینب بی بی دے جوائی حکیم غلام احمد (مراد) نے کہتی قریشی احمد حسین احمد قلعداری پور
وی احمد یار وی وفات مراد تے قبر وی مراد دس لکے اسان مراد اٹپڑ کے ایناں تھانواں یاں
تصویراں وی آماریاں۔ ایہہ تصویراں ایس باب دے آفرستے ملاحظہ فرماؤ!

احمد یار وی اولاد

بیرا رانجھا، احمد یار دے دیباچہ نگار ارجن داس تے احمد یار دے خاندان دے سرد
غلام محمد واکر کہ دیاں "نبیرہ زادہ" لکھیاں تے آکھیاں کہ مولوی لطیف پچالیہ تے احمد
یار دیاں کتاباں دے حقوق ایناں کولوں بیج لکھے۔ احمد یار وی اپنی کتاب مناجات رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم وچ اک مقالہ دوناں آوندے نہیں عبداللہ تے قاسم کہ ایناں وی ایہی بخشش
منگی گئی اٹکے احمد یار شاہنامہ رنجیت سنگھ دے سبب تصنیف وچ دسد اے کہ کذب سنگھ
نے اس نوں شاہنامہ لکھن تے انعام تے جاگیہ دین دا وعدہ کیتا جیہدے توں اون وی اولاد
فائدہ اٹھا سکے۔ قہ لیشی احمد حسین قہ لیشی بوری دسدے نہیں کہ غلام محمد بیٹے احمد یار دے پوترے
نہیں اک داری سید شریف احمد تہ افت نوشتا ہی نوں ملے تے اونباں نے ایس گل وی تائید کیتی کہ

۱۔ حکیم غلام احمد: ٹیپ شدہ گفتگو، نمبر ۵، ملوکہ راقم الحکومت

۲۔ قہ لیشی احمد حسین احمد قلعداری: پنجاب ادبیات و تحقیقی مطالعات، لاہور، ۱۹۷۵ء، ص ۳۶۸

۳۔ ارجن داس دیباچہ: میرا رانجھا احمد یار، پچالیہ، ۱۹۲۸ء، ص ۶، (ایہہ حقوق احمد

یار وی پڑ پوتری دے دو تے ممتاز احمد بھٹی نے محمد لطیف دے پتر عبد الرشید لوانوں

والپس لے لئے تے اقرار نامہ مورخہ ۲۵ مارچ ۱۹۶۷ء نوں اپنے مال رسٹ ڈیوڑھی

لیا، ش م)

۴۔ احمد یار: مناجات رسول اللہ صلم... پچالیہ، ۱۹۳۲ء، ص ۹

۵۔ احمد یار: شاہنامہ رنجیت سنگھ، اہلسہ، ۱۹۵۱ء، ص ۲۱ (فارسی)

احمد یار دی دھی دی اولاد وچوں اک صاحب پر وفسیر امتیاز احمد میں جبیٹریے رسول انجنیرنگ
کالج وچ پڑھانڈے نیں سہ

ایہناں ساریاں گلاں نوں سامنے رکھیا جاوے تے ایہہ گل تے بہر حال ثابت اے کہ احمد یار
دی اولاد ہے سی، قریشی احمد حسین احمد قلعہ داری سوراں دے حوالے نال سید شریف احمد شرافت سوراں
راہیں احمد یار دے خاندان دی نشان دہی ہو گئی خوش قسمتی نال رسول انجنیرنگ کالج پڑھانڈے
پر وفسیر سوراں نال وی رابطہ قائم ہو گیا جس توں بہت ساریاں مزید گلاں دا پتہ لگاتے بہت سارے
گھپلیاں دی درستی ہوئی۔ پر وفسیر سوراں واناں امتیاز احمد نہیں سکوں متناز احمد بھٹی لے تے اوہ
اجکل منڈی بہاؤ الدین وچ رہندے نیں اوہناں دے ذریعے

ادبناں دے والد
حکیم غلام احمد سوراں نال وی رابطہ قائم ہو گیا، جنہاں توں بہت ساریاں گلاں دا پتہ لگا، پر وفسیر متناز
احمد بھٹی سوراں نے میاں محمد لطیف ساکن چورنڈ (تحصیل پھالیم) توں احمد یار دی لکھی اک نامکلی سی حرفی
دی لے کے دل جبیٹری احمد یار نے اپنے پتر علی قاسم دی وفات اتے لکھی سی ایہہ اوہدے پنجویں پتر
دی وفات سٹی جبیٹری استاد دی شدہ سٹی ایس سی حرفی وچوں ای اک سوراں پتر علی حیدر دے نال
دا پتہ لگدا لگے: انج ہن تیکر کیتیاں گلاں دے حوالے نال: علی قاسم، عبداللہ، علی حیدر
تے تن سوراں پترال دی دس پینڈی لے حکیم غلام احمد دے بیان موجب اوہ احمد یار دی پڑ پوتری

سہ قریشی احمد حسین احمد قلعہ داری: پنجابی ادبیات دا تحقیقی مطالعہ، لاہور، ۱۹۷۵ء، ص ۳۶۴

سہ ت تھ دتے پتر پنج مینوں سد بیونی مرط وار و دار سائیاں

میریاں اکھیاں دے اگے مار یونی کسے غضب دی چھک تلوار سائیاں

علی قاسم ہن کدوں جان داساں میرے ونڈنے آج نہ بھار سائیاں دا احمد یار:

سی حرفی مرثیہ پترال قلمی، ملوکہ راقم الحروف

سہ علی قاسم دی دوہٹی روندی نوں دھوٹے ہوٹے دے باجھ سوکھل ناہیں دا احمد یار:

سی حرفی مرثیہ پترال قلمی، ملوکہ راقم الحروف

سہ علی حیدر سبھناں توں چھوٹرا سی اوہ بھی قمر ہانی اوہدی گھلیا میں دا احمد یار:

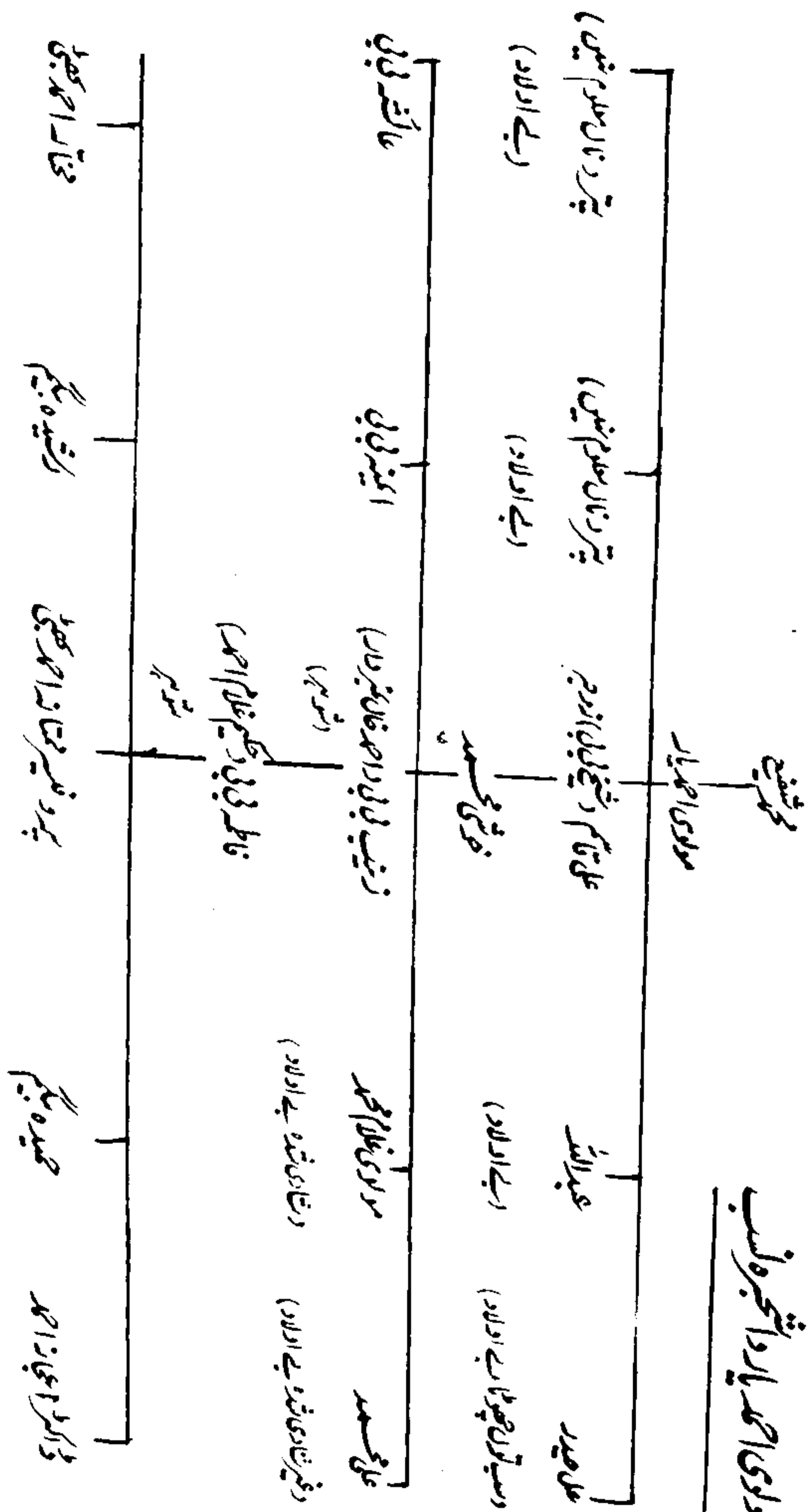
سی حرفی مرثیہ پترال قلمی، ملوکہ راقم الحروف

دے جوائی نہیں ایہناں دی کس دانال زینب بی بی تے بیوی دانال قاطرہ بی بی لے مولوی
 غلام محمد ایہناں دی کس دے بھرا سہ یعنی احمد یار دے پڑ پوترے سن انج ارجن واس دی ایہ
 گل درست نہیں رہندی کہ غلام محمد نسیرہ زادہ احمد یار سی، حکیم غلام احمد سوراں دے احمد یار دی
 پڑ پوتری دی دھی نال شادی دی تصدیق مرالہ دے سوراں لوکاں وی کیتی جنہاں وچ چوہدری محمد حسین
 (ریٹائرڈ گورنر اور بہادر دمراتی) ولی محمد ولد احمد دین (لوہار تے منظور حسین وغیرہ ایہناں لوکاں
 علی قاسم دے احمد یار دے پوترے ہون دی وی تصدیق کیتی۔ ایس حساب نال پڑ پوترے تے
 آکے احمد یار دی پڑھی اگوں اولاد دلوں نہیں چلی تے آل دلوں پر و نسیرہ ممتاز بھٹی احمد یار دی پڑ پوتری
 دے دوست لگے یاں احمد یار پر و نسیرہ ممتاز بھٹی دی نانی دا پڑ دادا لگیا۔

احمد یار دے خاندان تے دو بییاں ذریعہاں توں احمد یار دا شجرہ انج بنیا کہ احمد یار دا
 باپ محمد شفیع، احمد یار دے اگلا پنج پتر علی قاسم، علی حیدر، عبداللہ تے دو دے نال معلوم
 نہیں، اگلی علی قاسم دا اک پتر جو یا باقی اولاد کئی۔ علی قاسم دی شادی موضع بھکھو وچ ہوئی شادی
 دے تین سال بعد علی قاسم م گیا علی قاسم دا پتر خوشی محمد سی اوہی شادی احمد یار دے خاندان وچ ہوئی
 اوہ مرالہ آگیا خوشی محمد دے کھ دو پتر علی محمد تے غلام محمد تے تین دھیاں زینب بی بی، امینہ بی بی تے عائشہ
 بی بی ہوئے علی محمد فقیر ہوگی، غلام محمد نے آخری نم وچ شادی کیتی اک رات مگروں طلاق ہوئی دونوں
 پتر اولاد دے۔ زینب بی بی دا دیاہ احمد خاں منہ دار نال ہو یا جنہاں دی دھی قاطرہ بی بی نال مولوی
 غلام محمد (پڑ پوتا احمد یار) دی تھ کیتے حکیم غلام احمد دی شادی ہوئی، حکیم غلام احمد دے اگوں
 تین پتر ممتاز احمد، اعجاز احمد تے ممتاز احمد بھٹی تے دو دھیاں مسیدہ حکیم تے رشیدہ حکیم لہ
 ایس حوالے نال احمد یار دا شجرہ نسب انج بنیا۔

۱۔ حکیم غلام احمد: ٹیپ شدہ گفتگو معلوم کہ راقم الحروف، رنگ نمبر ۵
 ۲۔ پر و نسیرہ ممتاز احمد بھٹی: مراسلہ بنام راقم الحروف، سوزہ ۱۰۹، اگست ۱۹۷۸ء

مولوی احمد یار و اشجہ زانب

احمد یار دے شاگرد تے دوست

احمد یار دے شاگرد داں تے دوستاناں بارے ساڈے کول صرف انڈر لیاں شہادتیاں ہے
 نہیں اوہدا اک شاگرد بخش فقیر سی جس دے کہن تے اس کسب نامے لکھے لہ اک نجت جمال
 سی دوست جس دے اکھن تے اس تمیم انصاری (خرد) دا قصہ لکھیا ایہہ گھنٹیں رہندا
 سی نکلہ جدوں کہ تمیم انصاری (کلاں) پنیانوالے کاسرے وسدے شاگرد کموں دے اکھن
 تے تحریر کیتا نکلہ مرالے دے وسنیکاں وچوں چوہدری محمد حسین (ریٹائرڈ) گورداورنے دسیا
 کہ اوہدا دادا چوہدری ذریخاں احمد یار دا شاگرد سی مرالے وچ اک مور شاگرد دیا ہلا دلہنہ
 گل دی سی ایہہ ای احمد یار نون مرالہ لیاٹے ایس گل دی تصدیق مرالے دے حکیم غلام احمد والد
 ممتاز بھٹی نے اپنے ٹیپ شدہ انٹرویو وچ کیتی لے سہ

احمد یار دوسن "دانارا"

احمد یار دوسن "والا بھلیکھا اقبال صلاح الدین سوراں پایا سی تے اجے تیکر ایس
 حالے وچ اوہناں دے نال کوئی نہیں ریا بہر حال اوہناں ایہہ بھلیکھا پایا سی ایس لئی ایس
 نون کڈھنا ساڈا حق بن والے -

اقبال صلاح الدین نے احمد یار مرالوی تے احمد یار اسلام گڑھی نون نکھیٹن واسطے مجموعی
 طور تے چار دلیلاں دتیاں نہیں جنہاں دا خلاصہ ایہہ لے :

- ۱۔ احمد یار: کسب نامہ للدیباں دھوبیاں، درزیاں، ہتھ نقل ملو کہ راقم الحروف س ۲
- ۲۔ احمد یار: تمیم انصاری، بھالیہ - ۱۹۲۸ء، ص ۴
- ۳۔ احمد یار: تمیم انصاری، لاہور - (ص - ن) ص ۲ پنیانوالہ کاسرا، کجرات دے نال
 بھتو پورہ دے کولے تے کاسرا دیوان سنگھ وی ایہدے کولے (ش م)
- ۴۔ حکیم غلام احمد: ٹیپ شدہ گفتگو، رنگ ۵ ملو کہ راقم الحروف

(۱) احمدیاء مرالوی نون تاریخاں تذکرہ یاں والیاں میاں احمدیاء یاں مولوی احمدیاء لکھیا
 اے ادہ ایہناں کتاباں وچ احمدیاء تخلص کردے سن شاہنامہ رنجیت سنگھ وچ احمدیاء نے
 مولوی تخلص کیتا اے تے اردو وچ احمدیاء، احمد حسین قریشی سوراں اوہناں نون حکیم دی
 لکھیا اے (ممکن اے ادہ طبابت دا کم تھوڑا بہت کردے ہون) ایس دے برخلاف احمدیاء
 اسلام گڑھی دے ناں نال مولوی، میاں یاں حکیم دالفظ کتے نہیں آؤندا ایہہ وی احمدیاء
 تخلص کردے سن پر فارسی وچ دو تخلص بین خود تے شیدا ملدے میں جدوں کہ بجا کھا وچ
 گورداس سہ

(۲) احمدیاء اسلام گڑھی دی جمیٹری کلیات (مجموعہ) ملی اے ادھدے وچ دیاں اکثر
 تصنیفاں اے جھاپے نہیں چڑھیاں اپنے متبھ نال لکھے ایس مجموعے دے اکثر ترقیمیاں وچ
 ادہ اپنے آپ نون انڈی گڑھی / اسلام گڑھی لکھدا اے ایہناں تصنیفاں وچ اک درجن توں
 ودھ لکھیاں ہویاں عبارتتاں وچوں ادہ مرالوی ہونا ثابت نہیں ہوندا البتہ ادہ لکھدا اے
 کہ اسلام گڑھی تے جلال پور دونوں تھاں دا واسنیک اے سہ

(۳) احمدیاء مرالوی نے شاہنامے توں علاوہ اپنیاں چھوٹیاں موٹیاں تصنیفاں دے ناں
 پنجابی داستاناں وچ لکھ دتے نیں پر ادھدے قلمی مجموعے دی کے تصنیف دا ذکر ۱۸۳۸ء یعنی
 شاہنامے دی تصنیف دے سال تاں نہیں ملدا سہ

(۴) اے تاں کسے شاعر نے اوس تھے یا کہانی نون ود بارہ اک مکمل دکھری تصنیف دی حیثیت
 نال نظم نہیں کیتا جس نون نظم وچ لکھ چکیا ہووے جیکر مرالوی نون اسلام گڑھی دی من لیا جاوے
 تے فی مرالوی ۱۹۲۸ء وچ چھپن والی مہیر تے قلمی مہیر نون اک ای شاعر دیاں تصنیفاں کوں من
 لیا جاوے مرالویوں چھپن والی مہیر دا ایہ شعر بڑا مشہور اے :

۱۔ اقبال صلاح الدین: احمدیاء دوس، ماہنامہ پنجابی زبان، لاہور، اگست، ستمبر، ۱۹۷۱ء، ص ۲۹، ۳۰

۲۔ اوسے - ص ۳۰

۳۔ اوسے، ص ۳۱، ۳۲

میں قصے لکھدیاں ورھے پنجاب سٹھ اپنی عمر لنگھائی
تے (ادبناں) تفصیل وچوں ایہو اکو سیر بنائی
۷۸ء وچ (احمدیاری) پیدا ہو یا ۱۸۱۸ء تائیں (سیر لکھن واسال) اوہ کے دوسرے
قصے (سیر) لکھن داد عوی نہیں کردا، مجموعے وچ شامل سیر دی ملکیت توں ۲۵ سال بعدی
احمدیاری مرالوی انکاری نہیں ایس لئی ثابت ہو یا کہ ایہہ دوجی سیر لکھن والاشاعر مرالوی توں دکھ
شخصیت اے حبیبڑا اپنا وطن اسلام گڑھ لکھد اے ملہ
آؤ ایہناں دیلاں نوں وار د واری ویکھئے واپھئے:
پہلی دلیل وچ اقبال صلاح الدین نے احمدیاری مرالوی نوں حکیم تسلیم کتیا لے آؤ بن احمدیاری
حکیم طب دی کتاب وچ اپنے بارے جو کجھ لکھد لے اوہدا جائزہ لیئے۔
زمین جلال پورے دے اندر ہر مقصود ہر جوڑ میسر
قلعہ اسلام گڑھے دا ناؤں اوہ سی میں عاجز و اتھاؤں ملہ
اقبال صلاح الدین بوراں اپنی دوسرے دلیل وچ لکھیا لے کہ احمدیاری اسلام گڑھ
لپنے آپ نوں اسلام گڑھ تے جلال پور دونواں تھانواں داوسنیک لکھد لے بن ایس حوالے
نال تے ثبوت نال احمدیاری مرالوی دی حکم ہون دے ناطے اسلام گڑھ / جلال پور دونواں
تھانواں داوسنیک بن گیا۔

احمدیاری دے ناں نال اک بڑا مشہور قصہ کلہروپ دی لکھیا گیا آؤ ذرا ایس وچوں
اندرونی شہادت نال ایہدے لکھن والے دے تھال ٹکانے دا کھوج کڈھئے اوہ لکھد لے
شہر جلال پورے دے دکن قلعہ وچ ٹکانا
اوس جگہ کوئی روز لنگھاکے مڑے گھر جانا ملہ

۱۔ اقبال صلاح الدین: احمدیاری دون ماہنامہ پنجابی زبان لاہور، اگست، ستمبر، ۱۹۷۱ء، ص ۳۱-۳۲

۲۔ احمدیاری: طب احمدیاری، لاہور، ۱۸۸۱ء، ص ۳

۳۔ احمدیاری: کلہروپ قلمی نوشتہ شیخ احمد، ۱۲۷۲ھ ملکہ ڈاکٹر وجیدہ قریشی، ورتن ۳، ب

قلعہ سلام گڑھے وچ جمیں اوتھے سرت سنبھالی
 دے شہر جلال پورے دی خلقت بہت سوکھالی
 آڑہن ایہ قصہ کامروپ لکھن دے احمد یار بارسے اک بیرونی باعتبار شہادت اتے گوہ کر
 رے گنیش واس وڈیرہ لکھدے ہے۔

لکھن وال موضع کلانے است مثل قصبہ خور و کہ اکثر عرف ہائے خطرین بونجہی
 در آن جا ساکن اند۔ و چو بدری فتح محمد مقدم آن جا آدم نیک ذات بودہ است و
 قصبہ جلال پورہ شہر است خور و کہ اقوام خطرین ہر طبقہ و اہل حرفہ ہر کار خانہ در آل
 جا سکونت دارند۔ و سابقہ موضع، بود خور و اند علاقہ بندرا بن پور سوکھا علمہ تپہ
 جو وڈراٹچہ۔ چوں چو بدری رحمت خال وراٹچہ زمیندار آل جاسر بہ بزرگی انراخت و
 در عمل احمد شاہ ابدالی بہ تشخیص تمام سپہ گنہ بہیرات و گجرات متاخر گشت۔ مردمان را
 استمالت نمودہ و در جلال پور آباد کردہ و مخصوص چوں شہر گجرات را سکھاں ویران ساختند
 اکثر کساں در جلال پور زیر سایہ چو بدری مذکور آسائش گزیں شدند چنانچہ چو بدری
 حدود ہر تاجی ۱۱۷۲ ہجری (بمطابق ۹-۱۷۵۸) قلعہ متصل پشتہ کلاچور
 بہ نام پد خور و اسلام گڑھ نام بناد و مسجد و چاہ تعمیر نمود و بر لب جوٹیاں دوارہ
 پائین قلعہ باغ بہیر است۔ در میان قلعہ ہم آبادی خطرین و برہمنال وغیرہ عرب
 بہ وقوع آمدہ و میاں احمد یار شاعر پنجابی مصنف قصہ کامروپ در ہمیں اسلام
 گڑھ بودہ است۔ دریں دلائل چند مدت در موضع مورالہ مغرب رویہ گجرات
 رفتہ سکونت اختیار کردہ است۔

ترجمہ لکھن وال قصبہ خور و انگوں اک وڈا سا اپنڈلے بونجہی دے مشہور کہتری
 اوتھوں دے ویک تے چو بدری فتح محمد جیٹرا اوتھوں و امقم لے ادہ بڑا

۱۔ احمد یار: کامروپ قلمی نوشتہ شیخ احمد ملولہ ڈاکٹر و صید قریشی، ورق ۴، صف
 ۲ گنیش واس وڈیرہ: چار باغ پنجاب، امرتسر۔ ۱۹۶۵ء ص ۲۰۶ (فارسی)

نیک ذات لے تے قبہ جلال پور اک چھوٹا جیہا شہر اے جتھے سر بلتے دے کھتری
تے ہر کم دے دستکار دس دے نیں، شروع وچ ایہ چھوٹا جیہا پنڈ سی ایہ بندرا
بن پور سکھا جیہا وڑا چ وے مضافات وچوں سی اس دے لے چوہدری رحمت خاں
وڑا چ جیہا اوتھے زمیندار سی نے شہرت حاصل کیتی احمد شاہ ابدالی دی عملداری وچ
سرات تے گجرات دے مالے واسطے کتاب لان مگروں مالہ کٹھا کرن تے لگ گیا
لوکاں نوں اس نے رام کسے جلال پور وچ آباد کیتا خاص طور تے جس دے لے گجرات
نوں سکھاں نے برباد کیتا تے اکثر لوک جلال پور وچ مذکورہ چوہدری دی پھتہ
چھانڑیں بڑے آرام نال رہن لگ پئے چنانچہ چوہدری محمد وچ نے ۱۱۷۲ھ بمطابق
۱۷۵۸-۹ء وچ اک قلعہ جیہا کلا چور دے بندر لپتے، دے نال سی اپنے
پیو دے نال تے اودا نال اسلام گڑھ رکھیا تے اک مسجد تے کھوہ وی بنوایا، دارہ
نہرو دے کنارے قلعے دے تھلے سیر دا باغ قلعے دے اندر وی کھتیاں دیاں تے
بامناں دیاں بڑیاں چنگیاں آبادیاں ہو گیاں نیں تے سیال احمدیاری پنجابی شاعر مصنف
تھہ کامروپ ایسے اسلام گڑھ وچ سی ایس دوران کجھ عرصے توں مونیہ وچ
بندے والے پاسے گجرات جا کے اس نے رہائش اختیار کیتی لے۔

ایس سادات نال تے کل ایسی تھکئی لے کہ احمدیاری شاعر جیہا امرتسر دی اکھوایا او سوانی
لے جیہا اپناں اسلام گڑھ جلال پور وچ رہند اسے ایوکل ڈاکٹر گوہند سنگھ لاہور نے
متی لے لے

بن اوتھیں کل ول کہ شہانے توں پہلے اسلام گڑھ وچ تیار ہوئے تھہ
وچ دیاں کتاباں وچوں کہ کتاب داؤد کسے کہ نہیں، تے ایہ ذکر وی موجود لے احمدیاری

ڈاکٹر گوہند سنگھ لاہور: تھہ احمدیاری تے اس وقت کامروپ & Loiting
Evaluation امرتسر۔ ۱۹۷۵ء مقالہ پی۔ ایچ۔ ڈی۔ پنجابی یونیورسٹی

ٹائپ شدہ و مملو کہ راقم الحروف، ص ۲

مشہور کتاب حاتم نامہ وچ اسلام گڑھ وچ تیار ہوئے مجبوعے وچوں گھٹ و گھٹ چار لکھتا
 واذکر موجود اے ہیر، ملکی کیمیا، مصری و بانئی تے سیریں فرما دس
 جتھوں تکیر چوتھی گل و تعلق اے ایہدے تن حصے نیں پہلا ایہہ کہ کیمہ اقبال صلاح الدین
 ہوراں دے بقول ۱۸۱۸ء تائیں کہے دوجے ہیر دے قصے دے لکھن دا احمد یار دعویٰ کر
 دے؛ ایس دا جواب تے ۱۸۱۴ء وچ لکھیا اوہدا قصہ حاتم نامہ آپل پیا دیندا اے ایہہ ای
 نہیں سگون ایوں وی پہلاں لکھے قصہ کامروپ وچ وی اوہ ہیر لکھن دا اقرار کر دے اے راج ایس
 سلسلے وچ ایس اعتراض دے دوجے حصے و تعلق ہیر رانجھا مطبوعہ وچ آئے ایس شعرتوں اساریا
 گیا اے.....

میں قصے لکھدیاں درھے پنجاہ سٹھ اپنی عمر گنگھائی
 تے (دوبناں) قصیاں وچوں ایو اکو ہیر بنائی سٹھ
 ایس اعتراض دا جواب دین توں پہلاں احمد یار دے درجہ کیتے ایس شعری اصل صورت
 تے سباق باق دل دھیان دوانا ضروری اے۔ احمد یار لکھدا اے۔ جہ
 وارن شاہ جنڈیاں دے والے واہ واہ ہیر بنائی
 میں وی ریس اد سے دی کر کے لکھی توڑ پنجائی
 جواٹکل مضمون نبھن دی اُس سو میں نہیں کائی
 وڈا تعجب آدے یار و دیکھ اُس دی وڈیائی
 میں قصے لکھدیاں درھے پنجاہ سٹھ اپنی عمر گنگھائی
 تے اُس قصیاں وچوں ایو اکو ہیر بنائی سٹھ

۱۔ احمد یار: حاتم نامہ، لاہور۔ ۱۹۲۵ء، ص ۱۷۵
 ۲۔ احمد یار: کامروپ مکتوبہ، ۱۲۷ھ کاتب شیخ احمد مملوکہ ڈاکٹر وحید قریشی، ورق ۴، الف
 ۳۔ اقبال صلاح الدین: احمد یار و دس، ماہنامہ "پنجابی زبان" لاہور، اگست ۱۹۷۱ء، ص ۳۱
 ۴۔ احمد یار: ہیر رانجھا، پچالیہ۔ ۱۹۲۸ء، ص ۱۲۹

معترض دے درج کہتے حوالے تے احمد یار دی لکھت دے اصل حوالے نوں
 سامنے رکھ کے دیکھن نال سہی گل تے ایو ای ننتری دی لے کہ معترض نے احمد یار دا شعر
 ای غلط درج کیتا لے اودھنے احمد یار دے لفظ "اُس" نوں آپوں ای "اودھناں" وچ تبدیل
 کہ دتا لے تے توں پیاں پاکے ابہر دی وس دتا لے کہ ایہہ "اودھناں" اس نے اپنے کولوں
 لیا لے ظاہر لے ایخ معترض نے اپنے اعتراض ازل دزن دار بن لئی کیتا لے پر ایہہ تحقیق دے
 حوالے نال ادبی دیانت داری نہیں، معترض دا فرض سی کہ پہلاں احمد یار دے اصل الفاظ درج کر دیا
 تے پھر ادھ دے اتے بحث کہ کے نتیجے کڈھدا ظاہر لے اس سورت وچ معترض ادھ نتیجے نہیں
 سی کڈھ سکدا جیہڑے شعر نوں اپنی مرنی نال ڈھال کے اس نے کڈھے، بن جیوں ساڈے
 سامنے احمد یار دے اصل لفظ موجود نہیں اسی ایہناں دی حقیقت تار نے آن۔

احمد یار ایجھے وارث شاہ دے فن اتے گل بات کہہ ریا لے تے کہہ ریا لے کہ
 اس نے مہر چنگی بنال لے۔ اس دا احمد یار نے وی اسے دی مہر دی ریس کہہ دیاں مہر لکھی
 لے پر وارث شاہ دانن اعلیٰ لے اودھدی تعریف اچی لے اودھنوں مضمون نبھن ہی احمد یار نالوں
 ودھ جاچ لے ایہہ گل کہہ دیاں کہ ریاں احمد یار اپنے آپ نوں نہیں بھلدا ادھ کہندا لے کہ
 مینوں پنجاہ سٹھ سال دی عمر ہوندی پئی لے کہ میں دورھیہ، قصے لکھ ریاں پر اس دور شاہ
 نے قسیاں وچوں نہ اکو ایو (قصہ) بہی وا ای لکھیا لے تے وڈیاٹی حاصل کر لئی لے جیوں
 کہ میں اپنی عمر قہے لکھ دیاں گزار دتی لے تاں دی ادھ اٹل اوہ جاچتے اوہ وڈیاٹی حاصل
 نہیں کر سکیا۔ امیو وہ لے کہ احمد یار وارث شاہ دی مہر دا ذکر کرن مگروں اودھدی زبان تے
 زبان نوں ٹھک سے ورتن دا ذکر کسے اپنے باسے کہندا لے کہ اودھنوں ایس دی اُٹلیاں جاچ
 نہیں مہ

کیہ آکھاں بولی سٹھاں لکھی کیہ گل ڈھکھی آئی
 احمد یار لہی اُس جیوں اُٹلیاں میں نہیں آئی لے

لہ احمد یار: سیر پنجاب، پچالیہ - ۱۹۲۸ء، ص ۱۴۹

مطلب ایہ ہے کہ مطبوعہ سیر رانجھا دے ایس قصے وچ احمد یار نے ایہ گل نہیں آکھی
کہ اس اکو سیر بنائی لے سگوں ایہ گل اوہ وارث شاہ دی وڈیالی وچ آکھ رہیا لے ایہ گل اگلے
صفحے تے اپڑے کے بورن نیر جاندی لے جدوں احمد یار کھندا لے
پیر اک سنگھڑا کو گل کر کے منصب پاون وڈے دوہے ریس نہ کرن سادن سے تقریریاں توڑے
اپنے مرہنوں سلاہ پوہے تاکے توڑی توڑے سخن جنباں دے لوک سلاہن میں جگے تے تھوڑے لے
مطلب ایہ ہے کہ اوہ کھندا لے وارث لے اکو سیر بنا کے ناں پالیا جدوں کہ میں ادھے
مقابلے وچ دھیرے قصے لکھے ۔

رہا ایس آخری گل دے چوتھے حصے دی کہ کیر کوئی شاعر کون اکو لکھت مکمل روپ وچ
اک توں دودھ وار لکھدا لے، تے ایہ صرف مفروضے دیا دے ارباں وچ بہت ساریاں مثال
موجود نہیں جیہڑیاں دتیاں باسکدیاں نہیں پر باہر جان دی کیر لوڑے خود احمد یار اکو لکھت دو
واری لکھدا ثابت ہوندا لے۔ احمد یار دے اپنے سچھ نال تیار کیتے جس قلمی مجموعے نوں بنیا دنا
کے اقبال صلاح الدین اک دی مقال ودا احمد یار بنا بیٹھے نہیں ایہ دے وچ شامل قصہ سیر اک نہیں
سگوں اک نامکمل تے اک مکمل لے تے دونوں احمد یار دے تصنیف کیتے ہوئے نہیں، پہلا سیر رانجھا
جیہڑا ص ۱۰۰ اتیکر چلدا لے ایہ دے وچ ناری دے شعروی آؤندے نہیں ایہ دے وچ
سیر رانجھے دے تعارف توں گل شروع کر کے تخت ہزارے توں ٹرن ہیر دا پلنگھ، بارہاں سال
چاک بناتے سیدے کھیرے تیکر گل ٹر دی تے اچن جیت ختم ہو جاندی لے ایس حصے دا
انداز قلمی والے تے بکر مختلف لے اک شعر ملاحظہ فرماؤ

چٹھ دے چیتے باغ بہاراں ہاراں سٹھوں رنگ دھاراں

صنداں باسے وچ غباراں جھنگ سیاں دیاں گلناراں سٹھ

دو جا سیر رانجھا ص ۸۰ تیکر چلدا لے سٹھوں مسلسل تے لکھت مکمل لے سیر رانجھے

لے احمد یار: سیر رانجھا، پھالیہ - ۱۹۲۸ء ص ۱۵۰

۲۱ احمد یار: داستان عشق رانجھن دہیر نوثرہ مصنف احمد یار قلمی مملوکہ اقبال صلاح الدین ورق ۱، الف

دی مکمل کہانی بیان کیتی گئی اے ایسے وچ مڈھ توں لے کر سیر توں زہر دینا راجھے
 د امرنا تخت ہزارے راجھے دی قبر وچوں لاش دا غائب ہوناتے جھنگ بیالیں میرے
 نال اک ہور قبر دا ظاہر ہونا شامل لے بجر عشقہ داراں وال لے ملاحظہ فرماؤ

اتے میرے میاں راجھناں سیاں کچرک پیاں تکن

کچھ منہ تھوں بول پر تیاں تیرا کیہڑا دسیں وطن ملے

ایو لکھت احمد یار پھیر مرالے آن کے لکھدا لے ایس لکھنا نال اکو لکھت اس
 تن دار لکھی اس نے اپنیاں ہور لکھتاں وی اک توں دردہ داری لکھیاں جویں اپنی لکھت
 حلیہ مبارک رسول مقبول وچ ادوہ اترار کر دالے کہ اس حلیہ رسول پاک اگے وی اک بنایا
 احمد یار مرید میر اندے نال توں گھول گھمایا حلیہ پاک رسول اللہ واگے اک بنایا ملے
 احمد یار وی ایہ لکھت حلیہ مبارک رسول مقبول، دوبارہ اک مکمل تے وکھرتی
 تصنیف دی حیثیت نال احمد یار دے سبھوں ای نظم بوٹی احمد یار نے ایس توں اڈ ہور
 وی لکھتاں دوبارہ لکھیاں جنہاں وچ یوسف زلیخا تے تمیم الفاری وغیرہ شامل نیں۔

ابن اقبال ملاح الدین مورال دے چارے اعتراض تے ایہناں لئی ورتیاں دلیل
 فلطانتا بت ہو جانڈے نیں جہیڑے ادھناں کو احمد یار توں دو ثابت کران لئی گھڑے سن
 ایتھے ایہ گل آکھنی مناسب لے کہ ایہناں اندر لیاں دلیل توں اڈ احمد یار وی پڑ پڑی
 دے جوال حکیم غلام احمد و مرالہ دے بیان موجب احمد یار دے خاندان نال ادھناں دے
 خاندان دے تعلقات بہت قدیم زمانے توں میں احمد یار دے خاندان وچ حکیم غلام احمد دہلوی
 دی خالہ ویاجی ہوئی سی اسلام گروہ وچ حکیم غلام احمد دے دادا رنبہ دے سن احمد یار دے
 پترعل نام دی ووٹھی وی حکیم غلام احمد دے رشتے داروں وچوں سی ایہ رشتے داراں بہت
 وچ وی قائم رہیاں حکیم مورال دے بیان موجب اسلام گروہ وچ احمد یار تے مرالہ دے

لے احمد یار: داستان عشق راجھن دسیر نوشتہ سنہ ۱۹۲۳ء قلم مملوکہ اقبال عدالت الدین مورالہ ۱۰۸

۲ لے احمد یار: حلیہ مبارک رسول مبارک... چالیہ ۱۹۲۳ء ص ۲

احمد یار اکو ای نہیں نہ ایہ شہادتوں ساڈے سوتف نون ہور مضبوط کر دیاں نہیں۔
گل اصل وچ ایہ لے کہ احمد یار اک عالم فاضل تے پڑ گون شاعر سی اوہ آپ

لکھدا لے

جتنے قصے درو منداں دے میں عمرے وچ جوڑے

گنے نہ جانے ایس نکانے جو دساں سو تھوڑے

تے کسے اک بنایا ہو سی یاں کسے دور سائے

چالی برس ہوئے میں لکھدیاں کاغذ کر دیاں کالے رنگ

یاں جتنے قصے جوڑے جے اوہ گنن نگاں میں سائے

ستن دایے بنیرا ہو جاون نالے لکھن ہاں سائے

اسلام گڑھ / جلال پور توں نکلن مگر وں اوہ اوڈا ڈھتھالواں تے پھریا کتا باں لکھدا

رہیا آخر مرالہ ڈیسے لائے اوہ دیاں و دھیریاں کتا باں تے مقال مقال دے ذکر پاروں

لوکاں نون ایہ شک گزریا کہ ہو سکدا لے ایہ اک توں ودھ بندہ ہووے پر ثابت ہویا

لے کہ ایہ اک بندہ سی۔

۱۔ حکیم غلام احمد (مرالہ): بیپ شدہ گفتگو، مملوکہ راقم الحروف، رنگ نمبر ۵

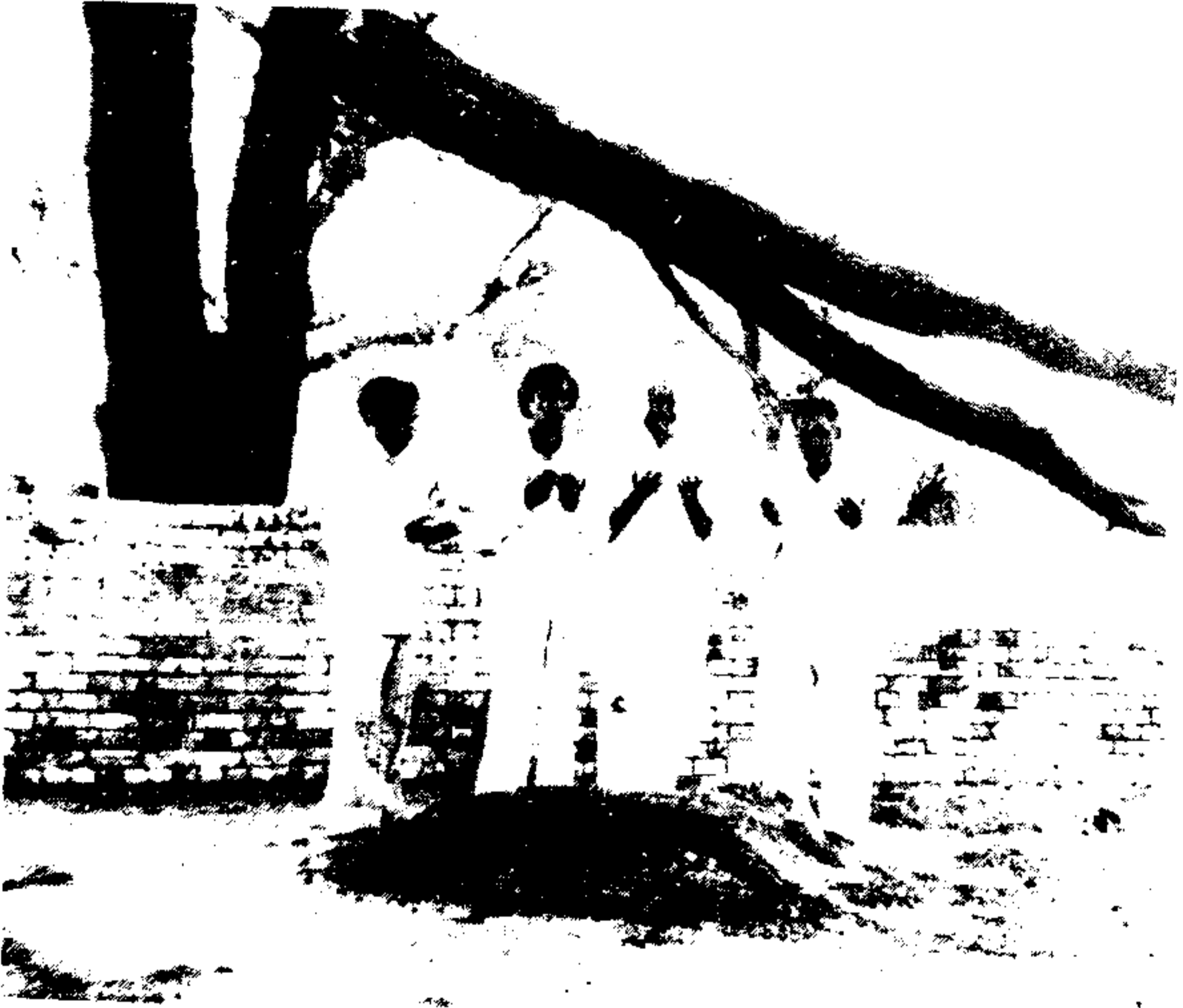
۲۔ احمد یار: حاتم نامہ، لاہور، ۱۹۲۵ء، ص ۱۷۵

۳۔ احمد یار: احسن القصص، لاہور، ۱۹۱۸ء (۱۹۱۷ء)، ص ۲۲۵

اجوکا مرالہ

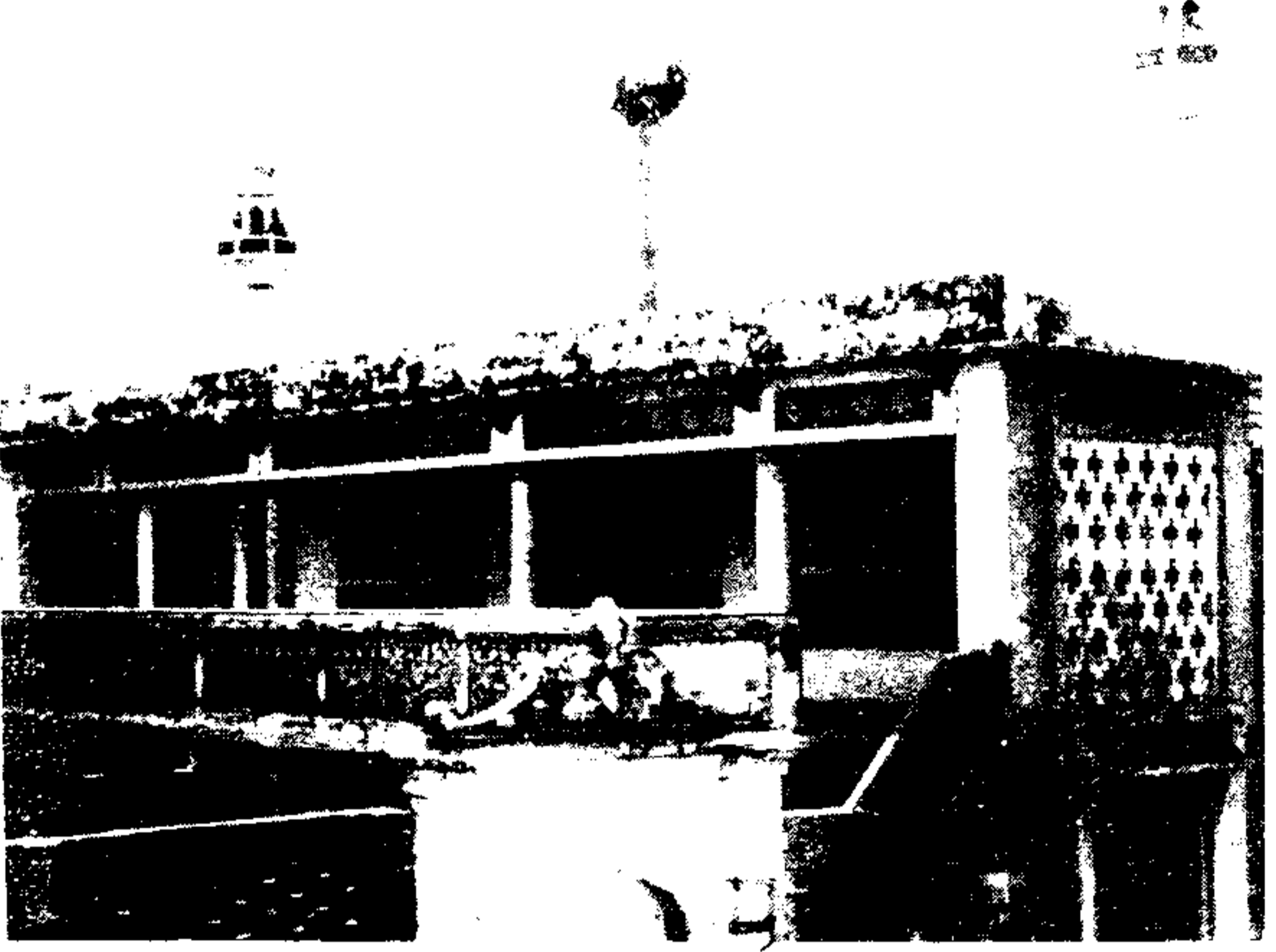
مرالہ وچ رہندے مولوی احمد یار وے خاندان وے کجھ افراد، سبجے توں کجھ
 پروفیسر ممتاز احمد بھٹی، ایہناں وی والدہ فاطمہ بی بی رسولوی احمد یار دی پڑپوئی
 دی دھی، مائی صاحبہ وے خاوند حکیم غلام احمد تے ایہناں وے اک پتر مختار احمد بھٹی

لکھنا نوالی تے مرالہ وے درمیانی قبرستان وچ مولوی احمد یار دی قبر۔ فاتحہ خوانی وچ شامل
 سچے توں کھجے پیر و فیئر ممتاز احمد جھٹی (منڈی بہاؤ الدین) چو وھری محمد حسین (مرالہ)
 شہباز ملک (ڈاکٹر) دلاہور، عبدالملک عرفانی (پھالسیہ)

مولوی احمد یار نے مرشد میاں صلاح فقیر دی درگاہ مولوی احمد یار دی قبر ایدہی چوکھنڈی
 دے باہر وار چڑھدے پاسے دی کندھ دے نال ،

حوالہ دی وچلی مسیت جہیڑی نوں سرلوں بنی لے، ایستھے ای اوہ مسیت سی
 جہیدی اُساری دیے مسیت دے قبلے رُخ نہ ہون دی نشان دہی مولوی احمد یار نے کمیٹی

مولوی احمد یار دیاں لکھتاں

احمد یار نے ۱۷۷۷ء و رہے دی لمیری عمر پائی، اوہ ساری عمر لکھتا رہیا تے ایہ سلسلہ اوائل عمر توں شروع ہو کے آخری وقت تیکر چلدا رہیا۔ اوائل عمر و توح اوس و عار سرمایہ دی شرح کیتی جیوں کہ اوہدی موت توں صرف تن ورہے پہلاں ۱۸۴۲ء و توح اوہدی مشہور کتاب احسن لقصص مکمل ہوئی۔ اپنی لکھن دی رفتار باسے اوہدا اپنا بیان اے ۷

جتھے قہقہے آتے کتاباں عمر ساری میں جوڑے

گنن لگاں تے یاد نہ آون جو دساں سو کھوڑے لے

احمد یار دیاں لکھتاں دی کل گنتی جانن لئی سانوں تن وڈے ذریعے اپنانے پئے نیں۔ پہلا احمد یار دا اپنا بیان، دو جا احمد یار بارے تاریخ تذکرہ لکھن دایاں دی ایس بارے جانکاری تے تیجا احمد یار دیاں کتاباں دا مطبوعہ یاں قلمی مجسم صورت و توح حاصل ہو جانا، آؤ ایہناں تاں ذریعیاں دا ویرو اکر کے احمد یار دیاں لکھتاں تاریخے :-

اپنیاں لکھتاں دی سب توں ودھ گنتی اوس حاتم نامے (۱۸۱۴ء) و توح دتی اے جیہڑی مندرجہ ذیل اے :-

(۱) ریوسف، زلیخا (۲) لیلیٰ (مجنوں) (۳) سستی پنوں (۴) ہیرا رانجھا (۵) سیف الملوک (۶) کام قمر (کامروپ) (۷) ملکی کیمیاں (۸) بائی و مصری،

۱۔ احمد یار، ہیرا رانجھا، پھالیہ۔ ۱۹۲۸ء، ص ۱۲۸ -

(۹) چنڈر بدن (۱۰) مرزا صاحبان (۱۱) سوہنی (جہنیوال) (۱۲) روڈا جلالی (۱۳) شیریں فراد (۱۴) شرح رکن معارج (معارض الغبوت) (۱۵) معراجنامہ (۱۶) طب دکنی دفتر (۱۷) باران ماہ دکنی (۱۸) سی حرفیاں دکنی (۱۹) شرح قصیدہ برودہ شریف (۲۰) شرح قصیدہ رومی (۲۱) شرح بہشتی (۲۲) شرح قصیدہ غوثیہ (۲۳) شرح امالی (۲۴) جنگ علی (وفات نامرتن یاراں) (۲۵) جنگ نامہ حسن حسینؑ، (۲۶) تمیم انصاری (۲۷) شرح دعا سر بانی (۲۸) مجلس کلاں شاہ زمان شہنچی (۲۹) خواب نامے دکنی (۳۰) باز نامے دکنی (۳۱) اسپ نامے دکنی (۳۲) نل دکنی (۳۳) حاتم طائیؑ۔

یہناں وچ اوہ ساریاں کتاباں شامل نیں جہناں بارے حاتم نامہ توں پہلاں لکھی کتاب قصہ کامروپ وچ اوس لکھاری ہون دا اقرار کیتا۔ ایہدے بعد اپنے اپنی کتاب (۳۴) شاہنامہ رنجیت سنگھ وچ چار ہور کتاباں دے لکھاری ہون دا اقرار کیتا جہناں وچ (۳۵) ذکر رسول پاکؐ (۳۶) جنگ بدر (۳۷) جنگ احد (۳۸) جنگ خنین شامل نیں۔ اوبدی چھیکر ملی کتاب (۳۹) احسن القصص راہیں تن ہور کتاباں بارے دس پیندی لے (۴۰) احوال سید عبدالقادر جیلانی، غوث پاک (۴۱) مناقب دکنی (۴۲) مناقبات دکنی۔

ہن آواہیہ دیکھئے کہ احمد یار بارے لکھن واسے اوبدیاں ہور کیتیاں

- ۱۔ احمد یار: حاتم نامہ، قلمی نوشتہ احمد یار ۱۲۳۰ھ مملوکہ راقم الحروف ورق ۱۱۹، ب
 ۲۔ احمد یار: حاتم نامہ، قلمی نوشتہ احمد یار ۱۲۳۰ھ مملوکہ راقم الحروف ورق ۱۲۰، الف۔
 ۳۔ اوصی: ورق ۱۲۰، ب۔
 ۴۔ احمد یار: کامروپ، قلمی مکتوبہ شیخ احمد ۱۲۴۴ھ مملوکہ ڈاکٹر وحید قریشی ورق ۲، ب، الف۔
 ۵۔ احمد یار: شاہنامہ رنجیت سنگھ، امرتسر۔ ۱۹۵۱ء، ص ۳۶۔
 ۶۔ احمد یار: احسن القصص، لاہور۔ ۱۳۳۶ھ ۲۲۵۶۔

کیڑیاں کتاباں دائیں فہرست و ترح وادھا کر دے نہیں۔
 ارجن داس نے میر رانجھا (۱۹۲۸ء) دے دیا چھے و ترح احمد یار دیاں کتاباں
 دے چھڑے ناں دتے نہیں اوہناں و ترح ساڈے واسطے (۲۳) راج بی بی (نامدار)
 (۲۴) قصہ تترتے (۲۵) جنگ خندق لے نوایاں نہیں۔ باوا بدھ سنگھ نے بنیہا
 بول دے پہلے ایڈیشن و ترح صرف (۲۶) قصہ راج دسی نویں لکھت دسی لے
 جدوں کہ ایسے دے تیجے ایڈیشن و ترح اک ہور کتاب دا وادھا کیتا، ایہہ (۲۷)
 حضرت محمد صاحب دا تولد نامہ لے لے۔ احمد حسین قریشی قلعہ داری ہوراں چھڑیاں
 نوایاں کتاباں دی دس پائی لے اوہناں و ترح (۲۸) کسب نامہ حد دگراں تے
 (۲۹) کسب نامہ لارایاں دھوبیاں شامل نہیں۔ عبدالغفور قریشی ہوراں نے لکھیا
 اے کہ احمد یار نے سلطان باہوڑی لکھت (۵۰) محکم الفقرا ودا منظور پنجابی ترجمہ
 کیتا چھے قریشی احمد حسین احمد قلعہ داری ہوراں ۱۹۴۵ء و ترح احمد یار دی اک ہور
 لکھت (۵۱) ہجومرالہ (مدح غوث الاعظم) دی دس پائی لے ڈاکٹر گوہند سنگھ
 لانیہ ہوراں نے ایس فہرست و ترح کوئی وادھا نہیں کیتا۔ باوا بدھ سنگھ
 گلورنٹ سنگھ، عبدالغفور قریشی تے قریشی احمد حسین احمد قلعہ داری تے ڈاکٹر
 گوہند سنگھ لانیہ سب نے احمد یار دیاں کل باراں کتاباں دے اقتباس

- ۱۔ ارجن داس (دیباچہ) میر رانجھا احمد یار، پچالیہ ۱۹۲۸ء، ص ۴ (اردو)
 ۲۔ باوا بدھ سنگھ: بنیہا بول، لاہور، پہلا ایڈیشن ۱۹۲۵ء، ص ۲۱ (گورکھی)
 ۳۔ باوا بدھ سنگھ: بنیہا بول، لاہور، تیجا ایڈیشن، ۱۹۳۷ء، ص ۲۲۳ (گورکھی)
 ۴۔ احمد حسین قریشی قلعہ داری: پنجابی ادب کی مختصر تاریخ، لاہور، ۱۹۶۴ء، ص ۱۰۵ (اردو)
 ۵۔ عبدالغفور قریشی: پنجابی ادب دی کہانی، لاہور، ۱۹۷۲ء، ص ۲۲۹ (ایہہ احمد یار دار مجہ نہیں شمس)
 ۶۔ قریشی احمد حسین احمد قلعہ داری: پنجابی ادبیات دا تحقیقی مطالعہ لاہور، ۱۹۷۵ء، ص ۳۶۶
 ۷۔ ڈاکٹر گوہند سنگھ لانیہ: قصہ کار احمد یار تے اول سا قصہ کامروپ - EDITING AND EVALUATION

درج کر کے ایہناں لکھتاں دے وجود واپتہ دتا لے لے

احمد یاریاں حاصل ہو یاں لکھتاں

ہن آدتیجے ذریعے یعنی احمد یار دیاں حاصل ہو یاں لکھتاں ول، اتناں دی روڑ بھج، تاک و دوستے جد و جہد توں بعد احمد یار دیاں مہیٹ لکھیاں (۴۰) لکھتاں مطبوعہ ایں قلمی روپ و ترچ حاصل ہو گیاں نیں۔ ایہناں و ترچ ۴ کتاباں ایہیاں نیں جہناں دا ذکر کتے وی نہیں لہجدا، انج احمد یار دیاں لکھتاں دی کل گنتی ۶۶ بن جاندی لے۔

احمد یار دی قصہ کاری

۱۔ ہیرا پنجہ (الف) (۲) ہیرا پنجہ (ب) (۳) ہیرا پنجہ (ج) (۴) کیمیاں ملکی (۵) راج بی بی و نامدار (۶) مصری و بانی (۷) سستی پتوں (۸) کامروپ (۹) رام چند (۱۰) جام تیسرا، نیلان و کوران (۱۱) یلیا مجنوں (الف) (۱۲) یلیا مجنوں (ب) (۱۳) شیریں فریاد (۱۴) تمیم الصاری (الف) (۱۵) تمیم الصاری (ب) (۱۶) حاتم نامہ (۱۷) حسن القصص یوسف زینجارد (الف) (۱۸) یوسف زینجارد (ب)

احمد یار دی دینی شاعری

۱۔ برتسر، ۱۹۴۵، مقالہ پی ۱۱، پیج، ڈی (پنجابی) گورنمنٹ ٹائپ شدہ مملوکہ راقم الحروف، ص ۶۔
۲۔ غیبیا بول (۱۹۳۴) ص ۲۰۸-۲۲۵، گورنمنٹ ٹائپ شدہ (دیباچہ) ۱۹۵۱، ص ۳۔
۳۔ عبدالغفور قریشی ۱۹۵۶، ص ۳۱۶۔ قریشی احمد حسین احمد قلعہ داری (۱۹۴۵) ص ۶۶، ڈاکٹر گوبند سنگھ لانبہ (۱۹۴۵) ص ۱-۹۹۔

(۱۹) شرح دعا سر یانی (۲۰) حلیہ رسول مقبولؐ (۲۲) معراج نامہ (۲۲)
 مناجات رسول اللہ صلعم (۲۳) وفات نامہ (رسول پاکؐ) (۲۴) معجزہ فاختہ
 (اردو) (۲۵) حلیہ غوث الاعظمؒ (۲۶) مناجات غوث الاعظمؒ (۲۷) مدح
 غوث الاعظمؒ (ہجومرالمہ) (۲۸) جشن سخی سرور سلطان (۲۹) باراں ماہ فراق
 مرشد (بھاگھا) (۳۰) کسب نامہ دردگراں (ترکھاناں) (۳۱) کسب نامہ
 حدوگراں (لوہاراں) (۳۲) کسب نامہ للاریاں، دھوبیاں، درزیاں (۳۳)
 کسب نامہ قصا بیاں۔

احمدیاریاں ٹھیکل لکھتاں

(۳۴) طب احمدیاری (۳۵) طب محمدی دستہ ضروریہ (۳۶) احوال نامہ
 (۳۷) قصہ تتر (۳۸) سی حرفی مرثیہ پتراں (۳۹) باراں ماہ (۴۰) شاہنامہ
 رنجیت سنگھ (فارسی)

احمدیاریاں حاصل ہویاں لکھتاں (مختصر و اربت جان پہچان)

احمدیاری قصہ کاری

احمدیاری نے اپنی حیاتی و توح جو کچھ لکھیا ایہدے و توح قصے بوہتے نیں
 ایہوکارن اے کہ احمدیاری نوں قصہ کار کہندے نیں۔ راقم نوں وی حاصل
 ہویاں اوہدیاں لکھتاں وچوں بوہتے قصے ای ملے نیں ایہناں و توح وی
 اوہدے اپنے ہتھ و لکھیا اک مجموعہ اے جیہدے و توح اوہدیاں و دھیریاں

لہ ڈاکٹر گوہن سنگھ لائبریری قصہ کار احمدیاری تے ایس دا قصہ کار روپا - Editing &
 Evaluation امرتسر ۱۹۷۵ء - مقالہ پی، ایچ، ڈی (پنجابی)

لکھتاں اک تھماں سن، مناسب جا پدا اے کہ پہلاں ایس مجموعے دا
ویروا کر دتا جاوے تاں جے اگوں اوہدیاں کتاباں اُتے ایس مجموعے
دے حوالے نال گل کرن تے سمجھن وچ سسکل رہوے۔

قلمی مجموعہ نوشتہ احمد یار (۸-۱۲۰ھ) دی جان پچان

احمد یار دے اپنے ہمتھ نال کتابت ہوئے ایس مجموعے دی تفصیل انج
اے کہ ایہہ جدوں گجرات دے کتب فروش کول اُپڑیا، ایہدی چرٹے والی
جلد اوصاف چکی سی، انج ایہہ مجموعہ ٹٹ کے وکیا ایس مجموعے دے دو حصے
لین والیاں دا پتہ کڈھ لیا گیا اے۔ اک حصہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعہ داری
نے تے اک اقبال صلاح الدین ہوران خریدیا۔ محترم ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعہ داری
ہوراں داسے حصے وچ احمد یار دیاں جیہڑیاں کتاباں آئیاں، اوہ کیمیاں ملکی،
بانی و مہری، رام چند و سیتا، شیریں فرادین، جدوں کہ اقبال صلاح الدین
داسے حصے وچ احمد یار دیاں کتاباں وچوں بارہاں ماہ، بارہاں ماہ (ہندی)،
قصہ جام روپ تے کوران نیلاں (دو حصے)، ہیرا انجھا (الف)، تے ہیرا انجھا
(ب) شامل نیں۔ ایس مجموعے دے دونوں حصیاں وچ احمد یار دی قلم نال
لکھیاں دو جیاں دیاں لکھتاں وی شامل نیں۔ جیویں سی حرفی میاں واصل،
گوپی چند (ہندی)، وغیرہ۔

ایس قلمی نسخے داسائز باہروں ۶×۴ م تے اندروں ۵×۳ پ اے۔ دو کاپی
نتعلیق شکستہ وچ کالی و شانی نال کتابت ہو یا اے۔ عنوان شنگرف نال
درج نیں، تقریباً ہر لکھوت دے بعد ترقیم موجود اے جس وچ من تصنیف

۱۔ احمد یار: ہی حرفی واصل نوشتہ احمد یار قلمی ملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعہ داری (ترقیمہ) ۱
۲۔ احمد یار: گوپی چند (ہندی) نوشتہ احمد یار قلمی ملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعہ داری (ترقیمہ) ۱

احمد یار لکھیا اے نال ای اندر گڑھیہ لکھی کے شگرف نال کٹ کے اسلام گڑھیہ
 کیتا ہویا اے، مصری و بائی دے شگرف والے عنزان و چوں مصری و بائی
 دے عنوان دے نال احمد یار اسلام گڑھیہ لکھیا اے۔ مطلب ایہہ اے
 احمد یار نے ایہہ لکھتاں اسلام گڑھ دین دے زمانے و توح مکمل کیتیاں
 ایہہ اک نادر تے نایاب قلمی نسخہ اے جیہڑا مصنف دے اپنے ہتھ نال
 تیار ہویا اے، ایس و توح شامل لکھتاں دے ترقیمیاں دے نال لکھت
 داسال وی دتا گیا اے، جواںج اے۔

ترقیمہ، رام چند ویستا ۱۲، شیریں فریاد ۸۱۲، ہیرا پنج ۸۱۲۔

ہن سوال پنگردا اے کہ ایہہ کیہڑا سال اے؟ ترقیمیاں و توح بھانویں
 اسلامی دن تے ہمینہ نہیں پرستاں دے نال ہجری واکوئی نشان موجود
 نہیں، اقبال صلاح الدین ۸۱۲ نوں ۱۲۰۸ھ متھیا اے، پراسی واسطے
 کوئی قاعدہ کلیہ درج نہیں کیتا، اسال ایس سنہ نوں پڑھن واسطے ودھیرا
 پڑن لایا پراسی طرح لکھن دی روایت نہ لہجی، اپنے چر و توح احمد یار دے
 اپنے ہتھ دی لکھی اک ہور لکھت "حاتم نامہ" حاصل ہوگئی۔ ایہہ دے و توح
 دی شاعر نے ایس ای کتابت کیتے نیں، ہر سفر دے بعد اوہ دارن ہمینہ تے
 سال کتابت درج کردا اے، جویں:

تمت تمام شد قصہ سفر مہوم حاتم روزہ شنبہ بوقت ظہر تباریح پنجم

ماہ ربیع الاول ۱۲۰۱۲.....

- ۱۔ احمد یار: قصہ رام چند ویستا قلمی نوشتہ احمد یار مملوکہ ڈاکٹر محمد حسین، قلمی دستاویز، ترقیمہ ۲۰۱۲
- ۲۔ احمد یار: شیریں وریا قلمی نوشتہ احمد یار مملوکہ ڈاکٹر محمد حسین ترقیمی قلمی دستاویز، ترقیمہ ۲۰۱۲، ص ۲۰
- ۳۔ احمد یار: قصہ ہیرا پنج قلمی نوشتہ احمد یار مملوکہ اقبال صلاح الدین، ترقیمہ ورق ۲۰۱۲، ص ۲۰
- ۴۔ اقبال صلاح الدین: احمد یار دین ماہنامہ پنجابی زبان لاہور، اگست ۱۹۰۱، ص ۲۲۔
- ۵۔ احمد یار: قصہ حاتم نامہ قلمی نوشتہ احمد یار مملوکہ راقم الحروف، ترقیمہ ورق ۲۰۱۲، ص ۲۰

راقم نے اسی نوں دوشنبہ ۵ ربیع الاول ۱۲۲۸ھ قیاس کر کے ہجری تقویم
نال اسی سنہ ہتے چینیے ورج اسی دن دی تصدیق کیتی اے یکم ربیع الاول
۱۲۲۸ھ نوں پنج شنبہ ۱۱۔ اسی حساب نال ۵ ربیع الاول نوں آپ ہمارے
دوشنبہ آؤندا اے۔ اسی لحاظ نال ایہہ قیاس بالکل ٹھیک نکلیا، ہن انج جے
۱۲۲۸، ۲۸۱۲ نکلیا اے تے ۷۱۲ تے ۸۱۲ وی ۱۲۰۴ھ تے ۱۲۰۸ھ قرار پائے
نیں، جیہڑے عیسوی دے حساب نال ۱۷۹۲ء - ۱۷۹۳ء ۱۷۹۳ء بن دے نیں۔
انج احمد یار دی قصہ کاری وچوں اوہدیاں اپنیاں مہمتاں نال تیار کیتے۔
دو قلمی نسخیاں دے زمانے دا تعین ہو گیا اے مجموعہ جس ورج ودھیریاں لکھتیاں
نیں اوس ۱۲۰۴ھ تے ۱۲۰۸ھ ورج تیار کیتا، جدوں کہ حاتم نامہ دے سفر سوم
داسنہ ہجری ۱۲۲۸ اے، اسی حوالے نال دو جے سنہ ۱۲۲۸ھ، ۱۲۲۹ھ
تے ۱۲۳۰ھ نیں۔ اسی ویرے توں بعد آؤ ہن احمد یار دے اڈو اڈتھیاں
بارے گل بات کر لینے۔

حاصل ہواں لکھتیاں مختصرے وکھ وکھ ویرا نسبت جان پھان

قصہ کاری

(۱) مصری و بانی قلمی

اسی قصے دی دس احمد یار نے آپوں حاتم نامہ ورج پائی اے۔ بعد دے
تاریخ تذکرہ نگاراں نے احمد یار دیاں لکھتیاں ورج اسی دا ذکر کیتا اے،

۱۔ عبدالقدوس ہاشمی: قاموس المقوم، کراچی۔ ص ۳۰۷ (اردو)

۲۔ اوسھی: ص ۳۰۷

پرکے نے اسی دا کوئی اقتباس نہیں دتا۔ ایہہ لکھت احمد یار دے آپ
تیار کیتے مجموعے وچ شامل حاصل ہو گئی اے۔ ایہہ ۱۲۰۷ھ دی لکھت
اے۔ ترقیمہ تے تخلص ایہدے احمد یار دی لکھت ہون دا ثبوت نہیں۔

مصری و بانی واقفہ احمد یار توں پہلاں کے نہیں لکھیا بعد وچ

اک دو لکھاری اسی نوں لکھدے نظریں پٹے نہیں۔ اسی قصے دی کہانی دا تعلق
اکبر بادشاہ نال جوڑیا گیا اے، جس وچ آکھیا گیا اے کہ اک ہم وچ مال غنیمت
وچ ہتھ آئی اک عورت بانی اتے اکبر عاشق ہو گیا۔ اوہدا وزیر سید خان
دی اوہنوں دل دے بلیٹھا۔ اوہدے غلام مصری نے بہادری دے انعام
وچ بانی حاصل کر لئی تے سید خان نوں دے دتی۔ سید خان دے باہر جان
اتے بانی نے مصری نوں ویکھیا تے اوس نوں گناہ دی دعوت دتی۔
مصری نے اسی نوں زینخاتے لوناں والی حرکت قرار دتا۔ اوہدے انکار تے
اوس واقعی زینخاتے لوناں والا کم کر کے سید خان نوں بھڑکایا۔ اوس مصری
نوں مراد تاتے بانی وی مر گئی۔

اسی قصے وچ اک تھاں مصری کہندائے کہ شاعر پیلو اوہدا عزیز سی ہے

جو پیلو شاعر کترین اساں ساک عزیز تمام
جا کر نال نواب دے دتا بھیج حمام

احمد یار نے ایہہ قصہ پنجابی شاعری دی پرانی روایت عشقیہ واران دی صنف
وچ لکھیا اے۔ ایہہ لکھت اجے چھاپے نہیں چڑھی۔

۲۔ رام چند وسیتا (قلمی)

۱۷ احمد یار: مصری و بانی، قلمی نوشتہ احمد یار، ۱۲۰۷ھ مملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی
قلعداری، ورق نم. ب۔ ۲۷ اوسھی: ورق نم. ب۔

احمد یار نے رام چند وسیتا سے نکھاریا ہون دا آپوں کتے اقرار نہیں کیتا۔
 احمد یار تے نکھن والیاں وچوں قریشی احمد حسین احمد قلعداری توں سوا کسے وی
 ایہدا ذکر نہیں کیتا۔ قریشی ہوراں وی ایس دا کوئی اقتباس درج نہیں کیتا۔
 ایہ قصہ احمد یار دے نوشتہ مجموعے وچ شامل اے تے ۱۲۰۷ھ دی لکھت
 اے۔ ایہدے وچ احمد یار نے اپنا تخلص ورتیا اے۔ رام چندیاں چندریاری
 کہانی اوہولے جیہڑی ہندوؤں دی مذہبی کتاب رامائن وچ بیان کیتی گئی
 اے، پر شاعر نے ایہدے وچ پنجابی ادب دی قصہ ریت تے مسلمان
 روایت نوں شامل کرن دی کوشش کیتی اے۔ ایہ لکھت بے چھاپے نہیں چڑھی۔

ایس قصے دی بتر مشنوی والی اے، پرنسپل پوتے حافظہ بخور دار دے
 مرزا صاحبان والی اے، مطلب اے عشقیہ داراں والی بحرورتی اے۔ ملاحظہ
 فرماؤ:

پلو

مندا ایتا سُن صاحبان میرا ترکش سُن گیا چند
 تن سو کافی مرے جوان دی میں سیالیں بنداوند

احمد یار

سہ ربا جو سیتا میلے رام نوں دس گھنیرے دکھ
 میلیں دلبر احمد یار نوں جن سو کھیاریاں سکھ

۱۔ قریشی احمد حسین احمد قلعداری، پنجابی ادبیت دا تحقیقی مطالعہ لاہور ۱۹۷۵ء ص ۲۶۵۔
 ۲۔ احمد یار، رام چند وسیتا قلمی نوشتہ احمد یار، ۱۲۰۷ھ ملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعداری (ترقیمہ)
 ورق ۴۴، ب ۳۷، پلو، مرزا صاحبان، لاہور ص ۲۴۔ ۳۔ احمد یار، رام چند وسیتا قلمی
 نوشتہ احمد یار، ۱۲۰۷ھ ملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعداری، ورق ۴۰، ب ۳۷۔

۳۔ شیریں فرہاد قلمی

قصہ شیریں فرہاد دا ذکر احمد یار نے آپوں حاتم نامہ وچ کیتا اے۔ ایہہ لکھت اے توڑی چھاپے نہیں پڑھی تے احمد یار دے اپنے تیار کیتے مجموعے دا حصہ اے، جس توں پتہ لگدا اے کہ ایہہ ۱۲۰۸ھ مطابق ۱۸۹۲ء وچ لکھی گئی۔ ایہدے وچ تخلص احمد یار ورتیا اے۔ ایہہ لکھت مثنوی دی نثر وچ اے، پر آخر اتے جاکے ایہدا ڈھنگ واراں والا ہو جاندا اے مطلب ایہہ کہ دوہے دی تھان کھلیاں شروع ہو جانیاں نیں، پڑ بھر واراں والی نہیں۔ ایس قصے دی کہانی مشہور ایرانی قصہ شیریں فرہاد دی کہانی ای اے۔ کرداراں دے ناں وی گھٹ ودھ اوہو نیں۔ ایس قصے دا آخری حصہ عشق وچ پھٹڑ ہوئے غمزہ عاشقاں دے ہاریاں نال نکو ونک بھریا ہویا اے، جذبے دا اک ٹراے، جیہڑا ایہدے وچ ٹھاٹھاں پیار دا اے۔ ایہے آن کے کہانی یاں قصے دا انگ وی ایس پاروں دب کے رہ جاندا اے۔

مندی جائیں جا کر مندا عشق مندی بے جانی
یوسف نال زلیخا کنوں قاتل ملن قصائی
لیلیٰ جنوں جھلیں جھلا کیت سو سو دانی
احمد یار فرہاد کھٹا پھڑ دے ہار قصائی

۴۔ کیمیاں ملکی قلمی

احمد یار دے حاتم نامہ توں سانوں ایس لکھت بارے

۱۔ احمد یار: حاتم نامہ، لاہور، ۱۹۲۵ء ص ۱۷۵۔

۲۔ احمد یار شیریں فرہاد قلمی نوشتہ احمد یار ۱۲۰۸ھ اسلام گڑھ مملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی

قلعداری، ورق ۲۷، ب۔ لکھنؤ، ورق ۲۷، ب۔

جانکاری ملدی اے۔ مثنوی دی بنت و توح لکھیا۔ ایہہ قصہ اسلام گڑھ و توح تیار
 کیتے احمد یار دے اپنے ہتھ دے قلمی مجموعے دا حصہ اے۔ ایہدے
 اندر تخلص احمد یار تے ترقیمہ و توح دی عبارت توں ایہہ لکھت احمد یار
 دی قرار پاندی اے۔ ایس دا ناں اوس سنجوگ عشق لکھیا۔ ایہہ ۱۲۰۸ھ
 و توح کتابت ہو یا۔ ایہدے و توح احمد یار درداں دے قصے آکھن دی
 دس پاندا اے۔

درد مندے نہ مندے جو بن درد منداں دے حصے

احمد یار یاری نال رب دی کہو درداں دے حصے

ایہدی کہانی بعد دے قصہ لکھن والیاں کولوں کج مختلف اے۔ احمد یار
 کہندا اے کہ شہر مرالہ دریا والا و توح شاہجہان شکار کرن آیا تے دریے نوں
 چھ ہزاری منصب دتا، نور جہاں بیگم بیمار پئی تے دریے نے ٹھیک کیتا، دیتے
 دے بھرانے دھی داساک کیجے نال کیتا تے دریا جل اٹھیا اوہ ملکی نوں
 حرم و توح دے کے بادشاہ توں فائدہ لینا چاہندا سی اوہ مرالہ آیا تے کیجے
 نوں بندھ کے دتی لے گیا۔ ملکی وی روندی کر لاندی نال گئی، اوتھے کیجے
 نوں مار دتا گیا، ملکی اوہدے غم و توح مر گئی۔ بادشاہ نوں پتہ لگا، اوس
 دریے تے بیگم نوں مروا دتا۔ احمد یار دی ایہہ لکھت وی ا جے چھاپے
 نہیں پڑھی تے نہ ای ایہدا کسے کتاب و توح کوئی حصہ نقل ہو یا اے۔

ہمیرا نجھا

احمد یار اپناں لکھتاں و توح ہمیرا نجھا لکھن دا اقرار کردا اے۔

۱۔ احمد یار، حاتم نامہ، لاہور۔ ۱۹۲۵ء ص ۱۷۵۔

۲۔ احمد یار، کیماں ملکی قلمی نوشتہ احمد یار، ۱۲۰۸ھ، اسلام گڑھ ملوکہ ڈاکٹر احمد حسین

قریشی قلعہ داری، ترقیمہ ورق ۱۱۹ ب۔

جیویں کامروپ تے حاتم نامہ، ایدوں بعد دیاں لکھتاں و توح ایہہ جانکاری
 موجود اے کہ اوس ہیر رانجھا لکھیا پر جدوں اوہدے چھپے ان چھپے قصے
 لکھدے نیں اوہناں و توح اک مکمل مطبوعہ قصہ اک نامکمل (ناقص الآخر)
 تے اک تقریباً مکمل قصہ نکلے نیں، آواہناں تناں ہیراں دا ویرا کرینے۔

۵۔ ہیر رانجھا قلمی (الف)

ایہہ نسخہ قلمی اے، نامکمل اے تے اک مکمل نسخے توں پہلاں احمد یار نے
 آپ کتابت کیتا اے۔ احمد یار دے نوشتہ مجموعے و توح شامل ایہہ نسخہ
 پڑھیاں پتہ لگدا اے کہ اک تھناں اُپڑ کے اچن چیت ایس دا سلسلہ ٹھ جاند ا
 اے۔ ایس قصے دی بحر وی مختلف اے۔ تے شعراں دی بنتروی اڈاگون پھیر جہڑا
 سلسلہ جڑدا اے اوہدی بحر وی مختلف اے تے شعراں دا رنگ روپ وی اڈ
 اے۔ ایس نامکمل قصے دی اک خاص گل ایہہ وی اے کہ ایہدے و توح شعراں
 دے شعر فارسی دے درج کیتے گئے نیں، ایہدے و توح آئے پنجابی شعراں
 و توح احمد یار نے اپنا تخلص احمد یار ای ورتیا اے۔ قلمی نسخے و توح ایس دا سلسلہ
 ورق ۱۶ الف تیکر چلدا اے۔ ایس لکھت دی بنتروارث دی ہیر وانگ کلیاں
 والی اے۔ ایہہ لکھت نہ چھاپے چڑھی اے تے نہ ای ایس دی ونگی کتے درج
 ل دی اے۔ ایس دی کہانی رانجھے دے چاک بنن تے باراں درے مھیاں
 چران دے بعد سیدے کھیڑے دے ذکر دے نال ای مک جاندی اے ایہدے

۱۔ احمد یار: کامروپ قلمی مملوکہ ڈاکٹر وحید قریشی، ورق ۱۲، الف۔

۲۔ احمد یار: حاتم نامہ، لاہور ۱۹۲۵ء، ص ۱۷۵۔

۳۔ احمد یار: ہیر رانجھا، قلمی مملوکہ اقبال صلاح الدین، ورق ۱، ب۔

۴۔ اوسھی: ورق ۱۶، الف۔

وہ آئے نخلص احمد یار تے شروع و ہج من تصنیف احمد یار توں ایس گل دی تصدیق ہوندی اے کہ ایہہ نامکمل قصہ ہیر رانجھا احمد یار دی لکھت اے۔

۶۔ ہیر رانجھا (قلمی) (ب)

احمد یار دے اپنے ہتھ نال لکھے ترقیے موجب ۱۲۰۸ھ مطابق ۱۷۹۳ء دا ایہہ ہیر رانجھا اک لحاظ نال مکمل صورت و ہج اے جیہڑا اسلام گڑھ جلال پور تیار ہو یا۔ ایس نوں اسی کجھ ناقص الاول کہہ سکے آں کہ شروع دا اک ادھ ورقہ غائب اے۔ یاں ایہہ دی ہو سکدا اے کہ شاعر نے آپوں ایس نوں انج ای اک دم شروع کیتا ہوئے۔ ایس دی بھرتے بنتر عشقیہ واراں والی یعنی پلوتے حافظ برخوردار دے مرزا صاحبان والی اے، مشنوی دی تھاں ایہدے و ہج کلیاں والا ڈھنگ ورتیا گیا اے۔ کہانی دی عمومی صورت اوہو اے جیہڑی سید وارث شاہ یاں دوجے مشہور ہیر لکھاریاں و ہج بلدی اے۔ آخرتے اک فرق اے کہ جڈں تحت ہزارے رانجھاتے سیالیں ہیر مر جانداں نیں، رانجھا ہزارے دفن ہو کے سیالیں ہیر دی قبر دے نال بنی، نویں قروتج اپڑ جاندا اے۔ ایہہ لکھت اے توڑی چھاپے نہیں چڑھی تے نال ای ایہدی ونگی کتے درج ہوئی اے۔

۷۔ ہیر رانجھا (مطبوعہ) (ج)

احمد یار دا ایہہ ہیر رانجھا ۱۹۲۸ء و ہج ارجن داس نے سو دھ کے چھاپیا ایہہ قلمی نسخہ اوس ویلے توں کوئی سو رہے پہلاں دا تیار کیتا ہو یا سی۔

۱۔ احمد یار: ہیر رانجھا قلمی ملوکہ اقبال صلاح الدین۔

۲۔ اوسھی: اوسھی ترقیہ ورقہ ۴۰، ب

۳۔ محمد لطیف پھالوی (مذرت): ہیر رانجھا احمد یار پھالیہ ۱۹۲۸ء، سرورق دے اندر اورق اردو،

ایہہ قلمی نسخہ مولوی محمد لطیف (پھالیہ) نے احمد یار دے نبیرہ زادہ (پڑپوتہ) غلام محمد کو لوں حاصل کیتا تے ہور کئی کتاباں دی اشاعت دے حق اوہدے کو لوں خریدے۔ ایہدے وچ شامل اک شعر دا حصہ ”ایہو اکو ہیر بنائی“ دا انتار اسی احمد یار دی جیاتی دے باب وچ ”احمد یار دوسن“ دے سرنالوں ہیٹھ کرچکے آں۔ ایس ہیر دے احمد یار دے لکھے ہون دی اندر لی شہادت ایہدے وچ احمد یار دے تخلص دا درتیا جانا وی لکھ ایہوں پہلاں دیاں اک جھڈ دوہیراں دے قلمی نسخے احمد یار دے اپنے ہمتہ دی کتابت وچ مل چکے نیں۔ ایہہ مطبوعہ ایڈیشن اوہناں کو لوں بالکل مختلف تے اک مکمل تے الگ تصنیف اے۔ رہو لکھت اے جس دیاں دنگیاں ادبی تاریخاں تے تذکرے لکھن دیاں دتیاں نیں۔ ہیر رانجھا دی ایہہ داستان احمد یار نے چار مصرعہ چھ مصرعہ لکھ دتیاں تے بارہاں مصرعیاں دیاں کلیاں وانگ لکھی اے۔

احمد یار اپنے ایس ہیر رانجھا وچ وارث شاہ دی تعریف کر دالے تے کہندا اے کہ میں وی او سے دی ریس کر کے ہیر لکھی اے۔ کہانی مجموعی طور تے وارث شاہ یاں ہور ہیر لکھاریاں والی اے۔ صرف شروع وچ فرق اے کہ ہیر تے رانجھا اک دوجے نوں خواب وچ ویکھدے نیں۔ اک فرق آخرتے ایہہ لے کہ جدوں ہیر نوں زہر دے کے تخت ہرا لے رانجھے نوں ہیر دی موت دا پتہ گلیاتے رانجھا آہ مار کے مر گیا۔ بھراواں دفنا دتا، پر دے قبر خالی سی۔

۱۔ ارجن داس؛ ہیر رانجھا احمد یار۔ پھالیہ۔ ۱۹۲۸ء، ص ۶۔

۲۔ احمد یار؛ ہیر رانجھا، پھالیہ، ۱۹۲۸ء، ص ۱۲۹۔

۳۔ اوصی۔ ص ۱۵۰۔

۴۔ احمد یار؛ ہیر رانجھا، پھالیہ۔ ۱۹۲۸ء، ص ۱۲۹۔

۵۔ اوصی۔ ص ۳ تا ۸۔

اُدھر سیالیں ہیردی قبرے نال اک ہور سجری قبر بنی سی۔ ایہہ لکھت اوس مرلے آن کے تیار کیتی، لکھن واسال تقریباً ۱۸۱۸ء لکھنؤ

۸. قصہ جام تینسریاں و نیلاں (دو حصے)

احمدیاری نے آپوں قصہ جام تینسریاں کوراں نیلاں دا کتے ذکر نہیں کیتا۔ ایس دا پتہ اوس وپلے لگا بندوں احمدیاری دے اپنے ہتھ دالسخہ جام روپ تے کوراں نیلاں دے روپ وچ مل گیا۔ ایہہ قصہ ۸-۱۲۰۴ھ وچ تیار ہوئے مجموعے وچ شامل اے تے تیرہویں صدی وچ لکھیا گیا اے۔ ایس دی نوعیت ایہہ اے کہ قصہ کوراں نیلاں توں شروع ہوندا اے، اک تھاں آکے ورق ۱۱۵ الف تے دو سطران توں بعد اک ہور قصہ جام تینسریاں جام روپ شروع ہو جاندا اے جس لئی باقاعدہ "آغاز داستان۔۔۔۔۔" دے لفظ ورتے نیں۔ ایہہ مطلب اے کہ کوراں و نیلاں مکمل قصہ اے۔

دونوں قصے پڑھن مگروں جیڑی گل نتردی اے اوہ ایہہ اے کہ اک لحاظ نال ایہہ آگے قصہ اے، کیوں جے جام تینسریاں "نیلاں ہوت" دالفظ ذہن نوں جھبے سندھول لے جاندا اے۔ سندھی ادب وچ "لیلا چنیر" دے ناں نال جیڑی لوک کہانی ملدی اے اوہدے حساب نال ایہہ قصہ جام تینسریاں تے کوراں نیلاں بعد بیان کردا اے۔ اسال وی ایس نوں

۱۔ احمدیاری: ہیرانجھا، پھالیہ - ۱۹۲۸ء ص ۱۴۸

۲۔ اقبال صلاح الدین: احمدیاری دکن، ماہنامہ "پنجابی زبان" لاہور اگست ستمبر، ۱۹۱۹ء ص ۳۲

۳۔ احمدیاری: داستان کوراں نیلاں قلمی مملوکہ اقبال صلاح الدین، ورق ۱۱ الف۔

۴۔ اوصی: ورق ۱۵ الف۔

۵۔ سراج الحق: باب اول، درتاریخ ادبیات مسلمانان پاک و ہند جلد ۳ (اول)، لاہور، ۱۹۴۱ء ص ۴۵

اسی حساب نال رکھ کے ایہدا نال "قصہ جام تینسر کوراں نیلاں" رکھیا اے تے
 پچھے ایس نوں دو حصے دی آکھیا اے۔ ایہہ اصل وچ اگو ای قصہ اے۔
 قصہ کوراں نیلاں دی فرمائش حضرت نوشہ پیر دے خاندان وچوں
 ساہن پال رندی پاک بی بی نے کیتی۔ احمد یار تے اوہناں نوں نوشہ
 دی پوتری آکھیا اے تے دیا اے کہ اوس نے اوہناں دی فرمائش
 منی لے جام تینسر دا قصہ جیہڑا احمد یار دے مجموعے وچ شامل اے۔ ایہہ
 ناقص الآخر اے پر اک اُدھ صفحہ ای گھٹ اے۔ ایسے قصے دا اک دو جا
 قصہ جیہڑا ایس مجموعے وچ پہلاں لگا اے ایہدا اک قلمی نسخہ نسخ خط وچ ہور
 دستیاب ہویا اے جیہڑا ناقص الاول اے۔ دونوں نسخیاں نوں سامنے رکھ کے
 اک مکمل قصہ تیار کیتا جاسکدا اے۔

ایہہ قصہ چوہدری عیاب دی بنت وچ اے جیہدی بھر عشقیہ واراں والی اے۔
 ایہہ سندھ دی اک لوک داستان اے، ایس لئی ودھیری لکھی گئی پر پنجابی
 وچ ایس نوں صرف احمد یار نے اسی لکھیا اے۔ ایڈوں بعد وی ایہہ قصہ پنجابی
 ادب وچ کتے نظر نہیں آؤندا۔

۹۔ کامروپ قلمی

احمد یار نے قصہ کامروپ دے لکھاری ہون دی دس حاتم نامہ وچ
 پائی اے۔ ایہدے وچ ایس دا ناں کام قمر دسا اے۔ جدوں کہ شاہنامہ

- ۱۔ احمد یار: کوراں و نیلاں، قلمی مملوکہ اقبال صلاح الدین، ورق ۱، ب
 ۲۔ احمد یار: کوراں نیلاں، ناقص الاول مملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعہ داری
 ۳۔ شہباز ملک: قصہ پنجابی اور اردو دائرہ معارف اسلامیہ جلد ۱۶، ص ۲۶۰ تا ۲۷۷ (اردو)
 ۴۔ احمد یار: حاتم نامہ، لاہور۔ ۱۹۲۵ء، ص ۱۷۵۔

رنجیت سنگھ وچ ایہداناں "کام لتا کام روپ" لکھدا اے۔ اپنی آخری لکھت
 احسن القصص وچ احمد یار نے اس قصے داناں "کام روپ" ای لکھیا اے۔
 ایہوناں لوکاں وچ مشہور وی سی، کیوں جے گنیش داس وڈیرہ اپنی تاریخ
 وچ ایہداناں "کام روپ" ای لکھدا اے۔ ادبی تاریخاں تذکریاں وچ
 اس قصے دا ذکر ضرور ملدا اے، پر کس نے ایہدی ونکی نہیں دتی۔ ڈاکٹر
 گیان چند موجب احمد یار دا ایہ قصہ امرتسروں ۱۸۷۵ء وچ چھپ چکیا اے۔
 ڈاکٹر گو بند سنگھ لانبہ نے ایس نوں پی ایچ ڈی دی سطح تے رجسٹرڈ کروا
 کے سو دھیا تے ایہدا تنقیدی جائزہ لیا اے۔

کام روپ دے احمد یار دی لکھت ہون دی اندرلی شہادت ایہہ ای
 اے کہ احمد یار ایہدے وچ اپنے تھماں ٹکانے تے اسلام گڑھ وچ جن
 دا ذکر کرا اے۔ احمد یار نے ایہ قصہ اسلام گڑھ رہندیاں ای لکھیا پے
 اوس ویلے اوہدا پھیرا لوڑا جلال پور زیادہ ہو گیا سی۔ احمد یار نے اپنیاں
 کتاباں دا جیہڑا مجموعہ اپنے ہتھ نال ۸-۱۲۰۷ھ وچ تیار کیتا۔ ایہدے وچ
 نہ ایہ قصہ شامل اے تے نہ ہی ایہدا ذکر کیتا اے۔ ایہوں بعد کیوں جے

۱۔ احمد یار: شاہنامہ رنجیت سنگھ، امرتسر ۱۹۵۱ء، ص ۲۱ (فارسی)

۲۔ احمد یار: احسن القصص، لاہور، ۱۳۳۶ھ، ص ۲۲۵۔

۳۔ گنیش داس وڈیرہ "چار باغ پنجاب"، امرتسر ۱۹۶۵ء، ص ۲۰۶ (فارسی)

۴۔ ڈاکٹر گیان چند: اردو کی نثری داستانیں، کراچی ۱۹۶۹ء، ص ۷۰ (اردو)

۵۔ ڈاکٹر گو بند سنگھ لانبہ: "قصہ کار احمد یار تے اوس واقعہ کام روپ" (EDITING

AND EVALUATION) امرتسر، مقالہ پی ایچ ڈی ۱۹۷۵ء، گورکھ پبلی کیشنز

مملوکہ راقم الحروف۔ لے قلمہ سلام گڑھیوچ جمیں او تھے سُر ت سنبھالی

وستے شہر جلال پور دے دی خلقت بہت سوکھالی

(احمد یار: کام روپ قلمی مملوکہ ڈاکٹر وحید قریشی، ورق ۳- الف -)

حاتم نامے وچ ایہدا ذکر آؤندا اے جہڑا احمد یار مرالے آن کے لکھیا، ایس
 نئی ایہدا مطلب اے کہ احمد یار نے ایہہ قصہ ۱۷۹۳ء توں بعد تے مرالے
 اپڑن توں پہلاں لکھیا۔ مرالے اوہدے اپڑن دا قیاس ۱۷۹۸ء لے یعنی
 قصہ کامروپ ۱۷۹۳ء توں ۱۷۹۸ء وے درمیان لکھیا گیا۔

ایہہ قصہ پراچین ہندوستان دی داستان گوئی دی روایت وچ لکھیا
 اے۔ کامروپ اوہدے گرتے کام لیا سنگھ دیپ نال تعلق رکھدے نیں۔ لکھت
 ڈھنگ فارسی مثنوی والا اے۔ ایہہ قصہ برصغیر دیاں دو جیاں زباناں وچ
 لکھیا جا چکیا سی، پرا احمد یار نے پہلی دار پنجابی وچ لکھیا۔

لیلیٰ مجنوں

لیلیٰ مجنوں دے لکھاری ہون دا اقرار احمد یار نے قصہ کامروپ وچ
 کینا اے جہڑا اس حاتم نامے توں پہلاں لکھیا۔ عجیب گل اے کہ احمد یار
 دے لکھے قصے لیلیٰ مجنوں دو مل گئے نیں۔ اک مطبوعہ اے جہدے ٹائٹل
 والے صفحے اتے باقاعدہ "لیلیٰ مجنوں تصنیف احمد یار" چھپیا اے تے دوسرا
 قلمی جس دے اڈواڈو نسخے دستیاب ہوئے نیں۔ ایہہ دونوں قلمی نسخے
 ناقص الاخر نیں۔ اسی مطبوعہ تے قلمی قصہ لیلیٰ مجنوں اتے الگ الگ بحث
 کرنے آں۔

۱۰۔ لیلیٰ مجنوں (مطبوعہ)

ایس ایڈیشن (چھاپ) وچ بھانویں سرورق تے تصنیف احمد یار وچ

۱۔ عبد الغفور قریشی: پنجابی ادب دی کہانی۔ لاہور ۱۹۷۲ء، ص ۳۲۹۔

۲۔ احمد یار: کامروپ قلمی مکتوبہ ۱۲۷ھ مملوکہ ڈاکٹر وحید قریشی، ورق ۳۔ ب۔

اے پُر اسیں چھاپ دیاں اک دو گلاں گوہ کرن والیاں نیں سب توں پہلی
اسیں واقصیف واسنہ اے، اسیں سلسلے و ترح چھاپے چڑھیا شعر ملاحظہ
فرماوے

باراں سے اٹھانویں باراں ہجری سال
عشق لیلان تے مجنوں کیتا جوڑ رسال

غور کریئے تے بارہویں صدی ہجری و ترح باراں سواٹھانویں نہیں آسکدا
اسیں لئی کتابت دی غلطی نوں کڈھیاں اسی اسیں نوں یاراں سواٹھانویں باراں
ہجری سال پڑھاں گے بیہڑا مطابق ۱۷۸۳ء بن دا اے۔ دو جی گل اسیں چھاپ
و ترح مصنف واقصیف اے، ایتھے احمد یار احمد تخلص کردا اے۔ بحر چھوٹی تے
بنتر منٹوی والی اے

دل احمد نوں اکھیا کر کے شوق شریف
لیلان مجنوں دے عشق واقصیف

پنیاں لکھتاں و ترح احمد یار نے چہڑے تخلص عام کر کے درتے نیں اوہ
احمد یار، مولوی، تے گورداس نیں۔ اسیں حساب نال اک تخلص ہووے احمد شامل
ہو جاندا اے۔ پنج اوہ لکھدا اے کہ اوہ دے تخلص بیخود تے شیداوی نیں۔
پنیاں تخلصاں والی لکھت کوئی دستیاب نہیں ہوئی۔ احمد یار دی اک
ہور کتاب تمیم النصارى وی دستیاب ہوئی اے جیہدے و ترح تخلص احمد
آوند اے۔

۱۔ احمد یار: لیلی مجنوں، لاہور ۱۹۰۲ء۔ ص ۳۵۔

۲۔ اوسی: ص ۲۔

۳۔ احمد یار: ملکی کہیاں نوشتہ احمد یار مملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعہ داری ورق ۱۱۹، ب

۴۔ احمد یار: تمیم النصارى، لاہور ۱۹۱۲ء مطبوعہ جوت سنگھ سنت سنگھ پبلشرز ص ۱۔

ایس لکھت یلیٰ مجنوں دے سال تصنیف ۱۷۸۳ء اور مطلب ایہ لے اوس
 ویلے احمد یاردی عمر صرف پندرہ سال دی سی۔ وکھیا جاوے تے ایس لکھت
 دا ادبی معیار وی کوئی ایڈا اچھا نہیں، انج ایہدے وچ اپنی پنجابی ہندی
 بولی اے جیہدے وچ ٹیکسالی دے اک دی تھاں ہکٹا، توں دی تھاں
 تھیں و غیرہ ورتیا لے تے ایہہ گجرات دے علاقے دی بولی لے۔

احمد لے ناں تے اک شاعر احمد گو جری پنجابی ادب وچ موجود لے پتر
 اوس نے اپنی ہیر ۱۶۹۲ء وچ مکمل کیتی۔ جدوں کہ زیر بحث لکھت ۱۷۸۳ء
 وچ تصنیف ہوئی یعنی ۱۹ سال بعد لکھی گئی۔ ایس لے ایہہ احمد گو جری لکھت
 نہیں ہو سکدی۔ احمد یار نے ایہہ لکھت اوائل عمر وچ لکھی۔ اوہ اک ہور لکھت
 دعاء سریانی وی اوائل عمر وچ لکھن دا قرار کردا لے۔ انج سرورق تے
 احمد یار دا چھاپا، اوائل عمر وچ اوہدے لکھاری ہون دا ثبوت احمد تخلص دی
 اک ہور لکھت تے لہندی بولی ایس یلیٰ مجنوں توں احمد یاردی لکھت قیاس
 کرن لے کافی ثبوت نہیں۔ ہن ایہہ اعتراض ہو سکدا لے کہ دو جا یلیٰ مجنوں (ملی)
 جیہدے وچ اوہ احمد یار تخلص ورت رہیا لے ایہہ جے اوہدا لے تے اکو
 قفہ دوواری مکمل صورت وچ اوہ کیوں لکھ سکدا سی؟ تے ایہہ گل کم از کم
 احمد یار بارے ثابت لے کہ اوس نے اکو قفہ یاں لکھت اک توں ودھ
 وار لکھی۔ ایہدے وچ ہیر انجیا، حلیہ مبارک رسول مقبول لے تمیم النصاری

۱۔ احمد یار: یلیٰ مجنوں، لاہور ۱۹۰۲ء، ص ۲ لے اوسھی: ص ۳

۲۔ عبد الغفور قریشی: پنجابی ادب دی کہانی، لاہور ۱۹۷۲ء، ص ۲۶۹

۳۔ احمد یار: عالم نامہ، لاہور ۱۹۲۵ء، ص ۱۷۵۔

۴۔ احمد یار: ہیر انجیا (الف)، ہیر انجیا (ب) قلمی نوشتہ احمد یار ملو کہ اقبال صلاح الدین
 تے ہیر انجیا (مطبوعہ) پچالیہ ۱۹۲۸ء

۵۔ احمد یار: حلیہ مبارک رسول مقبول، پچالیہ ۱۹۳۳ء، ص ۲۔

شامل ہیں۔ ایہناں گلاں نوں کھ رکھ کے ایہہ مطبوعہ لیلیٰ محبوں اسی احمدیاری دی قیاس کرنے آں۔

اسیں لیلیٰ محبوں (مطبوعہ) دی کہانی عام لیلیٰ محبوں دی کہانی لے۔ ایس نوں مقامی ریتل وچ گنہ کے پیش کرن دی کوشش کیتی لے۔ جیویں لیلیٰ دے ویاہ ویلے گائے دا ذکر تیاں محبوں دے کھوہ گیرن لگیاں گجرات دا ذکر وغیرہ۔ ایہہ لکھت چومصرعیاں وچ لے، پر ہرچومصرعے وچ شاعر اپنا تخلص نہیں لیاؤندا سگوں کدی کدی لیاؤندا لے، ایہہ احمدیاری دے ابتدائی زمانے دی لکھت لے۔ اوس مجموعے توں وی پہلاں دی جیہڑا اوس ۱۲۰۴ھ مطابق ۱۷۹۲-۳ء وچ تیار کیتا۔ ایہہ دکھری گل لے کہ ایہہ قصہ اوہدے وچ شامل نہیں حالانکہ اوس مجموعے دے فوراً بعد تصنیف ہون والی لکھت کامروپ وچ اوہ لیلیٰ محبوں دے لکھاری ہون دا اقرار کردا لے۔

ایہی محبوں قلمی

لیلیٰ محبوں دے دو نسخے دستیاب ہوئے نیں، اک نسخ خط وچ لے تے اک نستعلیق وچ۔ نسخ والا نسخہ پرانا لے جدوں کہ دو جا انگریزی کاغذ تے کالی تے نیلی شنائی نال تیار ہويا لے۔ دونوں نسخے ناقص الاخر نیں۔ اندر لا ثبوت احمدیاری دے ہون دا ہرچومصرعے دے آخری مصرعے وچ احمدیاری دے تخلص آؤنا لے۔

- ۱۔ احمدیاری: لیلیٰ محبوں۔ لاہور ۱۹۰۲ء، ص ۲۲ لے اوسھی: ص ۳۳۔
 ۲۔ احمدیاری: کامروپ قلمی، مکتوبہ ۱۲۷۳ھ مملوکہ ڈاکٹر وحید قریشی، ورق ۳، ص ۱۷۔
 ۳۔ احمدیاری: لیلیٰ محبوں قلمی ناقص الاخر مملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعہ داری۔
 ۴۔ احمدیاری: لیلیٰ محبوں، نوشتہ ۱۹۲۸ء مملوکہ ممتاز احمد بھٹی۔

میرا شاعران و فتح اعتبار ہو یا جدوں ربد اشکر گزار یا میں
 دیتا چھٹے تکبر لوجہ لالچ ایس کام نون دلوں سارا میں
 ابا بکر نے عمر عثمان بن علیؓ سراپا چو نہہ تون وار یا میں
 احمد یار رسول مقبول کیتا محی الدین جیسے وی تار یا میں

احمد یار نے لکھیائے کہ اوس نے سیلی محبوں قصہ عربی تون التایا کے
 تے مقبل دی ہیر دی طرز اتے لکھیائے تہ ایس قصے دی کہانی عالمی پدھر
 تے مشہور کہانی لے۔ کرداراں دے ناں وی سارے اوہو ای نیں۔ دونوں
 قلمی نسخیاں دے ناقص الاخریوں نال ایس لکھت دے ات آخر دی
 آگہ سگھ نہیں لگ سکدی۔ نسخ و فتح لکھی نسخہ زیادہ ناقص الاخریوں
 کہ نستعلیق والا کہانی دے ایس حقے تیکرا پڑا لے کہ محبوں دے سدق
 نون ویکھ کے سیلی اوس نون اپنے گھر لے آئی، علاج کروا ٹھیک کر لیا
 تے سدا اک ہو جان لئی آکھیا۔ محبوں نے آکھیا باقاعده ڈوے پا
 کے لے جاواں گا۔ سیلی نے باپ نال گل کیتی، اوس شہر دیاں سوہنیاں
 سوہنیاں کڑیاں پیش کیتیاں۔ محبوں نے آکھیا ایہہ سب میراں یا نون
 بھیناں نیں۔ ایہہ آکھ کے اوہ پھیر جٹکل ول نس گیا۔ پریشان حال کہانی
 لے لحاظ نال کل تقریباً ایسے تک جاناری لے۔ پراک دو صفحے و فتح آخر
 اخیر سنج دا وکھا یا لیا لے بچد آکھیا نہیں جاسدا!

۱۲۔ سستی پون (مطبوعہ)

احمد یار دی لکھی سستی پون دی اندر لی شہادت اوہدے قصے کا مرآتا

ک احمد یار: سیلی محبوں نوشتہ ۱۹۲۹ء نور ممتاز احمد پٹی، ورق ۳۲، ۳۳

ک اوہی: ورق ۱، الف

ک اوہی: ورق ۱، الف

توں ملدی اے جیہڑا اوس مرالہ اپڑن توں پہلاں تے اپنے قلمی مجموعے (۱۲۰۶-۸) توں بعد لکھیا اے کیوں جے سستی پنوں اسی مجموعے وچ شامل نہیں اسی لئی اسی درمیانی حقے وچ لکھی گئی۔

احمد یار دا ایہہ قصہ سندھ دے لوک رومان توں مشہور کہانی موجب ای بیان کردا اے۔ اسی دی بنتر چوکڑیاں والی اے۔ پنجابی دی ہندی بولی وچ اے۔ اسی لکھت وچ چوکڑی دے ہر آخری مصرعے وچ شاعر دا تخلص آؤندا اے۔ ایہہ لکھت مطبوعہ صورت وچ موجود اے۔ پھالیہ دے مولوی لطیف ہوراں دے چھاپن دا مطلب ایہہ اے کہ ایہہ مولوی احمد یار دی ای اے کیوں جے ارجن داس نے اسی دے دیا چے وچ ایہہ آکھیا سی کہ مولوی لطیف ہوراں نے احمد یار دے بنیرہ زادہ (پڑپوتہ) مولوی غلام محمد توں اوہدیاں بہت ساریاں لکھتاں دے اشاعت دے حق بیع دے یے نہیں اے۔

تمیم انصاری

احمد یار دے تیار کیتے مجموعے (۱۲۰۷-۸) تے کامروپ وچ قصہ تمیم انصاری دا کوئی ذکر نہیں اے۔ جدوں کہ حاتم نامے وچ اوہ ایہہ لکھن دا اقرار کردا اے۔ ظاہر اے ایہہ قصہ کامروپ دے قصے توں بعد لکھیا گیا تے حاتم نامہ (۱۸۱۴ء) توں پہلاں ایہہ قصہ مطبوعہ روپ وچ دستیاب

۱۔ احمد یار: کامروپ قلمی مملوکہ ڈاکٹر وحید قریشی، ورق ۳-الف

۲۔ ارجن داس (دیباچہ): ہیرانجھا احمد یار، پھالیہ۔ ص ۶ (اردو)

۳۔ احمد یار: کامروپ، قلمی مکتوبہ ۱۲۷ھ مملوکہ ڈاکٹر وحید قریشی، ورق ۳ اب ورق ۴، الف

۴۔ احمد یار: حاتم نامہ، لاہور ۱۹۲۵ء ص ۱۷۵۔

ہو گیا ہے، نال ای اک ہو قصہ مطبوعہ صورت و طرح دستیاب ہو یا لے جیہدی
تصنیف و اسال ۱۲۵۳ھ مطابق ۱۸۳۷ء لے۔ ایہہ قصہ مندرجات پاروں پہلے
قصے کولوں اڑوی لے تے وڑھاوی ظاہر لے ایہہ الگ لکھت لے جیہدی
قصہ حاتم نامہ توں بعد لکھی گئی ایہناں دی الگ الگ مختصر جانکاری کرائی
جانڈی لے۔

۱۳۔ تمیم انصاری خرد مطبوعہ

ایس تمیم احمد یار دی لکھت ہون دیاں انڈیاں شہادتیاں وچوں پہلی قصے وچ
احمد یار دے تختس دا ہونا، دوجی جس دے آکھن تے اس قصہ لکھیا اوہ
بخت جمال گھنٹیں دا وسیک سی۔ جس تھاں احمد یار آپے سی رہیا اے
تجی شہادت ایس دا مولوی محمد لطیف (پچھالیہ) وٹوں شہادت کیتا جانا
ایہہ لکھت احمد یار توں پہلاں اردو وچ لکھی جا چکی سی، جس دی ہمائی
وچ تمیم انصاری (حضورت خاں) نوں بن پک کے لے جاندا اے۔
ست ورمیاں پچھوں جدوں گھرا پڑتے تے پچھے اوہناں نوں وٹھی حضرت
عمر دے آکھن تے دو جا ویاہ کر چکی ہونڈی لے۔ پہلی راستے ایڑتے
تمیم انصاری جھگڑا بالینڈے نہیں۔ گھر والی پچھانڈی نہیں، اوڑک حضرت
علی دے پچھانن تے اوہ گھہ بالان وچ ایڑتے لے نہیں، ایہہ فوق العادات
ڈھنگ دا قصہ لے تے مشوری دی بنت وچ لے۔

۱۔ احمد یار: تمیم انصاری، پچھالیہ - ۱۹۲۸ء، ص ۲۲

۲۔ اوسھی: ص ۳

۳۔ اوسھی: ص ۱

۴۔ جمیل الرحمن داؤدی: اردو کی قدیم منظوم داستانیں، لاہور ۱۹۶۶ء، ص ۳۶ (اردو)

۱۲۔ تمیم انصاری کلاں (مطبوعہ)

ایہ قصہ تمیم انصاری خردتوں مختلف تے وڈا لے۔ ایس قصے وچ احمد یار نے اپنا تخلص احمد ورتیا لے لے اوہدا کہنا لے کہ اوس ایہ قصہ اپنے اک شاگرد کموں سکھ پنا لوالہ کالرا دے آکھن تے تحریر کیتا۔ ایہدی تصنیف داسال ۱۲۵۳ھ مطابق ۱۸۳۷ء لے لے۔ ایہناں اندریاں شہادتیاں توں اڈ احمد یار نے جھپڑی ایہدے وچ زبان ورتی لے اوہ لہندی لے جھپڑی پھالیہ وغیرہ دے علاقے دی بولی لے، جیویں "باراں سے ترنجواں ہجری آسا سال"۔ اوہ اپناں دو جیاں لکھتاں وانگ ایہدے وچ وی حضرت عبدالقادر جیلانی غوث الاعظم نال اتاں دی عقیدت و اظہار کردا لے۔ ایہناں اندریاں شہادتیاں پاروں ہی ایس لکھت نوں احمد یار دی قیاس کرنے آں۔

ایس قصے وچ بیان کیتی تمیم انصاری دی کہانی بنیادی طور تے اوہو ای لے جھپڑی تمیم انصاری خرد وچ بیان ہوئی لے۔ پرا ایہتے احمد یار نے اپنے ایس قصے وچ قصے دے ماحول نوں مقامی یا ہندوستانی ماحول تے کرداراں

۱۔ احمد یار: تمیم انصاری (کلاں) لاہور ۱۹۱۲ء ص ۳۲۔

۲۔ اوہی: ص ۲ پنا لوالہ کالرا، گجرات دے نال ای پھو کورہ دے کول لے نال ای

کالرا دیوان سنگھ لے (ش ۱۹۰۰) ص ۲۔ اوہی: ص ۲۔ گھ اوہی: ص ۲۔

۳۔ اوہی: ص ۳۲۔

۴۔ ڈاکٹر گوہند سنگھ لہ نہ ہوری ایس نوں کہتے کوی احمد دی لکھت دسدے نیں بھوالہ

مقالہ پی ایچ اڈی (پنجابی): قصہ کار احمد یار تے اوس واقعہ کامرو سپ

(EDITING AND EVALUATION) امرتسر ۱۹۷۵ء ص ۴۴ پرکوی احمد

احمد یار دہ معصرتے گجرات پھالیہ واکوئی نہیں۔ (ش-۲)

نال شکارن دا چارا کیتا اے۔ ایہدی بنتر چو مصرعیاں دی اے۔ پر ہر چو پھرے
وج تخلص نہیں درتیا گیا۔

۱۵۔ حاتم نامہ (قلمی نوشتہ احمد یار و مطبوعہ)

کامروپ لے بعد احمد یار دا ایہہ قصہ بڑا مقبول ہویا۔ اک لحاظ نال
ایہہ کامروپ کولوں اگے لنگھ گیا، ایہہ قصہ اوہ لے جس راہیں احمد یار نے اپنی
قصہ کاری نوں نکھارا، تار تے کھل کے بیان کیتا۔ ایہہ قصہ بڑا ضخیم اے، اس
قصے دے لکھاری ہون دا ذکر احمد یار شاہنامہ رنجیت سنگھ وج کیتا اے۔
تقریباً سارے ای تاریخ تذکرہ لکھاریاں نے حاتم نامہ نوں احمد یار دی لکھت
دسیا اے، پر اک دو لکھاریاں لکھت دے سن وج بھلیکھا پاتا اے۔
احمد یار نے ایہہ قصہ کدوں مکایا؟ ایس سلسلے وج ڈاکٹر گوہند سنگھ
لانہ ۱۳۳۶ء مطابق ۱۸۲۰ء لکھدے نیں۔ ایہو گل دھرم سنگھ ہوراں نے
اپنے اک لیکھ وج لکھی اے۔ آو ایس گل دا اتارا کرینے۔ راتم کول احمد یار
دے حاتم نامے دا اک مطبوعہ ایڈیشن تے اک بڑا نایاب قلمی نسخہ موجود
اے۔ ایہہ قلمی نسخہ احمد یار دے اپنے ہتھ نال مرالہ وج تیار کیتا گیا، جس وج
مطبوعہ ایڈیشن توں اڈ کئی گلاں تحقیق دے پتھوں نادر نیں، جویں ایہہ کہ
احمد یار نے حاتم نامے دے ہر سفر دے ختم ہون اُتے اوہدے مکمل ہون دا

۱۔ احمد یار: شاہنامہ رنجیت سنگھ، امرتسر ۱۹۵۱ء، ص ۲۱۔ فارسی

۲۔ ڈاکٹر گوہند سنگھ لانہ: قصہ کار احمد یار تے دما قصہ کامروپ۔ Evaluation

(Evaluation) امرتسر، ۱۹۵۵ء، مقالہ پی، ایچ ڈی (پنجابی) کورنگھی ٹائپ شدہ مملوکہ

داتما الحروف ص ۳۳ دھرم سنگھ: جہاں راجہ رنجیت سنگھ سماں پنجابی کو تاوتخ مکتوب درپن

امرتسر، جنوری ۱۹۶۶ء، ص ۴۲-۵۱ (گورنگھی)

دن تاریخ ہینہ تے سال لکھیا اے۔ ایہہ گل مطبوعہ ایڈیشن وچ نہیں پہلاں
مطبوعہ نسخے وچ ایہدے مکمل ہون دی جانکاری والا شعر دیکھوے

ورھا انتر دیا تھرو پوں (؟) سن ہجری دا ڈھائی
باراں سے ترہیاں اُتے چھ تاریخ دسانی لے
ہن تلمی نسخہ نوشتہ احمد یار وچ ایہہ شعر ملاحظہ فرماؤے
...چو داں تیر ہویوں سن ہجری دا ہسانی

باراں سی تے ترہیاں اوتے چھی تاریخ دسانی لے

تلمی نسخے وچ "ترہیاں" توں ۲۳ دا بھلیکھا وی پے سکدا اے، پریس

نوں ۳۰ دو جیاں اندر لیاں شہادتیاں بنا ندیاں نیں، اوہ احمد یار دے ہر

سفر دے بعد دا ترقیمہ اے۔ ایہناں وچ اوہ دے لکھن موجب اوس سیاچہ

۱۲۲۷ھ پہلا سفر ۱۲۲۹ھ، دوسرا سفر ۱۲۲۷ھ، تیسرا سفر ۱۲۲۸ھ، پنجواں سفر

۱۲۲۸ھ تے چھیواں سفر ۱۲۲۹ھ وچ مکایا۔ ظاہر اے چھیویں دے بعد

ستواں ۱۲۳۰ھ وچ مگھا۔ ایجھے ایہہ گل تے حوالے نال نتر آئی کہ اوس ایہہ

لکھت ۱۲۳۰ھ مطابق ۱۸۱۴ء وچ مکمل کیتی۔ ظاہر اے ۱۲۳۶ھ مطابق ۱۸۲۰ء

والی گل درست نہیں۔ ڈاکٹر گوہند سنگھ لانبہ نے لکھیا اے کہ احمد یار نے ایہہ

قصہ چار ہینیاں وچ مکمل کیتا۔ اوہناں دے سامنے احمد یار دا شاید ایہہ

۱۔ احمد یار: حاتم نامہ، لاہور ۱۹۲۵ء، ص ۲۸۴

۲۔ احمد یار: حاتم نامہ مکمل نوشتہ احمد یار حملو کہ راقم الحروف، ورق ۱۹۴، الف۔

۳۔ اوسھی: ترقیمہ، ورق ۱۴، ب ورق ۲۵، الف ورق ۵۸، ب ورق ۸۷، ب ورق ۱۱۴، ب

ورق ۱۳۸، ب ورق ۱۶۸، الف۔

۴۔ ڈاکٹر گوہند سنگھ لانبہ: قصہ کار احمد یار تے اوس واقعہ کا روپ (Editing &

Evaluation) اترسرہ، ۱۹۷۵ء مقالہ پی. ایچ. ڈی (پنجابی) گورنمنٹ کالج، شہید گیلانی، ۱۹۷۵ء۔

شعر اے

چار مہینے پورے ہوئے اندر اس فکر سے
 شاعر جانن جن جن آن موتی در قدر سے
 قلمی نسخے و توح سے ترقیمے کیوں بے چھاپن لگیاں چھڑ دتے گئے ہیں
 اس لیے صرف مطبوعہ نسخہ پڑھن والا اس بھلیکھے و توح پے سکا اے اتے لائبرجی
 نے وی ایسے لٹی چار مہینے والی گل آکھی اے۔ پر حقیقت ایہ لے کر احمد یار نوں
 ایہ قصہ لکھن و توح ۱۲۲۴ھ توں ۱۲۳۰ھ تیکر چار سال لگے، باقی رہی احمد یار
 نے کیہڑے چونہ ہینیاں دا ذکر کیا اے؟ تے ایہہ آخری سفر مکمل کرن
 و توح لگ سکدے نہیں۔ احمد یار مسلسل لکھدا رہیا اے۔ ۱۲۲۴ھ و توح دیا چہ
 لکھن توں بعد اوس نال ای دوسرا سفر لکھ دتا۔ اوہدے بعد پہلا سفر ۱۲۲۹ھ
 و توح جا لکھیا تے ۱۲۳۰ھ و توح کتاب مکمل کیتی۔ قلمی نسخے تے مطبوعہ ایڈیشن
 و توح اک فرق ایہہ وی اے کہ مدح غوث و توح احمد یار دی لکھی اوہ حکایت
 جس و توح مردے کول منکر نکیر دے آؤن تے جدوں مردہ غوث الاعظم دا
 ناں لیندا اے تے غوث الاعظم فرشتیاں نوں مار کے بھجا دیندے نہیں۔
 تے جدوں فرشتے رب اگے فریادی ہوندے ہیں، رب فرما ندا اے کہ ایہہ
 پیارے دی بے پروا ہی اے، اوہدے مریداں نوں نہ ڈراؤ او تمھے ساڈا
 وی رنغوز باللہ، وس نہیں چلدا ایہہ ابیات مطبوعہ نسخے و توح ایہہ لکھ
 کے حذف کر دتے گئے نہیں کہ کُفر تے شرک اے۔ احمد یار نے ایہہ قصہ

۱۔ احمد یار: حاتم نامہ، لاہور۔ ۱۹۲۵ء، ص ۲۸۳
 ۲۔ احمد یار: حاتم نامہ، قلمی نوشتہ احمد یار، مملوکہ راقم الحروف، ورق ۱
 ب، ورق ۲ الف۔

۳۔ احمد یار: حاتم نامہ، لاہور ۱۹۲۵ء، ص ۳۔

انعام منگن واسطے تیار کیتا۔ ایس قصے دا ڈھنگ مشنوی والا ہے۔
 قصہ حاتم طائی عالمی پدھر دی مشہور لکھت اے جس دا تعلق عرب
 دے خطے نال اے۔ ایہدے وچ مافوق الفطرت گلاں دی بھر مار
 اے۔ حاتم، میر شامی دے ستاں سوالاں دے جواب حاصل کرن لئی
 ست سفر کردا اے تے کامیاب ہو کے میر شامی دا بھلا کردا اے ایس
 قصے وچ احمد یار نے اپنے عہد بارے اپنے بارے تے مرالے دے
 لوکاں نال اپنے تعلقات بارے بڑے تارویں ڈھنگ وچ گل کیتی
 اے۔ ایہ پہلا قصہ اے جیہدے وچ اوہ اپنیاں ۴۴ لکھتاں دی دس
 پانڈا لے لے ایس حوالے نال احمد یار دی ایہ لکھت ہر لحاظ نال اک اہم
 لکھت اے۔

۱۶۔ راج بی بی و نامدار (مطبوعہ قلمی)

ایس قصے دے لکھاری ہون دا احمد یار نے کتے وی بھوگ نہیں پایا
 پہلی واری سانوں ایس دا پتہ ارجن داس راہیں لگدا اے۔ باوا بدھ سنگھ
 جی نے بنیہا بول دے پہلے ایڈیشن وچ ایس قصے دی کوئی دس
 نہیں پائی، بعد دے ایڈیشن وچ جدوں اوہناں احمد یار
 بارے ”وادھو حال“ دا وادھا کیتا تے ایہدے وچ ایس قصے اُتے
 کھل کے کیتی۔ ایخ جا پدا اے کہ ایس ویلے تیکر ایہ قصہ قلمی یاں مطبوعہ
 شکل وچ باوا بدھ سنگھ نے پڑھ لیا سی۔ اوہناں دے ای کہن

۱۔ احمد یار: حاتم نامہ، لاہور۔ ۱۹۲۵ء، ص ۲۸۳

۲۔ ادھی: ص ۱۴۵، ۱۴۶

۳۔ ارجن داس: (رویا چھپ) ہیرا پنجا (احمد یار، پھالیہ۔ ۱۹۲۸ء، ص ۴ (اردو)

موجب اس قصے وی پلاٹ احمدیاری من گھڑت اسے۔ باوا بدھ سنگھ موراً نے ایہہ واقف راج بی بی ونا مدار سے چھاپے چڑھے ایڈیشن ورج ارجن اس سے دیا چے توں وی حاصل کیتی اسے، بھانویں اگے چل کے باوا بدھ سنگھ جی ایس لکھت سے معیاری ہون نال کچھ اختلاف وی کرے نہیں۔

ایہہ کہ ایہہ احمدیاری لکھت اسے۔ ایس دیاں باہر لیاں شہادتوں تے ارجن داس تے بدھ سنگھ جی دیاں موجود نہیں، ایس سلسلے ورج ہور کئی شہادت ایہہ مولوی محمد لطیف و توں چھاپیا جانا اے، جہد سے ورج اندر لی شہادت اوہدے ورج احمدیاری سے تخلص دا ورتیا جانا اے۔ ایس لکھت دا جہڑا قلمی نسخہ دستیاب ہو یا اے اک لحاظ نال مکمل ہے، پر اوہدے ورج سرنا نویاں دی تھان خالی چھڈتی گئی اے۔ ایہہ قلمی نسخہ کیوں جے انگریزی کاغذ اے کتابت ہو یا اے ایس لئی بوہتا پرانا نہیں گنیا جاسکدا۔ پھیر وی بڑا سوہنا اے۔ احمدیاری نے ایہہ ورقہ کدوں لکھیا ایہہ گل زمین ورج رکھ کے کہ ساتم نامے ورج احمدیاری ایس دے لکھاری ہون دا اقرار نہیں کردا۔ قلمی نسخے ورج دے ایہہ شعر دیکھئے تے ایہہ ایس بارے سادھی کچھ اگوائی کر دے نہیں۔

نہروں سدنی آئی چڑھنے نوں بور لگانیہہ ساکھی
پھول گلاب سن جیویں لہراں موجاں ورج وساکھی
صدر رحمت اس نور چہرے نوں ہر کوئی سن کے آکھے
دیکھ احمدیاری جی رنگن رپی معشوقاں گر جا کھی

۱۔ باوا بدھ سنگھ: بنیہا بول، لاہور: تیا ۱۹۳۷ء، ص ۲۳۶ (گوریکھی)

۲۔ ادھی: ص ۲۳۷

۳۔ احمدیاری: راج بی بی ونا مدار، پھالیہ ۱۹۲۸ء، ص ۲ (ایہہ شروع ورج ارجن داس دا دیا چے وی شامل اے۔ ش م) ۴۔ احمدیاری: راج بی بی ونا مدار قلمی مکتوبہ غلام مسطفی مملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعہ داری، ورق ۴ (ایہہ شعر مطبوعہ ایڈیشن ورج موجود نہیں۔ ش م)

ایہذا مطلب ایہہ اے کہ احمد یار نے ایہہ لکھت اپنی عمر سے درمیانی حصے
 وچ لکھی۔ اوہ ۱۲۶۱ھ مطابق ۱۸۴۵ء وچ فوت ہو گیا۔ تیسری صدی آئی
 چڑھنے توں ... دامتطلب عام کر کے ایہہ لیا جاندا اے کہ ۱۱۹۹ھ دے
 دے نیڑے دا زمانہ۔ مکدی گل ایہہ اے کہ احمد یار نے ایہہ قصہ ۱۱۹۹ھ
 توں ۱۲۶۱ھ دے درمیان لکھیا۔ احمد یار دی ایسی لکھت دی بنتر
 چومصر عیاں یاں ابیات والی اے۔

راج بی بی و نامدار (گھاٹو) دی کہانی گوجرانوالے دے علاقہ گرجا کہ
 نال تعلق رکھدی اے، جتھوں دے میاں گوہر دی دھی راج بی بی تے بریاں
 گھرن ولے الیاس دے پتر نامدار دا عشق ہو گیا۔ دونوں نس گئے تے پھرتے
 جان مگروں دڈھ دتے گئے۔ پانی وچ تیردیاں اوہناں دیاں لاشاں توں
 لوکاں نے گل وکڑیاں پاندے دیکھیا۔

۱۴۔ احسن الحسن (یوسف زینجا) الف (مطبوعہ قلمی)

احمد یار یوسف زینجا یاں احسن الحسن دے لکھاری ہون دا تاروین ڈھنگ
 وچ حاتم نامہ (۱۸۱۳ء) وچ اقرار کردا اے۔ اوہ دے یوسف زینجا دے لکھاری
 ہون دی دس باوا بدھ سنگھ بنیہ بول دے پہلے ایڈیشن (۱۹۲۵ء) وچ پاندے نہیں۔
 ارجن داس نے صرف تفسیر سورہ یوسف دی دس پائی اے۔ تفسیر سورہ یوسف
 یاں احسن الحسن دے تصنیف احمد یار آپوں ۱۲۵۸ھ مطابق ۱۸۴۲ء دے

۱۔ قریشی احمد حسین احمد قلعہ داری: پنجابی ادبیات دا تحقیقی مطالعہ، لاہور، ۱۹۷۵ء، ص ۳۶۸

۲۔ احمد یار: حاتم نامہ، لاہور، ۱۹۲۵ء، ص ۱۷۴۔

۳۔ باوا بدھ سنگھ: بنیہ بول، لاہور، تیجا، ۱۹۳۷ء، ص ۲۱۰ (گور لکھی)

۴۔ ارجن داس (دیباچہ) امیر انجیا احمد یار، پھالیہ، ۱۹۲۸ء، ص ۳ (اردو)

اے۔ ایہدے توں ایہہ گل بناں کسے لگ لویڑ دے تری کہ احمد یار نے دو
 قصے لکھے، اک یوسف زلیخا تے دو جا احسن بقصص، ایہو گل ڈاکٹر گوہنڈ لانبہ
 نے منی لے لے۔ ایہہ گل احمد یار دے معاملے وچ امکانی اے کہ اوس نے
 ہور وی قصیاں نوں اڈواڈ روپ وچ اک توں ودھ وار لکھیا اے اوہدے
 لکھے یوسف زلیخا دے دو قصیاں وچوں احسن بقصص دے مطبوعہ ایڈیشن تے
 قلمی نسخے دستیاب نہیں لکھے۔ ایہہ لکھت دویا یاں مثنوی دی بنترو وچ اے مہر عیاں
 وچ قرآنی آیتاں دی بھیرا لے۔ کئی قصاں ایہہ بحر وچ وچ وی نہیں آوندیاں۔
 احمد یار دا قصہ احسن بقصص کئی لحاظ ناں اہم اے، اک ایہہ کہ ایہدے وچ
 اوس نے قرآن حکیم دی سورہ یوسف نوں سامنے رکھ کے حکایتاں، نکلتے
 مقولے، پسند، معجزے، مسئلے وغیرہ لیاندے نہیں۔ انج ایس نوں بھروس
 توں بھرواں بناں دا چار اکتا لے۔ ایس قصے وچ احمد یار اک محقق تے
 نقاد بن کے دی سامنے آوندا لے۔ کیوں جے اوس نے اپنے توں پہلاں
 تے اپنے عہد دے پنجابی لکھاریاں بارے بڑے بچے تلے ڈھنگ وچ تذکرہ
 تے تنقید کیتی اے تے انج پنجابی وچ باقاعدہ ادبی تنقید دے موڈ ہی ہون
 دا اثر حاصل کر لیا اے۔ احمد یار دی ایس لکھت نوں ایس لئی وی اہمیت

۱۔ احمد یار: احسن بقصص، لاہور ۱۳۳۶ھ سن ۲۲۳

۲۔ ڈاکٹر گوہنڈ سنگھ لانبہ: قصہ کار احمد یار تے اوس دا قصہ کامروپ

۳۔ Evaluation (۱) اتر سرد ۱۹۷۰ء مقالہ پی ایچ ڈی (پنجابی) پورٹل پب
 شدہ مملوکہ راقم الحروف سن ۶۔ احمد یار: تفسیر سورہ یوسف، مکتوبہ ۱۲۰۲ء مطابقت

۴۔ ۱۸۸۳ء فارسی رسم الخط مملوکہ راقم الحروف تے احمد یار: یوسف زلیخا مکتوبہ ۱۳۱۶ھ

مطابق ۱۹۰۱ء کاتب غلام مصطفیٰ ساکن سہری (گجرات) مملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قاسمی قلعہ داری

کے شہباز ملک: ستارے، لاہور، ۱۹۷۹ء، ص ۱۷۳۔

حاصل اے کہ ایہہ اوہ آخری لکھت اے جس اتے سال تصنیف درج اے تے ایچ اوہدی عمر تے وفات بارے گوپڑ لان و توج مدد دیندی اے۔

۱۸۔ یوسف زینجا (قلمی ب)

جس ہور یوسف زینجا دا ذکر ڈاکٹر گوہند سنگھ لانبہ نے کیتا اے اوہدا اک قلمی نسخہ اوہناں دے بیان موجب اوہناں کول موجود اے۔ ایہہ یوسف زینجا اوہ اے جیہڑی احمد یار نے حاتم نامہ (۱۸۱۴ء) توں پہلاں لکھی سی، کیوں جے حاتم نامہ و توج اوہ یوسف زینجا دے لکھاری ہون دا اقرار کردا اے۔ ڈاکٹر گوہند سنگھ لانبہ نے دسیا اے کہ ایہہ یوسف زینجا، احسن القاص توں بالکل مختلف لکھت اے، ایہہ صرف عشق دی داستان اے ایہدے و توج قرآنی آیتاں وغیرہ دوج نہیں، ایہہ اوہدی جوانی دی لکھت اے ایس لسی زیادہ زور شاعری تے اے، ایہدے و توج زینجاں دے بجز دی پڑا تے ودھیرا زور اے، ہاشم وانگ مختصر اے، فارسی لغت دا ودھیرا اثر اے۔ لانبہ جی نے ایہہ شعر نمونے دے دتے نیں ہ

ٹیمو سے دی دھی زینجا کیتا جگت اجب لا
گوشہ نور صنوبر۔ بالا ون کن گل لالہ

۱۔ ڈاکٹر گوہند سنگھ لانبہ: قصہ کار احمد یار تے اوس دا قصہ کاروپ (Editing)

۲۔ Evaluation (۱) امرتسر ۱۹۷۵ء مقالہ پی، ایچ ڈی (پنجابی) گورکھی

ٹائپ شدہ مملوکہ راقم الحروف، ص ۴۱۔

۳۔ احمد یار: حاتم نامہ، لاہور، ۱۹۲۵ء، ص ۱۷۴۔

۴۔ ڈاکٹر گوہند سنگھ لانبہ: قصہ کار احمد یار تے اوس دا قصہ کاروپ (Editing)

۵۔ Evaluation (۲) امرتسر ۱۹۷۵ء مقالہ پی، ایچ ڈی (پنجابی) گورکھی ٹائپ شدہ مملوکہ

راقم الحروف ص ۴۱۔

توت رستم نیر و برہمن تاروں گنج خزانے
 رام محبت سینتا سو بھیا بھیم سین بدانے
 حضرت یوسف ڈے جن تے ساری کائنات خوشیاں مناندی لے انسان
 جانور تے فرشتے آکے مبارکبادیاں دیندے نیں۔

تھیا تولد حضرت یوسف سکت لئی جگ شادی
 ملک انسان حیوان پرندے دین مبارک بادی
 وقح خزاں گل پے شگفتہ ہوئی دھرت اجالی
 سنبل سرو بنفشہ لالہ رنگ لگا ہر ڈالی

احمد یار نے جیہڑا مجموعہ اسلام گڑھ وقح ۸-۱۲۰۷ھ وچ تیار کیتا سی
 ایہہ ٹٹ کے کھیڑوں کھیڑوں ہو یاوک کے کچھ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعہ داری
 ہوراں کول تے کچھ اقبال صلاح الدین ہوراں کول اڑیا، خبرے ایس دے
 کچھ حصے کیتے ہوروی ہون، خوش قسمتی نال مذکورہ سبناں دے ملکیتی نستی حاصل
 کرن وقح سانوں کامیابی ہوئی ایہناں وچوں ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعہ داری
 ہوراں دے ملکیتی حصے وقح احمد یار دی ڈاکٹر گوہر سنگھ لانبہ ہوراں دی دتی
 یوسف زلیخا دے چار ورق مل گئے نیں، ایہہ وی نوشتہ احمد یار نیں ایہہ
 ورق اوکس حصے دے نیں جتھے حضرت یوسف دے بھائی نعلہ لین حضرت
 یوسف کول مصر اڑ دے نیں ایس دی زبان تے بحر وغیرہ لانبہ جی دے رُج
 کیتے یوسف زلیخا دی زبان تے بحر نال ہو پور لدی لے۔ ایہہ قصہ وی مشنوں
 یاں دیو یادی بنتر وقح لے۔ کچھ شعر حاضر نیں۔

وخی کہیا آمربنی لول کہ تو بہ ات حالوں
 راج قبول تھیں دیاں کلاں اسان پت تھیں دکھالوں

لے ڈانڈ کوہنڈ سنگھ لانبہ قصہ کار احمد یار تے اوسدا قصہ ہاروپ
 Editing & Evaluation
 امرتسر ۱۹۷۵ء، مقالہ پی۔ پی۔ ڈی (پنجابی) گورنمنٹی، ماہ پشہ ہلوا، رقم الحروف ۱۷۱۷، اوس: ص ۲۲

گھن یوسف دانا و نبیا جاں تینو بخت آوے
 رو ندیاں و ہج محراب پیغمبر خواب کیتے اس ہاڑے
 ملک الموت ڈٹھا تک کہیو سو آویں حال کہیو نوں
 مول نصیب نہیں مت سی یوسف جا ویکھیں نوں
 تیں سو گند خدا ملک تیں جنڈ یوسف دی لیتی
 مار مہیں سرگرداں کینتا درداں سنگ پریتی
 عزرائیل نبی نوں کہیا گوا یا حکم صاحب دے
 یوسف ملک خزانے دا و ہج توشے خانے رب دے
 چھوڑ رواناں پیغمبر تائیں خواب ہونی بیداری
 سن دہ من چار نبی نے چایا تکرار قراری

احمد یار دی دینی شاعری

احمد یار نے دینی (اسلامی) موضوعاں اتے ودھیرا کجھ لکھیا اے۔ قصہ کار
 توں بعد احمد یار دا دوہا و ڈارنگ دینی شاعری والا ای اے، اوس دی دینی
 شاعری چار قسم دی اے۔ (الف) رب تعالیٰ دی حمد تے شمار (ب) رسول
 پاک صلی اللہ علیہ وسلم دا ذکر (ج) پیراں ولیاں دی مدح تے (د) اسلامی
 ضابطہ حیات بارے لکھتاں۔

(الف) رب تعالیٰ دی حمد تے شمار

۱۹۔ شرح دعائے سریانی (مطبوعہ، قلمی)

شرح دعائے سریانی دے لکھاری ہون دا اقرار خود احمد یار نے حاتم نامہ
 لے (احمد یار) یوسف زینجا نوشتہ احمد یار ناقص الاوّل، ناقص الآخر، ورق ۱، الف
 مملو کہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعاری۔

دعہ کیتا اے جتنے نال امی اوہ ایہہ وی کہندا اے کہ ایہہ اوس اوائل عمر وچ شرح
 کیتی سی۔ ایہہ عربی تون کھلا ترجمہ اے، عربی متن کس واسے ایس بارے کوئی
 اگھ سکھ نہیں، نہ احمد یار نے ایس کتاب وچ کتے ایس گل دا بھوگ پایا اے۔ شرح
 دعا سرمایہ چھپی ہوئی موجود اے؛ پر ایس دے کسی قلمی نسخے وی دستیاب نہیں
 اک قلمی نسخہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعہ داری پوراں دے کتاب خانے وچ اے
 اک ناقص الاخر پنجاب یونیورسٹی لاہور دی لائبریری وچ موجود اے۔ ایس دی بتر
 چھ مصرعے دی مسلسل نظم دی اے جیہدے پہلے چار مصرعیاں وچ دو دوسریاں
 واقافیہ ردیف اک پنجویں دا آزاد قافیہ تے چھیویں دا ہر بند دے چھیویں مصرعے
 نال ردا اے، تاریدا، غفاریدا وغیرہ۔

احمد یار دی ایس تصنیف وچ رب تعالیٰ دیاں صفتاں دے حوالے نال ایہہ
 گل اُجھدی اے کہ رب تون جیہڑا یاد کرے، ڈھونڈے، رب اوہدے دل رجوع
 کردا اے۔

ایس لکھت دے شروع وچ احمد یار دا اک منظوم دیا چہرہ وی درج اے جس
 وچ ایس دعا بارے دیا گیا اے کہ ایہہ دی روایت ابن عباسؓ نے کیتی۔ ایس
 تون اد ایس حصے وچ دعا دے فضائل (اسناد) وی درج نہیں۔ ایہہ کے نال

۱۔ احمد یار: حاتم نامہ، لاہور ۱۹۲۵ء، ص ۱۷۵

۲۔ احمد یار: دعائے سرمایہ، لاہور، ملک غلام محمد صاحب تاجر کتب رس، ص ۳۲
 ۳۔ احمد یار: دعائے سرمایہ، قلمی نسخہ، ص ۴۰، اورق ناقص الاخر، مملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی
 قلعہ داری۔

۴۔ شہزاد بخاری: ذمیرت مخطوطات پنجابی کتب خانہ جامعہ پنجاب، مقالہ ایم اے پی بی لاہور

۱۹۷۲ء، ص ۳۲۔ احمد یار: دعائے سرمایہ، لاہور ۱۹۳۲ء، ص ۳۲

۵۔ ادبی: ص ۲، ۳، ۴۔

درج فارسی ترجمے بارے وی کچھ نہیں کہیا جاسکا کہ اوہ کیہدالے؟ احمدیاء فارسی دان
سی ایس کر کے اک خیال ایہہ وی لے ہو سکدا لے کہ اوس نے ای فارسی ترجمہ وی
کتیا ہوئے، پر ایہدے واسطے کوئی شہادت موجود نہیں۔

ب۔ رسول پاک صلی اللہ علیہ وسلم دا ذکر

شاہنامہ رنجیت سنگھ وچ احمدیاء نے لکھیا لے کہ اوس تواریخ لکھی لے جس
وچ طلوع نبوت وغیرہ درج لے۔ ایہوں بعد اودہ حسن القصص وچ ایس گل نوں
ہور واضح کر کے لکھ دالے کہ اوس جیہڑا ذکر رسول پاکؐ سنے ذکر آل تے اصحاب
تیار کیتا ہو یا لے جے اوس دا اتارا کراں، مطلب لے اوس نوں آخری شکل دیاں تے
کئی کتاباں لکھیاں جان، حاتم نامے وچ اوس رسول پاکؐ دے ذکر دے سلسلے وچ
جیہڑیاں کتاباں لکھن دا اقرار کیتا لے اوہناں وچ رکن معارض وچ (معارض النبوت: ۴۴)
معارض نامہ، شرح قصیدہ بردہ، قصیدہ روحی شامل نہیں، پر اوہ دیاں جیہڑیاں کتاباں
دستیاب ہو یاں نہیں اوہناں وچ حلیہ رسول مقبول، معراج نامہ، مناجات رسول
پاکؐ، وفات نامہ تے معجزہ فاخترہ (اردو) شامل نہیں، ایس لئی ایہتھے ایہناں دا
وی ویرا کیتا جاندالے۔ باقی کتاباں کسے معروف کتب خانے وچ موجود نہیں۔

۲۔ حلیہ مبارک رسول مقبول صلی اللہ علیہ وسلم (مطبوعہ)

رسول پاکؐ دا حلیہ لکھن دا ذکر احمدیاء نے اپنیاں کتاباں وچ کتے نہیں
کیتا، پر ہو سکدا لے جس ذکر رسول پاکؐ دی دس اوہ شاہنامہ تے حسن القصص
وچ پانڈا لے ایہہ لکھت اوہدے وچوں ای ہوئے۔ ایس لکھت وچ احمدیاء

۱۔ احمدیاء؛ شاہنامہ رنجیت سنگھ، امرتسر ۱۹۵۱ء، ص ۳۶ (فارسی)

۲۔ احمدیاء؛ حسن القصص، لاہور ۱۳۳۶ھ، ص ۲۲۵۔

کہندائے کہ اوس ایڈوں پہلاں وی اک حلیہ شریف رسول پاکؐ لکھیاسی۔ اوہ لکھت دستیاب نہیں اگو مطبوعہ دستیاب اے۔ ایس چھپے ایڈیشن دے احمد یار راہن ری اک شہارت تے ایہدا پھالیہ توں چھپنا تے دو جے ایہدے مچ آئے احمد یار دے تخلص اے۔ ایہہ لکھت پو مصرعیاں و جح اے پر تخلص کتے کتے درتیا اے۔ ایس لکھت و جح احمد یار رسول پاکؐ دی کائنات و جح اہمیت تے ضرورت توں اڈ اوہناں دی سیرت دے کئی انگاں توں بیان کرن توں علاوہ صورت و نقشہ وی اکھراں و جح کھچد اے۔ ایہہ لکھت احمد یار دی رسول پاکؐ نال اتناں دی عقیدت و اظہار کردی اے۔

۲۱۔ معراج نامہ (قلمی)

معراج نامہ دے لکھاری ہون دا اقرار احمد یار حاتم نامے و جح کیتا اے جس و جح اوس دسیا اے کہ اوس معراج النبوت (۴) بنا کے اوہدے و چوں معراج نامہ کڈھیا اے۔ ایس دا اک قلمی نسخہ دستیاب ہو گیا اے۔ ایس دی بنتر مسلسل نظم دی اے، بنڈاں دے چار مصرعے نیں۔ پہلے دو مصرعیاں دا قافیہ اک اے، تیسرے دا اکھلا تے ہر چوتھے مصرعے دا اک ییل و نہاریدا، تاریدا وغیرہ۔ دستیاب قلمی نسخے بارے اک گل تارن والی اے کہ ایس قلمی نسخے دے آخرتے احمد یار تخلص آؤندا اے تے اوہدے بعد کلمہ طیبہ، ایجھے اک لحاظ نال ایہہ لکھت مکہ جانا تے اے۔ اگے اک شعر آؤندا جیہدے و جح دستیاب اے کہ معراج نامے دا شمال ایران دا سبب اے۔ ایہہ دو اویں شعر ملا مظفر آباد۔

۱۔ احمد یار: احمد یار ک رسول تبرک۔ پیمالیہ۔ ۱۹۲۳ء، ص ۲

۲۔ اوس: ص ۵۔

۳۔ احمد یار: حاتم نامہ، لاہور۔ ۱۹۲۵ء، ص ۱۷۵۔

۱۔ احمد یار تیرا اکھواوے نام تیرے توں گھول گھماوے
 شاہد شرف زیارت پاوے ہووے مست خماری دا
 لا اِلهَ اِلَّا اللهُ

تے پھیرے

تیراں سسی ۱۳۱۶ سولہ سال معراج نامے دا کر خیال
 ہجرت نبی کریم ص سنہ جالی نال ربیدی یاری دا

غور کرن نال پہلی گل دیہو ای گھدی اے کہ دونوں شعراک بھروج نہیں۔
 ظاہر اے احمد یار نے لکھت تخلص مگروں رب کو لوں فضل منگن دے بعد مکا
 دتی۔ تیس اے کہ کاتب نے ایہہ شعر اپنے دتوں اضا فہ کیتا اے نالے ۱۳۱۶ھ
 مطابق ۱۸۹۸ء بن دا اے، جدوں احمد یار نوں مرہاں وی ۵۳ سال بیت چکے
 سن، ایس لئی ایس سن نوں اسی کتابت دا سال متھدے آں۔
 ایہدے بھوج نبی پاک دے معجزے جیانی نوں وعظاں سن کے تے
 صحیح بخاری دی مدد لے کے بیان کیتا گیا اے۔ سفر بھوج ہر اسمان دا ذکر
 دیرے نال اے۔

۲۲۔ مناجات رسول اللہ (مطبوعہ)

حسن نقیص و بھوج احمد یار نے آکھیا اے کہ اوس ودھیراں مناجاتاں لکھیاں
 ایہناں وچوں مناجات رسول پاک پھلے چڑھی دستیاب ہو گئی اے۔ ایہہ بھالیہ
 توں ۱۹۳۲ء و بھوج چھپ چکی سی، کیوں جے خلیفہ مبارک رسول مقبول دے آخرتے

۱۔ احمد یار: معراج نامہ قلمی، مکتوبہ ۱۳۱۶ھ ملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعہ داری اورق ۱۳۳۱ھ

۲۔ اوس: ورق ۱۱۔ ب

۳۔ احمد یار: حسن نقیص، لاہور ۱۳۳۶ھ، ص ۲۲۵۔

ایہہ اشتہار درج لے لے۔

ایہہ لکھت پنج مصرعے نال جڑ لے "ایتھے اوتھے پردے کجیں سید سرور عالم جی اصلی
 علیک وسلم جی" نال مسلسل نظم بن جاندی لے، کئی تھاں ایہہ مصرعے چار رہ جاندے
 نیں تے "ایتھے اوتھے پردے کجیں سید سرور عالم جی، اصلی علیک وسلم جی" پنجواں بن
 والے لے۔ ایس دا موضوع نعتیہ تے ذکر رسول پاک لے۔ ایس لکھت دی اک
 اہمیت ایہہ وی لے کہ ایس وچ احمد یار نے اپنے دو پتراں عبداللہ تے تاسم دا
 نال وی لیا لے، تے اپنا تخلص احمد یار وی لیا لے۔ ایہہ وی ایس لکھت دے
 احمد یار دے ہون دیاں اندر لیاں شہادتیاں نیں۔

۲۳۔ وفات نامہ (رسول پاک صلی اللہ علیہ وسلم) قلمی

وفات نامہ رسول پاک دے لکھاری ہون دا سدھا اقرار تے احمد یار نے
 نہیں کیا ہاں شاہنامہ رنجیت سنگھ تے پھیرا حسن القصص وچ تواریخ یاں ذکر رسول اللہ
 وچ ایہہ لکھت وی گنی جاسکدی لے۔ ارحن داس نے پہلی وار واضح طور تے ایس
 دا ذکر کیا لے کہ ایہہ وی احمد یار نے لکھی تے بعد دے تذکرہ تاریخ لکھن والیاں
 وی ایہہ ذکر کیا لے جویں بدھ سنگھ، گوبند سنگھ لانبہ
 وفات نامہ واک قلمی نسخہ احمد یار دے خاندان وچوں دستیاب ہو یا لے۔
 جہدے وچ اندر لی شہادت ایہدے وچ اپنی لہندی بولی لے۔ ایہدے

۱۔ احمد یار: حلیہ مبارک رسول مقبول۔ پھالیہ ۱۹۳۳ء۔ ص ۱۶

۲۔ احمد یار: ساجات رسول اللہ صلعم۔ پھالیہ ۱۹۳۲ء۔ ص ۲

۳۔ اوسھی: ص ۶

۴۔ ارحن داس: دیباچہ، سیرانجھا احمد یار، پھالیہ ۱۹۲۸ء۔ ص ۱۶۔ (اردو)

۵۔ باوا بدھ سنگھ: بیہا بول، لاہور۔ ۱۹۳۰ء، تیجا، ص ۲۲۳ (گورکھی)

۶۔ ڈاکٹر گوبند سنگھ لانبہ: قصہ کار احمد یار دے اوس واقعہ کار وپا editing

(Evaluation & Assessment) ۱۹۷۵ء مقالہ بی، ایچ ڈی (پنجابی) گورکھی ٹاپ شہ ص ۶

وہج کے شاعر اور کوئی تخلص استعمال نہیں ہو یا۔ ایہہ قلمی نسخہ وڑے سائنسٹاؤں ۱۰
 اتے ۲۳ ورق والے جس دے آخرتے کاتب داناں "بقلم خود مسکین غلام حسین
 میکن ۲۳ ستمبر ۱۹۳۳ء درج اے۔ انڈلی شہادت لبھن لئی جے ایس دی زبان
 راجتزیہ کیتا جاوے تے احمد یار دیاں باقی لکھتاں نال رلدی تے اوس دے
 علاقے دی زبان لگدی اے ۵

دہواں و رہا آہا ہجرت تھیں حج کیتا آخر دا
 وحی اور کدی آیت آندھی ہو یا حکم سفر دا
 ایہدے وچ دہواں تے آہا لہندی پنجابی تے تھیں خاص گجرات دے
 علاقے دے لفظ نیں ۶۔ اک ہور گل جیہڑی ایہدی نسبت لسانی اعتبار نال احمد یار
 نال پکپیاں کردی اے اوہ لفظ "او پاپا"، "اوپانی" ایہہ لفظ ایس وفات نامہ
 وچ وی ورتیا گیا اے ۷ تے دوجیاں لکھتاں وچ جیویں حاتم نامہ ۸، ۲۵ ستمبر
 ۱۹۸۰ء نوں راقم منڈی بہاؤ الدین گیا تے پروفیسر ممتاز احمد بھٹی ہوراں
 میاں محمد لطیف ساکن چورنڈ نال ملوایا۔ ایہناں کولوں وفات نامے دا ہتھ
 لکھتی نسخہ ملیا سی جس اتے غلام حسین کاتب نے بقلم خود لکھیا اے میاں محمد لطیف
 نے دسیا کہ ایہہ شخص چورنڈ وچ چکی (مشین) اتے ملازم سی خود شعر نہیں سی

۱۔ احمد یار: وفات نامہ قلمی مکتوبہ ۱۹۳۳ء مملوکہ پروفیسر ممتاز احمد بھٹی، ورق ۲۲ ب

۲۔ اوسھی: ورق ۱، الف

۳۔ شہباز ملک: پنجابی لسانیات، لاہور، ۱۹۷۷ء، ص ۱۵۲، ۱۵۴

۴۔ اوسھی: ص ۲۰۴

۵۔ احمد یار: وفات نامہ قلمی مکتوبہ ۱۹۳۳ء مملوکہ پروفیسر ممتاز احمد بھٹی، ورق ۲۲ ب

۶۔ احمد یار: حاتم نامہ، لاہور، ۱۹۲۵ء، ص ۲۔

کہہ سکا پر شعر پڑھن دا بڑا شوقین سی۔ غلام حسین نے ایہہ وفات نامہ میکن دے
میاں خاندان توں نقل کیتا سی کہ احمد یار دے تعلقات میاں خاندان نال بڑے
گوہڑے سن۔ ایہناں اندرونی تے بیرونی شہادتیاں پاروں اسی ایہہ وفات نامہ
احمد یار دی لکھت قرار دے سکے آں۔

ایہدے وچ حمد، نعت، مدح صحابہ وغیرہ بیان کرن دی تھاں گل سدھی وفات
دے حالات توں شروع کردتی گئی اے۔ سیرت دے پہلوواں نوں اُجاگر کرن،
وفات دے حالات دا نقشہ کھچن وچ رشا دارنگ و دھیرا اے۔ ایہہ لکھت مثنوی
دی بنت وچ اے۔

۲۴۔ معجزہ فاختمہ (اُردو مطبوعہ)

احمد یار دی ایہہ اکو اک اُردو دی لکھت اے اُنچ اوہدی اک ہفت زبانی
غزل حاتم نامہ وچ شامل اے۔ ایہدے وچ پنجابی تے فارسی ملی اردو زبان ورتی
گئی اے۔ ایس لکھت وچ احمد یار کوئی تخلص نہیں ورتیا تے نہ ای احمد یار یاں
اوہدے کسے تذکرہ نگار ایس لکھت دا ذکر کیتا اے۔ ایہہ لکھت احمد یار
دو کتاباں جس سخی سرور سلطان تے احوال زمانہ دے نال پھالیہ توں چھپی
اے۔ صرف ایس پاروں اسی ایس توں احمد یار دی لکھت قیاس کر رہے آں۔
ایس لکھت وچ حضور دے ویلے دا اک معجزہ بیان ہو یا اے۔ جس وچ
حضرت جبرائیل تے حضرت عزرائیل نے فاختمہ تے شکر ابن کے حضور نوں
امتحان وچ پایا تے آپ کا میاب رہے۔ ایہہ لکھت غزل دی ہیئت وچ آکے

ج۔ پیراں دی مدح

احمد یار نے اپنی عام تے دینی شاعری وچ رب تعالیٰ، رسول کریم توں

لے احمد یار: حاتم نامہ، لاہور۔ ۱۹۲۵ء، ص ۸۵۔

بعد سب توں وودھ عقیدت دا اظہار حضرت عبدالقادر جیلانی غوث الاعظمؒ نال
 کیتا اے۔ اوہ تھاں تھاں اپنے آپ نوں "مرید میراں دا"، کہندا اے ایس
 عقیدت وچ اٹھیاں ہو کے اوس نے حاتم نامے وچ اک ایہی حکایت وی
 شامل کر دتی جس نوں چھاپن وچ ایہہ کہہ کے حذت کر دتا گیا کہ ایہہ کفر تے
 شرک دی گل اے۔ بہر حال پیراں دی مدح وچوں اوس ۳ کتاباں دا، حلیہ مبارک
 غوث الاعظم (۲) مناجات غوث الاعظم تے (۳) مدح غوث الاعظم (مجموعہ)
 لکھیاں نیں تے حضرت سخی سرور سلطان لکھ دا تا دا جس (۴) جس سخی سرور
 لکھیا اے اُنج قصیدہ غوثیہ دی شرح اوس کیتی، پر ایہہ کتاب کسے معروف
 کتب خانے وچ موجود نہیں۔

۲۵۔ حلیہ مبارک غوث الاعظم (مطبوعہ)

احمد یار حسن بقصص وچ ایس گل دی دس پائی اے کہ اوس غوث الاعظم دے
 احوال لکھے نیں۔ خیال اے کہ اوہدا اشارہ حلیہ مبارک غوث الاعظم ول ای
 سی۔ ایہہ کتاب حلیہ مبارک رسول مقبولؐ دے نال ۱۹۳۳ء وچ چھاپے پڑھی ملدی
 اے، جس وچ احمد یار دا تخلص اک توں وودھ وار آؤندا اے۔

ایہدے وچ غوث الاعظم دا شجرہ، جنم، اوہناں دی تعلیم بارے حالات بیان
 کیتے گئے نیں تے پیراں وی سیرت تے صورت دے کئی پہلوں اُتے گل کیتی
 اے۔ احمد یار دا بیان اے کہ غوث پاک کیوں بے رسول پاکؐ دے نائب نہیں ایس لٹی
 اوہناں نوں دیکھیاں رسول پاکؐ دے دیدار ہوندے نیں۔ ایہہ چوکڑیاں وچ لکھی

۱۔ احمد یار: حاتم نامہ، لاہور، ۱۹۲۵ء ص ۴

۲۔ احمد یار: حسن القصص، لاہور، ۱۳۳۶ھ ص ۲۲۵

۳۔ احمد یار: حلیہ مبارک رسول مقبولؐ، پھالیہ، ۱۹۳۳ء ص ۲۔

گئی ہے۔

۲۶۔ مناجات غوث الاعظم (مطبوعہ)

حسن القمص و تاج احمد یار دابیان اے کہ اوس کسی مناجاتاں لکھیاں تھیں۔ ایس مناجات
 نوں اوہناں وچوں اک متھیا جاسکدا اے۔ ایہ مناجات رسول اللہ صلعم دے نال پچالیے
 توں ۱۳۵۱ھ مطابق ۱۹۳۲ء و تاج چھپی اے جس و تاج احمد یار داتخلص دی آؤندا اے۔
 ایہہ اک چھوٹی جہنی نظم اے جس و تاج دکھ تکلیف دے ویلے غوث الاعظم اگے فریاد
 کیتی گئی اے۔ ایہ لگدا اے کہ احمد یار نال کجھ لوکاں "بے رونی" کیتی، اوس نوں
 "مار ظہیر" کیتا تے ایس نظم اتے اوس نے غوث الاعظم نوں بوہڑن واسطے خیر النسا
 تے رسول پاک دا واسطہ پایا اے تے تقصیر معاف کرن لئی فریاد کیتی اے تھیں۔ ایہہ چھ
 مصرعے دی مسلسل نظم اے جس و تاج آخری مصرعہ بار بار آؤندا اے۔

۲۷۔ مدح غوث الاعظم، جومرالہ (تلمی)

ایس لکھت داکتے دی ذکر نہیں، پر ایس نوں وی ایسی پیراں دے مدحی ادب و تاج
 شمار کراں گے تے غوث الاعظم دے احوال وغیرہ جس بارے لکھن دا ذکر احمد یار
 نے حسن القمص و تاج کیتا اے اس دے سلسلے دی اک کڑی متھیاں گے۔ ایس دی اک سانجھ
 مناجات غوث الاعظم نال ایہہ بن دی اے کہ ایس لکھت و تاج مناجات نالوں دی
 ددھیرا کھل کے تے دیرو دے نال اوس ظالماں تے دشمنیاں دی نکھیدی کیتی اے
 تے مرالہ داناں لے کے اوہناں ظالماں تے دشمنیاں دی نشان دہی وی کردتی اے۔
 ایس لکھت و تاج جہڑی فلمی صورت و تاج احمد یار دے خاندان وچوں حاصل ہوئی اے

۱۔ احمد یار: حسن القمص، لاہور، ۱۳۳۶ھ، ص ۲۲۵۔

۲۔ احمد یار: مناجات رسول اللہ صلعم، غوث الاعظم، پچالیہ، ۱۳۵۱ھ، ص ۷۔

احمدیاری جیاتی دے اوس واقعے دا ذکر ملدا اے جس وچ مراے رہندیاں اوس مسیڈسارن والیاں نوں قبلے دا رخ ڈنگا ہون دی کس پائی تے اوہناں اوہدی ضد نال رخ ہووڑنگا کرتا۔ تے اوس نوں مارا گٹیا۔ احمدیاری نے اپنی ایس مدح وچ مرالہ اُتے قہر نازل کرن لئی غوث الاعظم دا ترلا پاپا یا اے تے مرالہ دے لوکاں نال اپنے خراب تعلقات دی کھل کے گل کیتی اے۔ ایہہ لکھت ایس لحاظ نال تے مدحی ادب وچ آدے گی کہ ایہدے وچ غوث الاعظم نوں آکھے ویلے بوہڑن دا ترلا پاپے، پر مذرجات دے اعتبار نال ایس نوں ہجو یہ ادب وچ شمار کراں گے۔ ایس مدح دا ذکر تاریخ تذکرہ لکھن والیاں وچوں صرف قریشی احمد حسین احمد قلعہ داری ہووڑاں کیتا اے۔ ایہدے وچ احمد یار دا تخلص وی آوند اے۔

۲۸۔ جس سخی سرور سلطان (مطبوعہ)

احمد یار دے لکھے جس سخی سرور سلطان بارے پنجابی ادب دے تاریخ تذکرہ لکھن والیاں وچوں کسے وی ذکر نہیں کیتا تے نہ ای احمد یار نے آپ ایہدے لکھاری ہون دی دس پائی اے۔ سب توں پہلاں ایہدا پتہ سائنوں پچالیہ توں چھپن والیاں احمد یار دیاں کتاباں دے اک اشتہار توں لگدا اے جیہڑا ۱۳۵۱ھ مطابق ۱۹۳۲ء وچ چھپن والی کتاب مناجات رسول اللہ صلعم دے آخری صفحے اے چھاپیا گیا اے۔ ایہدا اشتہار ۱۹۳۳ء وچ چھپن والی کتاب خلیہ مبارک رسول مقبولؐ،

۱۔ احمد یار: مدح غوث الاعظم (ہجو مرالہ) قلمی مملوکہ راقم الحروف، ص ۱۱

۲۔ قریشی احمد حسین احمد قلعہ داری: پنجابی ادبیات دا تحقیقی مطالعہ، لاہور ۱۹۷۵ء، ص ۳۶۶

۳۔ اوسھی: ص ۳۶۶

۴۔ احمد یار: مدح جناب غوث الاعظم (ہجو مرالہ) قلمی مملوکہ راقم الحروف، ورق ۱۔

۵۔ احمد یار: مناجات رسول اللہ صلعم... پچالیہ، ۱۹۳۲ء، ص ۸

دے نال وی پھپھیا لے۔ جس سخی سرور سلطان وی پھالیہ توں چھپی دستیاب ہو گئی
 اے جس وچ حضرت سید احمد سخی سرور سلطان (وفات ۱۱۸۱ھ) دے جس گائے
 گئے نہیں تے اوس لکھ داتا گئے منصب مراتب تے دولت دین دا ترلا پایا گیا
 اے! ایں لکھت وچ حضرت سخی سرور سلطان دے ”دھونکل“ لگدے میلے راوی
 ذکر اے۔ اوہدے اک مرید رتاناں روحانی طور تے تار دین دا واقعہ وی درج
 اے۔ ایہہ مسلسل نظم اے، چھ مصرعے دا اک بند چلدا اے جس وچ چار مصرعے
 اک ردیف قافیے دے تے آخری دو اک ردیف قافیے دے، آخری مصرعہ بار بار
 آوند اے ”منصب مراتب راج دے، دے دولتاں دے گنج جی“۔

۲۹۔ باران ماہ فراق مرشد بھاگھا (قلمی)

احمد یار حاتم نامے وچ بے شمار سی حرفیاں تے باران ماہ دے لکھاری ہون دا
 اقرار کردا اے۔ اوہدا مجموعہ جیہڑا اوس انند گڑھ / اسلام گڑھ وچ ۱۲۰۷-۸ھ
 وچ تیار کیتا سی۔ ایہدے وچ اک بھاگھا باران ماہ وی شامل اے جیہدے وچ
 احمد یار اپنا تخلص گورداس کردا اے۔ جیویں کہ ترقیمے وچ ایں گل دی وفتا
 کردا اے۔ ایہہ باران ماہ اوس اپنے مرشد دے فراق وچ لکھیا اے۔ ایں

۱۔ احمد یار: حلیہ مبارک رسول مقبول۔ پھالیہ، ۱۹۳۳ء، ص ۱۶
 ۲۔ اعجاز الحق قدسی: تذکرہ صوفیائے پنجاب، کراچی ۱۹۶۲ء، ص ۳۲۶ (اردو)
 ۳۔ احمد یار: جس سخی سرور سلطان۔۔۔ پھالیہ، ص ۵۔

۴۔ اوسھی: ص ۴

۵۔ اوسھی: ص ۵

۶۔ احمد یار: حاتم نامہ، لاہور، ۱۹۲۵ء، ص ۱۷۵

۷۔ احمد یار: باران ماہ، قلمی نوشتہ احمد یار، مملوکہ اقبال صلاح الدین، ورق ۱، ب

گل دی دس اوہ شروع و توح امی فارسی سرنا نویں و توح پاندا لے ایس و توح
اوس مرشد داناں نہیں لکھیا۔ بہر حال اسی ایس نوں پراں دی مدح و توح
شامل لکھت قیاس کرنے آں۔ ایہہ ناقص الا خراے تے پوہ تک چلدا لے۔

(د) اسلامی ضابطہ حیات بارے

احمد یار دیاں لکھتاں و توح مجموعی طور تے اسلامی ضابطہ حیات نوں اپنان
بارے ودھیرا کچھ ملدا لے، پروکھ کر کے اوس کسب نامے ای لکھے نہیں جنہاں
و توح اڈواڈ کسباں نال جڑے مسلماناں نوں اوہناں کسباں نوں کر دیاں پکاتے
ستی مسلمان بنن دی پریر نادتی لے۔ کسب نامیاں بارے سب توں پہلی جانکاری
احمد حسین قریشی قلعہ داری ہوراں نے دتی سی۔ ایہہ دے بعد عبدالغفور قریشی نے
دس پائی پھیر ڈاکٹر گوہر سنگھ لانبہ ہوراں نے ایہناں دی ہوند وادکر کیتا۔
قریشی احمد حسین احمد قلعہ داری ہوراں ۱۹۷۵ء و توح ایس جانکاری و توح اکہ ہوں
کسب نامے دا وادھا کیتا۔ ایہناں توں اڈسب تاریخ تذکرہ نگار ایس بارے
چپ نہیں۔ ایہناں کسب نامیاں دے احمد یار دی لکھت ہون دی اندر لی شہادت

۱۔ احمد یار: باراں ماہ، قلمی نوشتہ احمد یار ملوکہ اقبال صلاح الدین، ورتق، الف

۲۔ احمد حسین قریشی قلعہ داری: پنجابی زبان کی مختصر تاریخ، لاہور ۱۹۶۳ء ص ۱۰۵

(کسب نامہ حدوگراں، لارباں، دھوبیاں، درزیاں)

۳۔ عبدالغفور قریشی: پنجابی ادب دی کہانی، لاہور ۱۹۷۲ء ص ۳۲۹۔

۴۔ ڈاکٹر گوہر سنگھ لانبہ: قصہ کار احمد یار تے اوسدا قصہ کامروپ (Editing

α Evaluation) امرتسر، ۱۹۷۵ء، مقالہ پی۔ ایچ۔ ڈی پنجابی) گورکھی ٹائپ شدہ

ملوکہ راقم الحروف، ص ۶۔

۵۔ قریشی احمد حسین احمد قلعہ داری: پنجابی ادبیات دا تحقیقی مطالعہ لاہور ۱۹۷۵ء ص ۳۶۶۔

ایہناں وچ احمد یار بطور تخلص دا آؤنالے۔

احمد یار دے سارے کسب نامے جیہڑے دستیاب ہوتے نیں د کسب نامہ ترکھاناں لوہاراں، لٹاریاں، دھوبیاں، درزیاں تے قصائیاں، ایہناں دا لکھن دا ڈھنگ اگوجیہاے، ایہناں وچ شروع وچ دسیا گیا اے کہ ہر کسب رب تعالیٰ نے پہلاں حضرت آدم علیہ السلام نوں سکھایا۔ اوہدے بعد اوہناں توں ایہہ کسب پیغمبراں نوں ملیا تے اوہناں اگوں لوکاندی بھیبائی لئی لوکاں نوں سکھایا۔ پھیراں کسب وچ کمال حاصل کرن والیاں بارے جانکاری اے ایہدے بعد ہر کسب نامے وچ کمال حاصل کرن والیاں نوں ایہہ ہدایت دتی گئی اے کہ اوہ اپنا کسب اسلامی ضابطہ حیات دے مطابق کر کے حقوق اللہ تے حقوق العباد دونوں دا خیال رکھے۔ ایس سلسلے وچ بعض کسب نامیاں دے آخرتے باروں اصول دتے گئے نیں جنہاں نوں اوس کسب دے کرن والے نوں اپنا نا چاہیدا اے۔ مکدی گل ایہہ اے کہ ایہہ کسب نامے اک لحاظ نال اسلامی ہدایت دے مطابق اک مسلمان نوں رزق حلال کمان تے اوس نوں اللہ دی ہدایت دے مطابق ای خراج کرن دی پریناریندے نیں۔ ڈاکٹر گوہند سنگھ لائبر نے لکھیا اے کہ ایہہ کسب نامے امیراں دے اکھن تے لکھے۔ ایہہ گل نہ احمد یار نے آپ بکتے کہی اے تے نہ ای اوہدے کسے تذکرہ نگار نے ایس لئی ایس نوں نیاہنیں جاسکا۔ اصل گل ایہہ اے کہ احمد یار نے ایہہ گل اسپ نامے تے خواب نامے وغیرہ لکھن دے سلسلے وچ آکھی اے۔ احمد یار نے بکتے وی کسب نامے دا ذکر نہیں کردا۔

اے احمد یار، کسب نامہ ترکھاناں قلمی مملو کہ ڈاکٹر گوہند سنگھ لائبر دی نقل، مملو کہ راقم الحروف

ورق ۱۔

Editing &

Evaluation ڈاکٹر گوہند سنگھ لائبر، قصہ کار احمد یار تے اوسدا عقدہ کامروپ

امرتسر، ۱۹۱۲ء، مقالہ پی، ایچ ڈی (پنجابی) گورنمنٹی ٹائپ شدہ، مملو کہ راقم الحروف، ص ۱۱۔

اے احمد یار، حاتم نامہ، لاہور، ۱۹۲۵ء، ص ۱۷۶۔

اصل وقع ایہہ کسب نامے کسب نہیں سکھاندرے، کسب نوں اسلامی ہدایت دے تحت کرن دی پکئی کر دے نہیں، ایس نوں اسی اسلامی فقہ قسم دیاں لکھتاں کہہ سکے آں۔ سارے کسب نامیاں وقع احمد یار نے مشہوری (دوہیا) دی بنتر اپنائی لے۔

۳۰۔ کسب نامہ حد دگراں (لوہاراں) قلمی

ایہہ لکھت لوہاراں دے کسب بارے لے تے ایہہ ہی ہتھ دی نقل احمد یار دے خاندان توں حاصل ہوئی لے جیہڑا احمد دین لوہار توں سن کے لکھیا لے تے اچھے توڑی چھاپے نہیں چڑھیا۔ ایس لکھت وقع حمد نعت، مدح غوث توں بعد دسیا لے کہ جیہڑے کسب حضرت آدم علیہ السلام اتے رب و توں آئے اوہناں مچوں سب توں پہلا لوہاراں سی۔ ایہہ دے وقع لوہارے کسب دا اسلامی نقطہ نظر ناں چھوڑے تے تاریخ بیان کر کے لوہارے کسب ناں جڑے مسلماناں نوں اسلام دی ہدایت تے چل کے کسب کرن دی پکئی کیتی گئی لے۔ تھماں تھماں قرآنی آیتاں درج کر کے اکھیا گیا لے کہ فلا نام کم کردیاں فلانی آیت پڑھ جویں لوہار جدوں دورے اندر لوہا تا کے پاوے "رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنفُسَنَا" پڑھا جائے۔ ایس لکھت اتے آخرتے احمد یار دا تخلص دی آؤندا لے۔

اک کسے دا پینڈا ماں منگ اللہ توں یاری
احمد یار فقیر ربانا ہادی نوں لچ ساری

۳۱۔ کسب نامہ ترکھاناں (درو دگراں) قلمی دی نقل

ایہہ کسب نامہ ڈاکٹر گوہند سنگھ لانبہ توں لے کے ایم، ایس امرت ہوراں ہتھ ناں

۱۔ احمد یار: کسب نامہ لوہاراں قلمی، مملوکہ راقم الحروف، ورق ۱۱۰، الف۔
۲۔ احمد یار: کسب نامہ لوہاراں قلمی، مملوکہ راقم الحروف، ورق ۱۸، الف۔ ۳۔ اوصی، ورق ۱۰، الف۔

نقل کر کے گھلیا ہے۔ ایہدے آخرتے مطبوعہ و کٹوریہ پریس لاہور و لکھیا ہونا ایہہ
 رس پانڈے کے کہ ایہہ لکھت چھاپے چڑھی ہے۔ ایہدے و تاج احمد یار و اتخلص دوواری
 آیا ہے۔ ایہہ کسب نامہ اوس بخش فقیر دے آکھن تے تحریر و تاج لیاندا ہے۔ ایہدے و تاج
 وی لوہاراں دے کسب نامے وانگ پہلاں کسب دا پچھو کر بیان کر کے خاص ایس
 کسب ریاں گلاں اسلامی ہدایت نوں اجاگر کرن واسطے کیتیاں نیں۔ تھماں تھماں قرآنی
 آساں آوندیاں نیں۔ آخرتے ترکھانے کسب دے ۱۲ واجب دتے نیں ہے۔

۴۔ کسب نامہ للاریاں، دھوبیاں، درزیاں (تلمیہی نقل)

ایہہ کسب نامہ سی ڈاکٹر گوہند سنگھ لانبہ ہوراں نوں لے کے ایم۔ ایس، امرت ہوراں
 نے ہتھ نال نقل کر کے گھلیا ہے۔ ایہدے آخرتے وی مطبوعہ و کٹوریہ پریس لاہور
 لکھیا، ایہدے چھپے ہوئے ہون دا شاہدی ہے۔ ایہدے و تاج وی احمد یار و اتخلص
 دوواری آیا ہے۔ ایہہ لکھت وی اوس بخش فقیر دے آکھن تے لکھی اتھئے احمد یار
 اوس نوں اپنا شاگرد لکھدا ہے۔ ایس کسب نامے و تاج احمد یار لکھدا ہے کہ نقاش
 و تاج ہر کسب دا ذکر ہے، اوس ایہہ گلاں او تھوں لیاں نیں۔ بخش فقیر نے ایہہ دیکھی تے

۱۔ احمد یار، کسب نامہ ترکھاناں تلمیہی، ڈاکٹر گوہند سنگھ لانبہ، دی نقل، مملوکہ راقم الحروف، س۔ ۸۔

۲۔ اوسھی: ورق ۱

۳۔ اوسھی: ورق ۱

۴۔ اوسھی: ورق ۱

۵۔ احمد یار، کسب نامہ للاریاں، دھوبیاں، درزیاں، مملوکہ ڈاکٹر گوہند سنگھ لانبہ دی نقل

مملوکہ راقم الحروف، ورق ۷۔

۶۔ اوسھی: ورق ۱، ۷

۷۔ اوسھی: ورق ۲

عینوں لکھن لئی سوال پایا۔ ایس کسب نامے وچ وی احمد یار نے اوہ طریقہ اختیار کیتا اے کہ پہلاں پچھو کھڑا بیان پھیر خاص اوس کسب نوں لے کے للاریاں دھویاں تے درزیاں نوں رب دی راہ تے چلن نیک بنن دی پٹی لے۔

۳۳۔ کسب نامہ قصائیاں (مطبوعہ دی نقل)

ڈاکٹر گو بند سنگھ لائبریری نے ایم۔ ایس۔ امرت پوریاں نوں تن کسب نامے گھلے سن، اوہناں نے ایہناں نوں دو تھماں تے نقل کر دتا، کیوں جے اک دے ودھیرے شعر مشترک سن، مختلف شعرا اوہناں تے وچے ای بریکٹاں وچ لکھ دتے۔ ایہہ بریکٹاں وچ لکھے شعر کسب نامہ للاریاں، دھوبیاں، درزیاں دے موضوع دے نہیں ایہناں وچ قصائیاں بارے گل بات کیتی گئی اے۔ ایس لئی اسی ایس کسب نامے نوں "کسب نامہ قصائیاں" متھیا اے۔ ایہدے گل چار شعر نہیں جہناں وچ اسلامی ہدایت دے مطابق جانور ذبح کرن دے فرض تے سنتاں درج نہیں مائیں دا ذکر کسے وی تاریخ تذکرہ لکھن والے نہیں کیتا۔

احمد یار دیاں پٹیکل لکھناں

۳۴۔ طب احمد یاری (مطبوعہ قلمی)

احمد یار نے حاتم نامے وچ طب دے یونانی علم بارے ودھیرا کچھ لکھن دا

اے احمد یار: کسب نامہ للاریاں، دھوبیاں، درزیاں، مملو کہ ڈاکٹر گو بند سنگھ لائبریری نقل

مملو کہ راقم الحروف، ورق ۲

۱۰ اوسھی: ورق ۳ -

۱۱ اوسھی: ورق ۲، ۳ -

اقرار کیا ہے۔ طب دی جہڑی کتاب چھاپے چڑھی دستیاب ہوئی اے ایہداناں
 "طب احمدیاری" اے جس دے وج احمدیاری اپنے بارے ودھیری واقفی دے
 کے ایس کتاب دے لکھاری ہون دی پٹی پٹی شہادت ہیا کردا اے۔ ایس واقفی
 روح اوہ کہندا اے کہ اوہ حکیم اے اوہ دے وڈھکے سوہدے دے سن، اوہ تھوں
 جلاپور دے کول اسلام گڑھ آن آباد ہوئے، اوہ ای احمدیاری دے رہن دی تھا
 سی۔ طب احمدیاری اوس رمضان زرگر دے آکھن تے لکھی۔ ایس کتاب وج احمدیاری
 نے ایہہ وی دس پائی اے کہ حکمت اوس واجدی پیشہ اے۔ ایس کتاب دا ایک
 ناقص الآخر قلمی نسخہ وی مل گیا اے۔

ایہہ احمدیاری طب بارے اک مکمل کتاب اے جس وج اوس نے اڈواڑ
 بیماریاں دی تشخیص تے اوہناں دے علاج تجویز کیتے نیں۔ ایس کتاب دے تیار
 کرن وج اوک شیخ نجیب الدین تے حکیم عماد الدین دے علم تے تحفظ المؤمنین،
 سکندر، جامع، قرابادین تے کتاب شفا تے وجیاں کتاباں دے حوالے دتے نیں۔
 کتاب نظم کرن لئی مصنف نے مثنوی دی بتر اپنائی اے۔

۳۵۔ طب محمدی (سہ ضروریہ قلمی)

ایہہ کتاب طب احمدیاری توں اڈ کتاب جا پدی اے۔ ایہہ قلمی سورت وج
 دستیاب ہوئی اے جس وج کتاب دے بنان والا احمدیاری اپنے آپ نوں لکھ

اے احمدیاری: حاتم نامہ، لاہور ۱۹۲۵ء، ص ۱۷۵۔

۳۶ احمدیاری: طب احمدیاری، لاہور ۱۹۹۱ء، ص ۲۴۲، طب احمدیاری دا اک قلمی نسخہ نجیب الدین

لاہوری وج پیالے جس وج ایہہ کتاب میاں صالح فقیر دے آکھن تے لکھی اے

پائی گئی اے۔ ورق ۳۲، الف ۱۰، اوسھی: ص ۳۲۔

۳۷ احمدیاری: طب احمدیاری، قلمی نسخہ راقم الحروف، ورق ۳۳، الف

۱۰، اوسھی: ورق ۳۶، الف ۱۰، اوسھی: ورق ۱، ب۔

رہیا اے تے دسد اے کہ حکیمی اوہناں دا قدیم داکسب اے۔ اوس نوں وی ایہہ سکھیاں
 کئی سال ہو گئے نیں۔ بیہڑا قلمی نسخہ ڈاکٹر گوہنڈ سنگھ لانبہ نوں ایس کتاب دا طیا
 اے اوہدے وچ حکمت سکھدیاں باراں سال گزرے لکھیا اے۔ ایہہ کتاب اے
 جس توں پتہ لگدا اے کہ احمدیاریہ میں، دو گل تے نبی شاہ دے کوٹ رہیا اے
 احمدیاریہ آپوں ایس کتاب دا ناں طب محمدی رکھیا اے۔ ایہہ کتاب وی شہزی
 دی بنتروچ نظم ہوئی اے بیہڑی اجے توڑی چھاپے نہیں پڑھی۔

طب محمدی دا دستیاب باب ستہ ضروریہ اصل وچ ایہہ پہلا باب اے جس
 وچ اوہ صرف ایہہ دسد اے کہ اک طبیب نوں پہلاں انسان دے وچ موجود
 چھ چیزاں دا گیانی ہونا چاہیدا اے۔ اوس نوں پہلاں بیماری دی تشخیص کرنی
 چاہی دی اے تے پھر علاج ول دھیان دینا چاہیدا اے۔ ایسے لئی اوہ ایس

۱ ایہہ کتاب بناون والا
 آکھے عاصی احمدیار
 حکمت ساڈا کسب قدیم
 میں بھی ایہا کسب کمال
 کرس ہدایت حق تعالیٰ
 بخش الہی توں غفار
 دادا تے پوہاں حکیم
 سکھدیاں گزرے کئی سال

۲ احمدیار: طب محمدی ستہ ضروریہ قلمی، مملوکہ راقم الحروف، ورق ۵، الف۔

۳ میں بھی ایہی کسب کمال
 سکھدیاں گزرے باراں سال

(احمدیار: طب محمدی ہتھ کھڑا، مملوکہ ڈاکٹر گوہنڈ سنگھ لانبہ، بحوالہ: ڈاکٹر گوہنڈ

سنگھ لانبہ: قصہ کار احمدیار تے اوس دا قصہ کامروپ) - Editing &

(Evaluation) اترس، ۱۹۷۵، مقالہ پی، ایچ، ڈی (پنجابی) گورنمنٹ پبلسڈ مملوکہ

راقم الحروف ص ۳۔

۴ احمدیار: طب محمدی ستہ ضروریہ قلمی، مملوکہ راقم الحروف، ورق ۱۶، الف

کے اوس: ورق ۷، اب۔

نوں روگ پچھانن دا باب کہندائے تے کہندائے کہ کتاب اگوں ٹرے گی۔ باقی کتاب مطبوعہ یاں قلمی روپ وچ کسے وی معروف کتب خانے وچ دستیاب نہیں۔

۳۶۔ احوال زمانہ (مطبوعہ)

احمد یار دی ایس تصنیف دا پتہ سب توں پہلاں احمد یار دیاں کتاباں چھاپن والے میاں جلال الدین، پھالیہ ضلع گجرات دے اوس اشتہار توں لگدائے جہڑا اوس مناجات رسول اللہ مناجات غوث الاعظم دے آخری صفحے اتے "میاں احمد یار کی تصانیف" دے سزنا نویں نال لکھائے۔ ایہدے بعد اک ہور کتاب حلیہ مبارک رسول مقبول دے آخرتے "اطلاع" دتی گئی اے کہ احمد یار دیاں کتاباں مولوی غلام محمد نمبرہ زادہ رپڑ پوٹرام احمد یار دی اجازت نال چھپ چکیاں نہیں۔ ایہناں وچ "حال زمانہ" وی شامل اے۔

ایہہ کتاب جس سنی سرور سلطان "تے معجزہ فاختر" دے نال چھپی صورت وچ دستیاب ہو گئی اے جس وچ صرف دو صفحے دی ایہہ لکھت اے۔ ایہدے وچ احمد یار دا اپنا ناں وی آؤندا اے۔ ایس پاروں تے بیان کیتیاں بیرونی شہادتیاں پاروں اسی ایس لکھت توں احمد یار دی قرار دینے آں۔ ایس لکھت داکے وی تاریخ یاں تذکرہ لکھن والے نے کسے رنگ وچ وی ذکر نہیں کیتا

پہلا دفتر تمھیا تمام
روگ سہانن دا ایہہ باب

اس وچ لکھیا علم کلام
اگوں ٹرسی دت کتاب

(احمد یار: طب محمدی ستہ ضروریہ، قلمی مملوکہ راقم الحروف، دوق ۲۳-ب)

۱۔ احمد یار: مناجات رسول اللہ... پھالیہ، ۱۹۳۲، ص ۸ -

۲۔ احمد یار: حلیہ مبارک رسول مقبول... پھالیہ ۱۹۳۳، ص ۱۶ -

۳۔ احمد یار: جس سنی سرور سلطان، احوال زمانہ، معجزہ فاختر، پھالیہ، ص ۶ -

ایسے پہلی واری ایس دا ذکر کیتا جا رہیا اے۔

ایہ لکھت احمد یار دی سیاسی سماجی تے دینی بصیرت دی شاہکار لکھت اے جس وچ اوس نے بڑے مختصر انداز وچ اپنے عہد دا آشوب بیان کیتا اے اوس ویلے دے سیاسی سماجی، اخلاقی، اقتصادی تے دینی حالات دا ویروا کیتا اے۔ ایہ زوال دا دور سی۔ اوہ آپ ایس نوں بڑا زمانہ اکھدا اے۔ اوہ لکھدا اے کہ حال دے زمانے وچ جنگ جدل لگا رہندا اے جس پاروں واہی بھی نہیں ہو سکئی، لون دے کھاوے وی بند ہو گئے نیں مسلماناں نے رب رسول بھلا دتا اے، شاگرد بے وفا ہو گئے نیں وغیرہ۔

ایہ لکھت آج دے دور دے اوہناں قصیاں دا ناگ ای اے جس وچ فنیشن دے خلاف یاں کسے چلنتر معاملے اتے طنزیہ انداز وچ گل کر دے نیں۔ ایس حساب نال اسی احمد یار نوں پنجابی دے ایس قسم دے نئے قصیاں دا موڈھی قرار دے سکے آں ایس قصے دی بنتر چھ مصرعیاں دے بند دی مسلسل نظم والی اے، جس وچ چار مصرعیاں دے ردیف قافیے وکھرے تے پنجویں چھویں دا ردیف قافیہ ساری نظم وچ ملدا جاندا اے۔

۷۴ قصہ تتر (مطبوعہ)

احمد یار دے اکھ قصہ تتر دا ذکر ارجن داس نے شروع کیتا سی تے ایہ دے ست شعر ونگی پاروں دے سن سکے۔ ایہ دے بعد احمد یار بارے لکھن والیاں نے

۱۔ احمد یار: جس سخی سرو مد سلطان، احوال زمانہ، معجزہ فاختہ، پھالیہ ص ۶ -

۲۔ ادھی: ص ۶ -

۳۔ ملکھی رام: فیشن ایبل وال جا پانی، لاہور ص ۲ -

۴۔ ارجن داس (دیباچہ)، سیرانجھا احمد یار، پھالیہ، ۱۹۲۸ء، ص ۴ (اردو)

ایں لکھت دا ذکر فرور کیتا اے پر اوہ نہ ارجن داس توں ودھ واقعی لے سکے نیں تے
 نہ ای ستاں شعراں توں ودھ شعر، ایہہ قصہ مطبوہ عدیاں قلمی دستیاب وی نہیں ہو یا
 احمد یار نے آپوں ایہہ کہتے وی ذکر نہیں کیتا۔ ایس لمبی دستیاب شعراں توں اتی اجا
 اندازہ لگا سکے آں کہ ایہہ قصہ اوس نے اپنے علاقے دی منظر نگاری واسطے لکھیا
 اے۔

باوا ابدوسنگھ نے بنیہا بول لے بعد سے ایڈیشن وچ ایس قصے دا ذکر فرور کیتا
 اے، تے ایہہ سے تے ٹیکا پئی وی کیتی اے تے آکھیا اے کہ بارے سے حیرتی وچ ایہہ
 نے کرنا، کیوڑہ تے گلاب دا ذکر خیالی کیتا اے، ایہہ اوتے نہیں ہو سکے۔
 قصہ مثنوی دی بنترو ج اے۔

۳۸۔ سی حرفی مرثیہ پتراں (قلمی)

احمد یار نے حاتم نامہ وچ لکھیا اے کہ اوس ودھی ریاں سی حرفیاں تے باران لکھ
 لکھے۔ جیہی سی حرفی احمد یار نے خان دان وچوں کئی ٹھہٹی حالت وچ دستیاب ہوئی
 اے۔ ایہہ قلم نال عام انگریزی کاغذ تے نیلی نشانی نال لکھی گئی اے۔ ہر دھیرے
 ممتاز احمد بھٹی (احمد یار دی پڑ پوری وے دوہترے) راجپ ایہہ لکھت مساب
 محمد لطیف ساکن چورنڈ کولوں حاصل ہوئی سی۔ پرانی ہون پاروں کجھ تبدلت ہو
 گیا۔ ایس سی حرفی لے مرث الف، ب، ت، ن، ج، خ، د، ر، ح، ز، س، ہ،
 تے نیں جنہاں وچوں مرث الف دا بند کمل اے۔

الف آر بامیری جان تے کہیا تم کلور وک با
 میں تے بیٹھا۔ ماں آسرا مل تیرا آسمان توں چا پھایاں

۱۔ باوا ابدوسنگھ: بنیہا بول، لاہور، تجم، ۱۹۳۷ء، ص ۲۲۲ (گور لکھی)

۲۔ احمد یار: حاتم نامہ، لاہور، ۱۹۲۵ء، ص ۱۷۵۔

پنجیڑاں جہیا میرا شان سا ہا ودھ اوہناں تھیں وخت چا پاپا دی
 علی قاسم میرا جیوں یعقوب جاپا یوسف کھوہ پچ چا پاپا یا ای

ایہہ رثنائی رنگ دی سی حرفی اے جس وچ احمد یار نے علی قاسم دے مرن
 اتے مرثیہ لکھدیاں اپنے پنجے پتراں جہڑے واری واری مر جان دے ہے دا ہاڑا گھتیا
 اے۔

ایہہ سی حرفی کدوں لکھی گئی، ایس بارے گوڑی لائیاں پتہ لگدا اے کہ ایہہ شاہنامہ
 رنجیت سنگھ (۱۷۳۷-۱۸۳۹) توں بعد لکھی گئی، کیوں جے ایس سی حرفی ویلے اوہدے
 سارے اے پتر مرچکے سن، جدوں کہ شاہنامے وچ راجہ اوہنوں جاگیر ایس لئی دین
 دی امید دلاںدا اے کہ اوہدی آل اولاد اوہدے توں فائدہ اٹھائے لے جے ایس
 ویلے نیکرا اوہدے سارے پتر مرگئے ہوندا تے اوہ ضرور ایس گل وی دس پاندا۔
 ایہہ لکھت ایس کر کے اہم اے کہ ایہہ دے توں احمد یار دی حیاتی دے حالات
 پتہ لگدے نیں۔

۳۹- باراں ماہ (قلمی)

احمد یار دے اپنے ہتھ دے تیار کیتے دستیاب ہوئے مجموعے (۸-۱۲۰۷) وچ
 موجود باراں ماہ (پنجابی) اوہدے لکھے اوہناں باراں ماہواں وچوں گنیا جاسکدا
 اے جہناں دی گنتی حاتم نامہ وچ اوس بے شمار دستی اے۔ ایس باراں ماہ وچ جہڑا
 مکمل اے اوہ تخلص گورداس کردا اے۔ پراس لکھت دے شروع وچ احمد یار اپنے

- ۱۔ احمد یار: سی حرفی مرثیہ پتراں، قلمی مملوکہ راقم المحروف، ورق ۱۔ الف۔
- ۲۔ احمد یار: شاہنامہ رنجیت سنگھ۔ امرتسر ۱۹۵۱ء ص ۲۳ (فارسی)
- ۳۔ احمد یار: حاتم نامہ، لاہور، ۱۹۲۵ء، ص ۱۲۵۔
- ۴۔ احمد یار: باراں ماہ قلمی، مملوکہ اقبال صلاح الدین۔ ورق ۱، الف۔

”تخلص محمود و شیدا است“ دس دالے۔ ایہہ باراں ماہ فراقیہ لے تے (متفرق عشقیہ لے، ایہہ دے و تاج مصنف نے رادھا بن کے شام لئی فراقیہ شعر لکھے نہیں۔

۴۔ شاہنامہ رنجیت سنگھ (فارسی)

اِس لکھت دا باقاعدہ ذکر ارجن داس نے کیتا تے لکھیا کہ شاہنامہ دا قلمی نسخہ اوہناں کول موجود اے۔ پر باوا بدھ سنگھ نے بنہا بول دے پہلے ایڈیشن و تاج تہا راجہ رنجیت سنگھ دی دریا دلی وے کارن ایہہ وی تر گئے پنڈ گزارے لئی مل گیا۔ لکھنے احمد یار و تعلق دربار نال جوڑن دا آہر کیتا۔ احمد یار نے اپنی کتاب احسن القصص (نصیبت ۱۸۴۲ء) و تاج ایہہ کوئی ذکر نہیں کیتا۔ جدوں ۱۹۵۱ء و تاج احمد یار دی فارسی مثنوی شاہنامہ رنجیت سنگھ چھپی تے اِس دے اندریاں شہادتیاں پاروں احمد یار دی لکھت ہون دا پتہ لگا۔ احمد یار نے اپنے تے اِس لکھت بارے ایہہ دے و تاج بڑیاں تار دیاں ملاں لکھیاں نیں۔ اوہ لکھ دالے کہ جدوں اوہدی عمر ۷۰ ورہے دی سی راجہ کلاب سنگھ نے اوہنوں طلب کیتا تے رنجیت سنگھ دی شان و تاج شاہنامہ فردوسی وانگ فارسی و تاج ای شاہنامہ رنجیت سنگھ لکھن دی فرمائش کیتی۔ راجہ نے ایہہ وی لکھیا کہ ایہہ دے مکمل ہون تے اسی راجہ کلاب سنگھ) اوہنوں نقد انعام دے نال نال جا کیر دیاں گے جس توں اوہ دے پتر پورے فائدہ اٹھانے بن۔ احمد یار نے ایہہ لکھت شروع کر دتی تے ایہہ اک

۱۔ آمدیہ: باراں ماہ قلمی مملوکہ اقبال سلات الدین، ورق ۱، الف

۲۔ اوتی: ورق ۱، الف

۳۔ ارجن داس (دیباچہ) سر رانجھا احمد یار، پھیالیہ ۱۹۲۹ء، س. (اردو)

۴۔ باوا بدھ سنگھ: بنہا بول، لاہور، تیجا، ۱۹۳۷ء، س. ۲۲۰ (پورٹیکس)

۵۔ احمد یار: شاہنامہ رنجیت سنگھ، امرتسر، ۱۹۵۱ء، س. ۲۳ (فارسی)

مقدمہ ۲۵۵ بطابق ۱۸۳۹ء روح قاضی محکم دین کے ذریعے راجہ بلونت اگے پیش کیا جس نے ایسے اور سنوں ڈھوکاں مڑا دی جاگیر دین دی امید دلائی، ایہہ لکھت ایہہ سے وہ نامہ ایسے شہر شہر سے ہندوستان جا رہی رہی۔ لہذا روح پیش ہوئی کہ نہ جاگیر دین کرے ایسے راجہ بلونت ایسے ہندوستان سے راجہ بلونت اگے پیش کر آئے آں۔

کراچی کے ایسے قصاب روح اپنا نفس و نوری و قیام کے لئے اوس نے اپنی اپنی بہت سی چیزیں ہتھیار کر لیں راجہ بلونت سے روح دی اذکار کیا لے جو لوگ کامروپ، حاتم نامہ، ذرا لے کر بیٹھیں، ذکر میں پاک، سنگ، پتھر، جنگ، آبر، جنگ، جن سے قلم سن حسین شاہ، راجہ بلونت کے ایسے لکھت لوں نامہ امرای اکھیلے، پرائس نوں فتوحات خاندان سے تھیں نامہ روح ایسے سے نہیں؟

ایہہ لکھت ہر راجہ رنجیت سنگھ راک نفاظ نال قسیدہ لے۔ ایہہ روح احمدیہ گلاب شاہ زبان دی ورھیریاں تعریفیاں کر لے، سنگوں آج عیا پد لے کہ جہوں لکھت سے شہزاد روح ای ہر راجہ رنجیت سنگھ مرگیا تے ایسے نے گلاب سنگھ نوں خوش کران دا انداز اختیار کر لیا۔

۱۔ احمدیہ: شاہنامہ رنجیت سنگھ، امرتسر، ۱۹۵۱ء، ص ۳۷ (فارسی)

۲۔ ایسے: ص ۱۲۰ -

۳۔ روح: ص ۳۵ -

۴۔ روح: ص ۲۱ -

۵۔ روح: ص ۳۶ -

۶۔ روح: ص ۲۲ -

۷۔ عبد الغفور قریشی: پنجابی ادب دی کہانی، لاہور، ۱۹۶۲ء، ص ۳۲۸ -

۸۔ راجن راس (دیباچہ)، میرا نجا احمدیہ، امرتسر، ۱۹۵۱ء، ص ۱۵ (اردو)

مولوی احمد یار نے ہتھکڑے لکھے کچھ قلمی نسخوں سے عکس

لستہ احمد علی علیہ السلام

شام بنی و منقری سے نشانیف انہی پر سیدہ مہر علیہ السلام

اور توفیق حسن و شکر ہر صوبہ کے ہمارے
 و انہی کے رحمت پر ہر صوبہ کے ہمارے
 کہیں ہر صوبہ کے ہمارے رحمت پر ہر صوبہ کے ہمارے
 اور توفیق حسن و شکر ہر صوبہ کے ہمارے
 کہیں ہر صوبہ کے ہمارے رحمت پر ہر صوبہ کے ہمارے
 اور توفیق حسن و شکر ہر صوبہ کے ہمارے
 کہیں ہر صوبہ کے ہمارے رحمت پر ہر صوبہ کے ہمارے
 اور توفیق حسن و شکر ہر صوبہ کے ہمارے
 کہیں ہر صوبہ کے ہمارے رحمت پر ہر صوبہ کے ہمارے
 اور توفیق حسن و شکر ہر صوبہ کے ہمارے
 کہیں ہر صوبہ کے ہمارے رحمت پر ہر صوبہ کے ہمارے
 اور توفیق حسن و شکر ہر صوبہ کے ہمارے
 کہیں ہر صوبہ کے ہمارے رحمت پر ہر صوبہ کے ہمارے
 اور توفیق حسن و شکر ہر صوبہ کے ہمارے
 کہیں ہر صوبہ کے ہمارے رحمت پر ہر صوبہ کے ہمارے

قدرت سیری ان ملک بھاری ملک ہمارے
 زبانی دوا ہر شہر پر توجہ حیدر کر کے اور
 و ملی اگر توجہ حیدر ہر شہر ملک بھاری
 قریبی اگر کار کو توجہ حیدر ہر شہر ملک
 تک ہر صوبہ کے ہمارے رحمت پر ہر صوبہ کے ہمارے
 فوجہ جری ہر شہر ملک بھاری
 اور توفیق حسن و شکر ہر صوبہ کے ہمارے
 کہیں ہر صوبہ کے ہمارے رحمت پر ہر صوبہ کے ہمارے
 اور توفیق حسن و شکر ہر صوبہ کے ہمارے
 کہیں ہر صوبہ کے ہمارے رحمت پر ہر صوبہ کے ہمارے
 اور توفیق حسن و شکر ہر صوبہ کے ہمارے
 کہیں ہر صوبہ کے ہمارے رحمت پر ہر صوبہ کے ہمارے
 اور توفیق حسن و شکر ہر صوبہ کے ہمارے
 کہیں ہر صوبہ کے ہمارے رحمت پر ہر صوبہ کے ہمارے
 اور توفیق حسن و شکر ہر صوبہ کے ہمارے
 کہیں ہر صوبہ کے ہمارے رحمت پر ہر صوبہ کے ہمارے

مصری و ہندی ورق اک

روال ہے مگر کوکہ شوقی مگر یوں
 اوس جاتی مگر بار دیکھ لانی ہے

اوسا پتا بل باسیان جوفن کو تر دہماں

ربا میلان احمد بارہن بر افانی رور ل

انام بز وقت و نوملر و بارن تقیف احمد بارہن
 سید احمد

مصری و بان ورق ۴ ، ۵

۶

ما ندرت بودی در هر چه از دست بر دل ما
 کما لیا در راه تو دران هم میا لوان تا دان
 شاه ایسا بیون تو پیش تو می بودی که
 در بار بیدارم در و گانی که در کشته
 در هر چه از دست بر دل ما
 اولی که در آسمان لوان در وی مانوشه
 در میان زری کسی مال چی بکنان ای
 در سن با لوان دی علم عقل ای ای در وی
 در شایست سپار و درن والی لوان کردی
 در نام نسا دی کری خیرات کما ن سخا
 در کس کسی سی لکان والی خیرین ای
 در او ای سن جوانی ریدان و کس با
 در کسی جوان کسی سرتی و ل لوان و کس
 کام شد و ما چه قصه نام سن می و کس با
 من با لوان تو از لوان نام آوری وی و کس
 در سلسله اتناج سازم و
 در کس رو چشند
 در کس

حاتم نامه ورق ۱۲ ه اف

<h1>مشاورت</h1>	
<h2>کتاب مشورت</h2>	
<p>رسا نوی صفت بیرون لانی رسا اول سر اول فصل اول رسا در خط مکرری اولی کتا مشقده مکرمی رسول الله صی و انجسالی اوه مرتبای رسولان و کمان مقبولان آلی خالی که ری کرم بود که بر او کامی بروز عازم غایب با شب معراج لولا نشانی خود کاران نوی صفت مقدم لانی و از خوشتر حضرت زین العابدین و زین ورت سخالی الو کرم صدقی با در از رفیق مکرمانان یران سوین عاخر شیری دردی است کتا احمد مایر در نظر از اشیر اسد اکملین عالم و این حدیثی با اید بنان و در ایتون کتا سن لانون و ایتروغ و مای حد احد اگر کتا مقصد در هر کم نفسروان</p>	<p>مسی دی رسد و جوان و بهیسا علم تحمل حسن بن اوک مر اوک بنان اوک ایت نه مار اوک نمان کورقی والی برکت شاک سارا ایه و دما سان اوک سن قول اوک سن سلون سا کت او مارا کوی مریه سو جا حرم فسان ای رسا ماز حلقه سمج بنای کوتا جنتی کتا کورقی کی کورقی کل لایا مدر و قدر کی ادت کمالی حکلی نه کتای یات که دلیل نه درین حضرت کورقی خالی تیرت شانای و سرتا شانه روحان بردا رسا مانا منون مادی مانا سلرا مکر کرمین سچ کمان نون مانا زرا مانا سیدت کمالی صقی مانا عقین مکر مکر سلاست مکر کتا کتا کتا کتا کتا کتا اسود من کوربا کوربا کوربا کتا کتا کتا</p>

حاتم نامه ورق ۱۵ ، ب

مولوی احمد یار دیاں لکھتاں دا موضوعاتی ویروا

احمد یار دی قصہ کاری رومانی نثری

رومان انگریزی دے لفظ ROMANCE توں بنیا لے۔ ایہتوں ای رومانی، رومانوی تے دوجے لفظ بنائے گئے، ایس توں ایہہ رُومپ رنگ ایس سی دتا گیا کہ ایس دا اطلاق ادب وچ اوس قسم دیاں کہانیاں اُتے ہوندا لے جیہڑیاں اتناں دیاں آہستہ تے اعلیٰ پائے دے پھپھو کر وچ عشق تے محبت دیاں آہیاں داستاناں مناندیاں سن جیہڑیاں عام کر کے ادب دے وسطی دور دے جنگجو تے خطرناک نوں پس کرین واسے نوجواناں دیاں مہماں بارے ہونداں سن۔ ایہ لفظ ادبی اظہار تے اک خاص رنگ نال جڑ گیا۔ ایس پاروں عشق تے محبت والیاں کلاں باتاں نوں رومانوی آکھیا جان پیم پیار معاملہ ایڈوں اگے ودھیا تے غیر معمولی رکھ رکھاؤ تے اُتج پدھری شان و شوکت وغیرہ نوں وی رومانوی داناں دتا جان لگ پیا، فل ایہتوں تیکر ودھنی کہ اک مہلے تے وسطی دور دیاں چیزاں نال لگاؤ۔ قدامت تے ماضی پرستی تیکر نوں رومانوی دالقب دتا گیا۔

ادب وچ ایس لفظ نوں ۱۷۹۱ء وچ واسٹن تے ج ڈرنے ورتیا، ایہہ زمانے کو بیٹے تے شبیر نے ۱۸۰۲ء وچ ایس نوں ورتوں وچ لیا نڈا، پرنسٹون تے ۱۸۱۷ء وچ ڈی سائل نے ایس نوں باقا عدہ اک اصطلاح دال رُومپ دے دتا، ایہہ لفظ تے اصطلاح اک مخصوص ادب تے داستاناں دالقب بن گئے۔

۱۔ محمد سن ڈاکٹر: اردو ادب میں رومانوی تحریک، لاہور ۱۹۶۵ء، ص ۱۱۱ اور وہ لے اوشی: ص ۱۰

پروفیسر سید وقار عظیم ہوراں "رومان" دی تعریف کردیاں ایس دا ویروا ایچ کیتا اے :

(۱) رومان اک منظوم کہانی یاں نثری قصہ اے جس وچ لکھن والا شاعرانہ تخیل تے تصور نوں اپنا آگو بناند اے۔

(۲) رومان اک روایتی داستان اے جس نوں لوکائی وچ دلچسپی نال پڑھیا سفیا جاندا اے۔

(۳) رومان اک کہانی اے جس دے ماخذ تاریخی، نیم تاریخی یاں روایتی واقعے ہون جس وچ مرد و پونے تے دلیری دے حیران کردین والے حلے ہون۔

(۴) جیہی کہانی جس دی نہیہ اکی غیر فطری واقعییاں اتے ہووے کدی غیر معمولی کارنامیاں نوں بیان کرے، جیہڑے ساڈے مشاہدے دی و لگن وچ نہ آون۔

(۵) اک جیہی کہانی جس وچ اتفاق تے حادثے قسماں نوں بنان تے وگاڑن وچ حصہ پان۔

(۶) رومان انسان دی جذباتی شدت تے ایس وے اثناں دے رد عمل دی وار تانا اے جتھے تخیل دے پیدا کیتے حالے تخیل دی گودی وچ پل دے کرداراں دے مزاج تے سمجھا وچ انقلاب دا کارن بندے نیں۔

(۷) مکدی گل انیہ اے کہ رومان اک جیہی داستان کہانی "وارتایاں قصے دانان اے جیہڑا معمولی دی تمہاں غیر معمولی، ظاہر تے اگیڑویں دی تمہاں لکواں تے پراسرار تے اکا حقیقی دی تمہاں تخیل اُتے ور دیندا اے، اوس نوں جیاتی دیاں ساد مرادیاں سچائیاں نال بحث نہیں ہوندی سگوں تخیل تصور تے رنگاں بھرے خیالی ماحول نال جوڑ میل ہوندا اے۔"

انتھونی دسوز نے رومان دی تعریف کردیاں لکھیا اے کہ رومان توں ایسی

لے پروفیسر وقار عظیم: (مضمون) قومی زبان، کراچی جولائی ۱۹۵۹ء (ادد)

داستان مراد لینے آل جہڑی عام حیاتی توں ہٹ کے غیر معمولی معرکہ آرائی، پراسراریت
عجیب و غریب تے فوق الفطرتی گلاں نال بحث کرے لے

قصہ والفظ عربی اے جس دا مطلب بیان کرنا اے۔ پنجابی و توح وی ایہناں ای
معنیاں و توح ورتیا جاندا اے جیہدے و توح کہانی، کتھا، حکایت، ذکر، مرام کہانی
آوندے نیں لے۔ احمد یار نے ایس قسم دیاں کہانیاں توں قصہ ای آکھیا اے
میں قصے لکھدیاں و رہے پنجاہ سھدا اپنی عمر لنگھانی

قصہ پردہ

وکیھیا جاوے تے قصہ کاری یاں کتھا انسان دے نال ای ایس دنیا و توح آئی کیوں
جے ایس دا تعلق انسان دے نال ای اے۔ رب تعالیٰ دا کن آکھنا پھیر حضرت آدم توں
خاک توں بنا کے اوہدے و توح روح پھونکنا ایہو سمجھو انسان نال ہو یاں ستیاں گلاں یاں
کتھا کہانیاں نیں لے۔

پہلے قصے بارے کجھ آکھیا نہیں جاسکدا، کیوں جے تاریخ دانان توں جہڑا مواد
حاصل ہو یا اے اوہ خود ایہناں قصیاں توں ای حاصل ہو یا اے۔ گوڑ لایا گیا اے کہ وادی
دجلہ تے فرات، وادی نیل، یونان، ہند (برصغیر) تے چین دیاں تہذیبیاں پرانیاں نیں
ایہناں وچوں دجلہ تے فرات دی تہذیب توں سب توں پرانی سمجھیا جاندا اے۔
مطلب اے سمیریاں تے بابلیاں دی تہذیب، ایہی ایس دا ہڈ ہزار ق م توں بھبھا

Lowes: An Introduction to the Study
of Literature, P. 15.

۱ جیت سنگھ سیکل (پروانزم) پنجابی کوش (۱)، پٹیالہ۔ ۱۹۵۵ء، ص ۳۴۷ (پورٹل)

۲ احمد یار: پیرا کتھا، پھالیہ۔ ۱۹۲۸ء، ص ۱۲۹

۳ ایس۔ ایس۔ و نجاہ بیدی: مدھکا لین پنجابی کتھا روپ تے پریمپرا، دلی، ۱۹۷۵ء، ص ۳۸ (گورنمنٹی)

۴ ڈاکٹر فرمان فتح پوری: اردو کی منظوم داستانیں، کراچی، ۱۹۷۱ء، ص ۲۱ (اردو)

اے ایس تہذیب نال جڑی سار گون دی داستان خود سار گون سنا دے اے ایس نوں دنیا
 دی سب توں پہلی تحریری فنی تخلیق تے منظوم داستان خیال کرنا چاہیدا اے۔ دو جی
 منظوم داستان گلگامش یاں جلگامش دی کہانی اے، ایہہ وی وادی دجلہ تے فرات
 داحاکم سی ایہہ اک رزمیہ اے جیہڑی دو ہزار سال ق م توں کجھ سال پہلاں لکھی گئی
 ایہہ تختیاں تے پھیلی ہوئی اے۔ ایس دے تن ہزار شعر نیں اُتے اوہناں دی تصنیف
 دی تاریخ وی راج اے۔ کھ مصر دے پرانے قصے سنوہا (sinuha) تے طوطی کشتی
 (Ship Wreched) منظوم قصے نیں۔ برٹش میوزیم وچ اک کتاب
 پیپرس (PAPYRUS) اُتے لکھی محفوظ اے ایہہ دے اُتے ۱۳۰۰ ق م دی اک
 داستان اپنوستے باٹا بارے اے۔ چین دی تہذیب وی ودھیری پرانی اے پر
 تحریری صورت وچ ۶۰۰ ق م توں پہلاں دی کوئی تحریر موجود نہیں۔ ایس دورے
 فلسفی کنفوشس نے جیہڑا مجموعہ ترتیب دتا اوہدے وچ شامل نظماں دا موضوع
 افسانوی اے۔

قصہ، برصغیر وچ

برصغیر پاک و ہند دی تہذیب وی پرانیاں تہذیبیاں وچوں اے۔ آریہ لوکاں دے
 برصغیر وچ آون توں پہلاں اہڑیہ تے مہنجدار وچ اک ترقی وند تہذیب موجود
 سی۔ ایہناں علاقیاں دی کھدائی ماگروں ایہتوں ملے جھانڈے اٹھیکر، مہراں تے

ڈاکٹر فرمان فتحپوری: اردو کی منظوم داستانیں، کراچی ۱۹۷۱ء ص ۲۲ (اردو)

۲۳ اوصی: ص ۲۳

۲۶ اوصی: ص ۲۶

۲۷ اوصی: ص ۲۷

۲۹ اوصی: ص ۲۹

ہوڑناکُ شک اتے آکرے چتران توں ہڑ پائی لوکاں دی کھتا دے شعور تے کلاوا
 پتہ لگدا اے۔ و دسیرے چتر کے لوگ کرداریاں کہانی لے داتے نوں سامنے لیاؤ اتے
 نہیں تے ایس لگی دی شہادت دیندے نہیں کہ ہڑ پائی تہذیب و ترح قصہ داستان
 یاں کھتا دی روایت چا لوسی لے ایہہ تہذیب چار ہزار ق م توں وی پہلاں چلی
 جاندی اے کیوں جے ایس خطے و ترح آریاں دسہ آؤن دا زمانہ ۱۰۰۰ ق م توں
 ۴۰۰ ق م تھیا گیا ہے۔ رگ وید دیاری پہلی کتاب اکھیا اے اسے ترح
 آریاں نے برہمنیر پاک و ہندو دے نئے و ترح آکے بنائی۔ ایس دا زمانہ ۱۰۰۰ ق م
 تھیا جاندا ہے۔ ایہدے و ترح بہت ساریاں کھتاواں داستانیاں آریاں نے
 و ترح بیان ہویاں کہانیاں، مہاں، ٹھیکڑیاں تے آکرے چتران تے دوتے دے لکھیاں
 دے شہادی نہیں کہ کہانی کھتا داستان یاں قصہ ایس دور دے و ترح ایہہ
 دی عمر و ترح نکل کے ہرانی و ترح تدم رکھ بکلیا سی تے۔

قصہ پنجاب و ترح

رگ وید پنجاب دی و ترح اتے بنایا گیا۔ پنجاب و ترح پانے و ترح
 و ترح ای محفوظ روپ و ترح ملدا ہے۔ رگ وید و ترح ایہے سو ترح
 دو یاں ترح کرداریاں دی کھتا کہانی یاں قصہ داستان دے روپ و ترح
 و ترح اک کہانی ایس و ترح ایہہ پنجاب و ترح ہونی تے۔

۱۰۰۰ ق م ایس و ترح ایہہ پنجاب و ترح ایہہ پنجاب و ترح
 تے ڈاکٹر ڈان فتح پوری: اردو کی مظلوم داستانیں، لہرا پی، ۱۹۶۰ء
 لکھی ایس ایس و ترح ایہہ پنجاب و ترح ایہہ پنجاب و ترح
 لکھی اوصی: ص ۴۰۔

”اک رشی سو بھری جدوں بڑھا ہو گیا تے کمزور پے گیا تے اوہدے
 من وچ اولاد پیدا کرن دی خواہش جاگی اوہ راجہ پاندھتاری کول گیا
 تے اوس دیاں پنجاہ لڑکیاں وچوں کسے اک لڑکی نال ویاہ کرن دی خواہش
 کیتی راجہ اوس نوں انکار وی نہیں سی کر سکا تے چاہندا وی نہیں سی اوس
 نے ایہہ معاملہ لڑکیاں تے چھڈرتا کہ جے کوئی لڑکی اوس نوں اپنا خاوند
 من لوے تے اوس نوں کوئی انکار نہیں ہووے گا۔ لڑکیاں نوں اوس
 رشی وچوں کچھ دسیا تے ساریاں ای اوہدے نال ویاہ کرن لئی ترلو مجھی
 ہوں لگیاں سو بھری رشی ساریاں نوں ویاہ کسے گباتے وشو کرنا وچ
 اوہناں لئی محل، باغ باغیچے بنوائے۔ رشی نے دیوی شکتی نال اپنے
 کئی جسم بنائے اوہ ہر بیوی کول ہر ویلے رہندا سی۔ ایہناں بیویاں
 توں اوہدے گھر ڈیڑھ سو پتر جے پر رشی دامن سکون وچ نہ آیا
 تے اوہ گرمہست تے سب کچھ چھڈ کے جنگل وچ جا رہیا۔“

ایہہ پنجاب دی پرانی تے مکمل کتھا کہی جاندی اے۔ عجیب گل اے کہ ایہہ داستان
 کچھ واہدیاں گھاٹیاں نال پاکستان دے علاقے دھنی وچ بھائی صوبے دے ناں تے
 اچے وی چالو اے۔

سنسکرت وچ تن ہور کتاباں برہت کتھا، برہت کتھا منجری تے کتھارت ساگر
 دی نیں۔ ایہہ تے وڈکھا دا حصہ نیں وڈکھا دنیا وچ لوک کہانیاں دا سب توں وڈا
 مجموعہ سی جہڑا کناندے نے پشچی وچ لکھیا۔ کناندے نے ایہہ کتھاواں راجے ستواہن
 (سلوان) نوں سنایاں سن۔ کناندے نے جدوں وڈکھا ساری تے جہڑا حصہ سلوان نے
 بچا لیا۔ ”برہت کتھا“ دے ناں تے مشہور ہویا۔ اگلے ایہہ پہلی صدی عیسوی دی

۱۹۷۷ء، ۲۲ ص (گورکھی)

۲۲ ص

گلے، ایس دی زبان پشاجی پراکرت سی، ایہدے وچ رزمیہ نظماں وچ کہا نیاں
 بیان ہویاں نہیں۔ ڈاکٹر گوہند سنگھ لانبہ نے ایس دی زبان پشاجی اپ مپیش دی آ
 جس نوں اوہ ہندے پنجاب دی بولی قرار دیندے نیں۔ قدیم دور وچ پنج تنتر
 لکھی گئی ایہہ دوسری صدی عیسوی دا زمانہ اے۔ ایس وچ ۸۷ کہانیاں ہی ہر کہانی ملدیاں دوجی
 نوں جنم دیندی اے۔

پنجاب دے لوک قصیاں وچوں راجہ سالو دے قصے نوں قدیم قصہ آکھیا جاندا اے۔
 ایہہ قصہ قدیم پنجاب دی بولی وچ گیتاں تے منظوم لوک داستاناں دے روپ وچ موجود
 سی۔ ایس کہانی نوں ودھیریاں مختلف شکلاں وچ اگے چلایا گیا اے

اٹھویں توں دسویں صدی عیسوی دے دچکارے زمانے وچ جدوں مسلمان ایسے آچکے
 سن، ایس علاقے دی زبان تے ادب نے لوک پدھرا تے تے لکھتی پدھرا تے اک نواں
 روپ رنگ اختیار کرنا شروع کر دتا سی، کھوجیاں موجب ایس دور وچ اک پاسے ناٹھ جونی
 روحانی قسم دی شاعری کر بے سن تے دوجے بے لوک پدھرتے داراں رحیاں جہاں
 سن۔ ایہہ رزمیہ نظماں اک قسم دیاں کتھاواں، داستاناں قصے ہوندے سن۔ ایس دور دی اک
 وار "ٹڈے اسراج دی وی وار" اے جس دا ذکر سرے بریا کوف نے کتا اے۔ ایہی کہانی
 پورن بھگت نال ودھیری رلدی اے۔ ایس قسم دیاں ہور کئی داراں ایس دور وچ
 رحیاں گیاں، سکندر ابراہیم دی وار، دل کمال دی وار وغیرہ۔

Dr. G. G. Grew: Punjabi Literature. Lahore. 1975,
 P. 11.

ڈاکٹر گوہند سنگھ لانبہ: قصہ کار احمدیارتے اوس واقعہ کا مرہب (Evaluation
 Evaluation) امرتسر۔ ۱۹۷۵ء، مقالہ پی۔ ایچ۔ ڈی (پنجابی) نمبر ۱۰۲ (پنجابی قصہ کار احمدیارتے
 تے پر میرا، پنجابی دنیا، پٹیالہ، ص ۳۴ (کوئٹھی)

ڈاکٹر سریندر سنگھ نزولا: سادے ناول کار، نویں دلی۔ ۱۹۵۱ء، ص ۶ (گورکھی)

Dr. G. G. Grew: Punjabi Literature. Lahore

1975, P. 11.

Dr. G. G. Grew: Punjabi Literature. Lahore-

1975, P. 19.

بارہویں صدی ہجری (بارہویں صدی عیسوی تقریباً) وچ ملتان دے رہن والے مسلمان
 لکھاری عبدالرحمن دے لکھے "سندھیہ راسک" وچ پنجاب وچ، نل منتی، دے قسے دے
 سچا لوہن دا ذکر ملدا اے، خود "سندھیہ راسک" دی اک پیار کہانی اے۔ ایہوں اگے
 ٹرپنے تے بابا فرید گنج شکر (د۔ ۱۱۷۵ء - ۱۲۶۵ء) دے کلام وچ "ڈھولا" و "الفظ سانوں
 ایس گل دی شہادت جہیا کردا اے کہ اوں ویلے لوک پدھرتے پریت کہانیاں چالو
 ہو چکیاں تھیں تے ناں ای پنجابی زبان نے اپنا دکھرا تشخص قائم کر لیا سی۔

قصہ پنجابی وچ (احمد یار تیکر)

حضرت بابا فرید گنج شکر (د۔ ۱۱۷۵ء - ۱۲۶۵ء) دے ویلے تے ایہدے توں بعد
 جدوں کہ پنجابی اک وکھ زبان دے روپ وچ اپنے آپ توں منوا چکی سی گورونامک
 (۱۲۶۹ء - ۱۵۳۸ء) تیکر جیہڑا قصہ پنجابی وچ لکھیا گیا ایہدے نشان لوگ پدھرتے بیان
 کیاں اوہوداراں نیں جنہاں وچوں کجھ دا ذکر پچھے ہو چکیا اے، ایہناں واراں دے
 ہرن پیاسے ہون دا گویہ ایس گل توں لایا جاسکدا اے کہ گورو گرنتھ (مرتبہ سمت ۱۶۶۱)
 وچ دے کلام توں ایہناں واراں دیاں دھناں اُتے گاؤن دی پکی کیتی گئی اے۔
 ایہدے توں ایہہ گل دھیان وچ آؤندی اے کہ ایس دور دا قصہ بوتا کر کے گاؤن لی
 جوڑیا جاندا اے تے ایہناں دے جوڑن والے لوک شاعریاں گائیک ڈھاڈی وغیرہ
 ہوندے سن تہیڑے لوک قصیاں، کتھاں توں جوڑ جاڑ کے دن دیہاراں، ویاہ شادیاں

ڈاکٹر گوہند سنگھ لائبر: قصہ کارا احمد یار تے اوس واقعہ کامروپ (Editing & Evaluation)

(مرتبہ ۱۹۷۵ء، مقالہ پی، ایچ، ڈی پنجابی) ص ۱۰۲ تے

پنجابی قصہ کار: پچھو کڑتے پیرا "پنجابی دنیا" ص ۳۲ (گور مکھی)

ڈاکٹر فرید گنج: بول فریدی مرتبہ ڈاکٹر فقیر محمد فقیر، لاہور۔ ۱۹۶۵ء ص ۱۷۰ -

پرمندر سنگھ، کراپال سنگھ کیل: ساہت دے روپ، لدھیانہ ۱۹۵۲ء ص ۲۸۶ (گور مکھی)

یاں دو جے کٹھاں اتے سنا دے سن لے۔ ایہہ سلسلہ پہلے منغل دور (۱۵۲۶ء-۱۷۰۷ء) دے شروع تیکر چلدا رہندا اے ایتھوں تیکر کہ قصہ اکٹھا یاں واراں دے ایس انگ دے نال قصہ باقا عدہ ادب دا حصہ وی بن جاندا اے۔

پہلے منغل دور دے شروع وچ ساڈے ایتھے کپڑے کپڑے قصے عام چالوں ایس وی جانکاری گورداں (۱۵۵۹ء-۱۶۳۷ء) دے کلام وچوں ملدی اے

یہی مجنوں عاشقی چونہ چکی جاتی	سورٹھ بیجا گاویکے جس گھڑی داتی
سستی پنوں دوستی ہوئے جات جاتی	ہینوال نوں سوہنی نہیں ترمی راتی
رانجھا سیر دکھائیئے اوہ پریم پراتی	پیر مریداں پڑی گا دن پر بھاتی
	(ستاویں وار: اپوڑی ۲)

ایہناں وچوں سب توں زیادہ ہرمن پیرا قصہ ہیرا رانجھاسی ایس نوں علامتی روپ وچ شاہ حسین لاہوری (۱۵۳۹ء-۱۵۹۹ء) اپنیاں کافیاں وچ لیا نڈا۔ ایہہ قصہ لودھیاں دے ویلے دا پریا ہے، سیر رانجھادا ایہہ قصہ اکبر بادشاہ دے عہد تیکر اپردیاں پنجاب وچ تے ہرمن پیرا ہو یا ای سی ایہہ گنگا جمناری وادی تیکر اپردی گیا سی، اکبر بادشاہ دے عہد اک فارسی شاعر باقی کولابی جیہڑا اوس ویلے جو پور رہندا سی ایس نوں فارسی مثنوی وچ سب توں پہلاں لکھت وچ لیا وندا اے۔ دمور نے ایہہ قصہ دکھ سکھانت کر کے لکھیا

۱۔ ڈاکٹر گورچین سنگھ۔ ایس ایس امول بقصہ کار... در پنجابی ساہتہ دا اتھاس (بھاگ پہلا) پٹیالہ۔ ۱۹۷۱ء ص ۵۶۸ (گورکھی) ۷۲ اوشی: ص ۵۶۹

۲۔ شاہ حسین: کافیاں، لاہور۔ ۱۹۶۶ء، ص ۵۸ (کافی: ۷۳، ۷۴)

۳۔ ڈاکٹر گوہند سنگھ لانبہ: پنجابی قصہ کار: اک آلوچنا تک۔ دیکھین اجا کرتی چندی گڑھ فروری ۱۹۷۸ء، ص ۲۰ (گورکھی)

۴۔ بزل حق محمود: ہیرا رانجھ دو جیاں زباناں وچ، پنج دریا، لاہور۔ وارث نمبر، اکتوبر نومبر ۱۹۶۹ء ص ۳۶۱۔

اے نے

پنجابی و ترح قصہ سیر انجھانوں لکھن والا شاعر دمور اے جس نے ایس نوں ۱۶۰۵
 ۱۶۱۷ دے وچکار قصے داروپ دتا۔ دمور ای پنجابی رے باقاعدہ قصہ ادب دا
 موڑھی متصیا جاندا اے۔ ایہہ مطلب ایہہ دی نہیں کہ دمور توں پہلاں پنجابی قصہ موجود
 ای نہیں سی۔ دمور دا پکا بیڑا قصہ تے ایہہ دے وچ قصہ لفظ دا بار بار آؤنا ایہہ سدا
 اے کہ دمور توں پہلاں پنجابی قصہ لکھیا گیا۔ ایس دور دا دو جاوڑا قصہ مرزا صاحب
 اے جس دا ڈاکر گورداس نے مذکورہ شعراں و ترح بھانویں نہیں آیا، پر ایہہ قصہ ایسے
 دوردے دھ و ترح شاعر پیلو (۱۵۸۰-۱۶۷۵ء) نے نظم کیتا۔ ایہہ قصہ عشقیہ و اراں
 دی طرز تے سداں تے کلیاں و ترح جوڑیا گیا اے جس توں جا پدا اے کہ پیلو اک لوک پدھر
 دا شاعر تے گائیک سی۔ اوس نے ایہہ قصہ دٹھاڑیاں دی روایت و ترح جوڑیا۔ پیلو بے
 دیا جاندا اے کہ اوہ امرتسر دی تحصیل ترن تارن و ترح جمیا، چکوال (جہلم) دے پنڈھرو پیلو
 و ترح مریا۔ اوہ اک مسلمان سی تے صوفی و چار رکھدا سی۔ مرزا صاحبان دے قصے نوں
 پہلی وار پنجابی و ترح لکھن دا اثرن پیلو نوں حاصل اے۔ ایہہ قصہ اوس نے اک دکھانت
 کر کے لکھیا اے۔ پیلو توں بعد جس قصہ کار داناں ابھرواں ہو کے آؤندا اے اوہ

۱ ڈاکٹر گوہر چرن سنگھ، ایس ایس امول: قصہ کار... در پنجابی ساہت دا اتہاس (بھاگ پہلا)

پٹیا لہ ۱۹۷۱ء ص ۵۹۸ (گور لکھی)

۲ ڈاکٹر گوہر چرن سنگھ لانبہ: پنجابی قصہ کار۔ اک آلوچنا تمک سر دیکھن، جاگرتی رچنڈی گر گڑھ۔

فروری ۱۹۷۸ء ص ۲۰ (گور لکھی)

۳ پروفیسر پاریا سنگھ بھوگل: پرسدھ قصہ کار۔ جالندھر۔ ۱۹۷۱ء ص ۴۰ (گور لکھی)

۴ شہباز ملک: تارے، لاہور۔ ۱۹۷۹ء ص ۵۲۔

۵ ڈاکٹر گوہر چرن سنگھ، ایس ایس امول: قصہ کار... در پنجابی ساہت دا اتہاس

(بھاگ پہلا) پٹیا لہ ۱۹۷۱ء ص ۵۹۸ (گور لکھی)

حافظ برخوردار مسلمانى والا رپيدائش ۱۰۳۰ھ مطابق ۱۶۲۰ء لے جس نے مرزا صاحبان
 وى لکھیاتے يوسف زليخا وى۔ يوسف زليخا اوس اورنگ زيب عالمگير دے عہد دے
 نواب جعفر خاں دى فرمائش اتے ۱۰۹۰ھ مطابق ۱۶۷۹ء وچ لکھی تے فرائض ورتے
 ۱۰۸۱ھ مطابق ۱۶۷۰ء وچ لکھی۔ ايہہ مطلب لے کہ حافظ برخوردار نے پنجابی
 وچ پہلی وار يوسف زليخا دا قصہ شامل کيتا جدوں کہ مرزا صاحبان وچ اوس دا
 نمبر دو جا بن دا لے۔ حافظ برخوردار دے مورثے سپيو توں ايس واسطے مختلف قصدا
 لے کہ اوہ اک پڑھيا لکھيا عالم فاضل شاعر لے جدوں کہ دے مورثے سپيو عوامی پدھرتے
 ڈھارڈی تے گویا قسم دے شاعر نیں۔ حافظ برخوردار دے مرزا صاحبان سپيونالوں کئی قصدا
 لے۔ اک گل حافظ برخوردار کول ہور وى ودھ لے کہ حافظ برخوردار نے قصے نوں عوامی
 دے نال نال عمی پدھرتے وى لیندا، اوس ندرسى ادب دے اثر پھیلنے پئی جی قصدا کاري
 نوں لیاؤن دا مدد وى بدھيا۔ پہلے منسل دور دے آخری حصے وچ قصہ ہیرا پنج اک
 ہور لکھا شاعر لکھدا تے پنجابی دے قصدا دے نوں امیر کے اگے لوردا نظر آوندا لے
 ايہہ شاعر احمد گوہر لے جس ۱۶۹۲ء وچ ہیرا پنج کما کيتا۔ ايہہ حافظ برخوردار توں
 بعد پہلا شاعر لے جس نے پنجابی قصدا کرتے وى نکستی۔ دايت نوں پیریاں کر دیاں
 رانجھا دے قصے وچ ناری تے فن دے لہذا نال و دھیرت وادھت کیتے۔ ايہہ شاعر
 لے جس قصے وچ لمیاں لمیاں سرخیاں جاسیاں۔ ايس نے عورتی لمی اپنائی۔ قصے دے
 پلاٹ نوں اک ماہر اتنا کاروانک ٹھیک ٹھاک کيتا۔ اس نے قصے دے سماجی احوال

۱۔ قریشی احمد حسین احمد تعلیمی پنجابی ادبیات و آئینتی۔ لاہور، ۱۹۷۰ء۔ ص ۲۵۱
 ۲۔ ڈاکٹر کونند شاہ لاہور: پنجابی قصدا کاروانک۔ لوجیا ٹیک۔ لاہور، ۱۹۷۰ء۔ ص ۲۵۱
 فروری ۱۹۷۸ء، ص ۲۱ (گورکھی)

۳۔ شہباز ملک: قصہ (پنجابی) درارو و دائرہ معارف اسلامیه، پنجاب یونیورسٹی، جلد ۶۶، ص ۲۶۵
 دوم، لاہور، ص ۲۶۵ (اردو)

ول دھیان دتا۔ ریتیاں سماں وایاں اچھا لیا نڈا اے۔ ایہہ پہلا قصہ کارا ہے جس ہیرا لکھیا
دی کہانی نوں دکھانت رنگن دتی اے۔ ایہہ ہیرا لکھاری اے جس نوں بعد ورتج آؤن والے
ہیرا لکھاریاں مقبل تے وارث شاہ تیکر نے اپنیاں ہیراں لکھاریاں سامنے رکھیا اے۔
قصہ کاری دے ایس انگ توں اڈا ایس دور ورتج اسلامی ادب ورتج وی سالوں
قصہ لکھیا جاندا نظر آؤندا اے۔ عبداللہ لاہوری نے جہڑے بارال رسالے اسلامی فقہ
دے نعیس، ایہناں ورتج حصار الایمان شہادت امام حسنؑ تے حسینؑ دی کہانی بیان کیتی اے
انجے ای شہادت امام حسینؑ نوں باقاعدہ جنگ نامہ دے طور تے پہلی وار پر محمد کاہی
نے ۱۰۹۲ء مطابق ۱۶۸۱ء ورتج لکھیا۔

مکدی گل ایہہ اے کہ پہلے مغل دور ورتج پنجابی دی باقاعدہ قصہ کاری دا مڈھ وی بھیا
تے ایس نے کپیاں پراں اتے کھلون دا چارا وی کیتا، شروع ورتج قصہ کاری ڈھاڈیاں، گویا
کول سی پھبتی ای ایہہ عالماں فاضلاں کول آگئی، ایہناں لکھاریاں نے قصیاں دے
پلاٹاں نوں نکھاریا ایہہ، کیوں جے عام کر کے مسلمان سن، ایس لئی ایہناں نے طرز بیان
پلاٹاں دی بنتر وغیرہ عربی فارسی روایت کولوں لئی گئے۔

دوسرے مغل دور ورتج جہڑا ۱۷۰۸ء، ۱۸۰۰ء تیکر چلدا اے پنجابی قصہ کاری ورتج
دا وا دھا ہوندا اے۔ ایس گل دے ہوندا ہویاں کہ ایہہ دور سیاسی لحاظ ناں کوئی استحکام
دا دور نہیں سی پر ایس دور ورتج پنجابی دے ادب نے ہر کچھوں ودھیرے معرکے دیاں
لکھتاں پیش کیتیاں۔ ایہناں ورتج قصہ کاری ادب دا سر کڑھواں انگ اے قصہ کاری

۱۔ ڈاکٹر گوہر سنگھ لائبرہ پنجابی قصہ کار۔ اک لوجنا سر دیکھن، جاگرتی، چندھی گڑھ، ذوری ۱۹۶۸

ص ۲۱ (دگور لکھی) اے عبداللہ: بارال انواع، لاہور۔ ۲۴۵-۲۴۸

۲۔ شہباز ملک: نتائے، لاہور۔ ۱۹۶۹ء ص ۱۰۴۔

۳۔ ڈاکٹر تارن سنگھ: پنجابی قصہ، پنجابی ادب، لاہور۔ دسمبر ۱۹۶۲ء ص ۳

Sheehd Qureshi: A Survey of Punjab Language and Literature Journal of the Pakistan Historical Society, Karachi- April, 1967, P. 119.

تاج سرگڑھوں ناں چراغ اعوان صدیق لالی، شاہجہان مقبل، سید وارث شاہ، برخوردار پنجا،
بان محمد نور محمد، لطف علی بہاولپوری تے احمد یار نہیں۔

چراغ اعوان نے ہیرا پنجا ۱۰۹، روتج لکھیا۔ صدیق لالی نے یوسف زینجا دا قصہ
۱۷۲۵، روتج مکمل کیتا۔ شاہجہان مقبل نے جنگنامہ ۱۱۵۹ مطابقی ۱۷۴۴، روتج مکیا تے سبزی
ایس دے نیڑے تیرے ای لکھی ایہدے بعد پنجاہی قصہ کاری دا سردار سید وارث شاہ آیا۔
جس نے ہیرا پنجا دا قصہ ۱۱۸۰ مطابقی ۱۷۶۶، روتج لکھیا۔ راجنجا برخوردار تخت ہراسے
والا نے پنجاہی قصہ کاری و تاج سستی پون دا ادا کیتا ایہدی تصنیف داسال ۱۱۸۶
مطابقی ۱۷۷۲، ادا کیا جاندا ہے۔ جان محمد نے ۱۷۸۵، رتوں پہلاں لیلی مجنوں تے نور محمد نے
چندر بدن لکھیا۔ لطف علی بہاولپوری اپنے قصے سیف نامہ پاروں مشہور ہوئے، لطف علی
ونات ۱۷۹۳، روتج ہوئی۔ احمد یار نے ایس دور و تاج جہنم لیا (۱۷۶۸) تے اپنے ہتھوں
اپنی لکھیاں قصیاں دا بیڑا مجموعہ ۸-۱۲۰۷ مطابقی ۳-۱۷۹۲، روتج تیار کیتا۔ یہاں
لیماں ملکی، بان مسری، راجندر شیریں فرہاد، ہیرا پنجا، کوراں و نیلاں تے جام روپ وغیرہ

۲۶۵
۱۔ شہباز ملک: قصہ (پنجاہی) در اردو دائرہ معارف اسلامیہ پنجاب یونیورسٹی، لاہور جلد ۱۶، نومبر ۱۹۶۵ (اردو)
۲۔ شہباز ملک: تیرے، لاہور، ۱۹۶۶، ص ۵۳۔
۳۔ شاہجہان مقبل: جنگنامہ مقبل مرتبہ شہباز ملک، لاہور، ۱۹۶۴، ص ۱۷۱۔
۴۔ سید وارث شاہ: ہیرا مرتبہ عبدالعزیز لاہور، ۱۹۶۲، ص ۳۸۶۔
۵۔ قریشی احمد حسین قلعداری: پنجاہی ادبیات دا تحقیقی مطالعہ، لاہور، ۱۹۷۵، ص ۳۵۹۔
۶۔ ڈاکٹر گوہند سنگھ لانسیر: پنجاہی قصہ کار۔ اک آلوچا تک سروکھین، جاری، چٹائی رتوں
فروری ۱۹۷۸، ص ۲۲ (گور لکھی)۔

۷۔ عبدالغفور قریشی: پنجاہی ادب دی کہانی، لاہور، ۱۹۷۲، ص ۲۹۶۔
۸۔ احمد یار: مجموعہ قلمی نوشتہ احمد یار ملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعداری
۹۔ احمد یار: مجموعہ قلمی نوشتہ احمد یار، ملوکہ اقبال صلاح الدین۔

شامل ہیں۔ احمد یار دی قصہ کاری واسلسلہ ایدوں بعد سے دور و ترح وی جاری رہا۔ اوہ
سکالیاں و تچوں ہاشم اجیہا قصہ کاراے جس نے احمد یار وانگ ددھیرا کج لکھیاتے ایہ
وی ایدوں بعد سے دور تیکر چلا جانداے۔

سکھی دور جہڑا ۱۸۰۱ء توں ۱۸۴۹ء تیکر نیا جانداے ایہدے و ترح ہاشم تے احمد یار
دو ایہجے قصہ کار نہیں جہڑے کھلے دور توں پنجابی قصہ ادب نوں امیر کردے ایس دور و ترح
داخل ہونڈے نہیں۔ ہاشم (۱۷۵۲ء - ۱۸۲۱ء) نے پنجابی قصہ ادب و ترح ہیرا رانجھا، سومہنی
مہنیوال، سستی، شیریں فریاد تے لیلیٰ محبوں ورگے قصیاں نوں لکھ کے حصہ پایا۔ اوس نوں
دوہیری شہرت سستی توں ملی۔ ایسے دور دے شروع و ترح عبدالحکیم بہادر پوری نے زلیخا
۱۸۰۳ء و ترح مکمل کیتی۔ تے حامد شاہ عباسی نے ہیرا ۱۸۰۵ء و ترح مکائی تے شاعر سونڈھا
(۱۷۵۰ء - ۱۸۳۹ء) نے حاتم نامہ ۸ - ۱۸۰۴ء و ترح لکھی۔

احمد یار نے قصہ کاری و ترح اتاں دا وادھا کیتاے۔ پچھلے دور و ترح ذکر کیتے قصیاں
توں اڈا احمد یار نے اپنے بیان موجب اوس ہور قصے لیلیٰ محبوں، سسی پنوں، سیف الملوک
کام قمر، کامروپ، چندر بدن، مرزا صاحبان، سومہنی مہنیوال، روڈا جلالی، تمیم انصاری،
نل مٹی تے حاتم نامہ (۱۸۱۴ء) لکھے۔ بعد و ترح اوس راج بی بی نامہ تے حسن بقصص

۱۔ عبد الغفور قریشی: پنجابی ادب دی کہانی، لاہور ۱۹۷۲ء، ص ۳۱۰۔

۲۔ عبدالحکیم بزلیخا، لاہور۔ ۱۹۱۳ء، ص ۸۔

۳۔ ڈاکٹر فقیر محمد فقیر: تیسرا باب، درتاریخ ادبیات مسلمانان پاک و ہند، جلد ۳ (اول)، لاہور
۱۹۷۱ء، ص ۲۸۳ (اردو)۔

۴۔ دھرم سنگھ: ہمارا جبر و نحریت سنگھ سمکالی پنجابی کوتا و ترح، کھوج درپن، امرتسر۔ جنوری ۱۹۷۶ء
ص ۴۲ (اردو)۔

۵۔ احمد یار: حاتم نامہ، لاہور۔ ۱۳۴۴ھ ص ۱۷۶ - ۱۷۵۔

۶۔ احمد یار: راج بی بی نامہ، پچھالیہ۔ ۱۹۲۸ء

۱۸۳۲ء اور قصیاں اور اضافہ کیتا۔

احمد یار دے سمکالیاں وچوں دو قصہ کارا نام بخش (۱۷۷۸ء - ۱۸۶۳ء) تے تقابیر
 ۱۸۰۲ء - ۱۸۹۲ء) ذکرے قابل نہیں۔ امام بخش نے میلی مجنوں (۱۸۳۰ء) گل صنوبر (۱۸۳۸ء)
 شاہ بہرام، بہرام گور، چندر بدن، بدیع الجمال (۱۸۳۶ء) لکھے۔ جدوں کہ قادر یار نے پورن
 بھگت، راجہ رسالو تے سوہنی مہنیوال لکھے۔

پنجابی قصہ کاری دے ایہناں ساڈھے تن سوورمیاں دے مختصر بیان نوں مکھ رکھ
 کے پنجابی قصہ کاری باسے مجموعی تاثر و انتارا کرے تے سانوں جہڑیاں گلاں نظر آوندیاں
 نہیں اوہناں وچ سب توں پہلی گل تے ایہو ای اے کہ پنجابی ادب دے مڈھے دو وچ
 ای پنجابی قصہ کاری دا مڈھ بچھ گیا سی، ایہ قصہ کاری ایتھوں دی لوک ریت دے تحت
 بنایاں جان والیاں اوہ واراں سن جہناں وچ اک پاسے سوورمیاں دے جس کاٹے
 جانڈے سن تے دوجے پاسے عشق تے محبت دے گھول گھلے دا ذکر ہوندا سی واراں
 راہیں قصہ کاری دا ایہ ڈھنگ پنجاب وچ بہت بعد تیکر جاری رہیا پرناں ای جڈوں
 قصہ کتھایا داستان دا بیان پنجابی دے عالم فاضل لوکاں وٹوں ہونا شروع ہویا تے
 اوہناں نے قے نوں لوک پدھر دے نال نال اک علمی تے فکری پدھر دی عطا کیتا
 دور تے پیواک لحاظ نال گوئے قصہ کار مسن جڈوں کہ حافظ برخوردار کولن آن کے
 قصہ ادب دا حصہ بن جاندا اے۔ فارسی شاعری دا اثر ایتھوں ای شروع ہوندا اے۔

۱۔ احمد یار: حسن انقص، لاہور - ۱۳۳۶ء، ص ۲۲۳۔

۲۔ عبد الغفور قریشی: پنجابی ادب دی کہانی، لاہور، ۱۹۷۲ء، ص ۳۳۳ - ۳۳۴ شہباز ملک

فارم رسم الخط وچ چھپیاں پنجابی کتاباں، مقالہ ایم اے (پنجابی)، لاہور، ۱۹۷۲ء، ص ۳۱۳

۳۔ مولا بخش کشتہ: پنجابی شاعران تذکرہ، لاہور - ۱۹۶۰ء - ص ۱۶۳۔

۴۔ شہباز ملک: تارے، لاہور - ۱۹۷۹ء - ص ۷۶۔

۵۔ اوصی: ص ۵۰ - ۵۱ - ۵۶ ڈاکٹر گویند سنگھ لانسہ: پنجابی قصہ کار، اک لوجیا ملک

سر ویکن، جاگرتی، چنڈی گرھ - فروری ۱۹۷۸ء، ص ۲۱ (گورکھی)

حافظ بر خوردارتوں کے مقبل تے وارث شاہ تیکر پنجابی قصہ عام کر کے مسلمان لکھاریاں دے قلموں دے دھنگاٹے چڑھ کے اپنیاں سکھراں ول واسفر کر دالے۔ ایہہ گل وی حتیٰ سچ اے کہ ایس دور دا عام پنجابی ادب وی مسلماناں دے ہتھوں پروان چڑھ رہیسی تے ایس دی مجموعی روایت مسلمان بن کے سامنے آرہی سی۔ مسلمان لکھاریاں نے عربی فارسی ادب دیاں خوبیاں نال پنجابی ادب نوں مالا مال کرنا شروع کیتا۔ قصہ ایہدے وچ سب نالوں ودھ متاثر ہوندا اے۔ فارسی مثنوی نے پنجابی قصے نوں ودھیرا متاثر کیتا۔ بہت ساریاں کہانیاں اسلامی ادب توں لے کے من و عن بیان کیتیاں گئیاں۔ ایس دور دے آخری حصے وچ کجھ قصہ کاراں نے چالو قصیاں نوں مسلماناں اثر وچوں کڈھ کے قدیم ہندی وچاراں والے قصے لکھے تے چھند روپ وی قدیم ہندی اپنائے پر اوہ فارسی مثنوی دے اثر ہیٹھ لکھے گئے قصیاں دا ٹاکرا نہ کر سکے۔ احمد یار قصے دی ساری ٹور دا گیانی سی۔

احمد یار دی قصہ کاری (ماخذ تے موضوع)

احمد یار نے جو کجھ ساری عمر لکھیا ایہدے وچ قصیاں دی گنتی سب توں ودھ اے سکوں جے ایہہ اکھیا جاوے کہ احمد یار ساری عمر قصے ای لکھدا رہیا تے مناسب گل ہووے گی ایسے لئی پنجابی ادب وچ احمد یار اک قصہ کار دے پتھوں ای پچھیا نیا جاندا اے۔ اوہدے لکھے قصیاں دا روپ رنگ تن قسم دالے (الف) اوہ قصے جنہاں دا تعلق پنجاب نال اے جیویں ہیرا پنجا، کیمیا ملکی، راج بی بی نامدار، مصری و بابی وغیرہ (ب) اوہ قصے جنہاں دا تعلق برصغیر نال اے جیویں: کام روپ، جام تیسرو نیلاں کوراں

۱۔ ڈاکٹر تارن سنگھ پنجابی قصہ، پنجابی ادب، لاہور دسمبر ۱۹۷۲ء، ص ۳۔
 ۲۔ ڈاکٹر گوہند سنگھ لائبر: پنجابی قصہ کار، اک لوجیا تمک سرویکھن، جاگرتی، چنڈی گڑھ
 فروری ۱۹۷۸ء، ص ۲۱ (گورکھی)

رام چندر وسیتا استسی پتوں وغیرہ (ج) اوہ قصے جھڑے بدسی کہانیاں تے ادھار نیں
جیویں، بیلے مجنوں، شیریں فریاد، تمیم انصاری، احاتم طائی تے یوسف زلیخا، حسن، لقصص وغیرہ

الف، پنجاب نال تعلق رکھن والے قصے

(۱) ہیرا پنجا

دس پنجاب دا قصہ ہیرا پنجا سب نالوں ہرن پیارا قصہ اے جس نوں ہن تیکر
سینکڑے شاعر لکھ چکے نیں، ایہ قصہ پنجابی توں اڈو دھیریاں زباناں وچ لکھیا جا چکیا
اے۔ احمد یار توں پہلاں ہندی وچ گنگ بھٹ (۱۵۶۵ء) گوبند سنگھ جی نے تریا
چرتر دے روپ وچ تے گورداس نے ۱۷۰۶ء وچ لکھیا۔ فارسی وچ باقی کوٹلی
وفات ۱۵۷۹ء میں مینا پسر چنابی (۱۱۱۰ھ) علی بیگ (۱۱۲۲ھ) آفرین (۱۱۲۳ھ)
احمد یار گورگانی (۱۱۳۲ھ) لائق (۱۱۵۷ھ) منسارام خوشابی (۱۱۵۷ھ) سندرداس
آلام (۱۱۷۳ھ) تے منت دہلوی (۱۱۹۶ھ) تے لکھیا۔ پنجابی وچ ایس قصے نوں دودر
(تصنیف ۱۶۰۵ء-۱۶۱۷ء) احمد گوجر (تصنیف ۱۶۶۲ء) چراغ اعوان (تصنیف ۱۷۰۹ء)

۱۔ محمد افضل خاں: پنج دریا (وارث نمبر) لاہور، اکتوبر نومبر ۱۹۶۹ء، ص ۳۵۹۔

۲۔ ڈاکٹر محمد باقر: پنجابی قصے فارسی زبان میں (جلد دوم) لاہور، ۱۹۶۰ء، ص ۳۸ (اردو)

۳۔ محمد افضل خاں: پنج دریا (وارث نمبر) لاہور، اکتوبر نومبر ۱۹۶۹ء، ص ۳۵۹۔

۴۔ ڈاکٹر گوبند سنگھ لانبہ: پنجابی قصے کار، آلوجنا تک سروکھین، جا کرتی، چنڈی گڑھ،

فروری ۱۹۷۸ء، ص ۱۲۰ (گورکھی)

۵۔ شہباز ملک: قصہ (پنجابی) در اردو دائرہ معارف اسلامیہ، پنجاب یونیورسٹی، لاہور

جلد ۱۶، دوم، ص ۲۶۵، ایس ایس پی، ۱۹۸۲ء، اردو، بکوالہ پرسد قصہ کار: پاراشکی

بھوگل، جالندھر، ۱۹۷۱ء، ص ۳۴۷ (گورکھی)

شاہجہان مقبل (۱۷۴۷ء) نے نیرتے تیرے (سید وارث شاہ ۱۱۸۰ھ مطابق ۱۷۶۶ء) سے
ہیل (۱۱۹۲ھ مطابق ۱۷۷۸ء) نے لکھ کے پنجابی قصہ کاری سے بھنڈا روج وادھا
کیتا۔

ایہہ کہانی قصہ ادب و راج آؤن توں بہلاں لوک پدھرتے چالو ہو چکی سی ایہتوں
تیکر کہ اکبری دور سے شاعر شاہ حسین لاہوری (۱۵۳۸ء-۱۵۹۹ء) نے اپنی کافیاں
و راج ایس قصے نوں علامت سے طور تے تھان تھان ورتیا لے ایسے لئی اکھیا جاندا لے
کہ ایہہ قصہ لودھیاں سے دور (۱۲۵۱ء-۱۵۴۶ء) و راج واپریا، بلال زبیری ہوراں ہیر
نوں مانی سیراکھ کے ایہہ اذکر اک ولی سے طور تے کیتا لے تے رانجھا (مراد بخش) نوں
اودا مرید تے خلیفہ لکھیا لے تے باقاعدہ جن من دیاں تاریناں دتیاں نیں۔
۸۳۰ھ مطابق ۱۲۲۶ء-۸۷۶ھ مطابق ۱۴۷۱ء) لوک پدھرتے ہیر رانجھا دی داستان
قدیم زمانے توں لے کے ماضی قریب تیکر واراں گاؤن والیاں ڈھاڈیاں مرانیاں راہیں
چل دی رہی ایس قسم دیاں کجھ کہانیاں چارلس سونیرٹن نے ۱۸۹۳ء تیکر ودھیری
گنتی و راج کھٹیاں کیتیاں تے چھاپ دتیاں۔

۱ شہباز ملک: تاسے، لاہور۔ ۱۹۷۹ء، ۱۵۶۔

۲ سید وارث شاہ: ہیر مرتبہ عبدالعزیز، لاہور ۱۹۶۴ء، ص ۳۸۶

۳ عبدالستور قریشی: پنجابی ادب دی کہانی، لاہور۔ ۱۹۷۲ء، ص ۲۹۳۔

۴ ڈاکٹر گونڈ سنگھ لانبہ: پنجابی قصہ کاری۔ اک آلوچنا تک سرویکھن، جاگرتی، چند ڈی گڑھ
زوری ۱۹۷۸ء، ص ۲۰۔ گوکھی۔

۵ بلال زبیری: تذکرہ اولیاں جھنگ۔ جھنگ صدر۔ ۱۹۶۸ء، ص ۳۶۴ (اردو)

Charles Swynnerton: Romantic tales from the
Punjab, Westinstar- 1903, P. XLVI.
(Reprint by Hausain, Lahore Pakistan)
1976.

پنجابی قصہ کاری سے حوالے نال دیکھئے تے دمور قوں لے کے پہیل تیکر ایس قصے
 نوں قصہ کاراں نے اک پیار کہانی پاروں لکھیا لے تے تھوڑے تھوڑے فرق نال
 کہانی گھٹ وگھٹ اکو لے۔ دمور دا قصہ سکھانت لے جدوں کہ احمد گو جرتوں
 بعد ایہہ دکھانت ہو جاندا لے۔ رانجھا تخت ہزار یوں چل کے جھنگ اپڑدا لے
 ہیر نال ملاپ مگروں پیار پیندا، قول قرار ہوندے تے رانجھا چوچک دا چاک لگ
 کے کئی دہے مچھاں چاردا لے، کیدواہیاں دے پیار نوں نشر کردا لے۔ سیال
 کھیڑیاں ول ہیر دا ویاہ کردیندے نیں، رانجھا جوگی بن کے رنگ پور جاندا لے تے
 ہیر نوں لے دگدا لے۔ کھیڑیاں دی داہرتے ہیر نوں راجہ عدلی و نوں کھیڑیاں نوں
 دے دتا جاندا لے۔ رانجھے دی بددعا تے شہر نوں اک لگدی لے تے اپن بنگ
 نوں موڑتی جاندی لے۔ اگے کہانی دانت کتے ہیر تے رانجھے دے لے طرف سدھان
 تے کتے ہیر نوں زہر دین تے سیر دی موت داسن کے رانجھے دے مرجان والا
 یعنی دکھانت لے سید وارث شاہ نے ایس پیار کہانی نوں اپنی نئی کتاب ری نال
 سکھراں تے اپرایا لے۔

آمدیاری نے ہیر رانجھا نے تن قصے لکھے۔ الف، ہیر رانجھا نا کملر قلمی، ایہہ ہیر
 رانجھے دی جان پہچان توں شروع ہو کے بارہاں سال مچھاں چارن تے سید (کھیڑیاں)
 دے ذکر تیکر اپڑدا لے اور لکھیا ہیر رانجھا (ب) قلمی اک لحاظ نال کمال ہے جیہڑا
 عام کہانی اوہو بیان کردا لے جیہڑی وارث شاہ لکھی لے۔ ایچ ای مطبوعہ انڈیا
 رج، اے جیہڑا بالکل مکمل لے۔ احمدیاری دے لکھے تے ہیر رانجھا بالکل مختلف
 تفسیفاں نیں ایہناں تنوں دا کہانی پکھوں وارث شاہ دی ہیر نال کوئی فرق
 اختلاف نہیں سوائے ایس گل دے کہ قلمی (الف) وچ دسیا لے کہ ہیر رانجھا نوں
 پہلاں ای اک دوجے دی سک رکھدے سن تے مطبوعہ (ب) وچ دسیا لے
 کہ اوہناں اک دوجے نوں باقاعدہ خواب وچ وکھیا تے دل دے بیٹے جیہڑے مطبوعہ
 رج، وچ احمدیاری نے ہیر دے تن بھراوتے نیں جدوں کہ وارث شاہ دے ال بھرا

سلطان) دسدا لے۔ اک گل احمد یار دے ہیرا پنجما قلمی (ب) و تاج ایہہ دکھری لے
کہ کیدو لے ہیرا پنجما دے خلافت ہون دے پچھے ہیر دے بھرا سلطان دی و مٹی
دا ہتھی سی۔ وارث دی ہیر و تاج پنج پیر کئی وار آؤندے نیں جدوں کہ احمد یار دی ہیر
قلمی (ب) و تاج شروع و تاج مطبوعہ (ج) و تاج بیلی اپڑکے، وارث دی ہیر و تاج ہیر رنگ پور
اپڑکے اک کڑی دے ہتھہ را بنجھے نوں جوگی بن کے آؤن دا سینہا گھلدی لے ایہہ
گل احمد یار دے مطبوعہ (ج) و تاج لے جدوں کہ قلمی (ب) و تاج سہتی ہیر دا پیغام اک
باہن دے ہتھہ پنج روپے دے کے گھلدی لے جہڑا پہلاں جھنگ جاند لے اتھوں
تخت ہزارے اپڑدا لے۔ اک واہو گل احمد یار دے ہیرا پنجما مطبوعہ (ج) و تاج
ایہہ لے کہ کیدو نوں ماہین نال خراب دیا گیا لے۔ اک ہور گل وارث تے دو جیاں
ہیراں توں دکھری لے کہ ہیر دے بھرا را بنجھے تے شک کہ کے اوس نوں میسے سون
سی گھلدے نیں پھیرا و ہدا چاک چروال پاروں امتحان لیندے نیں تے کامیاب
ہون تے ہیراں ہوندے تے گھروڑ دے نیں تے پھیر کدی معترض نہیں ہوندے۔ جیہ
دے دونوں مکمل ہیرا پنجما قلمی (ب) تے مطبوعہ (ج) دا اخیر را بنجھے دے من دے
لحاظ نال اکو لے۔ را پنجما جنج جوڑن لسی جاند لے تے ہیر مر جاندی لے را بنجھے نوں
پیغام گھلیا جاند لے ادہ سن کے جان دے دیندا لے، قلمی (ب) و تاج صرف ایہہ
آکھیا گیا لے کہ ہیر مر گئی جدوں کہ مطبوعہ (ج) و تاج اوہدی موت زہر دین نال ہوئی
ایہہ گل وارث دی ہیر نال رلدی لے۔ ایدوں لگے احمد یار دیاں دونوں ہیراں
قلمی (ب) تے مطبوعہ (ج) و تاج ہور کلاں اضا فی نیں، ہیر دا مر جانا سن کے را پنجما مر
جاند لے، اوس نوں دفنا دتا جاند لے سویرے تخت ہزارے دے لوک بکیر
نیں کہ را بنجھے دی قبر خالی لے اوہدر جھنگ سیالیں ہیر دی قبر دے نال اک ہور
سجری قبر بن جاندی لے، مطبوعہ (ج) و تاج لے کہ مکے جان والے حاجیاں راہ
و تاج ہیر را بنجھے نوں دس دیاں ویکھیا ایتھے شاہ رکن عالم دی حکایت بیان کر کے ہیر
را بنجھے نوں عشق حقیقی و تاج گجھے دیا گیا لے۔ احمد یار دیاں ہیراں و چوں قلمی

دالف (مطبوعہ راج) ملی بھرتی تے قلمی (ب) عشقیہ واراں دی بھرتی لے۔

۲۔ کیماں ملکی

کیماں ملکی دی کہانی ول غور کیتا جاوے تے ایہہ مغل بادشاہواں نال تعلق رکھن والی اک تاریخی کہانی لگدی لے پر اصل وچ ایہہ دی تاریخی حقیقت کتوں ثابت نہیں، انج جا پدا لے کہ ایہہ کہانی لوک پدھرتے واراں لے روپ وچ احمدیاری دے زمانے وچ پرچلت ہوئے گی۔ جس نوں احمدیاری نے اک مقامی پرت کہانی کر کے اپنی قصہ کاری وچ شامل کیتا۔ احمدیاری توں پہلاں پنجابی قصہ کاری وچ ایس دے لکھے جان داوی کوئی کھتوہ نہیں ملدا۔ رچرڈ ٹیل نے تن جلدواں وچ اکھٹی کیتی اپنی کتاب "حکایات پنجاب" وچ ایس کہانی دا کوئی مھوگ نہیں پایا۔ ڈاکٹر کرنل سنگھ تھندھوراں موجب ایس دا تعلق سندھ تے مغربی پنجاب نال لے۔ وارث شاہ نے ایس ول اشارہ کیتا لے۔ لکھتی روپ وچ پہلی واراں نوں نظم کرن والا احمدیاری ای جا پدا لے۔ احمدیاری ایہہ لکھت اجے قلمی روپ وچ ای لے۔

احمدیاری بیان کیتی کہانی موجب علائقہ مرالہ دریے والا وچ شاہجہان اک وار شکار کھیڈن آیا تے اوس دریے نوں چھ ہزاری منصب بخشیا بادشاہی وچ نورجہاں بیگم دے بیارہون تے دریے نے مٹیک کیتا۔ دریے دا اک بے اٹلے باک سی ادھدی دخی ملکی سی، تخت ہزارے دے رانجھیاں وچوں جان محمد رائیڑ کیماں سی۔ جلدوں رائے مبارک نے دریے نوں لکھیا کہ اوس کیے نال ملکی داسا کہ تے دیا لے تے دریا سڑ بھج گیا اوہ ملکی نوں شاہی حرم وچ دینا چاہندا سی۔ دیویوں نے مرالہ آیاتے کیے نوں چوری دے الزام وچ قید کر کے لے گیا۔ ملکی۔ دندی

لے کرنل سنگھ تھندھ: لوک بیان اتے مدھکا لین پنجابی ساہت، امرتسر ۱۹۷۳ء

ص ۱۰۷ (گورکھی)

گر لاندی اوہدے نال گئی راہ و ترح جہنامائی نے کیسے نوں چھڈان دا چار اکتا پر
نا کام رہی، دلی اُپڑ کے بیگم نور جہاں دے ذریعے دریئے نے کیسے دی موت دا
پر وازہ حاصل کر کے اوہنوں مروا سٹیا، ملکی فریاد کیتی بادشاہ شاہجہان نوں پتہ لگا
تے اوس انسوس کیتا، بیگم نور جہاں تے دریئے نوں مروا دتا، ملکی کیسے دے
غم و ترح مر گئی۔

کیماں ملکی دی کہانی نوک پدھرتے بھانویں احمد یار توں پہلاں ہوئے بکھتی روڈ
و ترح احمد یار توں بعد انہویں صدی و ترح گوپال سنگھ (۱۸۹۲ء) تے گوری ناتھ
(۱۸۹۳ء) تے انہویں صدی و ترح عبدالمجید کریم^۲ محمد ایوب حشمت^۳، نذیر احمد منظور
بٹ^۴ تے محمد صادق^۵ نے نظم کیتی۔

عجیب گل اے کہ احمد یار توں بعد لکھے جان والے ایہہ قصے احمد یار توں مختلف
نیں عبدالمجید کریم تے نذیر احمد منظور بٹ دے قصیاں نال احمد یار دے قصے
داٹا کر اکتاں ایس گل دا اتارا ہو جاندا اے۔ احمد یار دا قصہ دکھانت اے جدوں
کہ بعد وائے قصے دکھانت نیں ایہہ دونوں قصہ سکا کہیاں ملکی دی کہانی نوں اکبر
بادشاہ نال جوڑ دے نیں۔ جدوں کہ احمد یار شاہجہان نال^۶ احمد یار ایہہ

۱ شہباز ملک: فارسی رسم الخط و ترح چھپیاں پنجابی کتاباں، مقالہ ایم اے (پنجابی) ۱۹۷۲ء

لاہور، ص ۲۲۹۔

۲ اے اوہی: ص ۳۵۲۔

۳ اے اوہی: ص ۲۲۲۔

۴ اے اوہی: ص ۳۸۳۔ ۵ اے اوہی: ص ۲۹۵۔

۶ اے سبط الحسن ضغیم۔ پنجابی کتابیں، لاہور ۱۹۷۳ء، ص ۱۱۲۔

عبدالمجید کریم: کیماں ملکی، لاہور ص ۳، نذیر احمد منظور بٹ: کیماں تے ملکی، ص ۱۰۔

۷ احمد یار: کیماں ملکی: تلمی نوشتہ احمد یار، ۱۲۰ھ ملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی، قنداری، اہل اب۔

قصہ مراد و توح و اپریا دسدا لے۔ جدوں کہ بعد دے دو نویں لکھاری گڑھ مغلانہ بیان کر دے نیں۔ کیسے دے گرفتار ہو جان دے بعد ایہہ دو نویں لکھاری ملکی نوں فقیر فی باں جوگن بناندے نیں جدوں کہ احمد یار انج نہیں کردا۔ راہ و توح آؤن والی جنامانی احمد یار موجب ویال پوردی نہا رانی اے جدوں کہ بعد دے دونواں لکھاریاں موجب اکبر دی دھی لے لے احمد یار نے اپنے قصے و توح جنامانی دے ذریعے کیسے دی رہائی دا چارا ماریا لے پر اوہ کامیاب نہیں ہوندا جدوں کہ بعد دے دونواں لکھاریاں دا کردار جناما ایہہ دے و توح کامیاب ہو کے کیماں ملکی رامیل کروا دیندا لے۔ احمد یار نے دریئے دا انجام موت دسیا لے۔ عبدالمجید کریم احمد یار نال اس سلسلے و توح رلدائے۔ جدوں کہ نذیر احمد منظور بٹ دریئے نوں صرف قید کرواندا لے۔ احمد یار دریئے دے نال عظیم نور جہاں نوں بادشاہ و توح مارے جانڈیاں و کھانڈا لے تے ملکی نوں کیسے دے غم و توح مرویاں دسدا لے انج احمد یار دا قصہ دکھانت تے بعد دے دونواں لکھاریاں دا سکھانت لے۔ شروع توح ای ایس قسے و توح در دے کرلاٹ دا تاثر دیندا نظر آؤندا لے۔

اوہ ایہہ کہندا لے ہ

۱۷ احمد یار: کیماں ملکی قلمی نوشتہ احمد یار ۱۲۰۸ھ مملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعہ داری ورق ۱۱ ب
۱۸ عبدالمجید کریم: کیماں ملکی، لاہور ص ۳، نذیر احمد منظور بٹ: کیماں تے ملکی، لاہور ص ۱۰
۱۹ احمد یار: کیماں ملکی، قلمی نوشتہ احمد یار ۱۲۰۸ھ مملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعہ داری ورق ۱۱ ب

قلعہ داری، ورق ۱۳، ب۔

۲۰ عبدالمجید کریم: کیماں ملکی، لاہور ص ۱۲ و نذیر احمد منظور بٹ: کیماں تے ملکی، لاہور ص ۲۲
۲۱ احمد یار: کیماں ملکی قلمی نوشتہ احمد یار ۱۲۰۸ھ مملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعہ داری، ورق ۱۱ ب
۲۲ عبدالمجید کریم: کیماں ملکی، لاہور ص ۲۱۔

۲۳ نذیر احمد منظور بٹ: کیماں تے ملکی، لاہور ص ۲۳۔

درد مند سے نہ مند سے جو بن درد منداں دے حقے
احمد یار یاری نال رب دی کہو درداں دے قصے

۳۔ راج بی بی نامدار

احمد یار توں پہلاں پنجابی یاں برصغیر دی کسے دو جی زبان و پنج ایہہ قصہ موجود
نہیں احمد یار توں بعد وی ایہہ کسے نہیں لکھیا۔ ایہہ احمد یار دامن و چار قصہ
اے جس دی کہانی گوجرانوالہ دے علاقہ گرجا کہ نال جو ڈھیل رکھدی اے احمد یار
دے اکھن موجب راج بی بی نے خواب و پنج آکے اوہوں آکھیا کہ توں درد منداں
دالاگی ایں ستر دیہاڑے عاشق معشوقاں و پنج اٹھایا جائیں گا، میری وی کہانی
لکھ پھیراوس جیہڑی کہانی خواب و پنج سنائی اوس نظاوتی۔ احمد یار دا ایہہ قصہ
پھالنے توں چھپ چکیا اے۔

ایس قصے دی کہانی موجب گرجا کہ دے گھاڑ دا لیا س دے پتر نامدار نے
جدوں گرجا کہ دے سردار میاں گوہر جنجوعہ دی دھی راج بی بی نوں ویکھیا تے عشق
ہو گیا اوہ سارا سارا دن راج بی بی دے دھیان و پنج تار و جاندا رہندا راج بی بی
وی اوس نوں دل دے بیٹھی۔ اک دن دونوں نس رٹے تے مڑا لے گوہر بیگم کول
پنا دلتی۔ سردار گوہر جنجوعہ دے بھرا ناماں نے اوہناں دا پچھا کیتا۔ گوہر بیگم

۱۔ احمد یار: کیاں ملکی نوشتہ احمد یار ۱۲۰۸ھ مملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعہ داری
ورق ۱، ب۔

۲۔ ڈاکٹر گوہر سنگھ لائبر: قصہ کار احمد یار تے اوس دا قصہ کارو پ (Editing
& Evaluation) مقالہ پی۔ ایچ۔ ڈی (پنجابی) امرتسر۔ ۱۹۷۵ء۔ گورکھی ٹائپ
شدہ مملوکہ راقم الحروف، ص ۳۷۔

۳۔ احمد یار: راج بی بی و نامدار، بھالیہ۔ ۱۹۲۸ء، ص ۳۔

کولوں ایس وعدے تے چھڑاے گیا کہ اوہ دونوں داویاہ کر دیوے گا، پرتوں
 توں پھیر کے دونوں نوں مار دیتا تے نہرو وج سنٹ دتا۔ نہرو وج رٹھدیاں
 لاشاں نے اک دو بے نوں گلوکڑی پائی، گوہر بیگم دی بددعا نال ناماں ڈب کے
 مر گیا۔ گوہر بیگم جدوں حج تے گئی تے اوس نوں راج بی بی تے نامدار مکے وج
 زندہ ملے۔ ایس قصے وج ستارو جانا تے آخرتے مکے وج زندہ ہونا ہیرا نمبیا
 رے قصے۔ رگیاں گلاں نہیں جدوں کہ مردیاں دا گلوکڑیاں پانا روڈا جلالی دے
 قصے دے پلاٹ نال لگا کھانڈی گل لے۔

۴۔ بائی و مصری

قصہ بائی و مصری دی کہانی دے واقعات مہانویں تاریخی مہانارے
 نہیں پر ایہہ قصہ دی من و چار ای لگدا لے۔ احمد یار توں اڈ ایہہ قصہ نہ ہر اپنی بی
 ادب وج اوبدے توں پہلاں موجود نہیں سگوں بر سغیرے دوجے ادباں وج
 وی ایس دا تھوہ نہیں۔ ایہہ قصہ اچھے توڑی چھاپے وی نہیں چڑھیا ہاں احمد یار
 توں بعد ایس دے لکھے جان دی دس عبدالغفور قریشی نے پائی کہ ایہہ سید
 اکبر شاہ (وفات ۱۸۵۸ء) نے وی لکھیا۔ تادرنخش دانکھیا قصہ بائی دا اک تھی
 نسخہ پنجاب یونیورسٹی لائبریری وج پیالے جیہدی کتابت دا سال ۱۲۸۳ھ مطابق
 ۱۸۶۶ء لے۔ ایس نسخے دا ایکیشن نمبر ۸۷۸ لے۔ احمد یار موجب ایس قصے دا تعلق
 اکبر شاہ نال لے۔ اکبر دے اک خاص نواب سید خان نوں اک مہم فتح کرن دے
 دوران اک سندر عورت ہتھ لگی، ایہہ ناناں بائی سی اکبر نے اوس نوں دیکھیا تے بہت

۱۔ عبدالغفور قریشی: پنجابی ادب دی کہانی، لاہور، ۱۹۷۲ء، ص ۳۵۳۔
 ۲۔ شہزاد بخاری: فہرست خطوط پنجابی کتب خانہ جامعہ پنجاب، مقالہ ایم لے
 پنجابی، لاہور، ۱۹۷۲ء، ص ۶۶۔

ہو گیا اوس نون حرم و توح داخل کر لیا۔ اکبر اوہد سے و توح اجیہا گیا چا کہ راج پاٹ
 وی مجھل گیا۔ درباریاں نون تشویش ہوئی۔ سید خان نواب نے جدوں بائی نون
 ویکھیا اوہ آپ وی اوس دا دیوانہ ہو گیا۔ سید خان نے جدوں مصری نون دے
 غلام نون اپنے کول آندائے اوس نے اک بہادری دا مقابلہ جت لیا۔ اکبر بادشاہ
 نے خوش ہو کے بائی اوس نون دے دتی جیہدے توں سید خان نے حاصل
 کر کے اوہنوں اپنے محلّاں و توح داخل کر لیا تے مصری نون اوہدی حفاظت
 اتے لا دتا۔ بائی نے مصری نون پھر دیاں ویکھیا تے اوہ اوہنوں دل دے بھیٹی
 اوہدی لونڈی نے بائی نون دسیا کہ ایہ مصری اے جس بائی نون اکبر کولوں حاصل
 کر کے سید خان لوڈتا اے۔ مصری ہو روی اوہدی دیوانی ہو گئی، جدوں اوس
 مصری نون اپنے دل دی گل سنائی تے اوس بڑا منایا کیوں جے اوہ مصری نون سید خان
 دی امانت سمجھدا سی۔ بائی نے مصری نون کئی طریقیاں نال پھاہن دا چارہ کیتا
 پر اوہ نہ پھسیا، اوڑک انتقام لین کئی بائی نے سید خان نون شکایت لا دتی کہ
 مصری نے اوسنوں بھڑی نظر نال دیکھیا اے۔ سید خان نے مصری دا امتحان لیا
 جس و توح اوہ سرخرو تے ثابت قدم نکلیا۔ بائی نے اک ہلد پھیرا ریاتے مصری
 نون دھوکے نال ستاں اندراں و توح وارڈ کے گناہ دی دعوت دتی، مصری اوتھے
 وی ثابت قدم رہیا پر بدگمانی و توح سید خان نے مصری نون مروا دتا جس تے
 بائی وی اوہدے غم و توح مر گئی۔

دیکھیا جادے تے احمد یار دا ایہ قصہ اک من و چار قصہ اے ایس دا پلاٹ دیسی
 کہانیاں وچوں پورن بھگت تے بدیسی کہانیاں وچوں یوسف زلیخا نال رلد اے۔
 مصری دا غلام ہونا اوہدے محلّاں دی حفاظت تے لگنا بائی دے اکھن تے امتحان
 و توح پایا جانائے اوہدے بعد ستاں اندراں و توح ڈک کے گناہ دی دعوت ایہہ
 سب یوسف زلیخا دی کہانی نال رلدیاں گلاں میں جدوں کہ مصری دا بائی نون
 اپنے مالک دی دوسٹی ہون دے ناتے ماں دا درجہ دینا پورن بھگت دے پلاٹ

نال وی کچھ لگا کھانڈی گل لے۔

احمد یار نے ایہہ کہانی عشقیہ واریں دے ڈھنگ و توجہ واریں دے چھند و توجہ لکھی لے۔ ایہہ عشقیہ واریں لکھن لگیاں اوہدے سامنے پیو دی مزارا صاحبان جا پدی لے۔ ایسے لئی اوہ اک تھان مصری لے مونیوں کہانڈا لے کہ اوہ (مصری) پیو دا عزیز لے، جو پیو شاعر کمتریں اساں ساک عزیز تمام۔ احمد یار نے ایس قصے دا انت وی دکھانت ای کتنا لے۔ آخرتے کہندا لے کہ عاشقاں نے مر کے حوض کوثر دا پیالہ پی لیا لے۔

رب پنجاب توں باہر، صغیر نال تعلق کھن وائے قصے

(۱) سستی پنوں

سستی پنوں دی کہانی اصل وچ سندھ تے بلوچستان دے جنوبی علاقے نال جوڑ میل رکھدی لے۔ سندھ و توجہ ایس دا تعلق شہر بھنبھور (ضلع مٹھہ) نال لے او تھیں چھری کہانی قدیم زمانے توں چلی اوہدے مطابق سستی اک برہمن دے گھر پیدا ہوئی جتوں ایس لئی ندی و توجہ روڑھ دتا گیا کہ ایہدے لیکھاں و توجہ اک مسلمان نال نکاح سی، اوہ اک مسلمان دھوبی دے گھر چلی تے جوان ہو کے اک بلوچ امیر دے تے عاشق ہو گئی جیہدا نال پنوں سی۔ ایہہ عشق ناکام ہو یا تے سستی نے اک عاشق ساوق ہون پاروں جان دے دتی گئے ایہہ ایس داستان دا پرانا روپ لے۔

لے احمد یار، بابی و مصری نوشتہ احمد یار، ۱۲۰۰ھ ملو کہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قاعداری، ورق ۱، ب

لے اوہی، ورق ۳، ب

لے آر سی ٹیل، حکایات پنجاب حصہ سوم ترجمہ میاں عبدالرشید، لاہور ۱۹۶۲ء، ص ۱۹۰ (اردو)
لے خواجه غلام علی لانا باب اول فعل دوم، در تاریخ ادبیات مسلمانان پاک ہند جلد ۱۲ (اول نمبر) (اردو)

اک خیال ایہ ہے کہ سستی پنوں دی کہانی راجپوت بھٹھاں پاسوں آئی اے جدوں راجپوت مسلماناں توں وی پہلاں بلوچستان، سندھ تے گجرات اُتے راج کرے سن ایس کہانی دا اک ٹڈھا ماخذ یونانی وی دیا جاندا اے۔ ترجمان لاہور، فروری ۱۹۱۷ء دے شمارے وچ میر کرامت اللہ نے لکھیا اے کہ یوکرے ٹائیڈس دے پترتے جاشین ڈیپٹی یاس نوں ہرا کے جدوں سندھ تے پنجاب نوں اپنے راج نال ملایا تے ایس نوشی وچ تھیاں تھیاں جشن منائے گئے۔ ایس جشن وچ نقلیاں نے اک نقل اتاری ایس دا پلاٹ سستی پنوں نال رلداسی۔ مغلاں دے ویلے آن کے سستی نوں اک مسلمان عورت دیا گیا، جیہڑی اک مسلمان بلوچ گھبر نال پیار کر دی اے۔ بلوچستان دے جام و رک تے ملا فاضل نے شروع وچ ایس نوں لکھیا۔ پنجاب وچ آن کے ایسی ہی کہانی ہو رہی اے۔ جیہڑی کہانی عام لکھی گئی اوہدے مطابق سستی شہر بھنبھور دے حاکم دی دھی اے، جنہاں مگروں اوس نوں صندوق وچ پا کے دریا وچ روڑھ دتا جاندا اے دھو بی اوس نوں پھڑکے پالدا اے۔ وڈیاں ہو کے سستی نوں اپنے حسب نسب دا پتہ لگدا اے، کیچ کران دے شہزادے پنوں دی تصویر ویکھ کے عاشق ہو جاندا اے۔ باپ کو لوں شہزادیاں چنگیاں حاصل کر دی پنوں نوں بلاندا تے اوہدے نال نکاح کر دی اے۔ پنوں دے لواحقین اوس نوں بے ہوش کر کے جانے نہیں تے اوہدے پچھے نسی تھلاں وچ جان دے دیندی اے پنوں وی اوہدے بعد مر جاندا اے۔

سستی پنوں دے قصے دے لکھے جان دا اگھ سنگھ گورداس (۱۵۵۹-۱۶۳۷ء)

۱۔ پیارا سنگھ بھوگل، پرسدھ قصہ کار۔ جالندھر۔ ۱۹۷۱ء، ص ۳۶۵ (گور لکھی)

۲۔ ڈاکٹر وحید قریشی، سستی پنوں، لعللاں دی پنڈ، لاہور۔ ۱۹۷۳ء، ص ۳۹۱۔

۳۔ شہباز ملک، تارے، لاہور۔ ۱۹۷۹ء، ص ۶۷۔

۴۔ اوسھی، ص ۶۸۔

دی سٹائیوٹس^۲ و اردی پہلی پوٹری وچ ملداے لے دموردی ہیر (لکھت ۱۶۰۵ء)،
 ۱۶۱۴ء) وچ وی سستی دے قصے ول اشارہ کیتا گیا لے فارسی نظم وچ ایہ قصہ
 محمد رضا رضائی نے ۱۰۵۳ھ مطابق ۱۶۷۳ء وچ ایس نوں سید علی دی فارسی نثر
 نوں ماخذ دے طور تے ورت کے لکھیا لے پنجابی وچ اڈت سوئی نے ۱۶ صدی
 عیسوی وچ سب توں پہلاں لکھیا لے فارسی وچ جوت پرکاش (۱۶۲۳ء) اند
 جیت منشی (۱۶۲۷ء) تے پنجابی وچ آرام (۱۶۵۸ء) نے ایہ قصہ لکھیا۔ راجھا
 برخوردار (تخت ہزارے والا) نے سستی ۱۱۸۶ھ مطابق ۱۷۷۲ء وچ لکھی لے پھیر
 ہاشم (۱۷۵۲ء-۱۸۲۱ء) نے اپنی مشہور سستی رچی لے اردو نظم وچ مسٹر جانسن دے
 آکھن تے نواب محبت یار جنگ نے سستی دے قصے نوں "اسرار محبت" دے
 ناں نال ۱۱۹۷ھ مطابق ۱۷۸۲ء وچ لکھیا۔ احمد یار نے اپنا قصہ سستی پنوں
 ۱۷۹۳ء تے ۱۸۱۴ء دی درمیانی مدت وچ نظمیا لے ایج معلوم قصیاں وچوں

۱ ڈاکٹر گورچرن سنگھ تے ایس ایس امول قصہ کار دی پرپرا، در پنجابی ساہت دا اتہاس (بھاگ
 پہلا) پٹیا لہ ۱۹۷۱ء ص ۵۶۹ (گورکھی)

۲ لہ پیار سنگھ مہوگل: پرسدھ قصہ کار، جالندھر۔ ۱۹۷۱ء، ص ۴۰ (گورکھی)

۳ ڈاکٹر محمد باقر: پنجابی قصے فارسی زبان میں، لاہور (جلد دوم)، ۱۹۶۰ء، ص ۸۳ (اردو)

۴ شمشیر سنگھ اشوک: کھوج درین، اترسر، جولائی ۱۹۷۵ء، ص ۸۸ (گورکھی)

۵ ڈاکٹر وحید قریشی: سستی پنوں، ادرا لعلال دی پنڈ، لاہور، ۱۹۷۳ء، ص ۳۹۱۔

۶ مولوی محمد شفیع: مقالات مولوی محمد شفیع مرتبہ احمد راضی (جلد دوم) لاہور، ۱۹۷۲ء، ص ۴۴۴

۷ قریشی احمد حسین احمد لعلاری: پنجابی ادبیات دا تحقیقی مطالعہ، لاہور، ۱۹۷۵ء، ص ۳۵۹

۸ شہباز ملک: تارے، لاہور۔ ۱۹۷۹ء، ص ۱۶۷۔

۹ ڈاکٹر فرمان فتحپوری: اردو کی منظوم داستانیں، کراچی، ۱۹۷۱ء، ص ۴۰۶۔

۱۰ دیروے واسطے ویکھو ایس مقالے دا باب، نیجا (سستی پنوں)

برصغیر دسے لکھاریاں وچوں احمد یار د انمبر نالواں تے پنجابی قصہ کاری وچ پنجواں بندہ
 اے۔ احمد یار دا ایہہ قصہ چھاپے پڑھ چکیا اے۔ ایہناں قصیاں وچوں آرام ہاشم تے
 احمد یار دے قصیاں نوں نال نال رکھ کے دیکھیا جاوے تے انج جا پد اے کہ احمد یار
 نے آرام دی سستی نوں ماخذ دے طور تے ورتیا اے۔ کیوں جے احمد یار دی سستی دی
 سانجھ ہاشم نالوں آرام دی سستی نال ودھیری اے۔

۲۔ رام چند وسیتا

قصہ رام چند وسیتا ہندو دھرم نال تعلق رکھن والی کہانی اے۔ ہندو رام نوں
 اوتار مندے نیں۔ رام چند وسیتا (یاں رام چندر وسیتا) دی کہانی سب توں پہلاں
 رامائن دے نال مہیہ کوبی بالیک (واللیک) نے لکھی، جیہدے چوٹی ہزار شلوک
 نیں، جیہڑے ستاں باباں وچ وٹدے ہوئے نیں۔ ایہہ گرنٹھ ۲۰۰ توں ۴۰۰ ق م دے
 وچکارے زمانے وچ لکھیا گیا۔ بالیک توں بعد ویاس جی نے ادھیاتم رامائن لکھیا
 جیہڑا برہمانڈ پراں دا اک حصہ اے۔

ہنومان ناٹک وغیرہ رامائن ودھیرے شاعراں نے لکھے نیں جہناں دی گنتی
 ۳۰ توں ودھ اے۔ ہندی زبان وچ تلسی داس دا لکھیا رامائن چوپایاں وچ اے تے
 ہرے رام نے ہنومان ناٹک روپ وچ لکھیا اے ایہہ ودھیرے چنگے نیں۔ رامائن
 دی کہانی مول روپ وچ انج اے کہ رام جی سورج ونشی ایو دھیاپتے راہہ دہشتہ
 دے سپتر، جیہڑے رانی کوشلیا دی لکھوں جتے رہناں نے وشش تے، ام دیو کولوں
 دید پڑھے تے وشوا متر کولوں شاستری تعلیم حاصل کیتی ایہناں نے جنک پور جا کے
 سیتا ویاہی، باپ دے حکم نال ۱۴ ورہے دا بن باس کٹیا، ریشیاں نوں تنگ کرن تے

اے کاٹھ سنگھ ناٹک: مہاں کوش، پٹیلہ (رتجا) ۱۹۷۴، ص ۱۰۳۶ (گور لکھی)

۲۔ اوہی: ص ۱۰۳۷۔

گوکھ دیں والیاں نوں مزادے کے امن قائم کیتا، سیتا ہارن والے راون نوں کھن
دے جھکی لوکاں دی مدد نال مارباتے ستا سمیت، واپس ایودھیا آ کے راج گدی
سنجھالی لے۔

احمد یار نے ایہہ قصہ ۱۲۰۷ھ مطابق ۱۷۹۲ء وچ لکھیا۔ ایہہ قصہ پنجابی وچ احمد یار
نوں پہلاں پنجابی قصہ کاری وچ نظر نہیں آؤندا۔ احمد یار نے ایس نوں اکٹھا رکھ
قصے دے طور تے نہیں سکوں وحدت الوجود دے حوالے نال عشق دی داستان کر کے
لکھیا لے اوہ کہند لے رب ہر تھاں وسد لے ے

اِکناں وچ شراب دے اِکناں وچ مہیت

اِکناں تار رباب وچ اِکناں وچ پریت

اِکناں مٹے پاک وچ اِکناں کانشی جیو

اِکناں نوں کیلاش بن ہر تھاں سچھو

احمد یار دی ایہہ مکھت قلمی روپ وچ لے تے اوہ دے اپنے ہتھ نال کتابت ہون
صورت وچ موجود لے ایس نوں اڈا ایس دا کوئی نسخہ موجود نہیں۔ احمد یار دے دوسرے وچ
ایہہ داستان وارے روپ وچ جو ہرنگھ نے ۱۷۹۷ء وچ لکھی لے۔

احمد یار تصوف دے حوالے نال رام چند سیتا دی داستان بیان کردا لے ایس
داستان داملوں روپ اوہ لے جیہڑا درج کیتا جا چکیا لے، اوں نے ایس نوں جزئی
نال بیانیا لے۔ راجہ جسرت دیاں ۳۵۰ ناراں وچوں کوشلیا نے رام تے پھمن جتے۔

۱۷ کانھ سنگھ ناہن جہاں کوش، پٹیالہ (تجیا) ۱۹۷۴ء، ص ۱۰۳۲۔ (پورٹل)

۱۷ احمد یار: رام چند سیتا، قلمی نوشتہ احمد یار، ۱۲۰۷ھ مطابق ۱۷۹۲ء، مملو کردا ایوانہ سن
قریشی قلعہ داری، ورق ۴۰ ب۔

۱۸ اوہی: ورق ۲، الف۔

۱۹ پایا سنگھ پدم: وار سری رام جی کی، در پنجابی برسات، پٹیالہ، ۱۹۷۰ء، ص ۱۹۸ (پورٹل)

کیونکہ سمتر نے شتر مکن تے بھرت جتے، رام بسوا متر نال گیا رام نے سیتا دی صفت سنی تے جنک اپڑیا تے بہاری وکھائی تے سیتا ویاہ لیا ندی، باپ نے راج گدی سوپ دتی، کیکی دے آکھن تے جسرت نے رام نوں چوداں ورمیاں راہن باس دے دتا۔ رام لچھن تے سیتا گئے جسرت یعقوب وانگ رونداسی۔ بھرت نے راج لین توں انکار کر دتا تے رام دے پچھے چلا گیا، رام نے واپس جان توں انکار کر دتا۔ جنگل وچ رام نوں سنت سادھو ملے جس سیتا واسطے پویشاک لیا ندی۔ دھنسر (راون) نے سیتا نوں رام دی غیر موجودگی وچ اغوا کر لیا تے آخر سگر پوتے ہنومان دی مدد نال رام سیتا نوں واپس لیا یا، راون داناس ہویا رام نے ابو دھیا اپڑ کے راج سنبھالیا۔

۳۔ جام تیسرے کوراں نیلاں (دو حصے)

احمد یار نے کوراں نیلاں واقصہ دکھ تے جام روپ یاں جام تیسرے واقصہ دکھ لکھیا اے ایہہ دونوں قصے اوہدے اپنے ہتھ نال تیار کیئے مجموعے (۸-۱۲۷) مطابق (۳-۱۷۹۲) وچ موجود نہیں تے اے تیکر چھاپے نہیں چڑھے، کوراں نیلاں والے حصے دے حوالے نال دیکھیا جاوے تے ایہہ کہانی اصل وچ سندھ دی لوک عشقیہ داستان اے۔ ایہہ داستان احمد یار توں اڈ پنجابی وچ ہور کسے نہیں لکھی۔

دودا، سومرہ تے علاء الدین دی لڑائی (۱۳۱۳ء) دے حالات نوں بھٹاں نے کہانیاں داروپ دتا تے سرداراں دے درباراں وچ لکھیا۔ سومرہ دور وچ بہت سارے عشقیہ قصے جوڑے گئے۔ ایہناں وچ اک لیلیا چنیسر واقصہ دی اے ایہہ کہانیاں سمہ "دور (۱۳۵۱ء-۱۵۷۱ء) وچ منظوم ہوئیاں۔ لیلیا چنیسر

اے خواجہ غلام علی آلانہ: باب اول، فصل دوم، در تاریخ ادبیات مسلمانان پاک و ہند جلد ۱۳ (اول)، لاہور، ۱۹۷۱ء، ص ۴۴۷ (اردو)

دا قصہ بھنبھور دے حاکم چنیر داسرے (حکومت ۱۳۵۱ء تقریباً) نال تعلق رکھدا اے
 اے چنیر اک سوہنا جوان حاکم سی، اسی دی شہوری سن کے کچھ دے راجہ کھنکار
 دی رھی کنور اپنی ماں نال بھنبھور آئی تے رانی لیلادی نو کرانی بن گئی۔ اک دن
 لیلانے کنور کول اک نو لکھا ہار دیکھیا تے موہت ہو کے ایہہ سو دا کر لیا کہ
 اوہ کنور نوں چنیر کول اک رات لئی اوہدی خواب گاہ وچ سون دیوے گی۔
 جدوں کنور چنیر کول سٹی، چنیر نوں ساری گل دا پتہ لگاتے اوہ بڑا دکھی ہویا
 اوں لیلانوں محل وچوں کدھ دتا کچھ چر بعد اوہ لیلادے وطن گیا، لیلانے گھنڈ
 کدھ کے قصہ کیتا تے جان دے دتی۔ چنیر نوں پتہ لگاتے اوہ وی مر گیا۔ ایسے
 کہانی نوں ممتاز احمد سومرونے ویرے نال بیان کیتا اے۔ بیان ہویا قصہ تے ممتاز احمد
 سومرودا درج کیتا قصہ احمد یار دے نظم کیتے قصے کوراں نیلاں نال رلدے نہیں
 ایس توں اڈ معمولی فرق نال کرداراں دے ناں وی سانجھے نہیں۔ جویں:

احمد یار دی نظم کیتی داستان

نہ صی لوک کہانی

کھنکار	خینکار
چنیر	جام تیسر
لیلا (ن)	نیلاں ہوت
جہنا	چمنی
کنور۔ کنور	کوراں
جکھرو	جکرا

لے نواجہ غلام علی الانا: باب اول فصل دوم، درتاریخ ادبیات مسلمانان پاک و ہند،

جلد ۱۳ (اول)، لاہور، ۱۹۶۱ء، ص ۵۱۔

لے ممتاز احمد سومرود: لیل چنیر، چناب سے پدما تک، کراچی (تیسرا) ص ۱۵۲، ۱۵۶ (اڈو)

احمد یار نے کوراں نیلاں دی داستان اپنے مجموعے وچ پہلاں لکھی اے تے
جام روپ یاں جام تیسرے دا قصہ بعد وچ احمد یار دا بیان ہو یا قصہ کتے نہیں لکھدا
ہاں ممتاز احمد سومرو نے لیلیاں چنیسے دے قصے وچ ایس پاسے تھوڑا جیہا اشارہ
ضرور کیتا اے کہ چنیسے دیوی کوٹ دا بادشاہ سی، کوراں نیلاں دے قصے توں پہلاں
اوس دی شادی لیلیاں نامی اک حسین لڑکی نال ہو چکی سی، دونویں میاں بیوی اک
دوسرے لے جان دیندے سن۔

تیسرے لیلیاں دی شادی دا پچھو کر بیان کر دیاں احمد یار اک مکمل داستان بیان
کر دے۔ اوہدے بیان موجب اک راجے دے گھر تیسرے جیہا، بخوماں نے دسیا
اوس نوں بھرنسب ہووے گا۔ جام تیسرے دا دوست عالی گوہر وزیر دا پتر سی، قیس دی
لڑکی نیلاں نے جام تیسرے نوں خواب وچ دیکھیا، سمندر وچ شکار کر دیاں تیسرے
نیلاں نوں دیکھیا تے دل دے بچھا۔ آن کے اوہدے بھرتیج بیاہ پے گیا، عالی
گوہر دی صلاح نال جام نوں اوس حسین لڑکی ول لڑ دتا گیا، جس دا اوہ ناں وی
نہیں سی جاندا۔ راہ وچ اک دانش مند ملاح اوہناں نال رل گیا۔ اک خضر صورت
بزرگ نے راہ وچ دسیا کہ اوس لڑکی داناں نیلاں لے تے اوہ قیس دی دھی
اے۔ اوس ایہہ وی دسیا کہ نیلاں نے خواب وچ جام نوں دیکھیا اے تے اوہدے
اوتے موہت اے۔ جام تے عالی گوہر ہل ہل دیو دے علاقے وچ اڑے جھتے
قید شہزادی بدر منیر عالی گوہر دی دیوانی ہو گئی۔ عالی گوہر نے ہل ہل دیو داناں کیتا
شہزادی نوں اوہدے ملک اڑایا۔ بزرگ خضر صورت کو لوں آب حیات لے کے
شہزادی دے پونوں زندہ کیتا، اوہدوں ایہہ اک بڑھی عورت دے راہیں حسن آباد
اڑے جھتے دے بادشاہ قیس دی نیلاں دھی سی۔ اوہ بڑھی عورت نیلاں دے
باغ دی مالن سی اوس جام تیسرے نیلاں دا ملاپ کروا دتا۔ جام تیسرے نیلاں

لے ممتاز احمد سومرو، پنجاب سے پرماتک، کراچی (تیسرا) ص ۱۵۳ - (اردو)

دی شادی ہو گئی۔ اوہ بادشاہ تے ملکہ دے طور تے رہن لگ پے، اوہ اک دوسرے
نال اتناں دا پیار کر دے سن۔

احمد یار نے بعد ورتج بیان ہوئی کہانی نیلاں کوراں دا پہلا حصہ پنج جا پدائے
اپنے تخیل نال گھڑیا لے، کیوں جے سندھی لوک داستان ورتج ایہہ حصہ موجود
نہیں تے نہ ہی ایس دا کوئی ہو رماخذ لہجائے۔ ایس حصے دا ماحول نیلاں کوراں
نالوں کجھ مختلف وی لے۔ ایجھے نیلاں دے پو دا ناں قیس ایس توں اڑ منو چہر
آب حیات، حسن آباد وغیرہ تے پھیرھلھل دیو ایہہ ماحول ہندی قصے نالوں فارسی
داستان والا زیادہ لے۔

۴۔ کامروپ

قصہ کامروپ احمد یار دی اک اُج پدھری لکھت لے جس دی دھم ادہدی
حیاتی ورتج ای پے گئی سی۔ ۱۸۳۸ء ورتج جدوں راجہ گلاب سنگھ دے دربار ورتج
احمد یار دا ذکر چھیڑیا تے قاضی محکم دین نے احمد یار دی شہوری دے سلسلے ورتج جہیر
دو قصیاں دا ذکر کیا ایہناں وچوں اک حاتم نامہ تے دو جا کامروپ لے گنیش داس
وڈیرہ نئے می اپنی کتاب چار باغ پنجاب ورتج احمد یار دے ذکر ورتج ادہدے
قصے کامروپ دے مصنف ہون دی دس پائی لے لے۔

کامروپ دے قصے دی کہانی برصغیر ورتج قدیم زمانے توں پرھلیت چلی آ رہی
دی جان دی لے۔ ایس کہانی ورتج دے ہیرودین دے نالوں توں اڈا کھڈ
دن دا سمندری سفر کبکشو وٹوں ہیرودی دس پینی، تصویریاں نال اک دوسرا
نوں کھیوا کرنا، ایہہ گلاں برصغیر دے پرانے گرنٹھ، کہتا سوت ساگر ورتج وی

لے احمد یار؛ شاہنامہ رنجیت سنگھ، امرتسر۔ ۱۹۵۱ء، ص ۲۱ (فارسی)

لے گنیش داس وڈیرہ؛ چار باغ پنجاب، امرتسر۔ ۱۹۶۵ء، ص ۲۰۶ (فارسی)

بھدیاں میں۔ ایہہ کتاب ”گناڈے“ دی لکھت ”وڈ کہا“ (وڈ کھتا) توں بنی ایہہ زمانہ
پہلی دوسری صدی عیسوی اے، ایہہ سنسکرت روپ ۱۰۶۳ء - ۱۰۸۱ء دے وچکائے
سے وچ سامنے آیا۔ ایس توں کیدار ناتھ شرمانے ہندی وچ ترجمہ کردتا اے،
جہدے دو جے حصے وچ درج کہانی تھشٹھان تے پرتھوی روپ تے مکتی پور
دی راجماری روپ لتا نال تعلق رکھدی اے۔

کامروپ تے داہیلا باقاعدہ نقش سائوں بزم بھاشا وچ لکھدا اے ایہہ دیوان
الف خان دی پوڑی لکھن والے شاعر نعمت خان جان نے ”کام لتا“ دے نال
لکھی ایہدی تصنیف دا سال ۱۶۲۱ء اے۔ ایہدی اک نقل گورونانک دیو یونیورسٹی
(امرتسر) دی لائبریری وچ موجود اے۔ ایس قصے نوں سنسکرت توں فارسی وچ میر
محمد کاظم حسینی ملازم عبداللہ قطب شاہ (۱۶۲۶ء - ۱۶۲۹ء) نے لکھیا۔ پھیرن وچ میر عیسیٰ
عزت ہمت خان میراں منشی عہد عالمگیر متوفی ۱۶۸۱ء و توں لکھیا گیا۔ پھیر ایہہ قصہ
فارسی وچ اسی ۱۶۸۵ء وچ محمد مراد لائق نے اپنے آقا ہمت خان دے نال تے
”منشی دستور ہمت“ تصنیف کیتا۔ ایہدے بعد ایہہ فارسی وچ ودھیری وار لکھیا
گیا۔ گورنیش حضوری نے ۱۶۲۲ء - ۱۶۴۴ء دے وچکار، حاجی ربیع الجنب نے ۱۶۴۴ء
وچ، علی شیر قانع مٹھڑی نے ۱۶۵۵ء وچ، منشی علی رضا (مکتوبہ ۱۶۷۸ء) ہندی
توں فارسی وچ لیاندا، شیخ حسام الدین حسامی نے وی لکھیا۔ تے الہ آباد دے

۱۔ ڈاکٹر گوہند سنگھ لانبہ: قصہ کارا احمد یار تے اوس دا قصہ کامروپ & Editing & Evaluation امرتسر، ۱۹۷۵ء مقالہ پی، ایچ، ڈی ٹائپ شدہ (گورنکھی) ۷۶

۲۔ ڈاکٹر گوہند سنگھ لانبہ: قصہ کارا احمد یار تے اوس دا قصہ کامروپ (EDITING AND EVALUATION) امرتسر، ۱۹۷۵ء مقالہ پی۔ ایچ۔ ڈی (پنجابی)
گورنکھی ٹائپ شدہ، مملوکہ راقم الحروف۔ ص ۸۸۔

۳۔ ڈاکٹر گیان چند: اردو کی نثری داستانیں، کراچی ۱۹۶۹ء، ص ۶۹۹۔ (اردو)
کے اوصی: ص ۶۹۹۔

سریا داس نے ۱۸۰۸ء وچ تصنیف کیتا۔

اردو وچ دکنی دور وچ ایہہ قصہ لکھیا گیا۔ ایس توں اڈا احمد سہز نے ۱۷۳۱ء وچ لکھیا تے تحسین الدین نے فارسی مثنوی دستور ہمت نوں سامنے رکھ کے ۱۷۵۶ء وچ ایس نوں تحریر کیتا۔

ہندی وچ کامروپ نوں سبھا چند سوندھی جالندھری نے لکھیا۔ ایہدی تصنیف ۱۷۴۱ء وچ پھیر ایہہ قصہ ہرسلوک مشردے پتھوں لکھیا گیا۔ اک قصہ کامروپ کے مسلمان لکھاری دے ہتھ نال لکھیا۔ ناگری پرچارنی سبھا کانشی دی لا بریری وچ موجود اے۔

انگریزی وچ کیپٹن فرینکلن نے لندن وچ ایس نوں ۱۸۹۳ء وچ تحریر کیتا۔ پنجابی وچ کامروپ دا قصہ احمد یار توں پہلاں پنجابی قصہ کاری وچ کسے ہی شکل وچ موجود نہیں۔ احمد یار نے ایس قصے نوں ۱۷۹۳ء تے ۱۸۱۴ء دے وچکارے سمے وچ لکھیا۔ ڈاکٹر گیان چند موجب احمد یار دا ایہہ قصہ ۱۸۷۵ء وچ امرتسر توں چھپ چکیا اے۔ ۱۹۷۵ء وچ ڈاکٹر گوہند سنگھ لانبہ نے احمد یار دے ایس قصے نوں پی۔ ایچ۔ ڈی (پنجابی) دے موضوع دے طورے چن کے ایڈٹ کر دتا اے۔

۱ ڈاکٹر گیان چند: اردو کی نثری داستانیں، کراچی ۱۹۶۹ء، ص ۷۰ (اردو)
 ۲ ڈاکٹر گوہند سنگھ لانبہ: قصہ کار احمد یار تے اوس دا قصہ کامروپ (Editing Evaluation ۴) امرتسر، ۱۹۷۵ء، مقالہ پی۔ ایچ۔ ڈی (پنجابی)، گورکھی ٹائپ شدہ مملوکہ راقم الحروف، ص ۸۸۔

۳ ڈاکٹر گیان چند: اردو کی نثری داستانیں، کراچی ۱۹۶۹ء، ص ۷۱ (اردو)
 ۴ ویرے لئی دیکھو ایس مقالے دا تیجا باب (کامروپ)

۵ ڈاکٹر گیان چند: اردو کی نثری داستانیں، کراچی ۱۹۶۹ء، ص ۷۱ (اردو)
 ۶ ڈاکٹر دھرم سنگھ: پنجابی دے سوکرت کھوج پر بند، کھوج درپن، امرتسر جنوری، ص ۲۸ (گورکھی)

کامروپ ایک اچھے نوجوان دی کہانی ہے جیہڑا اوزنگر دے ہندو راجے راج پتی
 دا پترسی اوہ سفتے و توح ایک حسین عورت نوں دیکھ کے دل دے بہندا لے اوہدے
 اوہ حسین عورت کام لتا جیہڑی سنگلدیپ دے راجے دی دھی ہے اک حسین تے
 سجیلے نوجوان نوں خواب و توح دیکھدی تے اوہدے اتے عاشق ہو جاندی لے۔
 نجومیاں دے دن تے کامروپ نوں پتہ لگدا لے کہ اوہ حسین عورت جیہڑی اوس
 خواب و توح دیکھی لے سنگلدیپ دے لہجے چتر پتی دی دھی کام لتا لے اوہ سنگلدیپ
 جان دی تیاری کردا لے۔ اوہدے نال اوہدے چھ ساتھی اک پنڈت اک جوہری
 اک گویا، اک چتر کار، اک وید تے اک وزیر زادہ جان دے نیں۔ راہ و توح سمندری
 طوفان پاروں سب وچھڑ جان دے نیں۔ سب دی منزل سنگلدیپ لے، راہ و توح
 ودھیریاں مرصیبتاں اوندیاں نیں۔ ایہ سب مرصیبتاں کڈے آپڑ جان دے نیں۔ سارا
 سفر نوق الفطرت واقعیان نال بھر لوڑا لے۔ سنگلدیپ اپڑ کے کامروپ کام لتا
 دابلاپ ہوندا لے تے سارے خوشی خوشائیں اوزنگر اوندے نیں۔

احمد یار دے قصہ لکھن توں پہلاں ایہہ قصہ فارسی، ہندی تے اردو و توح لکھیا
 جا چکیا سی۔ ظاہر ہے احمد یار نے ایہناں لکھتاں وچوں ای اپنے قصے دا ڈھانچہ
 لیا، ایہناں توں ای ماخذ دے طور تے درتیا۔ ڈاکٹر گو بند سنگھ لانبہ دا خیال لے کہ
 احمد یار نے ہر سیوک مشردے قصہ کامروپ (ہندی) توں ودھیرا فائدہ اٹھایا لے۔
 ایہتوں تیکر کہ احمد یار دے مسرعیان دے ہر سیوک نال رل جان دے نیں لے
 کرداراں تے کھاناں دے ناں وی بوہتا کر کے ہر سیوک مشردے ہندی کامروپ
 نال رل دے نیں۔ پر جیہڑا ٹاکر لانبہ جی نے کیتا لے ایہدے توں لگدا لے کہ

ڈاکٹر گو بند سنگھ لانبہ: قصہ کار احمد یار تے اوس دا قصہ کامروپ (Editing)

Evaluation) امرتسر، ۱۹۷۵ء، مقالہ پی۔ اینچ۔ ڈی (پنجابی) گورکھی

ٹائپ شدہ، مملوکہ راقم المحدث، ص ۹۰-۹۱

احمد یار نے فارسی قصے وی دیکھے، ملاحظہ فرماؤ :

فارسی نام	احمد یار	سہا چند سونڈھی	ہر سوک مشر	نامعلوم (فضل حق یا تحسین الدین)
کام لتا	کام لٹاں	کام کاری	کام لتا	کام کلا
کام کلاں	کام کلا	کام کلا	کام کلا	کام لتا
مرندیپ	سنگلیپ	سنگلیپ	سنگلیپ	مرندیپ
دوار کا	ہر دوار	دوار کا	دوار کا	چنپاوت
سمیت بجن	سمیت بجن	-	-	سمیت برجن
اندراوتی	اندراوتی	-	اندراوتی	راوتا
بدیا چند	بدیا چند	بدیا چند	بدیا چند	گیان و نت
چھتر پتی	چھتر پتی	چھتر پتی	چھتر پتی	کام راج
کل پتی	گج پتی	-	گج پتی	گندھوراج
دھنتر	دھنتر	-	دھنتر	کنول روپ
جنجا رنگھ	جھجھ رنگھ	جھجھ رنگھ	-	-
بت نانہ	-	-	-	بٹری

(ج) پنجاب توں باہر بدیسیاں نال تعلق رکھن والے قصے

ایلی محبوں

ایلی محبوں عربی ایلی واقعات اے عرب توں ایہ ایران اڑیا تے دیاں

نے ڈاکٹر گویند سنگھ لائبریری، قصہ کار احمد یار تے اس واقعہ کا روپ (Editing)

Evaluation (۲) اگست ۱۹۵۵ء، قادیان، ایچ۔ ڈی (پنجابی) کورس،

ٹائپ شدہ نمبر کا راقم الحروف، ص ۹۴

مشہور ہو یا۔ انہوں نے ایہ ساری دنیا و توح کھنڈ یا فارسی و توح سب نالوں پرانا
 لیلیٰ مجنوں فردوسی داد سیا جاندا لے۔ ایہدے بعد فارسی و توح (میر خسرو نظامی گنجوی
 ملا ہاتھی ہروی تے جامی لیلیٰ مجنوں لکھن والیاں و توح خاص تھاں رکھدے نیں۔
 دکنی دور و توح قلی قطب شاہ (وفات ۱۶۱۱ء) دے کہن تے احمد نے نظم کیتا۔ اردو و توح میر محمد حسین
 تجلی ۱۲۰۷ھ مطابق ۱۷۹۲ء، اعز الدین نامی نے ۱۲۱۳ھ مطابق ۱۷۹۸ء درودی ریا
 داودی (مکتوبہ ۱۲۱۴ھ مطابق ۱۷۹۹ء) حیدر بخش حیدری ۱۲۱۴ھ مطابق ۱۷۹۹ء میر تقی
 ہوس تے عاجز مکتوبہ ۱۲۳۰ھ مطابق ۱۸۱۲ء دے قصے ملدے نیں۔ ہندی و توح
 نعمت خان جان نے (وفات ۱۶۸۳ء بکرمی) لکھیا۔

پنجابی و توح ایس قصے دا کھرا کھوج گورداس (۱۵۵۹ء-۱۶۳۷ء) دے شعراں و توح
 لہجدا لے پیرا جے تیکر دی کھوج موجب ہاشم (۱۷۵۲ء-۱۸۲۱ء) پہلا شاعر لے
 جیہدا قصہ لیلیٰ مجنوں ملیا لے۔ احمد یار دے لکھے لیلیٰ مجنوں دے دو قصے ملے نیں اک

۱ ڈاکٹر فرمان فتحپوری: اردو کی منظوم داستانیں، کراچی ۱۹۷۱ء، ص ۲۳۲ (اردو)
 ۲ حافظ محمود شیرانی: مقالات حافظ محمود شیرانی مرتبہ منظر محمود شیرانی، لاہور مجلس ترقی
 ادب (جلد اول) ۱۹۶۶ء، ص ۲۰۴ (اردو)

۳ ڈاکٹر گیان چند: اردو کی نثری داستانیں، کراچی ۱۹۶۹ء، ص ۷۰۷ (اردو)
 ۴ عبد الغفور قریشی: پنجابی ادب دی کہانی، لاہور ۱۹۷۲ء، ص ۲۳۵۔
 ۵ ڈاکٹر گورچرن سنگھ: ایس۔ ایس۔ امول: قصہ کاودی پر پیرا در پنجابی ساہت دا اتہاس
 (بھاگ پہلا) پٹیالہ ۱۹۷۱ء، ص ۵۶۸ (گورکھپتی)

۶ شہباز ملک: قصہ (پنجابی) در اردو دائرہ معارف اسلامیہ، جلد ۱۶ (دوم) لاہور
 ۱۹۷۸ء، ص ۲۶۷ (اردو)۔ (امام بخش دا لکھیا اک لیلیٰ مجنوں دا قلمی نسخہ ۱۱۴۴ھ
 مطابق ۱۷۳۱ء پنجاب یونیورسٹی لائبریری لاہور و توح ایکسیشن نمبر ۸۷۸ تے پایا
 امام بخش لپیاں والا دا جنم ۱۱۹۲ھ والے (تذکرہ ص ۱۵۰) ہو سکدا لے ایہہ
 امام بخش کوئی ہور ہووے شہزاد بخاری دا ایم۔ لے پنجابی دا مقالہ ۱۹۷۲ء، ص ۸۵)

مطبوعہ چیہدے وچ تخلص احمد اے تے تصنیف داسال ۱۹۸۱ء مطابق ۱۹۸۳ء اور اے تے دو جا قلمی اے جس وچ تخلص احمد یار اے، لکھت داسال وچ نہیں، قلمی اجے چھاپے نہیں چڑھیا۔ دونوں بالکل وکھ لکھتاں نیں۔ اوہدی مطبوعہ لکھت اوائل عمر دی لکھی اے، جدوں کہ قلمی سچہ عمر دی جس وچ اوہ کہند اے شاعران وچ اوہدا اعتبار اے۔ اوس نے یسلی مجنوں دے قصے دوروں دوروں منگو اے کہانی نوں تحقیق کر کے عربی توں الٹا کے مقبل دی ہیردی طرز تے لکھیا اے۔

احمد یار نے دو توں تصییاں وچ یسلی مجنوں دی عالمی پدھرتے مشہور کہانی اپنائی اے، اپراپنے تخیل تے بیان نال ایس نوں انفرادی بنان لئی کئی قسم دے واسے کیتے نیں۔ احمد یار یسلی داناں پہلاں شمس لکھدا اے، اوہدے یسلی ناں اختیار کرن دا پتہ اسخ دیند اے کہ جدوں شمس تیس دے غم وچ ٹڈھال ہو گئی تے اوہدے پیڑے نے طبیب بلایا، جس نے اپنی دھی دے ذریعے شمس دے عشق دا بھید پایا تے اکھیا۔ عنقریب شمس نوں اوہدا محبوب ملے گا، اوس رات شمس نے آرام کیتا اوہدے باپ نے اکھیا "اج لیل" رات، نے آرام کیتا اے ایسوں اوہدا ناں یسلی پے گیا۔ پھر مجنوں جدوں فقیرن کے اوہدے گھر آیا۔ اک باورچی نے اوہدے ٹھوٹھے وچ شور پایا۔ ٹھوٹھا گل گیا، مجنوں جھکڑا کرن ڈھیر پیا۔ بانڈی نے اکھیا یسلی معافی منگے یسلی آئی تے مجنوں اوہدے پیراں اتے ڈگ پیا۔ جدوں عنب دے شہزادے نال یسلی دی شادی ہون لگی تے یسلی نے ماں نال ہیر وائٹک و دھیرتی بحث تکرار کیتی۔ راہ وچوں نس کے ٹبوں کول اپڑ گئی تے اپنے پاک دامن ہون دالیقین دوا یا۔ مجنوں نے یسلی نوں دالیقین کول گھل دتا۔ نوافل مجنوں نوں زہر دین دے عمل وچ آپا زہر کھانے مر گیا۔

۱۔ احمد یار: یسلی مجنوں، لاہور۔ ۱۹۰۲ء، ص ۳۵۔

۲۔ احمد یار: یسلی مجنوں، قلمی مملو کہ پروفیسر ممتاز احمد کھٹی، ورق ۱، الف۔

لیلیٰ نے محبوں نال جان لئی ترلا پایا، محبوں نے جواب دتا، جدوں تیکر ماں
 باپ پراضی نہ ہوں عاشقاں صادقان دا ایہہ واہ نہیں لیلیٰ واپس پکے چلی گئی
 ایہھے احمد یار نے محبوں دی ریاضت دے کئی رنگ پیش کیتے نہیں جویں
 ساندھنی نال نسا لیلیٰ دے اکھن تے اکھن دن کھوہ گیر دیاں رہنا، لیلیٰ دے اکھن تے
 باروں سال اکوتھاں کھلوتیاں رہنا، جنگل وچ لیلیٰ دے فراق وچ پنج بے سُدھ
 پیارہنا کہ

لکڑہارے دا لکڑی سمجھ کے کوہاڑا مار دینا وغیرہ۔ احمد یار لیلیٰ تے محبوں نوں مڑیا
 وکھاندا اے۔ اک گل جھڑی احمد یار سے دونوں قصیاں وچ موجود اے اوہ محبوں
 دے جینج بنا کے لیاؤن تے شیطان دے اک بڈھے دے روپ وچ دخل دیندیاں
 لیلیٰ دے پیوںوں ایہہ پٹی پڑھان والی اے کہ جے لاڑا صبح کتے نوں گل لالے تے
 ایہہ کمزات اے تے لیلیٰ نوں ویاہ دین دی تھاں قتل کرن دے لائق، صبح جدوں
 لیلیٰ دا کتا آؤندا اے تے محبوں اوس نوں گلے لالیندا اے تہیہ دے تے لیلیٰ دا پو
 جج و قتل عام کر دیندا اے، جھتوں محبوں بڑی مشکل نال پیدا اے۔ ایہہ گل لیلیٰ
 محبوں دے اردو قصیاں وچ موجود نہیں ہے۔

۲ شیریں فرہاد

شیریں فرہاد ایرانی اہلبے دی فارسی داستان اے۔ قدیم زمانے وچ فارسی دے
 شاعر نظامی گنجوی (۱۱۳۸ء - ۱۱۲۲ء) نے ایس نوں خسرو شیریں دے ناں تے لکھ کے
 امر کردتا ہے پنجابی وچ ایس دا ذکر سانوں حافظ برخوردار (مسلمانی والا) توں ای
 لبھنا شروع ہو جاندا ہے۔

- ۱۔ ڈاکٹر فرمان فتح پوری: اردو کی منظوم داستانیں، کراچی، ۱۹۷۱ء، ص ۳۳۳، ۳۳۴، ۳۳۵۔ (اردو)
 ۲۔ مولانا شبلی نعمانی: شعرا لجم (جلد اول)، لاہور، ۱۹۴۹ء، ص ۲۳۳ (اردو)
 ۳۔ حافظ برخوردار: یوسف زلیخا، لاہور، ۱۹۱۴ء، ص ۶۔

پھیر وارث دی بیرو تاج اک تلمیح پاروں لکھیا اے۔ پر قصہ شیریں فریاد ہاشم (۱۵۲ء)۔
 ۱۸۲۱ء) توں پہلاں لکھیا نظر نہیں آؤندا اے۔ احمد یار نے قصہ شیریں فریاد (۱۲۰۸ء)
 مطابق ۱۸۹۲ء و تاج مکمل کیتا اے۔ ایہہ لکھت قلمی اے تے اے توڑی چھاپے نہیں
 چڑھی۔

احمد یار دی بیان کیتی داستان موجب مدائن دے ہر زباد شاہ دے گھر خسرو
 جیہا جس پر دیز لقب پایا۔ اوس سفنے و تاج اک سوہنی عورت دیکھی، منصور شاہ نے اوس
 دی تصویر دین بنا دتی تے دیا کہ ایہہ شیریں اے منصور شاہ نے خسرو دی تصویر بنا
 کے اک باغ و تاج لادتی۔ جشن نوروز سی شیریں تصویر دیکھی تے مسطور نوں پھپھیا ایہہ کون
 اے منصور نے اکھیا اکلیاں رساں گا۔ شیریں نے سب نوں پرانہہ گھس دتا۔ شاہ نے
 دیا کہ مدائن دے بادشاہ ہر زباد پتر خسرو اے، بہادر روپ انوپ تے شہمت
 والا، شیریں اکھیا اک دار میون ملا، شاہ نے شیریں نوں دیا کہ خسرو آپنی شیریں
 دا عاشق اے، شیریں شکار دے مہانے مدائن خسرو نوں من گئی اوہ اک دو جہ
 نوں ملے تے دیوانے ہو گئے۔ شیریں دے باپ نوں اوہناں دا ملنا پسند نہیں ہی
 اوہر مریم ناں دی اک عورت نے خسرو نوں پھاہ لیا۔ شیریں دانی نوں اے کے
 او تھے اڑھی، خسرو شیریں دے شہر آیا، شیریں دے باپ نے وزیراں دے
 مشورے نال فریاد نوں نہر کھودن لسی اکھیا، اوس مہان دی بازی لادتی شیریں
 نوں جنڈیاں و تاج رکھیا گیا۔ اوہ ہجرت تے فریاد دے مر گئے۔ ہاشم دا قصہ

۱ سید وارث شاہ: ہیر، لاہور، ۱۹۶۳ء، ص ۷۴۔

۲ شہباز ملک: قصہ (پنجابی) در اردو دائرہ معارف اسلامیہ، جلد ۱۶ (دوم)،

لاہور، ۱۹۷۸ء، ص ۳۶۹ (اردو)

۳ احمد یار: شیریں فریاد (قلمی) نوشتہ احمد یار ۱۲۰۸ء مطابق ۱۷۹۲ء، ورق ۲۷، ب

۴ ادھی: ص ۱ تا ۲، ب۔

احمدیاریوں پہلاں لکھیا گیا۔ ایہہ اوہدے کولوں ودھیرا مختلف اے۔ ہاشم نے ایس قصے نوں استنبول شہر دا قصہ قرار دتا اے تے بادشاہ داناں عزیز دسد اے فرہاد نوں اوس مصور دیا اے جس شیریں نوں دکھیا تے اپنی مصوری کھل کے پھیر شیریں دیاں ای تصویریاں بنان ڈیہہ پیا شیریں دے باپ (بادشاہ) نے اوس نوں منج کیتا اوہ نہ مڑیا، وزیریاں مشورہ دتا کہ فرہاد نوں سولی چاڑھ دتا جاوے فرہاد آکھیا جے میوں شیریں دے سامنے کھڑا کر کے سولی چاڑھیا جاوے منظر اے، بادشاہ نے سولی نہ چاڑھیا۔ شیریں نوں پتہ لگاتے اوہ فرہاد نوں ملن لگ گئی، وزیریاں دے مشورے نال بادشاہ نے فرہاد نوں شیریں دے باغ واسطے نہر کدھن دا حکم دتا، اوس نہر کدھ دتی، اک مکار پھپھے کٹنی حلوہ لے کے گئی تے دسیا کہ شیریں مر گئی اے۔ ایہہ سن کے فرہاد تے تیشہ مار با تے مر گیا، شیریں وی سن کے مر گئی۔

ایہہ کہانی احمدیاری کہانی نوں بالکل مختلف اے۔ ایہہ وجہ اے کہ احمدیاری نے جہول حسن القصص (۱۸۴۲ء) لکھی تے ہاشم دا قصہ شیریں فرہاد اوس ویکھ لیا سی تے اوس اعتراض کیتا کہ خسرو شیریں دا جہڑا قصہ قدیم کتاباں وچ اے ہاشم نے اوس دے مطابق نہیں لکھیا۔ احمدیاری نے آکھیا کہ جیویں ہاشم نے قصہ لکھیا اے ایج اوس کسے ی کتاب وچ نہیں پڑھیا۔ ہاشم دے شیریں فرہاد دے قصے اُتے میاں محمد بخش نے سیف الملوک (۱۸۵۵ء) وچ آکھیا کہ ہاشم نے شیریں فرہاد دا ایج دا قصہ لکھ کے اپنی قصہ کاری نوں وٹھ لایا اے۔ اوس سنی سانی لکھی اے۔ نظامی (گجوبی) تے ہور کتاباں وچ شیریں فرہاد دا قصہ جس طرح لکھیا اے ہاشم اوس طرح نہیں لکھیا۔

ایہہ مطلب ایہہ اے کہ احمدیاری نے جہڑے ماخذ اپنے قصہ شیریں فرہاد واسطے

۱۔ ہاشم، شیریں فرہاد، لاہور، ص ۲۶ تا ۲۶۔

۲۔ احمدیاری: حسن القصص، لاہور، ۱۳۳۶ھ، ص ۲۲۴۔

۳۔ میاں محمد بخش: سیف الملوک، لاہور، ص ۳۱۹۔

اپنے اوہ درست نین جہوں کہ ہاشم نے ٹھیک ماخذ نہیں اپنائے تھے کہانی نوں
سنی سنائی اتے اُساریا لے۔ احمد یار نے اپنے بیان کیتے قصے وچ کہانی ول ایسی
توجہ نہیں دتی جتنی اوس بیان وچ اثر پنگراں ول دتی لے۔ حسن، عشق، تے پیرے
بیان بڑے من کچھویں نہیں۔

۳۔ تمیم انصاری

تمیم انصاری دے قصے دی کہانی دا تعلق حضرت محمد صلی اللہ علیہ وسلم سے اک
صحابی حضرت تمیم انصاری رضی اللہ تعالیٰ عنہ ناں لے، ظاہر لے ایہہ عربی اصل ری
کہانی لے جیہڑی پنجابی وچ لکھے جان توں پہلاں روحیاں قدیم زبانان وچ دی لکھی
گئی۔

بجپور دے عادل شاہی دور وچ ایہہ داستان ابراہیم صنعتی نے ۱۰۵۵ھ مطابق
۱۶۴۵ء وچ نظم کیتی۔ ایہدے بعد ۱۰۹۰ھ مطابق ۱۶۷۹ء وچ کتے نامعلوم مسندت
نے ایس نوں نظم کیتا جیہدہ انخطوطہ سالار جنگ لاہوری وچ محفوظ لے۔ غلام رسول غلامی
نے ایہہ قصہ ۱۲۱۸ھ مطابق ۱۸۱۳ء وچ نظم کیتا۔ اردو شروع وی ایہہ داستان لکھی
گئی۔ سید محمد الدین قادری جعفری دے لکھے قصے دا انخطوطہ سالار جنگ لاہوری وچ محفوظ
لے۔ ایہدی لکھت داسال ۱۲۵۵ھ مطابق ۱۸۳۹ء لے۔ ہندی وچ نعت خان جان
نے ۱۷۰۲ء وچ ایہہ قصہ لکھیا۔

۱۔ خلیل الرحمن واڈی (مرتب) اردو کی قدیم منظوم داستانیں (جلد اول) لاہور
۱۹۶۷ء، ص ۳۹ (اردو) لے ادھی : ص ۳۰
۲۔ ڈاکٹر گیارا پنچند : اردو کی نثری داستانیں، کراچی ۱۹۶۹ء، ص ۶۱ (اردو)
۳۔ ڈاکٹر گوہر گوہر لائبر : قصہ کارا احمد یار تے اوس دا قصہ کامروپ (Edition) ۸۰
Evaluation) امرسر ۱۹۷۵ء مقالہ پی۔ ایچ۔ ڈی (پنجابی) کورس ٹائپ شدہ، یاد کر تم لوہن
ص ۲۲۔

احمد یار نے تمیم انصاری سے دو قصے لکھے۔ پہلے قصے بارے اوس نے حاتم نامہ (۱۸۱۴ء) وچ دس پائی تے اوہدا ماخذ مصباح (یاں مصباح) دسیا ایس قصے نوں اسی تمیم انصاری (خرد) داناں دتاے۔ دو جا قصہ اوس ۱۲۵۳ھ مطابق ۱۸۳۷ء وچ لکھیا ایس نوں اسان تمیم انصاری (کلاں) داناں دتاے۔ ایہہ دونوں قصے احمد یار سے ای نہیں تے۔

تمیم انصاری دا قصہ مختصر طور تے ایخ لے کہ حضرت محمد صلی اللہ علیہ وسلم دی وفات توں بعد اوہناں دے اک صحابی حضرت تمیم انصاری نوں جہڑے بال بچے دارن اک رات اچانک اک بلا چک کے لے گئی، بست سال گزار جان تے دی جدوں اوہ واپس نہ آئے تے اوہناں دی بیوی حضرت عمرؓ (خلیفہ) کول فریادی ہوئی کہ اوس نوں دو جا نکاح کرن دی اجازت دتی جائے۔ حضرت عمرؓ نے چھ ماہ ہور انتظار کروا کے نکاح دی اجازت دے دتی، اک نیک مرد نال اوس دا نکاح کر دتا گیا۔ پہلی رات نوں حضرت تمیم انصاری ساڈھے ستاں سالوں دیاں مصیبتاں کٹ کے جدوں گھر واپس آئے تے اوہناں دا حلیہ بلاواں والا بن چکیا سی۔ اوہناں دی بیوی نے اوہناں نوں خاوند منن توں انکار کر دتا، معاملہ حضرت عمرؓ کول پیش ہو یا اوہناں نے حضرت علیؓ کول گھل دتا، جہناں حضرت تمیم انصاری دی کہانی سنی تے اوہناں نوں پہچان لیا۔ خلیفہ نے دو جا نکاح کا لعدم (منق) قرار دے دتا تے تمیم انصاری اپنے گھر اہڑے گئے۔

غلامی دا تمیم انصاری (اردو ۱۲۱۸ھ مطابق ۱۸۰۳ء) تے احمد یار دے دونوں قصیاں نوں سامنے رکھیا جے تے ایہہ تے بنیادی طور تے کہانی اکو ای بیان کر دے نیں،

۱۔ احمد یار: حاتم نامہ، لاہور ۱۹۲۵ء ص ۱۷۵۔

۲۔ احمد یار، تمیم انصاری، لاہور (س، ن) ۲۔

۳۔ ویرے لئی دیکھو ایس مقالے دا تیجا باب (تمیم انصاری)

پر غلامی تے احمد یار دیاں قصیاں و توح کئی فرق وی نہیں جویں تمیم انصاری دے گھر
 آؤن تے جدوں اوہناں دی بیری اوہناں نوں خاوند منن توں انکار کر دی
 اے تے غلامی ایں معاملے نوں لڑائی آکھ کے اگے ٹر پیندا اے۔ جدوں کہ
 احمد یار دے تمیم انصاری (کلاں) و توح ایں تکرار نوں بڑا لٹاں کر کے تے حکایتاں
 بیان کر کے اُلکیا گیا اے۔ غلامی دی لکھت دا انداز ایہہ اے کہ ساری داستان حضرت
 علیؑ نوں مخاطب کر کے بیان ہوئی اے، جدوں کہ احمد یار دیاں دونوں لکھتاں ا
 انداز ایہہ نہیں۔ احمد یار دیاں پہناں دونوں لکھتاں و توح بنیادی طور تے، تے ایہو
 فرق اے کہ خرد و توح گل اختصار نال بیان ہوئی اے جدوں کہ کلاں و توح دیرے
 نال۔ تمیم انصاری (خرد) و توح پری عیسیٰ بانی پہلاں ای مسلمان اے جدوں کہ کلاں و توح ایہہ
 حضرت تمیم انصاری دے سچوں مسلمان ہوندی اے۔ تمیم انصاری (خرد، کلاں) و توح
 عجیب و غریب جانور (پکھیرو) دا تعلق نبی اسحاق نال دسیا گیا اے۔ جدوں کہ
 غلامی دے قسطے و توح ایں نوں نبی آخر الزماں (حضرت محمد صلی اللہ علیہ وسلم) دا سیرغ
 لکھیا گیا اے۔

تمیم انصاری (خرد) نوں ۱۹۲۸ء و توح پھیالیہ توں میاں جلال الدین نے شائع کیتا
 جہدے و توح چیتا و نی دتی اے کہ قسطے د امرضوع روایات اے۔ ترندی شریف

۱۔ غلام رسول غلامی: تمیم انصاری، اردو کی قدیم منظوم داستانیں، (جلد اول)

لاہور، ۱۹۶۷ء، ص ۵۶۳ (اردو)

۲۔ احمد یار: تمیم انصاری (کلاں)، لاہور (س.ن) ص ۱۳۔

۳۔ احمد یار: تمیم انصاری (خرد) پھیالیہ ۱۹۲۸ء، ص ۱۰۔

۴۔ احمد یار: تمیم انصاری (کلاں)، لاہور (س.ن) ص ۱۷۔

۵۔ اوسمی: ص ۲۰

۶۔ غلام رسول غلامی: تمیم انصاری، در اردو کی قدیم منظوم داستانیں (جلد اول)، لاہور (۱۹۶۷ء)

توں صرف ایہہ ثابت اے کہ تمیم انصاری نے نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم نوں دیا
کہ اہل فلسطین نے جہاز دے کسے سمندری جزیرے اپڑن نال جسامتے دجال
نوں ویکھیا تے گلاں کیتیاں۔ ناشر نے اکھیاے کہ ایس قصے نوں واقعیان دے
لحاظ نال نہ ویکھیا جائے۔ ایس قصے وچ لکھن والیاں ددھیریاں گلاں زیب
داستان لئی من وچار پائیاں نیں۔

۴۔ حاتم نامہ

قصہ حاتم طائی عربی اصل دی داستان اے۔ حاتم طائی طے یاں طائی قبیلے
دا اک عربی سردار سی، جیہڑا حضرت محمد صلی اللہ علیہ وسلم (۱، ۵، ۶-۶۳۲) توں پہلاں
ہویا اے۔ اوہ بڑا سخی تے نیک انسان سی۔

قدیم زمانے وچ فارسی وچ ایہہ قصہ ددھیرا لکھیا گیا۔ ۱۱۴۴ھ مطابق ۱۷۳۱ء
دا لکھیا اک قصہ مرشد آباد دی بوڈلین لائبریری وچ موجود اے، ۱۱۸۵ھ مطابق
۱۷۷۱ء دا مکتوبہ ہفت سیر حاتم برٹش میوزیم دی لائبریری وچ تے دو حصیاں وچ
حاتم طائی تے ہفت انصاف حاتم) ایہہ داستان انڈیا آفس وچ پئی اے۔
اک نسخہ مکتوبہ ۱۱۸۹ھ مطابق ۱۷۷۵ء دا ڈنبر لائبریری وچ موجود اے۔

اردو وچ علی نے مشنری گلشن احسان (مکتوبہ ۴، ۱۲۰ھ مطابق ۱۷۸۹ء) دے
ناں تے لکھیا۔ جہان شاعر نے ہفت سیر حاتم دے ناں تے ۱۲۱۵ھ مطابق ۱۸۰۰ء
وچ رچیا تے آرائش محفل داناں دے کے حیدری نے ۱۸۰۱ء وچ لکھیا۔

۱۔ احمد یار: تمیم انصاری (خرڈ)، پھالیہ، ۱۹۲۸ء، ص ۲۴۔

۲۔ کمانڈر سنگھ ناچھ، جہاں کوش، پٹیالہ، ۱۹۶۴ء، ص (۲۷) (گورکھی)

۳۔ ڈاکٹر گیان چند: اردو کی نثری داستانیں، کراچی، ۱۹۶۹ء، ص ۶۸۷ (اردو)

۴۔ ادھی: ص ۶۸۷۔

۵۔ ادھی: ص ۶۸۸۔

احمد یار اپنی لکھت و توح اک تمھاں مہارِ دانش دا ذکر کردائے۔

پنجابی وچ احمد یار تول پہلاں صرف اک قصہ لہجائے بہیدی دس ۱۹۶۸ء و توح شمشیر سنگھ اشوک نے پانی لہجے نامعلوم شاعر دی تصنیف لے جس نوں شاعر سوندھا (کالیاں والا) نے فارسی توں گورکھی (پنجابی) و توح ترجمہ کیتا۔ دھرم سنگھ موجب ایہدے ترجمہ کرن دا سال ۸-۷-۱۸۰۷ء لکھے۔ ایہہ لکھت نرول پنجابی و توح نہیں سگوں ہندی بھا کھا قسم دی بولی لے۔

اتنے ماہے سوال سچائے کٹ پلے کے میت ملائے

احمد یار نے ایہہ داستان ۱۲۳۰ھ مطابق ۱۸۱۲ء و توح مکمل کیتی۔

حاتم طائی دی ایہہ داستان عزم تے عمل دی داستان اے۔ احمد یار موجب بندے تے سارے اسی جو بندے نیں مزہ تے تداے کہ جے کوئی حاتم وانگ جیو مطلب ایہہ اے کہ اپنی حیاتی نوکاں دی خدمت واسطے وقف کر دیوے ایسے داستان و توح کُل ست سفر نیں شروع دے ربا چھے و توح احمد یار حسن بانو تے اوس دے چاہن لے میر شامی دا تعارف کرواندا اے جس نوں حسن بانو مائی بڈھی دے پڑھان تے ست سوال کردی اے کہ ایہدے جواب لے آتے حسن بانو نال ویاہ کر لے حاتم میر شامی دی تمھاں سفر کرن دا ارادہ کردائے تے حسن بانو توں وعدہ لیندا لے کہ جے حاتم ستاں دے ٹھیک جواب لے آئے تے حسن بانو نوں حاصل کر لوے

۱۔ احمد یار: حاتم نامہ، لاہور ۱۹۲۵ء ص ۳۲۔

۲۔ شمشیر سنگھ اشوک: ساڈا ہتھ لکھت پنجابی ساہت، امرتسر ۱۹۶۸ء ص ۲۰۲-۲۰۳ (پونہ لکھی)

۳۔ دھرم سنگھ: مہاراجہ رنجیت سنگھ پنہالی پنجابی کوٹا و توح، کنوئج و رین، امرتسر

۱۹۷۶ء (گورکھی)

۴۔ شمشیر سنگھ اشوک: ساڈا ہتھ لکھت پنجابی ساہت، امرتسر ۱۹۶۸ء ص ۲۰۲ (گورکھی)

۵۔ احمد یار: حاتم نامہ، لاہور ۱۹۲۵ء ص ۲۸۔

تے اوس نون اجازت ہوئے گی کہ اوہ اگوں حسن بانو جس نون چاہے دے دیوے
 انج اوہ ستاں سفراں وچ ستاں سوالاں دے ٹھیک جواب لے اوندالے جدوں
 ایہہ جواب میرشامی دے ذریعے حسن بانو تیکر اپڑ دے تے درست نکل دے نیں،
 تے حاتم حسن بانو نون حاصل کر لیندالے، اوہ حسن بانو، میرشامی نون دے کسے اپنے
 وطن پرت جاندا لے سوالاں تے جواباں دا ویر دا مختصر طور تے انج لے:

۱۔ اجاڑ تھال وچ جھلا ہویا بندہ اوہ بڈھا لے جس سترور ہے پہلاں اک تلاتے
 اک کڑی دیکھی سی، اوس نے اوہنوں لت ماری تے اوہ دُور جا پیا، حاتم نے اوس نون
 آو کراں تے طلسم چوں کڈھ کے کڑی کول اپڑا دتا۔

۲۔ وڈے دروازے تے لکھے "بھلا کرے تے ندی وچ سٹے" دی حقیقت ایہہ لے کہ
 بندے داناں شاکر لے جس نے دیالے کہ اوہ دور وٹیاں تے گھبیر شکر روز ندی
 وچ ٹھسا سی، اوس نون سونے دیاں مہراں لہجیاں سن انج اوہ مالدار ہو گیا تے اوس نے
 محل دے دروازے تے لکھوایا۔ "بھلا کرے تے ندی وچ سٹے"

۳۔ اجاڑ وچ جیہڑا بندہ ایہہ کہندا پھر دالے کہ "منہ کریں تے کیئا پاویں" ایس دی
 حقیقت ایہہ لے کہ اک تھال اک بندہ پجرے وچ قید سی اوس قول نہ پالیا خزانہ
 لہجائے چوتھا حصہ نہ تھانوری گھاناں اوس دیاں اکھاں روشن ہوئیاں تے حاتم نے
 اوس نون آزاد کیتا۔

۴۔ "سچ بولے خوشیاں پائے" دروازے اُتے لکھے دی حقیقت ایہہ لے کہ اک غریب بندہ
 چوراں نال رل گیا۔ جنگل وچ اک نورانی چہرہ دیکھ کے چورنس گئے اوس بندے سچ بولیا
 خزانہ اوس نون مل گیا۔ ایہہ عبارت اوس نے اپنے محل دے دروازے تے لکھوایا
 ہوئی سی۔

۵۔ پہاڑ دے پھلے پاسیوں آون والی آواز تے جیہڑے بندے نس جان دے نیں اوہ
 جبل ندا اُتے قہقہہ دیوار ول جان دے نیں اوہناں نون آواز ملک الموت وٹوں آوندی لے۔
 ۶۔ حسن بانو دے کول موجود مرغابی دے آندے درگا آندا، حاتم لے اوندالے،

تے دسدائے کہ ایہہ بزمِ خِ وائے خزانے دالے۔

۷۔ ہوائی حمامِ دی حقیقت اک طلسمِ دی اے جس وچ دا طوطا حاتمِ مہتوں ہلاک ہوندا

اے تے حاتمِ تہس تہس ہو جاندا اے۔

ایس سارے قصے وچ جادو، طلسم، جنِ مجنوت پرمیاں وغیرہ دا مافوق الفطرت ماحول
اے حاتمِ نون تو حید پرست دسیا گیا اے۔ ساری داستان وچ ”بھلا کرو تے بھلیائی کھٹو“
دا پرچار اے ہندوستان دے سفر وچ احمد یار مہتوں دے رواجاں وچوں ستی د ذکر
دی کردائے اے۔

حسنِ نقص

حسنِ نقص (یوسف زلیخا) دی بنیادی کہانی اللہ تعالیٰ ولوں نبی آخر الزماں سرور
کائنات فخرِ موجودات ہادی برحق حضرت محمد صلی اللہ علیہ وسلم اُتے نازل فرمائے۔ قرآن
پاک وچ ایہہ سورۃ یوسف دے ناں نال پارہ ۱۱ وچ آؤندی اے جیہڑی مکی اے
ایس سورۃ دیاں کل ۱۱ آیتاں نیں۔ آیت ۴ تا ۱۰۰ تیکر ایہہ داستان بیان ہولی اے،
جس دا خلاصہ انج اے کہ حضرت یوسف علیہ السلام نے اپنے باپ یعقوب علیہ السلام
نون دسیا کہ اوہناں اک خواب دیکھیا اے جس وچ یاراں تارے تے سورج اوہناں
نون سجده کر رہے نیں، باپ نے آکھیا ایہہ ذکر بھراواں نال نہ کرنا، رب تعالیٰ تہاں
تعبیر دا علم سکھائے گا۔ بھراواں نے سوچیا باپ یوسف نون زیادہ پیار کردائے
ایس لئی مارٹوٹیاں کسے ملک سٹ ویو اوہناں باپ دی اجازت نال یوسف
نون جنگل کھڑیا، کھوہ وچ سٹ کے باپ نون آکھ دتا اوس نون تہاں

۱۔ احمد یار: حاتم نامہ، لاہور۔ ۱۹۲۵ء، ص ۱۵۰

۲۔ اوصی، ص ۱۷۶۔

۳۔ القرآن، مترجم و محشی (اردو)، مرتبہ مولانا حاجی احمد علی، لاہور ۱۳۸۲ھ، ص ۳۷۴، ۳۷۵ (۳۹۵) غنی

گیا اے۔ باپ نے صبر کیا، ایک قافلے والیاں یوسف نوں کھوہ وچوں کڈھیا تے بھراواں
 جھگڑا کر کے گنتی دیاں چوانیاں توں وچ دتا مہر وچ جس نے حضرت یوسف نوں
 خریدیا ادھدی بیوی نے حضرت یوسف نوں پھسلان لٹی دروازے بند کر لے
 اللہ تعالیٰ نے حضرت یوسف نوں بریائی توں بچا لیا، پر عورت نے اپنے خاوند نوں
 شکایت لائی۔ حضرت یوسف سچے نکلے مہر دیاں عورتاں نے اکھیا عزیز دی بیوی غلام
 نوں چاہندی اے۔ عزیز دی بیوی نے جدوں عورتاں دی دعوت کر کے غلام نوں
 سدیا تے عورتاں نے اپنے ہتھ کٹ لے۔ عزیز دی بیوی نے حضرت یوسف نوں
 اکھا نہ منن تے قید وچ گٹا دتا، او تھے حضرت یوسف نے دو قیدیاں دیاں خواہاں
 دیاں تعبیراں دسیاں جو درست نکلیاں۔ اوہناں وچوں اک دے ذریعے عزیز مہر دیاں
 خواہاں دیاں تعبیراں دسیاں تے عزیز مہر دی بیوی دے قصور منن تے رہائی حاصل
 کیتی تے بادشاہ دے خزانیاں اُتے معتبر لگے۔ حضرت یوسف دے بھل غلہ یعین
 آئے تے حضرت یوسف نے پچپان لیا پھیر اپنا آپ ظاہر کر دتا۔ بھراواں غلطی دا
 اقرار کیتا تے معافی منگی، سارا کنبہ یوسف کول آیا تے یوسف نوں سجدہ کیتا،
 ایہ یوسف دے پہلے خواب دی تعبیر سی۔

حضرت یوسفؑ دی ایہہ داستان قرآن پاک توں پہلاں بائبل وچ وی
 بیان ہوئی اے اوہ ذرا کو مختلف اے۔ جیویں بائبل وچ درج اے کہ حضرت
 یوسفؑ دی پہلی خواب سن کے حضرت یعقوب علیہ السلام بڑے گرم ہوئے تے
 اکھیا "کیہن مینوں نے تیری ماں نوں تیرے اگے جھکنا پے گا چپ اہیہاں
 گلاں نہ کر" جدوں کہ قرآن پاک وچ حضرت یعقوب داروہ نرم تے شفیق
 باپ والا اے۔ اوہ فرماندے ہیں ایہہ خواب بھراواں نوں نہ سائیں، رب تعالیٰ

۱۔ القرآن: ترجمہ محشی (اردو) مرتبہ: مولانا حاجی احمد علی، لاہور ۱۳۸۲ھ، ص ۳۵، ۳۶، ۳۷ (عربی)
 ۲۔ بشیر حسین ناظم، ابدی آوازاں، لاہور ۱۳۹۲ھ، ص ۲۲۷۔

تینوں تعبیرِ روا علم، سکھائے گا۔ ایک فرق بائبل تے قرآن پاک دی داستانِ وحی ایہ
 وی اے کہ بائبل وحی دیا گیا اے کہ حضرت یوسف نوں اسماعیلیاں نے دیکھا۔
 جدوں کہ قرآن پاک وحی انج نہیں۔ قرآن پاک وحی عزیزہ مصر دی بیوی داناں
 درج نہیں جدوں کہ بائبل وحی دے باب پیدائش وحی دیا اے کہ حضرت
 یوسف نے مصر دے اک کاہن فوطیفرع دی دھی آسناتھ نال نکاح کیتا۔ اسلامی
 مفسراں نے عام کر کے دیا اے کہ جس عورت نال حضرت یوسف دا نکاح ہویا
 اوہ زلیخا سی۔

حضرت یوسف دی ایہ داستان قرآن پاک توں بعد تفسیراں راہیں اگے سڑی
 تے ایہوں قصہ کاری وحی داخل ہو گئی، کیوں جے قرآن وحی ایس نوں قصیاں
 وچوں بہت اچھا قصہ قرار دتا گیا ہے "حسن بقصص"
 مولانا شبلی نعمانی نے شعراجم (حصہ اول) وحی لکھیا اے کہ فارسی دے مشہور
 شاعر فردوسی ۳۲۹ء مطابق ۹۴۰ء - ۴۱۱ھ مطابق ۱۰۲۰ء نے اہل بغداد دی
 فرمائش تے یوسف زلیخا لکھی۔ پر حافظ محمود شیرازی نے ایہہ ثابت کیتا اے کہ ایہہ
 یوسف زلیخا فردوسی دی تصنیف نہیں ایہہ کسے ہرودی اے تے شاہنامہ فردوسی
 توں بعد لکھی گئی۔ امام غزالی وفات ۵۰۵ھ مطابق ۱۱۱۱ء نے ایہہ قصہ عربی وحی
 مرتب کیتا، جس دے بعد وحی کئی زبانوں وچ ترجمے ہوئے۔ فارسی وحی مولانا

نے بشیر حسین ناظم: ابدی آوازاں، لاہور ۱۳۶۲ھ، ص ۲۲۸۔

کے (وحی) ص ۲۲۸۔

۳۔ القرآن: مترجم و تفسیر (اردو) مرتبہ دینا حاجی احمد علی صاحب، لاہور ۱۳۸۲ھ، ص ۲۴، ۲۵

۴۔ مولانا شبلی نعمانی: شعراجم (جلد اول) لاہور ۱۹۴۹ء، ص ۹۲ (اردو)

۵۔ حافظ محمود شیرانی: مقالات حافظ شیرانی، مرتبہ سلیم محمود شیرانی، عبد: ۴، لاہور

۱۹۶۸ء، ص ۳۶ (اردو) تے بشیر حسین ناظم: ابدی آوازاں، لاہور ۱۳۶۲ھ، ص ۲۴۹۔

نور الدین عبدالرحمن جامی ریڈیشن، ۸۱ھ مطابق ۱۴۱۲ء) جیٹری یوسف زلیخا لکھی اوہ
 ایک شاہکار ہے۔

اردو وچ نگار نے مولانا جامی سے یوسف زلیخا توں متاثر ہو کے ایہہ قصہ
 لکھیا۔

عبدالغفور قریشی نے پنجابی وچ سب توں پہلا یوسف زلیخا دا قصہ ۱۵۷۳ء
 و لکھیا قرار دتا ہے، پر اوہناں نے نہ تے ایہہ لکھاری دا ناں لکھیا ہے تے
 نہ ای کوئی حوالہ دتا ہے۔ حافظ برخوردار (مسلمانی والا) نے اورنگ زیب عالمگیر
 زمانے وچ نواب جعفر خاں دی فرمائش تے اپنا قصہ یوسف زلیخا ۱۰۹۰ھ مطابق
 ۱۶۷۹ء وچ لکھیا۔ ایہہ قصہ ای جے توڑی پنجابی وچ سب توں پرانا قصہ یوسف
 زلیخا قرار دتا جا سکدا ہے۔ صدیق لالی نے اپنا قصہ یوسف زلیخا محمد شاہ بادشاہ
 دی تخت نشینی دے ستویں ورہے ۱۱۳۸ھ مطابق ۱۷۲۵ء وچ جوڑیا ہے۔ ایہہ
 بعد رانجھا برخوردار تخت ہزارے والا نے یوسف زلیخا ۱۱۷۶ھ مطابق ۱۷۶۲ء وچ
 نظم کیتی ہے۔ یوسف زلیخا دے لکھاریاں وچ اگلا نمبر مولوی عبدالحکیم بہاولپوری دا
 ہے جہاں ایہہ قصہ ۱۲۱۸ھ مطابق ۱۸۰۳ء وچ لکھیا۔ احمد یار دے سمکالی شاعر

۱ بشیر حسین ناظم: ابدی آوازاں، لاہور۔ ۱۳۹۲ھ، ص ۲۴۷۔

۲ ڈاکٹر گوہر سنگھ لائبر: قصہ کار احمد یار تے اوس دا قصہ کامروپ (Editing
 Evaluation) مقالہ پی۔ ایچ۔ ڈی (پنجابی) امرتسر ۱۹۷۵ء، گورکھی
 ٹائپ شدہ مملو کہ راقم المحروف، ص ۴۰۔

۳ عبدالغفور قریشی: پنجابی ادب دی کہانی، لاہور ۱۹۷۲ء، ص ۱۶۴۔

۴ حافظ برخوردار: یوسف زلیخا، لاہور ۱۹۱۴ء، ص ۵۳۔

۵ مولابخش کشتہ: پنجابی شاعراں دا تذکرہ، لاہور ۱۹۶۰ء، ص ۹۹۔

۶ قریشی احمد حسین قلعداری: پنجابی ادبیات دا تحقیقی مطالعہ، لاہور ۱۹۷۵ء، ص ۳۵۹۔

۷ مولوی عبدالحکیم: زلیخا، لاہور ۱۹۱۴ء، ص ۹۹۔

رکن الدین نے قصہ یوسف زلیخا ۱۲۴۰ھ مطابق ۱۸۲۲ء و تاج لکھنیا سی جہدیا اک نامکمل قلمی نسخہ ڈاکٹر گوہند سنگھ لانبہ (بھارت) کو مل موجود ہے۔ احمد یار نے یوسف زلیخا واقصہ دو وار لکھنیا۔ پہلا قصہ جہڑا اوس جوانی دے دور و تاج لکھنیا ایہدے دل اشارہ اوس قصہ کامروپ و تاج کیتا۔ تے حاتم نامہ (۱۸۱۴ء) و تاج باقاعہ لکھنیا ہون و اقرار کیتا۔ جدوں کہ دو جاتقصہ اوس ۱۲۵۱ھ مطابق ۱۸۲۲ء و تاج لکھنیا۔ پہلے واک قلمی نسخہ ڈاکٹر گوہند سنگھ لانبہ کو مل موجود ہے۔ جدوں کہ دو جاتچھاپے چڑھ چکیاے۔

احمد یار دی لکھی یوسف زلیخا جہڑی اوس جوانی دے زمانے و تاج لکھی خالص قصہ ہے۔ ایہدے و تاج قرآنی آیتاں وغیرہ درج نہیں ایہدے و تاج بوہتا کر کے زلیخا دے ہجر دی پیر نوں اکیلا گیا ہے۔ جدوں کہ اوہدا قصہ حسن بقتیس قصہ کامروی دے نال ناں اک تفسیر دی ہے۔ ایہدے و تاج قرآن پاک توں اڑ احمد یار نے جہڑیاں کتاباں ماخذ پاروں و تیاں نہیں اوہناں و تاج تفسیر شمس مجاس تفسیر حسینی تے تفسیر منیر شامل

۱ ڈاکٹر گوہند سنگھ لانبہ: قصہ کار احمد یار تے اوس واقصہ کامروپ (Editing Evaluation) مقالہ پی۔ ایچ۔ ڈی (پنجابی) امرتسر د۔ ۱۹۷۰ء گوردکھی ٹائپ شدہ، مملو کہ راقم الحروف، ص ۴۱۔

۲ احمد یار: کامروپ تھی، مملو کہ ڈاکٹر وحید تریشی، ورق ۱۰۲، الف۔

۳ احمد یار: حاتم نامہ، لاہور۔ ۱۹۲۵ء، ص ۱۷۲۔

۴ احمد یار: حسن بقتیس، لاہور۔ ۱۳۳۶ھ، ص ۲۲۳۔

۵ ڈاکٹر گوہند سنگھ لانبہ: قصہ کار احمد یار تے اوس واقصہ کامروپ (Editing Evaluation) مقالہ پی۔ ایچ۔ ڈی (پنجابی) امرتسر، ۱۹۷۵ء گوردکھی ٹائپ شدہ، مملو کہ راقم الحروف، ص ۴۱۔

۶ اوسی: ص ۴۱۔ احمد یار: حسن بقتیس، لاہور، ۱۳۳۶ھ، ص ۲۲۳۔

نیں۔ اس سلسلے و توح احمد یار دا اکھنا اے کہ اوس نے سورۃ یوسف دے مضمون نوں سامنے رکھیا اے۔ قافیہ یاں فقرہ (مصرعہ) دے وردھ گھٹ ہون دا اوس اگا خیال نہیں کیتا۔ ایہدے و توح اوس طریقہ ایہہ اپنایا اے کہ پہلاں عام کر کے اوہ آنت یاں اوس دے مضمون نوں لیاؤندا اے اوہدے بعد اوہدی تفسیر کردا اے جیہدے و توح کتے نکتہ کتے اشارہ کتے تصوف دی گل کتے ذکر دی گل اؤندی اے۔ کتے حکایت اؤندی اے کتے حدیث تے کتے مسئلہ اؤندا اے تے کتے مقولہ شاعر اؤندا اے۔ پنج اوس مضمون نوں وردھ توں وردھ تمارن دا چارہ کیتا گیا اے۔

کہانی دل و لکھیا جادے تے احمد یار قرآنی قصے دے نال نال اپنے دور تیکرے قصہ یوسف زینجا دی کہانی اتے نگاہ کیتی بیٹھا اے تے اوہدے توں فائدہ اٹھاندا اے۔ اوہ نری تفسیر دے حق و توح نہیں کیوں جے اوہ آپ لکھدا اے کہ صدیق لالی نے جیہڑا یوسف زینجا دا قصہ لکھیا اے اوہ بس تصوف دا قصہ اے۔ صدیق لالی نے قرآنی قصے نوں فقہ تے تفسیر دے حوالے نال خبر بنا کے پیش کیتا اے۔ احمد یار نے قرآن پاک دے ایس احسن قصے نوں تفسیر کیتا اے اوہ زیادہ توں زیادہ اوہدے اصلی ماخذال دے نیڑے رہیا اے، پر پھیروی ایہدے و توح اوس دی قصہ کاری اپنے پورے تک نقشے نال موجود اے۔

۱۔ احمد یار: حسن بقیص، لاہور ۱۳۳۶ھ ص ۲۲۲۔

۲۔ اوصی: ص ۲۲۲۔

۳۔ اوصی: ص ۲۲۳۔

۴۔ اوصی: ص ۲۲۵۔

احمد یار ڈی دینی شاعری (ماخذ موضوع)

اسلام کے بنیادی عقیدے (قرآن، حدیث، فقہ) کے حوالے نال

اسلام دی بنیاد

دین اسلام داسب توں وڈا سومان تے منبع قرآن پاک اے جیہڑا نبی آخر الزماں حضرت محمد صلی اللہ علیہ وسلم اتے رب تعالیٰ و توں نازل ہويا، ایہدے وچ تھان تھان تے رب تعالیٰ دی توحید دا ذکر ملدا اے اک تھان ارشاد ہوندا اے :

قُلْ لِمَنْ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ قُلْ لِلّٰهِ كُنْتُ عَلٰی نَفْسِيْ الرَّحْمٰتٰہ
(پارہ : ۷، الانعام : ۱۲)

ترجمہ : اوہناں کو لوں پچھو اسمان تے زمین وچ جو کچھ ہے اوہ کس والے کہہ دیو سب کچھ اللہ ای والے ایس نے اپنے اتے رحم لازم کر لیا اے۔

ایس حوالے نال دیکھیا جاوے تے اسلام داسب توں پہلا حکم تے مسلمان دے ایمان داسب توں اہم جزو رب تعالیٰ دی ربوبیت تے اوہدا کُل کائنات وچ و احد تے لاشریک مالک تے خالق ہونا اے۔ ایس توں بعد دین اسلام دے پار ہور رکن نہیں، نماز، روزہ، حج تے زکوٰۃ، توحید دے نال رسالت نوں رلاکے کلمہ طیبہ بن والے جیہڑا اسلام دا پہلا رکن اے :

لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ مُحَمَّدٌ رَّسُوْلُ اللّٰهِ

۱۔ القرآن: حاشیہ و ترجمہ (اردو) مولانا احمد علی، لاہور ۱۳۹۲ھ مطابق ۱۹۶۲ء، ص ۲۰۵، ۲۰۴ (عربی)
۲۔ سید امیر علی: روح اسلام اردو ترجمہ محمد اوی حسن، لاہور ۱۹۶۲ء، ص ۲۰۱، ۲۰۲ (اردو)

ترجمہ: انہیں کوئی اللہ سے سوا حضرت محمد (صلی اللہ علیہ وسلم) اللہ کے رسول نہیں:
 نمازتے زکوٰۃ و احکم قرآن پاک و حج کئی تھاں آؤندا اے جیویں سورۃ البقرہ و حج:
 وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ (۲۳)
 ترجمہ: تے نماز قائم کرو تے زکوٰۃ و پوتے رکوع کرن و الیاں دے نال رکوع
 کرو۔^۱

روزے دا ذکر وی قرآن پاک و حج کئی تھاں آؤندا اے۔ ایہہ وی سورۃ

البقرہ دے حوالے نال دیکھو:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ
 مِن قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ (۱۸۳)

ترجمہ: اے ایمان والو! تمہاڑے اُتے روزے فرض کیتے گئے نیں جیویں کہ اوہناں
 لوکاں تے فرض کیتے گئے سن جیہڑے تہاڑے توں پہلاں سن تاں جے تسیں پرہیزگار
 ہو جاؤ تے۔

انج ای حج بارے رب تعالیٰ و توں ارشاد ہوندا اے۔ سورۃ الحج و حج رب

تعالیٰ رسول پاکؐ نوں مخاطب نیں:

وَأَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَا تُوَكَّلُ رِجَالًا وَعَلَىٰ كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ
 مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ (۲۷)

ترجمہ: تے لوکاں و حج دا اعلان کر دے کہ تیرے کول پیدل تے پتلے دے
 اُونٹھاں اُتے دُور دراز دے رستیاں توں آؤن تے۔

قرآن پاک و حج جیہڑے مڈھلے اسلامی ضابطے ہدائتاں تے اصول نیں اوہناں

۱۔ القرآن: حاشیہ و ترجمہ (اردو) مولانا احمد علی الاہور ۱۳۸۲ھ مطابق ۱۹۶۲ء ص ۱۱ (عربی)

۲۔ اوصی: ص ۴۲ -

۳۔ اوصی: ص ۵۳۴ -

نوں نبی آخر الزماں رسول برحق حضرت محمد صلی اللہ علیہ وسلم نے اپنی حیاتی تے گلاں
(حدیثاں) دے ذریعے مجھڑیا تے تاریا۔

شرعیّت دے حکم دو طرح دے نیں، اک اوہ جنہاں دا حکم قرآن تے حدیث وچ
تارواں لے، اوہ جنہاں دا قرآن تے حدیث وچ واضح ذکر نہیں ایہہیاں تھیں
اُتے نص دے مسائل یا غیر منسوسہ مسائل اُتے اجتہاد لاگو ہوندا اے ایس لسی فقہاء کرام
قرآن تے حدیث دی نص اُتے گوہ کر کے غیر منصوص مسلیاں دا حکم لکھدے نیں تے
ایہناں مسلیاں اُتے اجتہاد اُتے عمل کرن لسی راہواں کھولدے نیں۔ اہمّت دے
جنہاں عالماں نوں شرعیّت وچ سمجھ تے دانش دا درجہ حاصل ہوندا اے۔ ایہہ
فقہ دے مسلیاں نوں تارن تے نکھیڑن دا چارہ کر دے نیں تے ایہہ اقی شرعیّت
دے علم دے این نہیں قرآن، حدیث، اجماع، اُتے قیاس راہیں فقہاء
اسلام دے کُل احکام یاں اسلام دی کل شرعیّت دا اتار کر دنا اے ایہہ حیاتی دا
اک جیہہ ضابطہ اے جیہہ دین تے دنیا دونواں اُتے پلا کھاری بیٹھا اے اک
مسلمان تاں ای مسلمان لے جدوں اوہ پورے دا پورا ایس ضابطے دے توالے
نال اسلام وچ داخل ہوندا اے۔ ایسے لسی اسلام نوں دین آکھیا جاندا اے۔

اسلام خطہ عرب توں باہر

خطہ پاک عرب جتھے رب تعالیٰ دے سچے تے آخری نبی حضرت محمد صلی اللہ
علیہ وسلم قرآن تے اپنی پاک حیاتی راہیں سچے رب دی ہدایت لے کے آئے اسلام
دا ایہہ سچا پیغام ہن کل دُنیا اُتے کھنڈنا شروع ہوندا اے۔ سب توں پہلاں ۵۰
وچ جدوں مسلماناں اُتے کافراں نے حیاتی تنگ کر دتی، حضور دے حکم تے کچھ
مسلمان مرد عورتاں حبشہ ہجرت کر گئے تے اوتھوں دے بادشاہ دے دربار

۱۰۰ تھوہری: کتاب اللہ لواء ترجمہ و شرح خالد محمود، لاہور (س.ن) ص ۳ (اردو)

وہ کلمہ طیبہ جا پڑھیا۔ حضرت جعفر نے سورۃ مریم دی تلاوت کیتی، شاہ حبشہ اسلام کے
 سچے تھے سچے پیغام اتے ایمان لے آیا۔ ایہدے بعد اسلام دا پیغام خور حضور
 کے ذریعے سفارتاں راہیں باہر گھلیا گیا۔

اسلام، برصغیر و تاج

خطہ عرب تے برصغیر دے تعلق و دھیرے پڑانے نہیں۔ قدیم زمانے و تاج دونوں
 خطیوں دے تجارتی رابطے قائم ہو گئے سن۔ حضرت عمر رضی اللہ عنہما نے خلافت دے زمانے
 و تاج اوہناں دے حکم اتے حکم بن عمرو ثعلبی اسلامی لشکر لے کے مکران و بلوچستان
 و تاج ابراہی نون لے لیں دا مقابلہ کیتا۔ ایرانیوں نے اپنی مدد واسطے سندھ دے
 راجہ کولوں نون منگوائی جس نوں شکست ہوئی، مال غنیمت و تاج قدیم ہندوستان
 دے ہاتھی وی سن سکے۔ ایدوں مگروں فتح سندھ مشہور مسلم جرنیل محمد بن قاسم ہفتوں ۷۱۲ء
 و تاج ہوئی۔ ایں راہیں اسلام اک مکمل صورت و تاج برصغیر و تاج داخل ہو یا۔ محمد بن قاسم
 نے نظم تے نسخ قائم کیتا۔ ستر سال تو طبی مسلماناں دا حکم چلدا رہیا۔ ایہدے بعد
 تے حجازی دے جھگڑے پاروں حکومت کمزور پے گئی۔ ۹۰۲ء و تاج ملتان و تاج بنو
 سامر نے اپنی خور مختاری دا اعلان کر دتا تے پنج ملتان تے منصورہ دیاں خور
 مختار ریاستاں قائم ہو گئیاں۔ ایہدے بعد ایں علاقے و تاج اسمعیلی عقاید دے قرمطی
 لوکاں نے زور پھیریا تے ۱۰۱۰ء و تاج اک قرمطی حاکم البواج داورد ملتان اتے قبضہ
 ہو گیا۔ ایہدے دیکھ کے سلطان محمود غزنوی نے ملتان اتے حملہ کر کے ایں علاقے و تاج

۱۔ محمد یعقوب سفری: فخر و جہاں، جہلم، ۱۹۷۷ء، ص ۱۰۵ تا ۱۰۸ (بحوالہ تفسیر مفتی احمد یار

خاں و رحمت اللعالمین (اول) سلیمان منصور پوری)

۲۔ شیخ محمد اکرام: آب کوثر (پورہ ۱۹۷۵ء) (۱۹ ستواں) ص ۲۰ (اردو)

۳۔ اوصی: ص ۲۱ -

قسطیاں و اصفایا کر دتا۔ پنج سندھ راکل علاقہ اہل سنت الجماعت بادشاہوں سے
 تابع ہو گیا۔ سلطان محمود غزنوی دیاں اڈ واڈ فتوحات و افادہ ایہہ ہوا کہ لاہور
 و قح اسلامی حکومت قائم ہو گئی۔ غزنی توں کئی اہل علم حکومتی کماں دے سلسلہ و قح
 لاہور آن آباد ہوئے۔ ایہناں پاروں ایہہ شہر اسلامی علماں تے اسلام دی اشاعت
 دا مرکز بن گیا۔ ایٹھے وارد ہون والیاں وچوں حضرت شیخ اسمعیل، حضرت داتا گنج بخش
 علی ہجویری (۱۰۰۹ء-۱۰۷۲ء) تے شیخ حسین زنجانی جیہ نامور عالم نے صوفی بزرگی
 شامل نہیں کئے۔ بہت سارے مسلمان خاندان ایس زمانے و قح ایٹھے آباد ہوئے
 سن۔ ایہناں خانداناں وچوں وی کئی بزرگاں نے اپنی نیکی پاکبازی تے اسلام دی
 تبلیغ تے اشاعت دے سلسلہ و قح ناں پیدا کیتا۔ ایہناں وچوں ای اک سنت سید
 احمد المعروف سلطان سنی سرور سن جیہڑے ملتان دے علاقے و قح پیدا ہوئے
 سو پھر تے دسر و نکل ہے تے ڈیرہ غازیخان و قح مالک حقیقی ناں جاملے
 ایہہ ۱۱۸۶ء درازمانہ لے کئے۔ ایہناں توں علاوہ امام حسن حسینی لاہوری شیخ عزیز الدین
 مکی لاہوری جنہاں دا اصل وطن بغداد سی ایہہ ۵۷۴ھ مطابق ۱۱۷۸ء نوں در پور تشریف
 لیاے رشتے ہدایت دا سلسلہ جاری کیتا۔ ۶۱۲ھ مطابق ۱۲۱۵ء و قح وفات پائی
 ایس توں علاوہ حضرت خوارزم جیہڑے حضرت سید مہٹھا لاہوری دے والد بزرگوار سن
 لاہور آئے۔ حضرت سید مہٹھا نے اپنی بزرگی تے پاکبازی پاروں بڑاناں پایا آپ
 نے ۷۷۱ھ مطابق ۱۳۶۹ء و قح وفات پائی۔ ایہدے بعد ایہہ سلسلہ بکاتا۔ چلدا

۱۔ شیخ محمد کرام: آب کوثر، ۱۶، ۱۷ (ستراں) س ۲۴ تا ۳۱ (اردو)

۲۔ ادارہ محمد آصف، خاں: پنجابی در اردو دائرہ معارف اسلامیہ، جلد ۵، کراچی

۱۶۷۱ء، س ۶۵۲ (اردو)

۳۔ اعجاز الحق قدسی: تذکرہ صوفیائے پنجاب، کراچی ۱۹۶۲ء، س ۳۲۸ (اردو)

۴۔ شیخ محمد کرام: آب کوثر، لاہور، ۱۶، ۱۷ (ساتواں) س ۸۶ (اردو)

۵۔ اولی: ص ۸۶۔

رمیا۔

دیکھیا جاوے تے نتیجہ سندھ توں لے کے حضرت خواجہ اجھیری

دی آمد تیکر اسلام دی اشاعت دی رفتار ایس سرزمین و توح سُست رہی پر ایہدے
بعد اچانچک جرش و خروش پنگریاتے پھلی کسر نکل گئی۔ برصغیر و توح اسلام
بوہتا کرے صوفیاں نے پھیلایا۔ ایہناں صوفیاں نے اپنے آپ توں صرف
غیر مسلمان واسطے وقف نہیں سی کیتا اوہناں دے دروازے ہر ہندو مسلمان
امیر غریب لُتے کھلے سن ایہناں واکم ہراک لئی ارشاد تے ہدایت سی، بندو
ہوے یاں مسلمان اک بلند تر روحانی زندگی دا پیغام ایہہ بزرگ دیندے سن ایس
دان نتیجہ ایہہ ہوندی کہ کافر اسلام ول تے مسلمان اک پاک تے بے عیب زندگی
دل راغب ہوندے سن۔ انج اسلام دیاں برکتاں پورے برصغیر و توح پھیل گیاں۔

اسلام، پنجابی ادب و توح (احمد یاز تیکر)

پنجاب و توح اسلام دیاں برکتاں تے ۱۲، ۱۳ و توح نتیجہ سندھ توں بعد ای آونیاں
شروع ہو گئیاں سن۔ محمود غزنوی دے ویلے تیکر پنجابی زبان پر اکرت، اپ بھرنش
توں بعد ہندوی دے درجے تیکر اپڑ چکی سی۔ مسعود سعد سلمان (وفات ۱۰۲۱ ق م
۱۰۳۱) بارے روایت لے کہ ایس نے پنجابی و توح دی اک دیوان مرتب کیتا۔ ایہ
دور دے آخر و توح حاجی بابا رتن (۱۰۰۰-۱۱۲۰ء) ہوئے لگے جنہاں لے کلام

۱ شیخ محمد اکرام: آب کوثر، لاہور، ۱۹۷۵ء (ساتواں) ص ۱۸۹ (اردو)

۲ اوصی: ص ۱۹۱۔

۳ ادارہ محمد آصف خاں: پنجابی، در اردو دائرہ معارف اسلامیہ: جلد ۵، لاہور

(۱۹۷۱ء) ص ۶۷۱ (اردو)

۴ اوصی: ص ۶۷۱۔

وہج سانوں شاید پہلی واری رب رسولؐ داناں دسدائے -

روپا محمدؑ سونا خدائی (خدائے) رہوں ووج دنیا گوتا کھائی (کھائے)

ہم توں نرا النجمہ بھیتھ ویکھ رہے ایسا ایک سُخن بابا رتن حاجی کہے

مسلمان صوفی بزرگاں تے مبلغاں دا پھیرا لوڑا پنجاب ووج ایس دور ووج ودھیرا

ودھ گیا سی۔ بہت سارے نیک پاک خاندان اسلامی علاقیاں وچوں اٹھ کے پنجاب

تے ایس خصلہ دے دوجیاں علاقیاں وچ آن آباد ہوئے سن، ایہناں وچوں امی حضرت

بابا فرید گنج شکر (۱۱۷۵ء - ۱۲۶۵ء) دا خاندان وی اے۔ بابا فرید گنج شکر آپ اک

اُج پدھرے درویش صوفی تے اللہ ولے بندے سن ایہناں نے پنجابی ووج

جیہڑی شاعری کیتی اوہدی لسانی روایت بوہتی کہ کے مسلمان بن دی اے مطلب

ایہہ اے کہ بابا فرید پوراں حاجی بابا رتن رے چھوہے کم نوں نیپڑے چاڑھ دتا۔

بابا فرید توں لے کے بابا گورو نانک (۱۴۶۹ء - ۱۵۳۹ء) تیکرے دور نوں

بھانویں پنجابی ادب دی دستیابی دے لحاظ نال اک ہنیرے والا دور گنیا جاندائے

پر ایس دور ووج جیہڑیاں واراں عوامی پدھرائے ملدیاں نیں اوہناں دے نال ای

سانوں دس پاندے نیں کہ ایہناں ووج مسلمان روایت نوں اگے لوڑیا گیا اے

جیویں محے حسنہ دی وار (محمد تے حسن) وغیرہ۔ اسمعیلی بزرگاں دے گناناں ووج

تبلیغی رنگ اے۔ فرید ثانی (۱۴۵۰ء - ۱۵۷۵ء) دے شلوک تے۔ انا م حسن تے

۱۔ نرندر دھیر: ناتھ جوگیاں دا ساہت، در پنجابی ساہت دا اتہاس (بھاگ پہلا)

پٹیلہ ۱۹۷۱ء (دوجا) ص ۹۹ (گورکھی)

۲۔ شہباز ملک: پنجابی لسانیات، لاہور۔ ۱۹۷۷ء، ص ۷۵۔

۳۔ شہباز ملک: نتارے، لاہور ۱۹۷۹ء، ص ۲۶۔

۴۔ عبد الغفور قریشی: پنجابی ادب دی کہانی، لاہور ۱۹۷۲ء، ص ۱۹۲۔

۵۔ اوصی: ص ۲۱۲۔

حسین دامتہ اللہ علیہ وسلم کی اسلامی روایت نال ای تعلق رکھتے ہیں، گورونانک (۱۳۶۹ء-۱۵۳۹ء) جہڑی آدی گرتھ (۱۶۰۱ء) راہیں تعلیم دتی او بداد دھیرا حصہ رب دی توحید ایس دی حمد تے تھارنال بھر پورائے۔^۱

پہلے مغل دور (۱۵۲۶ء-۱۷۰۷ء) وچ ادب وچ جو کجھ وی لکھیا گیا ایہہ بولہا کر کے مسلمان لکھاریاں دی دین اے، ایس کر کے ایہدے وچ اسلام تے اسلامی تعلیم نوں ودھیرے رنگاں نال پیش کیتا گیا۔ شاہ حسین لاہوری (۱۵۳۹ء-۱۵۹۹ء) کافیاں لکھیاں۔ بابا نوشہ گنج بخش نے وعظاں (۱۵۸۱ء) راہیں اسلام دی تبلیغ کیتی۔ جدوں کہ عبدی کو دھن نے اسلامی فقہ دارسالہ "مہدی" (۱۵۸۸ء) لکھیا۔ مولانا عبداللہ لاہوری نے اپنیاں باراں انواع (۱۶۱۶ء توں ۱۶۵۴ء) وچ دین اسلام دے فقہی مسئلیاں توں لوکاں سامنے رکھیا۔ پھیر فقہ دے حوالے نال عبدالکریم جھنگوی نے نجات المؤمنین (۱۸۶-۱۸۷ء) لکھی۔ مسلماناں وائے حافظ برخوردار دافرائض ورثہ (۱۸۸۱ھ/۱۶۷۰ء) تے شاہراد (م ۱۷۰۲ء) دی گلزار سبھے پنجابی ادب راہیں اسلامی تعلیم دی تبلیغ ای سی۔ عالمگیر دے عہد وچ بالال دی تعلیم واسطے ودھیریاں کتاباں لکھیاں گئیاں جنہاں دی زبان پنجابی سی۔ کرنل

۱ ڈاکٹر مومن سنگھ دیوانہ: پنجابی ادب دی مختصر تاریخ، لاہور (س-ن) ص ۱۰۱۔

۲ عبدالغفور قریشی: پنجابی ادب دی کہانی، لاہور ۱۹۷۲ء۔ ص ۲۰۸۔

۳ اوصی: ص ۲۲۰۔

۴ شرافت نوشاہی (مرتب)، مواعظ نوشہ، لاہور ۱۳۸۸ھ، ص ۸، ۹۔

۵ شہباز ملک: رسالہ مہدی بارے کجھ تارے، لہراں، لاہور، جون ۱۹۸۰ء ص ۸۔

۶ مولانا بخش کشتہ: پنجابی شاعراں دا تذکرہ، لاہور ۱۹۶۰ء، ص ۶۰۔

۷ عبدالکریم: نجات المؤمنین، لاہور ۱۹۰۴ء، ص ۱۶۔

۸ قریشی احمد حسین احمد قلعداری، پنجابی ادبیات دا تحقیقی مطالعہ، لاہور ۱۹۷۵ء، ص ۳۵۵۔

۹ عبدالغفور قریشی: پنجابی ادب دی کہانی، لاہور ۱۹۷۲ء، ص ۲۶۴۔

رائے نے ۱۱۰۵ھ مطابق ۱۶۹۳ء و تاج ایزدبادی سماجی نے ۱۱۰۶ھ مطابق ۱۶۹۴ء اللہ باری لکھیاں، رازق باری تے واحد باری دا ذکر وارث شاہ نے کیتا اے۔ ایس دور و تاج احوال الآخرت، معراجنامے، نورنامے، وفات نامے تے جنگ نامے لکھے گئے۔ مسلمان لکھاریاں یونانی طب نوں عربی دے حوالے نال پنجابی و تاج لیا نڈا لکھے۔

دو جے مغل دور (۱۷۰۸ء-۱۸۰۰ء) تے سکھاں دے دور (۱۸۰۱ء-۱۸۴۹ء) و تاج پنجابی ادب و تاج پنجابی ادب دی اسلامی روایت ہور پکیریاں ہو کے سامنے آئی۔ ایس سلسلے و تاج شاہ شرت (م ۱۷۲۵ء) بلھے شاہ (۱۶۹۲ء-۱۷۵۸ء) کاتیاں پارو لکھے شاہجہان مقبل مرثیہ تے مدح غوث پارو لکھے، صدیق لالی یوسف پارو لکھے، فرد فقیر روشن دل تے کسب نامے پارو لکھے، وارث شاہ شرح قصیدہ بردہ تے ہر و تاج دے اسلامی رنگ پارو لکھے، حادثہ شاہ عباسی (جنم ۱۷۲۸ء) جنگ نامہ تے اخبار حادثہ پارو لکھے، احمد یار دے سمکالیاں و چوں ہاشم، مولوی نور محمد، عبدالحکیم، قادر یار، حافظ محمد تے مولوی محمد مسلم سب نے پنجابی ادب راہیں اسلام تے ایس دی ہدایت نوں اجاگر کرن لئی اپنیاں تلموں وقف کردتیاں جا پدیاں نیں، ایہو وجہ اے کہ احمد یار نے وی ایسے روایت نوں اپنایا۔

- ۱۔ حافظ محمود شیرانی: پنجاب میں اردو، لاہور ۱۹۷۲ء، ص ۷۱۔
- ۲۔ عبدالغفور قریشی: پنجابی ادب دی کہانی، لاہور ۱۹۷۲ء، ص ۲۶۷۔
- ۳۔ اوصی: ص ۲۷۹۔
- ۴۔ اوصی: ص ۲۸۴۔
- ۵۔ اوصی: ص ۲۱۱۔
- ۶۔ اوصی: ص ۲۹۰۔
- ۷۔ اوصی: ص ۳۰۱۔
- ۸۔ اوصی: ص ۳۰۶، ۳۰۷۔

احمدیاریاں ذکر والیاں لکھتاں

ذکر، اللہ تبارک تعالیٰ

۱۔ شرح دعائے سریانی

احمدیاریاں ایہہ لکھت ادائل عمر دی اے۔ عربی دی دعاروا کھلا منظوم ترجمہ اے۔ تے مطبوعہ نسخے و توح حاشیے اُتے فارسی منظوم ترجمہ وی موجود اے۔ جدوں کہ قلمی نسخہ مملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلععداری و توح فارسی ترجمہ موجود نہیں۔ ۱۰۔ پنج در اک قلمی نسخہ پنجاب یونیورسٹی لاہور دی لائبریری و توح پیا اے۔ احمدیاریاں نے اصل عربی متن دی شرح کرن توں پہلاں اک دیباچہ شامل کیتا اے جس و توح دعار سریانی دے دھکے نکاس دی دس پانڈیاں لکھیا اے کہ ابن عباسؓ وی ایہہ روایت اے۔ ایہہ بعد دعار دے اسناد تے فضائل بیان کیتے نیں۔ ایہہ دعار اک ذکر اے رب تعالیٰ دے مالک کل ہون دا کہ اوہ ہر محققاں موجود اے انسان نوں رب دے سوا کسے دنی ڈھونڈ بھال نہیں کرنی چاہیدی جہڑا اوس نوں ڈھونڈے گا

۱۔ احمدیاریاں: دعار سریانی، لاہور ۱۳۳۲ھ، ص ۵۔ بعد۔

۲۔ احمدیاریاں: دعائے سریانی، قلمی مملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلععداری، ورق ۴، باب بعد

۳۔ شہزاد بخاری: فہرست مخطوطات پنجابی کتب خانہ جامعہ پنجاب، مقالہ ایم اے پنجابی

لاہور ۱۹۷۲ء، ص ۳۲۔

۴۔ احمدیاریاں: دعار سریانی، لاہور ۱۳۳۲ھ، ص ۲۔

۵۔ اوسھی: ص ۲، ۳، ۴۔

بجھ لے گا، کیوں جے رب تعالیٰ نون تے آپ انسان نال یاری پان داشوق اے ساری دعائے رب تعالیٰ و تون ای اے۔ احمد یار نے ایس نون اک دعائے طور تے لیا اے تے دعاء اصطلاحی معنیوں و توح اللہ تعالیٰ و تے حضور استمداد تے استغاثہ اے، اپنے حق و توح یاں اپنے کسے دے حق و توح احمد یار دی ایہہ دعائے رب تعالیٰ دی حمد و ثنا بیان کردی اے۔

دعائے سریانی دی پنجابی شرح نہ تے احمد یار تون پہلاں کسے لکھاری نے کہتی تے نہ ای بعد و توح کسے دی کہتی لکھدی اے۔ عربی و توح ایس دے متن دے حوالے نال کوئی راہ نہیں لکھدا کہ ایس دی روایت کتھوں تری اردو دائرہ معارف اسلامیہ و توح "سری" دے ضمن و توح آکھیا گیا اے کہ ایہہ دے تون مراد "رفیع" اے ایس تون عیسیٰ و مترادف آکھیا جاندا اے۔ بغداد و توح اک بزرگ ابو الحسن سری بن معاذ بن اوہ عقائد دے اعتبار نال المجاسی دے شاگرد سن، اوہ اک اچھی دو طرفہ محبت دی حقیقت اتے زور دیندے سن جیہڑی خدا نون بندے نال ملا دیندی اے۔ مطلب ایہہ اے کہ شوق ایہناں دا عقیدہ اے۔ سری اتے امام احمد بن حنبل نے ایس کر کے اعتراض کیٹا کہ وہ قرآن کریم نون مخلوق من دے کن تے کھان پین تے معاملے و توح زبڈ کوہوں کم نہیں سن لیندے۔ دعاواں و توح دعائے گنج العرش دا منقولہ پنجابی ترجمہ سب تون پہلاں حافظ برخوردار راجپور اٹھارویں صدی نے

کتیا۔

۱۔ احمد یار: دعائے سریانی، لاہور ۱۳۳۲ھ، ص ۵۔

۲۔ ایل، کارڈیٹ: دعائے، در اردو دائرہ معارف اسلامیہ، جلد ۹، لاہور (اردو) ۳۳۶

۳۔ ایل مینکن: سری القطنی، در اردو دائرہ معارف اسلامیہ، جلد ۲، لاہور ص ۳۰۲ (اردو)

۴۔ قریشی احمد حسین: حور قلعداری: پنجابی ادبیات و تحقیقی مطالعہ، لاہور ۱۹۷۵ء

ص ۳۵۰۔

ذکر رسول اللہ حضرت محمد ﷺ

حلیہ مبارک رسول مقبولؐ

احمد یار دی ایسی لکھت و موضوع بھانویں حضرت محمد صلی اللہ علیہ وسلم و احلیہ بیان کرنا لے پر اوس نے ایہدے و ترح مختصر طور تے حضور پاکؐ دی سیرت طیبہ دے و دھیرے انگاں اُتے چانن پایا لے جیویں حضور پاکؐ نوں ساریاں نبیاں توں افضل رسنا تے ایس لئی قرآن پاک دے حوالے دینے لے حضور دے دینا اُتے اُون تے لات منات دے بتاں و امانہ بھار ڈگنا۔ پھراں کا کلمہ پڑھنا، منہ و ترح زہر دے نوالے دا بولنا چن دا د و کھن ہونا بیان کیتا گیا لے، ایہدے نال ای تھاں تھاں حضور پاک دے جسمانی حلیے و اُبیان دی لے۔ ایس لئی احمد یار دے بیان موجب ماخذ دے طور تے حسنہ انہ جلالی نوں سامنے رکھیا گیا لے۔ احمد یار نے حلیہ رسول پاکؐ اک چھڈ کے دو وار لکھیا لے۔ احمد یار دی ایہ لکھت تیر رسول پاکؐ دا حصہ لے۔

پنجابی ادب و ترح حلیہ شریف رسول مقبولؐ احمد یار توں اڈوی لکھیا لکھدا لے جیویں غلام حسین دارالرسالہ حلیہ شریف (قلمی) تے نصیر انصاری دارالرسالہ حلیہ

۱۔ احمد یار: حلیہ مبارک رسول مقبولؐ - لاہور ۱۹۳۳ء، ص ۳۔

۲۔ اوصی: ص ۵

۳۔ اوصی: ص ۲

۴۔ شہزادی بخاری: فہرست مخطوطات پنجابی کتب خانہ جامعہ پنجاب، لاہور

مقالہ ایم۔ اے (پنجابی) ۱۹۷۲ء، ص ۳۷۔

شریف (قلمی) ایہہ دونوں قلمی نسخے تے اک نامعلوم مصنف دا قلمی نسخہ پنجاب یونیورسٹی لاہور وچ پے نیں۔ دو جیاں لکھتاں وچ ضمنی ذکر دے سلسلے وچ عبداللہ لاہوری دے رسالہ نص فرائض دا ذکر کیتا جاسکدا اے۔

۳۔ معراج نامہ

نبوت دے دس ورہے گزرن مگروں حضور نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم نوں ۹ حبسوں اکھ دے پلکارے وچ عرشاں اُتے سدرۃ المنتہیٰ تے بیت المعمور اُتے کے رب تعالیٰ دا قرب حاصل ہو یا۔ فرش توں عرش تیکر دے ایس سارے سفر نوں معراج نبی اکھ دے نیں تے ایہہ وی حضور دا اک معجزہ اے۔ احمد یار نے اپنے لکھے معراج نامہ وچ ایس سارے سفر دا بیان بڑے دیرے نال کیتا اے۔ ستاں آسماناں اُتے جو کجھ بیتیا احمد یار نے قرآن پاک اتفسیر قرآن پاک، حدیث (صحیح بخاری) تے عالماں دیاں تقریراں نوں بنیاد بنا کے نظم کیتا اے۔ معراج نامہ وچ ایس سارے سفر بارے حضور نے فرمایا کہ آپ اٹھاراں ہزار سال گزار کے آئے نیں، پر مصلیٰ گرم تے کُٹا اہلدا رہیا اے ابوہل نے منن توں انکار کیتا تے ایتھے اوہ معجزہ بیان کیتا گیا اے جن وچ آپ نے آدن والے نا محرم سوداگر بارے ہر گل بس دتی۔ ابوہل پکھی ہو یا پر ایمان نہ لیا یا۔ احمد یار نے ایس وچ دسیا اے کہ آپ نے رب تعالیٰ تے تیرے اپن تے وی اہمیت مسلمہ دی بخشش دا ترلا پایا۔ ایس سفر وچ اتی تے

۱۔ شہزاد بخاری، فہرست منقولات پنجابی کتب خانہ جامعہ پنجاب، لاہور، ۱۹۶۷ء، ص ۱۰۷

۲۔ مولانا عبداللہ: باران انواع، لاہور، ۱۹۶۵ء، ص ۶۔

۳۔ حبیب اللہ فاروقی: نبیاں دا سردار، لاہور، ۱۹۶۵ء، ص ۱۰۳۔

۴۔ احمد یار: معراج نامہ قلمی مملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعہ داری، ورق ۱۱، ص ۱۱۔

نمازاں تریبہ روزے، نماز وتر، وضو، قیام تہود وغیرہ کے طریقے حضور کے ذریعے مسلماناں تیکرا پڑے۔

دیکھیا جاوے تے معراج شریف دا ذکر تے پنجابی دے مڈھے لکھاریاں نے وریے نال لکھنا شروع کردتا سی۔ مولانا عبداللہ لاہوری دی باراں انوار وچوں نص فرانس وچ ایہہ واقعہ بیان کیتا اے۔ معراج دا ذکر رکن الدین نے روضۃ الشہداء وچ کیتا اے۔ پھیر ایہہ ذکر اسلامی کتاباں تے مثنویاں وچ نعت رسول کے باب وچ لاہوری و دھیرا ہو یا، حامد شاہ عباسی (جنم ۱۷۴۸ء) نے اخبار حامد وچ واقعہ معراج نظم کیتا اے۔ معراج دا ذکر معراجنامہ کے روپ وچ بارہویں صدی ہجری دا کتابت ہو یا قلمی نسخہ جس کے مصنف سید بلاتی نہیں پنجاب یونیورسٹی لاہوری لائبریری وچ پایا اے۔ قادر یار (۱۸۰۲ء-۱۸۹۲ء) اک لحاظ نال احمد یار دے سکالیاں وچوں سی اس نے جیہڑا معراجنامہ لکھیا اوہ انج وی ددھیرا مشہور اے۔

قادر یار نے اپنا معراجنامہ ۱۲۴ھ مطابق ۱۸۳۱ء وچ مکایا۔ اسیں نکھت نوں سیرت رسول پاک دا حصہ سمجھنا چاہیدا اے۔

۴. معجزہ فاختہ

- ۱۔ مولانا عبداللہ: باراں انوار، لاہور (س۔ ن) ص ۶۱۵۔
- ۲۔ رکن الدین: روضۃ الشہداء، لاہور۔ ۱۹۰۵ء، ص ۵۱۴۔
- ۳۔ عبدالغفور قریشی: پنجابی ادب دی کہانی، لاہور ۱۹۷۲ء، ص ۳۰۷۔
- ۴۔ شہزاد بخاری: فہرست مخطوطات پنجابی کتب خانہ جامعہ پنجاب، لاہور مقالہ ایم۔ اے (پنجابی) ۱۹۷۲ء، ص ۸۸۔
- ۵۔ قادر یار: معراجنامہ، لاہور (س۔ ن) ص ۴۵۔

ایہہ اردو لکھتے اسات احمد یار دی قیاس کہتی ہے جہدے وقت حضور پاک دا
 اوہ معجزہ بیان کیتا گیا ہے جس وقت حضور دارب دی مخلوق جس وقت جانوری
 شامل نہیں، اوہناں نال پیار کرن تے اوہناں دیاں سختیاں وی اپنے سرسہن دیس
 پانی گئی ہے۔ اک فاختہ حضور کول آن کے فریادی ہوندی ہے کہ اوہدے تچھے
 شکر لگاے۔ حضور اونوں اپنی امان وقت لے لیندے نہیں، شکر آؤندا ہے
 تے کہندا ہے تین دن دا جھکا آں، حضور شکرے نوں چھری دے کے کہندے
 نہیں، پتا گوشت چا سیدا ہے اوہناں دے جسم توں لاہ لے۔ راز ایہہ کھلا کہ فاختہ
 تے شکر ادونوں فرشتے نہیں تے آپ نوں امتحان وقت پان آئے سن جس وقت آپ
 کامیاب رہے۔ ایہدے وقت پرندے بولدے حضور دا معجزہ قرار پاندے
 نہیں۔ ایہہ لکھت سیرت رسول دا حصہ ہے۔

۵۔ مناجات رسول اللہ

مناجات دا لغوی مطلب ہوندا ہے۔ سرگوشی کرنا یا کن کن وقت کوئی گل اکھنا
 پر مجازی معنیوں وقت ایس دا مطلب دعا کرنا اللہ تعالیٰ دی جناب وقت انج کہ
 اوس نوں حاضر ناظر جان کے جویں مخاطب نال گلاں کر دے نہیں، مناجات دے ایس
 مفہوم نوں سامنے رکھ کے وی مناجاتاں سامنے آئیاں تے لکھاریاں رسول پاک
 نوں سامنے رکھ کے سگوں اپنے پیراں تے مرشداں دیاں مناجاتاں وی لکھیاں! حدیث
 توں پہلاں صرف اک مناجات دا کھرا کھونج بعد اے جہڑی تلمی روپ وقت پنجاب
 یونیورسٹی لاہوری وقت ایکشن نمبر ۳۳۲ تے پئی ہے۔ ایہہ رسول پاک باکے نامی ربی
 مناجات دا منظوم پنجابی ترجمہ اے جہڑا غلام محی الدین آسوری نے کیتا۔ ایہہ نامی نسخہ
 ۱۹۶۲ء مطابق ۱۹۴۸ء وقت فیروز پور وقت کتابت ہو گیا۔

۱۔ مولوی کریم الدین، کریم اللغات، لاہور، ۱۹۳۰ء، ص ۱۵۷ (اردو)
 ۲۔ شہزاد بخاری، بہت منظومات پنجابی کتب خانہ جاموہ پنجاب، مقالہ ایم اے (پنجابی) لاہور، ۱۹۶۲ء، ص ۸۹

احمد یار نے مناجات و توحید رسول پاکؐ نوں مخاطب کیتا اے رسول پاکؐ دی صفت بیان کر کے دینا تے آخرت و توحید پر دے کجمن دا ترلا پایا اے۔ ہر بند دے آخرتے صلی اللہ علیہ وسلم آؤندی اے۔ حضورؐ نوں خاتم النبیین رب دے نور تے لولاک دے مالک ہون دے نال نال معراج تے بلائے جان کر کے اُچی شان والا آکھیا گیا اے۔ مناجات و توحید رسول پاکؐ دی صفت کر دیاں نبی پاکؐ دیاں اوہ صفتاں می بیان کیتیاں گتیاں نیں جیہڑیاں قرآن پاک و توحید بیان ہو یاں نیں، ایس لکھت و توحید صفتاں دے حوالے نال گل آؤندی اے۔ تے احمد یار شفاعت دا طالب اے دنیا و توحید سرخرو کرن دا ترلا پایا گیا اے۔ ایہدے و توحید مشکلاں آسان کرن تقصیراں معاف تے روضہ داد بیدار کرن دی خواہش اے تے غوث الاعظم رحیم دا احمد یار مرید اے (نوں حضورؐ دا بیٹا آکھیا اے۔ ایس لکھت و توحید سیرت پاکؐ تے نعت نوں رلا کے بیان کیتا گیا اے جیہ۔

۶۔ وفات نامہ (رسول پاک صلی اللہ علیہ وسلم)

احمد یار دی ایہہ لکھت سیرت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم دا ای حصہ اے تے اوہیاں لکھتاں و توحید ذکر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم دے ذیل و توحید آؤندی اے ایہدے و توحید احمد یار نے رسول پاکؐ دی وفات دا بیان ایس ڈھنگ نال کیتا اے کہ رسول پاکؐ دیاں انسانیات لئی اعمالی تے ارفع خدمات تے اوہناں دے کائنات و توحید

۱۔ احمد یار: مناجات رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم...، پچالیہ (س۔ ن) ص ۲۔

۲۔ اوصی: ص ۲

۳۔ اوصی: ص ۳

۴۔ اوصی: ص ۵

۵۔ اوصی: ص ۶

اُچھے مرتبے نون وی اُجاگر کرتا ہے۔ وفات نامے دا مڑھ اوہ روایتی حدیث تے نعت دی تھاں وفات دے ذکر دے تاثر نون شروع توں اُجاگر کرن لئی دنیا و تہج ہر جن والے دے فنا ہون تے مٹی و تہج مل جان نال بھدا اے تے موت نون اک اچھی اٹل حقیقت ثابت کرن لئی دسا اے کہ جس اثر انسان و حضرت محمد صلی اللہ علیہ وسلم لئی ایہہ کُل کائنات بنی، اوس نون وی موت آگئی۔ احمد یار نے حضور دے آخری لمبیاں دے واقعاں نون و پروے نال بیان کر کے اوہناں وچوں اڈواڈ نکتے کدھن دا چار اکتا اے، جیویں آخری ویلے حضور نون قبر توں خورن کھا، زادس کے نکتہ بیان کیتا اے کہ جے رسول مقبول قبر تے آخرت توں خون پئے کھاندے نہیں تے عام مسلماناں نون ایہدے توں ہدایت لے کے آخرت لئی زاد راہ بنان دا فکر کرنا چاہیدا اے۔ ابنخ ای مہر نبوت نون بوسہ دین والے نون جنتی ہون دے اعزاز پاروں حضور دے صحابی عکاسہ وی حکایت بیان کیتی اے۔ مدعا ایہہ اے کہ احمد یار نے رسول پاک دے وفات دے حالات بیان کرن دے نال نال اوہدے توں ہدایاں حاصل کرن دا چارہ وی کیتا اے۔

احمد یار نے ایس وفات نامے نون لکھن لئی کسے ناخذ نون ورتن دا بھوک نہیں پایا، ہاں تھاں تھاں اوہ اڈواڈ صحابہ دا ذکر ضرور کر دا اے کہ ایہہ گلاں ہیں ایہناں دیاں روایتاں دے ادھارتے کہ رہیا آل ایہناں و من ابو مرثبہؓ، عبداللہ بن مسعودؓ، ام براءؓ، حضرت علی کرم اللہ وجہہ، نے ام سلمہؓ شش مل نہیں۔

۱۔ احمد یار: وفات نامہ رسول پاکؐ قلمی مملوکہ پروفیسر ممتاز احمد بھٹی، ورق ۱، الف۔

۲۔ اوصی: ورق ۹، الف بعد۔ ۳۔ اوصی: ورق ۵، الف۔

۴۔ اوصی: ورق ۵، ب۔ ۵۔ اوصی: ورق ۶، الف۔

۶۔ اوصی: ورق ۲۰، ب۔

۷۔ اوصی: ورق ۱۲، ب۔

احمد یار توں پہلاں باقاعدہ وفات نامہ رسول پاکؐ نہیں ملدا، ہاں فقہ تے
مرثیہ رماں لکھتاں و توح ایہہ بیان موجود اے۔

ذکر، پیراں و لیاں

۱۔ حلیہ مبارک جناب غوث الاعظمؒ

احمد یار دی ایہہ کتاب اصل و توح حضرت عبدالقادر جیلانی دی سوانح حیات اے
ایں دا اندازہ دیکھ لے۔ پہلاں غوث الاعظم جیلانی دا شجرہ نسب بیان کیتا گیا اے۔
اوہدے بعد اوہناں دی پیدائش تحصیل علم تے عالم ہون دا چرچہ ایں ضمن و توح احمد یار
دے بیان و توح آؤندا اے کہ غوث پاک نے قرآن شریف دی ہر آیت دے پاراں
مجھے کھڑے، احمد یار لکھیا اے کہ غوث پاک رسول پاکؐ دے نائب نہیں، اوہناں توں
دیکھن نال رسول پاکؐ دا دیدار ہوندا اے۔ ایہوں غوث پاک دا حلیہ بیان کرن ویہہ
پنڈا لے تے پھیرا اوہناں دی عبادت ریاضت تے زہد دا ذکر لے۔ مالی بدھی
دی حکایت لے جس توں ست پتراوہناں دے کہن تے ہوئے تے۔ اگے جل کے توح
کرویاں، ایں حد توڑی اپڑ جاندا اے کہ عبدالقادر اول آخر تے ظاہر باطن کھجھنڈا اے۔

- ۱۔ مولانا عبدالقادر جیلانی، باران النوار، لاہور (دس جلد) ص ۲۷۵۔
۲۔ مقبول، قصہ بابین، لاہور ۱۲۸۱ھ مطابق ۱۸۶۹ء، ص ۴۔
۳۔ احمد یار: حلیہ مبارک رسول مقبولؐ و حلیہ مبارک غوث الاعظمؒ، پھالیہ ۱۹۳۳ء، ص ۸۔
۴۔ اوس: ص ۸۔
۵۔ اوس: ص ۱۲۔
۶۔ اوس: ص ۱۵۔

احمدیاری سے بیان موجب اوس غوث پاک دا حلیہ پہلاں کتے وی لکھیا نہیں
 ویکھیا تے اوہ پہل کر رہیا اے۔ اس سلسلے وچ اوس جیہڑیاں کتاباں ماخذتے طور
 تے ورتیاں اوہناں وچ بہجت الاسرار، سفینۃ اخبار و اخبار تے مکملہ شامل نہیں۔
 احمدیاری توں پہلاں دا لکھیا کوئی حلیہ غوث پاک نظر نہیں آیا۔ حلیہ غوث الاعظم
 دا اک قلمی نسخہ پنجاب یونیورسٹی لاہور دی لائبریری وچ پیاسے جیہڑا فارسی دے
 مخطوطات نال ہم جلد اے۔ ایہدے لکھن والے تے لکھت دے عہد دا کوئی
 اگہ سگھ نہیں اُنچ ایہدے نسخ وچ ہون توں گوپڑ لایا جاسکدا اے کہ ایہہ نویں
 زمانے دا نہیں ہے۔

احمدیاری نے اس کتاب وچ غوث الاعظم دی سوانح حلیہ یاں مدح ای نہیں کیتی
 سگوں بار بار تے تھاں تھاں اوہدے نال اپنے تعلق نوں جوڑن دا چارہ کیتا اے
 اوہ کہندا اے کہ قادریاں دے کتے تیراں توں وی چنگے ہونڈے نیں۔ اس لہی میں
 اپنا تن من قادریاں اُتوں گھول گھمایا اے۔

۸۔ مناجات غوث الاعظم

مناجات داعوی مطلب سرگوشی کرنا یاں کن وچ کوئی گل آکھنا اے۔ ایسے

- ۱۔ احمدیاری: حلیہ مبارک رسول مقبول و حلیہ مبارک غوث الاعظم، پھالیہ ۱۹۲۳ء، ص ۶
- ۲۔ اوصی: ص ۷۔
- ۳۔ اوصی: ص ۱۶۔
- ۴۔ شہزاد سناری: فہرست مخطوطات پنجابی کتب خانہ جامعہ پنجاب، مظاہر ایس اے
 (پنجابی)، لاہور ۱۹۷۲ء، ص ۲۹۔
- ۵۔ احمدیاری: حلیہ مبارک رسول مقبول و حلیہ مبارک غوث الاعظم، پھالیہ ۱۹۲۳ء، ص ۷۔
- ۶۔ اوصی: ص ۱۶۔
- ۷۔ مولوی کریم الدین: کریم اللغات، لاہور (س.ن.) ص ۱۵۷ (اردو)

حوالے نال رب، رب دے رسول تے پراں ولیاں دی مدح کردیاں اوہناں نال اپنا تعلق جوڑ دیاں جہڑیاں گلاں کتیاں جا ندیاں نیں اوہناں توں مدد منگی جان دی لے اوہناں توں مناجات داناں دتا جاندا لے۔ احمد یار نے مناجات غوث الاعظم وچ ایہو ڈھنگ اپنایا لے۔ مناجات وچ آیا لفظ "باہوڑی" سانوں ایہہ گل وس رہیا لے کہ احمد یار نے ایہہ مناجات کسے مصیبت دے سھے وچ لکھی تے ایس راہیں حضرت غوث الاعظم نوں مدد لئی اپڑن لئی کوک رہیا لے تے مشکل نوں آسان کرن دا ترلا پارہیا لے۔ ایہہ گل اگے چل کے ہور نیر جان دی لے حدوں اوہ کہندا لے کہ بے درد تے ظالم لوکاں میرے نال بے رومی یعنی نا اتقافی یاں دشمنی کیتی لے۔ اے پیر عبدالقادر جیلانی غوث پاک توں میری مدد کر میری تنگی آسان کر کے ظالماں نوں سزا دے تینوں رسول پاک، حضرت ابو بکر صدیق، حضرت عمرؓ، حضرت عثمانؓ، خیر النساءؓ وغیرہ دا واسطہ لے، دشمنان نے مینوں مار کے ظہیر کر دتا لے ایس لئی میری داد رسی کر لے ایہہ مناجات مطبوعہ لے۔

۹۔ مدح غوث الاعظم (سے ہجو مرالہ)

جہڑی اک مدح (یا مناجات) غوث الاعظم سن کے لکھی صورت وچ پروفیسر ممتاز احمد بھٹی ہوراں کولوں ملی لے اوہدے وچ وی غوث الاعظم حضرت عبدالقادر جیلانی نوں مصیبت اُتے مدد لئی بوہڑن لئی پکاریا گیا لے، مناجات وچ احمد یار نے جس ظلم تے زیادتی دا ذکر کیتا لے۔ غالباً اوہ سے نوں مدح غوث پاک وچ بڑے ویروے نال بیان کر دتا گیا لے ایس لئی ایہہ لکھت مدح غوث الاعظم دے نال نال ہجو مرالہ دا روپ وی وٹا گئی لے۔ ایس مدح غوث یاں ہجو مرالہ دے وجود وچ آؤن دی وجہ اوہ واقعہ لے جس دا ذکر قریشی احمد عین احمد قلعداری

لے احمد یار: مناجات، پھالیہ (س۔ ن) ص ۷۔

ہو راں کیتا اے۔ تے مرالہ (تحصیل پھالیہ ضلع گجرات) دے لوکاں تے احمدیار
دے خاندان دیاں فرداں نے وی کیتا اے ایہناں وچ احمدیار وی پڑپوتری
دے جوانی حکیم غلام احمد اوہناں دے پتر پروفیسر ممتاز بھٹی وغیرہ سب شامل
نیں۔ واقعہ ایچھے اے کہ مرالہ وچ لوکاں نے مسجد اُسار دیاں احمدیار دے خیال
موجب مسجد دی نہیہ ڈنگی رکھی۔ احمدیار نے ایس دا اظہار اوہناں دے سامنے کر دتا
مسجد اُسارن والیاں نے غصہ کیتا نہیہ ہو رہیوں دتی کہ لوکاں دا اکھنا ایہہ اے
کہ ایس سلسلے وچ جھگڑا ہویا تے اختلاف رکھن والیاں نے احمدیار نوں ماریا۔ ایہہ
تے احمدیار نے غوث الاعظم حضرت عبدالقادر جیلانی داکہ جہد اوہ بیحد عقیدت وند
سی، نوں مدد لئی پکار دیاں مرالہ اتے ایچھے ای قہر نازل کرن لئی تہ لاپا یا جیویں
رب تعالیٰ نے حضرت نوح علیہ السلام دے اکھن تے نازل کیتا سی۔ احمدیار دا
اکھنا اے کہ مرالہ رہندیاں اوس نوں ویہ سال ہوئے نہیں ایدوں پہلاں ادہ
جتنے وی رہیا اے لوک اوس وی عزت کرے سن مرالہ دے لوک نہ اوس نوں
چٹے لگدے نہیں تے نہ اوہ ای لوکاں نوں چٹکا لگدا اے۔ ایہہ وی وجہ اوہ ایہہ
دسا اے کہ لوک جاہل تے گنوار نہیں، علم تے عالم دی قدر نہیں کر دے اہدے
دابیاں اے کہ ایہتوں دے لوک دین توں وی دور نہیں، نماز روزے عاشق
اکا نہیں تے شیطاناں واسے کم کرے نہیں۔ کجراں تے بہمنڈاں واسے کہہ پوری تے
جوئے بازی ایہناں دا کم اے اوہ کہندا اے کہ سینوں ایہہ کجھ نہیں سمجھدے
مخول ٹھٹھا کر دے نہیں تے میری عقل دانش نوں تلی تے رکھ کے چھوک مارے
اڈا دیندے نہیں۔ جدوں ایہتوں جان لگنا آں چیں چاں کر کے جان نہیں دیندے
نجرے ایہتوں دا پانی وی جان نہیں دیندا، ایس لئی اے پیر! اے غوث الاعظم

اے قریشی احمد حسین احمد قلعہ داری پنجابی ادبیات دا خصوصی مطالعہ، لاہور ۱۹۷۵ء، ص ۳۶۶

اے اوہی، ص ۳۶۷۔

توں میری مدد کر! احمد یار دی ایہ لکھت اے جے چھاپے نہیں چڑھی، اُنچ ایتھوں
ریاں لوکاں نوں یاد لے۔

۱۰۔ جس سخی سرور سلطان

جس دا لغوی مطلب اے وڈیائی، گنا نواد۔ جس گناؤ نا تعریف کرتا ہوندا اے
پنجابی دیاں واراں وچ کسے بہادر دے کیئے وادارنے تے تربان ہوکے جس گنا
جاندا اے۔ واراں دی ریت پنجاب تے پنجابی زبان وچ ودھیری پرانی اے
اسی لئی احمد یار نے وی جس سخی سرور سلطان لکھن لئی ایسے روایت نوں اپنایا
اے۔ پرا احمد یار نے ایس لکھت دی بترتے ڈھنگ دار والا نہیں رکھیا سگوں چھ
مصرے دے بنڈاں دی طویل نظم لکھی اے جہدے پہلے چار مصرعیاں داردیف تان
اک تے بعد دے دو مصرے ہر بند وچ بار بار آوندے نیں، احمد یار نے ایہ لکھن
دی دعاریاں ذکر دے طورے لکھی اے۔ مناجات غوث پاک وانگوں جہدے
وچ وی آؤکھے ویلے تے بوہڑن دا ترلا پایا گیا اے۔ ایہدے وچ احمد یار
مخاطب حضرت سید احمد المعروف سلطان سخی سرور نے جہناں حضرت داتا گنج بخش
ہجوری توں بعد پنجاب وچ سب نالوں و دھ مشہوری حاصل کیتی اوہ جیہے نیک
پاک تے رب تعالیٰ دے نیرے اپڑے ہوئے بزرگ سن کہ جیہڑا وی اوہناں
کول مرادے کے جاندا نامراد نہ آوند۔ ایسے لئی آپ سخی سرور لکھ داتا تے لکھی خاں
دے لقب نال مشہور ہوئے۔ آپ راشجرہ نسب کجھ واسطیاں نال حضرت علی نال

۱۔ احمد یار: مدح غوث الاعظم (ہجورالہ) علمی مملوکہ راقم الحروف .

۲۔ کانھ سنگھ: جہاں کوش، اٹھیا لہ رتھی وار (۱۹۷۴، ص ۲۹۶) (گور لکھی)

۳۔ پروفیسر پندر سنگھ، پروفیسر کربال سنگھ: ساہت لے روپ، لہیانا (دوجی وار) ۱۹۵۲

۴۔ احمد یار: جس سخی سرور سلطان ...، پھالیہ (س-ن) ص ۲ .

جبار لدا اے۔ آپ دی ولادت موضع کرسی کوٹ (ملتان) وچ ہوئی۔ ظاہری علماں دی
 یہیں مولوی محمد اسحاق لاہوری توں تصوف دانیض اپنے (روحانی) والد حضرت غوث
 الاعظم تے شیخ شہاب الدین سہروردی توں حاصل کیتا۔ بغداد توں واپسی تے وزیر آباد
 دے کول سوہدرہ آن کے رہے تے تھوڑے چروچ دھماں پے گیاں۔ او تھوڑے
 آپ دھونکل (دھرو نکل) آئے تے کئی سال رہے۔ پھر واپس ضلع ڈیرہ غازیخان
 پرت گئے۔ حاکم ملتان نے اپنی دھی ایہناں دے نکاح وچ دے دتی۔ ۱۱۸۱ھ وچ
 آپ نوں ایہناں دے بھرا پترتے دوہی سمیت حاسداں نے قتل کر دتا۔ مزار ضلع ڈیرہ
 غازیخان وچ شاہ کوٹ دے میڑے اے۔ دھرو نکل جتھے آپ دی اک درگاہ موجود
 اے باڑھ دے بیٹے دی پہلی جمعرات نوں میل لگدا اے جہدے وچ حضرت سخی سرور
 سلطان دے من وائے بیہڑے آپ وچ پیر بھائی اکھواندے نے اپنے بال بچیاں سمیت
 پیدل چل کے قافلے دی شکل وچ اپڑ دے نیں۔ راہ وچ لاہور دے میڑے جہانگیر
 دے مقبرے تے ٹھہر کے جانڈے نیں۔ ایس نوں پار دا میلہ آکھیا جاندا اے۔ جہانگیر
 ہندو پروکاراں نوں سلطانی آکھیا جاندا اے۔ مشرقی پنجاب خاص کر کے جہانگیر
 دے سات زراعت پیشہ بٹ ہندو بیہڑے سکھ نہیں سن ہوئے سلطانی اکھواندے سکھانڈے
 دور وچ دیوان ساون مل نے ایہناں تے سختیاں کیتیاں پر اوہ نہڑے تے باقاعدہ بند ڈیرہ
 غازیخان زیارت کرن جانڈے رہے۔ جانڈے دے سرکاری گویسٹروچ دی گروہ
 سکھ تے سلطانی جہڑے سلطان سخی سرور لکھواندے پر دکا سن۔ وکھ وکھ ذکر

۱۔ اعجاز الحق قدسی: تذکرہ سونیا کے پنجاب، کراچی، ۱۹۶۲ء، ص ۳۲۵ (اردو)

۲۔ اوصی: ص ۳۲۶

۳۔ اوصی: ص ۳۲۷

۴۔ شیخ محمد کرام: آب کوثر، لاہور (ساتویں بار)، ۱۹۷۵ء، ص ۸۳ (اردو)

۵۔ اوصی: ص ۸۴

مدا لے۔ کیوں ہے اوہ اک مسلمان صوفی بزرگ سن تے اک مبلغ سن ایس کر کے مسلماناں
دی اک وڈی گنتی ادہناں دے ننن والیاں دی سی، ایہناں وچ احمد یار وی بھروس
عقیدت رکھدا سی، ایسے عقیدت دا اظہار اس نے اپنی لکھت جس سخی سرور سلطان
وچ بڑے تارویں ڈھنگ وچ کیتا لے ایس لکھت وچ احمد یار نے مدح دے
ڈھنگ وچ سخی سرور سلطان دی سوانح وی بیان کیتی لے جیویں ملتان وچ ادہناں
دی شادی ہوئی ادہناں دے باپ دے گھر دس بھرا سن اوہ دسویں سن باپ دا ناں
زین العابدین سی ہندو تے مسلماناں دے سانجھے ہماں گوردیو سن مراٹی لوک ادہناں
دے جس گاؤں دے نہیں، عورتاں پھمنیاں پاندیاں نہیں لے۔ اک نیک بندہ جیہدا ناں رتا
سی تے جیہڑا جھناؤں پاردا مجھیں چارن والا سی جدوں اس نے تیرے حکم تے
چویاں ہویاں مجھیں وچوں اک ورھے دی فحجہ چوئی تے دودھ ساؤن دے ہینہ
وانگ آیا تے جدوں رتے نے تیرا جوٹھا دودھ پیتا تے اوہیاں اکھاں کھلہ گیاں
تے تیرے حکم تے اک تھڑے تے بہہ گیا، غفیری مل لئی تے جدوں ایہہ خیال کر کے تھڑے
توں لٹھا کہ نفیری چھڑ کے پھیر مجھاں چاراں تے اتھا بر گیا، معافی منگی تے سجا کھا ہو گیا
تے نیر نفیری مل لئی۔ دھرو نکل وچ ہارھ وچ جمعرات نوں جیہڑا میلہ لگدا لے اوہ رتا
دا ای لے احمد یار دے بیان موجب حضرت سخی سرور سلطان غوث الاعظم دی اولاد
وچوں نہیں احمد یار دا بیان لے کہ پیردا لقب شیخ راؤ دی لے۔ سیرت تے سوانح دیاں
گلاں توں اڈا احمد یار نے او تھے جان والیاں وچوں لوہلے لنگے تے اٹھیاں توں اٹھنڈھ
عورتیاں تے کنگالاں دے جا کے جھولیاں بھر لین دی دس پائی لے ایس حوالے نال

۱۔ شیخ محمد اکرم: آب کوثر، لاہور رسالوں بار (۱۹۷۵ء) ص ۸۳ (اردو)

۲۔ احمد یار: جس سخی سرور سلطان...، پھالیہ (س.ن.ک) ص ۲۔

۳۔ اوصی: ص ۴۔

۴۔ اوصی: ص ۵۔

اوہ کہندا اے کہ اوہ وی نت دھڑکل جاندا تے چوکیاں بھر دالے تے سخی سرور سلطان
 د امرید کہاؤندا اے ایس لئی اے پیر بوہڑ تے میرا ڈیرا آباد کر، منصب مراتب تے
 دولت دے خزانے دے ماں باپ واسطے نیکیاں لے تے دشمنان نوں چمکد کر،
 ایجے پھیرا احمد یار اپنے دشمنان وچوں اوہناں دا ذکر کر دالے جیہڑے اوہدے
 وال بھیرتی نظر نال ویکھدے نیں تے کھیجڑ دے نیں، احمد یار کہندا اے کہ ہر روز
 اوہناں نوں پنج ست پو لے پن اوہدی ایہہ تمنا لے۔ احمد یار کہندا اے کہ اوس نے
 وی سکھنا سکھی لے پوری کریں۔

احمد یار دی ایہہ لکھت ذکر والیاں لکھتاں وچوں دعائیہ تے مدحیہ لے جس وچ
 اوس نے عقیدت دا اتناں دا اظہار کیتا اے اوہ واضح طور تے دس رسمیاں کہ اوہ سخی سرور
 سلطان تے رتنا پیر دامن والا اے۔ ایس مدح وچ اوس نے سخی سرور سلطان باسے
 سوانح دے حوالے نال اوہ گلاں وی دسیاں نیں جیہڑیاں سانوں مورکتا باں وچوں
 نہیں لکھدیاں۔

۱۱۔ بارہاں ماہ فراق مرشد (بھاگھا)

اپنے مرشد لے وچھوڑے وچ احمد یار نے بھاگھا (ہندی نما) زبان وچ بارہاں
 ماہ لکھیا اے، ایہہ عشقیہ اے نامکمل صورت وچ تلمی صرف اک صفحہ دستیاب ہوئے
 جس وچ صرف چھ ہینیاں پود، مانگھ، اسوں، چیت و ساکھ تے جیٹھ دے ہینیاں
 دے حوالے نال مرشد لے وچھوڑے دے ہاڑے گھتے گئے نیں۔ ایہدے وچ
 احمد یار اپنا تخلص گورداس کر دالے۔ ایہہ تخلص اپان دی دس اوس بارہاں ماہ دے
 عنوان وچ ای پادتی لے لے۔ اوس اک بارہاں ماہ پنجابی وچ مکمل صورت وچ لکھیا

۱۔ احمد یار: جس سخی سرور سلطان... پھالیہ (س۔ ن) ص ۳۔ ۲۔ اوسھی: ص ۵۔
 ۳۔ احمد یار: بارہاں ماہ (بھاگھا) تلمی نوشتہ احمد یار مملوکہ اقبال صلاح الدین، ورق ۱، (بھاگھا)

جس بارے میں بات اسی آگے چل کے کران گے اور تھے بارہاں ماہ دسے پچھو کڑتے روایت
اُتے چاننا وی پاواں گے۔

ذکر، رب تعالیٰ (قرآن پاک، رسول کریم (حدیث)، انبیاء

کسبیاں دے حوالے نال

کسب نامے پس منظر

جدوں انسان ایس دنیا و توح آیتے اوس نے ایٹھے رہن مہن یا تہذیب دا مڈھ ہڈا
تے ظاہر اے اوس نے اپنے کھان پین تے رہن واسطے کوئی نہ کوئی عمل کم کیتا ایہہ عملی
کم ای اصل و توح دنیا و توح کسب دا آغاز اے۔ سب توں پہلاں حضرت آدم علیہ السلام
نوں کھیتی باڑی کرن دا حکم ہویا تے ایہدی جاتج رب تعالیٰ و توں حضرت جبرائیلؑ
راہیں حضرت آدم علیہ السلام نوں سکھائی گئی۔ ایہدے بعد ایہہ سلسلہ لگے پڑیا پھیر
کھیتی باڑی و توح ورتے جان والے سندراں نوں بنان لئی لوہارے تے ترکھانے
کسب وجود و توح آئے، اوہدہ کھیتی راہیں حاصل ہون والی کپاہ توں کپڑا بنان لئی جو لگا
درزی تے دھوبی دے تے للاری دے کسب وی ہوند و توح آئے ایہناں کسبیاں
نوں چنگے طریقے نال کرن والیاں نے اپنے تجربیاں نال ایہناں دے جہڑے اصول
بنائے اوہ اپنے شاگرداں دی آگواں واسطے سینہ بہ سینہ چلدے سن، ایہہ تجربے
دے مانک موتی داروپ دھار کے عام کر کے کھاناں دا درجہ حاصل کر لیندے سن
تے اوس کسب دے گھیرے وچوں نکلی کے اپنے مجازی معنیاں پاروں عام لوک
دانش و توح شامل ہو کے معاشرے دی ورتوں و توح شامل ہوئے۔ ایس دی مثال

اے احمدیاری کسب نامہ لوہاراں، قلمی مملوکہ راقم الحروف، ورق ۱۲، ب۔

ہرزبان دے اکھان نیں۔ واہی نیجی پنجاب داسب توں قدیمی تے ایس ویلے وی
 سب توں ودھ گنتی ورتج وسدے لوکاں داکسب اے ایس بارے پنجابی ورتج اتاں
 دے اکھان موجود نہیں جنہاں دی نوعیت دوہری اے۔ اک پاسے اوہ واہی نیجی
 ورتج ورت کے فائدے دیندے نہیں تے دوجے پاسے عام حیاتی ورتج دوش نشی ندی
 سمجھ سمجھاتے ابلاغ داکم دیندے نہیں جیویں اک اکھان اے۔ "کتے ڈوباتے کتے سوکا"
 واہی نیجی دل لے جائے تے کاشتکار نوں ایہہ دیا گیا اے کہ کھیتی نوں پانی لان
 لگیاں انج لانا چاہیدا اے کہ اکو جیہا لگے ایہہ نہ ہووے کہ اک پاسے دی پٹی ڈب
 جائے تے دوجے پاسے دی سُکی رہے تے عام حیاتی تے لاگو کریے تے ایہہ
 کافی رنڈ واسطے ورتی دالے۔ انجے ای واہی ورتج سیانے کہندے نہیں کہ سو
 سیان اک سوہاگہ "یاں" گڑرا چنگا کھیتیاں جیویں آدمیاں نوں گھسو + نال کورے دے
 کھیتیاں ہون اک توں دو" وغیرہ کاروبار بارے وی بدھیرے اصول اکھاناں ورتج
 موجود نہیں جنہاں تے لوک انج دے دو ورتج وی عمل کرے تے فائدہ اٹھاندے
 نہیں جیویں "بھارکس وگاڑیا ہرات دیاں بھکھیاں ایاں مہنگے دا خریدنا تے سستے دا بیچنا
 کوئی بہادری نہیں ہے مطلب ایہہ کہ پنجاب ورتج موجود ہر کسب تے پیشے بارے اکھان
 موجود نہیں جیہڑے ایہناں کساں نوں ٹھک سر کرن تے فائدہ اٹھان دا ورہیاں توں
 کردار ادا کرے نہیں ایہہ سلسلہ اک نسل توں دوسری نسل نوں منتقل ہوندا رہیا کساں
 بارے ایہہ تعلیم لکھتی روپ ورتج وی محفوظ ہوئی، دو جیاں شعبیاں دے نال نال

۱ شہباز ملک: ساڈے اکھان، لاہور، ۱۹۷۸ء، ص ۱۰۔

۲ اوصی: ص ۱۱۔

۳ ونجارا بیدی: لوک اکھدے ہن، لدھیانہ ۱۹۵۹ء، ص ۲۳۱ (کوئٹہ)۔

۴ شہباز ملک: پنجابی کہاوتیں، لاہور، ۱۹۷۷ء، ص ۸۳ (اردو)۔

۵ اوصی: ص ۸۶۔

ہر کسب و تاج انسان نے ترقی کیتی تے سائنس نے کسباں بارے علم نوں دکھ دکھایاں
 و تاج و نڈ کے اناں دی ترقی والی شکل دے دتی اے، پر ایس دی ڈھلی شکل
 اوہو زبانی تے لکھتی روپ دے کسب نامے نیں جہڑے ساڈے خطے و تاج راج
 رہے نیں۔

جدوں اسی احمد یار دے لکھے کسب نامیاں ول جھات پانے آں تے ساتوں
 ایہناں دی نوعیت کچھ ودھ پہلوواں والی لگدی اے۔ ایہناں کسب نامیاں و تاج
 کسباں نوں تاریخی تے عملی لحاظ ناں اسلامی حوالے ناں دیکھن دکھان دا آدم کیا گیا
 اے۔ موضوع دے لحاظ ناں ہر کسب نامے دے وڈے پچھوں دو حصے کیتے جا
 سکدے نیں۔ پہلے حصے و تاج احمد یار نے حضرت آدم علیہ السلام توں بعد اس کسب
 توں اپنا تے اوہدے و تاج ناں کھٹن والیاں دا ذکر کیتا اے جہناں و تاج عام
 کر کے پیغمبر سن، دو جے حصے و تاج احمد یار اوہ کسب کرن ویلے رب تعالیٰ تے رسول
 پاک دا ذکر کر دے رہن تے اسلامی ہدایت اُتے چل کے کسب کمان دا سندھیہ تالے
 جھوٹی پچھوں احمد یار ایہہ کسب کرن والیاں دے دلاں و تاج دو گلاں بھٹانا چاہندا
 اے۔ اک ایہہ کہ ”لوہارے ترکھانے یاں دھوہیاں للاریاں“ دے کسب کوئی نیچ
 کسب نہیں ایہناں توں نیک پاک صالح تے نامی بندیاں تے پیغمبراں نے اپنا یا
 ایس لئی ایہہ کسب کرن والیاں نوں احساس کتری و تاج نہیں پھسنا چاہیدا دو جے
 ایہناں کسباں نوں کرن والے مسلمان جے اسلامی ہدایت اُتے چل کے ایہہ کسب
 کرن تے برکت وی پے گی تے اوہناں دا ایہہ کسب اک قسم دی عبارت دا درجہ
 حاصل کرے گا۔ احمد یار دے دستیاب کسب نامیاں و تاج کسب نامہ لوہاراں، کسب نامہ
 ترکھاناں، کسب نامہ للاریاں، دھوہیاں، درزیاں، دا کھٹا تے کسب نامہ قھامیاں
 شامل نیں۔

ادب دے حوالے ناں کسب نامیاں دے پچھو کڑول دھیان ماریے تے
 ساتوں ایہہ اکھڑا کھونج اکھاناں توں اڈ عربی ادب و تاج مشہور محدث جلال الدین

سیوتی دے اوہناں رسالیاں وچ لکھدا اے جیہڑے اوہناں نے حضور نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم دیاں بزازیاں تے کوزہ گرمی بارے حدیثاں دی بنیاد اُتے لکھے اسلام وچ قرآن تے حدیث دے حوالے نال فقہ دیاں جیہڑیاں کتاباں عربی فارسی تے روحیاں زبانان وچ لکھیاں گیاں ایہناں وچ اسلامی ہدایت موجب کسب کون دا بیان اے۔ پنجابی ادب وچ دی فقہ دیاں لکھلیاں کتاباں وچ ایہ بیان ملدا اے جیویں مولانا عبداللہ لاہوری دی مشہور کتاب "باراں انواع" وچوں رسالہ خلاصہ معاملات وچ مال خریدین وچن دا بیان اے۔ ایہدے بعد فقہ دے حوالے نال ایہ سلسلہ پنجابی ادب دی اسلامی روایت دا اک ضروری انگ بنیا جیہڑے وچ کسب نامے وی آؤندے نیں، احمدیارتوں پہلاں پنجابی ادب وچ دو کسب نامے تے لکھن والیاں دے نانواں دے نال لکھت دے سال نال نظر آؤندے نیں۔ پہلا خواجہ فرد فقیر دا کسب نامہ باندگان جیہڑا اوہناں نے ۱۱۶۳ھ مطابق ۱۷۷۹ء وچ تے دوسرا میاں دا صل گجراتی رخنو پور ضلع گجرات، دامعائرت نامہ جیہڑا اوہناں نے ۱۱۹۶ھ مطابق ۱۷۸۱ء وچ لکھیا، ایہناں توں اڈ حافظ مصفاں دا کسب نامہ باندگان، سید محمد مندونی دا کسب نامہ نعین روزی وی لکھے گئے ذبح نامہ وی کسب نامہ نال رلدی بلدی لکھت اے۔ عبداللہ لاہوری عرف بر خوردار نے ۱۱۳۹ء وچ ذبح نامہ لکھیا۔ ۱۲۲۴ھ مطابق ۱۸۲۸ء و کتاب ہو یا اک قلمی نسخہ ذبح نامہ جیہڑا پیر بخش دی لکھت اے، پنجاب یونیورسٹی لائبریری لاہور وچ پیالے لکھے ایہناں توں اڈ مولوی محمد حسین

۱۔ مولوی محمد عبداللہ لاہوری: باراں انواع، لاہور رس۔ ن، ص ۲۳۱۔

۲۔ قریشی احمد حسین احمد بلعداری: پنجابی ادب کی مختصر تاریخ، لاہور ۱۹۷۲ء (روحانہ) ص ۷۲ (۱۹۷۲ء)۔

۳۔ اوصی: ص ۷۲۔

۴۔ شہزاد بخاری: بہت مخطوطا کتب خانہ جامعہ پنجاب مقالہ ایم اے پنجابی، لاہور ۱۹۷۲ء ص ۳۳۔

داکسب نامہ حجاماں، محمد شاہ اللہ داکسب نامہ نعلین، دوزاں تے شیر محمد داکسب نامہ نعلین
دوزاں (موجی نامہ) چھپے موجود نہیں۔

سکھاں و تاج وی ایس قسم دیاں لکھتاں رہت نامہ دے روپ و تاج ملدیاں نہیں بھائی
کانہہ سنگھ نا بھدے کہن موجب ایہہ اک اچھی کتاب ہوندی اے جس و تاج سکھ دھرم
دے اصولاں مطابق رہن دی ریت دسی جا ندی اے۔ مشہور رہت نامے چوپا سنگھ
دارہت نامہ، پرہلا سنگھ دارہت نامہ، دیسا سنگھ دارہت نامہ، دیسا سنگھ دارہت نامہ
نہیں ایس دی اک صورت تنخواہ نامہ وی اے۔

احمد یار دے کسب نامے

(۱۲) کسب نامہ حدود گراں (لہاراں) (۱۳) کسب نامہ درود گراں (نرکھاناں) (۱۴) کسب نامہ
للاریاں دھوبیاں درزیاں تے (۱۵) کسب نامہ قصائیاں دہ موضوع وکھ وکھ کسباں دے
ہونڈیاں ہونڈیاں وی اک امی اے ایہناں کسب نامیاں دہ مقصد اڈواڈ پیشیاں و تاج
موجود مسلماناں نوں ایہناں کسباں بارے اسلامی روایت توں جانوں کرانا اے اوہدے
اپنے اکھن موجب اوس نے لکھت نقائش نوں ماخذ تے طور تے درتیا اے۔ اوہدا
اکھنا اے کہ کسب نامہ للاریاں، دھوبیاں، درزیاں اوس اپنے شاگرد بخش فقیر دے اکھن

۱ شہباز سنگ: فارسی رسم الخط و تاج چھپیاں پنجابی کتاباں، مقالہ ایم اے (پنجابی)، لاہور، ۱۹۶۲ء، ص ۴۰۰

۲ شہباز سنگ: فارسی رسم الخط و تاج چھپیاں پنجابی کتاباں، مقالہ ایم اے (پنجابی)

لاہور، ۱۹۶۲ء، ص ۲۳۰۔

۳ اڈنی: ص ۲۰۶۔

۴ کانہہ سنگھ: یہاں کوش، پٹیاہ (دیجی وار) ۱۹۶۴ء، ص ۱۰۱۵ (گورکھی)

۵ احمد یار: کسب نامہ للاریاں، دھوبیاں، درزیاں، قلمی ملوکہ ڈاکٹر گوہر سنگھ لائبر

ری نقل، ملوکہ راقم الحروف، ورق ۳۔

تے لکھیا کسب نامہ ترکھاناں و قح وی اوہ و جہ تصنیف شاگرد بخش فقیر دی فرمائش ای رسدا
 ایسے۔ ایس لئی آکھیا جاسکدا اے کہ ایہہ کسب نامے اوس نے بخش فقیر دے آکھن تے
 لکھے کسب نامہ دروڈگراں (ترکھاناں) دے آخر تے اوہ لکھدا اے کہ ایہہ کسب نامہ اوس
 نے اپنے ہر خورداراں (پتراں) واسطے لکھیا اے۔ ہر کسب نامہ دا گھٹ و گھٹ اکو
 لکھت ڈھنگ اے حمد، نعت، مدح صحابہ تے مدح غوث الاعظم توں بعد اوہ پہلاں
 بیان کیتے جہاں کسب نامہ دے رسدا اے کہ سب توں پہلاں ایہہ کسب حضرت آدم نے
 کیتا سگوں اوہ رسدا اے کہ سارے کسب حضرت آدم تے آئے اگوں اوہناں دو جہاں
 نوں سکھائے۔ ایہہ دے بعد اوس کسب دے مشہور استادوں دے ناں گنواںدا اے پھیر
 اپنے اصل موضوع آتے آؤندا اے جہدے و قح اوہ کسب کرن لگیاں رب تعالیٰ راند
 کرن دی پئی کردا اے۔ جیویں آہرن اُتے بیٹھ کے لوہا آیتہ الکرسی پڑھے جدوں ستنی
 سنبھالے تے پاؤ اچھا پڑھے۔ یاں دھاگہ و ڈھیاں درزی کلمہ طیب تے کپڑا سونڈیں
 شہادت کلمہ پڑھے۔ یا جدوں ترکھان کان بھوان لگے تے آیتہ الکرسی پڑھے تے جہوں
 کوئی کم آدے تے جسی اللہ و نعم الوکیل پڑھے۔ وغیرہ ایس توں الے ناں احمدیاریاں

۱۔ احمدیاریاں: کسب نامہ لاریاں دھریاں دہریاں تلمی مملوکہ ڈاکٹر گوہر شاہ لاریاں نقل مملوکہ تم لاریاں
 ۲۔ احمدیاریاں: کسب نامہ دروڈگراں (ترکھاناں) تلمی مملوکہ ڈاکٹر گوہر شاہ لاریاں نقل مملوکہ
 راقم الحروف، ص ۱۔

۳۔ اوشی، ص ۸۔

۴۔ احمدیاریاں: کسب نامہ دروڈگراں (ترکھاناں) تلمی مملوکہ راقم الحروف، ص ۱۔

۵۔ اوشی، ص ۱۶۔

۶۔ احمدیاریاں: کسب نامہ لاریاں، سوریباں، دہریاں، تلمی مملوکہ ڈاکٹر گوہر شاہ لاریاں نقل

مملوکہ راقم الحروف، ص ۶۔

۷۔ احمدیاریاں: کسب نامہ دروڈگراں (ترکھاناں) تلمی مملوکہ ڈاکٹر گوہر شاہ لاریاں

نقل، مملوکہ راقم الحروف، ص ۷۔

ایہہ لکھتاں کسباں دے حوالے نال رب تعالیٰ اوہدے آخری رسول حضرت محمد صلی اللہ علیہ وسلم دی شمار احمد تے ذکر کرن دی پرینا دین والیاں لکھتاں قرار پاندیاں نہیں۔

ایہناں لکھتاں راہیں احمد یار اک مسلمان نوں اسلام وچ پورے داخل ہو جان دی پکی کردا اے۔ مطلب ایہہ کہ اوہدا خیال اے کہ اسلام کیوں جے ضابطہ حیات اے ایس لئی کسب کرنا تے اوہدا علم حاصل کرنا اک مسلمان دا دینی فرض اے۔ اوہ حلال رزق کمان تے آخرت دا فکر کرن دی وی پکی کردا اے۔ کسب نامہ اوہاراں وچ بارہاں فرض تے کسب نامہ ترکھاناں وچ بارہاں واجب گنواندا اے۔ جیہڑے کسب کرن والیاں نوں گزارنے چاہیدے نہیں۔ ایہہ مجموعی طور تے انج نہیں، کسب کرن والا۔ (۱) نمازی ہووے تے ادب جانے (۲) علماء دی مجلس وچ بیٹھے، قرآن پڑھے تے پڑھائے (۳) مومن سوالی نوں واپس نہ جان ریوے (۴) سویرے ذکر کرے (۵) اپنی عورت کو لولوں پڑدہ کروائے (۶) فقہ دا علم پڑھے (۷) بدعتیاں کول بیٹھنا عیب جانے (۸) مایاں دانان بے ادبی نال نہ لے (۹) فقیراں (سادمی) والی سورت وچ رہے (۱۰) طمع چھڈ کے کسب نوں اگے ٹورے (۱۱) مرشد پھڑے (۱۲) رب و توں امید تے اوہدا خون دلوں نہ جان ریوے۔ احمد یار دے کسب نامے زیادہ شریعت ول جھکدے نہیں جدوں کہ فرد فقیر دا کسب نامہ تصوف لئی ول انج احمد یار وی کتے کتے تصوف دی گل کر جاندا اے۔

۱۔ احمد یار: کسب نامہ ملا ریاں دھوبیاں، درزیاں، قلمی مملوکہ ڈاکٹر گو بند سنگھ لائبریری نقل، مملوکہ راقم الحروف، ص ۳۔

۲۔ احمد یار: کسب نامہ حدوگراں دلوہاراں، قلمی مملوکہ راقم الحروف، ورق ۶، الف۔

۳۔ احمد یار: کسب نامہ درودگراں (ترکھاناں) قلمی مملوکہ ڈاکٹر گو بند سنگھ لائبریری نقل، مملوکہ راقم الحروف، ص ۷۔

۴۔ عبدالغفور قریشی: پنجابی زبان دا ادب تے تاریخ، لاہور ۱۹۵۶ء

احمد یار دیاں پھٹکل لکھتاں (ماخذتے موضوع)

۱۔ طب دیاں کتاباں

انسان نے اپنے دکھلے دور و توح ای جسمانی ساخت نوں سمجھن تے ایہدے وکھاں دا علاج اپنی سمجھ بوجھ موجب شروع کر دتا سی۔ قدیم زمانے و توح یونان و توح طب دے علم دی داغ بیل رکھی گئی جنہاں علماں دی شروعات قدیم یونان دے رہن والیاں نے کیتی، مسلماناں نے اوہناں نوں عروج تے اپڑایا۔ سب توں پہلاں عرباں نے یونانی حکیمان دے نظریاں توں فائدہ اٹھایا، ایہناں نے یونانی علم نوں اپنیاں ضرورتاں موجب ڈھالیا، علم تے فن و توح جس زوق شوق دا اظہار مسلماناں نے کیتا دینا دی تاریخ و توح ایہدی مثال نہیں ملدی۔ دو جے علماں دے نال نال طب دے علم و توح بڑی ترقی ہوئی اے۔ ایہہ علم یورپ والیاں عرباں مسلماناں توں ای حاصل کیتا سی۔

یونانی طب دا علم مسلماناں نے نال ای برصغیر و توح آیا، ظاہر اے ایہہ عربی یا فارسی و توح سی، پنجابی شاعراں دا تذکرہ و توح پنجابی دی سب توں پہلی طب بارے کتاب حکیم مینا چنابی، جیہڑا آپ وی شاعر سی تے فارسی و توح ہیرا پنجا (تصنیف ۱۱۱۰ھ مطابق ۱۶۹۸ء) لکھی اے، والد حکیم درویش دی پران سکھ دسی گئی اے جیہڑی ۱۰۶۶ھ مطابق ۱۶۵۵ء و توح لکھی گئی اے۔ ایہدی زبان صاف پنجابی نہیں گوں بھاکھاوتی اے۔ ایہدے بعد

۱۔ حکیم محمد شریف جامعی: ماہیت الامراض (حصہ اول)، لاہور ۱۹۶۳ء، ص ۶ (دیباچہ)۔ (اردو)

۲۔ اوصی: ص ۶۔

۳۔ مولا بخش کشتہ: پنجابی شاعراں دا تذکرہ، لاہور، ۱۹۶۰ء، ص ۶۳۔

۴۔ حکیم درویش، پران سکھ، لاہور ۱۸۹۱ء، ص ۲۔

حکیم عیسیٰ لاہوری دی خیر منکھ لکھی گئی جس دی تصنیف دا سال ۱۱۹۷ھ مطابق ۱۷۸۲ء
 اے ایہدی زبان صاف پنجابی اے۔ حکیم عیسیٰ لاہوری دی طب بارے اک ہور
 کتاب دارالشفارہ ۱۲۶ھ مطابق ۱۸۲۲ء وچ لکھی گئی۔ طب بارے اک ہور کتاب
 فارسی کتاب قرابادین نوں بنیاد بنا کے پنجابی وچ شرح کیتی گئی جس وچ مصنف
 نے اپنا طب دا علم ودھیہ داخل کیتا۔ ایہہ کتاب کالودے آکھن تے لکھی گئی۔
 مصنف اپنا ناں نہیں لکھدا، پوہرا ناں غلام حسین دسا اے تے دسا اے کہ خیر منکھ
 کالودے کہن تے لکھی۔ دارالشفارہ سے ناں تے اک ہور کتاب حکیم نور احمد جہلی
 دی چھپی لکھی اے۔ ہاشم ۱۷۵۲ء-۱۸۲۱ء نے اپنی طب وی کتاب احمد یار
 توں کجھ چر پہلاں لکھی۔ مطلب ایہہ اے کہ احمد یار تیکر اپڑیاں پنجابی وچ طب بارے
 اک پتی پیڈیسی روایت بن چکی سی۔

احمد یار نے طب دیاں دو کتاباں لکھیاں "طب احمد یار" تے "طب محمدی" دیاں
 ستہ ضروریہ ایہناں وچوں طب احمد یار می چھپی تے مطبوعہ دونوں صورتاں وچ تیاں۔

۱۔ حکیم عیسیٰ لاہوری: خیر منکھ، لاہور ۱۸۷۵ء، ص ۸۸۔

۲۔ شہباز ملک: فارسی رسم الخط وچ چھپیاں پنجابی کتاباں، مقالہ ایم اے (پنجابی)

۱۹۷۲ء، ص ۲۵۸ (عیسیٰ لاہوری دا لکھیا اک رسالہ طب محررہ، ۱۱۳ھ مطابق

۱۷۱۵ء، غالباً مصنف پنجاب یونیورسٹی لائبریری لاہور وچ پایا اے، دیکھو مقالہ

ایم اے (پنجابی) ۱۹۷۲ء، شہزاد بخاری، ص ۴۰)۔

۳۔ نامعلوم: غلام حسین: قرابادین (پنجابی) لاہور ۱۸۷۶ء، ص ۳۔

۴۔ اوصی: ص ۹۲۔

۵۔ اوصی: ص ۳۔

۶۔ شہباز ملک: فارسی رسم الخط وچ چھپیاں پنجابی کتاباں، مقالہ ایم اے (پنجابی) ۱۹۷۲ء،

عبد الغفور قریشی: پنجابی ادب دی کہانی، لاہور ۱۹۷۲ء، ص ۳۱۰۔

اے جہوں کہ طب محمدی (بایں ستہ ضروریہ) صرف قلمی صورت و طرح دستیاب اے۔ پہلے باب (ستہ ضروریہ) دا قلمی نسخہ ساڈے کول تے طب محمدی دا اک قلمی نسخہ ڈاکٹر گوہند سنگھ لانبہ کول اے۔ تے اک نسخہ نامعلوم مصنف دے ناں ناں قلمی نسخہ آپریشن نمبر ۸۷۸۹ تے پنجاب یونیورسٹی لائبریری لاہور وچ (ناقص الاول ناقص الآخر) پیا اے۔ حکمت احمد یار دا کیوں جے جدی پیشہ سی۔ ایس لئی اوس تے دونوں کتاباں وچ نسبتاتی بدن دی ساخت بیماریاں نے اوہناں دا علاج لکھیا اے۔ اپنی کتاب حاتم نامہ وچ اپنییاں صبا دیاں کتاباں بارے اوہدا کہنا ایہ اے کہ ایہناں وچ علم یونانی اے جس نوں پنجابی دا بانا پورا دتا گیا اے۔ طب احمد یار وچ احمد یار نے ایس گل ری دس پائی اے کہ اوہدے ماخذاں وچ شیخ نجیب الدین تے حکیم عماد الدین دے طب بارے رسالے "شرح قاموس" تحفۃ المؤمنین بنیاسی نین سکھ، سکندریہ، جامع قراہ دین تے کتاب شفا شامل نہیں۔ طب محمدی ستہ ضروریہ رست ماخذاں وچ تانویچہ، قراہ دین، دستور العلاج، تشریح الاعضاء، منفرج

۱۔ ڈاکٹر گوہند سنگھ لانبہ: فقہ کار احمدیہ تے اوس دا قلمی نسخہ (EDITING) -
 ۲۔ مقالہ پیا پچ، ڈی (پنجابی) امرتسر، ۱۹۷۵ء کوہنکی ٹائپ
 شدہ مملوکہ راقم الحروف، س ۲۷۔

۳۔ شہزادہ بنجاری: فہرست مخطوطات پنجابی کتب خانہ جامعہ پنجاب، مقالہ ایہ لک
 (پنجابی) لاہور، ۱۹۷۲ء، س ۶۲۔

۴۔ احمد یار: طب محمدی (ستہ ضروریہ) قلمی مملوکہ راقم الحروف، ورق ۱، الف۔

۵۔ احمد یار: حاتم نامہ، لاہور، ۱۹۲۵ء، س ۱۷۷۔

۶۔ احمد یار: طب احمد یار، قلمی مملوکہ راقم الحروف، ورق ۳۳، الف۔

۷۔ اوصی: ورق ۳۷، الف۔

۸۔ اوصی: ورق ۳۹، الف۔

طب شفا، اقلسی، کشف، تیسوری، کفایہ، تحفہ، بدیعی، شرح اسباب منصور، طب
 طب اکبر تے موجز طب قادری شامل ہیں۔ طب ہارسے لکھیاں دونوں کتاباں
 وترج احمد یار ایس گل تے زور دیندے کہ حکیم نوں پہلاں مرض نوں پچھاتا چاہیہ
 اسے تاں ای علاج کارگر ثابت ہو سکدے۔ اپنی کتاب طب محمدی دیاں سترہ
 ضروریہ وترج تے اوہ پہلا باب ای روگ پچھان دا لکھدا ہے جیہڑا ۳۳ ورقاں
 یاں ۴۴ صفیاں اُتے پھیلایا ہویا ہے۔ اوہدا بیان اے کہ اصل حکیم یاں ویدیاں سنوں
 آکھیا جڈاں جیہڑا سودا، صفرا، بلغم وائے مزاج نوں سمجھ کے نبض تے قارورہ
 دیکھ کے روگ پچھان لے تے پھیر علاج دی تدبیر کرے۔ احمد یار اک ماہر حکیم
 وانگ ایہناں کتاباں وترج طب دے علم دے نظری تے عملی مسلیاں نوں بڑے
 سچھے طریقے نال بیان کر دے۔ اوس نے عام نزلہ زکام توں لے کے سکتہ لقوہ
 تپ تے فایج تیکر تقریباً دوسو عنواناں دے تحت بیماریاں دے علاج درج
 کیتے ہیں جنہاں وترج اکثر اپنے ازمائے نسخے نہیں۔ طب یونانی توں اڑدسی تے
 طب اسلامی وی شامل ہے۔

۲۔ احوال زمانہ

ادب راہیں اپنے زمانے دے حالات دا بیان مڑھ قدیم توں ای موجود ہے جس
 زمانے یاں تمہاں وترج رہ سکے لکھاری لکھ ہیا ہوندا ہے، اوہدیاں جنگیاں
 مندیاں نوں اوہ وانگ لاندے ایہناں دا جیہڑا اثر اوہدی حیاتی تے ہوندا
 ہے اوہدا جھلکار آپ ہمارے اوہدی لکھت وترج پینا ضروری ہوندا ہے۔

۱۔ احمد یار: طب محمدی (سنہ ضروریہ) قلمی مملو کہ راتم الحروف، ورق ۷، ب

۲۔ اوسھی: ورق ۷، الف۔

۳۔ اوسھی: ورق ۲۲، الف۔

بعض لکھاری تے اپنے آ لے درآسے دا پر سبے حالیاں نوں ایچھے طور تے اپنی کھت
 دا موضوع بنا لیندے نیں، ایہہ گل سانوں پنجابی ادب دے شروع دے دور
 وچ سمجھن ڈیہہ پیندی اے۔ حاجی بابا رتن (۱۰۰۰ء-۱۱۲۰ء) توں لے کے احمدیہ
 (۱۷۸۰ء-۱۸۲۵ء) تیکر بہت سارے لکھاریاں نے اپنے زمانے دے حالات
 نوں محفوظ کیتا اے، کجھ دا ذکر مثال دے طور تے کیتا جا سکا اے۔ جموں بابا
 فرید گنج شکر (۱۱۷۵ء-۱۲۶۵ء) تے گورونانک (۱۲۶۱ء-۱۵۳۹ء) دے درمیان
 دور دیاں واراں محھے حسنے دی وار، سکندر ابراہیم ری وار وغیرہ۔ گورونانک
 نے آپ باہر دے محلے بارے گلاں کیتیاں نیں جہڑیاں آدی گرنہ وچ رکت سہ
 تے آسا (محلہ: ۱) وچ درج نیں۔ بابا نوشہ گنج بخش (۱۵۵۲ء-۱۶۵۳ء) دے جموں
 وچ وچ دسیا گیا اے کہ پنجاب دیس دے کئی کراڑ مسلمان ہوکے وی ہندو واراں
 حرکتاں کر دے نیں تے۔ دوسرے مثل دور وچ پنجاب وچ دی سیاسی افراتفری
 دی نشان دہی کیتی گئی اے تے نادر شاہ دے محلے توں ودھیرا محسوس کیتا اے۔
 بیہ شاہ نے وی اپنے کلام وچ "برا حال ہو یا پنجاب دا" دا ہاڑا لکھنیا اے۔
 وارث شاہ دی پیراوس ویلے دے پنجاب دی سیاسی اتری دیس بارے
 اے۔ ایہدے وچ جٹاں دے سردار ہون تے گھرو گھری حکومت دے قائم ہون

۱۔ گور دیاں سنگھ رائے: پنجابی ساہت وچ برسی واراں، در پنجابی ہیر ساہت
 پیالہ ۱۹۷۰ء ص ۱۰۹ بعد (گور لکھی)

۲۔ ڈاکٹر سرندر سنگھ کھلی: گورونانک، در پنجابی ساہت دا اتھاس (ہیڈاک پیالہ
 پیالہ ۱۹۷۱ء ص ۱۷۶، ۱۷۷، ۱۷۸) (گور لکھی)

۳۔ عصمت اللہ زاہد: آکے نوشہ قادری، لاہور، ۱۹۷۰ء، ص ۵۶۔

۴۔ عبدالغفور قریشی: پنجابی ادب دی کہانی، لاہور، ۱۹۷۲ء، ص ۲۷۴۔

۵۔ اوسن: ص ۲۸۲۔

دی خبر ملدی اے۔ پھیر پنجاب دی، نادر دی وار، تے پیر محمد دی چھٹیاں دی وار،
 دی زمانے دے حالات دا چنگا نقشہ کھچدیاں نیں۔ ہاشم شاہ (۱۷۵۲ء-۱۷۸۲ء)
 دی اپنے دور دی سیاسی حالت تے بھیرے ہاکماں بارے شیریں فرہاد ورج
 بولدا دسد اے۔ احمد یار وی اپنیاں لکھتاں ورج اپنے زمانے دے حالات
 لکھدا اے۔ حاتم نامہ ورج دا بیان مثال دے طور تے پیش کیتا جاسکدا اے
 جس ورج اپنے حوالے نال اوہ مرالہ دے لوکاں دی اخلاقی گراوٹ تے مذہبی
 دیوالیہ پن دا نقشہ کھچدا اے۔ زمانے دے حالات بارے اوہدیاں دو پوریاں
 لکھتاں وی نیں، اک مدح غوث الاعظم، جس ورج اوہ مرالے دی ہجو دے
 حوالے نال اوتھوں دے لوکاں دی اخلاقی تے دینی گراوٹ دا ذکر کردا اے تے
 دوجی "احوال زمانہ" جیہڑی اوہدی سیاسی، سماجی تے دینی بصیرت دا شاہکار اے۔
 احمد یار دا بیان اے کہ انج لگدا اے کہ ایس ویلے پنجاب ورج (کوئی حاکم
 نہیں، ہر پاسے کھوہا کھوہی ہون ڈیہی اے، جس دا دا لگدا اے حاکم بن مہندے
 فوہاں آؤندیاں نیں تے ہر می فصل اسی وڈھ کے لے جانڈیاں نیں، کون پھپھن
 والا نہیں۔ باہر ہل واپنا نہیں ملدا، روزگار بند ہو چکے نیں، ایتھوں تیکر کہ لون والیاں
 کاناں وی لڑائی تے افراتفری پاووں بند ہو گیاں نیں۔ جیہڑے حاکم بن مہندے نیں
 اوہ رڑی زمین دے لگان دا مطالبہ کر دے نیں۔ کئی لوک ایس توں بچن لئیں
 گئے نیں، قہر تے ظلم دا راج اے ایس اقتصاد دی بد حالی پاووں لوک دے فریب اتے اتر آئے نیں۔

۱۔ انور بیگ عوان: وارث شاہ دے زمانے دا پنجاب، ماہنامہ "پنج دریا" (وارث نمبر)

لاہور، اکتوبر، نومبر ۱۹۶۹ء، ص ۲۴۲، ۲۴۳۔

۲۔ شہباز ملک: تارے، لاہور، ۱۹۶۹ء، ص ۱۸۷۔

۳۔ احمد یار: حاتم نامہ، لاہور، ۱۹۲۵ء، ص ۱۲۹۔

۴۔ احمد یار: احوال زمانہ، بھالیہ (س-ن) ص ۶۔

مسلماناں دیاں نیٹاں خراب ہو چکیاں نیں۔ رب دے خوف تے عبادت نوں مہل گئے
 نیں۔ عالماں دا حال ایہ اے کہ رٹی تے ریاکاری اوہناں اپنا لئی اے، رشوت لے
 سکے مٹکے سدے نیں، قرآن دے معنی دسن لگیاں ایہناں دے دل وچ دولت
 کمان دا لالچ ہوندا اے۔ ایس زمانے وچ اسلام سستا ہو چکیا اے، مسلماناں ہی
 بے قدری تے زوال لے، ہدوں کہ کافراں نوں دنوں دن وارھا اے۔ ایہہ
 سادا قصور اے رب تعالیٰ تے فرق نہیں کردا، دین دے علم دے شاگرداں دا حال
 ایہہ اے کہ مسجداں وچ بد فعلیاں کر دے نیں، عورتاں نال اکھ مٹکے لاندے نیں،
 پتہ لگ جاوے تے بسترہ چپک اگلی مسجد وچ جا رہندے نیں۔ عالم بن کے استاد
 نوں مہل جا ندے نیں۔ جے کوئی اعتراض کرے تے کہندے نیں مینوں تے علم
 لدنی اے۔ ایس زمانے وچ مرد بچھے تے عورت اکے ہو گئی اے۔ بڈے پڑیوں
 جوان اولاد دھکے مار دی اے۔

احمد یار ایس زوال دا سبب اقتصادری بد حالی تے دین اسلام و توں لوکاں
 دا دور ہونا دسد اے۔ ادا کہنا اے کہ جھکھنے لوکاں نوں رب بھلا دتا اے
 زبان تے کسب و چوں برکت اُڑ گئی اے۔ تہہ دا زمانہ تے ظلم دی بادشاہی اے۔

۳۔ شاہنامہ رنجیت سنگھ (فارسی)

فارسی نظم وچ لکھی احمد یار دی ایس اکتواک لکھت دا موضوع ہمارا
 رنجیت سنگھ دے حوالے نال سکھاں دیاں کارنامیاں دا حال شاہنامہ فروسی
 وانگ بیان کرنا اے ایہہ لکھت احمد یار نے راجہ کلاب سنگھ دی ذمہ داری
 اوس ویلے لکھنی شروع کیتی جس ویلے اوس دی عمر ستریاں ورہیاں دی ہو

۱۔ احمد یار: اتوال زمانہ، پھالیہ رس۔ ن، ص ۷۔

۲۔ احمد یار: شاہنامہ رنجیت سنگھ، امرتسر ۱۹۵۱ء، ص ۲۲ (فارسی)

چکی سی۔ ایہ لکھت ۱۸۳۸ء و تیح شروع ہو کے مہاراجہ شیر سنگھ دے عہد رقتل توں پہلاں (تیکر دے سکھ سلطنت دے حالات بیان کردی اے۔ ایس نوں فتوحاتِ غالبہ تے شنہچی نامہ وی آکھیا جاند اے۔ احمد یار نے ایس نوں شاہنامہ آکھیا اے۔

کتاب دا مدٹھ احمد یار حمد الہی توں ہنصدا اے۔ حمد دے بعد مناجات تے پھیر نعت اک وکھ سرنا نویں ہیٹھ معراج شریف دے واقعے نوں اُلکیا اے۔ نظامی گنجوی نے اپنی مشنوی ”شرفنامہ“ نوں اڈواڈ باباں و تیح ونڈیا اے، ہر باب دے شروع و تیح اوہ کچھ شعرا خلاق تے دیندا اے۔ پھیر اصل قصے و تیح آکے ساتی نامہ دے دو شعر کہندا اے۔ احمد یار نے وی ایس ای کیتا اے۔ اوس نے ایس سلسلے و تیح نظامی تے امیر خسرو نوں ملا جلا کے اپناں دی کوشش کیتی اے۔ ایس توں اڈا اوس نے بھرتے انداز فردوسی دے شاہنامہ ۴۰۰ مطابقت (۱۰۰۹ء) دا اپنا یا اے۔ ایہ دے و تیح احمد یار نے مہاراجہ رنجیت سنگھ دی کوئی

-
- ۱۔ احمد یار: شاہنامہ رنجیت سنگھ، امرتسر۔ ۱۹۵۱ء، ص ۱۷ (فارسی)
- ۲۔ گلونت سنگھ (دیباچہ): شاہنامہ رنجیت سنگھ، امرتسر ۱۹۵۱ء، ص ۱۳ (اردو)
- ۳۔ احمد یار: شاہنامہ رنجیت سنگھ، امرتسر۔ ۱۹۵۱ء، ص ۱۲۰ (فارسی)
- ۴۔ عبدالغفور قریشی: پنجابی ادب دی کہانی، لاہور ۱۹۶۲ء، ص ۳۲۸۔
- ۵۔ احمد یار: شاہنامہ رنجیت سنگھ، امرتسر۔ ۱۹۵۱ء، ص ۲۲ (فارسی)
- ۶۔ گلونت سنگھ (دیباچہ): شاہنامہ رنجیت سنگھ، احمد یار، امرتسر ۱۹۵۱ء، ص ۱۱ (اردو)
- ۷۔ اوصی: ص ۱۲
- ۸۔ اوصی: ص ۱۳
- ۹۔ اوصی: ص ۱۲
- ۱۰۔ مرلانا شبلی نعمانی: شعرا عجم (جلد اول) لاہور، ۱۹۴۹ء، ص ۹۳ (اردو)

بوہتی مدح سرائی ول دھیان نہیں دتا۔ اس نون اک ہیرو دے طور تے اوہ پیش
 کرن دتج کامیاب نہیں ہویا، ہمارا جہ رنجیت سنگھ دی وفات کتاب شروع ہونا
 دے ڈھلے دور و توج ای ہو گئی، ایس کر کے احمد یار دی ہمارا جہ رنجیت اسمے
 گر عجموشی وی گھٹ گئی۔ ہمارا جہ رنجیت سنگھ دے دور دے واقعے فتح ستان
 فتح قصبورتے کشمیر دا بیان ہمارا جہ رنجیت سنگھ دی دنات کمرک سنگھ تے
 نوہناں سنگھ دیاں موتیاں تے شہر سنگھ دے لاہور اپڑے کے سلطنت سنبھالن تیکر
 دے حالات ایس و توج درج نہیں۔

سادے واسطے ایس کتاب دی اہمیت ایہہ اے کہ ایہہ دے و توج احمد یار
 نے اپنی عمر جیہڑی ۱۸۳۸ء و توج سترساں دی سی دی دس پالی اے نال ایہہ کہ ایہہ
 توں سانوں پتہ لگدا اے کہ احمد یار دی شاعری دی مشہوری تے پرچھا سکھ دربار
 تیکر اپڑی ہوئی سی۔ پروفیسر گلونت سنگھ دے کہن موجب احمد یار دی تصنیف
 کوئی اہم نہیں، نظامی دی جزالت اسلوب تے امیر خسرو دی اظہار دی لطافت توں
 اکی دا سنجی ہوئی اے تے نہ ای کوئی ہورا انفرادی خصوصیت اے جیہڑی ایہہ
 ادبی تمناں متھن و توج مدد دیوے۔ احمد یار رنجیت سنگھ دے دور توں امی
 راجہ گلاب سنگھ دی تعریف جاوبے جا کر دالے۔ ایس حوالے نال اسی جہدی
 دی ایس فارسی لکھت نوں بادشاہواں دا تفسیہ قرار دے سکے آں۔

۴۔ مرثیہ پتراں (سی حرفی)

احمد یار دے خاندان وچوں سی ایہہ نامکمل سی حرفی احمد یار دے پتہ نام

۱۔ گلونت سنگھ (دیباچہ) شاہنامہ رنجیت سنگھ (احمد یار) اکتوبر ۱۹۵۱ء ص ۱۳ (اردو)

۲۔ ادھی : ص ۱۵ -

۳۔ اوہی : ص ۲۲ -

دی موت تے لکھیا اوہدے پنجاں پتراں دا مرثیہ اے۔ مرثیہ رشتا توں بنیا اے جس دا مطلب مرن والے دی تعریف اے۔ انگریزی وچ ایس واسطے DIRGE

ELÉG۶ دے لفظ ورتے جانڈے نیں۔ مرثیہ توں مراد ہر وہ منظوم ادب پارہ اے جہڑا کہے شخص دے مرن یا کہے اہم اخلاقی قدر دے مٹ جان یاں قومی ذوال اُتے لکھیا گیا ہووے۔ مرثیہ دا مرطھلا جز و غم دا اظہار اے بھانویں بیان ڈھنگ کجھ وی ہووے، مدح، بیان مصوری، حکمت یاں دوجے عناصر ایں ثانوی حیثیت نال مرثیہ وچ داخل ہو سکدے نیں۔ مرثیہ تن قسم دا ہوندا اے اک شخصی، جس وچ کہے شخص دے مرن اُتے ماتم دے لفظ ہوند وچ آوندے نیں۔ ایس قسم دے مرثیہ داروانج عرب وچ جہالت دے زمانے توں ہی تے اسلام دے ظہور توں پہلاں عرب وچ بڑے بڑے اعلیٰ شخصی مرثیہ لکھے گئے۔ ایہ سلسلہ اچ توڑی جاری اے۔ مرثیہ دی ووجہی قسم مذہبی مرثیہ دی اے جویں امام حسنؑ حسینؑ دا مرثیہ تے تہجی قسم قومی مرثیہ دی جس وچ کہے قوم دے اخلاقی یاں سیاسی ذوال نوں حزنیا انداز وچ بیانیا جاندا اے، جویں حالی دی سندس۔

احمد یار نے ایہہ شخصی مرثیہ بھانویں اپنے پتر علی قاسم دی وفات تے لکھیا پر اوہ اپنے پنجاں پتراں دے مرجان دا ذکر کر کے اک لحاظ نال پنجاں پتراں دا مرثیہ ای لکھے رہیا اے۔ سی حرفی دے صرف اٹھ حرفاں وچوں حرف الف دے صرف چار مصرعے پورے نیں باقی نامکمل اے۔ الف دے حرف وچ احمد یار اللہ تعالیٰ نوں فریاد کر کے کہندا اے کہ علی قاسم میوں انج ای سی جویں یعقوب

۱۔ ارشاد احمد ارشد: اردو میں شخصی، مذہبی اور قومی مرثیہ نگاری۔ تاریخ و تنقید،

مقالہ پی۔ ایچ۔ ڈی (اردو) لاہور (۱۹۶۴ء) ص ۱، (اردو)

۲۔ شہباز ملک: جنگ نامہ مقبل تے پنجابی مرثیہ، لاہور ۱۹۶۴ء۔ ص ۱۲۔

علیہ السلام نور یوسف علیہ السلام، میں تیرے آسرے تے امن نال بیٹھاساں توں
 علی قاسم توں کھوہ و توح پاکے مینوں پیغمبراں والا وخت پادتا لے لے۔ ب دے سرن
 و توح علی قاسم توں مخاطب کر کے کہندا لے کہ توں چیرے والا میرا گلاب دا پھل
 سین، تینوں وچھوڑا دے جان دی کیہ کا لھی پئی سی، توں ترس نہ کیتا۔ ت لے سرن
 و توح بیان کردا لے کہ میرے پنج پتر وار و وار رب، تے بُدا لے۔ پھیر علی قاسم توں
 مخاطب کر کے کہندا لے کہ تینوں کیہ پتہ سی علی قاسم توں میرے بہار نہیں و نڈنے
 مطلب اے کہ توں میرے بڈھاپے دا سہارا نہیں بننا۔ غ دے سرن و توح احمد یار
 کر لاند اے کہ اے رب آعالیٰ میرے مالک! مویاں مویاں مارنا چنگا نہیں ایہہ تیرے
 اگے کوئی وڈی گل نہیں کہ توں مویاں مویاں پنجاں پتراں توں واپس گل دیوں کیہ
 جے علی قاسم دی و و مہٹی روندی رمندی اے۔ مکدی کن ایہہ لے کہ ایس ناکل پنجن
 مرثیہ و پزل وی احمد یار اک کامیاب مرثیہ نگار و انگ جھاتیاں پاندانظر آوند ا
 لے۔

۵۔ باران ماہ

باران ماہ، شاعری دا اچھا روپے جس و تہ باران مہینیاں دا بیان ہوئے، باران
 ماہ توں مراد اوہ شاعری اے جس و توح شاعر عاشق دی زبان نال معشوق دے
 ہجر و توح و رہے دے باران مہینیاں و توح ہر مہینے دا ناں لے لے کے بُدائی تے ڈیکر
 دی تانہنگ بڑے دردناک ڈھنگ نال بیان کردا لے۔ حسین شاہ دا خیال اے
 اے احمد یار، مرثیہ پتراں (سی حرئی) تلمی ملوکہ راقم محروف، ورق ۱، الف۔

۱۔ ادھی : ورق ۱، ب۔

۲۔ اوہن : ورق ۳، ب۔

۳۔ کامنڈ سنگھ : مہاں کوش، پٹیالہ ۴۲-۱۶، رتھی دار (ص ۵۵) (کوہنگاں)

۴۔ سیف خادم حسین شاہ : پنجابی باران ماہ، مقالہ ایم اے (پنجابی) لاہور، ۱۶-۲۲-۱۹۵۰۔

کہ باراں ماہ دی صنف، موسم دے اک ورہے دے چکرتے اوس چکر ووح انسان نال
 بیتیں والی بیتا بیان کرن لئی ہوند ووح آئی سٹی۔ باراں ماہ سے شمسی، قمری تے انگریزی
 رتتاں قسماں دے ہینیاں دے نال نال ملدے نہیں۔ ایہ ہندی شاعری دا پڑانا
 روپ لے۔ ہندی شاعر اک سال نوں چھ رتتاں ووح وند دے نیں، ایہناں رتتاں
 ووح برہا ماری روج دا بیان ہوند لے۔ ہندی ووح اجمہی شاعری نوں کھٹ رت
 بیان آکھیا جاندا۔ سندرت ووح کالی داس دی رتوسنہار اپ بھرنش ووح عبدالرحمن
 ملتانی دی سندش راسک رت تے انگریزی ووح سپنسر کیلنڈر ایسے قسم دیاں صنفان
 نیں۔ فارسی ووح "دوازده ماہ" لکھے گئے۔ مسعود سعد سلمان (۴۴۰ھ مطابق
 ۱۰۴۸ء۔ ۵۱۵ھ مطابق ۱۱۲۱ء) نے ہندی طرز تے فارسی ووح باراں ماہ سے لکھے،
 جنہاں نوں غزلیات شہوریہ فرس دانان دتا گیا۔ پرانی اردو ووح شیخ عثمان نے
 چتر اولی ووح باراں ماہ ۱۶۱۲ء ووح لکھیاتے مولانا فضل حفصی جھانوی (۱۰۳۵ء
 مطابق ۱۶۲۵ء) باراں ماہ سے لکھے۔ توکھاری راگ ووح گورداناک داموہر کاوتے
 ماجھ راگ ووح گوروارجن دیو جی دی رچنا بنے ای دسم گرنختہ ووح باراں ماہ سے لکھے
 جانڈے نیں۔ ایوں بعد شاہ مراد (وفات ۱۷۰۲ء) دے کلام ووح باراں ماہ

۱۔ حسین شاہد: پورنے، سیالکوٹ ۱۹۷۲ء ص ۲۰۔

۲۔ سید خادم حسین شاہ: پنجابی باراں ماہ سے، مقالہ ایم اے (پنجابی) لاہور ۱۹۷۲ء ص ۱۹

۳۔ عبدالغفور قریشی: پنجابی ادب دی کہانی، لاہور ۱۹۷۲ء ص ۸۱۔

۴۔ افضل پرویز: چند در پورنے از حسین شاہ، سیالکوٹ ۱۹۷۲ء ص ۲۷۔

۵۔ سید خادم حسین شاہ: پنجابی باراں ماہ سے، مقالہ ایم اے (پنجابی) لاہور ۱۹۷۲ء

ص ۲۵۔

۶۔ افضل پرویز: چند در پورنے از حسین شاہ، سیالکوٹ، ۱۹۷۲ء ص ۲۷۔

۷۔ لاکھ سنگھ: مہاں کوش، پٹیالہ ۱۹۷۲ء رتھی وار، ص ۸۵۵ (گورکھی)

ملائے۔ بلھے شاہ دا باراں ماہ مشہور اے جس وچ ادھاراں نے اپنے مرشد شاہ عنایت قادری دے وچھوڑے دا حال بیان کیتا اے۔ خواجہ فرور فقیر نے وی باراں ماہ لکھے۔ سید وارث شاہ دے باراں ماہ ہیر و تیج آوندے نہیں، جنہاں وچ ہیرا نیجے باجھ اپنی ہڈ ورتی دا ذکر بڑے دردناک ڈھنگ نال کردی اے۔

احمد یار نے جہڑا باراں ماہ لکھیا اے ایہہ چیت توں پسگن تیکر مکمل اے تے اے قلمی صورت وچ ای اے ایہدے وچ شاعر اپنا تخلص گورداس ورت دا اے تے ترقی وچ دسد اے کہ اوہ بھاکھا وچ گورداس تخلص کردا اے ایس توں اوہ اوہ اوہ بخورتے شیدا وی تخلص کردا اے۔ احمد یار نے ایس باراں ماہ وچ پرتم دے ہجر دے حوالے نال اپنے من دا درد النبا اکھراں دے روپ وچ لکھیا اے۔ ایس حوالے نال ایس باراں ماہ دا موضوع عشقیہ فراقیہ اے اوہ و ساکھ دے مہینے دے بیان وچ کہندا اے کہ و ساکھ چڑھے شگرف مینوں ساڑ دا اے۔ مینوں ہجر دے غم دا داغ لے۔ ہار جمیلاں مینوں انج چا پدیاں نہیں کہ جیویں پھاہی ہون لے دوست جلدی مل نے رحم کر توں میرا ہم جنم دایاں۔ اے شاعر گورداس (احمد یار) توں ایہہ گل آکھ کہ یاد مانے بوہتا پیتم رشام، دا ہجر ای پالیالے۔ ایس باراں ماہ ری زبان بہتی ہندی یاں بھاکھا نہیں۔

۱۔ عبدالغفور قریشی: پنجابی ادب دی کہانی، لاہور، ۲-۱۹۷۱ء، ص ۲۶۳۔

۲۔ سید خادم حسین شاہ، پنجابی باراں ماہ، مقالہ ایم اے، پنجابی لاہور

۱۹۷۲ء، ص ۳۰۔

۳۔ عبدالغفور قریشی: پنجابی ادب دی کہانی، لاہور، ۱۹۷۲ء، ص ۲۹۰۔

۴۔ سید خادم حسین شاہ، پنجابی باراں ماہ، مقالہ ایم اے، پنجابی، لاہور، ۱۹۷۲ء، ص ۳۰۔

۵۔ احمد یار: باراں ماہ قلمی نوشتہ اتدیار، مملو کہ اتبال صلاح الدین ورت، لاہور،

۱۹۷۱ء، ورق ۱، الف۔

۱۔ قصہ تتر

اس قصے کے کچھ شعرا رجن داس نے میرا نچھا احمد یار دے دیباچے وچ نقل کیتے نیں۔ ایہناں توں علاوہ واج توڑی ایس قصے دا باقی حصہ دستیاب نہیں ہويا۔ ایہ شعر نقل کر کے رجن داس نے لکھیا اے کہ جدوں احمد یار نے مرالہ نوں اپنی مستقل رہائش گاہ بنایا دس ویلے ایس دے آئے دو آئے جنگل تے باری احمد یار نے قدرتی نظارے دیکھے تے کھیوہ ہو گیا۔ تے ایس علاقے دے بڑے گھا بُوٹ پرندیاں وغیرہ دا نقشہ تتر دے قصے وچ کھچیا۔ ایہدے وچ احمد یار نے جوہاں توں پانی وگن، گھا اے تے تریل دے موتی ڈھن، کرنا، کیوڑہ، گلاب، لہوڑے دا پھل، کنکاں گھلاڑیاں، جواں دے آجھوں آؤن، ہریل، دہک، انگری، پنھی، کھوی، لُناک، کھیل، جاسن، کھیل، تاندلا، جوی، ہیساں، میلی، میٹھری، ہاتھو، پنچیاں دے بہمان اللہ دا تے تلیراں دے آندے دین دا ذکر کیتا اے۔ ظاہر اے ایہ اک منظر نگاری اے۔ اپنے مقامی ماحول دی، باوا بدھ سنگھ ہوری کہندے نیں کہ ہورتے سب بیج ہونا اے پر کرنا کیوڑا تے گلاب بار دے جنگل وچ صرف شاعر دا خیال ای اے نالے تلیرتے بار وچ آندے نہیں دیندے، بہر حال احمد یار دا ایہ قصہ اپنی نامکمل حالت وچ ساڑھے تیکر صرف اپنی گل اُپڑاندے اے کہ ایس دا موضوع اپنے آئے دوائے دے قدرتی منظر اں نوں بیان کرنا اے۔

۱۔ رجن داس (دیباچہ) میرا نچھا احمد یار، پھالیہ ۱۹۲۸ء، ص ۳ (اردو)

۲۔ اڑھی: ص ۴

۳۔ باوا بدھ سنگھ: بیہابول، لاہور ۱۹۳۷ء (تیجا ایڈیشن) ص ۲۲۲ (گورکھی)

مولوی احمد یار داسکرتے فن

احمد یار، قصہ کار

احمد یار کے قصیاں و قح

کہانی تے پلاٹ

داستان اہل و بچ اک قصہ کہانی یاں افسانہ اے۔ ایہدے و قح واقعات برابر موسیقی دیاں سُرراں و انگول چرط قصہ دے ہوئے نظر آونے چاہیدے نیں تاں جے پڑھن والے دی دلچسپی برابر قائم رہے۔ داستان دے ایس عنصر نوں قصہ پن کہانی یاں داستانیت اکھیا باندا اے۔ ایہہ داستان دی جان اے۔ ای ایف فارسٹر نے وی کہانی نوں ناول دی روح اکھیا اے۔ ڈاکٹر فرمان فتح پوری اردو داستان دے حوالے نال گل بات کر دیں لکھدے نیں کہ ایہدے لئی ضروری اے کہ ایہہ سوتن کوئی مرکزی قصہ بھانویں اکہرا ہوئے یاں قصہ در قصہ حیاتی دے لے وی انگ نال جوڑ میں رکھدا ہووے ایس اتے شاعرانہ تخیل دا گوبڑا پڑوہ پیا رہنا ضروری اے۔ داستان دے مرکزی قصے دا جوڑ میل ساڑھی حیاتی نال ہووے۔ ایہہ جوڑ میل نیڑے داہنیں سگون دودا ہووے۔ ایہدا تعلق حال نال کھٹ نے مانی

پروفیسر سید عابد علی عابد: اصول و تقاریر بیات، لاہور ۱۹۶۶ء، ص ۴۱ (اردو)

ڈی ای۔ ایف فارسٹر: ناول کا فن ترجمہ ابوالکلام قاسمی، علی گڑھ ۱۹۷۸ء

ص ۱۵ (اردو)

نال بوہتا ہوندا اے۔ ڈاکٹر فرمان فتح پوری اگے چل کے لکھدے نہیں کہ داستان
 وچ اکہرے تے مختصر قصے نوں فنی لحاظ نال داستان داناں دینا ہی مناسب
 نہیں۔ اوہ لکھدے نہیں کہ ایہدے وچ قصہ در قصہ تے پیچ در پیچ قصہ دا ہونا
 ضروری اے۔ اوہناں دا خیال اے ایہناں ضمنی قصیاں دی مدد نال داستان وچ
 رنگارنگی تے کھلا ڈھلا پن پنکر دا اے، کیوں جے داستان دے قصے دا پلاٹ
 تے عام کر کے مختصر تے پاٹ ای ہوندا اے۔ ایہناں بیاباں دیاں گلاں توں
 ایہہ گل نتردی اے کہ داستان یاں قصے واسطے کہانی دا ہونا ضروری ہے۔ پھر
 ایہہ کہانی جوں بیان دی صورت اختیار کرے تے ایہدے وچ پیچ در پیچ دا
 ڈھنگ ضروری اے۔ قصے دے وچ ضمنی قصے اوہدی دلچسپی نوں ودھاندے
 نہیں۔ ایہہ گل اوہدے پلاٹ نوں گدن ول لے جاندی اے۔

ایہناں گلاں نوں لکھ رکھ کے جے احمد یار دیاں لکھیاں قصیاں ول جھات پائی
 جائے تے سائوں ایہہ سارے گن اوہناں وچ شعوری طور تے پائے بھدے
 نہیں احمد یار نے اک اُستاکار قصہ کاروانگوں اپنے ہر قصے وچ کہانی ضروری سمجھی
 اے۔ اپنیاں قصیاں وچ قصہ پن کہانی یاں داستانیت نوں پورا ثربان لئی اوہ
 جیہڑے پلاٹ تیار کردا اے اوہ گنڈے ہوئے گھری نال گھری جڑی زنجیر وانگ
 نہیں۔ ایہدے لئی اوہ قصے دے واقعاں نوں بڑے منطقی لحاظ نال جوڑدا اے
 پھر ایہہ کہ ہور دلچسپی پنکراں لئی قصیاں وچ قصہ در قصہ دا گن وی لیاؤندا اے
 تے اپنے اکثر قصیاں وچ لیاؤندا اے۔ ایہدے نال واقعی قصیاں وچ رنگارنگی
 تے کھلا ڈھلا پن پنکریا اے تے قصے ہور دلچسپ ہو گئے۔ نہیں۔

ڈاکٹر فرمان فتح پوری: اردو کی منظوم داستانیں۔ کراچی ۱۹۷۵ء ص ۵۳۔ (اردو)

۲۵ اوسھی: ص ۵۲

۲۶ اوسھی: ص ۵۵

داستاناں وچ قصہ درقصہ یاں ضمنی قصہ یاؤن دیاں ودھیہاں مثالان دتیاں
 جا سکدیاں نیں، جیویں حاتم نامہ وچ اصل قصہ تے حاتم دے کارنامیاں واسے
 ایہدے وچ پہلا ضمنی قصہ تے میر شامی دا لباؤندا اے جیہڑا حسن بانو دے عشق دا
 پھسڑا اے، اوہدے ستاں سوالاں دے جواب دین دا زمرہ حاتم لیندا اے۔
 ایہاں ستاں سفران وچ بہت سارے ضمنی قصے آؤندے نیں۔ انجے ای قصہ کامروپ
 وچ ہوندا۔ اے کامروپ دے ساتھیاں دے وچھڑ جان نال اونیاں ای کہانیاں
 جنم لیندیاں نیں۔ لطف دی گل ایہہ اے کہ ایہناں ضمنی قصیاں دا تعلق احمدیہ اورنگ
 اصل قصے نال جوڑ دیندا اے قصہ درقصہ اوہدی داستان جام روپ نیلاں کوراں
 وچ وی آؤندا اے۔ ایہجے شہزادی بدرمیزدی جام تئیں مدد کردا اے تے خضر صوفت
 بزرگ دی مدد نال اوہنوں اوہدے مک اپڑاندانے تے اب حیات نال اوہدے
 باپ نوں زندہ کردا اے اوہدی مدد نال جام تے نیلاں دا ملاپ ہوندا اے انجے
 ای شیری فریاد وچ مریم دا قصہ رام سیتا وچ شیطان دا استری بکے آؤن دا قصہ
 ساں دا خط لے کے جان دا بیان۔ لیلی مجنوں وچ نونں بادشاہ دا قصہ شیطان دا
 بزرگ بن کے آؤن تے لیلی دے باپ نوں درغلان دا قصہ جکل وچ ککڑ ہارے دے
 کویاڑا مارن، مجنوں دے زہر دا اثر زائل کرن دے ضمنی قصے تمیم انصاری رکلاں،
 وچ تمیم انصاری تے اوہناں دی ہوی وچ تکرار دے طے اک دو جے نوں مرداں
 تے عورتاں دے تکرار نوں دے سلسلے وچ تمیلاں دے ضمنی قصے حسن انصاری
 وچ ریاں اسلامی حکایتاں، راج بی بی نامہ دار کیوں جے مختصر پلاٹ دا قصہ سی
 ایس لئی ایہدے وچ احمدیہ نے ضمنی قصے دی گنجائش انجے پیدا کر لئی کہ اک
 تھاں راج بی بی نوں عشق وچ ثابت قدم رہن دی پکی کرن لئی لیلی، زینبی، شیری
 ہیرا سستی وغیرہ آؤندیاں نیں۔ سیرا پنجواں وچ آخر تے راجھے دی تیرا تہنت
 ہزاریوں جھنگ سیالیں آجانا انجے ای مسری ہائی وچ اکبر بادشاہ دے ہائی
 دے عشق وچ راج پاٹ نوں بھل جان تے کماں ملکی وچ جہنما مائی دے

قصے وی ضمنی قصیاں وچ گنے جاسکدے نیں۔ گھدی گل ایہہ اے کہ احمد مار
نے اپنے قصیاں وچ کہانی پن پلاٹ دی گزندے ایہہ وچ ضمنی قصے داخل
کر کے ایہناں نوں کئی لحاظ نال کھل بنان دا چارہ کیتا اے۔

کردار نگاری

کہانی زمانے دی مناسبت نال ترتیب دتے ہوئے واقعاں دا بیان اے۔ ایہہ
واقعات گناہراے انساناں پدروں انساناں اُتے واپر دے نیں ایس لئی قصیاں کہانی
وچ کہانی پس توں بعد کرداراں دی اہمیت اے۔ ایہہ کردار انسانی ستے حیوانی ہر قسم
دے ہوندے نیں ای۔ ایم۔ نارسٹر انسانی کرداراں نوں اہم سمجھدا اے۔ پر حیوانی
کرداراں دی ہوند توں اوہ وی انکاری نہیں۔

ڈاکٹر موجب ناول دے حوالے نال کردار دو قسم دے ہوندے نیں۔ اک
پلاٹ (FLAT) تے رو جے تہہ دار (ROUND) پلاٹ کردار دے اصلی روپ
دی اُسامی اک خیال یاں وصف دے آئے دوائے گھدی اے۔ جے ایہہ
کردار وچ اک توں ودھ پہلو نکلن ڈیہہ پن تے ایہہ تہہ دار (ROUND) دی
تعریف ول جان ڈیہہ پیندا اے۔ ڈاکٹر ڈاکٹر اکھنڈ ایہہ اے کہ پلاٹ (FLAT) کردار
دا فائدہ ایہہ اے کہ اوہ ہدوون وی قاری دے سامنے آوندے نیں پچپان
لے جاہرے نیں۔ دو جہاندارہ پلاٹ (FLAT) کرداراں دا ایہہ اے کہ اوہ چوراں
تہہ دار وی نوں باہر ہوندے نیں۔ ای۔ ایم۔ نارسٹر ناول (داستان) دے کرداراں

۱۔ ای۔ ایم۔ نارسٹر: ناول کائنات ترجمہ ابو الکریم قاسمی، نئی دہلی ۱۹۷۸ء۔ ص ۱۵ (اردو)

۲۔ اوصی، ص ۲۱ -

۳۔ اوصی، ص ۲۳ -

۴۔ اوصی، ص ۲۵ - ۵۔ اوصی، ص ۲۶

نوں روزمرہ حیاتی دے عین مطابق ہون دی توقع نہیں کر دا۔ ایسے لئی سید عابد علی عابد ہوری داستان دے کرداراں نوں مثالی قرار دیندے نہیں۔ سید عابد علی عابد ہوراں دا اکھنا اے کہ داستان بیان کرن والے واسطے ایہہ لازم اے کہ اوہ اوڈا طبقیاں دیاں سانجھیاں خصوصیتاں توں جانوں ہوئے تے اپنی داستان دے افراد دے انفرادی کوائف نوں سامنے رکھے تاں جے اوڑک ٹٹھک سر رمتل دا حصہ جاچن پر حیاتی الگ گزار دے ہوئے دتن، داستان اکھن والا اپنے کردار ایںج اُساں دا اے کہ اوہ جوہندے جاگدے انسان جاچن تاں جے اسی حیاتی وچ دلچسپی لینا شروع کر دیئے تے انسانی احساس تے جذبیاں توں اثر لین گئے۔ ڈاکٹر فرمان فتح پوری دا اکھنا اے کہ داستان وچ ہیرو ہیروئن دو اہم کردار ہوندے نیں۔ ایہہ دونوں جتنے وی کھلے ڈلھے طاقتور ودھیریاں صفتاں والے ہون گے، داستان اوہی ای مکمل دلچسپ تے حیرت والی ہون گے۔ اوہناں دا ایہہ وی اکھنا اے کہ ایہہ وجہ اے کہ اردو دے داستان دے حوالے نال دیکھیا جاوے تے ایہناں وچ مرکزی پلاٹ کے ہیرو ہیروئن کسے شاہی خاندان نال تعلق رکھدے نیں۔ ایہہ تخیل امرانہ جاگیر دارانہ نظام حکومت دی یادگار اے جس وچ انسان دا سماجی شعور حکمران طبقے نوں رب و توں مقرر کیتا خیال کردا اے۔ اوہ بادشاہت نوں رب دا عطیہ تے بادشاہ نوں رب دا سایہ خیال کر کے ساریاں نیکیاں تے خوبیاں دا مجسمہ تے ایسے کردار کھڑا پین نوں نلاج دا ذریعہ سمجھدا سی۔ ایس صورت وچ بادشاہاں حکمران

ڈاکٹر ایم فارسی ناول کافن ترجمہ ابوالکلام قاسمی علی گڑھ ۱۹۷۸ء، ص ۵۳ (اردو)
 ڈاکٹر سید عابد علی عابد: اصول اتقاد ادبیات، لاہور، ۱۹۶۶ء، ص ۴۱ (اردو)
 ڈاکٹر اوصی: ص ۴۰
 ڈاکٹر فرمان فتح پوری: اردو کی منظوم داستانیں، کراچی، ۱۹۷۱ء، ص ۶۲ (اردو)

طبعی رے لوکاں نوں زیادہ طاقتور، خوبصورت بہادر، نیک دل ابا اخلاق تے
 ودھیریاں صفتاں والی شخصیت سمجھدا سی۔ ڈاکٹر فرمان فتح پوری ہمدانی تاناں
 دے کرداراں وچ حُسن پیدا کرن لئی کرداراں دی عام تے سامنی صورت توں
 اڈ ایہناں دا تانا بانا ایسے خیالی تاراں نال بنان دی پئی کر دے نیں جیہڑے
 عام سنن پڑھن والیاں دے ذہن تے ہوش دی پہنچ توں اچھے ہون۔ ایسے
 نکل نوں سید عابد علی عابد ہوراں انج آکھیا اے کہ داستاناں دے کردار عزم
 دے تے ہم جو ہوندے نیں اوہ اعلیٰ قسم دے اخلاق تے قدرتاں نوں
 دکھدے کھدے نیں۔ ایہناں نوں حیاقی گزار دے دیکھ کے خود انسان دے دل
 وچ زندگی گزارن دا سلیقہ تے حوصلہ پنجر دالے۔ بھانویں ایہہ اصل دنیا
 وچ نہیں وسدے پر ایہناں نوں انسان دیکھنا چاہندے نیں۔ پڑھن
 دالے اپنے آپ نوں ایہناں دی محفاں رخیال ای خیال وچ مہتاں سر
 کردیاں محسوس کر دے نہیں۔ داستان وچ صرف ہیرو ہیروئن ای نہیں ہوندے
 سگن سینکڑے بندیاں دا ذکر آؤندا اے۔ مرد دا، عورت دا، آقا دا، غلام
 دا، بچے دا، جوان دا، امیر دا، غریب دا، سرداگر دا، عالم دا، جاہل دا،
 ایہناں اڈواڈ بندیاں دے اخلاق، سوچ دے ڈھنگ، سچا تے گل کھتے
 اڈواڈ ہوندے نیں۔ ڈاکٹر فرمان فتح پوری موجب شاعر واکمال ایہہ
 اے اوہ جس شخص دا وی بیان کرے اوہناں ساریاں اڈریاں خصوصیتیاں
 نوں ایس بیان وچ قائم رکھے۔ ایس سلسلے وچ سید عابد علی عابد کردار

۱۔ ڈاکٹر فرمان فتح پوری: اردو کی منظوم دانیں، کراچی، ۱۹۷۰ء، ص ۶۳ (اردو)
 ۲۔ اوسھی: ص ۵۳

۳۔ پروفیسر سید عابد علی عابد: اصول انتقاد ادبیات، لاہور، ۱۹۶۶ء، ص ۴۳ (اردو)
 ۴۔ ڈاکٹر فرمان فتح پوری: اردو کی منظوم دانیں، کراچی، ۱۹۷۱ء، ص ۷۲ (اردو)

نگاری و فتح مکہ کے نون و دھیرا اہم قرار دینے میں۔ اوہناں دا اکھناے کہ
 کرداراں دے مکالمیاں دے ڈھنگ نال کرداراں دیاں خصوصیتاں اُتے
 چانن پیندا لے۔ اوہناں دا اکھناے کہ کدی جزئیات دے ڈھیر لادین
 نال کردار بے جان موم وانگوں پتی لگدا لے تے کدی انج ہوندا اے کہ
 صرف وزن فقراں نال جویندا جاگدا، ہسدا بولدا کردار لفظاں دے پڑے پھول
 جھاتیاں ماردا جا پدا لے لے

ایہناں ساریاں گلاں نون مکھ رکھ کے آؤہن احمد یار دی قصہ کاری و فتح
 آئے کرداراں دا جائزہ لینے! پہلی گل تے ایہو امی اے کہ احمد یار نے اپنے قصیاں
 دیاں کہانیاں عام کر کے اوہ اپنیاں نہیں جہڑیاں مقامی، دیسی یاں بدیسی پدھرتے
 پرچلت سن ظاہر اے اوہناں دے کردار دی ایسی لحاظ نال جانے پچھانے سن۔
 ایہناں کہانیاں و فتح ہیر رانجھا، سستی ہون، شیریں فریاد، رام چندر و سیتا، حاکم طائی
 یوسف زلیخا، بیلی مجھوں، تمیم انصاری تے کامروپ شامل نہیں، مصری و بابی، جامروپ
 نیلاں کوراں، کیمیاں ملکی تے راج بی بی نادر پنجابی ارب لسی اک لحاظ نال نونیاں
 کہانیاں دے ڈھنگ نال نظمایاں، رہناں کہانیاں و فتح دے کرداراں و جوں
 ایہناں دے ہیرو یاں ہیروئن اکثر حاکم یاں بادشاہ طبقے نال تعلق رکھدے نہیں۔
 مصری و بابی، تمیم انصاری تے کیمیاں ملکی و فتح جے ہیرو ہیروئن حکمران یاں بادشاہ
 نہیں تے قصہ کار نے ایہناں قصیاں دا ماحول ایس قسم دا بنا دتا اے مصری و بابی
 و فتح مصری نون و یکھ کے اکبر بادشاہ و اکھیوا ہونا، اوبد اسید خان دے حرم
 و فتح داخل ہو کے رانی بن جانا قصے دی ساری فضائوں شاہی طبقے نال جوڑ
 دیندا لے۔ کیمیاں تے ملکی دونوں متوسط طبقے نال تعلق رکھدے نہیں پر ملکی
 دا چاچا دریا شاہ جہان دا چچہ ہزاری منصب دار بن جانا لے۔ اے جیتے وی جہان لے

لے پروفیسر سید عابد علی عابد: اصول اتقاد ادبیات، لاہور ۱۹۶۶ء، ص ۶۰ (اردو)

شاہجہان، نورجہاں، بیگم سب کردار شاہی خاندان نال تعلق رکھدے۔ نہیں۔ تمیم انصاری
دی کہانی نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم دے اک صحابی نبی آدمی داستان۔ لے ایہدے
وتج وی حضرت عمر رضہ جیہڑے اوس ویلے خلیفہ المسلمین سن، اوہناں دا کردار
آؤندا لے۔ پھیر تمیم انصاری دے جن راہیں اغوار ہون مگروں دیواں
پریاں دے پس وج شاہی ماحول وتج ای گزرے ایچھے پریاں تے شہزادیاں
دے کردار نال اوہناں دا واہ پیا۔ ایس حوالے نال آکھیا جاسکدا لے
کہ احمد یار نے اپنی ساریاں قصیاں دے کردار نال نوں کسے نہ کسے حوالے
شاہی خاندان نال جوڑیا لے ایس حوالے نال ایہہ کردار ودھیریاں صفتاں والے مثالی
تے روزمرہ دی حیاتی دے عین مطابق نہیں۔ قصیاں دے اکثر کردار
مہم جو نہیں، جیویں حاتم، کامروپ، تمیم انصاری، فریاد، رام چندر، مصری تے
کسے حد توڑی رانجھا، کوراں، یوسف، مجنوں، نامدار ایہناں وچوں حاتم
تے کامروپ دے کردار مہم جوئی دے سلسلے وتج اوہدی قصہ کاری وتج
پہلے نہراتے گئے جانے چاہیدے نہیں، ایس حوالے نال دیکھیا جاوے تے
اوہدے اکثر کردار سپاٹ (۲۶۷۸) قرار دتے جاسکدے نہیں۔ کیوں جے
ایہہ اک مقصد نوں لے کے ٹردے نہیں تے اوکھے توں اوکھے حالات وتج
وی اوس مقصد نوں مکھ رکھدے اوس نوں حاصل کرن دی جدوجہد جاری
رکھ دے نہیں تے اوڑک کامیاب رہندے نہیں ایہناں نوں قصیاں وچ
پڑھن والا جھیدے ای پچھان جاندا لے تے ای۔ ایم فارسط موجب
ایہہ کردار اپنیاں ایہناں صفتاں پاروں ڈیر تیکر یاد رہندے نہیں۔ احمد یار
دے کئی کردار تہہ وار وی نہیں جیویں جام تنیسر کوراں نیلاں وتج اوہنیلاں
جیہڑی جام تنیسر دی محبوبہ لے تے نال عاشق وی۔ کوراں کول نوکھا ہار
دیکھ کے ایس گل تے راضی ہو جاندی لے کہ اوہ اک رات لئی کوراں
نوں جام تنیسر کول سون دی اجازت دے دیندی لے۔ انجے ای

جام نسیب جہڑا نیلاں بغیر اک لمحہ وی نہیں گزار سکدا سی اوہدے نوکھنا مار
 دے لالچ و ترح کوراں نوں اک رات لئی اوہدے کول گھلن دے جرم ترح
 اوہناں محلّاں وچوں کڈھ دیندا اے ایہہ دکھری گل اے کہ شاعر نے اوہناں
 نوں اک دوجے دے عشق و ترح صادق ہون دے جواز لئی آخری سا کہ شامل
 کیتا اے جس و ترح اوہ اک دوجے نوں دیکھدے نیٹھے آؤندے تے جان
 دے دیندے نیں۔ انجی اسی مہری و بانی تے یوسف زینا و ترح بانی تے
 زینا دا ایہہ فعل کہ جدوں مہری تے یوسف ایہناں دے آکھ نہیں سکدے
 تے اپنے خاوندان نوں ایہہ کہہ دینداں نیں کہ ایہناں نے بھیرنی نبت ناں اوہناں
 نوں سمٹھ پایا اے۔ ایہہ گل عشق و ترح ثابت قدمی یاں کردار دے سپاٹ ہون دے
 دلیل نہیں۔

احمد یار نے قصیاں و ترح کردار نگاری اکثر مزید چھ موسکے کیتی تے۔ ایہہ یاں
 کئی مثالیں دتیاں جاسکدیاں نیں جو میں کید و مہری بھر جانی دے آکھ دے
 مہر دا پچھا کر دالے جدوں و دتی دے آکھن تے مہر دا بھرا سلطان پوری برآمد
 کرن مہر دے پچھے جاندا اے تے ثبوت برآمد نہیں ہوندا اوہ اپنی دوہٹی نوں ڈانڈا
 اے۔ اچھے اوہدی و دوہٹی ثبوت جہیا کرن دا وعدہ کردی اے۔ تے تے جھوٹے تارن
 واما پکاندی اے۔ مہر دے قصے و ترح احمد یار نے جتھے عورتاں دی زندیا کیتی اے
 او تھے بہتی دے مرنہوں عورتاں دیاں سفتاں بیان کردا کے ایس گل دی دس پتی
 اے کہ احمد یار کرداراں دے سلسلے و ترح کوئی تعصب والا رویہ نہیں رکھدا۔

احمد یار دی سستی واکر داری سستی سون دے دوجے لکھیاں وچوں ہاشم دے قصے
 و ترح کچھ کمزور جا پدا اے۔ ہاشم دے قصے و ترح سستی اک انکھیلی عورت اے ایہہ عورت
 ایہہ اے کہ اوہ ماپاں نوں مرن ایس کر کے ملن توں انکار کر دیندی اے کہ اوہناں
 نے اوس نوں نکئی ہوندی نوں ندی و ترح روٹھ دتا سی۔ ایہہ احمد یار دے قصے
 و ترح سستی جوتشی دے ایہہ دس اتے کہ آدم جام دی دھی اے آدم جام نوں خط

گھلدی لے کہ اوہ اوہنوں ملنا چاہندی لے۔ ایچھے کستی دے ماپے اوہنوں ملن توں
 کئی کتر اوندے نیں۔ احمد یار نے ایس دا جواز ایہہ دیا لے کہ کستی دے جن اُتے
 جوتشیاں نے ایہہ دیا ہوندا لے کہ جے ایس کڑی نوں شہر اندر رکھیا گیا تے ایہہ شہر
 ویران ہو جاوے گا۔ کستی دے ماپے ایس ہون دے کاریاں توں گھبرانڈے اوہدے
 کولوں کتر اندے نیں۔

کردار نگاری دے سلسلے وچ احمد یار دی اک گل بڑی اچھی نال کرن والی
 لے جیہڑی اوہدے اکثر قصیاں وچ اگھیر دویں ہو کے سامنے آؤندی لے تے اوہ
 ایہہ لے کہ اوہ ایس گل دا احساس رکھدا لے قصے وچ کیہڑے کردار نوں کتنا
 ابھارنا لے۔ مثال دے طور تے کامروپ وچ اوس نے زیادہ دھیان کامروپ
 تے کام تناول رکھیا لے۔ اوہناں دے حسن دا بیان اوہناں دے لباس تے
 پہرا دے تے اوہناں دی سوچ، گل کتھ تے کا وہار دا تذکرہ دو جے کرداراں دے
 مقابلے وچ ودھیرا لے ایچھے دو جے درجے تے کام کلاں تے وزیر زار دے دی
 اہمیت بن دی سی ایس لئی بیروہیروئن توں بعد احمد یار نے ایہناں نوں ابھارن
 دا چار اکتا لے پر ایہہ مطلب ایہہ نہیں کہ اوس باقی کرداراں ول توجہ ای نہیں دتی
 باقی کرداراں کولوں قصہ دی کہانی ایس گل دی منگ کردی سی کہ اوہ بیروہیرو واسطے کجھ
 کرن، ایس لئی احمد یار نے کامروپ دے وفادار دوستاں دی ایہہ خوبی اُجاگر
 کرن وچ اچھی دکھایا لے کہ اوہ کامروپ دے وچھوڑے ویلے ڈب من
 لئی تیار ہو جانڈے نیں۔ ایہو ڈھنگ احمد یار نے حاتم عامر وچ اپنایا لے
 داستان اصل وچ تے میر شامی دے حسن بانو اُتے عاشق ہون توں شروع
 ہوندی لے تے حسن بانو رت سوال میر شامی نوں کردی لے پر حاتم ایچھے قصے
 وچ داخل ہو کے اوہدی مصیبت اپنے سر لے لیندا لے۔ میر شامی عاشق ضرر لے
 پس عشق لئی اوہ صرف رون کر لان تیکر ای رہندا لے جدوں کہ حاتم ایہناں
 ستاں سوالاں دے جواب واری واری لیا کے اوہدے راہیں حسن بانو تیکر

اڑاندائے تے ایہہ۔ سلسلہ مکمل ہون تے حسن بانو حاصل کر کے میر شامی
 رے حوالے کر دیندائے۔ احمد یار ایتھے اپنی توجہ داور مرکز حاتم نوں ای رکھیا
 اے تے میر شامی دے مرکزی کرداراں وچوں ہون دے ہونڈیاں ہویاں
 وی اوہدے ول اوئی ای توجہ دتی اے جتنی قصے دی منگ سی۔
 اپنے کرداراں دامونہہ مہاندرا بنان وچ احمد یار نے ایہناں دے مکالمیاں
 ول وی ودھیرا دھیان دتا اے۔ اوہدے قصیاں دا لگ بھگ ہر کردار اپنی عمر،
 سبھا، سوچ تے موقعے موجب گل کتھ کردا نظر آؤندائے، ثبوت دے طور تے
 ودھیرے کرداراں دے مکالمے پیش کیتے جا سکدے نیں۔ جمویں سیرا پنج (مطبوعہ)
 وچ جوگی دے مونیوں اوس پنجابی وی تھان سا دھ بولی بلوئی اے ایس سلسلے وچ
 باوا بدھ سنگھ دا اکھنڈا اے کہ احمد یار نے سبھناں کوہیاں نالوں چنگا نہجیا اے۔
 بال ناتھ تے رانجھے دیاں گلاں اتے بہتی تے رانجھے (دے) جھکڑے وچ ناتھ
 تے جوگی دی بولی نری جوگیاں والی لکھی اے۔ دوسری مثال اسی کیاں ملکی وچ دریا
 دے کردار دی دیاں گے۔ ایہہ کردار احمد یار نے ایس قصے وچ بڑا زور طریقے
 نال اُلکیا اے۔ دریا چاہندا اے کہ ملکی نوں بادشاہ دے حرم وچ داخل کرے
 اپنے منصب تے مرتبے وچ دادھا کرے۔ ایس سلسلے وچ اوس نے بادشاہی
 ملکہ نوں وی اعتماد وچ لے لیا ہویا اے ایس لئی اوہ ایہہ جان کے بڑا اتنا ہوندا
 اے کہ رائے مبارک (اوہدے بھرا) ملکی نوں کیسے نال ویاہن دا فیصلہ کر لیا اوہ
 بادشاہ کوہوں اجازت لے کے فوجاں لے کے مرالے اپڑدائے تے کیسے نوں
 چوری دے الزام وچ پھڑ لیندائے۔ ملکی دے رون کرلان تے اوہدے نال
 آیا مرزا کو جک جدوں ایہہ کہندائے۔

کو جک جا دریے نوں کہیا دہقانان بدکارا
 سکیاں نال سوکائی کیتو بھونترتے بدکارا
 ایہہ غیرت دیاں شاہجہاں تے میں وینج گلاں لال

لے باوا بدھ سنگھ، بنیہا بول، لاہور (تیجا)، ۱۹۳۷ء، ص ۱۷۷ (گورکھی)

سباہ جہان پران نال ہوسی وانگ ترکش تریں بریں ساں
تے دریا مرزا کو جب نون کہندا لے تینوں شاہجہان نے میرے ماتحت کر کے گھلایا
لے جو میں اکھاں اوہ تینوں فنا تے جھلنا پے گا۔ اوہ سجلی وانگ کرٹاک کے کہندا
لے: "کر بل وانگوں کر بل کوہساں لت ہکتے تے دھر کے"۔ پھر جدوں کہیے نون
لے کے دلی اپڑے ملکی وی روندی کر لاندی نال نال سی، اوہدے رون کر لان تے
کیے ری ایس مستقل مزاجی نال پچھا کرن پاروں دریے نون ایہہ دھڑ کو لگ گیا کہ کتے
ملکی دی کر لٹ تے فریاد بادشاہ تیکر نہ اپڑ جائے، اوس نے ملکی دا کنڈا کرٹھن
واسطے پھیسے کٹھنی لاندیاں اتناں دازم رویہ اختیار کر لیا، اوہودریا جہڑا کرٹاک
بناں گل نہیں سی کردا۔ ہن ملکی نال جہڑیاں گلاں کردا لے ایہناں و ترح اتناں دی
زرمی چلیبی تے ملکی لئی منہ دی ہمدردی موجود لے۔ ایجھے احمد یار نے ایس
گل دا خاص خیال رکھیا لے کہ دریے دا مکالمہ دریے دی بدلی حالت تے موقع
دی مناسبت نال لکھیا جاوے کجھ ڈنگی ملاحظہ فرماؤ۔

نین لوہو بھر رُنا گوشے دریا ہار اچھلکے
ہے ملکی ایہہ سول کیجے بیتجاں بیٹھے نل کے
ماریا میں بیماری مندی، مندی کے گل بھانی
جند پیڑی کو ہودے و ترح ہور نہ ہو بھلانی
چھل وانگوں دلوں اگ اٹھے بھر جگنوں دھانی
بجھے ناہیں توڑے دیوے تھان دونینا ندانی
ہے ملکی میں دریا وانگوں خود روہو کے چلیا
آپی چنگ پتا و ترح گھرے رالی ویتاں بلیا

۱۔ احمد یار: ملکی وکیماں قلمی نوشتہ احمد یار ۱۲۰۸ھ نلوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعہ داری،
ورق ۱۲۔ الف۔

۲۔ اوسھی: ورق ۱۶۔ الف۔

ایس نزم گل کتھ پاروں دریئے نے ملکی نوں پوشا کاں پوا کے کوچک دے
گھر گھل دتاتے اوہ دے نال وعدہ کیتا کہ اوہنوں کیسے نال ویاہ دے گا۔
کردار نگاری و توح کردار دی ظاہری صورت نیکل نوں اُلیکن دل وی قصہ کار
و دھیرا دھیان دیندے نیں۔ ایہناں راہن کردار نوں اُگھیرن تے تارن و توح
و دھیری مدد ملدی اے۔ سہرا پاپا و توح کرداراں دے نھن تے کوچھ دونوں شامل
نیں۔ احمد یار نے سہرا پاپا دے سلسلے و توح نھن دے بیان و توح و دھیرا زور ماریا
اے پراک دو تھانواں تے کوچھ نوں وی اُلیکیا اے۔ حسن دا بیان اوہ دے
ہر قصے و توح اُچھ نال آیا اے۔ کجھ ونگیاں ملاحظہ فرماؤ۔ زینجا داسن دزنانہ
حسن) ۷۷

اک بادشاہ ظیموس ولایت مغرب دی بادشاہی
نام زینجا اوس دے گھراک بیٹی جھی آہی
سُرخی لب تے زمین پنڈے چھی دوہٹی والی
لعل جے ایس لبیاں را کیتی دینہ دینہ کیتا خان
منہ مہتاب صنوبر قامت بدن بلور حقیقی
لب گلزار گلابی چہرہ بدن سمن تحقیقی
پھول گلاب چہرے رُخسارے صورت سُخس قنایت
جو دیکھے بیتاب ہو جاوے جہاں نہیں سلامت
پلکاں تیرکاناں ابرو مثل کی اوس طرح دی
سوزج دے چہرے دے پھلکے زینت اوس فرجی
کھاہدے، تیچ رُخاں تے زلفاں عربی جیم قرآنی
موتیاں دا یا قوتی ڈا با دوسب میم نشانی
دوروں صفت نیناں دی سُن کمرک گئے بیابانی
قطرہ شبنم دا گل گردے موتی دند زبانی

سنبل گُل گُل زگس سیتی مستی خواب خماری
 نیم خواب بیماری چشماں نظر او کھردی ماری
 کالی گھٹ والاں دی برتے شہماں پھرے پیشانی
 سورج اپڑ سنہری سہرا جھلمل دا اسمانی
 جلی شیشے پھٹک شہابی انج نہ ڈھے کسے
 پانی پیتا صاف گلے وے چڑوں جاندا رستے

• حاتم دا حسن (مردانہ حسن) سے
 کالے وال سفیدی چشماں مومن و یکھن والے
 رتے نین خماری متے مست کھیوے متوالے
 سُروچین و ترح قد حاتم دا دولب پھل ہزارے
 تن دارنگ گلابی گوہڑا جو بن موجاں ماسے
 صورت حسن جمال سوہنے دی کیہ جے صفت الہی
 خط آغاز جوانی والا مس - لبھدی آہی

• کام لتاں دا حسن (زنانہ حسن) سے
 رانی کام لتاں متوالی آئی حُسن طوفانی
 اک صورت تے دو جاز پور تریجا عمر جوانی
 نین جہاز عشق دی بیڑی پلکاں و نچ دوآلے
 سُرمہ پو پھیل دار دونویں پھل سانیں سا لگاں والے
 مار جمبلاں ہستی گل و ترح مالا ٹلکے سینہ
 دو کجہ سخت عقیق پتھرے چھاپاں و ترح نگینہ

۱۔ احمد یار: حسن القصص، لاہور ۱۹۱۸ء، ص ۱۶، ۱۵ -

۲۔ احمد یار: حاتم نامہ، لاہور ۱۹۲۵ء، ص ۶۶ -

سرتے سائز لفت کُنڈل اکتیں بُک بُک موتی
احمد یار اپیا گکارا رانی آن کھلوتی

پنڈت بدیا چند دی زبانی چڑیل داسرا پا ملاحظہ فرماؤ (کوچھہ را بیان)
اک چڑیل کھلوتی ڈھٹی میرے وت سرہانے

دند جیوں کھائی وتج سکے جھٹے رُکھ پرانے
اُتلا ہونٹھ سرے دل ونجے اکھیں کجدا جاندا

ٹھوڑی توڑی سولب دو جا انجے پیا پلما ندا
جیہ کسایا ندی جیوں تنکی گندی نال حلالی

وال سکے وتج گھاٹو یاں دا جمیا پالو پالی
نک جیوں دو کھولیاں والا لرا آیا تنارا

دس دس من اکھیں دی چربی کھنکھن چبارا
جیوں کھوتراں دی کھڈے اٹھو نال بھرنڈی

تیوس میل کناں وتج اونویں چم پی الرندی
اکرت نال جیوں کھوہ کھایاں بھریاں ہویاں ناساں

اکھیں بھر کے کھر کھر کر سن دجن جیوں پٹاساں
کالے رُکھ پرانیاں باہاں نہ او دانڈیاں کہیاں

انگلیاں ازاراں توڑی ڈنگیاں ہو ہورہیاں
مکدی گل ایہہ اے کہ احمد یار نے اپنیاں قصیاں وتج کردار نگاری اتے دھیا

زور ماریا اے۔ کہانی تے پلاٹ دی مانگ دے مطابق اوس نے کردار دی حال
دا خاص خیال رکھیا اے۔ پھیر ایہہ کہ اوہ کردار اں دے ظاہری رُپ رنگ نون

۱۔ احمد یار: کامو پ قلمی نوشتہ ۴، ۱۲، ۱۳، ۱۴، ۱۵، ۱۶، ۱۷، ۱۸، ۱۹، ۲۰، ۲۱، ۲۲، ۲۳، ۲۴، ۲۵، ۲۶، ۲۷، ۲۸، ۲۹، ۳۰، ۳۱، ۳۲، ۳۳، ۳۴، ۳۵، ۳۶، ۳۷، ۳۸، ۳۹، ۴۰، ۴۱، ۴۲، ۴۳، ۴۴، ۴۵، ۴۶، ۴۷، ۴۸، ۴۹، ۵۰، ۵۱، ۵۲، ۵۳، ۵۴، ۵۵، ۵۶، ۵۷، ۵۸، ۵۹، ۶۰، ۶۱، ۶۲، ۶۳، ۶۴، ۶۵، ۶۶، ۶۷، ۶۸، ۶۹، ۷۰، ۷۱، ۷۲، ۷۳، ۷۴، ۷۵، ۷۶، ۷۷، ۷۸، ۷۹، ۸۰، ۸۱، ۸۲، ۸۳، ۸۴، ۸۵، ۸۶، ۸۷، ۸۸، ۸۹، ۹۰، ۹۱، ۹۲، ۹۳، ۹۴، ۹۵، ۹۶، ۹۷، ۹۸، ۹۹، ۱۰۰، الف۔

۲۔ اوصی: ورق ۵۰، الف ۵۰، ب ۵۰۔

و دھیرے گوہ تے دھیان نال اُلکدا لے۔ ایہدے وچ مَحْن دے بیان اُتے اوس
خاص توجہ دتی لے جدوں کہ سراپا نگاری نوں وی نہیں بھلیا۔

جذبات نگاری

داتان یاں قصے وچ دے کردار کیوں جے انسانی کردار ہونڈے نہیں ایس
لئی اوہ حرکت تے عمل وچ اڈواڈ جذبات دا اظہار کر دے نہیں ایس لئی جذبات
نگاری اک لحاظ نال کردار نگاری دا ای اک انگ لے پر عام کر کے ایس نوں دکھ کر کے
بحث دا موضوع بنایا جاندا لے۔ اک لحاظ نال ایس نوں منظر نگاری یاں تصویر نگاری
دا وی انگ سمجھیا جاندا لے کیوں جے ایہدے وچ انسانی جذبات دی مصوری
کیتی جاندی لے پر ایہ شاعرانہ مصوری ہونڈی لے۔

مولانا شبلی نعمانی ہوری ایس نوں محاکات دانوں دیندے نہیں تے لکھدے نہیں
کہ محاکات دا مطلب ایہ ہوندا لے کہ کسے شے یا کسے حالت دا اناج ادا کرنا لے
کہ اوس شے دی تصویر اکھاں اگے پھر جائے۔ مصوری تصویر تے شاعرانہ تصویر
وچ اوہ فرق کردیاں لکھدے نہیں کہ امیہناں وچ وڈا فرق ایہہ اے کہ تصویر دی
اصلی خوبی ایہہ اے کہ جس چیز دی تصویر کھی جاوے ایس دا اک اک انگ دکھایا
جاوے نہیں تے تصویر ادھوری تے اصل دے مطابق نہیں ہووے گی ایس دے
خداوت شاعرانہ مصوری وچ ایہہ گل ضروری نہیں ہونڈی شاعر عام کر کے اوسناں
چیزاں نوں لکھدا لے تے اگھاڑدا لے جنہاں نال سادے جذبات اُتے اثر پوے
باقی چیزاں نوں اوہ چھڈ دیندا لے یاں اوسناں نوں دھندلا رکھ دا لے۔ مولانا
شبلی نعمانی دا خیال لے کہ بھانویں انسان دے مکھڑے توں رنج، خوشی، فکر،

۱۔ مولانا شبلی نعمانی شعر العجم، جلد چہارم، لاہور (س. ن.)، ص ۸ (اردو)

۲۔ اوسھی: ص ۱۰۔

حیرت، تعجب، پریشانی تے بتیابی نوں مصوری دے ذریعے دی ویا جاسکداے۔
 پر تصویر ہر تھاں محاکات داساتھ نہیں دے سکدی۔ سینکڑے واقعات حالات
 تے وارداتاں نہیں جھپٹیاں تصویر دے وگتے توں باہر نہیں۔ مطلب ایہہ اے کہ
 انسانی احساس دیاں کئی شکلاں، اجمہیاں نہیں جتھے صرف شاعرانہ مصوری ای کم
 دیندی اے ایس نوں جذبات نگاری آکھیا جانداے۔

احمد یار نے اپنیاں قصیاں وچ ہر قسم دے انسانی جذبیاں دیاں تصویراں
 بنایاں نیں۔ ایہناں وچ سب توں اگھڑویں تصویر غم دے جذبے دی اے کہوں
 جے احمد یار آپ لکھداے کہ

درد مندی نہ مندے جو بن درد منداں دے حلقے

احمد یار باری نال رب دی کہو درداں دے قسے

کیماں ملکی وچ احمد یار نے عام کر کے کر بلا نال تعلق رکھن والیاں تشبیہاں
 تے استعارے ورتے نیں، ایتھوں تیکر کہ اوہ آخرتے لکھداے کہ حیویں بزم
 نوں مار کے بدلہ لیا گیا، سچ ای دریٹے تے بگم نوں مار دتا گیا۔ کہتے توں جدوں
 دریا بھدے دتی اے جہاندا ل ملکی وی نال ای روندی کر لاندی جہاندی اے
 ایس داستان وچ ملکی دی کر لٹ، تھاں تھاں احمد یار نے ایتھوں لکے۔ اک ذکی
 ملاحظہ فرمادے۔

اکنہ جو تھا وہ دریا دیوے توں دریاں دیاں دھاراں

کیسیاں تیرن چان تھلاں ہو جہانہ سے تیرا

سوں پیسے پیمانے سچاں ہوں کنڈا اے

۱۔ مولانا شبلی نعمانی، نعت العظیم، جلد چہارم، لاہور (سینکڑاں) ۱۹۵۰ء

۲۔ احمد یار، سماں ملکی تلمی نوشتہ احمد یار، ۱۹۵۰ء مملوہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی لکھداے، لاہور

۳۔ اوشی، ورق، ۱۹۱۶ء

سو ہے بانے لہو ہورے کے چاچے سہلیاں لائے

شاہ جہاں دا چاچا میرا انج نواب سدیرے

ساڑ مرالہ روشن کیتا ایسی آگے دے دیوے

غم دے حوالے نال کیرنارس دا بیان اوہدے قصے سستی پنوں تے بائی و

مصری ورتج وی لے۔ ہجر دے حوالے نال غم دے جذبات نوں وی گھٹ و

گھٹ اوس نے اپنے ساریاں ای قصیاں ورتج برٹے اُتاکاری والے ڈھنگ

نال نظایا لے اک دنگی ملاحظہ فرماؤ۔ قصہ رام چند و سیتا ورتج راون سیتا نوں

دھوکھے نال اغواء کر کے لے جاندا لے۔ رام شکار توں واپس آؤندا لے تے

سیتا نوں موجود نہ دیکھ کے گمراہ لے لے

تک کھونج راون لے رام چند ہو گیا حیران

جاں پیر پڑھے گلنار دے ہوئے لہو لہان

چھاتی لاوے رام چند کھونج سیتا دے لور

جن ریت تہی دی پوٹلی کیتو سو سینہ پھوڑ

آہیں مارے روکے ڈگا کھو جاں بھار

اوہنوں کھونج نہ دین جس طرح پھول ہو گلزار

اوہنوں تیر لگا ورتج جان لے کاری سوہنا سار

اوہدے لہو بدل دے ورتج غم جیوں جل وچ سنسار

اوہنوں دل ورتج صورت پار دی دسی سامر تک

پرکھو شیشے ورتج کسے نے پکڑ نہ لیتا تک

اوہ بھر بھر منجہو رام چند دیتے تھیو دوہیل

اوس روزنیاں صبر نہ آؤندا جیوں گتے تے تریل

لے احمد یار: کجیاں ملکی نوشتہ احمد یار ۱۲۰۸ھ مملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعہ داری، دہلی ۵۱

اوہ کوچ و انگوں کر لاؤندا یار پکارے رو
 میں جہا کوئی شامتی سائیاں کدی نہ ہو
 انج ای احمد یار نے اپنیاں ساریاں قصیاں و توح اپنے کرداراں دے سُبھاتے
 موقعے موجب خوشی، محبت، حیرت، تعجب، بے تابی، ترس، غصہ، ہنکار، کام،
 دشمنی، حسد، لالچ، مردانگی، بُزدلی، مہترتا وغیرہ دے جذبیاں دیاں بڑیاں مکمل
 تے من کھچویاں شاعرانہ تصویریاں بنایاں نیں، جنہاں نے اوہ دے قصیاں دے
 واقعات ماحول تے کرداراں توں سمجھن و توح مدد دتی لے۔

منظر نگاری

داستاناں و توح دے ماحول نوں زیادہ توں زیادہ قدرتی تے فطری بناں
 لئی لکھاری اوہناں و توح تمھاں تمھاں منظران دیاں تصویریاں اُلکدے نیں ایس
 دا کارن ڈاکٹر گیان چند دے خیال و توح ایہ لے کہ انسان نے کوئی دس ہزار
 ورے تہذیب دے رستان و توح گزار دتے نیں پر ایس قید دے باوجود
 اوہ اچے وی اپنی جبلت و توح غار دار من والا لے اوہ شہر دی ٹھن و توح
 دگیر رینڈا لے جنگل پہاڑ کھلے میدان تے ساحل وغیرہ و توح ایہ دے دل
 دی کلی کھڑا ٹھدی لے۔ استان لکھن والیاں نے انسانی پسند دے ایس ائد
 اُتے خاص دھیان دتا لے بمطابق اے کہ اوہناں اپنیاں لکھتاں (داستاناں)
 و توح فطرت دے منظران نوں خوب رنج کھے ڈولیا لے ایہ ضروری نہیں
 کہ سوہنے من موہنے منظر ای پیش کیتے جان، مہلاں دی ویرانی، رات
 دی چپ چان سورج دی چکار وغیرہ دے ذکر و توح وی اک کیفیت ہے
 لے۔ ہر ادبی داستان و توح منظر نگاری دے لچبہ نہ کچھ نمونے مل

سہ احمد یار: رام چند دیتا نوشتہ احمد یار مملوہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی جعداری، ورق داب

جانے نہیں لے۔

احمدیاری نے اپنی ساریاں قصیاں وچ فطرت دے منظران نوں بڑے سٹوچے تے
من کھچوی ڈھنگ وچ چتریا لے۔ ایہہ تصویریاں اوہدے قصے کامروپ تے حاتم نام وچ
بڑے سوہنے تے اثریے ڈھنگ وچ آؤندیاں نیں۔ کامروپ وچوں اک دنگی اوس
تھاں دی ملاحظہ فرماؤ۔ جدوں کامروپ نوں خواب وچ کام لٹا ملدی لے ایہہ
باغ دے نظارے وچ چتر دے حوالے نال رنگاں دا ذکر تھیل دیاں اکھاں
نوں کتاں سوہنا لگ رہیا لے۔

دونوں اک شہر تھیں چلے جا اترے گلزارے
سندر باغ چتر دی تے کیسری جوہے سارے
ہر پاسے پھل شاخاں اُتے پتر زمیں پلے
تاکیاں وچوں سوہے دسن جیوں گلزارے گلے
رکھاں اُتے سبز جناور بولن وارو واری
چاندی سونے نال سنہری کنڈاں تے گلکاری

کیسری، سوہے، سبز، سنہری تے چاندی رنگاں دے نال نال جانوراں دے
بولن دا ذکر کر کے منظر وچ موسیقی وی بھر دتی لے۔ ایس حوالے نال ایہہ منظر جویندا
جاگدا لگن ڈیہہ پیلے۔ حاتم نامے وچ سوہنے تے کوچھے بہت سارے منظر احمدیاری
دی قلم نے چترے نیں دنگی وچوں حاتم نامہ دے تیجے سفر وچوں اک نیکاجتا منظر

۱ ڈاکٹر گیان چند: اردو کی نثری داستانیں، کراچی، ۱۹۶۹ء، ص ۹۶ (اردو)

۲ ڈاکٹر گو بند سنگھ لانبہ: قصہ کار احمدیاری تے اوس دا قصہ کامروپ (Editing

& Evaluation) امرتسر، ۱۹۷۵ء، مقالہ پی۔ ایچ۔ ڈی (پنجاب یونیورسٹی)

نقل مملوکہ راقم الحروف، ص ۴۵ (گوردکھی)

۳ احمدیاری: کامروپ قلمی مملوکہ ڈاکٹر وحید قریشی، ورق ۷۔ ب۔

ملاحظہ فرماؤ سے

گوہڑے رکھ باغیچے ساوے چھانواں سرد ہوائیں
 کھڑے شگوفے وچھروں نہراں دھرتی سبز ہوائیں
 جھنگی رے وچکار کھلوتے سرد سولے چارے
 بیٹھ ایہناں رے اک حویلی چونے گنج چبارے
 کنڈاں اوتے لکھے ہوئے بوئے سوہے ساوے
 فصل بہار جناور بولن مُشک پھلاں دی آوے

ایتھے دی احمدیارتے رنگاں تے موسیقی نوں رلایا لے، پر اک ہور شے دا
 وا دھا کر کے منظر نوں ہور جیوندا جاگدا کرتا اے تے ایہ سرد ہوائے پھلاں دی
 خوشبو لے۔

ہُن ذراستی رے باغ دا نظارہ کرو جس اُتے احمدیارتے آکھن موجب و لکھ
 روپے نقد خرچ ہوئے نہیں سے

ستی گلی گلزار دا دیکھ دی اے سوہنے رنگ محل چو باراندے
 نہراں دیہن کھوہاں اسمائیاں تھیں وچ بنگلیاں زر جباراندے
 سنگ شیب نادرے فرش سوہے وچکار جو حوض مہوہاراندے
 حُجرا احمدیارتیا ہویا بنیا کارن یار پیار یاندے

حاتم نامہ وچ احمدیارتے حیرت تعجب والے تے ڈراؤنے منظر وی چترے
 نہیں، اوہناں وچوں اک ملاحظہ فرماؤ سے

اک یابان درواڑے پہنتا لمی باران سبیلی
 رکھے بیٹھ چھانویں چھڈ بیٹھی دھپ دوہراں واں

۱۔ احمدیارتے حاتم نامہ، لاہور، ۱۹۲۵ء، ص ۱۰۔

۲۔ احمدیارتے سستی منوں، پھیلائیہ، ۱۹۲۹ء، ص ۱۰۔

دوروں رکھ بلند سندا ٹھنڈی چھاؤں سہانی
 پریت اُتے ہیٹھ وڈا سر چشمہ وگدے پانی
 نیڑے ونج ڈٹھا اوہ چشمہ رتو رتے جہا
 چشمے تے گھت کرے ویلاں کیوں پرلال اجیہا
 جھنوں سمدالے اوہ چشمہ اوٹھوں دیکھے چل کے
 پتھر لعل ہوئے مت گل دا گھل مل آئے گل کے
 وڈا درخت دوراڈا ڈٹھا چھل دا نہر کنا لے
 گوہری چھاؤں عجائب ہریا لیندا کھڑا جھلا لے
 اس رُکھے تے سرکڑیاں دے وڈھکے ٹنگے ہوئے
 ڈکھوس جا ایہناں گل مٹھیں جھڑن رتو لے چوئے لے

’نکدی گل ایہ لے کہ احمد یار نے اپنے قصیاں و توح موقع دی مناسبت نال
 بہت سارے منظر چترے نیں اوہ منظر نظمان و توح ایس گل دا دھیان رکھدا لے کہ
 منظر نوں بیان کیتی جا رہی گل وی مناسبت نال ڈولیا جاوے، جتھے پیار محبت
 تے شنگار رس دی لوڑ ہوندی لے اوہ رنگاں تے موسیقی دا سہارا لیندا لے
 جتھے حیرت دی لوڑ ہوندی لے اوٹھے پہاڑ، درخت، وگدے پانی، وگدے
 خون وغیرہ دا ذکر کردا لے انجے اسی جنگل بیابان، وگدی تیز ہوا وغیرہ دا ذکر
 کردا لے۔

واقعہ نگاری

واقعہ نگاری دا تعلق قصے دی کہانی تے پلاٹ نال ہوندا لے پر ایہدا اک
 جوڑ میل منظر نگاری تے جذبات نگاری نال وی بن دا لے کہ قصہ کار واقعے دی

لے احمد یار: حاتم نامہ لاہور۔ ۱۹۲۵ء، ص ۱۳۰

تصویر بناندا لے جمیوں اوہ کسے جذبے یا منظر دی پترکاری کردا لے۔ ایچے ای اوہ
 واقعے نوں وی اپنی شاعرانہ اُستکاری نال انج ڈولدا لے کہ اوہ فلم دے کسے سین
 وانگ اکھاں دے اگے اصلی روپ و ترح آن کھنڈا لے۔ ڈاکٹر ذیشان فتمپوری
 موجب کیوں جے شاعری اک طرح دی مصوری اے ایس لئی واقعہ نگاری
 داکھاں ایہہ لے کہ جس چیز دا بیان کیتا جاوے ایچ کیتا جاوے کہ جمیوں اک
 ماہر فن کردا لے یعنی ایہدیاں ساریاں خصوصیتاں تے جزئیات بیان کیتیاں جاناں
 مولانا شبلی نعمانی واقعہ نگاری بارے لکھدے نہیں کہ جدوں سادھے شاعر دو
 پہلواناں و چکار لڑائی دا بیان بھدے نہیں تے زمین آسمان نوں ملا دیندے
 نہیں پر ایہہ بیان نہیں کر دے کہ دونوں حریف کس طرح لڑے، کیوں وار کیتا؟ کیہ
 کیہ دا ماریا؟ تلوار دے کیہڑے کیہڑے ہتھ مارے؟ وغیرہ۔ مولانا شبلی دے خیال
 موجب واقعہ نگاری و ترح ایس قسم دیاں خاص گلاں جدوں تیکر نہ وکسایاں جاناں
 واقعے دی ٹھیک تصویر زمین و ترح نہیں آسکدی۔

ہُن آواہیاں گلاں نوں مکھ رکھ کے احمد یار دے قصیاں و ترح دی واقعہ نگاری
 ول گوہ کرئیے۔ احمد یار ک کامیاب تے اُستکار قصہ گو لے ایس کر کے اوہ نے
 اپنے قصیاں و ترح دے واقعات نوں اوسناں دیاں خاص گلاں نوں مکھ رکھ کے
 چترن دا چار اکتا لے ایس سلسلے و ترح درھیریاں مثالاں دتیاں جاسکدیاں نہیں کسے
 وی قصے دا کوئی وی صفحہ اوہدی اگھی واقعہ نگاری توں بنالی نہیں۔ آؤ اوہ لے
 قصہ کاروپ دا اوہ حصہ دیکھئے جتھے اوہ ایہہ واقعہ چتر پیا لے کہ مارا لے
 چنن لئی ہتھ و ترح پٹلاں دا ہار لئی جدوں دربار و ترح آؤندی لے تے او قصے لکھ
 لک دے راجیاں دا میلہ لگالے اوڑک اوہ پار کاروپ دے کل و ترح پادینی

۱ ڈاکٹر ذیشان فتمپوری: اردو کی منظوم داستانیں، کراچی ۱۹۶۱ء، ص ۷۳، اردو
 ۲ مولانا شبلی نعمانی: شعر العجم، جلد چہارم، لاہور دس۔ ن، ص ۲۵۲، اردو

کئی ہزار سنگارے راجے ملکاں دے شہزادے
 ہتھ لایاں تن میںے تھیندے شوخ رنگیلے سادے
 کنیں بندے دُر جھمکے پونجیاں نال پڑتے
 بجلی جیوں چرکارے مارے سورج لاٹاں سٹے
 کام کو راک دا کھوتا بسیلی سچے کھتے
 جیہڑے پتی اکھا کھلینس راجے کیتے جتھے
 رانی کام لٹاں متوالی آئی حُسن طوفانی
 اک صورت تے دو جا زیور تریجا عمر جوانی
 نین جہاز عشق دی بیڑی پلکاں ونج دوالے
 سرمہ پو پھیل دار دونوں پھل سانیں ساٹکاں والے
 ہار جمیلاں ہسی گل و تاج مالا لٹکے سینہ!
 دو کچھ سخت عقیق پتھر دے چھاپاں وچ نگینہ
 مرتے سایہ رفت کنڈل دا کنیں جکب بک موتی
 احمد یار اپیا ککارا رانی آن کھلوتی
 جیوں دھبے و تاج لاٹاں مارے جن تلوار دھروٹھی
 بلیا ظالم عشق النبا ساری مجلس لو مھٹی
 ہر کوئی آکھے ہیں دل آوے ڈوے آن کھوڑا
 دے تے دل سر سا ہووے گا نہہ لنگھے تے ہنورا
 پالو پال کھلوتے راجے ملکاں دے شہزادے
 سندر یار قلندر جوگی جو بن مُٹھے پیادے
 سمجناں کچھ نظری آیا راجہ دُور کھلوتا
 سچے پنڈت وید کھتے ول سھتے اتے طوطا

نہ زردیور نہ تن کھنی سادا حسن رنگیلا
 احمد یار خوشیاں ملیاں لدھا یار سیلا
 نین نیناں دل سوڑے کیئے رانی ہدی آئی
 پور کٹوری کنکو والی کام کور سر پائی
 نالے ہار پھلاں دا کھورا آپ سہیں گل گھتے
 نہ ونجے نہ آوے جاوے نین نیناں پرج متے
 کام لتاں اتنا ڈھٹا کام کور دی داؤں
 نالے جھڑی زمین تے رانی ہالے راجہ تھاؤں
 لوکاں دیکھ تعجب جاتا دونوں دے دل گھٹے
 سیاں آن گلابی شیشہ مارے منہ تے چھٹے
 نالے یاراں کام کور نون اونویں پھیل سنگھایا
 رانی نے بد سرت سنہالی چتر پتی سرمایا
 گہا گہم خلق و بیج اس دی سرت نہ رہی ٹکانے
 اوہ راجہ نہیں قلندر جوگی اتنا تے اوہ جانے
 تخت روان تے بیھی رانی موتوں لنگھ اگیے
 گلوں کور دیوں ہار پھلاں دا بھج بھج لاپن چنگیے
 کام کورے ٹر گل پایا رانی دوجی واری
 جتنے راجیاں دی سی مجلس سچی ہوئی کل ساری
 پھیر تریجی واری راجے تخت روان آر لوری
 کام لتاں ہن نوشہ لدھا کیوں ونجے دل ہو ری
 سمجھ راجے شرمندہ ہو کے پھیر گھراں ول چلے
 رانی دادل جوگی لٹیا اسپن ہاں کت کاتے

۱۔ احمد یار: کامروپ قلمی مملوکہ ڈاکٹر وحید قریشی، ورق ۱۰، ب ۱۰۸، الف اب تے ۱۰۹، الف -

اڈا وڈا اقتباس دین دامقصد ایہ ہے کہ احمد یار دی واقعہ نگاری و توح بہارت
دی دس پائی جاوے کہ اوس نے کمیوں اوس مجلس و توح موجود را جیاں، قلندر جوگی
دے بھیس و توح کامروپ اوہدے ساتھیوں تے طوطے تے رانی کام تدا داسرا پا
بیان کرن دے نال منظر نگاری کردیاں ورجین دے ایس ساکے یاں واقعے نوں
برطمی خصوصیت تے جزئیات سمیت پنج بیان کیتاے کہ اک حرکت کردی تصویر اکھاں سامنے
آگئی اے۔

واقعہ نگاری دی اک ہور شاہکار متحرک تصویر ہو رہلا حنظلہ فرماو۔ احمد یار دے قصہ
احسن القصص و توح حضرت یوسفؑ دے بھرا جدوں اوہناں نوں جنگل و توح لے جانے
نہیں او تھے جا کے اوہناں نال بے رخی کردیاں اوہناں نوں مارے نہیں۔

جان نظر پھولیں و بے ہوئے موڈیاں توں سٹیونے
نازک پھیل گلاب جیہا تر، نہجاں دے پھیٹونے

سوٹے مارن رڑے بھاون مارلتاں دے دھکے
والاں تھیں پھڑ زمین گھسیٹن مارن لکر وٹے

بچ جییاں رحیل رتے دیا مڑا ایہہ خواہاں دسدا
مار سٹاں گے دل ساڈے پوج نہ تہل مہر تر سدا

ذرہ پیو دے کچھڑ وڑکے جھومھٹے بول اجیہے
ہنے تیری جند کڈھ لینے ہاں نال بھکھ تر یہے
اک باہوں پکر زمین تے سٹے جھڑن و سیر دوکے

دو جا پکر گھسیٹے سنگوں لتیں کٹن نالے
بہت لطیف اندام جے آہا دلتوں وہن گھسیٹو

اڑکن اتے سڑکن ہووے لہ لہ ٹاک ہھر سڑ
جاں بیہوش ہو یا کھا ماراں منگیو سٹو دیہو پانی

آکھیوں نہیں ترہیاں بھکھا تیری جان و بجاتی

باہر آندا ہے مارن کارن کر رلیساں بیرے
 توں ایسا تھوں پانی منگنایں اسیں یری تریے
 روٹیاں جھپڑیاں آندیاں ہاں میں پایاں کتیاں اگے
 یوسف جاتا پسخ و مح میوں بھانی مارن لگے
 احمد یار نے واقعہ نگاری پاروں جھپڑیاں وی تصویریاں بنایاں نہیں اوہ عام کر کے
 مکمل وی نہیں تھے متحرک وی بمکمل اسیں پاروں کہ اوہناں وچ اوہس جزئیات نگاری
 کولوں کم لیا اے، تے متحرک اسیں پاروں کہ ایہناں واقعات پاروں قصہ اگے ٹردا
 اے۔ ایہناں وچ جنگ دے منظر وی آؤندے نیں، عاشقاں دے ملاپ دے
 سلکے وی آؤندے نیں، سمندر وچ ڈبڈبیاں بیڑیاں، عجیب الخلق جانوراں نال
 انساناں دا گھول گھلماں وی پھیر ایہناں دے بیان وچ لفظاں دی ٹھک ٹھک
 تشبیہاں تے استعاریاں دا استعمال ایہناں تصویریاں نوں مکمل تے اثر دار بنا دیندے اے،
 کیسے نوں بندھ کے رکھی لے جا رہے دریتے دی کرتوت نوں اُجاگر کرن لسی ویکھو احمد یار
 کیہڑی تشبیہ ورت رہیا اے۔

ملکی نال ونجیں کر لاندی وانگ ہجر دے بے
 جیوں سر نیزے چا شہیداں کافر کوئی چلے

رومانوی تے مافوق الفطرتی ماحول

واستان یاں قصہ نوں جدوں اسی رومانوی شاعری مٹھ لینے آں تے پھیر آپ ہمارے
 ایہہ اک تخیلی شے دے حوالے نال اک اچھی داستان دے روپ وچ سلنے آؤندی تے

۱۔ احمد یار: احسن بقصص۔ لاہور۔ ۱۹۱۸ء، ص ۴۹۔

۲۔ احمد یار: کیماں و ملکی، قلمی نوشتہ احمد یار، محلوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعہ اڑی

ورق ۱۱۔ الف۔

جس سے ماخذ تاریخی، نیم تاریخی یا روایتی واقعے ہونڈے نیں۔ ایس دی نیہہ لگی غیر فطری واقعاں اُتے اُساری جاندی اے۔ جس وچ غیر معمولی کارنامیاں دا بیان ہونڈا اے، جیہڑے ساڈے مشاہدے دی ولگن وچ نہیں آؤندے۔ انتھونی رسوز نے رومان نوں ایسی داستان اکھیا اے جیہڑی عام حیاتی توں ہٹ کے غیر معمولی معرکہ آرائی، پراسراریت والی عجیب و غریب تے فوق الفطرتی ہونڈے۔ ڈاکٹر فرمان فتح پوری ہوراں دا اکھنا اے کہ ما فوق الفطرت عنصر دے شامل ہون تے ایس دے اثر نوں داستان دی بنتر دے سلسلے وچ بھلیا نہیں جاسکدا۔ اوہناں دا خیال اے کہ ایس عنصر دا شامل ہونا داستان وچ ضروری اے۔ جیہڑے عناصر نوں بعض لوک غیر فطری خیال کردے نیں۔ ایہہ عناصر می اصل وچ داستان دے فطری انگ نیں ایہہ نہ ہون تے داستان داستان نہ رہے۔ سید عابد علی عابد لکھدے نیں کہ داستان وچ ما فوق الفطرت عنصر دا ورتار تخلیقی چابک دستی نال کیتا جاندا اے۔ کردار جن ہووے یاں بھوت، دیو ہووے یاں پری اصلی تے محسوس کرن دے حوالے نال انسان ہونڈے نیں۔ داستان بیان کرن والے دی شعبہ بازی داراز ایہہ اے کہ اوہ ما فوق الفطرت عنصر دا ویروا عین فطرت موجب دیندا اے، اسی خلاف واقع تے فوق الفطرت گلاں توں بھل جانے آں تے ایہہ بیاں تفصیلاں جیہڑیاں فطرت دے عین مطابق ہونڈیاں نیں سانوں یاد رہ جانڈیاں نیں۔ انج ای چٹاں بھوتناں دی جذبات نگاری ایس طریقے

۱۔ یونیورسٹی آف قادیان، قومی زبان، کراچی، جولائی ۱۹۵۹ء (اردو)

۲۔ Anthony & Tonnes: An Introduction to Literature, P. 15. the Study of

۳۔ ڈاکٹر فرمان فتح پوری: اردو کی منظوم داستانیں، کراچی، ۱۹۶۰ء، ص ۵۷ (اردو)

۴۔ اوصی: ص ۶۲

۵۔ پروفیسر سید عابد علی عابد: اصول انتقاد ادبیات، لاہور، ۱۹۶۶ء، ص ۴۲ (اردو)

نال کیتی جانندی اے کہ اسی سوچن ڈیہہ پینے آں کہ اوہ وی ساڈے وانگوں محسوس کرے
نیں، اوہ عشق، محبت، ناکامی، مالوسی وغیرہ ورتج پھاتھے جانڈے نہیں۔

ایہناں گلاں نوں دھیان ورتج رکھ کے جدوں اسی احمد یار دی قصہ کاری ول جھات
پانے آں تے ایہہ گل تارویں پکھوں اگھڑدی اے کہ احمد یار دی قصہ کاری ورتج ایہہ
گلاں سمولچیاں لمبھدیاں نہیں۔ اوس جتنے وی قصے لکھے اوہناں ورتج کسے ورتج ایہہ
عنصر تصور اتے کسے ورتج بوہتا موجود ضرور اے۔ حاتم نامہ، کامروپ، تمیم انصاری
تے رام چندر سیتا فوق الفطرت گلاں نال بھر پور قصے نہیں جدوں کہ ہیرا رانجبا،
مسری بائی، راج بی بی نامدار، جام تیسر کوراں نیلاں، حسن انصاری تے لیلیٰ مجنون قصیاں
ورتج عام حیاتی توں سہٹ کے غیر معمولی پراسرار، عجیب و غریب تے فوق الفطرت
گلاں کجھ نہ کجھ موجود نہیں، صرف دو قصے کیماڑنکی تے شیریں فرہاد اجیہے نہیں جہاں ورتج
ایس حوالے نال گلاں نہیں پراہیہناں قصیاں ورتج احمد یار نے ماحول ایس قسم دا عجیب
غریب تے غیر معمولی بنا دتا اے کہ ایہہ وی فوق الفطرت گلاں لگدیاں نہیں جیویں
کیماڑنکی قصے دا تعلق بادشاہ شامجہان نال جوڑنا تے اوس دی بیگم نور جہاں دہنی
جس دریئے نال رل کے کیمے نوں قتل کروایا تے پھیراوسنوں بادشاہ نے اونٹنیاں
نال بھڈ کے مار دتا، شامجہان تے نور جہاں ساڈی برصغیر دی سیاسی تاریخ دے دو
اہم کردار نہیں جہاں دی اوہ حیثیت نہیں جیہڑی ایس قصے ورتج بیان کیتی گئی اے
ایہو گل سانوں شیریں فرہاد تے قصے ورتج لمبھدی اے کہ جدوں فرہاد نوں نہر
کھودن دا انسانی قدرت توں ماہر کم اکھیا جاندا اے تے اوہ عشق دے لوکے
ورتج ایہہ کم کر جاندا اے۔

ہن آؤ احمد یار دے باقی دے قصیاں وچوں فوق الفطرت عنصر دی کجھ نشاندہی
کریئے۔ حاتم نامہ ایس پکھوں سب توں اگے ودھیا قصہ اے جس ورتج احمد یار نے

حاتم دے مت سفر دے تے نیں۔ ایس قصے دی ساری دی ساری فضا ای طلماتی،
 پراسرار تے غیر معمولی اے۔ حسن بانو دا تعارف ای قصے دے شروع و توج
 اک پراسرار طریقے نال کرواندا اے۔ حسن بانو یتیم ہو کے بادشاہ شاہ نردان دی حفاظت
 و توج آجاندی اے جہڑا اوہنوں شادی کرن تے مجبور کردا اے۔ ایس گل توں چھٹکارا
 حاصل کرن لئی دالی دے مشورے نال اوہ ایس گل تے راضی ہو جاندی اے کہ جہڑا
 اوہ دے ستاں سوالاں دے ٹھیک جواب لیا دیوے اوہ اوہ دے نال شادی کر لوتے
 گی۔ ایہہ تے سوال پراسرار تے طلماتی قسم دے نیں۔ حاتم نامے و توج جانور بندیاں
 وانگ گلاں کر دے نیں، رچھاں دا بادشاہ اپنی لڑکی دا ویاہ حاتم نال کر دیندا اے
 جہڑی اک طلماتی منکھ ریندی اے جہڑا ہر مرحلے اُتے حاتم دے کم آؤندا اے
 رچھاں دا بادشاہ ایسے سوادے کھانے پیش کردا اے کہ انسانی بادشاہواں نوں
 وی گھٹ ای نصیب ہونڈے ہون گے۔ پھیر جس لڑکی دا حاتم نال ویاہ کیتا جاندا
 اے اوہ انساناں نالوں وی ودھ سوہنی اے۔ حاتم دی تکلیف گڈر دور کر دے
 نیں۔ اک تمھاں شہیداں نوں جنت و چوں آئے کھانے کھانڈیاں دکھایا گیا اے
 اک سب حاتم نوں نکل جاندا اے حاتم اوہا پیٹ چاک کر کے باہر آؤندا اے
 ایہہ تے ایہو جہیاں دوجیاں گلاں جہیاں نیں جہڑیاں فوق الفطرت دے گھرے
 و توج آؤندیاں نیں، اوہا قصہ کامروپ وی ایج دے فوق الفطرت واقعات
 نال بھر پور اے۔ کامروپ دے سنے اپنے دوستاں دے سنگدھپ ول سمندری
 جہاز راہیں سفر کرن دے دوران جدوں جہاز تباہ ہو جاندا اے تے سارے
 دوست اڈواڈ تختیاں اُتے اڈواڈ تھالواں اُتے کھنڈ پند جانڈے نیں۔
 او تمھوں لے کے اکھٹے ہون تیکر ہر دوست مختلف قسم دے غیر معمولی حالیاں و چوں
 لنگھدا اے جیویں کامروپ جتھے سب توں پہلاں اپڑدا اے او تھے عورتاں دی
 حکومت ہوندی اے تے مرداں نوں اوس بادشاہی و توج جان تیکر دی اجازت
 نہیں، روز ترہ تے حکومت دا سارا کاروبار عورتاں دے ہتھ و توج اے۔

تربا راج توں جان چھڈا کے اوہ اک پری دے قابو آ جاندا اے اوکھوں پریاں کے
 راجے دی قید و تاج چلا جاندا اے۔ آخر اوس نوں اک اجاڑ تھساں و تاج چھڈ دتا
 جاندا اے جتنے اوہ اک نمازی دے مہیں و تاج اک جہی بلا دے قابو آ جاندا اے
 جیہڑی انساناں اُتے سواری کردی اے۔ کامروپ بلاواں نوں انگوراں دی شراب
 پیا کے آپ تے اوہناں دی قید و تاج پھاتے دوجے انساناں نوں چھڈا نڈا اے
 ایہناں و تاج اوہدا اک ساتھی وزیر دا پتر وی ہوندا اے، کامروپ شیر نوں اک واد
 نال مار ریندا اے، اپنے دے حالے دو جیاں ساتھییاں نوں وی پیش آؤندے نہیں
 ایہناں دا اک ساتھی ظوطا بنا دتا جاندا اے۔ ایہناں نوں جتاں مجھوتاں تے چڑیاں
 نال واہ پیندا اے، ایہہ سارے اپنے اپنے گناں نال ایہناں غیر سمہول جاملیاں چوں
 تھل کے سنگھ پیپ اکھٹے ہونڈے نہیں تے کامروپ کام لقاں نوں حاصل کرن و تاج
 کامیاب ہوندا اے۔ ایس سارے تھے دا ماحول حاتم نامہ و گکا ہی اے احمد یار دا
 تیجا ایس قسم دے ماحول والا قصہ رام چند و سیتا اے ایہہ ہندوواں دے دھارمک
 گرنڈہ رمان دی کہانی اے۔ جیہڑے و تاج دیونے رام نوں شکتی وان کر دتے ہن
 دینت استری بن کے رام نوں رام کرنا چاہندا اے اوہ کج جاندا اے راون دی
 طلسمی شکتیاں والا منگھ لے اوہ سیتا نوں اغوا کر کے لے جاندا اے ہنومان تے
 دیوواں دی مدد نال رام راون دا ماس کر دتے سیتا نوں حاصل کردا اے جیہڑی پن
 سار مھوسنت سیتا واسطے پوشاک ایوانڈا اے سیتا دل جاندا اے رام تے دیا
 ساتھییاں نوں پری ملدی اے۔ بھیر ہنومان راہیں خط گھلدا جاندا اے ایہناں
 دا تھیل اڈاری ماردا اے تے حافظ برہمچاری دا خط کال دے راہیں شامہ دے
 جاندا اے۔ ایہہ سلسلہ کال توں باد سبوا نیرہ تیکر اڈا دے راون نال لڑی و تاج
 پورام دی مدد کردا اے۔

احمد یار دا چھٹا ایس قسم دا قصہ تمیم الصاری اے۔ تمیم الصاری اسلامی دیو مالکی
 کہانی اے جس و تاج نبی ایاب دے اک صحابی حضرت تمیم الصاری بارے و سبیا اے کہ

اوپناں نوں اک رات اوہناں دے گھرتوں اک بلا چک کے لے جاندی لے اوہ ساڈھے ستاں سالان گروں جدوں گھرا پڑوے نیں تے اوہناں دی بیوی اوہناں نوں پچھانن توں انکار کر دیندی لے کیوں جے اوس حضرت عمر رضی اجازت نال اوسے رات دو جانکاح کر لیا ہوندا لے۔ اوہ کہندی لے کہ تمیم انصاری دے بھیس وچ آیا بندہ اصل وچ اوہو بلا لے جس اوہدے خاندنوں ساڈھے ست سال پہلاں اغوار کر لیا سی۔ معاملہ حضرت عمر رضی تے اوہناں راہیں حضرت علی رضی کول اپڑدا لے جہر طے تمیم انصاری نوں پچھان لیندے نیں۔ ایستے تمیم انصاری اپنے اغوار تے گزارے عرصے دے حالات سنا دے نیں کہ اوہناں نوں چک کے اک اجاڑ جنگل وچ سُٹ دتا گیا۔ اوتھے اوہناں دیواں دی فوج دیکھی، اوتھے پریاں تے دیواں دی جنگ ہوئی شاہ پری نے تمیم نوں دیکھ لیا تے نال لے گئی۔ پری مسلمان ہوئی اوتھوں اوہ اک دیوتے بہہ کے مدینے ول آ رہے سن کہ دیوتوں اک فرشتے نے انگیار مار کے ساڈھ دتا، تمیم انصاری اجاڑ وچ ڈگ پئے اوتھے اک عجیب الخلق جانور ملیا، پھیر جاو دے شیر، جندرے وچوں نکلیاں تلواراں نال واہ پیا، اوڑک فرشتے دے آکھن تے دیو داناں کیتا پھیر اک انسان شہزادی نال ملاپ ہو یا جس مدد کیتی تے اوڑک اپنے گھرا پڑے ایہہ استان پوری دی پوری طلسماتی ماحول دی لے۔

ایہناں داستانوں توں اوڈھیرا نچھا وچ دے پنج پیرا نچھے دیاں کرامتاں مصری و بانی پُچ ستر دتپدے تیل وچ ہتھ پا کے زندہ رہنا، راج بی بی نامدار وچ قتل ہون گروں دونوں دا گلہ کرٹیاں پانا، سستی ہنوں وچ قبر دا پھٹ جانا، جام تینسر وچ پیرزن تے ہل ہل دیو دے کردار، حسن نقص وچ حضرت یوسف دا خواباں دی تعبیر توں جانوں ہون تے اوہناں دی دعوتے زینجا دا بٹھی جنانی توں جو ان تے الٹھہ مبارک بن جانا ایہہ گلاں غیر معمولی ضرور نیں پر قرآنی قصہ ہون پاروں من و چار نہیں، لیلیٰ مجنوں وچ شیطان دا اک بزرگ دے روپ وچ لیلیٰ دے باپ نوں اوس موقع تے جدوں تیس جج نے کسے لیلیٰ دے گھرا پڑیا ہوندا لے، ایہہ پی پڑھانا کہ جے سویرے مجنوں لیلیٰ دے

گتے نوں چم لوسے تے ایہہ مخوس اے تے ساری جج نوں قتل کر دتا جاوے۔ سو پکے
 مجنوں دے لیلی دے گتے نوں چم تے لیلی دے باپ دا جج اُتے حملہ کر دینا احمدیاری
 نے اپنے سارے قصیاں وچ ہونی اُتے وسواس تے ودھیرا زور دتا اے۔ ایہہ
 ساریاں گلاں غیر معمولی، کراماتی، طلسمی تے فوق الفطرت عناصر والیاں نیں۔
 ایہناں ساریاں گلاں نوں مکھ رکھ کے ایہہ آکھیا جاسکدا اے کہ احمدیاری نے
 اپنے سارے قصیاں دی فضا رومانی مافوق الفطرتی بنائی اے تے ایہہ روایت پنجابی
 وچ احمدیاری توں پہلاں زیادہ موجود نہیں سی، دو جے لفظاں وچ احمدیاری ایہدا
 موڈھی اے۔

لوک ریتی عناصر Folk Lore elements

ایں۔ ایں وںجارا بیدی ہوراں کہانیاں تے کتھا دی دادی اماں مٹھ نوں قرار دتا
 اے۔ ایہہ مٹھ امی لوک ریت دی وی بنیاد ہوندی اے مٹھ کیہ اے؟ پہلاں ایہدا تارا
 کر لئی پھیرا گئے چلاں گے۔ کرشن لال شرما دا آکھنا اے کہ مٹھ دا اکھر یونانی لفظ
 MYTHOS یا MYTHOS توں بنیا اے جس دا لفظی مطلب پرانیاں ماناواں عقیدیاں
 اُتے مٹھیاں خیالی کہانیاں یاں کوریاں گپاں نیں۔ راج تہذیب دے مڈھلے تے دیاں
 رور کہانیاں، لوک وسواساں اُتے جڑیاں دند کتھاں تے روایتی ریتیاں ناں تعلق
 رکھن والیاں قدریں دے سمو لکے مطالعے نوں مانٹھا کوجی کہیا جاسکدا اے۔ ایہہ مٹھ
 ای اے جیڑی قصے کہانیاں وچ لوک ریتی عنصر نوں لیاؤندی اے ایسے لئی وںجارا بیدی

۱۔ ایں۔ ایں وںجارا بیدی: مدھکالین پنجابی کتھا، روپ تے پر مپرا، دلی ۱۹۷۷ء

ص ۱۲۵ (گورکھی)

۲۔ کرشن لال شرما: پنجابی لوک بیان دا پورا کتھا تک پھپھو کڑا، در لوک یاں ادہن ہمپادک:

کرنل سنگھ تھندا، امرتسر ۱۹۷۸ء، ص ۷۹ (گورکھی)

ہو رہا ہے اس نون کتھا، کہانیاں دی داری اتاں یاں مڈھ بنیاد اکھیا اے۔ کتھاں قصیاں
یاں کہانیاں وچ ایہہ اگوں کس روپ وچ آؤندی اے، ایس نون ایس ایس
و نجا را بیدی ہو رہاں دروڑے انگاں وچ و نڈیا اے۔ ایہہ پہلا انگ کتھا تک
رُوڑیاں (قدراں) یاں MOTIFS اے۔ مطلب اے کتھا یاں قصہ کہن دیاں
اوہ خاص گلاں نہیں جنہاں دی باقاعدہ اک پچھان تے مہاندرا بن گیا ہوندا
اے۔ ایس دا دوسرا انگ اوہناں دے خیال موجب رُوڑ کتھا واں یاں-TALE
TYPES نہیں۔ ایہناں نون اسی اوہ بھڑیاں کہانیاں کہہ سکے آں بھڑیاں جگاں تون
اپنی او سے پچھان مہاندرا تے رُوپ وچ چلیاں آ رہیاں میں۔ آؤہن پنجابی لوک
ریت دے دسیا نیاں ایس۔ ایس و نجا را بیدی تے ڈاکٹر کرنیل سنگھ تمھند ہو رہاں دے
حوالے نال ایہناں دوانگاں دے روپ رنگ پنجابی لوک ریت وچوں تارے۔
و نجا را بیدی ہو رہی کتھا تک رُوڑیاں (MOTIFS) دی تعریف اناج کرے میں کہ ایہہ
کسے کتھا کہانی دا اوہ چھوٹے تون چھوٹا اکائی تے رنجوڑ، اے جھڑا اپنے آپ وچ
مکمل مطلب رکھدا اے تے مڈھ قدیم تون ای و دھیریاں کتھا کہانیاں وچ بار بار
دوہرے جان کر کے کتھا روایت دا انگ بن گیا ہوندا اے۔ ایس قسم دیاں رُوڑیاں
(قدراں) دے اوہناں تین پدھر دے میں۔ پہلا بین الاقوامی پدھر جس وچ ایہہ گلاں
آؤندیاں نہیں، ظالم برتری ماں، کسے شہزادے دا اوس شخص نون و دے روپ وچ
قبول کرنا جھڑا اوہدیاں بھارتاں بھجے یاں غیر معمولی کم کر کے دکھائے بسا دھوسنت
دا سولی چڑھن ویلے ہنسنا، مورکھ ہوئی دی پٹھے کم کرن دی عادت وغیرہ۔ دو جا
پدھر و سوس یاں اتھنقا دوائے۔ ایہدے وچ گنگا وچ نہاؤن نال گنا ہواں تون
نجات ملنی، سادھاں سنتاں وٹوں رتے چاؤلاں نال پتر بلنا، مندے کماں دا پھل

۱۔ ایس۔ ایس و نجا را بیدی: مدھکالین پنجابی کتھا، روپ تے پرمپرا، دلی ۱۹۷۷

ص ۲۳ (گورکھسی)

پانا، ہونی داہو کے رہنا وغیرہ، اتے تیجے پدھر وچ حیران کن گلاں آؤندیاں نیں جوویں
اناریاں بگین (بتوں) وچوں پری دانکلنا، اکھاں وچ جادو واسر مہ پا کے غائب
ہو جانا، دیہی پلٹنا، عضا، دا وکھریاں کر لینا، کسے بندے دی جان کسے پنکھی (پزند)
وچ ہونی وغیرہ۔

ڈاکٹر کرنیل سنگھ تھنڈہ مو راں نے کھقانک ڈوڑیاں (MOTIFS) نوں دوسرے
ویسے نال بتاریا اے تے یہناں یاں چار قسماں و ستیاں نیں۔ پہلی قسم کرداراں دی، جس
وچ جوگی، جہنگڑا، الو سٹس، متروہی ماں، پھپھے گٹن، پالی، ارشی، منی، دیوی، دیدیت،
چڑیل، جتن، مہوت، پری، اپسرا، ہوا، پانی، رت، اُڑ کے جان والی عجیب گڈی یاں
پنچھی، ڈنگر پنچھیاں وچوں سنہری ہرن، گھوڑا، کتا، طوطا، سب، عقاب تے کبوتر
وغیرہ۔ روجی قسم واقعے دے لحاظ نال اے بددعا، نال کسے دا پتھر بن جانا، جتاں
بھوتناں دا ہیرو دے ہتھوں مر جانا، لوہے نال ویاہ، آدمی دی طاقت تے زوروری۔
کسے راجے دے مرن پھپھوں اوس شہر وچ داخل ہوئے بندے دارا جہ بٹے
جانا، پانی تے ترنا، اکھاں سیٹ کے یاں اکھ دے پلکارے وچ پنڈھ سکالینا، جہا
دا ڈبنا تے پھیر ٹھیک نکل آؤنا، جادو دیاں پڑیاں نال اک نگ جانی، پانی تے
طوفان دا آؤنا، روح تے جسم دا دکھ دکھ ہونا تے پھیر جہڑنا، عاشق کولوں کھٹن
کم کروانا، گھوڑے دارا، مہلنا، خواب وچ ہیرو ہیروئن دا اک روجے نوں ویکھنا،
اپنے محبوب دے حاصل کرن لسی گھریا چھڈنا، کھوہ وچ سٹے جان دے ہیرو
زندہ نکلنا، کسے باغ دا ہرا ہونا، ڈنگراں پنچھیاں دا خفیہ گلاں سننا، سواں گنجھل

۱۔ ایس۔ ایس۔ ونگارا بیدی : مدھکالین پنجابی کھتا، روپ تے پر مہا، ادلی، ۱۹۷۷ء

ص ۲۴ (گورکھی)

۲۔ ڈاکٹر کرنیل سنگھ تھنڈہ : لوک بیان اتے مدھکالین پنجابی ساہت، امرتسر، ۱۹۷۷ء

ص ۱۲۵ (گورکھی)

اڑنیاں یاں پہیلیاں سچ کے شہزادی نوں حاصل کرنا، سچ دی حفاظت، بھراواں دا
 دھوکھا دینا، آسمان تے اڑنا، مہن اُتے پھل کرنے، مزدوچوں سپاں دا ڈگنا، بچیاں
 اُتے ظلم، نماوند (مرد) دے بے غیر حمل ہونا، آدمی دا ننگے جانا تے مٹیک نکل آؤنا،
 موت پھپھوں جسم دی تھاں پھل ملنے، تیل دے تپدے کڑھا راہیں امتحان انساناں
 دا جانڑاں دی بولی سمجھنا، غیر معمولی قسم دا جوا کھینڈنا، غیر حاضر بندے نوں اگ دی
 طاقت نال بلاؤنا وغیرہ۔ تیجی قسم چیزاں دے لحاظ نال جیویں نمبری، وکھلی، جادو
 دی ٹوپی، سڑٹی ریاں، عصارہ، مندری، منہ سنگیا کھانا دین والی کڑاہی یاں بانڈی،
 امر پھل لگاں، خاص قسم دی زندگی دین والی، بوٹی، ابرت (آب حیات) وغیرہ تے
 چوتھی قسم سوساں یاں اعتقاد دے لحاظ نال جیویں جادو ٹوٹنے، جنت منتر، کرمانا
 : عائشے بد دعا، بنام حالت (یاں تھاں) ول جان دی مناہی، انسان دے
 زور نال دکھ دور کرنا، خواب و وح آؤن والی گل دا اشارہ، تنگن تے بد تنگنی
 وغیرہ کسی سوساں ہندسیاں نال جڑے ہوئے نیں جیویں "تن"، پنچ، است، باران
 اٹھاٹھنے تے تن، سوٹھکھ و غیرہ۔

ایہہ ہیں وںجا را بیدی نے رور کتھاواں یاں Tale Types دا ویراوی کیتا
 ایہ جیڑی خاص قسم دی روایتی کتھا کہانی اے۔ ایہ اپنی ذات و وح مکمل ہوئے تے
 جے ایہہ کسے کتھا یاں کہانی و وح ورتی جادے تے او تھے وی ایس دی حیثیت اک
 وکھا پے ایس قسم دی ریت دی اک مثال بیدی ہوراں نے اک کہانی دی دتی
 اے: پیالاک خروگوش۔ جیڑا شیر نوں کھڑا چھڑاں لئی اوس نوں کھوہ و وح اپنا ای
 جکس دکھا کے کھوہ و وح کسے دو جے شیر دے ہون دا شیر دے من و وح و ہم
 پیدا کر دینا لے تیرا پنے ای عکس نوں رو جہا شیر تے کسے کھوہ و وح چھال مارے پیدا

ایہ ڈاکٹر کرنل سنگھ تھند: لوک بیان اتے مدھ رکالیوں پنجابی ساہت، اکتوبر ۱۹۶۳ء

ص ۱۲۶ (گورکھی)

اے۔ بیدی ہوراں موجب ایہو گل کتھانک رُوڑی Motifs وچ وی موجود اے
 جس دی صورت انج اے کہ جل و ج کوئی پر پھانواں وکھا کے دشمن نوں مارنا اے
 کیتیاں گیاں ساریاں گلاں جہڑیاں پنجابی قصہ، کہانی، داستان یاں کتھادی
 لوک ریت وے عنصران نوں تار دیاں نیں، ایہناں نوں مکھ رکھ کے اوہن مختصر
 طور تے احمد یار دی قصہ کاری وچوں لوک ریتی عنصران دا تار اتے نکھیرا کرن
 دا چارہ کرئیے:

پہلی گل جہڑی احمد یار دی قصہ کاری نوں اچانویں نظر سے دیکھن نال فہم
 وچ آؤندی اے۔ اوہ ایہو ای اے کہ احمد یار نے اپنی قصہ کاری واسطے گھٹ
 گھٹ ساریاں ای کہانیاں لوک روایت وچوں چنیاں نیں، سیرا پنجہا، ستسی سون
 رام چند و سیتا، کیمیاں ملکی، بیللی مجنوں، یوسف زینجا، جام تئیسہ نیلاں کوراں،
 حاتم وغیرہ سب کہانیاں لوک پدھرتے لوک ریت دا حصہ بن گیاں ہویاں سن
 احمد یار نے ایہناں نوں اپنے ڈھنگ نال بیانیا۔ بیان وچ وی اوس نے تھماں
 تھماں لوک ریتی عنصران نوں راج کے ورتیا اے، اوہدے اوہ قصے جہڑے
 سدھے لوک ریتی نہیں جویں راج بی بی نامدار، تمیم النصاری، کامروپ، شیرینی
 فرما دا ایہناں نوں وی اوس نے ایس طریقے نال بیان کیتا اے کہ ایہہ وی لوک ریت
 دا انگ بن گئے نیں ایس لمی جے ایہہ آکھیا جاوے کہ احمد یار دے سارے ای
 قصے لوک ریتی عناصر والے نیں تے ایہہ گل بالکل ٹھیک ہووے گی۔

ہن آؤ ہورا گے رُکے اوہدے قصیاں وچوں اوہ لوک ریتی عناصر لہجئے
 جہناں نوں اسی مہتا کتھانک رُوڑیاں Motifs رُوڑ کتھاواں (Colours)
 (Types) دے توالے نال تار چکے آں۔

۱۔ ایس ایس۔ نجارا بیدی: مدھیالین پنجابی کتھا، رُوپ تے پر مپا، رتی ۷۷، ۱۹۷۹
 ص ۲۶ (گورکھی)

احمد یار دی داستان ہیر رانجھا وچ پنج پیر، رانجھے دی ونجھلی، رانجھے دا پالی
ہوناتے اگوں اک ہور پالی دا ملنا، ہیر دیاں سٹھ سہیلیاں، رانجھے دا بد دعا دینا
شہر نوں اک لگ جانی، دعا دینا اک بچھ جانی، رانجھے دا ہیر نوں خواب وچ
دیکھنا ایہہ سبھ لوک ریتی عناصر نہیں۔ سستی پنوں وچ سستی دے جن اتے پتری
واچنا، ہونی تے وسواس کر کے کڑی نوں ندی وچ روڑھ دینا، سستی دیاں
سٹھ سہیلیاں، تھلاں وچ پالی دا آؤنا وغیرہ انجے ای لیلی مجنوں وچ فرشتے دا
راہ وچ لیلی مجنوں دا میل کرانا، لیلی دیاں ۶۰ سہیلیاں، لیلی دے اکھن تے مجنوں
دا اگو تھان باراں سال کھلوتے رہنا، شیطان دا بڈھے دے روپ وچ لیلی
دے باپ کول آن کے پٹی پڑھانا۔ حاتم نامے وچ جتاں کھوتاں، بلاواں،
عجیب الخلق جانوراں، چھلیٹیاں، اسپاں، پریاں، فرشتیاں، شیطان، چڑیل، رچھ،
لوٹی (گھا)، وویٹی دامنک، حسن بانورے ست سوال تے حاتم دے جواب، دو جے
سفر وچ بلا حلقومہ نوں مارن لئی سوٹ مرے دا شیشہ لانا جس وچ اپنی شکل
دیکھ کے لوک کتھا دے شیر وانگ بلا دامر جانالے۔ ایہہ سبھ گلاں لوک ریتی
عناصر نہیں۔ پھیرا ہیرے وچ مسم دا حام حاتم دا دیواں نال اڈنا، پریاں تے دیواں
دی لڑائی، جانوراں دا انساناں وانگ بولنا وی ایس ساری داستان نوں لوک ریت
نال بھر پور جوڑ دیلے۔ احمد یار دا قصہ احسن بقصص مہالویں قرآنی قصے دی تفسیر لے
پیرا ہیرے وچ وی یوسف دا کھوہ وچ پائے جانالے کھٹیک نکلنا، بھراواں
دا ظلم، یوسف دیاں خواباں، اوہدی دعا نال زلیخا دا جوان ہونا ایہہ سب وی
لوک ریتی عناصر نہیں۔ پھیرا احمد یار نے وچ کمی قسم دیاں حکایتاں وی بیان کیتیاں نہیں۔
ایہناں وچوں کچھ تاریخی نہیں تے کچھ لوک پدھر دیاں اخلاقی، اوہدے قصے کامروپ
دی ساری فضا فوق الفطرتی ہون دے حوالے نال کتھا تک روڑیاں تے روڑ
کتھاواں نال بھر پور لے۔ کامروپ دا خراب وچ کام لتانوں دیکھنا، سمندی
سفر، تریاراج، چڑیل، عجیب الخلق جانور، انسان دا طوطا بنا دتا جانا، جوگی،

آب حیات، منتر پڑھانا۔ اسچ امی رام چندوسیتا ورج جیہڑی آپ سموچی امی
لوک کتھا اے۔ ایہدے ورج تھاں تھاں لوک ریتی دیاں گلاں آوندیاں نیں۔
جیویں رام درام سال لمی بن باس، گنگا اشان، سنت دا اوس نوں شکتی وان
کرنا، جسرت دے گھر بیٹا نہ ہون تے دودھ دا پیالہ دینا تے رام تے لچھن
دا پیدا ہونا، راکشاں دے کردار، گنگا دے پانی دا بولنا، سیتا ویاہن لمی رام
دی آزمائش کیتی جانی، جنگل ورج زاہد دا ملنا، گوتم دی اسزری دا رام نوں رام
کر لینا، سورپ دا دینتاں داروپ دھارن کرنا، جنگل ورج ہون دا دیکھنا
تے رام دا اوہدے پہچے جانا، نارد تے کل دے کردار، کاں ہتھ حافظ برنورد
دا خط شاہ مرادول تے کاں دا گلاں کرنا، باد صبا دیاں گلاں، دیوتیاں دا
رام تے اوہدے ساتھیاں نوں دریا پار کروانا۔ جادو، بھیکن دیو دارام دا
ساتھ دینا وغیرہ ایہہ ساریاں گلاں لوک ریتی والیاں نیں۔ احمد یار دے قصہ جام
تیسر کوراں نیلاں ورج دی لوک ریتی عناصر ڈھیر نیں، پہلاں تے ایہہ قصہ امی
سندھ ری لوک داستان اے۔ ایہدے ورج لوک ریتی دیاں گلاں وجز تیسر
دے جہن تے نجومیاں دا ایہہ دسا کہ ایس نوں ہجر نصیب ہو دے گا۔ خضر سورت
بزرگ دا ملنا، ہل ہل دیو دا ناس کرنا، سب حیات نال شہزادی بد میںر دے پو
نوں زندہ کرنا۔ قصہ تمیم انصاری سامی دیو مالائی داستان اے، جس ورج
دی ساری فصاف فوق الفطرت واقعات نال مہری پئی اے۔ ایہہ واقعے لوک
ریتی عناصر نال شنگارے کئے نیں جیویں ایہہ کہ تمیم انصاری نڈں بلا دا غول
کر کے لے جانا، جن داکردار، پریاں تے جتاں دی لڑائی، حضرت محمد صلی اللہ
علیہ وسلم دے معجزاں دا بیان، کالا دیو، عجیب الخلق جانور، بلاواں، بیڑی
ورج غیب توں کھانے ملنے، دھاگہ وکھان نال شیراں دا سڑ جانا، جندرے
وچوں جادو دیاں تلواراں نکلیاں، حضرت سلیمان دی مندری، فرشتے دی
ہونر، خضر الیاس دا ملنا، ہڈ جادو دا بولنا، سلیمان دے تخت دا اڑنا، ایہدے

وفتح تمیم نے اوہناں دی بوسی و لوں تمثیل یاں حکایت و جہوں جہڑیاں کتھاواں
 بیان ہو یاں نہیں اوہناں نوں اسی رُوڑ کتھا دی ورتوں قرار دے سکے آں۔
 مجموعی طور تے دیکھیا جاوے تے احمد یار دے قصیاں وفتح لوکے ریت
 دیاں بہت ساریاں گلاں مشترک طور تے آؤندیاں نیں۔ جیویں عاشقاں دا
 اک دوجے نوں خواب وفتح دیکھنا، سچہ جمن تے نجومیاں دا اوہدے آؤن
 والے زمانے بارے دسنا، اوہدے تقریباً ہر قبھے وفتح ہونی دے ہون ہاں
 بارے زور دتا جانا، کتے و نخبلی بنسری تے کتے ستارہ دا کراماتی پدھر دا
 ہونا، اوہدے کئی قصیاں وفتح شیطان دا کسے خرابی کرن دے سلسلے وفتح مرکز
 ہونا، فرشتیاں دا آؤنا، سمٹے سہیلیاں، خضر تے آب حیات، باراں سال، جتان
 بھڑتیاں، ذبنتاں، بلاواں، چڑھلاں، چھپیڈیاں، پریاں، دیواں، دیوتیاں
 بولدے جانوراں، دیہی پاپے چیزاں، جنتز منتر تے اسم اعظم دا ورتار۔
 ایہہ ساریاں مکتھاں، کتھانک رُوڑیاں تے رُوڑ کتھاواں دیسی وی نہیں تے
 بدیسی وی، کجھہ دا تعلق پراچین ہندوستان سکوں ہڑپائی تہذیب نال لے، کجھہ
 دا آریائی تہذیب نال، کجھہ دا یونانی دیو مالانال، کجھہ دا سامی مسلمان دیو مالانال
 جیہدے وفتح عربی فارسی دا اثر لے۔ ابنخ اوہدی قصہ کاری لوک رتی غنام
 نال نکونک بھر لوپر لے۔

مقامی پن

احمد یار دی قصہ کاری دے تن پکھ نہیں۔ اک پکھ اوہدیاں اوہناں
 کہانیاں دا لے جہڑیاں اوس مقامی ماحول دیاں لکھیاں ایہناں وفتح ہیر
 رانجھا، کیماں و ملکی، مصری و بانی، راج بی بی نامدار وغیرہ شامل نیں۔
 پکھ اوہناں کہانیاں والا لے جنہاں دا تعلق ہر صغیر نال لے۔ ایہناں وفتح
 سستی پوز، رام چندوسیتا، جام تینسر کوراں و نیلاں، کامروپ وغیرہ، آؤندیاں

نہیں تے تہجا پکھ بدسی کہانیاں والالے جیہدے وچ لیلی مچوں، شیریں فریاد۔
 تمیم انصاری، حاتم نامہ، احسن بقصص وغیرہ شامل ہیں۔
 ایہناں تہاں پکھاں دیاں لکھیاں قصیاں ول جے تراویں نظر ناں وی
 ویکھیا جاوے تے احمد یار نے ایہہ سارے قصے کیوں جے پنجابی وچ تے
 پنجابیاں واسطے لکھے نیں۔ ایس واسطے مقامی قصیاں وچ تے مقامی ہونا
 امی سی برصغیر دے دو جے علاقیاں ناں تعلق رکھن ولے تے بدسی قصیاں وچ
 وی ودھیرا مقامی عنصر موجود ہے۔ احمد یار آپ کہندے کہ میں پنجابی شاعر
 آں پر میر سخن زمانے وچ مشہور ہو چکیا ہے۔

سخن میرا مشہور زمین وچ ہویا بہت شتابی

دعوے والے ہندوستانی شاعر ہیں پنجابی

مطلب ایہہ ہے اوس نوں اپنے پنجابی شاعر ہون دا نہ صرف احساس ہے
 سگوں اک لحاظ ناں مان وی ہے۔ ایہو وجہ ہے کہ اوس نے اپنی قصہ کاری تہ
 جس پکھ دا قصہ وی لکھیا ہے اوس نوں ودھ توں ودھ پنجابی رنگ دین
 دا چارہ کیتا ہے اوہدے مقامی پدھریں وچ قصیاں وچ جیوں کہ عرض کیتا جا
 چکیا ہے۔ مقامی یاں پنجابی معاشرت دا آؤنا اک قدرتی کس من ایہو وجہ ہے کہ
 ہیرا رانجھا، کیمیا ملکی، رانج بی بی نامدار وچ رومانی تے فوق الفطرتی ماحول ہون
 دے ہونڈیاں ہویاں پنجابی معاشرت دے اگھیر ویں روپ رنگ موجود نیں
 رانجھے دے حسب نسب دے بیان وچ موجودے ناں مہرا کھناتے پیراوی دی
 دولت واہی اُتے لکھ ہونا لکھ کے پنجاب دے زراعتی وسیبے دی ذکر ہونا
 ہے۔ کہانی وچ پنجاب دی پنڈور بتل دا نقشہ سالوں اتنا باریک دلیاں
 مکمل ہیرا رانجھے دے قصیاں وچ تھماں تھماں رسد ہے۔ پنجاب دی معاشرت وچ

۱۷۰
 لے احمد یار: حاتم نامہ، لاہور۔ ۱۹۲۵ء، ص ۱۷۰۔

ملاح تے قاضی، ملاں ارشتے دار شریک، نانائی، ڈوم، ماچھی، تیلی، ویہ دے
 رسم و رواج، جوگیاں، پیراں فقیراں دی منتا، ایہہ ساریاں گلاں مقامی پن نوں
 اگھاڑن والیاں نیں۔ اوہری داستان ملکی کیمیاں وچ جدوں ملکی داباپ اپنے
 مہرا دریا نوں ملکی دے تخت ہزارے دے رانجھیاں وچوں کیمیاں نال ویہ
 کرن تے مکلاوہ لوڑن وچ شریک ہون لمی لکھدا اے تے دریا جیہڑا ملکی نوں
 بارشاد دے حرم وچ شامل کر کے اپنا منصب دودھاؤن دا متا پکائی بیٹھا ہوندا
 اے۔ غصے وچ مرالے آؤندا اے تے کیمیاں نوں مچھاں دی چوری وچ مچھڑ لئیندا
 اے۔ ایہہ گل وی پنجاب دی رتھل دا اک خاص انگ اے۔ پنڈے چودھری
 تے حاکم ارج وی جدوں کسے دے ویرے جان تے اوہناں کول ایہو اک
 بہانہ ہوندا اے۔ ایہہ گل حدیاں توں چلی آ رہی اے۔ مقامی قصہ راج بی بی نامدار
 وچ وی گر جا کہ رگو مہرا نوالہ، دے پن تے رہندے بیرٹیاں گھڑن والے لوکاں
 دی معاشرت دسی اے۔ ایس قصے وچ ناماں راج بی بی دا انکھیلا چا چا اے
 جیہڑا مہرا مچھا دے کیدو دی یاد سجری کر دیندا اے۔ ایہناں مقامی قصیاں
 وچ احمد یار نے کرداراں دے لباس تے سراپا الیکیریاں مہا نوں کتے کتے فارسی
 تے عربی تشبیہاں درتیاں نیں پر اوہدے بیان دا جیہڑا مجموعی تاثر بن والے
 اوہ خالص پنجابی رتھل والا اے، پھیر ایہناں قصیاں وچ اوس نے پنجاب
 دیاں لوک ریتیاں Folk Lore Elements دا ودھیرا ورتا رکیتا اے
 ایہہ گل وی ایہناں قصیاں وچوں مقامی رنگ نوں اگھاڑن والی اے
 برصغیر نال تعلق رکھن والے قصے تے بدیسی قصیاں وچ وی احمد یار نے مجموعی
 فضاتے ماحول پنجابی بان دی ودھیری کوشش کیتی اے۔ جیویں سستی پون سندھ
 بلوچستان دی کہانی اے، احمد یار کول ان کے بنیادی کہانی مہا نوں اوہو ہندی اے
 پمہ بیان وچ اوس دارو پ رنگ پنجابی رتھل والا سو جاندا اے سستی تے پون
 دے ویہ ویلے گنڈھ پھیرنا، بیڑو گھوڑی، مٹھ کھلانا ایہہ سب پنجابی رتھل

دے انگ نہیں۔ قصہ رام چند و بیتا و تاج کاں دا حافظ بر خوردار دا خط شاہ مرادے
 ناں لے کے جانا۔ احسن القصاص و تاج یوسف دی بھین دا خواب تے یوسف اڈے
 مالک ابن زغرے خریدن مگروں یوسف داماں دی قبر تے جانا، ایہہ پنجاب و تاج
 بھین تے ماں دے پیار دے نمونے ہیں۔ پھیر علی دے تولن لئی مائی دا ذکر پنجاب
 دا تول لے۔ لیلیٰ مجنوں خالص عربی ماحول دا قصہ لے۔ جدوں ایہہ پنجابی و تاج
 آیا تے ایس نوں پنجابی رہتل دا روپ دتا گیا۔ اک تھماں تے احمد یار اکا ای مقامی
 ہو جاندا لے، جدوں لیلیٰ دیاں سٹھ سہیلیاں لیلیٰ نال کھوہ تے آؤندیاں نہیں لیلیٰ
 دے آکھن تے مجنوں کھوہ گیر دا لے۔ احمد یار ایہتے مجنوں نوں گجرات دے شہر گھبر
 نال تشبیہ دیندا لے۔ پھیر ایس قصے و تاج تیسرے نائی دا عنب شہر جانا، گانا، سہرا
 تے راج دا ذکر خالص پنجابی معاشرت دے عنصر نہیں۔ قصہ تمیم انصاری وی عربی
 ماحول دا قصہ لے، پر احمد یار نے ایس نوں پنجابی رنگن دے کے لکھیا لے، خاص طور
 تے اوہ حصہ جتھے تمیم تے اوہناں دی ووہٹی دی تکرار ہوندی لے تے عورتاں دے
 مکر نوں دسن لئی اجمہیاں حکایتاں سنایاں جانڈیاں نہیں جیہڑیاں پنجابی لوک ریت دا انگ
 نہیں۔ قصہ کامروپ بھانویں پنجابی رہتل دا قصہ نہیں احمد یار نے ایس نوں وی پنجابی
 رنگن دتی لے۔ ہرمل تے گگل دکھانا، ذات پات دے بندھن وغیرہ ایہدیاں
 مثالیں ہیں۔ قصہ حاتم نامہ وی عربی رہتل دا قصہ لے ایس دا سارا ماحول فوق الفطرتی
 اے پر اک تھماں جدوں حاتم ہندوستان آؤندا لے، ایہتے ہندوستان دے جانور
 چترے، شیر، بلی، رچھ، باندر، مرگ، گینڈے، پابڑے پنجاب دیاں کھانیاں تے
 مٹھیاں دے ناں، لسی، دودھ، ملائی، تلیاں، مٹھی چا پی، قلعے، موہن، بوسہ
 دا ذکر، پھیر ہندو زنا نئی دا اپنے خاوند دے مرن تے سستی ہو جان دا منظر وغیرہ
 پنجابی رہتل دے انگ نہیں۔

مکدی گل ایہ لے کہ احمد یار نے اپنے دیسی، برصغیر دے تے بدیسی ماریاں
 قصیاں و تاج مقامی عنصر و دھیر شامل کیتا لے ایہناں قصیاں و تاج پنجابی پن پیدا

کرن دیاں کامیاب کوششاں کیتیاں نیں۔

عشق

ڈاکٹر فرمان فتح پوری دا اکھن اے کہ عشق داستاناں دا اک اہم عنصر اے۔ بیچ پچھو تے عشق محبت پاروں ای اکثر داستان وجود و توح آئی اے تے عشق دیاں جہاں سر کرن و توح طوالت تے گنجھل دے نال نال عام انسانی حیاتی دی رچسپی دا سر مندیہ ہوندا اے۔ دنیا دے اڈواڈ ادباں و توح بہت گھٹ ایہیاں منظوم داستاناں ملن گیاں جیہڑیاں عشق دیاں داستاناں توں خالی ہون اوہناں دے لکھن موجب عشق تے محبت دے شامل کرن نال کئی فائدے ہوندے نیں۔ اک ایہہ کہ ایہدے نال داستان و توح رنگینی، دلکشی تے رنگا رنگی پنگردی اے۔ عشق محبت پاروں داستان و توح ہجر وصال، حسرت، رقابت تے شکایت امید تے آس، خوف، غم، خوشی، جاں بازی دا جذبہ، وارے تے قربان جان دا جذبہ ایہہ رنگا رنگ جذبے تے موضوع پنگر دے نیں۔ کیوں جے عشق دی ہم تے سوکھے طریقے نال نیپے نہیں چڑھدی تے نہ ای انج ہونا چاہیدا اے جے ہو جائے تے داستان ایہی ختم ہو جائے ایس لئی مقصد دے حاصل کرن و توح روڑے اٹکانا ضروری اے۔ داستاناں و توح کئی وارانج وی ہوندا اے کہ آپ معشوق یاں ایس دے رنگ دے عاشق دے سامنے کئی قسم دیاں شرطیں رکھدے نیں بمطلب ایہہ اے کہ عشق دا عنصر داستان نوں سنگار دیندا اے۔

احمد یار دے سارے ای قصیاں دامول ایہو عشق تے محبت ای اے ایہہ سب مجازی عشق دے قصے نیں پر احمد یار نے ایہناں مجازی عشق دے قصیاں و توح مجاز دے نال نال حقیقت دا رنگ وی ابھارن دا چارہ کیتا اے احمد یار

۱۔ ڈاکٹر فرمان فتح پوری، اردو کی منظوم داستانیں، کراچی ۱۹۷۱ء، ص ۵۶ (اردو)

دے خیال و توجہ مجاں نوں عشق مجازی ہو دے تے مجاں نوں حقیقی، ایہ بندے نوں
دکھ ضرور دیندا اے۔ مصری بابی و بیج مجازی عشق بارے کہندا اے کہ

جس تن لگے شاعر عشق مجازی پھل
دوسرے جاتے چھیک کر میاؤں کلیجہ سلے

شیریں فرہاد و توجہ مجازی عشق بارے گل کر کے حقیقت دا بیان چھڑوا اے

بند عشق محبت اندر تھیو مزاج مجازی
عشق بازی تھیو صوفی صافی بند مہر کمون بکٹاری
دید شہید نگاہ خنجر و توجہ صاحب بھیتے راضی
احمد یار پکار آکھاں کرنا ہیں بے اندازی

اویدا خیال اے کہ اس کائنات دا وجود امی عشق پاروں اے ایہ گل اوس

نے کئی قصیاں و توجہ لیا ندی اے بستی پنوں و توجہ و یکھو۔

اجے کن فکیون نہ سد ہویا عین شین تے قان ظہور کیتا

جوں عشق دی نار الوارسی اوسے نو تھیں نبی انور کیتا

چوراں طبق تے عشق نشان جھوٹے عرش فرش تمام معمور کیتا

احمد یار نوں مہم دتا عشق کر کے مشہور کیتا

ایسے قسم دی گل اوس نے اس نقیصہ و توجہ آکھی اے پرا جیتے احمد یار و عشق دا

تصور بڑا واضح تے نتارواں ہو کے آیا اے۔

عشق کونوں رب سچے ظاہر کیتے گل پیارے

اس ملائک سمجھ خلافت روشنی دینہ جن تے

۱۔ احمد یار بمصری بابی قبلی نوشتہ احمد یار مملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی بلعدری۔ ورق ۱۰ ب۔

۲۔ احمد یار شیریں فرہاد قبلی نوشتہ احمد یار مملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی بلعدری۔ ورق ۱۰ الف۔

۳۔ احمد یار بستی پنوں، پچھلے ایہ۔ ۱۱۲۸، ص ۲۔

نال محبت یار پیارے سر جی آپ خدائی
 عشق جیہی سرکار بلندی دو جی ہو رہ نہ کائی
 مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ هیں اپنا آپ پہچاتا
 محبوب حقیقی ری سرکارے اوہ مل پیا چوپا تا
 الْإِنْسَانُ مِرْعَاةُ الرَّبِّ وَ چوں دیوے آدکھالی
 الْإِنْسَانُ سِرِّي أَنَا سِرَّهُ کیہ گل دسن والی
 جے ایہ بندہ باعث گل دا پیدا مول نہ تھندا
 کھنوں ہوں آہا وکھا لا اس آسمان زیں دا
 علم ادب سمجھ اس دی تابع جاں اپنے گھر آوے
 شرم حیا عقل او تھنائیں نہ کوئی ڈھرنی پاوے
 جو قصہ مذکور کہانی پڑھدی خلق زبانی
 عاشق معشوقاں دیاں گلاں پڑھسن دوہیں جانیں
 بھانویں عشق حقیقی ہوئے بھانویں عشق مجازی
 گل بلیل شمع پروانے ایہو بازی تازی
 السَّجَّازُ عَن قَوْمِ سِرِّهِ الْحَقِيقَةِ راہ ایتمایوں لبصدا
 ایسے قعدیوں طالب تائیں عشق حقانی رب دا

احمد یار دا خیال اے کہ عشق دو جاں دین والا شہید اے اوس نوں کئے دا حج
 نصیب ہوندا اے۔ راج بی بی نامدار دے قتل ہون مگروں اوہ دونوں گم پریم
 نوں مکے ملدے نہیں ایس حوالے نال اوہ مجازی عشق نوں دھرم دی پڑائی
 دین دا جتن کردا اے پر شرط لاند اے کہ اوہ دے دہج ماٹے خیال د بد فعلی

ڈاکٹر احمد یار: احسن تقصص، لاہور ۱۹۱۸ء، ص ۱۴

دی سوچ نہ ہووے۔ ایہو گل اوہ ہیر رانجھا (قلمی نسخہ ب) وچ اُجاگر کرداے۔

یارو پر عشق ہو س اکلے کیتے پریتاں پال

ہن ریس نہ تھئے کسے دی اس ہیر کمال

پر نہ رل جانڈے لڑی پے منکے ہیرے لال

پر عاشق سوئی سداے جہڑاے پریتاں پال

اتے دنیا جھوٹ معاے اس عشق دے لڑا لگ

ایہہ سو نا کر دی سکویں کیمیے دی دے اگ

کیہ لینا ای ایس ملامتوں کوڑا فانی جگ

پہ احمد یار ا پو جیے جہناں صادق کیتے جگ

ہُن تیکر اساں احمد یار دے نظریہ عشق بارے اوہدے کلاہ دے حوالے ناں

جہڑیاں گلاں تاراں نہیں اوہ انج اکھیاں جاسکدیاں نہیں کہ احمد یار دے نزدیک

عشق دی بنیاد ایس کائنات دے وجود وچ آون توں پہلاں ای پے جگ ہیر کمال

تے نیکون آکھن توں وی پہلاں عین شین تے قات یعنی عشق موجود سی تے ایہہ

رب تعالیٰ دا نبی پاک ناں عشق سی جس دی خاطر رب تعالیٰ نے ایہہ کائنات

بنائی یعنی ایہہ رب تے انسان دا عشق اے۔ جدوں اوہ کہندا اے کہ عشق دے نور

وچوں ای نبی دا نور وی اے۔ ظاہر اے کہ ایہہ نور رب دا اک سداے نور

جے چوداں طبق تے عرش فرش اُتے عشق دا نشان جھولن دا مطلب ایہہ اے

کہ سب او سے نور دے مظاہر نہیں۔ دو جے لفظاں وچ کل وحدت الوجود

تے وحدت الوجود دی آجانڈی اے۔ ایہو وجہ اے کہ احمد یار ایس جگے ناں

انسان توں اپنی ذات دے عرفان حاصل کرن دے رستے رب تیکر اپڑن دا

سندھیہ دیندا اے۔ کیوں جے انسان دے وچوں رب دکھالی دیندا اے۔

۱۔ ڈاکٹر گوہر سنگھ لائبریری: قصہ کار احمد یار دے اوسدا قصہ کار پب (Editing & Evaluation)

۲۔ افسانہ (Evaluation) نمبر ۵۷، ۱۹۷۵ء، مقالہ پی ایچ۔ ڈی (پنجابی) نقل ٹائپ شدہ مملوکہ تمام الحروف حد (گورنمنٹ)

۳۔ احمد یار: ہیر رانجھا قلمی نوشتہ احمد یار، مملوکہ اقبال صلاح الدین، ورق ۴۰، باب

ایس لئی احمد یار سے نزدیک مجازی عشق کوئی بھڑی چیز نہیں اپر نال ای اوہ
 عشق تے ہوس ایس دنیا وچ اکھٹے پریتیاں کر دے وکھا کے ہیرے عشق دا
 پیرا رانجھا اک مکمل عشق دی علامت دس کے ایس گل دا اتارا کر دا اے کہ جے
 کسے دھائے وچ منکھے تے ہیرے لعل اکھٹے پرور پوتے ایہہ رل نہیں سکدے۔
 ہیرے وکھ پٹے دس گے تے منکھے وکھ نظر آون گے۔ احمد یار کہندا اے کہ پریت
 نوں پالن وائے اوہ نیں جہڑے دنیا نوں جھوٹا سمجھن تے عشق وچ اپنے آپ
 نوں فنا کر دین، انج اوہ سونا بن جان دے نیں۔ اوہدے خیال موجب عشق دی اک
 اک کہیا اے۔ ایسے لئی اوہ کہندا اے کہ عشق مجازی وچ بھڑے خیال نہ ہون تے
 اوہ آخرت دا رزم تے نجات وی دیندا اے، جیویں من نگوں رانج بی بی نادر
 نوں مکے دے حاجی بنا کے دسنا۔ احمد یار دے خیال موجب عشق مجازی جے صادق
 اے تے اوہدے وچ وی اک مقام اجہا آؤندا اے کہ پھیر آپ ہاں سے مجاز وچوں
 نکل کے حقیقت دا درجہ مل جاندا اے۔ ایہہ گل اوہ احسن بقصص وچ زلیخا دے
 حوالے نال کردا اے۔ جدوں زلیخا نوں رب و توں مڑ جوانی مل جاندی اے حضرت
 یوسفؑ اوہدے تے فریفتہ ہون دے نیں تے اک دن کہندے نیں کہ تمیزوں من
 پہلاں والی میرے نال کجھ نہیں رہی۔ زلیخا دا جواب اے سہ
 جان محبوب حقیقی تئکے آپ ہمار دے دی
 اگو جہی محبت تیری دھپڑے اتے ملے دی
 جگدی گل ایہہ اے کہ احمد یار نے اپنے قصیاں وچ مجازی عشق ای لکھیا
 اے پر اوہدے خیال موجب انسان نوں انسان نال عشق رب دے حوالے نال
 کرنا چاہیدا اے۔ انج ہوس پیدا نہیں ہوندی تے حقی گل اے کہ اوہدے ساں
 قصیاں نوں گورہ نال پڑھ جاو عشق کتے وی ہوس نہیں بن دا۔

احمد یار، دینی (اسلامی) رنگن رنگیا لکھاری

پنجابی دے تذکرے تارینجاں وچوں احمد یار دا ذکر سب توں پہلاں باوا بدھ سنگھ نے کویل کو (۱۹۱۶ء) وچ کردیاں احمد یار نوں مولویاں وانگ بینت پڑھ کے سمجھانڈیاں دکھایائے۔ احمد یار نے حاتم نامہ (۱۸۱۲ء) وچ آپوں ایس گل دا اقرار کیتا اے کہ اوہ امام مسجد اے۔ پھیر شاہنامہ رنجیت سنگھ وچ اوس اپنا تخلص وی مولوی رکھیا اے۔ ایہہ مطلب اے کہ احمد یار صرف مسلمان ای نہیں سی سگوں پورے مسلمان سی۔ ایہہ ای نہیں سگوں دین اسلام اُنے عمل کرن والا تے دین اسلام دا علم رکھن والا سی، ایس پاسے اوہ جھکا اوائل عمر توں ای سی جس دا ثبوت اوائل عمر وچ لکھی شرح دعا سرایانی اے۔

اندلیاں تے باہریاں شہادتیاں پاروں احمد یار دیاں دینی (اسلامی) روایت دے تحت گھٹ و گھٹ ۶ لکھناں دا پتہ لگدا اے۔ ایہناں لکھتیاں دے مجموعے تے نوعیت دا گویڑا ایہناں دے ناناں توں ای پیا لگدا اے۔ اوائل عمر وچ عربی دی دعا سرایانی دی پنجابی نظم وچ شرح کرن توں بعد جیہڑیاں ۲۵ ہور کتاباں اوس لکھیاں اوہ ایہہ نہیں:

حلیہ شریف رسول پاک (اردو) ، معراج نامہ، مناجات رسول پاک،
مجزہ فاختہ (اردو) وفات نامہ رسول پاک، شرح قصیدہ نردہ، شرح قصیدہ دینی
شرح قصیدہ ہشتی، شرح قصیدہ امالی، وفات نامہ حضرت عمرؓ، شرح قصیدہ

- ۱۔ باوا بدھ سنگھ، کویل کو، امرتسر۔ ۱۹۱۶ء (پبلشرز) ۱۹۱۶ء، ص ۷، (گورکھ سنگھ)
- ۲۔ احمد یار، حاتم نامہ، لاہور، ۱۹۱۹ء، ص ۳۰۱ تے ۲۳۱۔
- ۳۔ احمد یار، شاہنامہ رنجیت سنگھ، امرتسر، ۱۹۵۱ء، ص ۵۳۱ فارسی
- ۴۔ احمد یار، حاتم نامہ، لاہور، ۱۹۲۵ء، ص ۱۷۵۔

حضرت ابو بکر رضی اللہ عنہما، جنگ نامہ حضرت علی رضی اللہ عنہما، جنگ بدر، جنگ احد، جنگ حنین، جنگ نامہ حسن حسین رضی اللہ عنہما، حلیہ غوث پاک، مناجات غوث پاک، شرح قصیدہ غوثیہ، جس سخی سرور سلطان، کسب نامہ لوہاراں، کسب نامہ ترکھاناں، کسب نامہ قصائیاں، کسب نامہ للاریاں، دھوبیاں، درزیاں، مناقب تے تفسیر سورۃ یوسف، احسن لقصص، ایہناں سمو لچیاں دینی روایت دیاں کتاباں توں ادب اوہیاں باقی۔ ۴ کتاباں بھانویں اوہ مجازی عشق دے قصے نہیں تے بھانویں مانوق القطرت کہانیاں، بھانویں جاگیاں دا قصیدہ اے تے بھانویں شخصی مرثیہ یاں طب دیاں کتاباں احمد یار نے ہر اک وجہ اک مشنری جذبے دے تحت اسلامی فکرنوں رچان تے لوکائی وجہ ایس فکرنوں عام کرن دا چار اکتاے۔

شرح دعاء سریانی وجہ رب تعالیٰ دے ذکر دے حوالے نال تے احسن لقصص وجہ قرآنی قصہ سورۃ یوسف۔ احسن لقصص، دے حوالے نال رب تعالیٰ دی ربوبیت تے وحدانیت دا پرچار کیتا اے۔ ایہہ گل اوس نے قصہ حاتم نامہ وجہ وی کسے حد توڑی بھائی اے۔ دعاء سریانی وجہ ایہہ گل بار بار آوندی اے کہ رب تعالیٰ جیہڑا ہر تھاں موجود اے۔ انسان نوں رب دے سوا کسے دی ڈھونڈ نہیں کرنی چاہیدی جیہڑا اوس نوں ڈھونڈے گا پالے گا کیوں جے رب تعالیٰ نوں تے آپ انسان نال یاری پان دا شوق اے۔ احمد یار نے ایس دے منظوم دیباچے وجہ دسیا اے کہ ایس دعائوں ذکر دے طور تے پڑھن نال انسان نوں کسی قسم دے نیادی تے دینی فائدے ہوندے نیں۔ احسن لقصص وجہ احمد یار نے تفسیر کردیاں بہت سارے نکتے، مسئلے تے حکایتاں بیانیاں نیں جویں حضرت یوسف دے وچھڑ جان تے حضرت یعقوب دے رون وچوں احمد یار نے ایہہ نکتہ کڈھیا اے کہ جے مومن بندہ عاجز ہو کے رب دے درتے روند اے تے اللہ تعالیٰ اوہدا

والی بن جائزائے۔ اس لکھت و حج احمد یار نے وحدانیت دے فکر نوں وی
کئی نٹھاں اُجاگر کیتا اے جیوں حضرت یوسف دی بی بی بازغہ سامنے وحدانیت
دی تبلیغ، حضرت یوسف نوں جدوں عزیز مصر لشکر مال خزانہ صونپ دیندا اے
حضرت یوسف ایٹھے مصریاں لئی وعظ فرماندے نہیں، ایٹھے دس دے نہیں کہ
مصراتے قحط دی شامت رب و توں ایس واسطے آئی اے کہ ایہہ رب دے نافرمان
ہو گئے ہیں تے بت پوجن لگ پئے نہیں تے ایہہ شیطانی کم اے۔ اوہناں فرمایا کہ ایس
جہان و حج بجکھ دا ایہہ عذاب ادنی (چھوٹا) اے اصلی تے دڑا عذاب تے دوزخ
اے۔ عزیز مصر دے پچھن تے حضرت یوسف دوزخ دا کج نقشہ کھچ و مڑکا لکھے
نہیں۔ اس کتاب و حج احمد یار نے اسلامی ہدایت جیہڑی قرآن حدیث، فقہ تے
تفسیر راہیں ساڈے تیکر اڑھی۔ تفسیر حکایت، نکتہ، مقولہ، مسئلہ، حدیث تے
مثال راہیں طے دیوے نال نظامی اے۔ ایہہ کتاب محبالموس عشق تے لکھی
پہرا احمد یار دے اپنے بیان موجب ایہہ و حج ادس نے فن دی تھان کورس
زیادہ دھیان دتا اے۔ ایس آدم و حج کئی تھان مہرہ عیوں و حج آیات، قرآنی اُکر
نال وزن وی گنت ردہ گیا اے۔ پہاوس نے ایس کس دی کوفی پہرا نہیں لکھی
کتاب اوبدی دینی بصیرت دا شاہکار اے۔ حاتم نامہ محبالموس دینی روایت
قصہ نہیں پر احمد یار نے اپنے تخنیل تے اُتکارا ایس نوں اسلامی ہدایت
واقصہ بنا کے پیش کیتا اے۔ حاتم طائی دی حقیقت بارے احمد یار نے چھپو پو
سفر و حج لکھیا اے کہ حاتم نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم دے ویسے توں پہلاں ہویا اے
آکھیا سی کہ چوتھی پیرھی ویسے حضرت دا ویلا ہونے دا اوبدی دینی ہدایت
ایمان لیاں گوی۔ احمد یار نے لکھیا اے کہ حاتم دے آکھن جیہڑی ہویا حضرت

۱۔ احمد یار: حسن افس، لاہور، ۱۹۱۸ء، ص ۱۵۰

۲۔ اوصی: ص ۱۵۰۔

خوش ہوئے سن تے فرمایا سی کہ حاتم بخشیا گیا۔ احمد یار نے لکھیا اے کہ حاتم یہودی سی، اک کہندے نہیں اوہ حضرت عیسیٰ ^۴ دی امت و چوں سی تے مین دا نہیں سی، بہر حال اوہ کفر تے شرک نوں نہیں سی جان دا۔ اللہ تعالیٰ نوں اک جان دا سی۔ رات دے رب دے ذکر و سچ رہندا سی، علم، علم، شرم تے سخاوت نوں اوڈ رب تعالیٰ دی حمد و ثنا کردا رہندا سی۔ احمد یار نے حاتم نامرّوح حاتم دے کردار نوں ایسے امی حوالے نال پیش کیتا اے۔ چوتھے سفر و سچ کلام جادوگر بارے حاتم نوں دسیا جاندا اے کہ اوہ اپنے آپ نوں رب کہاؤندا اے سرنگ حاتم نوں دسد اے کہ اوہ دی کلامی کہاں دے سن، اسیں دے جواب و سچ حاتم کہندا اے۔

حاتم آکھے توبہ کرتوں بے منصب مجھو لا
 اسیں بندے ہاں پچے رب دے سن چھڈتوں معفولا
 اکو خاوند جس لکھ سرجے و سچ شہراں بیا باناں
 دیواں پریاں دارب اوہو ہندوواں مسلماناں
 اس جالی سب اوپائے جمیوں مرن جیاتی
 جس کسے دتی روشنائی اسے دَرول جاسی
 اک نصرائی اک مجوسی شادی مسروری
 اک فرعونی اک قیاسی اک دھجال یہودی
 جہڑے جھلے بستے راہوں پئے اولیں راہیں
 مارے گئے اللہ دے مارے ہاتھ کدراہیں ناہیں
 رب اے سب دا خالق رازق جس سب خلق اوپائی
 زمیاں تے اسماناں دتے دینہ جن دی روشنائی
 جہناں رب بندے نوں جاتا لعنت بے ایماناں
 خالق نال شریکا کر دے نہ کر دے شکراناں

نہ صورت اتے عاشق کھا ون پیون تہدا
 نہ اوہ کسے دستور جیہا ہے نہ کھا پی کے رجا
 من سزنگار ب حاتم دا چھوڑ خیالی مہلیرے
 اک خدا کر جان سچا واں تاں بخشش ایت ڈیسے

حاتم نامہ و توح احمد یار نے دینی (اسلامی) تبلیغ دا اک ہور طریقہ وی اختیار
 کیتا اے کہ اوہ اوس ویلے دے مسلماناں و توح دین اسلام و تون لا پرواہی رب
 رسول تے اوہدی ہدایت تے نہ چلن دا مرا کہ دے حوالے نال ذکر کر داسے جھپیل
 سفر و توح اوہدا کہنا ایہ لے کہ لوکاں نوں کلمہ اُودوں یاد آؤندا اے جدوں
 اوہناں کوئی قسم کھانی ہووے تے قرآن شریف اودوں پھڑ دے نیں جدوں
 قسم لے سلسلے و توح چکنا ہووے، اودوں ای مسجد و توح دی وڈے نیں۔ معراج نامہ
 معجزہ فاخۃ المناجات رسول، حلیہ شریف رسول پاک تے وفات نامہ رسول
 پاک راہیں احمد یار نے رسول پاک دی سیرت دے پہوواں نوں اک
 عاشق وانگ اُجاگر کرن دا چارہ کیتا اے۔ ایہو گل اوہدے قصیدیاں دیاں
 شرحاں و توح موجود اے۔ سیرت دیاں کتاباں و توح احمد یار نے نعت دے انگ
 وی لیاندے نیں تے اسلامی ہدایت وی جیوس وفات نامے و توح اک تھاں
 آؤندا اے کہ جدوں حضور دا نزع دا وقت آیا آپ نے صحابہ نوں بلا
 کے تسلی و توح پر آپ دیاں اکھیاں روح اتھر و آگئے۔ حضرت عمرؓ دے کچھن تے
 آپ نے فرمایا۔ ہنیری قبر توں خون آؤندا اے۔ ایتھے احمد یار کہندا اے کہ دیکھو
 جے دو جہاناں دے والی نوں قبر توں خون آرہیا اے تے ساڈا کیہ حال ہونا پویا۔

۱۔ احمد یار : حاتم نامہ، لاہور، ۱۹۲۵ء - ۱۹۲۶ء - ۱۹۲۷ء - ۱۹۲۸ء - ۱۹۲۹ء - ۱۹۳۰ء - ۱۹۳۱ء - ۱۹۳۲ء - ۱۹۳۳ء - ۱۹۳۴ء - ۱۹۳۵ء - ۱۹۳۶ء - ۱۹۳۷ء - ۱۹۳۸ء - ۱۹۳۹ء - ۱۹۴۰ء - ۱۹۴۱ء - ۱۹۴۲ء - ۱۹۴۳ء - ۱۹۴۴ء - ۱۹۴۵ء - ۱۹۴۶ء - ۱۹۴۷ء - ۱۹۴۸ء - ۱۹۴۹ء - ۱۹۵۰ء - ۱۹۵۱ء - ۱۹۵۲ء - ۱۹۵۳ء - ۱۹۵۴ء - ۱۹۵۵ء - ۱۹۵۶ء - ۱۹۵۷ء - ۱۹۵۸ء - ۱۹۵۹ء - ۱۹۶۰ء - ۱۹۶۱ء - ۱۹۶۲ء - ۱۹۶۳ء - ۱۹۶۴ء - ۱۹۶۵ء - ۱۹۶۶ء - ۱۹۶۷ء - ۱۹۶۸ء - ۱۹۶۹ء - ۱۹۷۰ء - ۱۹۷۱ء - ۱۹۷۲ء - ۱۹۷۳ء - ۱۹۷۴ء - ۱۹۷۵ء - ۱۹۷۶ء - ۱۹۷۷ء - ۱۹۷۸ء - ۱۹۷۹ء - ۱۹۸۰ء - ۱۹۸۱ء - ۱۹۸۲ء - ۱۹۸۳ء - ۱۹۸۴ء - ۱۹۸۵ء - ۱۹۸۶ء - ۱۹۸۷ء - ۱۹۸۸ء - ۱۹۸۹ء - ۱۹۹۰ء - ۱۹۹۱ء - ۱۹۹۲ء - ۱۹۹۳ء - ۱۹۹۴ء - ۱۹۹۵ء - ۱۹۹۶ء - ۱۹۹۷ء - ۱۹۹۸ء - ۱۹۹۹ء - ۲۰۰۰ء - ۲۰۰۱ء - ۲۰۰۲ء - ۲۰۰۳ء - ۲۰۰۴ء - ۲۰۰۵ء - ۲۰۰۶ء - ۲۰۰۷ء - ۲۰۰۸ء - ۲۰۰۹ء - ۲۰۱۰ء - ۲۰۱۱ء - ۲۰۱۲ء - ۲۰۱۳ء - ۲۰۱۴ء - ۲۰۱۵ء - ۲۰۱۶ء - ۲۰۱۷ء - ۲۰۱۸ء - ۲۰۱۹ء - ۲۰۲۰ء - ۲۰۲۱ء - ۲۰۲۲ء - ۲۰۲۳ء - ۲۰۲۴ء - ۲۰۲۵ء - ۲۰۲۶ء - ۲۰۲۷ء - ۲۰۲۸ء - ۲۰۲۹ء - ۲۰۳۰ء

۲۔ اوصی : ص ۲۳۰

۳۔ احمد یار : وفات نامہ، قلمی مملوکہ پرنٹریس ممتاز احمد بھٹی، ورق ۴، ب۔

احمد یار نے تقریباً اپنیاں ساریاں کتاباں حمد باری تعالیٰ، نعت رسول پاک، مدح صحابہؓ تے مدح غوث پاک نال شروع کیتیاں نیں۔ حمد و تح اوہدا ڈھنگ رب تعالیٰ دے مالک کُل ہون، خالق رازق، قادر ہون دی دس پاندا لے تے انسان و تون ہر دم اوہدا شکر ادا کردیاں رہن دی چاہت دا تمقاں تمقاں ظہار کردا لے۔ نعت و تح اوہدا انداز اکثر ایہ لے کہ رب تعالیٰ نے ایہ کائنات رسول پاک دی خاطر ای سر جی۔ آپ دے سرور عالم ہون تے نور و چوں جدا کیتا نور ہون دی دس پائی لے نعت و تح اوس اکثر حضورؐ دے معجزیاں دا ذکر کیتا لے تے نال اسی اوہناں دے روز محشر و تح خلقت دی شفاعت کرن والا متھیا لے۔ احمد یار تے اک وکھ لکھت مناجات و تح حضورؐ نوں صلّ علیک وسلم جی مخاطب کر کے اوہناں نال وابستگی تے محبت دا اظہار کیتا لے۔ احمد یار آپ نوں خاتم النبیین سمجھدا لے تے ایس بہان تے آخرت و تح پڑے کجھن دا ترلا پاندا لے۔ شفاعت دی منگ دے نال نال نبی پاک دے دیدار داوی چاہوان لے۔ مناجات و چوں بند ملاحظہ فرماؤ۔

حامی نبیؐ شفیع حشر دا کئی مدنی نام تیرا
 قاب قوسین او ادنیٰ تائیں ہے مجموعہ مقام تیرا
 جنّ انسان ملائک نوری عالم سب غلام تیرا
 جبرائیل مقرب بھائی درتیرے دا خادم جی
 ایجھے او تھے پرے کجھیں سید سرور عالم جی
 صلّ علیک وسلم جی

ہے مقصود میرے ل اندر کوس وکھیاں یار تیرا
 مندی کیں مشکل پینڈا پنچن اوس دربار میرا
 تیرے باجھ نہ کوئی بیلی آدھے ویلے یار میرا
 رکھ جماعت سنت اتے دیویں دین مسلم جی

ایتھے اوتھے پردے کجیں سید سرور عالم جی
صل علیک وسلم جی لہ

احمد یار نے نبی اکرمؐ دی ذات اقدس نون احد تے احمد دے حوالے
نال وی ویکھیا اے۔ معراج نامہ و توح جدوں آپؐ سدرۃ المنتہی تے اڑے
تے احمد یار نے حضورؐ دی زبانی اکھوایا اے کہ ایتھے اڑے کے اک رحمت دا
قطرہ منہ و توح پیا جس سارے راز کھول دتے، آواز آئی کہ علم دے سارے
خزانے کھول دتے گئے نیں۔ آپ نے فرمایا؟

میںوں دتے علم الہی اوتھے کسے ڈھنڈے آبی
احمد و توح احمد دے اے گیا رلا اخیائے دے

احمد یار نے وحدت الوجود دے حوالے نال رب دی وحدانیت دا اظہار
وی کئی مٹھاں کیتا اے۔ خاص طور تے عشقیہ قصایاں و توح اوہ ایہہ گل و دھیری
لیاؤندا اے۔ رام سینا ہندو روایت دا قصہ اے پر ایہدے و توح حمد توں
لے کے ترقی تیکر اوس نے ایس قصے نوں فکری، ادبی تے لسانی پکھوں
اسلامی رنگن دین دی کوشش کیتی اے۔ ایتھے عشق دے تصور بارے گل
کردیاں لکھیا اے۔

آپی عاشق دے و توح آپی حسن معشوق
آپی خالق سکھیا آپ ہوئے مخلوق
آپی رانجھن چاک ہے آپی مہینو ال
اوہ آپی مجنوں ہے سوہنی ہیر سیال

- ۱۔ احمد یار: مناجات رسول اللہ ﷺ ... پھالیہ ص ۳۔
۲۔ احمد یار: معراج نامہ قلمی مملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعہ داری، ورق ۳۳، ب۔
۳۔ احمد یار: رام چند و سیتا قلمی نوشتہ احمد یار مملوکہ احمد حسین قریشی قلعہ داری، ورق ۲، ب۔

احمد یار نے رب تعالیٰ دی حمد و ثناء، نبی پاکؐ دی نعت تے قصیدہ، اسلام
 دیاں برکتاں تے ہدائتاں دے بیان دے نال نال اسلام دی ہدایت نوں
 اگے لورن والے پیراں، فقیراں تے ولیاں دے وی جس گائے نیں۔ ایہناں
 وچوں سب توں ودھ کھیوا اور حضرت عبدالقادر جیلانی غوث الاعظم دالے
 جنہاں دے اک عاجز مرید دے طور تے اپنے آپ نوں اوہناں دے ہر گھڑی
 قدماں وچ محسوس کردالے۔ احمد یار دے اپنے بیان موجب پنجابی وچ اوہ
 پہلا لکھاری لے جس غوث الاعظم دا ہڈیہ شریف لکھیا۔ ایہہ حکایہ وی لے تے
 اوہناں دی سوانح تے سیرت وی۔ اپنیاں گھٹ و گھٹ ساریاں کتاباں وچ
 احمد یار مرید میراں دا، اوہ بارہ بار لیاؤندا لے، اوہناں توں بعد کیوں جے اوہ حضرت
 سخی سرور سلطان راوی معتقد سی تے دھرو نکل باقا عدہ حاضری دیندا لے۔
 ایس حوالے نال اوس جس سخی سرور لکھوایا ۔

آخر تے احمد یار دے کسب نامیاں دا ذکر ضروری جا پدا لے کہ اوہ
 ایس میدان وچ وی ودھیرا ٹوپکلا ہو کے ٹریا لے۔ پنجابی وچ جیہڑے ہو
 کسب نامے ملدے نیں اوہ تصوف دے انگ دے نیں پر احمد یار
 دے کسب نامے اک لحاظ نال رب، رسولؐ دے ذکر والے نیں، نال ای
 ایہہ کہ ایہناں وچ لوہار، ترکھان، ملاری، دھوبی، درزی، قصائی نوں
 کسب کرن لگیاں رب تعالیٰ دا ذکر، قرآن دیاں آیتاں پڑھ پڑھ کے
 کرن دی پکی کیتی لے، نال ای ایہناں کساں دے کرن والیاں نوں بار بار
 فرض واجب ادا کرن داسندھیہ دتا لے جنہاں وچ نمازی ہون آؤن پڑھاں
 اپنی عورت نوں پڑھ کر وان، ماپیاں دا ادب کرن، سخاوت کرن سویرے
 ذکر کرن، فقہ دا علم جانن وغیرہ شامل نیں۔

احمد یار اسلام دے دینی تے سماجی انگاں نوں الگ کر کے نہیں سی
 ویکھدا۔ پیشیاں وچ اسلام دی ہدایت نوں اپناں توں اڈاؤہ تھاں تھاں

پورے اسلام و فتح داخل ہونے پر چار کروائے۔ ہیرا پنچھا (مطبوعہ) و فتح اک تھماں میر
دے مونیوں کہا نڈا لے کہ سیدے تے ہیر دی دوستی ہندوستان والی دوستی اے ایہہ
دو قومی نظریہ لے۔

مکدی گل ایہہ لے کہ احمد یار دیاں گل لکھتاں (۱۶۶) بھانویں اوہ کسے وی موضوع
لے تے نیں، اسلامی روایت، اسلامی ہدایت تے اسلامی فکر نال نکتہ تک بھریاں ہویاں نیں
احمد یار آپ باعمل مسلمان عالم سی، اوہدے دل و فتح اسلام دی سچائی دھرتیکر موجود
سی تے دنیا لے تے ایس سچائی توں علاوہ کوئی چیز عزیزیاں اہم نہیں سی سمجھدا اوہ
اپنے ویسے دے لوکاں و فتح اسلام دے سچے تے سچے پیغام توں اڑان و فتح دے
ٹھل نہیں کر دا۔

احمد یار: قصیدہ گو

احمد یار نے اپنے دور دے سرداراں تے راجے مہاراجیاں دی تعریف و فتح
شعر لکھے نیں، ایس حوالے نال احمد یار توں اسی قصیدہ گو آکھ سکے آں، اُنج جے مدیہ
شعراں دی گلی کیتی جاوے تے اوس دی دینی شاعری و فتح شخصی مدح دے سلسلے
و فتح رسول پاک دی شان و فتح مدح، مشاجات تے عربی دے قصیدیاں دیاں شاعر
اوہدی قلم راہیں نظم ہویاں پر اسی ایہے صورت اوس مدھیہ شاعری یاں قصیدہ گوئی
وا ذکر کرنا چاہئے آں جیہڑی اوس نے مقامی سرداراں یا راجیاں دی تعریف و فتح
سرداراں، راجیاں یاں امیراں نال اوس دا تعلق اندرونی شہادت پرور لکھی
لکھت حاتم نامہ (۱۸۱) راہیں نثر دالے جتھے اک تھماں۔ و د لکھتاں۔
اوس نے خواب نامے، باز نامے، اسپ نامے وغیرہ امیراں دے لکھناں لکھے۔
تے دوجی تھماں اوہدا آکھنا لے کہ راجے لے گھروں اوہدی قسمت و رہے چھتاں

ایہ احمد یار: حاتم نامہ، لاہور، ۱۹۲۵ء، ص ۱۰۴۔

آؤندی اے تے اوہدے رزق دا اسباب رب تعالیٰ نے سکھاں و تون بنایا اے
 جیہڑے اوہدا ادب وی کررے نیں، خدمت تے تواضع وی کررے نیں۔ ایہدے
 بعد جدوں اوہدی عمر ستر سال دی ہوندی اے تے مہاراجہ رنجیت سنگھ نے
 کارنامیاں بارے اوہ اک فارسی مثنوی "شاہنامہ رنجیت سنگھ" لکھ دا اے
 تے اوہدے وقح ایسی تصنیف دے سبب وی دیروے نال دس پانڈا اے۔
 ایس دیروے موجب راجہ گلاب سنگھ دے دربار وقح محمود تے فردوسی دے
 معالے، محمودی شعر دی سرپرستی فرخی تے عنصری دے مدحیہ تصدیباں دی گل
 ہو رہی سی کہ ایہناں تصدیباں نے محمودی ڈھپ نوں سکھراں تے اڑا دتا سی۔
 بادشاہواں دی وڈھپ و جاہت تے شان شوکت شعراں پاروں اسی قائم رہندی
 اے۔ راجہ گلاب سنگھ نے ایس گل دی خواہش ظاہر کیتی کہ کوئی اجیہا شاعر ہووے
 جیہڑا مہاراجہ رنجیت سنگھ دے نال تے شاہنامہ لکھے۔ قاضی محکم دین نے احمدیاریا
 ذکر کیتا۔ احمدیاریوں لاہور بلا گیا تے شاہنامہ لکھن لئی آکھیا گیا، نال ای آکھیا گیا
 کہ اوس نوں سرکار و تون انعام تے جاگیر دتی جاوے گی۔ احمدیاری نے ایہہ شاہنامہ
 لکھنا شروع کر دتا، اجے اوس کچھ حصہ ای لکھیا سی کہ ۱۳۹۹ھ وقح رنجیت سنگھ فات
 پا گیا اوس نے جتا لکھیا سی لاہور آکے قاضی محکم دین دے ذریعے راجہ بلونت
 نوں سنایا جس تعریف کیتی تے جاگیر دین دا وعدہ کیتا۔ احمدیاری نے ایہہ شاہنامہ شہر سنگھ
 دے لاہور آکے راجہ مہن تک لکھیا اے تے اگوں اک دم ایس دا سلسلہ بند
 ہو جاندا اے۔ ایہہ ساری گل بات کرن دا مقصد ایہہ اے کہ ایس گل دا نثار ا

۱۔ احمدیاری: حاتم نامہ لاہور۔ ۱۹۲۵ء، ص ۲۳۰۔

۲۔ گلونت سنگھ (دیباچہ) شاہنامہ رنجیت سنگھ از احمدیاری، امرتسر ۱۹۵۱ء، ص ۶۱۵ (اردو)

۳۔ احمدیاری: شاہنامہ رنجیت سنگھ، امرتسر۔ ۱۹۵۱ء، ص ۲۳۔

۴۔ ادھی: ص ۳۶، ۳۷۔

۵۔ ادھی: ص ۱۲۰۔

کہتا جاوے کہ احمد یار نے شاہنامہ رنجیت سنگھ کوئی تاریخ دی کتاب قلم بند نہیں کرتی۔
سکوں اس دی تصنیف و مقصد ہمارا راجہ رنجیت سنگھ دے کارنامے بیان کرنا تے
اوپدی مدح سرائی کرنا سی۔ ایہ کارن اے کہ ایہا ناں شہنچی نامہ تے فترحاتِ خالصہ
دی اے۔ احمد یار نے ایہ کتاب فارسی مثنوی و ترج لکھی اے۔

کتاب رب تعالیٰ دی حمد توں شروع ہوندی اے۔ اوہ دے بعد ساجات دے
تحت و کدو کہ عنواناں نال تے پھیرو کہ عنوان دے تحت معراج نبیؐ توں نظم کیتا اے
احمد یار نے نظامی گنجوی تے امیر خسرو دیاں شہنویاں دے عنصراں توں رلاملا کے اپناں
دا چارہ کیتا اے۔ احمد یار نظامی دی پیروی و ترج ہر باب دا اڈھ اخلاقی شعراں توں نمبدا
دے کچھ شعراں مگروں اصل واقعہ دل آجاندا اے، آخرتے ساقی نامہ تے شعر کہندا اے،
اصل و ترج ایہ کتاب ایہے حالات و ترج لکھی گئی کہ شروع ہون توں کچھ چہ
مگروں امی رنجیت سنگھ و ناناں پا گیا، پھیر سکھ دربار سازشاں لڑا یاں تے دھٹائی
دا شکار ہو گیا۔ راجہ گلاب سنگھ آپ لاہور وں نش کے کشمیر چلا گیا تے لڑا ایس یا سنے ل
آیا امی نہ۔ ایہناں حالیاں و ترج ایہ کتاب اپنا اصل مقصد پورا امی نہیں کر سکی۔ احمد یار
رنجیت سنگھ دی تعریف و ترج شعر بند اے پھیر جھبٹ گلاب سنگھ دا قصیدہ لکھن ریہ
پیندا اے۔ گلوت سنگھ و ناناں خاں اے کہ ایہ دے و ترج ہمارا راجہ رنجیت سنگھ بیرو دے
طور تے نہیں اچھبردا۔ اوہ ایہ وی لکھدے نیں کہ ادبی اعتبار نال وی ایہ لکھت
کوئی اہم نہیں ایہ دے و ترج کوئی انفرادی خصوصیت نہیں جہڑی ایس دا ادبی مقام
متحدہ کئے آخرو و ترج احمد یار دے کچھ مدحیہ شعر پیش نیں ایہ ہمارا راجہ رنجیت سنگھ
دی شان و ترج لکھے نیں۔

منظفر زفیروزی و فال او

کسی دم نزد پیش اقبال او

۱۔ گلوت سنگھ (دیباچہ) شاہنامہ رنجیت سنگھ از احمد یار، امرتسر ۱۹۵۱ء، ص ۱۳ (اردو)

۲۔ ادھی، ص ۱۵۔

ذلاہورتا بلدہ پیشہ ور
 چہ پری چہ اقلیم سلطان گرفت
 وزیرانجا بہ قندھار نقش خبر
 کہ جموں و کشمیر سلطان گرفت
 بہ کشور کشانی است گیتی پناہ
 بسا ملک و اقلیم آباد کرد
 بسا قلعه و شہر آباد کرد

مکدی گل ایہہ لے کہ احمد یار بارے ایہہ تے ثابت لے کہ اوس قصیدے لکھے
 یاں اوہدا تعلق سرداراں، امیراں یاں راجیاں نال ادب دے حوالے نال سی پر
 اوہدی قصیدہ گوئی ادبی مقام حاصل نہیں کر سکی۔ سچی گل ایہہ لے کہ اوس نے کھل کے
 قصیدہ گوئی کیتی ای نہیں۔ شاید اوہدا سبھا ای قصیدہ گوئی والا نہیں سی۔

احمد یار، ہجو گو

ہجو و لفظی مطلب بُرائی کرنا، کسے نوں بُریاں کہنا یاں کسے دی مذمت کرنا
 اے لے کئی بیانے قصیدہ دے اصطلاحی معنیاں وچ مدح دے نال زم (بُرا کہنا)
 نوں وی شامل کرے نیں۔ عربی وچ قصیدہ بڑی اہم صنف گنیا جاندا لے تے مدح
 توں اڑ و صنف، ہجو (بُرا کہنا) تے رثا (مرن والے دی حزن تے تعریف) دے مضمون
 نال وی جڑیا رہیا لے۔ پر فارسی قصیدے وچ مدح دے نال ہجو تے رثا
 والا انگ نہیں، او تھنے ہجو تے قصیدے نوں وکھ وکھ کر کے اپنا یا گیا اے
 ایہو گل ساڈے ایتھے نظر آؤندی لے۔ اردو وچ ہجو تے قصیدے لکھے گئے وہناں
 وچ ہجو رنگ موجود نہیں تے جیڑیاں ہجو اں لکھیاں گیاں اوہناں وچ مدح

۱۔ گلونت سنگھی: (دیباچہ) شاہنامہ بخت سنگی از احمد یار، امرتسر ۱۹۵۱ء، ص ۱۰ (اردو)

۲۔ موادی کریم الدین: کریم اللغات، لاہور۔ ۱۹۳۰ء، ص ۱۸۶ (اردو)

۳۔ اوصی: ص ۱۱۴۔

۴۔ پروفیسر سید عابد علی: اصول انتقاد ادبیات، لاہور ۱۹۶۶ء، ص ۳۵۴ (اردو)

رنگ نہیں دسد، مرزا محمد رفیع سودا (۱۷۱۳ء-۱۷۷۸ء) اردو دا اہم تے وڈا
 ہجو نگار ہے۔ سودا توں پہلاں وی ہجواں لکھیاں گئیاں پر بہت گھٹ تے تے قاعدہ
 سودا کول آن کے ہجو دی صنف کلام تے مقابلہ داک زبردست ہتھیار بن
 گئی۔ سودا توں ایس نال خاص اُنسی سی تے ایس نال اوس نوں ودھیا مرزہ آؤندا
 سی، اوہ دیاں ہجواں کوئی معمولی نظماں نہیں سگوں ایہناں توں اوہناں دے
 بیان وی قدرت زبان تے معاملات و ہج ایہناں دیاں اتناں دیاں حلومات
 داپتہ لگداے اوہ جدوں کسے دی ہجو لکھدے نہیں تے اوس چیز دی جزئیات
 نوں اکھوں اوہے نہیں کرے۔

احمد یار نے اپنیاں لکھتاں و ہج کسے اک شخصس داناں لے کے ہجوتے نہیں
 لکھی پر مجموعی طور تے مرالہ دے لوکاں تے اوس زمانے دے حالات پاروں نکھیدی
 ضرور کھیتی لے پر ایس حوالے نال وی اوہ اک ہجو گورے طور تے پچھاتا ضرور
 جاندا لے۔

اوہدی ہجو دا پہلا نشانہ مرالہ دے لوک نہیں، احمد یار اک پڑھیا لکھیا دانا،
 عالم با عمل مسلمان سی اوس نوں اوہدے شاگرد چودھری وزیر خاں تے میاں ماہلا
 مرالہ لیکے پہلاں اوہ اسلام گڑھ، پھیر سبیاں، دوگل، کوٹلہ نبی شاہ، کوٹ شہانی وغیرہ
 رہیا۔ مرالہ و ہج اوس داتیم سب توں زیادہ سی۔ اوہ ایہتے فوت ہوئے ایہتے
 ای دن ہویا پر مرالہ دے لوکاں نال اوہدی ساری عمر نہ بنی، ایس دن و ہج مرالہ
 دے لوکاں دی جہالت تے علم تے عالم دی قدر نہ پچھنا سی، ہجو و ہج و ہج
 مذمت اوہناں دی جہالت تے دین اسلام توں دوری دے حوالے نال ای کردا
 لے۔

سب توں پہلاں اوہدے ہجو یہ شدہ سائوں حاتم نامہ (۱۹۱۴ء) و ہج دسدے

۱۔ پروفیسر عابد علی عابد، اصول انتقائیات، لاہور۔ ۱۹۶۶ء، ص ۱۰۳، ۱۰۴، ۱۰۵

نیں جھپٹیں سفر و ترح جدوں حاتم مہکل دیو دے قابو آجا نڈا اے تیر و ترح
 آے دو آے جن امی جن اوس نوں نظر آؤندے نہیں۔ ایجھے حاتم خیال کر دالے
 کہ ایہہ جن علم تے عقل نوں کیہ جانن ایہہ تے بنرے داماس کھان رے تھچے
 پئے نہیں ایجھے احمد یار نوں اپنی وی حالت مرالہ رہندیاں انج امی جا پدی
 لے ایس لئی اوہ بر ملا ایس دا اظہار کر دالے۔

کوئی رب دا نام نہ بینا ایجکین دیو روآ لے
 سال نیں سارٹے احمد یار لوک نیں جیوں مرالے

احمد یار کہندالے کہ مرالہ دے لوک اوہرے اُتے اعتراض کر دے نیں کہ اوہناں
 و ترح کیوں نہیں بہندا۔ مطالب ایہہ لے کہ مجلس و ترح بہن دی سینوں جابج نہیں، میں کہنا
 آں کہ رب تعالیٰ ایہناں جہی مجلس و ترح بہن دی جابج نہ امی دے تے تھیکے لے
 کیوں جے ایہو جہی مجلس و ترح بہہ کے تے اگلا علم وی جھل جاندا لے۔ ایجھے اوہ
 اوہناں و ترح دیاں برائیاں دسدالے۔ پہلی ایہہ کہ کلمہ تیکر ایہناں لوکاں نوں یاد
 نہیں جے منہ تے آؤندالے تے اودوں جدوں قسم کھانی ہووے انجے امی تزان
 چکنا ہووے تاں مسیت و ترح و ترح دے نیں، اخلاقی حالت ایہہ لے کہ دو جیاں دا
 مال گداندے نیں تے پتران نوں بلانا ہووے تے پوہس کے آواز دیندے
 نیں "اوے سُوراں دیا سُورا ایہہ رآ" (چال ت وچ اوہ اپنے آپ نوں وی
 سُور کہہ جاندا لے) احمد یار نوں اک اعتراض مرالہ دے لوکاں تے ایہہ لے
 کہ وچے سکھ تے وچے مسلمان اک دوجے دے مذہب نوں بھیرا کہندے نیں
 اوہدا کہنا لے کہ اسلام ایہہ نہیں سکھاندا، اوہ کہندالے کہ ایہناں کوں تے
 نانک سنگی چنگے نیں ارشاد یس دور و ترح ایہہ سکھاں وچوں کوئی وکھرے گروہ
 دی شکل و ترح ہون، احمد یار دا اک اعتراض مرالہ دے لوکاں تے ایہہ لے کہ

۱۔ احمد یار: حاتم نامہ، لاہور۔ ۱۹۲۵ء، ص ۲۲۹۔

اورہ اوں نون کھانڈیاں (حوشمال) وی نہیں ویکھ سکدے تے آپ وی کچھ نہیں دینیے
 اوہدی روزی دا سبب سکھاں وٹوں بنیا ہویا اے، ایس دی صورت ایہہ اے
 کہ ایہہ سکھ احمد یار دا ادب وی کر دے نہیں تے تو اضع تے خدمت وی کر دے
 نہیں۔ پھیر جدوں راجہ ور بے چھیمہ ہی اوس نون کچھ نہ کچھ گھلدا اے تے مرالہ دے
 لوک سڑ دے نیں آپ ایہناں دی حالت ایہہ اے کہ کبھی سکھ تے کبھی مسلمان جدوں
 ایہناں نون کوئی مطلب ہوندا اے تے کہندے نیں "اسی تیرے مریداں" پر حالت
 ایہہ اے کہ جدوں فصل ہو جانڈی اے امام مسجد ہون دے باوجود اوس نون اک
 دانہ نہیں دیندے جے کتے پھٹے منگن چدا جاوے ساری دیہاڑی بھاکے ٹھی
 پھٹے نہیں دیندے بلکہ منجھ گاں بیار پے جائے یاں چوری ہوجائے تے ناں
 کڈھان نئے آوندے نیں اُنج کہندے نیں کہ جدوں دامیاں احمد یار اے
 مرالہ وچ خیر ہوگئی اے پر ایہہ لوک دیوں کھوٹے نیں، حالت ایہہ اے کہ سر ہوں
 رے ساگ توں ورساں دی دوستی چھڈ دیندے نیں۔ احمد یار کدی کس دے پھوٹا
 لے کرے

تخت مرالہ شنگے والا رامھ کدی ہو چکے
 ات ویلے نہ آرمیت بے چور اچکے ہو گئے
 مرالہ دے نوہاں دی چور اوس اک ہور موقعے ات نو لکھی ہر بار اوس مرالہ
 وچ اک سیت تعمیر ہو رہی سی احمد یار نے اندازہ لاکے دسیا کہ ایہہ سیت دا کس
 نہیں، لوک اوہدے ویر پے گئے ایہناں اوہدی ضد نال رت ہر بار اوس
 تے کہندے نیں اوس نون پھڑکے لٹیا، اوہنے اپنے پیٹھوں تے لکھی
 مدد سکدیاں اوہدی مدد دے حوالے نال مرالہ نے اوس نون دی چور لکھی

۱۔ احمد یار: حاتم نامہ، لاہور۔ ۱۹۲۵ء۔ ص ۲۳۰۔

۲۔ اوہی: ص ۲۳۱۔

جہدے فتح اوہ حاتم نامہ دے مقابلے وچ بڑا سخت رویہ اختیار کردا اے
ایہتوں تیکر کہ مرالہ تے تہر نازل کرن دی بددعا وی دیندا اے

جیوں مہتر نوح اُمرت ہمتوں گلہ گزاری کردا سی
تھلدا سرتے پتھرو لٹے درداوتے جردا سی
رب تھیں نہ شرماندے کافر صبر پیا مہتر دا سی
اسدی پاک جناب دے وچوں آیا حکم تہر دا سی
اونویں ایہہ مرالہ منگدا تہر قلور تہارے دا
یا عبدالقادر کر خصمانہ اپنے احمد یارے دا

اوہ کہندا اے کہ مرالہ وچ وسدیاں اوہنوں وینہہ سال ہو چکے نیں پر اہتوں
دے لوک اوہدی طبیعت دے جانوں نہیں ہوئے نہ لوک اوہنوں چنگے لگدے
نیں تے نہ امی اوہ لوکاں نوں چنگا لگدا اے۔ ایہناں گنواراں نے اوہدی
قدر نہیں کیتی کیوں جے اگے اوہ جس تھیاں وی رہیا اے لوک اوہدی عزت
کر دے سن پر مرالہ دے لوک ابو جہل نیں۔ اوہ کہندا اے کہ اوہدا قدر گھٹان
لسی اپنے کولوں امی کوئی جھوٹھا مسئلہ بنا کے شگوفہ چھڑ دیندے نیں تے
پھیر لڑنوں وی باز نہیں آوندے۔ اوہ لکھدا اے

مرد نہ کوئی عزت والا ایہتے حکم زانا اے
گر گل پار اتارن والا نہ کوئی مردانہ اے
نہ کسے شوق نماز رونسے راکم کسب شیطانہ اے
کنجر بھنڈ جواتے چوری اس دے دابانا اے
گل نہیں اک بھڑوے وانگوں ٹھٹھ جویں سناردا

۱۔ احمد یار : مدح غوث الاعظم، سچو مرالہ قلمی مملوکہ راقم الحروف، ورق ۳ (ایہہ سچو
اجے وی مرالہ دے کئی لوکاں نوں یاد اے۔ (ش م)

یا عبدالقادر کو خصمانہ اپنے احمدی سے دالے

اوہ کہندالے کہ اک کھوہ روزی دے اسباب دالمیاسی ایہہ وی مردود
 کھہا کے رہے، جان لگنا آں تے چی چاں کر کے جان نہیں دیندے، پر
 پچھوں بہہ کے مخول کردے نیں۔ میرے علم تے عقل اپنے ہتھ دی تلی تے
 رکھ کے پھوک مار کے اڈا دیندے نیں، میں چپ کر کے سب کچھ جڑا رہنا
 آں ایہہ تیدا لمارے جہڑی جان نہیں دیندی یا عبدالقادر توں امی کوئی کرامت
 دکھاتے ایہناں نوں خوف پا۔ اوہدی لکھت جس سخی سرور پڑھدیاں ایس
 گل وا احساس ہوندا لے کہ اوس نوں کسے نے تنگ کیتا لے اوہ ایہنے ناں
 ظاہر نہ کر کے کہندالے کہ جہڑا اوہدے نال لڑدا لے اوس نوں اپنی پاہر روز
 اوس نوں پنج ست جتیاں ہن بے

احمدیادے ججوبہ شعر اوہدی لکھت احوال زمانہ وچ وی آوندے نیں
 ایہہ نظم اک لحاظ نال اوس زمانے دا آشوب لے، اوہ کہندالے لے
 بڑا زمانہ آیا یارو قہر ظلم بادشاہی ہے
 کسب داراں نے کسب جھڈا یا کرنی لے نہ راہی ہے
 نقد جنس کچھ لہجدا ناہیں ہر اک لے گل پھہا ہی ہے
 کہیں رامٹ نہ لہجدا کوہندا مگر سپاہی ہے
 باہر وں ہری لہی وڑدھ کٹکاں گھوڑیاں شور مچایا ای
 حال پکار نہ سن دا کوئی رور و حال و سجا یا ای لے

- ۱۔ احمدیادے مدح و تحسین، ججوبہ سرائے تلمی مملوکہ راتم الکر و ف و رق ۱۲ ایہہ
 ججوبہ جے وی سرائے تلمی کوہال نوں یاد لے۔ ریش م
 ۲۔ احمدیادے جس سخی سرور سلطان ... پھالیہ ص ۳۔
 ۳۔ احمدیادے احوال زمانہ ... پھالیہ ص ۶۔

اوہ لکھدا لے کہ مسلماناں تے شامت پئی اے تے ریت و تاج نسا دا آگیا
 لے خوب خدا، زہد، عبادت، پنج نمازاں، تریہہ روزے سب چھڈ چکے نہیں
 اولاد پھردل ہو چکی اے تے ماپے چھڈ چکی اے، شاگرد استادان دے بیوفا
 ہو گئے نہیں، بھرا بھرا لڑ لڑ مر دے نہیں تے ماں پوٹوں کجھ نہیں سمجھدے
 ایہہ وجہ اے کہ مسلماناں نوں ایس زمانے و تاج مصیبت نے گھیریا لے تے کافر
 موجدان مان دے پے نہیں۔ احمد یار نے جھوٹے عالماں تے اگوں اوہناں دے
 جھوٹے شاگرداں دی خوب خوب خبر لئی اے اوہ کہندا لے سہ

ایس صدی دے علماواں دا چالا ریتی ریالی ہے
 رشت لے کے مسئلہ کہندے ایہہ شامت بُرائی ہے
 ڈاڈھا کر کے رو کر باندے جن ایہہ بنی و دیا نی ہے
 پڑھ کے مسئلہ دسدے ناہیں سچی گل چھپائی ہے
 رو ریا دیاں علماواں دا ایہہ وعید لکھایا اسی
 آتش دے تن کپڑے ملن پڑھکے جہناں چھپایا اسی

میتاں و تاج پڑھن والے شاگرداں دا وی گڈا خوب بھدا لے اے ایہے
 اوہدا انداز جزئیات نگاری پاروں بڑا موثر لے سہ

پڑھدے پھرن مسافر کافر کنگھی سرے دانی ہے
 چھتیں ڈوہل مسیتوں دیوے ذرا پٹی چمکانی ہے
 تیری بلین کیڑی اڑیا میری رن سلاتی ہے
 مکھن گھت لستی و تاج دیندی کڈھدی جڈن ہانی ہے
 تکرے پھرن جھگی دا بوہا لگا دار تے لا یا اسی
 و تاج مسیتی فعل کما دن پھوہر پلپیت وچھایا اسی

۱۔ احمد یار : احوال زمانہ ... پھالیہ ص ۷۔

۲۔ اوسھی : ص ۷۔

اوپد اکہنا ایہہ اے کہ شاگرد جدوں پڑھ جانڈے نہیں تے اُستادوں
 جھل جانڈے نہیں تے کہندے نہیں مینوں تے علم کڈنی پیو داوے توں ملیا سی
 ایہو جیہے شاگرد جدوں اک تھاں بدنام ہو جانڈے نہیں تے قرآن کچھے مار کے
 ہو مسیت وچ جا ڈیرے لاندے نہیں ایہناں نوں منگن دی عادت پے جانڈی
 اے ایس لمی ایہناں دی زبان وچوں تے کسب وچوں برکت جانڈی رہندی اے
 مکدی گل ایہہ اے کہ احمد یار نے اپنے کلام وچ جس نوں برائی تے ننڈیا
 دے قابل سمجھیا اے اوہنوں بُرا آکھیا اے تے کھل کے اوہدی سچو لکھی اے
 اوہدی سچو ذاتی وی اے تے غیر ذاتی وی، اوہ سچو لکھدیاں ایس گل دانتار کر دیندا
 اے کہ جس دی سچو اوہ لکھ رہیا اے ہدا جواز کیہ اے اوہدا اختلاف عام کر کے
 جاہل لوکاں نال اے جہڑے اوپدے علم دی قدر نہیں سن کر دے سگوں مخوں
 اڈاندے سن۔ دوسرا اختلاف اوہدا بے ادباں، اسلام دی ہدایت تے نہ
 چہن والیاں تے جاہل تے بد اخلاق شاگرداں نال اے جنہاں دی اوہ کھل
 کئے نکھیدی کردا اے۔ اوس نے اپنی سچو وچ کئی تھاں سخت لفظ وی ورتے نیں۔
 جیویں مردوز، البوجہل، کافر مجہول گنواراں دا وگ شیطان وغیرہ۔ اوہدی سچو دا
 زیادہ تاثر غصے دا بن دا اے پر اک دوتھاں ہاسو مینا منظر وی آؤندا اے۔
 جیویں سنسار دا ڈھنڈ کہنا یاں شاگردا مسیت دے دیویاں وچوں تیل سہ تے
 لا کے سرمہ پا کے پنڈ دیاں عورتاں مارنا تے ایہناں دے مکالمے دا رکھتے لایا
 ای یاں چھوٹری پیت وچھا یا ای وغیرہ۔ احمد یار اک کامیاب سچو گو اے۔

احمد یار: اک کھوجی (محقق) اک نقاد (پارکھ)

دیکھیا جائے تے تنقید دا وجود اوردوں توں ای اے جدوں توں انسان
 نے ایس دھرتی اُتے پیر رکھیا اے پر ایسی دی نوعیت ابتدائی دور وچ زندگی
 یاں خیال دی تنقید دی سی جہڑی اوج وی موجود اے تے رہندی دنیا تیکر۔

موجود رہے گی پر تنقید دا اک ہور رُوپ وی اسے جہڑا دنیا اُتے فنون دی
 ایجاد دے مگروں وجود روح آیا ایہہ انسان دے تخلیق کیتے ایہناں فن پاریاں
 اتے تنقید اے ایس دے وی اگوں دو حقے نیں اک تنقید دا حق ایہہ فن پارہ
 تخلیق کرن والا ادا کردا اے کہ تخلیق ویلے اپنی تخلیق نوں اوہدی بنتر دے مرحلیاں
 وچ ای اک نقادری نظر نال دیکھدا تے اپنے وتوں اوہنوں اک مکمل صورت
 وچ تیار کردا اے۔ تنقید دا روح حقیقتہً اس تخلیق اُتے روحیاں دی نظر تے اوہدے
 چنگ مند دا تارا اے۔ اوج دے دور وچ اصل تنقید ایہو اے جس اتے
 بحث وی کیتی جاندی اے تے جس اُتے غور و فکر کر کے اوہدیاں حدّاں
 اوہدا منصب تے اوہدے فائدیاں دا گورپٹ لایا جاند اے۔ تنقید دے ایس
 حصے نے باقاعدہ اک وکھ علم دا درجہ حاصل کر لیا اے۔ اسی ایہہ لطیف
 فناں وچ وی تنقید وچوں ادبی تنقید بارے گل کراں گے کہ احمد یار دا تعلق
 لطیف فناں وچوں لکھن دے فن یعنی ادب نال اے۔

ایہہ گل ہن پنجابی دے سارے ای عالم من دے نیں کہ باقاعدہ ادبی تنقید
 پنجابی ادب وچ احمد یار دی تنقید دے نال ہوند وچ آؤندی اے۔ ایہوں
 پہلاں ساڈے شاعران نے جہڑی تنقید کیتی اے اوہ یاں تے زندگی دی تنقید
 اے یاں کسے خیال یاں نظریے دی جہڑی سدھا ادب یاں ادبی مسئلیاں نال
 تعلق نہیں رکھدی۔ وارث شاہ نے جے ایہہ آکھیا اے کہ سہ

فقہ جوڑ کے خوب درت کیتا جیہا پھل گلاب دا توڑا ای

تے بیدے وچ اوس نے کوئی تنقیدی اصول بیان نہیں کیتا سگوں اوہ
 اپنی اک لحاظ نال تعریف پیا کردا اے، ادھر جدوں اسی احمد یار ول دیکھنے
 آن تے اوہدے وچ سانوں ایس رنگ دے نال نال اک روحا تے بھریا
 رنگ وی نظر آؤندا اے تے اوہ اوہدا روجے پنجابی لکھاریاں بارے
 اپنی بے لاگ رائے دا اظہار تے لکھن دے فن بارے کجھ اوہناں اصولاں

دانتارا اچھڑے لکھت نون مکمل تے اثر والا بنا دیندے نیں۔ جو کھجیا احمد یار نے اپنے کلام بارے اکھیا اے اوہدے وچ وارمتھ وانگ ایہہ گل وی موجود اے کہ شعروچ وزن ضروری اے تے بیت برابر ہونا ضروری اے۔ حاتم نامے وچ اوہدے این قسم دے شعر دیکھو۔

وچ پنجاب پنجابی شاعر نہیں کوئی ات ویلے
بیت نہ ٹکے تروٹ نہ ونجھے سرے برابر میلے
نہ اس شعر میرے وچ کوئی خامی بی ضروری
جیوں کوئی گل سنا ندا جاوے تول بنائی پوری
رہی عربی دے نال نکاں وچ ناہیں ہندوستانی
ہندی وال نہ فارسیاں تھیں دیکھیں سمجھ دھسیانی
جیہڑا حرف وزن دا بھالاں اگے آن کھلے
گلاں کردیاں قلم نہ مٹھرے بول برابر ہودے

ایہدے وچ احمد یار نے شعروچ وزن دی خوبی ہون دے نال نال اک ہور گل دا ادھا کیتا اے تے اوہ اوہدی سادگی اے اوہ کہندا اے کواک تے اوہدے مصرعے برابر ہوندے نیں رو جے اینج جیوں گلاں کردیاں جانی دا لے اینجے اوہدے شعر آؤندے نیں۔

احمد یار دا تنقیدی فکر اوہدی ذات توں باہر نکل کے پہلی واری ہیر رانجھا (مطبوعہ) وچ سامنے آؤندا اے جتھے اوہ وارث شاہ بارے اپنے تنقیدی دھاراں دا اظہار کردا اے، ایہہ حصہ ملاحظہ فرماؤ۔

وارث جنڈیالے والے واہ واہ ہیر بنائی
ہی وی رسی او سے دی کیتی نکھی توڑ پنجالی

۱۔ احمد یار: حاتم نامہ، لاہور۔ ۱۹۲۵ء۔ ص ۱۷۵۔

جواٹکل مضمون بھن دی اُس سو میں نہیں کائی
 وڈا تعجب آدے یارو ویکھ اُس دی دانائی
 میں قصے لکھدیاں واپے پنجاہ سٹھ اپنی عمر لنگھائی
 تے اُس قصیاں وچوں ایہو اکتو ہیر بنائی
 کیہ آکھاں لولی تھاں لگدی کیہ گل ڈھکدی آئی
 احمد یار کہی اس جہی اٹکل میں نہیں آئی
 جتنے قصے اتے کتاباں عمر ساری میں جوڑے
 گنن لگاں تے یار نہ آون جوڑتاں سو مھوڑے
 پراک سگھڑ اکتو گل کر کے منصب پاون دورے
 دو جے ریس نہ کرن سناون سے تقریراں توڑے
 اپنے مٹھوں سلاہ نہ سوہے تارے توڑی توڑے
 سخن جہاں دے لوک سلاہن ہین جگتے تھوڑے
 پون قبول حضور جہاں دی گل نہ کوئی موڑے
 احمد یار پیارے سوئی آپ جہاں نوں توڑے
 احمد یار نے اپنے تنقیدی ویروے وچ تناں گلاں دا وادھا کیتا اے
 اک ایہہ کہ وارث شاہ نے جس طریقے نال ڈھکواں خیال (گل) لیا ندی اے تے
 دو جے اوس خیال نوں جس طرح موزوں لفظاں نال بیان کیتا اے ایہہ اٹکل راجے
 اوس نوں نہیں آئی۔ تیجے اوہدے کلام نوں لوکاں نے سلاہیا اے ایہہ گل ابلاغ
 وچ آؤندی اے جس نوں اسی صحیح یاں مکمل ابلاغ آکھاں گے جس پاروں
 لوکاں اتے اثر ہوندا اے۔
 آؤہن احمد یار دے تنقیدی وچاروں دی بھال وچ مور اگے چلیے

۱۔ احمد یار بہیر رانجھا، پھالیہ - ۱۹۲۸، ص ۱۴۹ تے ۱۵۰ -

ایہوں مگروں اوہدے تنقیدی وچار مکمل تے تارویں رُوپ و ترح اوہدی چھیکڑلی
 (عمر دی) لکھت احسن القصص و ترح آؤندے نیں جتھے اوہ اک تنقید نگار دے
 نال نال اک کھوجی دے رُوپ و ترح وی جھاتیاں ماردا جا پدا اے آؤ
 احسن القصص دا ایہہ پورا حصہ دیکھیے ۔

لوکاں سے فتنے پیا جوڑے پڑھے جنہاں رسالے
 پر گل ول نہ ڈھٹا حافظ مسلماناں دے
 نک دی سیدھے اوہو حقیقت لکھی اوہ سوکھالی
 ہر کوئی عورت بھی اوہ جانے چہرہ کتن والی
 سحر اشعر نہ حافظ جیہا توں پورا اُس بٹی
 پرا گلیاں پھلیاں شاعران دی ہیں اس وی گھسرتی
 پیو نال نہ ریس کسے دی اُس و ترح سوز علیہ دی
 مست نگاہ کیتی اس پاسے کسے فقیر ولی دی
 وارث شاہ سخن دا وارث کتوں نہ ٹھکیا ولسیا
 پر منراہی چکی وانگوں اُس نکا موٹا دلسیا
 درد سوز والا اوہ بندہ بولیا سمجھے مہیا نال
 پر جو ذکر فکر اس کیتا قابو نہیں سبحان
 مقبل بھی ہو چکا مقبل اپنے و ترح زمانے
 حامد بھی اکھوایا شاعرانہ نال زبانی
 جنہاں گون نہیہ کاری ہو دے ہیں بہانوں تازی
 یا و ترح راہ حقیقت ہوون یا و ترح راہ مجازی
 ہنجروں دُولہن موہنوں نہ بولن دوہڑے در ہجرے
 سان چٹھے ہوئے نجر وانگوں کھبن و ترح جگرے
 اوہ شاعر ہوندے کر کے بالین جنہاں تن من بالے

خوش بیخوش خوش ہنس وائے نہ اوہ لوک سکھانے
 ہاشم سستی سوہنی جوڑی صدر رحمت استادوں
 پر دل و توجہ و ڈا تجبب آوے شیریں نے فریادوں
 خسرو شیریں دا جو قصہ و توجہ کتبا باں پڑھیا
 ہاشم ہو رطرح کچھ لکھیا ساڈی نظر نہ چڑھیا
 پرہن لکھن اتے کیہ مرقوت ہے ایہ فیضان الہی
 پر شاعر سوئی جس دی گل و توجہ دیوے علم گواہی
 علم عقل تدبیر عرفیاں دا ویس نہیں کچھ چلے
 ایہہ قلزم دی موج نو نیزے پہنچن عرش اُچھتے
 رانجھاتے میاں یارا ہوئے چھٹیاں و توجہ سراہی
 جتنا بول گئے جس سنیا ہو ر سنا کہندا سی
 حافظ بر خوردار جو آہا رانجھتا چھٹی والا
 اس تے وی فیضان الہی علم عمل و توجہ باہلا
 علی حیدر کوئی سید ہویا اُس جے بیت بنائے
 عشقے دی تاثیر دے و توجہ تیر وانگوں دھس جائے
 جس تھیں بیت اگوسن و توجھیں رہیئے منتاں کر دے
 اگلا بھی کوئی یاد ہی تے تیر چلے چھک دھرتے
 پوترامائی صفوراں دا اک صالج مرد ولی ہے
 دل ملتان سخن اوس دے و توجہ بھی تاثیر بھلی ہے
 پاوے تے ٹکادے جیہڑا دل چھل جانے سوئی
 جے مٹکانہ جانے کس کم پاندا ہے ہر کوئی

۱۔ احمد یار، یوسف زلیخا، قلمی نوشتہ، ۱۸۸۴ء، مملوکہ راقم الحروف ورق ۱۱۲ ب

دل دی پگڑ سو اس سازوں سُر نہ وُجہ دے پورے
شاعر جو نہ عاشق ہو و سے اس دی نامنطورے

اوہناں لوکاں دا حرف اوہو جو سارا سوز گداز می
بھانویں عشق حقیقی ہوسے بھانویں عشق مجازی

دوہڑے جان محمد والے اک اک دل نوں پھڑے
قصے بھی اوس بہت کہے پر چنگے بریت نہ ہڑے

بیت سلسلہ سلطان باہو دے جس وچ عشق حقانی
احمد یار مرید میراں دا مرشد شاہ حبیلانی

واہ دوہڑے سلطان باہو دے چیردو سلو جانے
بے درداں دا درد دھاندے بگا راہ وکھاندے

صدیق لالی یوسف دا قصہ صرف تصوف مکھیا
قصہ کھول سناون دا کجھ اس دی فکر نہ رہیا

جو کلام اوس مرد خدا دے کہتی ادا زبانوں
خبر سوک فقہ تفسیروں آیا توں سرق نور

پر بیت بناون دی اوس مڈھوں میں صلاح نہ کہتی
بگٹے موٹے مار بگندے گل دی کفنی سینتی ساد

احمد یار دے ایس ویڑے دے دو انگ نہیں، اک تحقیقی اے تے دو جا
تنقیدی۔ تنقیدی ویڑے دے اکوں دو انگ نہیں پہلا کسے شاعر دے کلام ہے
اپنی پرکھ واسطہ مطلب اے نقد اپنا تبصرہ تے دو جے ایہناں دے حوالے
اسی تنقیدیاں پرکھ دے اصول آؤ ایہناں نوں تار کے سامنے لیا یے۔

تحقیقی انگ

۱۔ احمد یار: یوسف زلیخا قلمی نوشتہ ۱۸۸۴ء مملوکہ راقم الحروف ووق ۱۱۲ ب، ۱۱۳ الف۔

احمد یار نے اپنے تحقیقی ویرسے و بیج جنہاں شاعران و تذکرہ کیتاے اوہناں
 و بیج حافظ (برخوردار) مسلمانن والا، پیلو، وارث شاہ، حافظ شاہجہان مقبل، حامد
 شاہ عباسی، ہاشم شاہ (برخوردار) رانجھاچی والا، میاں یار اتے رانجھا چھٹیاں والا،
 سید علی حیدر، مانی صفوراں دا پوتر، سلطان باہوتے صدیق لالی شامل نیں پہلی گل تے
 ایہو لے کہ احمد یار نے ایہناں دا ذکر اوہناں دے زمانے دے حساب نال نہیں کیتا، زمانے
 دے حساب نال پہلاں پیلو دا ذکر ہونا چاہی داسی، پھیر حافظ برخوردار سلطان باہو
 سید علی حیدر، حافظ شاہجہان مقبل، صدیق لالی، مانی صفوراں دا پوتر، سید وارث شاہ
 رانجھا، میاں یار، حافظ برخوردارچی والا، حامد شاہ عباسی، ہاشم شاہ تے جان محمد
 بیج جا پدا لے کہ اوس نے ذکر کیتے شاعران دے زمانے نوں سامنے نہیں رکھیا، سگون
 صرف ایہناں دے کلام نوں سامنے رکھیا لے۔ ہاں ایہناں وچوں اوس بعض شاعران دے
 تھاں لکانے دا ضرور ذکر کرتا لے جیوں حافظ برخوردار مسلمانن والا۔ رانجھا تے
 میاں یار دونوں بارے دسنا کہ ایہہ چھٹیاں دے وینک نیں تے مراسی نیں۔
 علی حیدر دے بارے دسنا کہ سیدی، مانی صفوراں دا پوتر، جیہدا اوس نال نہیں
 لکھیا اوس نوں ملتان دے علاقے دادسنا۔ احمد یار دی اک ایہہ وی گل تحقیق دے
 کھاتے و بیج ہاندی لے جیہڑی اوس ہاشم با لے لکھی لے کہ اوس شیریں فرہادی
 بنیادی کہانی اوہ نہیں لکھی جیہڑی کتاباں و بیج موجود لے احمد یار دی ایہہ گل ٹھیک
 لے۔

سید شریف احمد شرافت نوشاہی، اذکار نوشاہیہ و بیج، حافظ برخوردار تے نیں ایہناں
 وچوں اک حافظ برخوردار موضع بچہ چھٹہ ضلع گوجرانوالہ دادسیا لے، ایہہ قاضی زاہد
 سی ایہہ شاعر سی۔ قریشی احمد حسین احمد قلعہ داری ہورال ۵ ہور برخورداران دا ذکر

سید شریف احمد شرافت نوشاہی، اذکار نوشاہیہ، ساہنپال شریف ۱۹۶۴ء

کیتاے۔ ایہناں وچوں حافظ برخوردار مسلماناں، الے نون چیمہ چھٹھ پرگنہ صوبہ لاہور دا
 رسیاے، ایہہ شاعرسی تے پیدائش ۱۰۳۰ھ دی۔ احمد یار نے جس رانجھا برخوردار
 نون چٹی دا رسیاے، قریشی احمد حسین قلعداری ہوراں میاں محمد رے حوالے نال
 ثابت کیتاے کہ ایہہ اوہورا رانجھا برخوردارے جس نون تخت ہزارے والا دی
 آکھیا جاندے۔ قریشی ہوراں دا اکھنڈاے کہ ایس نون اڈ چٹی والا کوئی برخوردار
 نہیں۔ میاں یار جس رانجھا برخوردارے نال کیتاے ایہناں دونوں
 بارے اچھے توڑی گل ہور اگے نہیں ٹری۔ میاں یار دا کلام احمد یار رے اوس مجموعے
 وچ موجود اے جس نون احمد یار نے آپ ۸ - ۱۲۰۴ھ وچ تیار کیتا۔ مجموعے دا ایہہ
 حصہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعداری ہوراں دی ملکیت اے۔ ہن رد گئی گل مائی صفورا
 رے پوترے دی جس دا تھاں احمد یار نے ملتان ول لکھیا اے پر ایہناں نہیں
 رسیا۔ مائی صفوراں دا جنم موضع جڑالہ وچ ۱۱۵۵ھ مطابق ۱۷۴۲ء دا اے۔ پچھتے
 وفات ۱۲۰۹ھ مطابق ۱۷۹۴ء دی اے۔ ایہہ ملتان ول رے ای ہوئے نیں ایہناں
 دا مزار علی حیدر رے مزار تون تن میل رے ناصی اے۔ حضرت مائی صاحبہ
 رے فرزند صالح محمد بارے ایہہ گل تواریخ غلغ ملتان وچ موجود اے کہ اوہ بڑے
 عالم فاضل سن تے اوہناں دیاں تصنیفاں وی موجود نیں جنہاں وچ ہندی (پنجابی)
 وی ہے۔ اوہ رے بعد حضرت مائی صاحبہ دی اولاد وچوں صاحبزادہ حاجی محمد ہونے

۱۔ قریشی احمد حسین احمد قلعداری پنجابی ادبیات دا تحقیقی مطالعہ، لاہور ۱۹۷۵ء، ص ۳۵۴۔

۲۔ اوصی : ص ۳۵۴۔

۳۔ صاحبزادہ یوسف طاہر (دیباچہ) سٹی نون از صاحبزادہ حاجی محمد صفوری، لاہور ۱۹۷۲ء، ص ۱۳۔

۴۔ اوصی : ص ۱۵

۵۔ اوصی : ص ۱۴

۶۔ اوصی : ص ۱۵

نیں چھپڑے ۱۸۸۰ء وچ پیدا ہوئے۔ ۱۹۳۴ء وچ وفات پائی۔ آپ نے چومصر عیاں وچ سستی ہون دا قعدہ پنجابی وچ لکھیا اے بھانویں مائی صفوراں رے پوترے بارے اجے ساریاں گلاں سامنے نہیں آیاں پر ایہہ گل ثابت ہو کے سامنے آچکی اے کہ ادھناں دی اولاد وچوں شاعر موجود سن تے ایہہ ملتان دے علاقے دے سن۔ احمد یار دے سہکالی شاعر جان محمد بھانویں تاریخاں تذکریاں دیاں کجھ نہیں لکھیا پر ایس بارے ایم۔ اے (پنجابی) دے پتھر تے لکھے شتاق احمد چیمہ دے مقالے وچ احمد یار دیاں دوھیریاں گلاں دی تصدیق ہوندی اے۔ ایہہ مطلب ایہہ ہویا کہ احمد یار دا ایہہ ویرا بعد دے کھوجاں واسطے ودھیرا لاہور تک ہویا اے ایس حوالے نال اسی احمد یار نوں پنجابی ارب دا اک لحاظ نال پہلا محقق وی متھ سکے۔

آل۔

ہن آؤ اوہدے تنقیدی وچاراں ول، احمد یار نے اس بقصص (یوسف زلیخا) وچ جیہڑا ویرا دتا اے ایس دے حوالے نال اوہدے تنقیدی وچاراں پنج نتر دے نیں:

نظری تنقید

(۱) گل ول نہ ڈٹھا (۲) تول پورا (۳) سوز علیحدی (۴) درد سوز والا (۵) زکرتے نکر، (۶) نیہہ کاری (۷) فیضان الہی (۸) گل دی دیوے علم گوہی (۹) تیروانگوں ویہہ جائے، (۱۰) تاثیر بھلی (۱۱) پاوے تے ٹکڑے (۱۲) دل دی پگڑم جے ہیرا نہجائے وچار شامل کریئے تے (۱۳) گل ڈھکدی (۱۴) بولی تھال لگدی۔

۱۔ صاحبزادہ یوسف طاہر (دیباچہ) سستی ہون از صاحبزادہ حاجی محمد صفوری، لاہور ۱۹۶۲ء۔ ص ۱۴

۲۔ ادھی: ص ۱۸

۳۔ مشتاق احمد چیمہ: میاں جان محمد دیویرے والا، مقالہ ایم اے (پنجابی) لاہور ۱۹۶۵ء

۴۔ مقالے وچ میاں جان محمد دیویرے قلمی تصویر دا عکس وی شامل اے

عملی تنقید

۱۱) حافظ مسلمانوں والے جھڑی یوسف زلیخا لکھی اے ایہدے وچ اوس نے گل کرن دل دھیان نہیں کیتا یعنی بیان نوں مؤثر نہیں بنایا، قصہ بڑا عام چھپا بنا دتا اے پر اوس دا شعرتوں وزن وچ پورا اتردا اے۔ (۲) پیوڑے شعر وچ اک علیحدہ اسی سوز تے گزار ہوندا اے۔ ایس تے کسے دست فقیر دی نگاہ نے ایہہ گل پیدا کیتی اے۔ (۳) وارث شاہ سخن دا وارث اے ایہدے وچ درد سوز اے پر اوہدے شعر بناوٹ دے لحاظ نال ٹھیک نہیں، مطلب ایہہ اے کہ قافیے وغیرہ وچ اوہ واہ گھاٹ کر جاندا اے (۴) مقبل اپنے زمانے وچ ودھیرا مشہور تے مقبول ہويا (۵) حادثہ شاہ عباسی نوں لوکاں نے گھٹ شاعر آکھیا اوس اپنی زبان توں امی اپنے آپ نوں شاعر آکھیا، مطلب ایہہ اے کہ اوہدے وچ شاعراں والی گل کوئی نہیں۔ (۶) ہاشم شاہ نے کسے تے چنگی جوڑی اے پر شیرس فریاد نوں ویکھ کے جیرانی ہوندی اے کہ اوہ قصہ جھڑا کتاباں وچ لکھیا اے۔ ہاشم نے کسے ہور طرح امی لکھ دتا اے (۷) رانجھیا تے میاں یارادے کلام نوں سنن دے لوک چاہوان نہیں (۸) حافظ برخوردار چٹی والا نوں فیضانِ اہی حاصل اے تے علم تے عمل وچ اُچالے (۹) علی حیدر دے ابیات وچ عشق دی تاثیر ودھیری اے، اک بیت سنن مگروں ہور سنن تے جی کر دا اے (۱۰) مائی صفوراں دے پوترے دے کلام وچ ودھیری تاثیر اے (۱۱) جان محمد دے دوہڑے دل نوں پھڑلیندے نیں (۱۲) حضرت سلطان باہو دے ابیات وچ رب تعالیٰ دا عشق اے ایہہ بے درداں دے دل وچ درد پیدا کر دے تے دل نوں وینہکے رکھ دیندے نیں (۱۳) مدیق لانی نے یوسف زلیخا دا قصہ عرف تصوف، فقہ تے تفسیر قرآن کر کے لکھیا اے قصہ کاری دے حوالے نال اوس ایہہ نہیں لکھیا بلکہ اس نے بکتے موٹے نگندے مار کے اک کٹنی جیہی تیار کر دتی اے۔

اُن آؤ ذرا تنقید سے نظری اصولاں دے حوالے نال احمد یار دے نظری اصولاں
 نوں دیکھئے واپھیئے۔ عربی فارسی تے اردو دے حوالے نال دیکھیا جاوے تے ایہدے
 وٹھلے دور و توح سانوں تنقید دا مشرقی سکول پردھان دسدالے جیہدے و توح تن
 اصول بڑے ضروری مئے جانڈے نیں۔ کسے وی ادب پارے نوں علم معانی بیان
 تے یدیع دے اصولاں نال پرکھیا جانداں۔ بعض نقاد عروض تے علم القوافی
 دے مطالعے نوں وی لازم قرار دیندے نیں۔ سید عابد علی عابد ایس آخری اصول
 نوں نقادوی ایڈا ضروری نہیں سمجھدے اپر ایس دے نقاد نوں کجھ نہ کجھ جانوں
 نوں وی ضروری سمجھدے نیں۔ علم معانی و توح ایہیہ اصولاں تے معیاراں گتے
 بحث کیتی جانڈی۔ اے جہناں دا تعلق زبان تے بیان تے کلمہ و کلام دی درستی
 تے نادرتی نال ہوندا اے۔ علم بیان دا تعلق ادب پارے دے مضمون نال
 ہوندا اے جس نوں بیان کے وکھ وکھ ڈھنگاں نال پیش کیتا جاسکتا اے۔
 کدی واضح تے کدی اشارے رمزاں سینت نال ایہو ڈھنگ اے جیہدے
 و توح معنیاں دے لحاظ نال سمندر نوں کوزے و توح بند کیتا جاسکتا اے۔
 پنج ای علم بدیع و توح شعر نوں سوہنا تے من کچھواں بنان دی اٹکل رستی جانڈی
 اے۔ ایہدے و توح ادب دیاں جمالیاتی کیفیتاں دا پتہ لایا جاندا اے۔ ایہہ
 جمال یاں سوہنیاں اکھراں و توح وی ہوسکتا اے تے خیال یاں فکر و توح وی ہوسکتا
 مخری تنقید مجا نوہی افلاطون یاں ارسطو توں ٹری پرا ایہدے منہ ہانڈا بعد
 و توح اگھڑیا جمالیاتی قدریں دے حوالے نال گل کیتی جاوے تے آئی۔ لے

۱۔ پروفیسر سید عابد علی: اصول و تنقید ادبیات، لاہور۔ ۱۹۶۶ء، ص ۱۴۸ (اردو)

۲۔ حافظ عبد الحمید سرشار: ادبی ریشماں، لاہور۔ ۱۹۶۰ء، ص ۱۲۲۔

۳۔ ادھی: ص ۹۹۔

۴۔ ادھی: ص ۱۲۔

رچرڈ ایہناں نوں تلاش کرن تے فیصدیان نوں پرکھ دا منصب خیال کردا اے۔ ٹی ایس ایلیٹ دا خیال اے کہ پرکھ سوچ دی اوہ شاخ اے جیڑی دسی اے کہ شاعری کیرے ایہدے فائدے کیرے نہیں تے ذمہ داریاں کیرے نہیں، نظم چنگی اہتے کیوں؟ لوک اوس نوں کیوں پڑھدے نہیں! ادب انسان دے کپڑے کپڑے جذبیاں دی تسکین کردا اے۔ ایخ تنقید دا گھیرا ودھیرا چوڑا ہو کے فاسے دی داہی وچ اپڑ جاندا اے مغربی تنقید پاروں ایس ویلے نظری تے عملی تنقید تے ایس دے اگوں کسی دبستان بن چکے نہیں جیویں کلاسیکی یاں سائٹفک تنقید، اثرائتی تنقید، تاریخی تنقید، نفسیاتی تنقید، تقابلی تنقید، تشریحی تنقید، متنی تنقید، مارکسی تنقید وغیرہ وغیرہ۔

تنقیدی اصولاں موجب عام کر کے پنجیاں سندراناں نال کسے ادب پارے دا چنگ منڈنٹا ریا جاندا اے (۱) خیال یاں مضمون (۲) جذبہ (۳) تمثیل (۴) موزونیت (۵) لفظاں دا چنا (۶) بیان بدیع۔ آڈ احمد یار دے نظری اصولاں نال ایہناں سندراناں نوں رلائیے۔ خیال یاں مضمون دی ضرورت احمد یار نے اپنے دیروے وچ گل دے حوالے نال محسوس کیتی اے۔ گل ڈھکدی، گل ونہ ڈھکا، گل دی دیوے علم گواہی، ہن آؤ جذبے ول جدوں اوہ کہندا اے سوز علیحدی، درد سوز والا، دل دی پگڑ، تیروانوں ویہہ جاوے، نیہہ کاری اے ایہہ ساریاں نکالاں اوہ نہیں جنہاں نال جذبیاں نوں ٹنبیا جاندا اے۔ مطالب ایہہ اے کہ شاعر لئی ضروری اے کہ اوہدا شعہ خیال دے لحاظ نال تے جذبے دے لحاظ نال تہوہ پوریا ہووے جے شعہ وچ جذبے نوں ٹنبن والی کوئی گل نہیں تے ایہ شعہ نہیں کہا سکدا کیوں جے اوہدے وچ دل دی پگڑ تے تیروانگوں ویہہ جان

۱۔ حافظ عبد الحمید سرشار: ادبی رشتاں، لاہور، ۱۹۷۰ء، ص ۳۳۔

۲۔ اوہی: ص ۸۱۔

والی کوئی گل نہیں ادبدا خیال اے کہ ابنج "کاری نہیں" نال ای ہو سکدا اے جے بندہ
سوزگداز والا نہ ہووے تے جذبے دا ہٹ شعرو وچ وگ ای نہیں سکدا۔ ہن
آو تخیل ول، شعرو وچ تخیل دا ہونا ضروری اے۔ تخیل دا تعلق شعری طریقہ اظہار
نال اے، اگوں ایہدیاں دو صورتاں نیں، اک مادی سچائی تے دوجی مشاہداتی سچائی
کے چیز نوں جویں ویکھیا جاوے اوہنوں اپنے دی تے تخیل دے حوالے نال
وی پیش کیتا جاوے شعرو وچ حسن تاں ای پیدا ہوندا اے بلکہ ایہناں گلاں نوں
احمد یار نے ذکر تے فکر راہیں منگیا اے۔ ڈاکٹر گوہنڈ سنگھ لائبہ موجب احمد یار دے
ذکر توں مراد بیان کرن دا ڈھنگ تے فکر توں مراد کلپنا (تخیل) اے بلکہ شعرو وچ
موزونیت وزن تے بحر توں نال آؤندی اے۔ حافظ عبد الحمید سرشار موجب جدو
مضمون تے جذبہ کسے بحر دی قید وچ آجاندا ہے نیں تے اوہناں دا رنگ
تے اثر کچھ ہو رہی ہو جاندا اے، شعرو وزن دے پلٹے وچ ٹیل کے ڈاڈھا
موثر تے پرکشش ہو جاندا اے بلکہ احمد یار ایس نوں پورا توں دے حوالے نال چاہندا
اے اوہ وارث شاہ نوں چونگا شاہ عرمن دیاں ہویاں وی اوہدے وزن توں دے
پاسے دھیان نہ دین نوں "منراہی، چکی وانگوں نکاموٹا دلایا" کہہ کے نیندیا اے۔

۱۔ ڈاکٹر گوہنڈ سنگھ لائبہ: قصہ کار احمد یار تے اوس واقعہ کاروپ (Editing)

& Evaluation) امرتسر ۱۹۷۵، مقالہ پی۔ ایچ۔ ڈی (پنجابی) ٹائپ شدہ نقل مملوکہ

راقم الحروف، ص ۲۱ (گورکھی)

۲۔ حافظ عبد الحمید سرشار: ادبی ریشماں، لاہور، ۱۹۷۰، ص ۷۵۔

۳۔ ڈاکٹر گوہنڈ سنگھ لائبہ: قصہ کار احمد یار تے اوس واقعہ کاروپ (Editing)

& Evaluation) امرتسر ۱۹۷۵، مقالہ پی۔ ایچ۔ ڈی (پنجابی) ٹائپ شدہ نقل مملوکہ

راقم الحروف، ص ۲۲ (گورکھی)

۴۔ حافظ عبد الحمید سرشار: ادبی ریشماں، لاہور، ۱۹۷۰، ص ۹۴۔

ایہہ دکھری گل لے کہ حسن اقصیٰ و ج اوہ آپ ایہدے اُتے عمل نہیں کر سکیا اہمیتوں
جاپدا لے کہ اوہ گل یاں خیال نوں زیادہ اہم سمجھدا لے۔ رہی گل لفظاں دے چُنا
دی تے شاعری و ج لفظاں دے سوہنے تے مناسب استعمال نال ای شعر داکمال
لے۔ احمد یار ایس گل نوں ضروری سمجھدیاں بولی تھاں لگدی داسندہ سامنے لہاؤندا
لے اوہدا خیال لے کہ ایہہ ای نہیں ایہہ ساریاں گلاں دے ہونڈیاں ہویاں وی
شاعر دامتراج شاعرانہ ہونا چاہیدا لے ایہہ رب دی دات اے جس نوں اوہ
"فیضان الہی" کہندا لے ایہہ شاعری ہوندا لے جیہڑا "مٹکانا جان دا" لے۔ ایہہ
ساریاں گلاں رل جان نال ای شعرو ج "بھلی تاثیر" آؤندی لے۔

مکدی گل ایہہ لے کہ احمد یار دے تنقیدی تے تحقیقی وچار بڑے اچے تے سچے
نہیں۔ ایہہ وچار ا ج دے دور و ج وی اہم نہیں تے منے جان دے نہیں۔ ایہناں توں
بعد آئے میاں محمد بخش ہوراں وی سیف الملوک و ج تنقیدی و پروا کیتا لے پر ایس
و ج احمد یار والی گل نہیں۔ احمد یار و ج دو گلاں ودھ نہیں، اک تحقیقی تے دو جا تو صینی
دے نال نال تقیصی کہ تنقید صرف تعریف کرن داناں ای نہیں، ایس حوالے نال احمد یار
اک مکمل نقاد لے۔ ایہہ وجہ لے کہ احمد یار اوس ویلے جدوں کہندا لے "اگلیاں بچھیاں
شاعرانہ دیں ایس ویلے گھسوٹی" تے ایہہ گل ا ج وی سچ جا پدی لے ایس پاروں
احمد یار نوں اسی پنجابی تحقیق تے تنقید دا موڑھی آکھ سکے اں۔

احمد یار: اک طبیب

احمد یار نے طب بارے دو کتاباں لکھیاں نہیں، طب احمد یار تے طب محمدی۔
رستہ ضروریہ طب محمدی (رستہ ضروریہ) پوری کتاب دا پہلا باب لے جس نوں اوس
صرف روگ بچپان لے وکھ کیتا لے۔ احمد یار کہندا لے کہ حکیم داسب توں پہلا کم لے

کہ اوہ روگ پھپھانے، بیماریوں بیماری دستے پھیرا وہدی دوا رکھے۔ اس سلسلے
 وترج نمبض، قارورہ، سودا، صفرا، بلغم والا مزاج وغیرہ دیکھ کے روگ پھپھانیا جا سکدا
 اے۔ ایہ اوہدا کہنا ایہہ اے کہ اس توں اڈ کھان توں نفع نقصان پھپھان لینا وی اک
 طبیب لئی ضروری اے۔ اوہ کہندا اے کہ ایہہ گلاں بیماریاں نہیں ایہناں رے جان
 والے تے ایہناں نوں مسائے رکھ کے علاج کرن والے طبیب اُتے اعتبار کرنا چاہیدا
 اے بلکہ

احمد یار چنگے تے بھڑے حکیم داننارا کر دیاں کہندا اے کہ چیزگا حکیم اوہو اے
 جیہڑا نمبض دی اپنی پھپھان کر سکدا ہووے کہ نمبض دیکھ کے دس دیوے کہ بریض نے
 دال کھادی لے یاں ساگ کھا دالے یاں گوشت کھا دالے۔ اوہدا کہنا ایہہ اے
 کہ طبیب نوں ایہہ اُلکل نری کتاباں پڑھ کے نہیں آؤندی۔ ایہہ عقل تے دھیان
 نال آؤندی اے۔ احمد یار نے نمبض دی پھپھان دے کئی طریقے طب محمدی وترج
 دتے نیں۔ انجے ای قارورہ پھپھاننے مزاج دا پتہ لین دے طریقے وی لکھے
 نیں۔ اس باب وترج اوس چھ اوہناں چیزاں دا ویرا کیتا اے جیہڑیاں روگ پھپھان
 لئی اک حکیم نوں ہر صورت وترج پتہ ہونیاں چاہیداں نیں، ایسے لئی اوس نے طب
 محمدی دے اس باب داناں سستہ ضروریہ رکھیا اے۔ اس سلسلے وترج اوس علم طب
 دیاں مشہور تے مستند کتاباں نوں ماخذ دے طور تے درت کے گل نوں پکا پید
 تے باعتبار بنان دا چار اکتا اے۔ ایہناں کتاباں وترج قانونچہ، قرابادین، دستور علاج،
 علمیہ، تشریح الاعضا، مفرح، طب شفا، اقصیٰ کشف، قیصوری، کفایہ، تحفہ
 بدیعی، شرح اسباب، طب اکبر، موجز، طب قادری، موسس تے دکھ بھجن شامل نیں۔

۱۔ احمد یار: طب محمدی دستہ ضروریہ، قلمی مملوکہ راقم الحروف، ورق ۵۔ ب۔

۲۔ اوسھی: ورق ۵، ب۔ ۳۔ اوسھی: ورق ۱۰، الف۔ ۴۔ اوسھی: ورق ۷، ب۔

۵۔ اوسھی: ورق ۷، الف۔ ۶۔ اوسھی: ورق ۲۲، الف۔ ۷۔ اوسھی: ورق ۳، الف۔ ۸۔ اوسھی:
 ورق ۶۶۔ الف۔

احمدیاری نے ایس کتاب ورح چنگے طبیب واسطے طب وے علم نون وودھ تون
 وودھ جانن وے نال نال ایس پیشے وے تقدس نون سامنے رکھدیاں اک طبیب
 ورح وودھیاں اخلاقی صفتاں وے موجود ہون دی وی منگ کیتی اے۔ احمدیاری
 لکھد اے کہ حکمت وے علم دائرہ نماز اے، زہد تے عبادت تون بغیر حکمت نہیں
 ہو سکی۔ حکمت ورح حکیم نون بیمار دا غم اپنے آپ نون لانا پیندا اے جدوں تیکر
 مریض ٹھیک نہ ہو جائے تدوں تیکر اک سچے حکیم نون کوئی وی کم چنگا نہیں لگدا اے
 حکیم نون چاہیدا اے کہ اوہ خیرات کرے، رب دا خوف دل ورح رکھے، لوکاں ورح
 دل کے نہ بیٹھے، کسے وے گھر آپ جا کے روانہ دیوے، جتنے بہتے حکیم ہون اتنے
 علاج ورح حکیم خور مختار نہیں ہوندا ایس لئی او محضوں کنارا کرے۔ عورتاں نال عشق
 محبت چھڈ دیوے جے کوئی حکیم خوبصورت عورت دیکھ کے کھیوا ہو جاوے تے
 اوس نون حکمت چھڈ دینی چاہیدی اے۔ حکیم نون چاہیدا اے کہ ہر ویلے وضو نال
 رہے چنگی پوشاک پاوے، کوئی عادت یاں سواد نہ پائے دل نون آزار رکھے
 ایہ اوہ صفتاں نیں جہڑیاں ہر حکیم ورح ضروری نیں جہڑا بندہ ایہہ صفتاں اپنے آپ
 ورح پیدا نہیں کر سکدا اوس نون چاہیدا اے کہ اوہ حکمت وے پاسے آئے ہی نہ
 احمدیاری نے اپنی دوجی کتاب طب احمدیاری ورح بوہتا دھیان علاج ول دتا
 اسے پر شروع ورح ایہتے وی علاج تون پہلاں روک بچھانن دی پٹی کردا اے طب
 احمدیاری ورح احمدیاری نے کوئی ۱۹۵۰ سرنا نوبیاں وے تحت ادواڈ بیماریاں وے علاج
 تے نسنے نیکھے نیں۔ اوہدا آکھنا اے کہ ایہہ علاج اوہ نہیں جہڑے اوس بولے اے
 نیں کیجے اوس دونواں کتاباں ورح یونانی طریق علاج نون اپنا یا اے پر کسی نمٹھاں

۱۔ احمدیاری : طب محمدی استہ ضروریہ، قلمی مملوکہ راقم الحروف، ورق ۶، الف۔

۲۔ اوصی : ورق ۶، ب۔

۳۔ اوصی : ورق ۴، الف۔

۴۔ احمدیاری : طب احمدیاری، قلمی مملوکہ راقم الحروف، ورق ۱۴، الف۔

طب اسلامی یعنی نبی اکرمؐ سے حوالے نال وی علاج دسدائے۔ اوس نے ایسی
تے سنیا سی نسخے وی شامل کیتے نیں۔ ایہناں وچوں نین ٹسکھ تے سسرت سنیا سیاں
دے نسخے مثال دے طور تے پیش کیتے جاسکدے نیں۔

مکدی گل ایہہ اے کہ احمد یار اک ماہر حکیم سی، ایہہ پیشہ اوہا پیو دادے توں
سی اوس نے آپوں بہت سارے نسخے ازملئے تے پھیر ایہناں کتاباں وچ لکھے
ایہناں طب دیاں کتاباں نوں اپنے تجربے دے نال نال مستند کتاباں نوں اوس
مآخذ دے طور تے درتیا اے ایسے لئی احمد یار دے اک جنگے حکیم ہون دا کارن
حکیم محمد موسیٰ امرتسری رلامورم نے اک انٹرویو وچ ایہہ سیا کہ تشخیص وچ پنجابی وچ
سب توں پہلا آدمی احمد یار اے، اوس جو لکھیا اے مستند کتاباں توں اخذ کر کے
لکھیا اے۔ ایہناں مآخذاں نوں سامنے رکھ کے بیماریاں تے تشخیص دی ایسی
گل کرنی احمد یار دی خوبی اے۔ جیڑیاں کتاباں مآخذ دے طور تے درتیاں نیں
و دھیراں مستند نیں ایہناں کتاباں توں احمد یار نے ٹھیک ٹھیک فائدہ اٹھا کے
بڑے ماہرانہ طریقے نال ایہناں وچ دیاں گلاں نوں بیان کیتا اے۔ ایسے حوالے
نال احمد یار نوں طب دے علم توں چنگا واقعہ کہہ سکے آں۔ احمد یار طب دے
علم توں وی واقف سی تے ایس دے عملی انگ دا وی جانوسی۔ ایس حوالے نال
اوہ ماہر طبیب سی۔

احمد یار: زبان تے بان دیاں خوبیاں

زبان :

۱۔ احمد یار: طب احمد یاری قلمی مملوکہ راقم الحروف، ورق ۱۸، الف۔

۲۔ اوسھی: ورق ۳۹، الف

۳۔ حکیم محمد موسیٰ (لامور) انٹرویو (تحریر) مورخہ ۱۳ نومبر ۱۹۸۰ء۔

باوا بدھ سنگھ ہوراں سب توں پہلاں احمد یار دا ذکر اپنی کتاب "کوئل گو" (۱۹۱۶ء) وچ کیتا ہے۔ ایتھے اوہ احمد یار تے اوہدے آ لے دوائے کٹھے ہرے لٹے نوں لہندے دے لوک منہ کے احمد یار دی زبان دا تعلق بالواسطہ ڈھنگ نال لہندی (پنجابی) نال جوڑ دے نہیں۔ ایدوں مگروں ڈاکٹر موہن سنگھ دیوانہ ہوری "اے ہسٹری آف پنجابی لٹریچر" وچ احمد یار دی زبان بارے تارویں گل کر دیاں لکھدے نیں کہ احمد یار دے کلام وچوں لہندی لے محاورے دی اک نزول، پنگے اظہار والی تے معنیاں نال بھر پور اک لغت بنائی جاسکدی ہے۔ پنجابی سائت دا اتہاس وچ اکھیا گیا ہے کہ احمد یار دی شاعری دے سوتے لچھن ایس دی لفظی مصوری دی طاقت تے فارسی لفظاوی دے نال نال پنجابی محاورے دی ودھیری درتوں لے ہے عبدالغفور قریشی لکھدے نیں کہ احمد یار دی بولی ٹھیک پنجابی پر فارسی دا اثر ضرور ہے۔ ڈاکٹر گوہند سنگھ لائبنہ جی نے احمد یار دے قصہ کامروپ دے حوالے نال احمد یار دی زبان نوں لہندے پنجاب دی خاص کر کے گجرات دے علاقے دی مقامی زبان قرار دتالے ہے۔

احمد یار دی زبان بارے ذکر کیتے سیانیاں وچوں بوہتیاں نے ادبی بولی نوں لہندی یاں لہندے ول دی بولی قرار دتالے آؤندا دیکھئے ایہہ لہندی یاں لہندے

۱۔ باوا بدھ سنگھ: کوئل گو، مرتسردو جا، ۱۹۲۷ء ص ۷۷ (گورکھی)

2. DR MOHAN SINGH: A HISTORY OF PUNJABI LITERATURE, JULLYNDHUR

1912

۳۔ ڈاکٹر گوہن سنگھ تے ایس ایس امول، قصہ کار، پنجابی سائت دا اتہاس اجبار

پہلا، پٹیاہ ۱، ۱۹۱۷ء ص ۶۶۶ (گورکھی)

۴۔ عبدالغفور قریشی: پنجابی زبان دا ادب تے تاریخ، لاہور ۱۹۵۶ء ص ۱۷۷۔

۵۔ ڈاکٹر گوہند سنگھ لائبنہ: قصہ کار احمد یار تے اس دا قصہ کامروپ (Editing -

Evaluation) مرتسردو، ۱۹۷۵ء، مقالہ پی۔ ایچ۔ ڈی (پنجابی سائت

شدہ نقل مملو کہ راقم الحروف، ص ۳۷ (گورکھی)

پنجاب دی بولی کی پٹری لے؛

لہندی تے پنجابی دا تارا

پنجابی وچ لہندی چڑھدے دا فرق سب توں پہلاں گریسن نے ہندوستان
دی زبانوں بارے اپنی مشہور کتاب "اے لنگوٹک سرے آف انڈیا" وچ لکھیا
سی۔ ایچھے گریسن نے لہندی دا گھیرا ایہہ دسیا:

"ضلع گجرات وچ پتی سلسلے دے شمالی سرے نوں لڑکے (شروع کر کے)
ضلع گوجرانوالہ دے شہر رام نگر دے پار چلو، نیر گوجرانوالہ دے جنوبی کونے
ول نرانے موجب ٹھیک اک یک داہو، جتھے اوہ ضلع ساہیوال (منگری)
دے شمالی کونے نال ملدا لے۔ اوس لیک نوں ساہیوال دے جنوبی
کونے ول تلج اُتے واہی جاؤ۔ تلج دے پچھے کچھ میل چلوتے راست
بہاؤپور دے شمالی کونے نوں پار کر جاؤ اوس لیک دے مشرق وں
دی ہر شے نوں میں پنجابی اکھناں تے اوہدے لہندی پاتے اے
مغرب ول دی ہر شے میرے بھانے لہندی لے۔"

ایس جوالے نال گریسن لہندیاں لہندی نوں پنجابی نالوں وکھری زبان من دا
لے ایس سلسلے وچ لسانیات دے ماہر اک بھارتی لکھاری ڈاکٹر ہرکیرت سنگھ
لکھدے نیں:

"ڈاکٹر گریسن تے اوس دی ریسے کچھ ہور سمجھتی تے بھارتی لکھاریاں
جسے لہندی نوں پنجابی توں وکھری سونڈھتے آزاد م بھارتی زبان
منیا لے۔ پر پنجابی تے لہندی بولن والیاں نے ایس سمت نوں
کوئی مہنتار و ڈھپ نہیں دتی۔ پاکستانی علما تے دے لہندی بولی

اے گریسن: لنگوٹک سرے آف انڈیا، پنجابی زبان ترجمہ محمد عبدالرشید، لاہور

۱۹۷۲ء، مقالہ ایم۔ اے پنجابی، ص ۳، ۴۔

والے سارے دستیکان نے ۱۹۵۱ء سے ۱۹۶۱ء دی مردم شماری وچ
اپنی بولی پنجابی اسی لکھائی اے۔ بھارت وچ وکسدے ہندی بولن
ولے وی اپنی بولی پنجابی ہی وکسدے ہن۔ ڈاکٹر ہر دیو باہری نے
جہاں دی بھاشا (بولی) لہندی ہے۔ ہندی نون پنجابی سدھ کرن
نئی بڑے نگر پران دتے ہن۔ ایس وکسدے شروع ہتے اوہناں دالکھی
”پنجابی تے لہندی“ پنجابی دنیا دے بھاشا اک (نمبر) مارچ، پری
۱۹۶۵ء وچ چھپیا ہے۔

ڈاکٹر گو بند سنگھ لائبر وری پنجابی تے لہندی نون وکسدے جہاں نہیں من دتے
اوہناں نے وی ڈاکٹر گرین دی ایس گل بارے لکھیا اے کہ ڈاکٹر گرین اک
تھال تے لہندی تے پنجابی نون ادویاں زبانان کہندے نیں پر دوجی تھال اپنی
گل نال اسی اختلاف کر جاندے نیں۔ او د ایج کہ اوہ گرین کہندے نیں موجود
لہندی نال ہندی کوئی زبان کسے دینے سارے پنجاب وچ بولی جانے تی، جے
دونواں زبانان دا مڈھلا سوماں اکو اے تے ایہناں دونواں نون ادویاں زبانان
منٹا ٹھیک نہیں جودے ہتے۔

ڈاکٹر برکیت سنگھ ہوری گرین دی ندر تے باہری وکسدے تھالوں وچ نہیں من
دے تے نہ اتی ایہہ من دے نیں کہ لہندی درد بھاشا اے، اوہناں دالکھے:
”ایج ایس سسے دے دونوں پڑے جاپنیاں ایس نتیجے تے
پچھتے ہن کہ لہندی نہ ہی درد بھاشا ہے اتے نہ ہی ایس اتے دیکھتے۔“

۱۔ ڈاکٹر برکیت سنگھ: بھاشا تے بھاشا وگیان، دلی، ۱۹۶۵ء، ص ۱۲۲، گورکھی۔
۲۔ ڈاکٹر گو بند سنگھ لائبر: قصہ کار احمد یارتے اس واقعہ کا مدیا، ۱۹۶۱ء، ص ۱۱۱۔
Evaluation (۱۹۶۵ء، مقالہ پی، ایچ، ڈی (پنجابی) ٹائپ
شدہ، مملوکہ، قراچون، ص ۳۳، گورکھی۔

درود اپر بھاؤ (اثر) ہے ناں ہی پوربی پنجابی دا بچھی ہندی نال
 اینا نکتہ (نیٹے دا) بسندھ (جوڑ میل) نہیں جتاں پوربی تے
 بچھی پنجابی دا آپس وچ ہے۔ ایس طرح ہندی تے پنجابی نوں
 وکھرے وکھرے ورگ (گروپ) (باہرے تے اندرے) وچ
 رکھنا وی ارتھہ ہین (بے معنی) ہے۔ ایجھے ایہہ دس دینا وی
 اوجھت ہووے گا کہ ڈاکٹر سو نیت کمار چٹرجی نے وی گریسن
 دی ایہہ ورگ، ونڈ، سو بکار (تسلیم) نہیں کیتی اوہناں نے ہندی
 تے پنجابی نوں اکو ہی ورگ وچ رکھیا ہے۔“

ہندی پنجابی دا اک لہجہ

ڈاکٹر گو بند سنگھ لانبہ تے ڈاکٹر ہر کیرت سنگھ ہوراں پنجابی تے ہندی
 نوں اکو زبان من دیاں ہویاں مشرقی پنجابی تے مغربی پنجابی (یاں ہندی) وچ
 کجھ فرق ضرور مئے نیں۔ ایہہ فرق ڈاکٹر گو بند سنگھ لانبہ موجب کجھ گراٹر دے اصولاں
 تے لفظاں وچ نیں۔ اوہ کہندے نیں کہ ہندی دے وی اک توں زیادہ
 روپ نیں پراہناں وچ تن گلاں سانجھیاں ہو کے پنجابی نالوں نکھیڑیاں تے
 اڈنیں (۱) سنجو کا تمکنا (لفظاں دا جوڑواں پن) (۲) بھوکھراچی (مستقبل والی)
 من دا ورتارا (۳) پڑناویں پھینتر (لاحقے suffix) ڈاکٹر ہر کیرت سنگھ
 مشرقی تے مغربی پنجابی وچ دو وڈے فرق دسدے نیں، پہلا بھوکھت

۱۔ ڈاکٹر ہر کیرت سنگھ: بھاشا تے بھاشا وگیاں، دلی ۱۹۷۴ء، ص ۱۸۴ (گورکھی)
 ۲۔ ڈاکٹر گو بند سنگھ لانبہ: قصہ کارا احمد یار تے اوس واقعہ کا مروپ (Editing
 Evaluation) (۱) امرسر ۱۹۷۵ء، مقالہ پی۔ ایچ۔ ڈی (پنجابی) ٹائپ
 شدہ، مملو کہ راقم الحروف، ص ۷۳ (گورکھی)

۳۔ اوہی: ص ۷۳ -

زمنتقل) دے روپ دا فرق تے دو جا سرونا نویں پچھ پتیراں (لاحقہ suffix) دا فرق آیدوں اڈوی کجھ فرق ہے نیں پر ایہہ دونوں نوں اپنا دور نہیں لے جان دے جیویں کرد اتوں کرنا یاں کرنا یاں کرنا۔

شاہ پور دا علاقہ دی مغربی پنجابی وچ گنیا جاندا ہے جس تھاں احمد یار سیالے ایس علاقے دی بولی اتے شاہ پوری دا اثر وی ہے ایس دا جواز ایہہ وی ہے کہ شاہ پور دا علاقہ سکھاں دے راج ویلے گجرات دے علاقے وچ شامل سی۔ شروع وچ جدوں انگریزاں نے انتظام سنبھالیا تے روآب دا جنرل حصہ وکھ کر کے شاہ پور سٹیڈ کوآرٹری بنایا تے کجھ علاقہ ایہدے تحت کر دتا۔ ۱۸۵۱ء وچ انگریزاں دے راج سبھی اٹھ پنڈ شاہ پور توں گجرات نوں منتقل کیتے گئے۔ ۱۸۵۵ء وچ ہور تبدیلیاں ہوئیاں ۲۸ پنڈ گجرات دے ہور شاہ پور وچ شامل کر دتے گئے۔ ۱۹۲۰ء وچ لکھ گئے گجرات دے گزٹیئر وچ آکھیا گیا ہے کہ آخری حد بندی ۱۸۵۶ء وچ ہوئی سی۔ ۱۸۵۷ء وچ توی تے چناب دے وچکار دے کجھ علاقے سیالکوٹ نوں دتے گئے۔ یہ مطلب ایہ ہے کہ گجرات دے ایس علاقے دا تعلق کسے زمانے وچ شاہ پور ناں انتظامی حوالے نال وی رہیا ہے ایس لئی ایہناں وچ کئی قسم دیاں سانجھاں دا ہونا قدرتی امر ہے ایہدے وچ زبان تے بولی وی شامل ہے ایس سانجھ وچ کجھ علاقہ دھن تے پوٹھوہار دا وی آؤندا ہے۔

آؤہن ذرا ایس علاقے دی بولی Dialect دا کجھ مہاندا حوالے دے طور تے دیکھ ویاچ بے ایہدے بعد احمد یار دے کلام وچوں کجھ ونگیاں سامنے بیان دا چاراکراں گے۔

۱۔ ڈاکٹر ہرکرت سنگھ: بھاشا تے بھاشا وگین، رتی۔ ۱۹۷۴ء، ص ۱۸۱ (گورکھو)

1. Gazetteer of the Gujrat District 1920, Lahore- 1921, P. 24- 25.

نوں کچھ رکھ کر وہیں احمد یار دے کلام وچ لہندے دے ایس خاص رنگ نوں مختصر طور تے
تارن دا چار اکر بیٹے۔

احمد یار تے لہندی

مستقبل دا صیغہ

مرکزی یاں مشرقی دے جاواں گوانوں ایس علاقے وچ جاساں "ولیاں" تے
وچساں "بولیا جاندالے۔ احمد یار دے کلام وچ ایہ تے روپ موجود نہیں۔

دو تے روز سنگھاساں ایچھے جاساں اگانہ گزر کے
ہیں ویساں تیں سنگ صا جہا لچھن زم نہ لوڑ
جے پیغمبر و نجس و ڈاکر سیو مسدا
اکامروپ، ت
رام چند و سیاں
حسن قفسص، ۱۳

مستقبل دا صیغہ دیاں کچھ ہونیاں

جاں تک جیسی انج نہ تھیسے جیسی سدا سوکھالا
آن ملاساں جے حساب بھانے تان حال سار اتنیو کہیاں
اکامروپ، ت
شیریں فریاد، ت

۲

۱۔ احمد یار، کامروپ تلمی مملوکہ ڈاکٹر وحید قریشی، ورق ۲، ب۔
۲۔ احمد یار، رام چند و سیما تلمی مملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعہ داری، نوشتہ احمد یار،
ورق ۳، الف۔

۳۔ احمد یار، حسن قفسص، لاہور، ۱۹۱۸ء، ص ۵۲۔

۴۔ احمد یار، کامروپ تلمی مملوکہ ڈاکٹر وحید قریشی، ورق ۳، الف۔

۵۔ احمد یار، شیریں فریاد تلمی نوشتہ احمد یار مملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعہ داری، ورق ۳، ب۔

ہے ملکی کبیہ مل کے لیسیں و لیسیں کچرک جھور کے
 اور ک بچھو تاسیں مت اوہ تخت ہے
 و ابق عذرا ڈالی رنگوں مھلپیں مھلپیں
 یوسف قتل نہ کرن دیسا ہاں اس و تہ کیہ و ریائی

رکیماں ملکی
 کوراں نیلاں
 راج بی بی نامدار
 احسن نقص

لاحقہ تے لفظاں دا جڑواں پن

لاحقہ "س"

دوروں ڈ مھس دونواں دا بہت پیار سلوک
 و پنج لیلاں دے محل محل جا کیتوس سد یکار
 آکھیوس اوہ مقصود دے دانظری پیا مینوں
 آکھیوس عیب کے دا بھالاں ایہہ دستور نہ میرا
 پوچھیں اس ڈیرے دچ یارو کون کوئی سردارے دیوچھپو سٹا

لاحقہ "م"

نام تیرے دی خاطر کیتم ہیں آزاد اس تائیں (میں کیتا) ۱۸

- ۱۔ احمد یار: کیمیاں ملکی قلمی نوشتہ احمد یار مملوکہ احمد حسین قریشی قلعہ داری، ورق ۱۸، ب
- ۲۔ احمد یار: کوراں نیلاں قلمی نوشتہ احمد یار مملوکہ اقبال صلاح الدین، ورق ۷، ب
- ۳۔ احمد یار: راج بی بی نامدار، پچھالیہ، ص ۴
- ۴۔ احمد یار: احسن نقص، لاہور۔ ۱۹۱۸ء، ص ۵۲
- ۵۔ احمد یار: کوراں نیلاں قلمی نوشتہ احمد یار مملوکہ اقبال صلاح الدین، ورق ۹، ب
- ۶۔ احمد یار: لیلیٰ مجنوں، لاہور، ص ۹
- ۷۔ احمد یار: احسن نقص، لاہور۔ ۱۹۱۸ء، ص ۸۵
- ۸۔ اوصی: ص ۹۰
- ۹۔ اوصی: ص ۷۸
- ۱۰۔ اوصی: ص ۸۸

لفظاں دا بُڑواں پن

بیتھیں، تھیں، کنیزک، بکروٹا، سنبھلیواں، اُتدوں، کریہن، اچراں، جھٹھائیں،
جٹویے، اُتویے وغیرہ۔

لہندی دے کجھ ہور خاص انگ

۱۔ حسن بقصص
۲۔ حسن بقصص
۳۔ حسن بقصص
۴۔ تمیم انصاری کلاں
۵۔ تمیم انصاری خرد
۶۔ تمیم انصاری خرد
۷۔ رام چند وسیتا
۸۔ رام چند وسیتا

اوسدے آکھ بھی نہ لگے والان تھیں پھریونیں
اساں عبادت کیتی آپنی دنیا تے بہوں ساری
دہ ہزار سوار کھلونے وچ میدان نجا سے
تختے کرٹک جہاز تھوں دکھو دکھ ہو جان
اکرات درختے تے میں بیٹھا ہو یا آتا
محکم قول ہئی نہ پکا میں آکھیا چت مینوں
گھن سینہ اڈیا متھے دھریو سو بار
وت پھا ہی ملدی صاحبان کیتا رد سوال

۱۔ احمد یار: حسن بقصص، لاہور ۱۹۱۸ء ص ۵۱۔

۲۔ اوصی: ص ۷۶۔

۳۔ اوصی: ص ۸۳۔

۴۔ احمد یار: تمیم انصاری (کلاں) لاہور ص ۲۔

۵۔ احمد یار: تمیم انصاری (خرد) پھالیہ۔ ص ۹۔

۶۔ اوصی: ص ۱۶۔

۷۔ احمد یار: رام چند وسیتا فلمی نوشتہ احمد یار، ملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعہ داری، ورق ۰۲۔ ب

۸۔ اوصی: ورق ۰۲۱، الف۔

بکدن کہندی ونج سمیراہی من ریچھ گھنیری
 کتوں متے آواز یوسف دا پے جائے میرے کنیں
 اکرینہ دل دے شوق یوسف نے بی بی داہتھ چھکیا
 ساتھوں بکڑا اوسدے نالوں چھوٹا اسدا بھائی
 حال پکار نہ سن دا کوئی رور و حال و سبایا
 سب تقصیراں معاف ہو و سخن میں دل پوے بھیان تیرا
 رڑھد ویندے داہتھ پھیریں ہوڑی زور نہ میرے
 حاضران کیتا سواگے جو لدھا و توح گھردے

گرامر تے لفظ ولی دے پکتوں ایہہ کچھ ونکیاں نہیں جیہڑیاں احمدیاری دیاں لکھتاں
 وچوں تاراں گیاں نہیں۔ ایہہ ونکیاں ایس گل دا ثبوت نہیں کہ احمدیاری نے اپنی
 لکھتاں و توح لہندے دی بولی (Dialect) نوں ورتیا اے۔ ایس سلسلے و توح
 ایہہ آکھیا جاسکدا اے کہ اوس پچالیہ دی مقامی بولی Dialect وی ورتی اے
 تے دھنی تے پوٹھو ہاری دے نال لگدے علاقیاں دی بولی Dialect توں
 وی فائدہ اٹھایا اے پر جے دیکھیا جائے تے ایس بولی Dialect دے

۱۔ احمدیاری: شیریں فریاد قلمی نوشتہ احمدیاری مملوکہ ڈاکٹر محمد حسین قریشی تلعداری، ورق ۵، الف

۲۔ احمدیاری: احسن بقصص، لاہور ۱۹۱۸ء، ص ۱۵۴۔

۳۔ اوصی: ص ۱۵۹۔

۴۔ اوصی: ص ۱۴۰۔

۵۔ احمدیاری: احوال زمانہ، پچالیہ ص ۶۔

۶۔ احمدیاری: مناجات رسول، پچالیہ ص ۲۔

۷۔ اوصی: ص ۲۔

۸۔ احمدیاری: احسن بقصص، لاہور ۱۹۱۸ء۔ ص ۸۸۔

ورن دے ہونڈیاں ہویاں وی اوہ پنجابی مرکزی توں دور نہیں گیا کیوں جے اوس لہندے دی خاص بولی دے نال نال پنجابی دی مرکزی بولی وی ودھیری لیاندی اے۔ لفظاں داتے انت شمار کوئی نہیں گرامر دا حوالہ وی دتا جا سکا اے۔ ملاحظہ فرماؤ :

جیویں : سنگاری پنجاں گا کیز کرا محبتوں کس دے جانا (دو پنجاں دی تھان اے
 آکے گانہ دتی سی ہی جو مرد و کھانے راکھی دی تھان اے
 استہیں پچھے مینہ وس گئے جہناں ربانی آس (روسن دی تھان اے
 مکدی گل ایہہ اے کہ احمد یار نے مجموعی طور تے پنجابی زبان لکھی اے پڑھدے
 وچ اوس نے اپنے علاقے دا علاقائی انگ (DIALECT) لہندی ودھیرا
 پایا اے ایہہ انگ گرامر دے پچھوں خاص طور تے مستقبل دے صیغے واسطے
 جس وچ "س" ایس دی خاص نشانی اے، ورتیا اے۔ ایس توں ادا اوس نے
 علاقے دی لفظاں ولی نوں وی ورتوں وچ لیاندا اے۔ ایس لئی پنجابی ارب
 دے سیانیاں دا ایہہ اکھنڈا درست اے کہ احمد یار نے مجموعی طور تے لہندے
 دا لہجہ اختیار کیتا اے۔ پر اسی ایہہ دے وچ ایہہ اضافہ کراں گے کہ ایس جے دی
 ورتوں دے باوجود احمد یار نے "بی فارسی دے اثر دے تحت جیڑی لفظاں ولی
 لیاندی اے ایہہ پنجابی ارب دی مسلمان روایت اے جیڑی کہ عوامی مسلمان زوہر
 بن کے ہر علاقے وچ اکو جیہی ورتوں وچ آئی اے۔ ایس توں ادا کہوں جے
 لہندہ دی بولی پنجابی دی اکہ شاخ یاں لہجے اے ایس لئی احمد یار دی لفظاں ولی توں
 طور تے پنجابی لفظاں ولی دے مجتہد اوقات واپرا کر دی اے۔

پروفیسر ایچ۔ ایچ۔ کمار وپ تھیں مہاراشٹر کے ڈاکٹر جی۔ تریپٹی، ورق ۳۲ - ب -
 پروفیسر ایچ۔ ایچ۔ کمار، ایچ۔ ایچ۔ کمار، ایچ۔ ایچ۔ کمار، ۱۹۱۹ء، ص ۱۹۳ -
 ص ۱۰۵ - اوشی : ۱۳۱ -

آئین اوردی زبان تے بیان دیاں خوبیاں دانتارا کرئیے۔

زبان دیاں خوبیاں

ایہہ ٹھیک اے کہ احمد یار جس علاقے دا وسنیک سی اوس علاقے دی پنجابی نوں لہندی یاں لہندا داناں دتا جاندا اے تے ایہہ وی ٹھیک اے کہ احمد یار نے لہندی دا انگ زبان دے سلسلے وچ اپنا یا وی پر ایہہ مطلب ایہہ نہیں کہ انج احمد یار پنجابی دی تقانویں مقامی علاقائی بولی Dialect دا شاعر قرار پا جاندا اے۔ اوردی شاعری پڑھدیاں مجموعی طور تے جیہڑی گل انجھری اے اوہ ایہہ اے کہ اوہ ساڈے دو جے کلاسیکی شاعراں دے سوڈھے نال موڈھا جوڑکے کھلتا لہندا اے۔ زبان تے بیان پاروں اوردی اُتاکاری کسے وی وڈے شاعر کولوں گھٹ نہیں۔ لہندی لہجے دے باوجود اوہ پنجابی دا اک اُج پدھر دا شاعر نظر آؤندا اے۔ پھیر ایہہ گل وی اسی گویا لئی اے کہ لہندی دے لہجے وچ مشرقی نال اختلاف بھانویں کجھ ہووے مرکزی جیہڑی مسلمان شاعراں نے اپنیاں لکھناں لئی اپنی اوردی سانجھ احمد یار دی زبان نال ودھیری بن دی اے پھیر ایہہ کہ لہندی وچ وڈا فرق تے مستقبل دے سلسلے وچ ”آساں، جاساں“ والا ای اے تے اسی دیکھنے آں کہ ایہہ لہجے تے رنگ ڈھنگ سالوں لاہو دے وسنیک شاعراں وچ وی احمد یار توں بعد تیکر لہندا اے رہدایت اللہ، فضل شاہ وغیرہ) گل اہل وچ ایہہ لک کہ ساڈے شاعر پنجابی دیاں ساریاں ای لہجیاں نوں پنجابی ای سمجھدے سن۔ ایہہ وجہ اے کہ احمد یار نے وی جتھے آساں جاساں ودھیرا ورتیا اے او تھے کئی تمھان ”آواں گا، جاواں گا“ وی ورتیا اے تے ایس دیاں مثالیں آساں پچھے دتیاں نہیں، ایس حوالے نال احمد یار زبان دے پکھوں پنجابی دا اُج پدھر دا شاعر بن دالے۔

احمد یار نے پنجابی تے پنجاب دے کل روپ نوں سامنے رکھیا اے اوہ

اپنے آپ نون ہندوستانی شاعراں سے مقابلے و تہ پنجابی شاعر کہند اے اوہ کتے
دی اپنے آپ نون کسے خاص علاقے نال محدود نہیں کردا۔ پھیر ایہہ اے کہ
لکھن لگیاں اوہدے سامنے پنجاب، پنجابی تے پنجابی ادب اک کھلی کتاب
وانگوں پیالے ایس دیاں ودھیریاں مثالاں دتیاں جا سکدیاں نیں ایسے پنجابی
رے کلاسیکی ادب نال احمد یار دیاں کچھ سانجھاں دانقا را کرنا ٹھیک رہے
گا۔ ایہہ گل زبان سے حوالے نال ای لے۔

احمد یار نے بابا فرید تون لے کے وارث شاہ توڑی اگھے شاعراں دا
رنگ اپنے کلام و تہ اک چیمے عطر وانگ مہکان دا چار اکتا لے جیہڑا ہیناں
سدا بہار پھلاں تون حاصل کیتا گیا ہووے کچھ رنگیاں و مکیسو:

بابا فرید گنج شکر

ندی اُتے رُکھڑا کچرک بنھے دھیر (شلوک)
کور و چار کنیں لگا کچرک توڑے سنگے (کامروپ)

شاہ حسین لاہوری

کتن سکھ نی دلتیے کر پیے چڑھیا لوریں ساری (شلوک)
اکھے صاحبی سمجھ دلتیے ایہہ مسری تیرا ور (بانی و مسری)

- ۱۔ بابا فرید: بول فریدی، مرتبہ ڈاکٹر فقیر، لاہور، ۱۹۶۵ء، ص ۳۵
- ۲۔ احمد یار: کامروپ، قلمی مملوکہ ڈاکٹر وحید قریشی، ورق ۳۸، ب۔
- ۳۔ شاہ حسین: کافیاں، لاہور، ۱۹۶۶ء، ص ۳۸۔
- ۴۔ احمد یار: بانی و مسری، قلمی نوشتہ احمد یار مملوکہ ڈاکٹر احمدین قریشی
قلعداری، ورق ۲، ب۔

چار دیہاٹے گول واسا، لد چلیو لبانا اسی
تینوں آکھ رہی میں تے سیتے فی ایہہ گول واس گوار دھیا (سستی پوں) ۱۰

سلطان باہو

چوداں طبق دے دے اندر تنبو وانگن تانے ہوتے
چوداں طبق اسی کھری مون تنبوں وانگوں تانے
(ہیرا پنجہ) ۱۱

وارث شاہ

تس چھتیاں نال اوہ مس پھناں تدوں دوہاں واجیورل گیا سی بی
توں چھتیاں دے نال آہیں میں مس پھناں جتویے (ہیرا پنجہ) ۱۲
مان مٹیے روپ گمان بھرے بھیر و کایے گرب گھیلے فی (۱۰)
سن اٹھکھیلے فی نخریلے نویں سناواں تینوں (ہیرا پنجہ) ۱۳
ایس ویرے توں اسی گل داگوڑ لایا جاسکدا لے کہ احمد یار نے ایہناں شاعران
دی نقل نہیں کیتی سگوں ایہناں دا ایہہ ہر من پیارا رنگ اپنی ذات تے لپنے فن دا

- ۱۔ شاہ حسین: کاتیاں، لاہور، ۱۹۶۶ء، ص ۶۳۔
- ۲۔ احمد یار: سستی پوں، پچالیہ، ص ۲۲۔
- ۳۔ سلطان باہو: ابیات، لاہور، ص ۱۱۔
- ۴۔ احمد یار: ہیرا پنجہ، پچالیہ، ۱۹۲۸ء، ص ۱۲۱۔
- ۵۔ سید وارث شاہ: ہیر، لاہور، ۱۹۶۳ء، ص ۲۳۱۔
- ۶۔ احمد یار: ہیرا پنجہ، پچالیہ، ۱۹۲۸ء، ص ۱۲۶۔
- ۷۔ سید وارث شاہ: ہیر، لاہور، ۱۹۶۴ء، ص ۲۲۸۔
- ۸۔ احمد یار: ہیرا پنجہ، پچالیہ، ۱۹۲۸ء، ص ۱۱۹۔

حصہ بنا کے پھیرا و ہدا اظہار کیتا اے۔ احمد یار دا ایہ انگ وی اونہوں اک
خاص علاقے توں چُک کے سارے پنجاب دے پدھرتے لے آؤندا اے۔
احمد یار اک قادر کلام شاعر اے، اوہ آپ کہندا اے کہ زبان اُتے اوس
نوں اینا عبور اے کہ شعراں و ہج جدوں تے جھپڑا وزن قافیے دا حرف لفظ
نڈلاش کرن لگنا آں تے اوہ جھیدے ای اگے آن کھلوند اے۔

جھپڑا وزن حرف دا بھالاں اگے آن کھوئے

گلاں کر دیاں قلم نہ کھڑے بول برابر ہوئے

ایہ گل وی حقی اے کیوں جے اسی دیکھنے آں کہ اوہدے کلام و ہج روانی
وزن بھر دا پورا تول تے لفظاں دا تمناں سرور تارا ایہہ خوبیاں اتناں دیاں
موجود نہیں پھیرا و ہدا لفظاں نال کھیدنا وی جان دا لے۔ آؤ اوہدے کلام
و ہجوں اجیے شعر و کھیتے جنہاں و ہج اوس انج کیتا اے جیویں اکثر قبیلے
لفظاں نوں بڑی اُستکاری نال ورتیا لے۔

مبھویاں مبھواں کماں جو مبھوں مبھوان تیر پکاں لوک خدنگ دے جاہن حکمران چہرے

۔ ہوتاں جیت کنوں اک کیف کدھی جھپڑی سہیت دانگولیا لنگھیا چاؤ

گھٹ پتیاں ہوت ناکٹ ڈگے سنہیاں چوں ترور دوسار جیوے

گئی لنگھ سر ریزوں چیر کے تے اک ٹک پوے جیویں جھاڑ ساوے

احمد یار جو آدم خور خونی کیہ کسے دے راکشاں نال دعوے (۳)

کتلن متے آواز یوسف دا پے جابیر کے کتی سبک سبک سبک تیلہ ہونی رو۔ دہلی اٹھ

۱۔ احمد یار : خانم نامہ، لاہور، ۱۹۲۵ء، ص ۱۰۵۔

۲۔ احمد یار : تمہیم انصاری، لاہور، ص ۶۔

۳۔ احمد یار : سسی پنوں، پھیالیہ، ص ۲۱۔

۴۔ احمد یار : حسن انقیص، لاہور، ۱۹۱۸ء، ص ۱۵۴۔

سے ترتر اوتے کدے جاوندے آئے جو اکھیں میٹ جی نہ
 ۷ سایہ کیتا رکھاں سرتے سرتے ٹرے کھٹم کھٹم جی نہ
 ۷ سہواں ویکھ گھٹم دی چھال لاکے ٹہل لاکندھی ول ڈھونڈا سی نہ
 ۷ کیوٹنا ہے اس وٹنے تھیں جس میں وٹنے چاہڑی
 اگو ویل ماہی دی بھالاں پھٹ ویلاں دی داہڑی
 جھاڑی زر کھیریاں دے مسیور ویل رانجھے دی جھاڑی
 اس گڑھتیں ڈھڈ گڑ گڑ کردا شکر شک کر کا ہڑی نہ

تساں ویکھیا اے کہ احمدیاری نے اپنی قادر کلامی پاروں اگو قبیل دے لفظاں
 نوں بڑے سوہنے طریقے نال ورتیا اے، بھواں دے نال بھون دا ذکر کر کے سن توں
 اتاں دا متاثر ہون دا تاثر دتا اے۔ کیف دے نال سیف، انجے ای گھٹ دے
 نال نکھٹ دا لفظ ورت کے تے سرری دے نال پیر دا لفظ لیا کے احمدیاری نے پنوں
 دے بھراواں دا دھروستی تے پنوں دے حوالے نال محسوس کرن دے ڈھنگ ورت
 سامنے آئے۔ پھیریک تے شک نوں جس سوہنے طریقے نال اوس اک
 طالب دی مطلب لئی تڑپ دے حوالے نال اکیا اے ایہہ اک قادر کلام شاعر دا
 ای کم سی۔ ترتر دا لفظ سے مراد ہے ڈر ڈر کہن سہیلیاں میں ترتر تا کوں تو، احمدیاری توں
 پہلاں موجود سی۔ اوس نے ایہہ ذہن ورت رکھ کے بڑے موقع تے ایس نوں ورتیا
 اے۔ ایہہ دے ورت اک ردم (لے) لے جویں کھٹم کھٹم ورت تے کھٹم ورت وی اک
 ردم (لے) موجود اے۔ وٹنا دے لفظ نوں تن اڈو اڈو عنیاں ورتیا گیا اے۔

- ۱۔ احمدیاری: جس سخی سرور، پھالیہ، ص ۳۔
- ۲۔ احمدیاری: مناجات رسول مقبول، پھالیہ، ص ۶۔
- ۳۔ احمدیاری: سستی پنوں، پھالیہ، ص ۴۔
- ۴۔ احمدیاری: ہیر رانجھا، پھالیہ، ۱۹۲۸ء، ص ۵۸۔

یہ صورت گڑدی ہے۔ احمد یار نے اپنے کلام ورج بیان تے بدیع دیاں ودھیریاں
صنعتاں استعمال کیتیاں نیں۔ اوہ دیاں تشبیہاں تے استعارے وی بڑے اچھوتے
نیں۔ حسن دے بیان ورج اوہدی شاعری خوب چمکدی ہے۔ جدوں ہیر سوہے
رنگ دا کڑتا پاپا کے باہر نکلدی ہے تے اوہدی جھال جھلکی نہیں جانندی، رینجا
وی تہر ورج سن کے حیران پیٹی ہوندی ہے، چمبے دے ٹھل نوں پیالپینہ آوند ا
نکھ، زنگس نے شرم نال سر نیواں کر لیا ہے۔ اوہ دیاں حسن دیاں مصور کتیاں تصویراں
ورج بہتے رنگ بھانویں فارسی دے نیں پراوہ خوب گورھے نیں۔

احمد یار نے اکھاتاں تے محاوریاں دی وی بڑی بھوس تے ڈھکویں درتوں
کیتی ہے۔ ساڈی پیڈور تہل ورج اکھان تے محاورہ جہڑا درتیا جاندا ہے احمد یار نے
اوس نوں اپنی شاعری دے محل ورج گل بوٹے بنا کے سجایا ہے۔

شیشہ نامیاں راہر کوئی کھوہہ یکھے زور کیاں تے جٹ لاوندے نیں رستی پنوں،
ہ ہس نہ شتے اکھیا اوہ آہا خناس

کرے ایانا گل جو دا آنا کرے قیاس (تمیم انصاری کلام)

ہ اگے تے ازمانی ڈمھی سمجھ لئی گل ساری

اک سوراخوں سپ نہ ٹنگے عاقل نوں دو وارز

(احسن بقصص)

احمد یار لیلیٰ مجنوں ورج شاہجہاں مقبل تے سستی پنوں ورج وارث نوں سامنے
رکھیا ہے۔ اوہدی لفظا وھی اتے عربی فارسی دا اثر سب توں زیادہ لے پڑل
پنجابی لفظاں تے محاورہ تے پنجابی دی اوہ زبان جہڑی احمد یار نوں

۱۔ احمد یار: سستی پنوں، پچالیہ، ص ۶۔

۲۔ احمد یار، تمیم انصاری، لاہور، ص ۲۴۔

۳۔ احمد یار، احسن بقصص، لاہور، ۱۹۱۰ء، ص ۱۰۲۔

دے مشہور لکھاری ورتدے سن ایہناں سب سو میاں توں اوس فیض اٹھایا
 ایتھوں تیکر کہ اوہدی لفظ اولی اُتے گوربانی تیکر دا اثر دیکھیا جاسکدا اے
 کجھ لفظ تے اوہدیاں لکھتاں ورتج بار بار آؤندے نیں، جیویں ارداس (شریں نیاں)
 کیس (سلیا محبوز) پُستک (کامروپ) دھرواس (کامروپ) اوہد سب توں پسندیدہ
 لفظ "رُوپ اُتوپ" اے ایہ لفظ اوہ خاص طور تے اپنیاں قصیاں ورتج کئے
 بہانے ضرور ورتدا اے ایتھوں تیکر کہ اوہدے اپنے ہتھ نال تیار کیتے قلمی نسخے
 (۸-۱۲۰۴ھ) ورتج کئی قصے شروع ای ایس لفظ توں ہونڈے نیں "رُوپ رُوپ
 رُوپ رُوپ" ایسے طرح خاتمے تے دی کئی تھاں ابنج لکھیا اے۔ احمد یار لفظاں
 نوں جڑویں انداز نال بنا کے عام ورتوں ورتج لیاؤند اے جیویں جھکھا بھانا، چپ
 چپانا، خواب خیا لے، ورہا دیہاڑا، ہونڈے سوئدے وغیرہ ابنج مضمون ورتج
 زور پیدا ہو جاندا اے تے گل اگھڑے کے سامنے آؤندی اے۔

مکدی گل اے کہ احمد یار اک ایہناں شاعر اے جس نوں زبان تے بیان تے اتار
 دی قدرت حاصل اے اوہ جیہڑا جذبہ جیہڑی تصویریاں جیہڑا احساس چاہندا اے
 سگوس توں سگواں لفظاں راہیں پڑھن والیاں اگے رکھ دیندا اے اوہ پنجابی زبان
 تے ادب دی پھیلری ریت واگیا نی اے نے اوس دے رنگاں تے ہرکاں نوں
 اپنی شعراں دی پھنواڑی دا حصہ بنا دیا اے، اوہ اک مسلمان لکھاری اے ایس
 کر کے اوس نے عربی فارسی نال لسانی تے ادبی سانچہ رکھی اے تے ایہ سانچہ
 اک لحاظ نال پنجابی ادب دا ضروری تے عوامی انگ سی۔ مدعا ایہہ کہ احمد یار
 اک ماہر فن ای نہیں ماہر زبان وی اے۔

مکدی گل

ایہہ ٹھیک اے کہ مولوی احمد یار پنجابی ادب وچ کوئی گزکام شاعر نہیں اوہدے بارے پنجابی ادب دیاں تاریخاں تے تذکرے بولدے نظر آؤندے نہیں پر ایہہ وی ٹھیک اے کہ احمد یار دے کلام وچ اوہدے بارے موجود جانکاری نوں سامنے رکھیاں تاریخاں تذکریاں وی ایہہ بلاری اصلوں مچھو کی مچھو تھی تے نامکمل اے اوس جنیاں کتاباں لکھیاں نہتے کدی کسے سنجیدگی نال اوہناں وی نہرست نوں ای آخری شکل دتی تے نہ اسی ایہناں نوں ڈھونڈنا بھال کے ایہناں دے سوائے نال احمد یار دے فکر تے من نوں گویں تے تارن دی کدی کوئی سنجیدہ کوشش کیتی سکوں ایس دے اٹک احمد یار بارے جانکاری دین لکیاں اکثر اوسنوں سوہن دھندلان یاں اوہدے بارے گتھلی پان تے گچھوے مارن دا دھیر اڈم کیتا گیا اے ال درگتھس تے بن عام ای ہو گئے نہیں جیویں احمد یار اسلام گڑھی تے مرادی نوں دو آکھتا، ال بند جنالی رانی نال احمد یار دا عشق ہونا یاں سکھ دے بار وگوں احمد یار نوں جائیداد تا جانا، لطف دی تل ایہہ اے کہ ایہہ گتھلی پان والیاں ایہہ گلہاں بناں کسے دلیل توں چلا یاں تے جے دلیل وی دتی تے اصلوں بودی تے ماسوہینی، باوا بدھ سنگھ د کوئل کوہا ۱۹۱۶ء توں بے کے عبدالغفار قریشی د پنجابی ادب دی کہانی ۱۹۶۲ء تیکہ چلے آؤ تہا نوں احمد یار بارے ایہہ روڈیہ بلے گا ایہدے بعد جے ایس دھندل نوں صاف کرن دی کوشش د قریشی احمد حسین قلعداری ۱۹۵۵ء ڈاکٹر کوہن شاہ ۱۹۵۵ء سوئی تے ایہہ وی اک لحاظ نال غیر سنجیدہ تے بے جان، انج دے حالیاں وچ جدول لہ ادیس سنجیدہ موضوعاں دل دھیان ہو رگھٹا اجاند اے اک اجیہا مہیرا جس دی چہک دیلے دے اٹھائے مٹی گھٹے نے لوکاں توں ہکائی ہووے اوس دے اک الوپ ہون دا ڈر پلرناک قدرتی گل اے اوہ احمد یار حسیٹرا اپنے مونیوں کہندا اے کہ اوس اپنی ساری عمر لکھیاں تے

کاغذ کالیاں کر دیاں لنگھا دتی لے اوس نے ایس عرصے وچ اینا کجھ لکھیالے کہ جے ہن نقل کرن لگے تے پڑھن ولے اک جان اوس نے اینا کجھ لکھیالے کہ وٹن لگے تے یاد نہیں آؤندا ایہہ مجھو کہ جہاں وی دے تھوڑا لے ، تے ایہہ گلاں اوہ نہ بانی لافان مارن لئی نہیں آکھدا سگورن اوس نے ونگی دے طور تے اپنیاں کتاباں وچ اپنیاں لکھتاں دیاں فہرستاں وی بنایاں نہیں ایہہ گلاں ادھدے باسے سجیہ طور مکر کرن تے کم کرن لئی پھرین لئی کافی نہیں ایہہ پرینا ساڈی ایس کھوج دا کارن بنی ، احمد یار باسے ورھیاں وی کھوج مگروں جبیریاں گلاں ادھدی حیاتی ادھدے کلام ادھدے مکر ادھدے تن باسے سامنے آیاں نہیں او نہاں نول دیکھن وچن پکھن تولن تے گوہرین تولن بعد جبیرے سٹے تے تے نتر دے نہیں اوہ مختصر طور تے انج نہیں ؛

احمد یار وی پیدائش (۱۷۶۸ء) ویلے برصغیر تے خاص طور تے پنجاب وچ سیاسی اتبری تے طوائف الکوکی سکھراں آتے سی اورنگ زیب عالمگیر وی وفات (۱۷۰۷ء) تول بعد ایہہ سیاسی اتبری شروع ہوئی کسی نادر شاہیے حملے (۱۷۳۷-۳۹ء) نے ایہہ وچ واحد اکتیا تے پنجاب وچ سکھاں دے کھور وپان، لٹ مار، بڑھیا گدی تے ایہہ رہندا کھوسندا سکون وی تباہ کر کے رکھ دتا۔ سکھ دھاڑ ویاں تول شروع ہو کے باقاعدہ گروہاں دار وپ دھار دے گئے تے پھیر ہوئی ہوئی ایہناں گروہاں نول مذہبی روپ وی دینا شروع کہ دتا جس ویلے ایہہ پنجاب وچ کھور و پارہے سن پنجاب وی مسلمان آبادی دے ودھیرے تھارے جان دیاں خیراں کابل وچ احمد شاہ ابدالی نول اپڑھیاں سن اورنگ اوہ ایہوں دے وسینکاں وی دعوت تے ایہناں وی سرکوبی لئی پنجاب آتے حملہ آور ہو یا ایہے کوئی خاص حکومت تے قائم نہیں سی ایس لئی اوس نے ایہے قبضہ کر لیا پر انتظامی لحاظ نال اوہ ایس واسطے بے بس ہو گیا کہ جدوں اوہ واپس کابل پر تدا سکھاں دے ایہہ لڑے پہاڑاں دیاں کمین گاہواں وچوں لٹ مار کرن ڈیہہ پندیے اوہ ایہناں وی سرکوبی واسطے آؤندا تے ایہہ پھیر و پھیروں ہو کے شوالک دیاں پہاڑیاں وچ جا لکدے احمد شاہ ابدالی نال ایہناں داسکھو آنا سا مانا صرف اک وار ہو یا جدوں ایہہ سارے اسی رل کے ادھدے سامنے آگے پھر تاریخی شکست کھا ددی

جس نوں رد گھنڈ گھارا "کہندے نہیں ایسے وچ سکھاں و انتاں و القضاں ہویا ایسے
 دوران وچ احمد شاہ ابدالی واک واری ٹا کر امرتساں نال وی ہو یا اینہاں نے اجھی بھاچ
 کھا مہدی کہ ٹر ایسے ورنج نہ کیتا پر سکھاں وے سلسلے وچ احمد شاہ ابدالی وں ورنج تلم
 آ وریا اینہاں وچیں اٹھ جملے موثر سن اینہاں ساریاں وچ او منوں بو بھتی وار سکھاں وی
 لٹ مار تے خاص طور تے مسلماناں نوں تنگ کرن توں ہاڑ رکھن ہی آؤنا یا سکھاں وچوں کچھ
 نے نرم روئی اختیار کیتا تے احمد شاہ ابدالی نے اینہاں نوں رعائتاں دیتاں اینہاں وچوں آہ
 سنگھ وغیرہ شامل نہیں۔ احمد شاہ ابدالی وے فوت ہون کچھوں سکھاں نوں کسے داؤد رہا
 اونہاں نے سارے پنجاب وچ کھنڈ کے کھوڑ و پانا شروع کر دتا و نڈیاں پالیاں آپر وچ دی ٹ
 وے مقامی مسلماناں نال وی لڑایاں ہویاں تے آفری بازی سکھ چکیر مسل دے سرواں ہیاں سنگھ
 تے اوہدے پتر رنجیت سنگھ وے جسے وچ آئی جس اوہناں نے وڈھ پ حاصل کہ سنگھ
 بعد احمد شاہ ابدالی وے پتر شاہ زمان کوہوں لاہور واپٹہ حاصل کر لیا ایہہ انفاں زمان لے
 رنجیت سنگھ وے ایس اقدام تے دتاسی کہ دریا وچوں کڈھوا کے سماہ زمان دیاں تہاں تے
 سنگھ نے کابل بھجوا دتیاں سن لاہور تے تہنہ کروان وچ۔ رنجیت سنگھ وی در مسلماناں کھیتی
 لاہور تے تہنہ کرن دے بعد۔ رنجیت سنگھ نے تھوڑے چر بعد ۱۸۰۱ء وچ مہاراجہ دے
 لقب نال سلطنت دی بنیا رکھی تے اپنی وفات ۱۸۳۹ء تک حکومت کر۔ دار مہیا ایس دوران
 اوہدی حکومت جین دی سرحد توں لے کے افغانستان ملتان تے اوہدی سلج تکیہ کشمیر ووں

سی۔

رنجیت سنگھ دی حکومت ویلے پنجاب دے خطے وچ کچھ امن جین ہو یا نہنگ
 و دھیرے شعبیاں وچ ترقی ہوئی مسلماناں نال اوہدا مجموعی سلوک چنکا سی ایس
 اپنی بہاری تے ملانیاں پاروں رنجیت سنگھ لئی اک ضرورت سن۔ پر۔ رنجیت سنگھ
 ننگاں تے وچے متعصب تے متشدد سکھاں تے سدال تے دے تہوں
 ہونے سکھاں تے قابو نہ کر سکیا اینہاں تہوں مسلماناں نوں ایس دور وچ وی دھیرے
 دکھ اپے۔ رنجیت سنگھ وے ان کچھوں یاسی اہے سی، کھو جاکھوئی تے بڑھیا کھئی

دادور پھیر شروع ہو گیا ہُن سکھ آپوچ لڑن لگ پئے لاہور دربار سازشاں واکھاڑا بن گیا اک نوں ساڑ کے آؤندے سن تے روسور وڈھے ٹکے پئے ہوندے سن شیر سنگھ دے ویلے تے فوجاں اینیاں آپ ہڈریاں ہو چکیاں سن کہ اس ایجنوں تیکر کہہ و تا کہ میں کجھ نہیں دے سکدا " کچا پکا سا نبھو فوجاں ٹٹ مار کر دیاں سن جس نوں مرضی آؤندی سی مار دیندیاں سن آخر ایہہ سلسلہ انگریزاں نال لڑائی تے پنجاب دے مکمل طور تے انگریزاں دے قبضے (۱۸۴۹ء) وچ جان تے لکیا۔

ایس سارے دور نوں تناں وڈریاں حصیاں وچ ونڈیا جاسکدا اے پہلا حصہ رنجیت سنگھ دی تخت نشینی توں پہلاں احمد شاہ ابدالی دے حملیاں دے دوران دا، دو چار بجیت، سنگھ دادور تے تیجارجیت سنگھ توں بعد انگریزاں دے قبضے تیکر دادور، پہلے دور وچ سکھاں دی بڑھچا گمہ دی تے ابدالی دے حملیاں پاروں ایہہ خطہ نت دی انزالتقری واکھر بنیا رہیا۔ ایس دور وچ رندی کسرست پڑویا کال نے کڈو دی جس وچ لکھاں انسانی جاناں تلف ہوئیاں لوک گجرات تے ایس دے آئے دو آئے توں بھجھے مرے نقل مکانی کر گئے ابدالی گیا تے سکھ سرداراں نے گھر و گھری حکومتاں قائم کر لیاں ایہہ لوکاں تے ظلم کر دے سن ایہناں دی حکومت واکوئی اصول تے کوئی ضابطہ نہیں ہوند اسی جو اوہ بولدے اوہ قانون تے ضابطہ سی ایس دور وچ مسلماناں اتے ودھیریاں سنجیاں ہوئیاں نہ ایہناں دی عزت محفوظ سی نے شمال ڈنگم، اجمیار نے احوال زمانہ وچ شاید ایسے بارے ای لکھیا اے کہ باہروں سہری فصل فوجاں وڈھے کے لے جان دیاں میں مہرار آؤندے نہیں تے رگان منگن ڈیہہ پیندے نہیں کاروبار ٹھپ ہو چکے میں ظلم تے ہنیر چھیا اے ایس توں بعد جدوں رنجیت سنگھ دا وقت آیا ایس دور وچ سیاسی استمکام پاروں اقتصادی طور تے وی ترقی ہوئی انتظامی طور تے وی امن ہو یا سپر رنجیت سنگھ دے مرن مگروں پھیر انزالتقری بڑھچا گمہ دی تے سکھاں شاہی شروع ہو گئی اقتصادی بد حال پاروں اخلاقی قدراں وی کمزور پیندیاں نہیں، ایہناں تناں دوراں نوں سامنے رکھ کے پنجابی ادب دی گل کرنی ہودے تے منقر طور تے ابخ اکھیا جاسکدا اے کہ ایس دور وچ پنجابی ادب

دیاں کچھلیریاں رواستاں تے لہراں جبریں اسلامی شرعی لہر، اسلامی صوفی لہر، قصہ ادب دی لہر دے تحت ادب رچیا گیا پنجابی ادب دی وار شاعری نول ایس دور وچ مقبولیت حاصل ہوئی کہ ایسے دور لڑائی تے مار کٹائی والی سی۔ نادر شاہ دی وار تے پٹھان دی وار ایسے دور دی یادگار نہیں سکھاں دے زور وچ آؤن پاروں قصہ ادب وچ غیر اسلامی قصیاں دا واہدا وی ہو یا احمدیاری اینہاں پورا دور وچ جویا تے اپنے دور دے حالات نول انگ لایا ایس کر کے اوہ وی اینہاں توں متاثر ہو یا اوس نے پنجابی دی کچھلیری ریت روایت نول مکھ رکھ کے وی ادب رچیا تے نو دیاں تقاضاں نول وی پورا کیتا۔

احمدیاری دے وڈھکے وزیر آباد دے علاقے سوہدرہ توں اسلام گڑھ نذر جلال پور (جہاں آن کے آباد ہوئے سن احمدیاری ایسے ای ۶۸، ۱۷ وچ جمیا ایسے ای شہریت سنبھالی۔ شاعری شروع کیتی تے اپنی شاعری دا اک دور ایسے مکیا ایس دور وچ عام کر کے قصہ کاری شامل اے اوس نے اپنے قصیاں تے مشتمل اک کتاب اسلام گڑھ وچ ۸-۱۳۰۷ء (مطابق ۱۹۲۹ء) وچ تیار کیتی۔ اسلام گڑھ توں اود جلال پور، جہاں، گھنیاں، گجن، سلیمان، مہیلاں، دوکل، کوٹ، بنی شاہ، سیے، پھالیہ، ڈھوک شہانی، بچہ دا اورک، مرالہ نذر لکھنیاں والی اپڑیا تے آخری دے تیکر ایسے ای رچیا ایسے ای ۱۸۴۵ء وچ فوت ہویا تے ایسے ای رتن اے۔ احمدیاری دی تعلیم بارے کجھ آکھیا نہیں جاسکدا کہ کتھوں حاصل کیتی ہے اوہدیاں لکھنیاں نول مکھ رکھیا جاون تے اوہدے علم جانکاری تے ورتاوا پتہ لکھدا اے اود پنجابی توں علاوہ ہندی، بھاکھی، فارسی، عربی و غیرہ دا عالم سی اوبے اپنے بیان موجب اوس نول پوراں علم آؤندے سن تے استادان کولوں اوس نے پوراں ای فطرت لکھنے سکھنے سن اوہدیاں کتاباں دے حاشیاں اتے گورکھی عبارتوں ایس کل دی شاہدی نہیں کہ اوہ گورکھی، جان داسی سنگھ توں اڈا اوہ نجوم تے رمل دے علم توں وی جانوں سی۔ طب و اسلام اوہدے کھدے علم سی کہ اوہ خانہ انی حکیم سی ایس توں اڈا حاتم نامہ وچ ہفت نہ بانی منزل اوہدے درھیہ یا نہ باناں جان دی دس پانڈی اے۔ مرالہ دے لوک اوس نول بھائی کنبہ دے سن سکھ اوس دی عزت کر دے سن ایس توں گویا لایا جاسکدا اے کہ اوہ سکھ دھار ملک علم دا گیارہ سی۔

احمد یار حضرت محمد صلی اللہ علیہ وسلم توں بعد سب توں ودھ عقیدت حضرت عبدالقادر
 جیلانی غوث پاکؒ نال رکھداسی اپنیاں ساریاں ای کتاباں وچ " احمد یار مرید میراں دا"
 ادہ بار بار لیاؤندالے اک کتاب وچ ادہ اپنے سنی مسلمان ہون دا وی اقرار کردالے
 اوھدے مرشداں وچوں روحانی مرشد حضرت سخی سرور سلطانؒ وی سن جنہاں دی چوکی بھرن
 اور دھرو نکل جاندا سی، دو گل دے صلاح فقیر تے مرالہ وچ شربت وچ ہمیش دی نیند
 مان دے پیر نال ادہ عقیدت رکھداسی ادہ پکارتے سچا مسلمان سی با عمل عالم سی بے عمل لوکا
 نوں بُرا جان داسی دو جے دے مذہب نوں بُریاں آکھن نوں بھٹیڑا جان دا، سی بے عمل
 مسلماناں نوں کھریاں سنا داسی امام مسجد طیب تے رمال، سرداراں تے راجے دا وظیفہ
 خوار سی تے مرالہ دے آئے دو آئے چیزاں دستاں ویکھن دا کاروٹا روئی کہہ داسی، مرالہ
 وچ اوس دے دن چنگے نہیں گنہرے اوس نوں مرالہ دے لوکاں نال ہمیش شکایت ای
 رہی ایہہ گلہ تے شکایت اوس نے حاتم نامہ چ جس سخی سرور تے مدح غوث الاعظم
 (ہجو مرالہ) وچ صاف اکھراں وچ مرالہ دے لوکاں دی ہجو وی سورت وچ لکھی اے
 احمد یار اک دینی عالم سی شریف آدمی سی مرالہ دے لوکاں ان پڑھ جاہل تے گنوارہ لوکاں سن
 اوھدی طبیعت اوہناں نال نہ لگی نہ ای لوکاں نوں چنگا سمجھدے سن ادہ صاف گو سی
 بے عمل تے بے دین لوکاں نوں منہ تے کھریاں سنا دیتا سی لوکاں نوں غصہ لگدا سی پنڈ وچ مسیت
 پیندیاں جدوں اوس نوں ایہہ نظر آیا کہ اسیدہ قبلہ درست سمت تے نہیں اوس نے ایسی ہی
 نشان دہی کیتی لوکاں اوس نوں پھڑکے کٹیا احمد یار نے ایس تے ہجو مرالہ، مدح غوث دے
 رنگ وچ لکھی جس وچ ایس سارے واقعے دا ذکر کیتا اے تے لوکاں نوں " مردود " تیکر
 آکھیا اے، احمد یار دا تعلق چھوٹے پیمانے تے حاتم نامہ دی تحریر دے ایس سرداراں نال ظاہر
 ہوندا اے تے ایہہ وی پتہ لگدا اے کہ راجے دلوں وچ چھپیاھیں اوس نوں کجھ گتارے لئی
 ملد لے پر جدوں ادھدی عمر ستر و چھ دی ہوئی اوس نوں راجہ گلاب سنگھ نے لاہور
 دربار بلا کے رنجیت سنگھ دا شاہنامہ لکھن لئی آکھیا اوس نوں آکھیا گیا کہ اوہنوں انعام
 تے جاگیر دتی جاوے گی اوس نے ایہہ کتاب فارسی وچ ۱۸۳۸ء وچ شروع کیتی ۱۸۳۹ء

وچ بہار اور بخت سنگھ فوت ہو گیا دربار وی انفرافری سے حالات وی اوس لکھے
 راجہ شیر سنگھ سے عہد تکیر اڑتے لکھتے ختم کر دیکھی کہ راجہ گلاب سنگھ الیس دوران
 نس کے کشیر چلا گیا تے مڑ الیس پاسے نہ آیا الیس پاروں ایہہ لکھتے نہ پیش ہوئی تے نہ
 جاگیر ملی۔

احمد یار نال اک ہندو جنانی رانی دے عشق وی حبیبی من گھڑت داستان
 جوڑی گئی اے امید کوئی ثبوت نہیں بلدا الیس وی حیثیت وارث شاہ وی بھاگ بھری
 خواجہ غلام فرید دی ہوت تے مولوی غلام رسول عالم پوری وی طالع والی اے کیوں جے
 رانی دا ذکر کھلا اوردے قصیاں وچ آؤندالے۔

احمد یار دے باپ دانال محمد شفیع سی اودے پنج پتر سن علی قاسم، علی حیدر تے
 عبداللہ دے نال معلوم نہیں، چار پتر لا ولد مرگئے پنجویں علی قاسم دا اک پتر خوشی محمد
 سی اوردی اولاد و پتر غلام محمد، علی محمد تے تن دھیاں زینب بی بی، امینہ بی بی تے عائشہ
 بی بی، پتر لا ولد گئے دھیاں وی اولاد اگے ٹری زینب بی بی دی دھی فاطمہ بی بی داویا
 حکیم غلام احمد نال ہو یا مائی صاحبہ تے حکیم صاحب الیس ویلے زندہ نہیں تے مرالہ وچ رہدے
 نہیں اگوں ایہناں دے تن پتر پندرہ ممتاز احمد بھٹی، ڈاکٹر اعجاز احمد بھٹی نے مٹا را احمد بھٹی
 تے دو دھیاں صمدہ بیگم تے رشیدہ بیگم میں ایہہ سبے جیا رہے نہیں۔

احمد یار وی روحانی اولاد وچوں اوردے شاگرد نہیں ایہناں دے نال بخش فقیر
 بخت جمال، کمڑوں، چوہدری نذیر خاں تے میاں مالہ نہیں۔ آخری دو شاگرداں نے اسی
 احمد یار نول مرالہ لیا ناسی۔

احمد یار وی حیات ہارے گل مکان توں پہلاں الیس گل دانارا لہنا لہنا وی اے کہ
 احمد یار اسلام گڑھی تے احمد یار مولوی اکوای سی الیس سلسلے وچ بہت ساریاں شہاداں
 ملیاں نہیں الیس بہت دا پچوڑا ایہلے کہ اک تے احمد یار دا خاندان حبیبی اے وی
 مرالہ تے دو جیاں تھاواں تے آباد لے الیس دا اکھنلے کہ احمد یار اسلام گڑھی تے مولوی
 اکوای لے دو جے نیست داس وکیر ہ نے اپنی کتاب پیار باغ پنجاب وچ لکھی اے کہ

احمد یار جس قصہ کامروپ لکھیا پہلاں اسلام گم گم رہنہد اسی پھیر اوہ مرالمہ جاوسیا، مرالمہ والہ
احمد یار حاتم نامہ شانہ نامہ رنجیت سنگھ وچ کامروپ دے لکھاری ہوں دا اقرار کردالے
ایس لئی اسی ایس سٹے تے بھیجے آن کہ احمد یار اسلام گم گم تھی تے احمد یار مولوی اگوبندہ لے۔
احمد یار نے اپنی عمر وچ بہت کجھ لکھیا اوہدیاں لکھتاں کتا باں کامروپ، حاتم نامہ، احسن القصص
تے شانہ نامہ رنجیت سنگھ وچ اوہدیاں دیاں لکھتاں نوں گنیا جاوے تے ایہناں دی کُل گنتی
۲۳ بن دی لے اوہدی کتاب ہیر رانجھا (۱۹۲۸) دے دیباچہ نگار ارمن داس نے اوہدیاں
تن سوہ لکھتاں درج کیتاں نہیں باو ابدھ سنگھ نے اپنی کتاب بنہیا بول (۱۹۳۷) وچ دو
داواہدا کیتا جوں کہ قریشی احمد حسین قلعداری سوہراں اپنی کتاب پنجابی ادبیات دا تحقیقی
مطالعہ وچ اک سوہ داواہدا کیتا پنج کُل لکھتاں دی گنتی ۵۲ بن جاڈی لے اسان رھیاں
دی دوڑ بھج گم وں احمد یار دیاں جیہڑیاں قلمی تے مطبوعہ لکھتاں حاصل کیتیاں نہیں اوہناں
دی کُل تعداد چائی لے۔ ایہناں وچ ۴ لکھتاں اجیہیاں نہیں جیہڑیاں ذکر کیتیاں ۵۲
لکھتاں وچ شامل نہیں اپنے احمد یار دیاں کُل لکھتاں دی گنتی ۶۶ بن جاڈی لے، اچ توڑی
احمد یار بارے جنباں دی کم جس وی پدھرتے ہو یا لے اوہدے وچ احمد یار دیاں کُل باراں
لکھتاں نوں جمانی طور تے موجود دیا گیا لے جوں کہ ساڈی کھوج نئی سالوں ۴۰ لکھتاں
مل گیاں نہیں ایہناں نال ہر اوس موضوع دی ناسدگی ہو گئی لے جس نوں احمد یار نے اپنا یا باقی
لکھتاں کسے وی معروف کتاب خانے وچ موجود نہیں۔ احمد یار دیاں موجود لکھتاں ایہہ نہیں:
قصہ کاری: (۱) ہیر رانجھا (قلمی، الف) (۲) ہیر رانجھا (قلمی، ب) (۳)
ہیر رانجھا (مطبوعہ، ج) (۴) کیاں ملکی (قلمی، د) (۵) راج بی بی
نادر (قلمی، مطبوعہ) (۶) مصری و بائی (قلمی، د) (۷) سسی پوں (مطبوعہ) (۸) رام چند و ستیا
(قلمی) (۹) جام تیسر (قلمی) (۱۰) نیلاں کوریاں (قلمی) (۱۱) لیلے مجنوں (قلمی) (۱۲) لیلی مجنوں
مطبوعہ (۱۳) شیریں نرپا (قلمی) (۱۴) تمہیم الفاری دخر، (مطبوعہ) (۱۵) تمہیم الفاری
دکلاں، (مطبوعہ) (۱۶) حاتم نامہ (قلمی، مطبوعہ) (۱۷) احسن القصص (قلمی، مطبوعہ الف
(۱۸) یوسف زینا (قلمی، ب)

(۱۹) شرح دعائے مہربانی (قلمی - مطبوعہ) (۲۰) حلیہ رسول
دینی شاعری مقبول (مطبوعہ) (۲۱) معراج نامہ (قلمی) (۲۲) مناجات
 رسول مقبول (مطبوعہ) (۲۳) وفات نامہ رسول پاک (قلمی) (۲۴) معجزہ فاختہ (مطبوعہ)
 (۲۵) حلیہ غوث الاعظم (مطبوعہ) (۲۶) مناجات غوث الاعظم (مطبوعہ) (۲۷) مدح
 غوث الاعظم، ہجو مرالہ (قلمی) (۲۸) جس سخی سرور سلطان (مطبوعہ) (۲۹) باران ماہ نہایت
 مرشد (قلمی) (۳۰) کسب نامہ ترکھاناں (قلمی) (۳۱) کسب نامہ لوہاراں (قلمی) (۳۲)
 کسب نامہ لاریاں، دھوبیاں، درزیاں (۳۳) کسب نامہ تصایاں (قلمی)

(۳۴) طب احمدیاری (قلمی - مطبوعہ) (۳۵) طب محمدی
پچھنکل لکھتاں سہ ضروریہ (۳۶) احوال زمانہ (مطبوعہ) (۳۷) قصہ تتر
 (مطبوعہ) (۳۸) سی حرفی مرثیہ پٹراں (قلمی) (۳۹) باران ماہ (بجاکھ - قلمی) (۴۰)
 شاہنامہ رنجیت سنگھ (مطبوعہ)

احمدیاریاں ایہہ ساریاں لکھتاں اند - لیاں یاں با - لیاں شمارتاں، دریں احمدیاری
 دیاں ثابت نہیں اینہاں دے کل قلمی نسخے تے مطبوعہ ایڈیشن ۴۹ دی گنتی۔ چہ لے اینہاں
 وچوں ۳۱ قلمی نسخے نیں تے ۱۸ مطبوعہ ایڈیشن، ۳۱ قلمی نسخیاں وچوں احمدیاری دے اپنے
 نتیجے دے لکھے قلمی نسخیاں دی گنتی ۱۲۰ لے ایہہ نادرتے ناپ لکھتاں نیں جہاں وچوں
 صرف اک لکھت قائم نامہ اجے چھاپے پڑھی لے پر ایہہ نسخہ ایسی لحاظ نال اجے دی
 نادر لے کہ اسیدے وچ ۱۴ بار نے ہ سفر دے خاتجے تے ترتیب لکھیا لے جس وچ ایسی
 سفر لکھن دے سال دن، ریختے بیٹے دی دس پائی لے باقی دیاں یاراں لکھتاں
 نے اسلام گڑھ قیام دے دوران ۸ - ۱۲۰۰ - ۱۲۰۱ - ۱۲۰۲ - ۱۲۰۳ - ۱۲۰۴ وچ لکھیاں لکھتاں
 ایہہ سال درج نہیں۔

احمدیاری نے اینیاں ساریاں لکھتاں وچ جینہاں منہاں شاعری واسطے اینیاں
 ارہاں وچ عتیبہ واراں والی جہ رمانظ بر خورارتے چلیاں، وارنہ دکورڈراتے نشانی
 چھنڈ، تفتویٰ ظلیاں، چومہرہ، ایات، چومہرہ، چارمہرہ، نازل - سی دیتی تے

ہارا ماہ وغیرہ شامل نہیں مثنوی چومصر عہد تے عشقیہ واران والی کجراوس دیاں من پسند صفاں میں
 احمد یار نے پنجابی قصہ کاری وچ حصہ لیندیاں کجھ لکھے جاچکے قصے لکھتے کجھ داواہدا
 کیتا لکھے جاچکے قصیاں وچوں سہیر رانجھا (تن) شیریں فرہاد، حاتم نامہ، یوسف نہ لیا،
 (دو) لیلے مجنوں (دو) تے سسی پنوں لکھے جدوں کہ رام چند وستیا، کامروپ، جام تیسیر
 کوران نیلاں، کیان ملکی، تمیم الفاری (دو) مصری و بالی تے راج بی بی نامہ دا اضافہ کیتا۔
 اوہدی قصہ کاری نول تئیں صیاں وچ ونڈیا جاسکدا لے اک اوہ حصہ جس وچ اوس پنجاب
 نال تعلق رکھن وائے قصے لکھے دو جا اوہ حصہ جس وچ اوہ قصے آؤندے میں جنہاں و تعلق
 پنجاب توں باہر رہنغیر نال لے تے تیجے حصے وچ بدلیں قصے آؤندے میں۔

دلیلی تمہیاں وچوں سہیر رانجھا اوس تن واری لکھیا پہلا تے دو جا اسلام گڑھ دے قیام
 دے دوران تے تیجا اسلام گڑھوں نکل کے ایہہ تئیں قصے لکھت دے لیا نال بالکل آزاد
 تے دکھ دکھ نہیں ایج ای اوس یوسف زینچا وی دو لکھے اک اسلام گڑھ قیام دے دوران
 تے دو جا آخری عمر وچ مرالم وچ اک صرف داستان تے زینچا دے ہجرو دی پیڑ دسد
 لے جدو کہ دوسرا (حسن القصص) قرآن مجھے دی تفسیر تے اصرار دے علم دا اظہار لے
 اوس لیلے مجنوں وی دو لکھے پہلا سادہ تے اوائل عمر والے جدوں کہ دو جا جذباں دے
 پنجتہ اظہار و اشاہدی۔ تمیم الفاری وی دو لکھے اک چھوٹا تے دو جا وڈا، راج بی بی
 نامہ احمد یار نے پنجابی ادب وچ اپنے ذہن دی تخلیق پاروں شامل کیتا لے۔

احمد یار دے ایہناں قصیاں دے مآخذ ان تے گوہ کیتا جادے تے ایج لگدا لے
 کہ اوس نول جس سہیر رانجھا کجھ وی لکھ لے اوس حامل کر کے قصہ کاری دا حصہ بنا دتا لے
 اوس نے اپنی سسی پنوں لکھن لگیاں آرام دی سسی سانسے رکھی جام تیسیر تے کوران نیلاں
 دا قصہ سندھ بلوچستان دی لوگ روایت توں لیا کامروپ واسطے فارسی قصیاں توں اڈھیر
 سیوک مسر دا ہندی قصہ سانسے رکھیا لیلے مجنوں واسطے عربی مآخذ ورتے تے قبل
 دی ٹلر اپنالی حاتم نامہ واسطے بھانویں عربی فارسی مآخذ ورتے پھالیں نول اوس نے
 خالص پنجابی رنگن دین دا چارہ کیتا۔ حسن القصص واسطے قرآن دی سورہ یوسف

نوں سامنے رکھیا گوں اوس دی تفسیر کیتی مطلب ایہہ لے کہ اوس عربی، فارسی، ہندی
سندھی، بلوچی، اردو سرگرم دے مآخذوں کو لوں کم لیا لے۔

اصد یار دی دینی شاعری وچ ذکر والیاں لکھتاں وچوں رب تعالیٰ دے ذکر دی
دعائے سریانی، رسول پاک دے ذکر والیاں حلیہ رسول پاک، معراج نامہ رسول پاک، مجزہ
فاخرہ، مناجات رسول پاک تے دنات نامہ رسول پاک شامل نہیں۔ پیراں ولیاں دے ذکر
وچ اوہدیاں لکھتاں حلیہ مبارک غوث الاعظم، مناجات غوث الاعظم، مدح غوث الاعظم
ہجو مرالم، جس سخی سرور سلطان تے باراں اہ مرشد شامل لے اوہدے لکھے کسب نامے
اسی حقوق اللہ تے حقوق العباد نوں اجاگر کرن دے ذیل وچ لیا وائے گے اپناں اینہاں
لکھتاں واسطے اوس قرآن، حدیث، فقہ تے اسلامی تاریخ مآخذوں دے طرستے ورتے نہیں۔
اصد یار دی پھٹکل شاعری وچ طب بارے کتاباں آؤندیاں نہیں جس لئی اول طب
دیاں مشہور کتاباں نوں مآخذ تے طرستے ورتیاں جنہاں وچوں کجھ ایہہ نہیں تاؤنچہ، قرابادین
تشریح الاعضاء، طب ثفا، طب قاری وغیرہ اوس نے ویسی مآخذوں وچوں سیناسی
نہیں سکھ تے سسرت اول کم لیا۔ احوال زمانہ وچ اوس نے اوس زمانے دی سیاسی
سماجی، اقتصادی اخلاقی تے مذہبی حالت دانا راکیتاں لے دیوں کہ شاہنامہ رنجیت سنگھ
مہاراجہ رنجیت سنگھ دے کارنامیاں دے بیان دے حوالے نال سکھاں دے اقبیدے
ایہہ کتاب فارسی وچ لے لیس وچ اوس نے نظامی تے خسرو توں کجھ فائدہ اٹھایا لے
سی حرفی تے ال وچ اوس نے قاسم دے مرن تے پنجاب تے پیراں دے امرتسر لکھیا لے تے تے
مسترد وچ تھانوی مناظر لکھیا۔

اصد یار دیاں اینہاں کتاباں، مآخذوں، موضوعاں تے پیش کشاں دے دیکھنے
لکھ رکھ کے اصد یار دے فکر تے منق و اتمار اکرم نامہ دے تے کل ایچ بنے کی۔
اصد یار دی قصہ کاری وچ تھہر تے پلاٹ نوں بنیادی اہمیت دتی گئی لے اوس
کوئی قصہ ایہیا نہیں جس وچ کہانی پن رچر نہ ہووے اصل کہانی توں اذوقہ ورتی
وی آؤندالے جس دا تعلق کتے کتے اصل قصے نال دیا جائدالے اوہدے قصیاں

وچ تن قسم دے پلاٹ والے قصے آؤندے نیں اکاؤدہ میں جنہاں و اتعلق پنجاب دی دھرتی نال
 لے دو جے اوہ جنہاں و اتعلق پنجاب توں باہر برصغیر نال بن والے تے تیجے اوہ جہیڑے بدسی
 نیں، متفانی پلاٹ والیاں قصیاں وچوں اکثر اوس نے لوک پدھرتے پر چلت کہانیاں نوں اپنا لے
 پر راج نبی نادر اودھ دے ذہن دی اختراع لے ایہے وچ کہانی پن تے موجود لے پر ایس
 و اگھیر ایڈا چوڑا نہیں تے نہ ای گنجل زیادہ نیں لوک پدھرتیاں کہانیاں دے پلاٹاں نوں اوس
 نے آپ دی کجھ گھڑ گھڑ کے سدھا کیتا لے اودھیاں کہانیاں دے پلاٹ رومانوی نیں۔

رومانوی پلاٹ ریاں کہانیاں وچ مکھ کردار عام کردے سا کم بلتے وچوں نے نیں اودھ
 قصیاں وچ کردار نگاری دل و دھیری توجہ دتی گئی لے تے اکثر اوس نے کردار نگاری نہ کجھ
 ہو کے کیتی لے اوس نوں ایس گل دا احساس لے کہ قصے وچ کس کردار نوں کناں اٹھارنا لے
 ایس لئی اودھ لے کردار پلاٹ دی مانگ دے مطابق اُبھرے تے اجاگر ہونڈے نیں کردار
 نگاری وچ اوس نے کرداراں دے مکھلیاں دل خاص دھیاں دتا لے اودھ اوس کردار لگ بھگ
 اپنی عمر تجربے تے سوچ توں اڈو موقع موجب گل کہتہ کہہ دانظر آؤندا لے اوس نے کرداراں
 دے سراپے دی بڑے سوتے مہور کہتے نیں اوہناں وچ کرداراں دامن تے کوجھ درنوں
 شامل نیں اوس کرداراں دے جذبیاں نوں خوب خوب لفظاں و اردپ دتا لے انج لگدا لے
 کر پڑھن والا کرداراں دے اندر وڑ کے اوہناں دیاں گلاں جان رہیا لے انج ای منظر نگاری
 وچ دی اوس کئی قسم دے کمال دکھائے نیں مناظر فطرت نوں اوہ خاص توجہ تے دھیاں نال
 چتر دا لے اودھ لے چترے منظر اں وچ رنگ ہمیشہ گوہڑے لگے ہونڈے نیں تاں جے
 منظر نظراں وچ کھب جان، واقعہ نگاری وچ اودھ کمال انج سامنے آؤندا لے کہ
 واقعے و انتظر اک متحرک فلم دے منظر وانگ اکھاں لگے سبوں جاندا لے۔

احمد یار دے قصیاں وچ اک تے رومانوی تے مافوق الفطرتی ماحول و دھیرا
 آؤندا لے دو جے اوس نے ہر قسم دیاں مٹھاں نوں بے دھڑک ہو کے درتبالے کیوں جے
 اودھ لے اکثر قصیاں دے پلاٹ لوک پدھرتے نیں ایس لئی ایہناں وچ مٹھاں تے لوک
 ریتی عناصر Folk Lore elements توں بنا کم ای نہیں سی بل سکدا ایہہ

لوک ریٹی عناصر اوس نے دو قسم دے دستے میں اک تے کتھانک روٹیاں دقدراں
 Motifs میں تے دو جے روٹ کتھاواں Tale Types میں اوس
 نے مقالی دلیسی، بدلیسی ہر قسم دے لوک ریٹی عناصر نوں ورتیاں پر اوھدیاں اکثر قصیاں
 وچ پنجاب دے لوک ریٹی عناصر زیادہ میں ایتھوں تیکر کہ اوس نے غیر پنجابی پلاٹ دے
 قصیاں وچ پنجاب دیاں متھاں تے لوک ریٹی عناصر نوں ورت کے اوہناں نوں پنجابی
 رنگن دین وی کامیاب کوشش کیتی اے۔

اپنی قصہ کاری وچ احمد یار نے عشق نوں مرکزی حیثیت دتی اے عشق بارے
 اوھد تصور ایہ اے کہ عشق بھانویں حقیقی ہو دے تے بھانویں مجازی انسان نوں کرنا
 ضروری چاہیدا اے۔ اوھدے خیال وچ ایس کائنات دے وجود و کارن ای عشق
 اے کُن نیکوں وچ ایہورا زائے اوہ وحدت الوجود دے حوالے نال عشق دے تصور
 نوں ساری کائنات تے پھیلا دیندا اے مجازی عشق دے سلسلے وچ اوھد اکھنا ایہ
 اے کہ ایہدے وچ بھیلے خیال نہ جن تے آخرت دا آرام و نید اے۔

احمد یار نوں جدوں اسی اوھدیاں دینی تے دو جیاں لکھتاں دے حوالے نال دیکھنے
 آں تے اوہ سانوں ایہناں سبھناں وچ اسلامی رنگن رنگیا لکھاری جا پدا اے اوھدیاں
 کل لکھتاں وچوں ۲۶ لکھتاں سدھیاں اسلامی روایت دے حوالے نال میں اوھدے
 قصیاں وچ وی اسلامی رنگ اُبھردا اے ایتھوں تیکر کہ حاتم نامہ بھانویں حضرت محمد صلی اللہ
 علیہ وسلم دی بعثت توں پہلاں دے دور نال تعلق رکھدا اے پر احمد یار نے حاتم نوں
 واحدانیت دا پرچا سک تے آؤن دے نبی آخر الزماں دی ہدایت اے علمائے دین
 دیکھیا اے احسن القصص وچ قرآن پاک دی ہدایت نوں تفسیر، حدیث، فقہ، حکایت
 مسئلہ وغیرہ نال اٹا کر کتیا اے، اوہ براہ راست اسلام دینی لکھتاں وچ رب تعالیٰ
 دی حمد و ثناء، رسول پاکؐ دا ذکر تے نعت، پیراں والیاں دی مدحت تے حقوق اللہ تے
 حقوق العباد دی تبلیغ کردا نظر آؤندا اے۔

احمد یار نے تصیو بھانویں لکھیا اے پر اوھد مزاج تصیوہ گو وال نہیں سی

ایس لئی کہ ادہ جھوٹھ منیں سی بول سکدا ادہ اک عالم، پکاتے سچا مسلمان سی تے قصیدے
 وچ مبالغہ تے جھوٹھ ضروری ہوندا اے تے پھیرا اودھ تعلق سچی سچی مچی کسے انسان نال ہوندا
 لے ایس لئی احمد یار دے سبھانے ایہہ منیں قبولیا اوس وانا سہی وچ لکھیا شاہنامہ
 رنجیت سنگھ ادبی لحاظ نال کسے پائے دی لکھت منیں پر ادہ ہجونگار بڑا زور والے
 ایس لئی کہ ادہ سچ آکھن والا گل نول منہ تے مارن والا بندہ سی ایس کہہ کے ہجو وچ ادہ خوب
 خوب کامیاب نظر آوندا اے اودھ کے کجھ ہجو یہ شعر حاتم نامہ وچ نہیں کجھ جس سخی سرور وچ
 کجھ احوال زمانہ وچ تے پوری اک لکھت مدح غوث الاعظم ہجو مرالہ دی صورت وچ
 ملدی لے ایہناں ساریاں لکھتاں وچ اودھ اپلا نشانہ مرالہ دے لوک نہیں دو جا اوس
 دور دے جاہل اسلام توں ناواقف لوک تیمیان توئی ویکھن والے ملل تے مستیاں پلپیت
 کرن والے درویش تے شاگرد، ایہناں تناں وچوں مدح غوث الاعظم ہجو مرالہ وچ اوس
 نے مرالہ دے لوکاں دی ہجو تے زیادہ زور ماریا لے شاید ایس لئی کہ ایہہ لوک احمد یار
 نول تنگ کہہ دے سن اک کھوہ اوس نول من والی اوس ایہناں لوکاں نے کہا و تا پھیر
 مسیت دی نیمہ ڈنگی رکھن اتے جے اوس نشان دی کیتی تے اوس نول پھڑکے کٹیا ایس
 توں اڈ مرالہ دے لوک اودھ علم نول اودھ والش مندی نول اودھ نیکی تے پاکبازی
 نول اودھ ادبی تے علمی مقام نول کجھ سمجھدے ای منیں سن ایسے لئی ادہ کہندا لے کہ ایہہ
 لوک میرے علم نول ہتھ دی تلی اتے رکھ کے پھوک مار کے اڈا دیندے نیس، احمد یار نے
 دی ایہناں نول خوب خوب سنایاں نیس۔ مردو، جاہل، گوار تکیہ آکھیا لے بددعا دیندیا
 مرالہ تے قہر نازل کرن لئی غوث الاعظم دا ترلا پایا لے۔

احمد یار دے کلام وچ اودھ اک ہور پہلو اک کھوجی، اک نقاد والا لے جہیرا
 ایدوں پہلاں پنجابی ادب دے کسے ہور شاعر وچ ایس طریقے نال اگھڑواتے ہنتر دا
 نظر منیں آوندا۔ اودھیاں لکھتاں بہیر رانجھتے احسن القصص وچ اوس دے ایس بارے
 آئے شعر اوس دے ایس نکر نول سلنے لیاؤندے نیس ایہناں وچوں تنقیدی وچاراں دا
 غبارا کیٹے تے اوس نے دیالے کہ شعر دا نصب کیلے، اودھ وچ کیر کیر خوبیاں

ہونیاں چاہیدیاں نہیں پھیرا یہ وہی دیوالے پنجابی دے کیڑے کیڑے شاعر وچ کیڑی
 کیڑی خولے تے کیڑی کیڑی خانی لے احمد یار دے ایہناں تنقیدی تے تحقیقی دیر ویاں تول
 بعد وچ آؤن واسے تذکرہ تے تاریخ لکھن والیاں ودھیرا فائدہ اٹھایا۔ احمد یار دے تنقیدی
 وچاراں وی اچ دے دور وچ وی ودھیری اہمیت بن دی لے۔

احمد یار اک سکل تے ماہر طبیب وی لے ایہہ پیشہ اوہدا پیروادلوں سی ایسے لمی اویں
 نے اپنے خاندانی نسلیاں نوں وی اپنیاں لکھتاں طب احمد یاری تے طب محمدی ستر ضروریہ وچ دتی
 لے اپنیاں طب نیاں کتاباں راہیں پہلاں تے اوہ اک حکیم نوں ایس گل وی پئی کردالے کہ علاج
 نالوں پہلاں اوہ بیماری نوں بھجن وی اپنے آپ وچ خولے پدیا کرے ایس نوں اوس دکھ بھجن
 ناں دتا لے طب محمدی وچ باب ستر ضروریہ ایہو کجھ دسدالے کہ تشخيص وچ کس کس گل دی لوڑ
 ہوندی لے بنجس دا پچھنا قارورہ تے انسان وچ دیاں اقدماں دا جاننا سچہ مزاج دا پتہ
 مونا، اوس نے علاج دے سلسلے وچ کوئی دوسرے طب احمد یاری وچ درج کیتے نہیں جیہڑے
 اوہدے کہن موجب اوہدے ازماں ہونے نہیں اپنیاں کتاباں نوں تیار کرن وچ اوس نے
 طب دیاں مشہور تے مستند کتاباں دے حوالے دتے نہیں تے ایہناں لو لوں باتا د فائدہ اٹھایا
 لے اک طبیب لمی صحیح مسلمان مونا وی اوہ شرط دسدالے اوہ کہندا لے کہ حکیم ہر ویلے باونو
 ہووے نمازی ہووے رب تعالیٰ دے احکام اتے عمل کرے عورتاں دے عشق کولوں دور ہووے
 ایہہ ساریاں گلاب دسدیاں نیں کہ احمد یار اک ماہر تے سکل حکیم سی۔

آفر تے اسی احمد یار ویاں لکھتاں وچ ورتل کئی زبان بارے کجھ نکلاں تار نے آل انڈیا
 نے اپنیاں لکھتاں وچ اکتھ لہندے پنجاب دی بولی Dialect دتے لے ایہ لہندے
 پنجاب دی بولی پنجابی کہیہتی لے اکتھ ماہر لسانیات موجب پنجاب لے پرکریہ سن نے اپنی کتاب
 لینگوئسٹک سروے آف انڈیا وچ ایس نوں دکھ زبان متھیا لے ماہر لسانیات ایہناں وچوں
 چٹیا جی، واسن، ڈالہ، کیرت سنگھ، ڈالہ، بابہ جی وغیرہ شامل نہیں ایس گل نوں نہیں منیا تے
 لہندی نوں پنجاب دا اک لہجہ ثابت کتیا لے ساڈا وی ایہہ اسی منیا لے کہ ایہناں ماہر لسانیات
 نے ایہہ گل ضرور مننی لے کہ لہندی دے لیجے وچ لہندی یاں مشرقی نالوں گلاب تے لہندی لے لہندی

تھوڑا جیسا فرق ضرور ہے جو میں مستقبل دے صیغے دے سلسلے وچ "س" وادرتارا آواں گا
 لڑوں آساں جواداں گانوں جاساں وغیرہ۔ ایچ اے لہندی وچ لفظاں دے جڑ ویں پن وی
 ایناں ماہراں نے دھیان دوا یا لے جو میں کیتوسونوں کیتوس یاں میں کیتا لے لڑوں کیتم لہندی
 دے ایسے رنگ لڑوں احمدیار نے اپنیاں ساریاں لکھتاں وچ اپنا یا لے مقامی لفظاں وی ورتی
 لے پر ایسے نال اوہ پنجابی دے لکھاریاں وچوں باہر نہیں چلا جاندا سنگوں پنجاب دے لفظاں دے
 بھنڈا لہدی وچ واہدا کہہ والے۔ احمدیار نے لہندی دے لہجے دے نال نال مشرقی تے مرکزی لہجے
 لڑوں وی ورتیا لے اوس نے پنجاب دے سارے کلاسیکی سرمائے لڑوں اپنیاں لکھتاں وچ اک عطر وانگوں
 چوڑے کے ایساں لے، احمدیار اک قادر کلام شاعر لے اور کیتم انسان خدی بہ لے جس لڑوں احمدیار
 لفظاں وی زبان نہ لائی ہووے اور لفظاں وبادشاہ لے اور لہجے یاں تشبیہاں تے استعارے لہجے
 وکھوین تے اچھوتے میں شعر لئی جس قسم دے لفظاں وی او منوں لوڑ پیندی لے اوہدے اپنے
 آکھن موجب اوہ اوہدے سامنے آن کھلوند لے۔

مکدی گل ایہ لے کہ احمدیار پنجابی ادب وچ اک جیسا ان مہیرا لے جسیدی چک لڑوں
 ویلے وی دھوڑنے لکایا ہو یا سی مہن جدوں ایہ گھٹا مٹی جھبڑ گیا لے ایس مہیرے تے مانک
 موقی وی چک آپ مہارے پچی کھیوا کہہ وی لے۔ اوہدیاں لکھتاں لڑوں اچانویں نظر نال ہی دکھین
 نال ایہ کمال متر تے نکھہ کے سامنے آجاندی لے کہ احمدیار پنجاب ہی جیہ لے، احمدیار پنجاب وی
 رشتل وارو پ لے، احمدیار پنجاب دا دھڑ کد اول لے، احمدیار پنجاب وی نوک ریتی دا انوٹ
 آک لے، احمدیار پنجابی وی عوامی، ادبی تے اسلامی روایت دا امین لے، احمدیار پنجابی ادب
 دے چکر... مائٹی وانشان لے، احمدیار لنگھدے، دورے پنجابی زبان دے ادب دا مان لے
 تے... پنجابی ادب وی آوندی بھک وی چھکار وی لہجے دا تہی ہمارا لے۔

مقالے دی تیاری و بیج ورتے گئے ذریعے

BIOLIOGRAPHY (ماخذ) کتاب واقفی
 Basic Sources بنیادی ذریعے

مولوی احمد یار دیاں لکھنتاں

پنجابی

۱: احمد یار: احسن القمصن الیوسف زینا، قلمی، ۱۹۷۰ء، کتابت شدہ دوئم
 ماہ رمضان المبارک ۱۳۰۲ھ مطابق ۱۹۸۵ء، خط نستعلیق، ۱۱۳ ورق، مملوک
 شبانہ ملک۔

۲: احمد یار: احسن القمصن الیوسف زینا، قلمی، ۱۹۷۰ء، خط نسخ، تہ تیغ علامہ شبانہ
 ولدنیہ غلام آباد۔ ولد غوث محمد ساکن موضع سہی علاقہ پنجاب ۱۹۱۲ء
 مملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعہ داری۔

۳: احمد یار: احسن القمصن یعنی قلم الیوسف زینا، لاسور، حاجی پرائیغ الدین صاحب الدین
 تاجران کتب، ۱۳۳۶ھ ۱۹۱۷ء۔ ۱۹۱۸ء

۴: احمد یار: احوال زمانہ، جس نسخے سلطان، معجزہ و فائدہ دار و پچھالیہ، میانہ
 (دس۔ ن)

۵: احمد یار: تخلص بنیخود و شیداد کور و اس: باران، قلمی، ۱۹۷۰ء، نوشتہ احمد یار
 خط نستعلیق شکستہ، ۱۰ ورق، مملوکہ اقبال ملوان الدین۔

۶: احمد یار، مولوی: تنہیم النصارى، پچھالیہ ضلع گجرات۔ میانہ جلال الدین صاحب شہید

۱۹۲۸ء۔

۷ : احمد یار : تمیم انصاری کلان ، لاہور۔ جوت سنگھ سنت سنگھ پبلشرز تاجران
کتب ۱۹۱۲ء

۸ : احمد یار : جام تیسیر، قلمی، ۸ x ۱۱، خط نسخ، ناقص الاول، ۱۵ + ۱ ورق
مملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعہ داری

۹ : احمد یار : جام روپ، قلمی، ۶ x ۱۱، نوشتہ احمد یار خط نستعلیق شکستہ ناقص
آلاخر ورق اتا ۱۵، مملوکہ اقبال صلاح الدین

۱۰ : احمد یار، مولوی : جس سخی سرور سلطان، احوال زمانہ، محبزوہ ناخستہ داردو، پچالیہ
ضلع گجرات۔ میان جلال الدین، رس۔ ن

۱۱ : احمد یار : حاتم نامہ، قلمی، ۹ x ۶، نوشتہ احمد یار، خط نستعلیق شکستہ،
مرالہ ۱۲۳۰ھ مطابق ۱۸۱۴ء ناقص الاول، ۱۹۳۰ + ۱ ورق مملوکہ
شعبان ملک۔

۱۲ : احمد یار، میان : حاتم نامہ پنجابی، لاہور۔ حاجی چراغ الدین سراج الدین
تاجران کتب، ۱۳۳۴ھ ۱۹۲۵ء

۱۳ : احمد یار، مولوی : حلیہ مبارک رسول مقبول صلی اللہ علیہ وسلم، حلیہ مبارک غوث
الاعظم، پچالیہ ضلع گجرات۔ میان جلال الدین، ۱۹۳۳ء

۱۴ : احمد یار : دعائے سریانی، قلمی، ۱۱ x ۵، خط نسخ، ۱۲ ورق۔ ناقص الاخر
مملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعہ داری۔

۱۵ : (احمد یار) : دعائے سریانی، لاہور۔ ملک غلام محمد تاجران کتب، ۱۳۳۲ھ مطابق ۱۹۱۳ء

۱۶ : ----- : دعائے سریانی، لاہور۔ جے ایس سنت سنگھ اینڈ سنز تاجران کتب
۱۳۴۱ھ مطابق ۱۹۲۲ء

۱۷ : احمد یار : راج بی بی ونامدار، قلمی، ۱۱ x ۶، کاتب غلام مصطفیٰ خط نستعلیق،
۱ + ۲۸ ورق، مملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعہ داری،

۱۸ : احمد یار، مولوی : راج بی بی ونامدار، پچالیہ ضلع گجرات۔ مولوی محمد لطیف

۱۹۲۸ء

۱۹ : احمدیاری : رام چند وستیا، قلمی ۶ x ۴ م نوشتہ احمدیاری اسلام گڑھ طبعیہ، ۱۳۰۷ء مطابق ۱۹۲۲ء، خط نستعلیق شکستہ، ۱۹ ورق، مملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعہ داری۔

۲۰ : احمدیاری، مولوی : سسی پنڈوں، پچالیہ ضلع گجرات۔ مولوی محمد لطیف، ۱۹۲۸ء
 ۲۱ : احمدیاری : سی حرفی مرثیہ نمبر ۱، قلمی، ناقص الاوال، ناقص الآخر، ۳ ورق مملوکہ شہباز ملک،

۲۲ : احمدیاری : شیریں نرگس، قلمی ۶ x ۴ م نوشتہ احمدیاری ۱۲۰۸ء مطابق ۱۹۹۳ء
 خط نستعلیق شکستہ، ۲ ورق، مملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعہ داری

۲۳ : احمدیاری : طب احمدیاری، قلمی ۶ x ۵ دو کالمی، کاتب نامعلوم، خط نسخ، عنوان سرخ روشنائی فارسی، سال کتابت ندارد، ۶۱ ورق، مملوکہ شہباز ملک

۲۴ : احمدیاری، مولوی : طب محمدی (سہ ضروریہ) قلمی، ۶ x ۵ دو کالمی، عنوان سہ رخ روشنائی فارسی وچ، کاتب نامعلوم، سنہ کتابت ندارد، خط نسخ، ۲۳ ورق، مملوکہ شہباز ملک

۲۵ :- احمدیاری : طب محمدی و طب احمدیاری راکھنی، قلمی، ۱۳ سم x ۷ سم x ۱۱ سم نوشتہ جلال الدین مملوکہ پنجاب یونیورسٹی لائبریری، خط نستعلیق، ۱۵ ورق آبیش نمبر ۸۷۸۹

نوٹ : ایہ نسخہ " ندارد " معنی دے ناں تے درج ہو یا لے جیوں کہ ایہ ورق ۸۲ الف تے احمدیاری واناں موجود لے ایہ دے وچ، وقتا باں
 نین درش م

۲۶ :- احمدیاری : طب احمدیاری، لاہور۔ جہانگیر دین کتب خانہ و شہ بازار کشمیری، ۱۸۸۱ء
 ۲۷ :- احمدیاری : کام روپ، قلمی ۶ x ۹ x ۵، نوشتہ شیخ احمد ساکن موضع نوزین کے پٹھہ نرگس عزیز میاں بوتما، ۱۲۷۴ء مطابق ۱۸۵۷ء، خط نستعلیق

۱۲۰۔ ورق، مملوکہ ڈاکٹر وحید قریشی۔

۲۸:- احمدیاری: کتب نامہ تہ کھاناں (درد و گداز) نقل سکیپ سائز، مطبوعہ ایڈیشن وکٹوریہ پریس لاہور۔ (۱۲ ص) توں ایم۔ ایس۔ امرت نے ڈاکٹر گوہر سنگھ لانبہ دے نسخے توں ہتھ نال نقل کیتا نومبر ۱۹۷۹ء، ص ۸، مملوکہ شہباز ملک۔

۲۹:- احمدیاری: کتب نامہ تصانیف، قلمی سائز نقل سکیپ، مطبوعہ ایڈیشن وکٹوریہ پریس لاہور، مملوکہ ڈاکٹر گوہر سنگھ لانبہ توں ہتھ نال ایم۔ ایس۔ امرت امرتسر و بھارت نے نقل کیتا، ص ۲ و چند شعر کتب نامہ لاریاں... (چھ درجہ نہیں) مملوکہ شہباز ملک۔

۳۰:- احمدیاری لاریاں: کتب نامہ لاریاں، دھوبیاں درزیاں (کٹھا) قلمی، نقل سکیپ، مطبوعہ ایڈیشن وکٹوریہ پریس لاہور، مملوکہ ڈاکٹر گوہر سنگھ لانبہ توں ہتھ نال ایم۔ ایس۔ امرت، امرتسر و بھارت نے نقل کیتا، نومبر ۱۹۷۹ء، ص ۷، مملوکہ شہباز ملک۔

۳۱:- احمدیاری: کتب نامہ لوہاراں (درد و گداز) قلمی، کاپی سائز، میاں احمد دین لوہارا توں زبانی سن کے ممتاز بھٹی (منڈی بہاؤ الدین) نے لکھیا، ۱۰۷ ورق، مملوکہ شہباز ملک۔

۳۲:- احمدیاری: کوراں دنیلاں، قلمی، ۶۰۰ نمبر نوشتہ احمدیاری، خط تعلق شکستہ ورق ۱۵ تا ۲۸۔ مملوکہ اقبال صلاح الدین

۳۳:- احمدیاری:- لیلے مجنوں، قلمی، ۸۰ نمبر، خط نسخ، ناقص آخر، ۱۰۵۲ ورق، مملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعہ داری

۳۴:- احمدیاری:- لیلے مجنوں، لاہور۔ رائے صاحب منشی گلاب سنگھ اینڈ سنز تاجران کتب، ۱۹۰۲ء

۳۵:- احمدیاری:- لیلے مجنوں، قلمی، ۱۳ x ۱۰، نوشتہ ۲۵ اپریل ۱۹۲۸ء، جب الفرائض

جلال الدین امام جامع بمقام پچالیہ ضلع گجرات، خط التعلیق، ناقص لافز،
۳۳ ورق۔ مملوکہ سپہ وفسیر ممتاز احمد بھٹی۔

۳۶ :- احمد یار : مدح غوث الاعظم (دو جوبہ رالہ) قلمی، نل سکیب کاغذ، ۲ ص، ممتاز
بھٹی (منڈی بہاؤ الدین) نے مرالہ جا کے لوکاں توں سن کے لکھی محترم ڈاکٹر
احمد حسین قریشی قلعہ داری (گجرات) نے ایسے وچ اک در شعراں دا
واحد اکتیا مورخہ ۲۷ دسمبر ۱۹۷۷ء

۳۷ :- احمد یار دھری دبان، قلمی، ۶ x ۸، نوشتہ احمد یار اسلام گڑھیہ ۱۲۰۷ھ
مطابق ۱۷۹۲ء، خط التعلیق شکستہ، ۲ ورق۔ مملوکہ ڈاکٹر احمد حسین
قریشی قلعہ داری۔

۳۸ :- احمد یار : مہراجنامہ، قلمی ۸ x ۵۔ کتابت شدہ ۱۳۱۶ھ مطابق ۱۸۹۸ء،
خط نسخ ۲۲ + ۱ ورق، مملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعہ داری

۳۹ :- احمد یار : ملکی وکیاں، قلمی، ۶ x ۸، نوشتہ احمد یار اسلام گڑھیہ ۱۲۰۸ھ
مطابق ۱۷۹۳ء، خط التعلیق شکستہ، ۱۹ ورق مملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعہ داری
۴۰ :- احمد یار، مولوی : مناجات رسول اللہ صلعم، مناجات غوث الاعظم، پچالیہ
ضلع گجرات - میاں جلال الدین، ۱۳۵۱ھ مطابق ۱۹۳۲ء

۴۱ :- احمد یار : مناجات غوث الاعظم، مناجات رسول اللہ صلعم، پچالیہ ضلع گجرات،
میاں جلال الدین، ۱۳۵۲ھ مطابق ۱۹۳۳ء

۴۲ :- احمد یار (ونانات نامہ، قلمی، ۸ x ۹، نوشتہ غلام حسین ساکن سکین ۲۲ ستمبر
۱۹۳۳ء، خط نسخ، ۲۴ ورق

۴۳ :- احمد یار : بہیرا نجھا، قلمی، ۶ x ۸، نوشتہ احمد یار اسلام گڑھیہ ۱۲۰۹ھ
مطابق ۱۷۹۳ء، خط التعلیق شکستہ، ۱۲۵ ورق، مملوکہ اقبال صلاح الدین

۴۴ :- احمد یار : بہیرا نجھا، قلمی، ۶ x ۸، نوشتہ احمد یار اسلام گڑھیہ ۱۲۰۸ھ
مطابق ۱۷۹۳ء، خط التعلیق شکستہ (ناقص الاول)، ۴ ورق مملوکہ اقبال صلاح الدین

- ۴۵ :- احمد یار، مولوی؛ مہیر رانجھا، پچالیہ ضلع گجرات۔ مولوی محمد لطیف، ۱۹۲۸ء
 ۴۶ :- احمد یار، یوسف زینجا قلمی، ۴ x ۶ نوشتہ (احمد یار) ناقص الاول ناقص
 آخر خط نستعلیق شکستہ، ۴ ورق مملو کہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعہ داری
 احمد یار دے اپنے متجہ نال تیار کیتے مجموعے ۸ - ۱۲۰۷ (۱ حصہ)

اردو:

- ۴۷ :- احمد یار، مولوی؛ معجزہ فاخرہ (اردو)، جس سخی سرور سلطان، احوال زمانہ
 پچالیہ ضلع گجرات۔ میاں جلال الدین (دس - ن)

فارسی

- ۴۸ :- احمد یار؛ شاننامہ رنجیت سنگھ (مرتبہ: پروفیسر گنڈا سنگھ) امرتسر سکھ
 مہٹری سوسائٹی، ۱۹۵۱ء

ہندی

- ۴۹ :- احمد یار تخلص گورداس؛ باراں ماہ، قلمی، ۶ x ۴ نوشتہ احمد یار، خط
 نستعلیق شکستہ، ۱ ورق، مملو کہ اقبال صلاح الدین
 ۵۰ :- احمد یار دکاتب؛ گوپی چند (ہندی، پنجابی) نثر، نظم، قلمی، ۶ x ۴ نوشتہ،
 خط نستعلیق شکستہ، ۳۹ ص، مملو کہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعہ داری

ثانوی ذریعے Secondary Sources

پنجابی

- ۵۱ :- احمد حسین احمد قلعہ داری قریشی؛ پنجابی ادبیات و تحقیقی مطالعہ، لاہور۔
 مکتبہ میری لائبریری، ۱۹۷۵ء
 ۵۲ :- اقبال صلاح الدین؛ احمد یار دوسن "شاننامہ پنجابی زبان" لاہور۔ جلد ۱۱،
 شمارہ ۵، اگست ستمبر ۱۹۷۱ء
 ۵۳ :- اقبال صلاح الدین (مرتب) لعلک دی پنڈ، لاہور۔ عزیز بک ڈپو، ۱۹۷۳ء

۵۴۔ انور بیگ اعوان: ڈارٹ شاہ دے زلمنے دا پنجاب، ماہنامہ پنجدریا،
دارٹ نمبر، لاہور، اکتوبر، نومبر ۱۹۶۹ء

۵۵۔ بزل حق محمود: ”سہرہ واقفہ دو جیاں زبانوں وچ“ ماہنامہ پنجدریا، دارٹ
نمبر، لاہور، اکتوبر، نومبر ۱۹۶۹ء

۵۶۔ بشیر حسین ناظم: ابدی آوازاں، لاہور، عزیز بک ڈپو، اردو بازار، ۲۳۹۲ (۱۹۷۲ء)

۵۷۔ پیلیو: مرزا صاحبان مرتبہ ڈاکٹر فقیر محمد فقیر، لاہور، پنجابی ادبی اکیڈمی، ۱۹۶۲ء

۵۸۔ تارن سنگھ، ڈاکٹر: پنجابی تصدق، ماہنامہ پنجابی ادب، لاہور، دسمبر ۱۹۶۳ء

۵۹۔ حاجی محمد صفوری سٹی: مرتبہ صاحبزادہ یوسف طاہر، لاہور۔ آئینہ ادب، ۱۹۷۲ء

۶۰۔ حافظ برخوردار: یوسف زلیخا، لاہور۔ منشی گلاب سنگھ انڈسٹری سنٹر، ۱۹۱۴ء

۶۱۔ حبیب اللہ فاروقی: نبیاں داسر دار، لاہور۔ رحیم۔ احمد الدین فاروقی، پونچھ

روڈ (۱۹۵۴ء)

۶۲۔ حسین شاہ: پورنے، سیالکوٹ۔ زرین بی بی کیشنرز، کنیٹ روڈ، ۱۹۷۰ء

۶۳۔ حکیم درویش: پران سکھ، لاہور۔ منشی گلاب سنگھ تاجر کتب، ۱۹۹۱ء

۶۴۔ حمید اللہ ہاشمی: سخن و ادارت، لاہور۔ تاج بک ڈپو، ۱۹۷۱ء

۶۵۔ خادم حسین شاہ، سید: پنجابی باراں ماسے، مقالہ ایم۔ اے پنجابی، لاہور

پنجاب یونیورسٹی شعبہ پنجابی، ۱۹۷۲ء

۶۶۔ سبط الحسن ضعیف: پنجابی کتابیں، لاہور۔ نیشنل سنسکرت پاکستان، ۱۹۷۳ء

۶۷۔ سلطان باہو۔ ایبات، لاہور۔ اللہ دالے کی قومی دوکان، دبائیسوال ایڈیشن

(دس۔ ن)

۶۸۔ شاہ حسین: کافیاں، لاہور۔ مجلس شاہ حسین، ۱۹۶۶ء

۶۹۔ شہرانت نوشاہی (مرتب): سوانح نوشتہ، لاہور، مولانا محمد لطیف راج گڑھ، ۱۳۸۹ھ

۷۰۔ شاہ محمد: جنگ مہند پنجابی مرتبہ محمد آصف خاں، لاہور۔ عزیز بک ڈپو اردو

بازار، ۱۹۷۰ء

۷۱ :- شہباز ملک: پنجابی لسانیات، لاہور۔ مکتبہ میری لائبریری چوک اردو بازار ۱۹۷۷ء
 ۷۲ :- شہباز ملک: جنگ نامہ مقبل تے پنجابی مرثیہ، لاہور۔ تاج بک ڈپو اردو بازار، ۱۹۷۴ء
 ۷۳ :- شہباز ملک: ”رسالہ مقبلی باسے کجھ نثارے“ ماہنامہ لہراں، لاہور، جلد ۱۶
 شماره ۶ (جون ۱۹۸۰ء)

۷۴ :- شہباز ملک: ساڈے اکھان، لاہور۔ ڈان بک سوسائٹی، ۱۹۷۸ء
 ۷۵ :- شہباز ملک: فارسی رسم الخط وچ چھپیاں پنجابی کتاباں، مقالہ ایم اے پنجابی لاہور
 پنجاب یونیورسٹی، ۱۹۷۲ء

۷۶ :- شہباز ملک: منہ آئی گل، لاہور۔ اقدس پبلی کیشنز، ۱۹۷۶ء
 ۷۷ :- شہباز ملک: نثارے، لاہور۔ تاج بک ڈپو، اردو بازار، ۱۹۷۹ء
 ۷۸ :- شہزاد بخاری: فہرست مخطوطات پنجابی، کتب خانہ جامع پنجاب، مقالہ ایم اے
 پنجابی لاہور، پنجاب یونیورسٹی، ۱۹۷۲ء
 ۷۹ :- عبدالحکیم، مولوی: زلیخا، لاہور۔ رائے صاحب منشی گلاب سنگھ اینڈ سنز، ۱۳۳۲ھ
 مطابق ۱۹۱۲ء

۸۰ :- عبدالحمید سرشار، حافظ: ادبی رہنماں، لاہور۔ سرشار پنجابی کالج، ۱۹۷۰ء
 ۸۱ :- عبد الغفور قریشی: پنجابی زبان دا ادب تے تاریخ، لاہور۔ تاج بک ڈپو
 اردو بازار، ۱۹۵۶ء

۸۲ :- عبد الغفور قریشی: پنجابی ادب دی کہانی، لاہور۔ عزیز بک ڈپو، چوک اردو بازار، ۱۹۷۲ء
 ۸۳ :- عبد الکریم: نجات المؤمنین، لاہور۔ منشی گلاب سنگھ اینڈ سنز تاجر ان کتب،
 ۱۳۲۲ھ مطابق ۱۹۰۲ء

۸۴ :- عبد اللہ: باران النواع، لاہور۔ شیخ الہی بخش محمد جلال الدین تاجر ان کتب کشمیری
 بازار، دس۔ ن)

۸۵ :- عبد المجید کرمیام: کیماٹکی، لاہور۔ سیٹھ آدم جی عبد اللہ، دس۔ ن)
 ۸۶ :- عصمت اللہ زاہد: آکھے نوشہ قادری، لاہور، عزیز بک ڈپو، ۱۹۷۸ء

۸۷: عیسیٰ لاہوری، حکیم: خیر منکھو، لاہور۔ میاں چراغ دین تاجر کتب، ۱۸۷۵ء
 ۸۸: نذیر شکر گنج، بابا: بول نذیری ایڈیٹر ڈاکٹر فقیر محمد فقیر، لاہور۔ پنجابی ادبی
 اکیڈمی، ۱۹۶۵ء

۸۹: قادر یار: معراجنامہ، لاہور۔ مشہور عالم پریس، رس۔ ن
 ۹۰: گریسن: لنگوٹک سرورے آن انڈیا، پنجابی زبان حصہ: ۱ جلد ۹ ص، ۶۶۔ ۶۷۔ ۶۸
 تیکر دا پنجابی ترجمہ از: محمد عبدالرشید مقالہ ایم۔ اے (پنجابی)۔ لاہور
 پنجاب یونیورسٹی، ۱۹۷۲ء

۹۱: لطف علی: سیف اللوک مرتبہ بشیر ظامی، بہاولپور۔ اردو اکادمی، ۱۹۶۲ء
 ۹۲: محمد اکرم: تحصیل پھیالیہ والوک ادب مقالہ ایم۔ اے (پنجابی) لاہور۔ پنجاب یونیورسٹی، ۱۹۶۲ء
 ۹۳: محمد بخش کھڑی، میاں: سیف اللوک، لاہور۔ شیخ سراج الدین اینڈ سنز، رس۔ ن
 ۹۴: محمد یعقوب سفری: فخر و جہاں رسوایحیات سرور و عالم فخر موجودات احمد معتبی
 محمد مصطفیٰ اصلی اللہ علیہ وسلم، جہلم مصنف خود، حافظ پرنٹنگ پریس، ۱۹۷۷ء
 ۹۵: مشتاق احمد جمیہ: میاں جان محمد دلوی سے والا، مقالہ ایم۔ اے (پنجابی) لاہور۔
 پنجاب یونیورسٹی، ۱۹۷۲ء

۹۶: مقبل (شاہجہاں): قسمہ الامین و جنگنامہ مقبل، لاہور۔ مطبع سوپ ۱۲۸۱
 مطبوعہ ۱۹۶۲ء

۹۷: فلکس رام: نیشن ڈیل وال جاپانی، لاہور۔ جے ایس رڈت سنگھ ایجوکیشنل سوسائٹی
 ۱۸: مولا بخش کشتہ: پنجاب دے ہی سے، امرتسر۔ ۱۹۳۲ء
 ۹۹: مولا بخش کشتہ: پنجابی شاعراں دا تذکرہ، لاہور، میاں سوان بخش کشتہ ایجوکیشنل سوسائٹی
 ۱۰۰: موزین سنگھ وایانہ، ڈاکٹر: پنجابی ادب دی مختلف تاریخ، لاہور۔ اڈون پبلی کیشنز، رس۔ ن
 ۱۰۱: نامعلوم: لکھنام حسین: قہار بن پنجابی، لاہور۔ چپرائٹنگ الدین کتب خانہ، رش۔ ۱۸۷۹ء
 ۱۰۲: نذیر احمد منٹو: مہٹا ریگھتے سکی، لاہور۔ شیخ احمد سعید، رس۔ ن
 ۱۰۳: الف: ارشد شاہ: سید بسنتی وارث شاہ محدود و شہادت، لاہور، حکیم، رس۔ ن

(رس۔ ن)

۱۰۳: وارث شاہ، سید: مہر، مرتبہ عبدالعزیز، لاہور۔ پنجابی ادبی اکیڈمی، ۱۹۶۲ء

۱۰۴: ہاشم: شیریں فراد، لاہور۔ جے ایس سنت سنگھ اینڈ سنز، (س۔ن)

گور ماکھی (پنجاب)

۱۰۵: بدھ سنگھ، باوا، نبیبا بول (پنجابی پھلوٹری)، لاہور۔ باوا تیجا سنگھ اینڈ

برادر، تیجا ایڈیشن، ۱۹۳۷ء

۱۰۶: بدھ سنگھ، باوا: کوئل کو، امرتسر۔ پھلوٹری ایجنسی ہل بازار دو جوائڈیشن

۱۹۲۶ء

۱۰۷: بلجیت سنگھ بلی: پنجابی ساہت دانکاس تے دکاس، ولی۔ نیشنل بک شاپ، ۱۹۶۹ء

۱۰۸: پرمندر سنگھ، پرنسیر، پرنسیر کرپال سنگھ کیل: ساہت دے روپ، (دو جوائڈیشن)

لدھیانہ۔ لاہور۔ بک شاپ، ۱۹۵۲ء

۱۰۹: پنجابی کوش، جلد: ۱، پٹیالہ۔ بھاشا و بھاگ، ۱۹۵۵ء

۱۱۰: پنجابی کوش، جلد: ۲، پٹیالہ۔ بھاشا و بھاگ، ۱۹۶۰ء

۱۱۱: پنجابی کوش، جلد: ۳، پٹیالہ۔ بھاشا و بھاگ، ۱۹۶۷ء

۱۱۲: پنجابی کوش، جلد: ۴، پٹیالہ۔ بھاشا و بھاگ، ۱۹۷۱ء

۱۱۳: پیاسا سنگھ مہوگل: پرسدھ قصرکار، جالندھر۔ سر ریجیت پرکاش، ۱۹۷۱ء

۱۱۴: جیت سنگھ سیٹل ڈائریٹری: پنجابی سہر ساہت، پٹیالہ۔ بھاشا و بھاگ پنجاب،

۱۹۷۰ء

۱۱۵: دھرم سنگھ، ڈاکٹر: "پنجابی دے سوکرت کھوج پر بندھ" کھوج درپن، امرتسر۔

گورونانک دیو یونیورسٹی، (جنوری ۱۹۷۸ء)

۱۱۶: دھرم سنگھ: گوی سوندھا اک پر تیچے "کھوج درپن، امرتسر۔ گورونانک

دیو یونیورسٹی (جولائی ۱۹۷۲ء)

۱۱۷: دھرم سنگھ: "بھاشا جرنجیت سنگھ سمکالی کوتا وچ" کھوج درپن، امرتسر۔

گورونانک دیو یونیورسٹی (جنوری ۱۹۷۶ء)

- ۱۱۸۔ سریندر سنگھ نرولا: ساٹے ناول کار، نویں ویلی۔ سکھ پبلشنگ ہاؤس
ملٹیڈ، ۱۹۵۱ء
- ۱۱۹۔ شمشیر سنگھ اشوک: ساڈا ہتھ لکھت پنجابی ساہت، امرتسر۔ سکھ اتھاس
ریفرنس بورڈ، شرومتی گوردوارہ پر بندھک کمیٹی، ۱۹۶۸ء
- ۱۲۰۔ شمشیر سنگھ اشوک: قصہ سسی پیوں دے دو اکیات رچنا کھوج درپن (۲)
امرتسر۔ گوردوانک ویو یونیورسٹی (جولائی ۱۹۶۵ء)
- ۱۲۱۔ کاہن سنگھ، بھائی: مہاں کوش، پیٹالہ۔ بھاشا و بھاگ پنجاب، تیسویں وار، ۱۹۶۴ء
- ۱۲۲۔ کرپال سنگھ کیسل (ایڈیٹر): پنجابی ساہت دا اتھاس (بھاگ پہلا)، پیٹالہ
دھارت۔ بھاشا و بھاگ راجا ایڈیشن، ۱۹۶۱ء
- ۱۲۳۔ کرنیل سنگھ تھند، ڈاکٹر: لوک یان لے مدھکالین پنجابی ساہت، امرتسر
کستوری لال اینڈ سنز بازار۔ مائی سیواں، ۱۹۶۲ء
- ۱۲۴۔ گوبند سنگھ لانبہ، ڈاکٹر: پنجابی قصہ کار: اک آلوچنا تک سروکھین، جاگرتی
چنڈی گڑھ۔ دفروری، ۱۹۶۸ء
- ۱۲۵۔ گوبند سنگھ لانبہ، ڈاکٹر: قصہ کار۔ احمد یار تے اوس واقعہ کامروپ
(Editing & Evaluation) مقالہ پی۔ اے۔ ڈن
پنجابی، امرتسر۔ گوردوانک ویو یونیورسٹی، ۱۹۶۵ء (ٹائپ شدہ مملوکہ
شہباز ملک)
- ۱۲۶۔ ونجارا بیدی: لوک آکھدے سن، لدھیانہ۔ پنجابی ساہت اکاڈمی، ۱۹۵۶ء
- ۱۲۷۔ ونجارا بیدی، ڈاکٹر ایس ایس: مدھکالین پنجابی کھتھاروپ تے پینچ، نویں ویلی۔
جے۔ راجوری کارڈن ایس، ۱۹۶۰ء
- ۱۲۸۔ سرکیرت سنگھ، ڈاکٹر: بھاشا اتے بھاشا دکیں، دلی۔ بایس بی پبلیکیشنز برائیریکٹ
ملٹیڈ، ۱۹۶۲ء

اردو

۱۲۹:- احمد حسین احمد قریشی: پنجابی ادب کی مختصر تاریخ، لاہور، مکتبہ میری لائبریری

(دوسرا ایڈیشن) ۱۹۶۲ء

۱۳۰:- احمد حسین قریشی قلعہ داری، قریشی: گجرات لہجہ قدیم و جدید، گجرات۔ مکتبہ ظفر

ناشر قرآن قطعات محلہ فیض آباد، ۱۹۶۸ء

۱۳۱:- ادارہ مطبوعات پاکستان: پاکستان کی علاقائی زبانوں پر فارسی کا اثر، کراچی پمفلٹ نمبر ۱

۱۳۲:- ادارہ محمد آصف خان: پنجابی "۔" اردو دائرہ معارف اسلامیہ، لاہور

پنجاب یونیورسٹی، جلد ۵، ۱۹۶۱ء

۱۳۳:- ارشد احمد ارشد: اردو میں شخصی، مذہبی اور قومی مرثیہ نگاری۔ تاریخ و تنقید،

مقالہ پی۔ ایچ۔ ڈی (اردو)، لاہور۔ پنجاب یونیورسٹی (۱۹۶۲ء)

۱۳۴:- اعجاز الحق قدوسی: تذکرہ صوفیائے پنجاب، کراچی۔ سلمان اکیڈمی، ۱۹۶۲ء

۱۳۵:- اقبال صلاح الدین (مؤلف): تاریخ پنجاب، لاہور۔ عزیز پبلشرز، چوک اردو بازار

۱۹۶۲ء

۱۳۶:- اکرام علی ملک: مسلمانوں سے رنجیت سنگھ کا سلوک "آجبریل آف دی ریسرچ سوسائٹی

پاکستان، لاہور (اکتوبر ۱۹۶۲ء)

۱۳۷:- امیر علی، سید: روح اسلام ترجمہ محمد ہادی حسین، لاہور۔ ادارہ لغات اسلامیہ ۱۹۶۲ء

۱۳۸:- بلال زہیری: تذکرہ ادیبائے جھنگ، جھنگ صدر۔ جھنگ ادبی اکاڈمی ۱۹۶۸ء

۱۳۹:- تاریخ چند۔ ڈاکٹر: تاریخ اہل ہند، الہ آباد۔ (س۔ن)

۱۴۰:- ٹپیل، آر۔ سی: حکایات پنجاب (حصہ سوم)، ترجمہ میاں عبدالرشید، لاہور

مجلس ترقی ادب، ۱۹۶۲ء

۱۴۱:- خلیل الرحمن داؤدی (مرتب): اردو کی قدیم منظوم داستانیں (جلد اول) لاہور۔

مجلس ترقی ادب، ۱۹۶۶ء

۱۴۲:- (رفیق خاور مرتب)، پنجاب سے پدماتنگ (عوامی کہانیاں) کراچی۔ ادارہ

مطبوعات پاکستان، تیسرا ایڈیشن، (س۔ن)

۱۴۳ :- سراج الحق ؛ "باب اول" تاریخ ادبیات مسلمان پاک و ہند ، جلد ۳ (اول) لاہور۔

پنجاب یونیورسٹی ، ۱۹۷۱ء

۱۴۴ :- شبلی نعمانی ، مولانا ؛ شعر العجم (حصہ اول) ، لاہور۔ شیخ مبارک علی تاجر ، ۱۹۴۹ء

۱۴۵ :- شبلی نعمانی ، مولانا ؛ شعر العجم (حصہ چہارم) لاہور۔ انجمن حمایت اسلام برائے رتھ روڈ

(دس۔ن)

۱۴۶ :- شریف احمد شرافت نوشاہی ، سید ؛ ازکار نوشاہیہ ، ساہنیال۔ انجمن سادات

نوشاہیہ ، ۱۹۶۴ء

۱۴۷ :- شبلی نعمانی ، پنجابی کہاوتیں ، لاہور۔ مکتبہ امیہ سی لاہور سیری - ۱۹۷۷ء

۱۴۸ :- شبلی نعمانی ؛ "اردو دائرہ معارف اسلامیہ" جلد : ۱۶ - دوم ، لاہور۔ پنجاب

یونیورسٹی

۱۴۹ :- عابد علی عابد ، پروفیسر سید ؛ اصولی انتقاد ادبیات ، لاہور۔ مجلس ترقی ادب

۱۵۰ :- عبدالرحمن ملک ، "ادارہ" ؛ پنجابی منظوم داستانیں "تاریخ ادبیات مسلمانان

پاک و ہند ، جلد ۳ (اول) لاہور۔ پنجاب یونیورسٹی ، ۱۹۷۱ء

۱۵۱ :- عبدالقادر سوری ؛ اردو شعری کا ارتقاء ، کراچی۔ صفیہ اکیڈمی ، ۱۹۶۶ء

۱۵۲ :- عبدالقدوس ہاشمی ، مولانا ؛ قاموس التقویم ، کراچی۔ دس۔ن

۱۵۳ :- غلام حسین المیر ، ڈاکٹر ؛ میان محمد (شخصیت اور فن) لاہور۔ کتب بینا ، ۱۹۸۰ء

۱۵۴ :- غلام حسین ذوالفقار ، ڈاکٹر ؛ پنجاب کا سیاسی تہذیب اور ثقافتی ماحول ، مجلہ تحقیقی ،

جلد ۱ شماره ۲ ، لاہور۔ نلمیہ علوم اسلامیہ و ادبیات شرقیہ پنجاب یونیورسٹی

۱۵۵ ؛ غلام علی الانا ، خواجہ ؛ "باب اول" تاریخ ادبیات مسلمانان پاک و ہند ، جلد ۳ (اول)

لاہور۔ پنجاب یونیورسٹی ، ۱۹۷۱ء

۱۵۶ :- فارسی ، ای۔ ایم ؛ ناول کا فن ترجمہ البوا السلام قاسمی ، علی کٹیہے۔ ایجوکیشنل بک

لاہور ، ۱۹۷۸ء

۱۵۷ :- زمان فتح پوری ، ڈاکٹر ؛ اردو کی منظوم داستانیں کراچی ساہن ترقی اردو ، ۱۹۷۱ء

۱۵۸ :- فقیر محمد فقیر، ڈاکٹر: "تیسرا باب" تاریخ ادبیات مسلمانان پاک و ہند، جلد ۱۳ (اول)

لاہور - پنجاب یونیورسٹی، ۱۹۷۱ء

۱۵۹ :- قدوری: کتاب الصلوٰۃ ترجمہ تے شرح پر وفسیر علامہ خالد محمود، لاہور - علمی

کتاب خانہ اردو بازار (دس - ن)

۱۶۰ :- کریم الدین، مولوی: کریم اللغات، لاہور - ملک دین محمد انیڈ سنز تاجران کتب ۱۹۳۰ء

۱۶۱ :- کلیم الدین احمد: اردو شاعری پر ایک نظر، بانکی پور - پینہ - دائرہ ادب (دس سن)

۱۶۲ :- گارڈیٹ، ایل: "دعا" اردو دائرہ معارف اسلامیہ، جلد ۱، پنجاب یونیورسٹی

۱۶۳ :- گیان چند، ڈاکٹر: اردو کی نثری داستانیں، کراچی - انجمن ترقی اردو، ۱۹۶۹ء

۱۶۴ :- محمد اکرام، شیخ: آب کوثر، لاہور رسالتوں - ادارہ ثقافت اسلامیہ، ۱۹۷۵ء

۱۶۵ :- محمد باقر، ڈاکٹر: پنجابی قصے فارسی زبان میں (حصہ دوم) لاہور - پنجابی ادبی اکیڈمی ۱۹۶۰ء

۱۶۶ :- محمد حسین، ڈاکٹر: اردو ادب میں ~~اردو ادب~~ لاہور - نامی پریس پبلیکیشنز، ۱۹۶۵ء

۱۶۷ :- محمد سرور: پنجابی ادب، کراچی - ادارہ مطبوعات پاکستان، (۱۹۵۳ء)

۱۶۸ :- محمد شریف جامعی، حکیم: ماہیت الامراض (حصہ اول) لاہور - مجلس ترقی ادب ۱۹۶۳ء

۱۶۹ :- محمد شفیع، مولوی: مقالات مولوی محمد شفیع مرتب احمد ربانی، جلد دوم لاہور - مجلس

ترقی ادب، ۱۹۷۲ء

۱۷۰ :- محمود شیرانی، حافظ: پنجاب میں اردو، مرتبہ ڈاکٹر وحید قریشی، لاہور ۱۹۷۲ء

(چہارم)

۱۷۱ :- محمود شیرانی، حافظ: مقالات حافظ شیرانی، مرتبہ منظر محمود شیرانی، جلد اول

لاہور - مجلس ترقی ادب ۱۹۶۶ء

۱۷۲ :- محمود شیرانی، حافظ: مقالات حافظ محمود شیرانی مرتبہ منظر محمود شیرانی (جلد ۴)

لاہور - مجلس ترقی ادب، ۱۹۶۸ء

۱۷۳ :- مسکین، ایل: "سری القلی": اردو دائرہ معارف اسلامیہ، جلد ۲ - لاہور پنجاب یونیورسٹی (دس سن)

۱۷۴ :- وقار عظیم: "مضمون" "تومی زبان، کراچی - دیکم جولائی ۱۹۵۹ء

175. AL - ISLAM: SUPPLEMENT TO AL - ISLAM, Comparative tables of Islamic & Christian dates, February ., 1, 1955.
176. anthony & Tonres: An Introduction to the study of English Literature.
177. CHARLES SWYNNERTON: ROMANTIC TALES FROM THE PUNJAB, Westminster- Archibald Constable & Co., Ltd. 1903. (Reprint by Wausain, Lahore-1976).
178. Gazetteer of the Gujrat District 1920, Lahore-1920, Govt. Press Punjab. Vol: XXV-A.
179. Griffin, L: Ranjeet Singh, Oxford- 1898.
180. Hari Ram Gupta: Later Mughal History of the Punjab Lahore- Sang-e-Meel Publication, 1976.
181. KHUSHWANT SINGH: A History of the Sikhs, Vol: I, London- Ford Foundation, 2nd Ed. 1965.
182. KHUSHWANT SINGH: A History of the sikhs, Vol: II, London- Oxford University Press, 1966.
183. MEHAR SINGH: Dr. : A History of Punjabi Literature, JULLUNDHAR- 3rd. 1971.
184. Muhammad Latif, Syed: History of the Punjab, New Delhi-1, Eurasia Publishing House (Pvt) Ltd. 1964.
185. PANIKKAR, K.M: Gulab Singh, London- Martin Hopkinson Ltd, 1930.

186. Rafiq Ahmad, Dr: " Political and Economic Life of the Punjab ~~Between 1707 and 1848~~ Journal of Research (Humanities) Lahore-Vol: I No. 1. (Jan: 1966)
187. Ranye, C.H: A Short History of the Sikhs, London.
188. gerebryakov: Punjabi Literature, Lahore-(Pakistani Edition) Progressive Books, 1975.
189. Waheed qureishi, Dr: " A survey of Punjabi Language and Literature" Journal of Pakistan Historical Society, Karachi- (April, 1967)
190. Wilson J: Grammar and Dictionary of Western Punjabi as spoken in the SHAHPUR DISTT. with Proverbs, sayings & verses, Lahore- The Punjab Govt. Press, 1899.

عربی

۱۹۱ :- القرآن مترجم و محشی و مرتبہ: مولانا حاجی احمد علی صاحب، لاہور۔ انجمن ضلیم الدین، ۱۳۸۲ھ

فارسی

۱۹۲۔ گنیش داس وڈیرہ، منشی: چارباغ پنجاب مرتبہ پروفیسر کمال سنگھ نظر ثانی
پروفیسر ولایان سنگھ صادق، امرتسر (بھارت)۔ سکھ مہیٹری ریسرچ
ڈیپارٹمنٹ، خالصہ کالج، ۱۹۶۵ء

انٹرویو

۱۹۳۔ ٹیپ نمبر ایس۔ ایم۔ ۱۱ مورخہ ۲۵ ستمبر ۱۹۸۰ء
رنگ نمبر ۱: شبہا زنگ (جان بچپان۔ مرالہ تھیل سپالیہ نسل کجرات)
رنگ نمبر ۲: چودھری محمد حسین ولد اللہ رتہ (کل بات)
رنگ نمبر ۳: ولی محمد ولد احمد دین۔ لوہار۔ (کل بات)
رنگ نمبر ۴: منظور حسین (کل بات)
رنگ نمبر ۵: حکیم غلام احمد (کل بات)
رنگ نمبر ۶: فقیر محمد قیشی، غلام احمدیاء،
رنگ نمبر ۷: مختار احمد جیٹی، غلام احمدیاء۔

رنگ نمبر ۸ :- پروفیسر ممتاز احمد سمبھٹی (گل بات)
 ۱۹۳۲: حکیم موسیٰ امرتسری: طب اہدیاری تے طب محمدی دستہ ضروریہ ہائے
 تحریری رائے مورخہ ۱۳ نومبر ۱۹۸۰ء، مملوکہ شہباز ملک، ۱۰، ورق

مصنف، ڈاکٹر ملک حسن اختر

صفحات ۲۳۸، قیمت چوبیس روپے

ناشر، مکتبہ میری لائبریری، لاہور

تنقیدی نظریے

(اصول تنقید)

میرے ڈاکٹر ملک حسن اختر کی اس کتاب سے بے حد متاثر ہوا۔ میرے لیے ان کا نام نیا تھا۔ حالانکہ وہ آٹھ نو کتابوں کے مصنف اور مؤلف ہیں جن میں ایک تنقیدی نظریے ہے، جو اب دوسری بار چھپی ہے۔ اردو کی ان محدودے چند کتابوں میں ہے جو اصول تنقید پر لکھی گئی ہیں۔ یہ بھی ممکن ہے کہ یہ اپنی نوع کی واحد کتاب ہو۔ اس میں مصنف نے افلاطون سے لے کر آئی۔ اے۔۔۔ چرڈ اور ٹی۔ ایس ایلیٹ تک اور ابن خلدون سے شبلی و اقبال تک اصول تنقید کے ارتقا کو نہایت سلیجے اور نکھرنے ہوئے اسلوب میں بیان کیا ہے۔ یہ اسلوب ایسا ہے جس کی ہمارے سب نقادوں کو جو اپنے مطلب کے اظہار کے لیے نہایت پھپھوہ۔ گنجلک لب و لہجہ استعمال کرنے کے عادی ہیں، پیروی کرنی چاہیے۔ اپنے حسن بیان کی وجہ سے اس کتاب کے مضامین ان پڑھنے والوں کیلئے بھی جو تنقید کو خشک موضوع سمجھتے ہیں دلچسپی کے حامل ہوں گے۔ ڈاکٹر صاحب کی بات سمجھ میں آتی ہے اور دل نشین ہوتی ہے۔

ڈاکٹر صاحب کی اس کتاب کو تنقید عالیہ میں جگہ ملے گی کیونکہ یہ خالی خالی تنقیدی کتاب نہیں، ملکی اور غیر ملکی ادیبوں اور شاعروں اور نقادوں کے شاعری کے بارے میں مختلف تنقیدی نظریے فکر انگیز اور دلچسپ ہیں۔ اس کتاب کی خوبیوں پر تفصیلی لکھنا یہاں ممکن نہیں۔ ڈاکٹر صاحب کا انگریزی اور اردو ادب کا مطالعہ بے حد وسیع معلوم ہوتا ہے۔ یقیناً وہ کتابوں کے کیڑے ہیں اور حقیقت یہ ہے کہ ادب سے سچے لگاؤ کے بغیر ایسی کتاب کوئی لکھ بھی نہیں سکتا۔ اس کتاب سے بہت کچھ حاصل کیا۔ اس لیے ڈاکٹر صاحب کا شکر گزار ہوں

محمد خالد اختر — افکار، مارچ ۱۹۶۲ء

میں کے لائبریری میں ہم اضافے

انیس ایک مطالعہ : مرتب ڈاکٹر احراز نقوی — میر سبیر علی انیس کی زندگی اور ان کے

شاعرانہ منصب کی پہچان کے لیے اردو ادب کے نامور نقادوں، مصنفوں اور دانشوروں کی تحریروں کا ایک گلدستہ ہے

راہ سرب کے تنہا مسافر : ڈاکٹر نقوی کے مضامین کا مجموعہ جسے مرحوم کی بیگم ڈاکٹر

میمنوند انصاری نے مرتب کیا ہے۔

اصنافِ اردو کی مختصر تاریخ : عطق درانی نے مختصر ترین تاریخ زبانِ ادب اور مرتب کی ہے

تنقیدی نظریے : ڈاکٹر ملک حسن اختر نے اصولِ تنقید کی تاریخ لکھی ہے جس میں افلاطون

سے ٹی ایس ایلیٹ اور ابن خلدون سے اقبال تک اصولِ تنقید کے ارتقا

کو بیان کیا گیا ہے۔ ایم اے اردو کے طلبہ کے لیے تحفہ۔

صحیح سے ملاقات : جاوید شاپین کا دوسرا مجموعہ کلام، آزاد نظیں اور پابند غزلیں۔

ورد کا سورج : میجر محمد نجات اشرف، جو ۱۹۷۱ء کی جنگ میں بھارتی اسیر رہے

کی دورانِ قید شاعری کا مجموعہ۔

گفتار و کردار قائد اعظم : سعید راشد صاحب جو بلوچی کالج سرارتے عالمگیر کے شعبہ تعلیمی تحقیق

ترقی سے متعلق ہیں نے قائد اعظم کی شخصیت کو نئے انداز میں مرتب کیا

ہے اور کتاب اسمِ باہمی تعمیرِ شخصیت کا مرقع بن گئی ہے۔

سحرے حروف : سلمان سعید کی اس پہلی پنجابی شاعری کی کتاب نے ہمارے دلوں

میں اس کا ایک دیار روشن کیا ہے۔ (سجاد حیدر)

کلیاتِ ساحر : مرحوم ساحر لدھیانوی کی جملہ کتابوں پر مشتمل مکمل کلیات۔

نورِ نظر کے نامِ خطوط : ڈاکٹر احمد امین (مصری) نے نوجوانوں کی تربیت

کے لیے یہ باکمال کتاب لکھی ہے۔

میکس فلاں (ناول) : ملتان گولی، ڈچ کتاب کا اردو ترجمہ، جو دنیا کی کئی زبانوں

میں فلمائی اور ترجمہ ہو چکی ہے۔

معلوماتِ پاکستان : زاہد حسین انجم کی شہرت اسی کتاب سے شروع ہوئی

کتاب تمام تر نئی معلومات پر مشتمل ہے۔

مصر کے نامور محقق اور انشا پرداز

محمد حسین ہیکل

کی تصنیف

عمر فاروق اعظم

کے بارہ میں چند آراء :-

★ یہ کتاب حضرت عمرؓ کی شخصیت اور کارناموں کی

جمہرہ کشائی میں بے نظیر ہے۔ (روزنامہ جنگ، کراچی)

★ یہ کتاب مصنف کی بالغ نظری کا نمونہ اور نہایت

فاضلانہ ہے۔ (ماہنامہ معارف اعظم کٹرہ)

★ اس کتاب کی سب سے بڑی خوبی اس کے لفظوں کی

صحت ہے۔ (ماہنامہ ترجمان القرآن)

★ ہماری تاریخ کے فاضل ترین بزرگ نے تو تاریخ نویسی

کا حق ادا کیا تھا، مترجم نے ابھی ترجمہ میں مثال قائم

کی ہے۔ (علامہ نیاز فتح پوری)

★ یہ کتاب تاریخ اسلام کی قابلِ مد ستائش خدمت

(مولانا غلام رسول صاحب)

مکتبہ میری لائبریری، لاہور - ۲

پنجابی زبان تے ادب بارے کھوج دا کم جدید پدھر تے اصل وچ اودوں شروع ہويا جدوں ایس زبان نوں تعلیم وچ شامل کر لیا گیا۔ قیام پاکستان توں پہلاں ایس دی رفتار اصلوں مٹھی سی پر جدوں آزادی توں مگروں پنجاب یونیورسٹی وچ ایم۔ اے دی تعلیم دا ۱۹۷۱ء وچ مڈھ بچھا، ایہدی رفتار وچ تیز ہوئی، تے معیار وی اچا ہويا، ایس دی وجہ اک تے پنجابی دا بھریا خزانہ سی تے دوجے تعلیم تے کھوج دا کم جنہاں دی رہبری وچ شروع ہويا، اوہ مشرق تے مغربی زبانناں تے ادبناں دے اچ پدھر دے سوجھوان سن۔ ڈاکٹر شہباز ملک نوں ایہہ اعزاز حاصل اے کہ ایہناں دی تعلیم تے تربیت ایہناں سوجھواناں دے زیر سایہ ہوئی۔ ایم۔ اے (پنجابی) ایہناں اول درجے وچ کیتا، ایم۔ اے وچ جیہڑا تحقیقی مقالہ ایہناں ڈاکٹر وحید قریشی پوراں دی نگرانی وچ لکھیا اوہ کھوج دے بنیادی ہتھیار ”کتا بیات“ بارے سی، جیہڑا ست سو توں ودھ صفحات دا اے۔ ڈاکٹر شہباز ملک نوں ایہہ اعزاز ملیا کہ شعبہ پنجابی دے پہلے مند یافتہ استاد مقرر ہوئے، ایہہ پہل وی ڈاکٹر شہباز ملک نوں ملی کہ پنجاب یونیورسٹی نے پاکستان دی پنجابی دی پہلی پی ایچ۔ ڈی دی ڈگری ایہناں دے مقالے ”مولوی احمد یار: فکرتے فن“ اُتے دتی، ایہہ مقالہ وی ایہناں ملک دے عظیم محقق تے دانشور ڈاکٹر وحید قریشی پوراں دی نگرانی وچ لکھیا۔ کھوج تے خاص کر کے پنجابی کھوج ڈاکٹر شہباز ملک دا اوڑھنا بچھونا بن چکیا اے، پاکستان دے بین الاقوامی شہرت رکھن والے جامعہ پنجاب دے پنجابی دے تحقیقی مجلے ”کھوج“ دے ڈاکٹر پوری شروع توں ای مدیر چلے آ رہے نیں۔ پی ایچ۔ ڈی دی پدھر اُتے لکھیا جان والا ایہہ مقالہ ”مولوی احمد یار: فکرتے فن“ پنجابی زبان تے ادب دیاں بہت ساریاں نویاں حقیقتاں نوں سامنے لیاؤندا اے تے کئی بھلاں دی نشان دہی کر کے اصل صورت حال دا نتارا کردا اے۔ پنجاب یونیورسٹی واپس پاکستان وچ دتی گئی پنجابی دی ایس پہلی پی ایچ۔ ڈی دی ڈگری دے مقالے نوں چھاپن دی پہل دا مان اسیں حاصل کر رہے آں۔ ایہدے نال جتھے ادب وچ نویاں گلاں دا واہدا پورھیا اے اوتھے آون والی بھاک وچ پنجابی بارے اچی پدھر دی کھوج کرن والیاں نسوں کئی نویاں راہواں سجھائے گا جیویں کہندے نیں:

اگیاں راہ، تے پچھلیاں پہنترے

ناشر

بشیر احمد چودھری

مکتبہ نیری لائبریری، لاہور۔ ۲